

Geachte lezer,

Hierbij treft u het ‘Dagboek’ aan van Keimpe Sikkema
(Leeuwarden,
1918-1986), onderwijzer en journalist te Huizum,
waaraan
hij op 22-jarige leeftijd op 11 mei 1940 aan begon.

Veel is door hem niet op ‘de dag zelve’ maar naderhand,
verdeeld over drie
schoolschriften, soms maanden er na, aan het papier
toevertrouwd. Wij hebben
geprobeerd het zo chronologisch mogelijk samen te
vatten.

Het is een uniek , informatief en kundig beschreven
verslag geworden (ons
is geen ander dagboek zoals deze bekend) van de
donkere jaren dat Holland
door de Nazi’s werd bezet.

Als zeer jonge vent deed Keimpe Sikkema verslag van
zijn verblijf in
Leeuwarden, Amsterdam, maar ook Zutphen [Zie
Dagboek van Lien &
Martha Strubbe], waar zijn verloofde Lien woonde.

Hij deed verslag van de kleine plaatselijke, regionale
voorzaken tot aan de
grote internationale conflicten in deze Tweede
Wereldoorlog.

Opvallend is hoe goed hij geïnformeerd is tijdens
bepaalde perioden.
Blijkbaar had hij als journalist de beschikking over meer
(geheime)
informatie dan een doorsnee burger.

Vooraf zijn verslag van familieleden en kennissen die in
Duitsland te werk
werden gesteld is zeer informatief. Maar ook zijn verslag
van de (toch nog)
vele NSB-ers die werden omgebracht door het Verzet. Of
de vele burger-
passagiers die in de treinen werden gedood door
Geallieerde mitrailleurs.

Als redactie hebben wij, tijdens het redigeren van dit
'Dagboek', onze
verbazing/ontzetting geuit door het aanbrengen van [...].

Al met al is dit een 'Dagboek' geworden (van -schrik
niet-) 180
pagina's en 166031 woorden!) dat in al zijn details de
periode
beschrijft die zo traumatisch is gebleken voor vele
Hollandse bewoners.

11 Mei 1940

"Oogst der Tijden", welk een speling van het noodlot!
Wie in Nederland bekommerde zich gisteren en vandaag
om de "oogst der tijden", nu sinds drie uur gisternacht
ons land aangevallen wordt door een grote gewapende
Duitse macht? Wij vragen ons allen af, wat de oogst van
deze tijden weer zal zijn. Niet veel goeds vermoed ik.

't Is Zaterdag, de dag nadat Nederland zich door de “voorbeeldloze aanval op ons land” in oorlog acht met het Duitse Rijk. Een dag vol verschrikkingen is voorbij. Het begon gisternacht om half drie, toen Heit en Mem ons wakker maakten, omdat er sterk vliegtuiggeronk waar te nemen was. Om Vijf uur werden we gewekt door het ronken van een groot vliegtuig, dat een vreemd watervliegtuig bleek te zijn, dat boven de stad en het vliegveld koerste.

We zijn daarna niet weer naar bed geweest, omdat de Luchtwachtdienst via de radio het landen van Duitse parachutisten achter de Hollandse waterlinie meldde. De poppen waren aan het dansen ...

Het werd ons al bang ter harte en hier en daar zag je schreiende vrouwen, toen vier vreemde vliegtuigen over de stad vlogen en verdwenen. Even later, toen er maar even elf Duitse vliegtuigen boven de stad verschenen, verwachtte eenieder een parachute landing van groot formaat (In Delft waren \pm 100 neergekomen), maar die bleef uit.

De vliegtuigen cirkelden laag over het vliegveld, dat onklaar gemaakt was en beschoten de enkele soldaten van de bezetting, die zich in de greppels in veiligheid trachtten de stellen.

De luchtafweer van het B P.E.B. kwam in actie, doch zonder succes. Het is een bange dag geworden. Bang meer voor hen, die niet gedwongen waren te werken en die al de kletspraatjes van zenuwzieke buurvrouwen, melkboeren en mooi weer-strategen aan hadden te

horen, dan voor hen, die aan de slag moesten “*voor hun dagelijks brood*” en daardoor innerlijk gesterkt werden.

Voor mijzelf was het een tamelijk kalme dag, omdat ik druk werk had, maar voor Heit en Mem, die de hele dag thuis waren, was het anders. Mem kan zo nu en dan de spanning niet verdragen, hoewel gezegd moet worden, dat zij zich flink toonde. Heit is ‘s morgens nog naar de beide Pakes en Beppes geweest, die zich goed hielden.

Pake en Beppe in de Westerein maakten zich op, te evacueren voor het komende water van de Friesche waterlinie. Hoewel de Nederlandse legerberichten -’t wil je nog niet aan, een Nederlands legerbericht, - geen melding maken van Hollandse verliezen, staat het vast, dat de gevechten aan Maas, IJsel en grens bij Nieuweschans en Delfzijl al honderden slachtoffers gemaakt hebben.

En dan denk ik telkens aan Zutphen, dat in de vuurlinie ligt. Hoe zou de bevolking het maken, hoe is het met (*Lien*, vriendin) en haar ouders en Gé. En wat is er van Bernhard terechtgekomen? Heeft hij Dwingeloo nog kunnen verlaten en Zutphen weten te bereiken? Ik weet het niet, ik weet het niet! God, die onzekerheid over hen, die je lief zijn, maakt je bijna radeloos. En toch is het zaak, het hoofd koel te houden. ’t Is zo moeilijk, zo moeilijk.

Zaterdag 11 mei, ’t is de dag, waarop *Lien* hier zou komen, waarop wij naar Franeker en Zwaagwesteinde zouden. We hadden zo gehoopt, op een genoeglijke Pinksteren. Waarom heeft het zo niet mogen zijn? Waarom? Waaraan hebben wij verdiend, van onze

vrijheid en zelfbeschikking beroofd te worden?
Gisteravond was de angst in onze harten wel het grootst.

Op het station werden de sporen versperd door
moedwillige treinbotsingen; locomotieven verdwenen in
de Potmarge (rivier door Leeuwarden) en vernielden
tegelijkertijd de brug. Locomotieven en wagons werden
in volle vaart op stootblokken gereden, zodat zij
kantelden en tenslotte werd in alle seinhuizen, treinen,
machineloodsen en voorraden de brand gestoken. Het
was een vuurgloed en een ravage, zoals ik nog nooit
gezien heb en zoals ik nooit meer hoop te zien.

De hemel boven de verduisterde stad en Huizum was
vuurrood, woningen op kilometers afstand waren hel
verlicht en in onze woning hoorden we het knetteren en
ruisen van de vlammen. 't Is de meest angstwekkende
avond van m'n leven geweest. Vanmorgen (Zaterdag 11
Mei) hebben wij op de zaak afscheid van elkaar
genomen. Om 8 uur stonden twee Duitse pantserwagens
voor het postkantoor, dat dadelijk bezet werd door
enkele zwaargewapende Duitse soldaten. Ik ben
werkloos...

't Is nu vijf uur in de middag; in Huizum is het mooi
weer en alleen aan de radioberichten en het
verduisteringspapier achter de divan en de repen
plakband over de ramen merk je, dat de toestand afwijkt
van die van nog slechts twee dagen geleden. Toch zijn
vanmorgen en vanmiddag tientallen vrachtauto's met
Duitse militairen, geschut, munitie en zelfs motorbootjes
getrokken in de richting Harlingen, waar, naar men zegt,
momenteel gevochten wordt.

De strijd zal wel gestreden worden aan het begin van de Afsluitdijk, die goed te verdedigen en moeilijk te nemen is. Leeuwarden is Duits en dat, zonder dat er een schot gelost is.

Feitelijk mogen we van geluk spreken want hoe anders kan het in het zuiden gegaan zijn! Elke minuut moet ik denken aan Zutphen, waarover geen enkel legerbericht rept, maar dat het zeer zeker vrij wat harder te verduren heeft gehad. God, hoe hoop ik, dat allen ongedeerd zijn gebleven en ook in de komende, ongetwijfeld niet minder zware dagen, gespaard zullen blijven.

13 Mei 1940

Pinksteren 1940. Nog nooit zal ons land zulk een zwarte Pinksteren meegemaakt hebben. In plaats van vrolijke, opgewekte en zonnige Pinksterfeesten te vieren, moet de bevolking vluchten voor de honderden Duitse bommenwerpers, die over ons land zwerven, dood en verderf uitzaaiend. Honderden jonge levens zijn reeds vernietigd; honderden zullen nog vernietigd worden, want dat de strijd in Holland nog lang zal duren, staat vast. Het is Pinkstermaandag, als ik dit schrijf, 13 Mei 1940.

Het Nederlandse opperbevel heeft zojuist laten omroepen, dat Duitse troepen, die de IJsel zijn overgetrokken, in contact zijn met de Hollandse troepen in de eerste innundatielijn in West-Gelderland. Het noorden is zo goed als geheel bezet; op verschillende plaatsen bereikten de Duitsers IJselmeer en Waddenzee.

Volgens het opperbevel bevinden zich gepantserde Duitse eenheden in de Langstraat en wordt er in Zuid-

Rotterdam nog gevochten tegen kleine Duitse, zwaarbewapende troepen, die echter geen artillerie hebben en waarschijnlijk wel gauw vernietigd zullen zijn. De 3 Prinsessen zijn in Engeland. Sinds gisteren (Pinksterzondag) zijn er Franse troepen in Brabant en Engelse in Zeeland.

De Engelse radio heeft bekend gemaakt, dat de toestand in Holland de eerste dagen nog wel duister zal blijven en dat men zich over een voorlopig terugtrekken niet ongerust behoeft te maken. In België, waar tal van Franse en Britse troepen strijden, is de Duitse opmars bij Tongeren en Hasselt tot staan gebracht. De Duitsers moeten daar grote verliezen geleden hebben. Volgens Reuter en Havas hebben de Duitsers Vrijdag, Zaterdag en Zondag boven het West-Europese front 300 vliegtuigen verloren.

De radio luchtwachtdienst van de Nederlandse regering was vandaag en gisteren voortdurend in de aether. Vooral boven Brabant, Dordrecht en Rotterdam, was de activiteit in de lucht groot. Er wordt geen melding gemaakt van parachutisten. Dat schijnt de heren toch niet bevallen te zijn. In België zijn gisteren parachutisten met poppen en in boerenkleding gehulde soldaten geland. De poppen misleidden de bevolking en militairen, terwijl de "boeren" wegcropen en zich onder de menigte mengden. Volgens vandaag omgeroepen berichten zijn in België ook vrouwen neergekomen!

In Friesland moet vooral bij de Afsluitdijk hevig gevochten zijn. Gisteravond zagen wij in die richting zoeklichten. Dat moet van de Hollanders geweest zijn, want de Duitsers hebben daar voor eigen zoeklichten

geen reden. We mogen er dus uit concluderen, dat de bezetting in Wonseradeel (Zurich, Makkum, Kornwerderzand en Afsluitdijk) nog standhoudt. Dat er gevochten is, blijkt ook wel uit de gewonden, die hier Zondag en vandaag aangekomen zijn. De getallen, die genoemd worden, lopen zeer uiteen. Men zegt algemeen: honderden. Een hulp van een dokter uit Leeuwarden, die hier vanmiddag was, spreekt van slechts 28.

Behalve de drie ziekenhuizen zijn nog verschillende grote gebouwen als lazaret ingericht, o.a. de Harmonie en de bewaarschool in de Eestraat. Bij de overweg in de Schrans staat een ruw geschilderd bordje met een rood kruis en een pijl: *Zum Lazarett*. Zaterdag moeten ongeveer honderd zich op de Afsluitdijk terugtrekkende Hollanders bij Roordahuizum gestuit zijn op een Duitse groep, die van het zuiden eveneens oprukte naar de linie in Wonseradeel. Er is hevig gevochten. Bomen lagen over de Rijksstraatweg. Volgens burens zijn er slechts vier doden: een Hollander en drie Duitsers.

Gisteren ben ik naar Zwaagwesteinde en Buitenpost gefietst. Daar de Duitse infanterie en wielrijders sommige wielrijders op de Rijksstraatweg van hun fietsen ontdeden of hun voor een goed een oud karretje in de hand duwden, ben ik maar door de Kanterlanden en het Buitenveld naar de Westerein gefietst. Pake en Beppe waren bij tante Eke, die jarig was. Slechts bij Veenwouden zag ik drie Duitse soldaten. In de Westerein waren ze ook geweest. Pake had een hunner gevraagd, waar hij vandaan kwam: van Hamburg!

In de Westerein was alles wel. Ook in Buitenpost, dat ik via Veenklooster bereikte, hield men er de moed in. In

Augustinusga was ook alles goed. De Duitsers waren via Haulerwijk naar Augustinusga en Buitenpost getrokken en zo naar Leeuwarden. In Augustinusga had tante At met den kleinen Egbert op de arm gestaan en de Duitsers hadden gewuifd: misschien ook vaders van zulke kleine kinderen.

In Buitenpost zouden er Zaterdag 600(Duitse soldaten) in de bijzondere school slapen, maar plots kregen ze bevel, verder op te rukken. Vele soldaten hadden toen geschreid omdat het betekende, dat hun voorhoede een gevoelige klap zou hebben gekregen. (Latere berichten maken daar ook inderdaad melding van: bij de Afsluitdijk). Men vertelde in Buitenpost, dat er auto's doorgestaan waren, overspannen met oranje en driekleur vlaggen. In Leeuwarden zijn nu meer soldaten. Gisteravond zijn er talrijke aangekomen. Sommigen werden in de Merelstraat etc. ingekwartierd. Vanmiddag (Pinkstermaandag) reden ze ook door de Ferdinand Bol- en Hobbemastraat.

Vandaag zijn de Duitsers begonnen, de spoorwegen en de spoorwagons en locomotieven weer in gereedheid te brengen. Om één uur moest al het spoorwegpersoneel opkomen. Eén locomotief stond om twaalf uur al onder stoom. Overal zijn ze nu bezig: op de Potmargebrug, waar twee locomotieven op de vernielde brug en in het water liggen, op de emplacementen, waar wagons tegen elkaar opstaan, als of ze een dansje maken en bij de wissels, die totaal ontwricht zijn. Over enkele dagen moet de trein weer rijden, wordt er gezegd.

Driehonderd arbeiders en een honderdtal soldaten hebben gister het vliegveld, dat omgeploegd was, in

gereedheid moeten brengen. De lichte *Heinkels* en *Messerschmitts* landen er al, de grote Junckers schijnen het nog niet te wagen. Vanmiddag werd verteld, dat de Rijksveerboot, die gisteren Stavoren op last van de Duitsers en vol met Duitse soldaten verlaten had, op het IJselmeer getorpe- of gebombardeerd is. In hoeverre dat juist is, is niet bekend. Men zegt verder, dat de Duitsers op de Spanjaardslaan soep etc. uitdelen aan “*de arme bewoners*” van de Bleekerbuurt en dat er foto’s van gemaakt zijn.

Het is een sombere Pinksteren geworden; somber wat het weer, maar nog somberder, wat de toestand aangaat. Toch waren er enkele lichtpuntjes, die er, ook in het bezette gebied, de moed in doen houden. Dat zijn de berichten over de Geallieerde hulp aan de Lage Landen. We verwachten niet binnen enkele dagen een gunstige wending; men moet niet het onmogelijke eisen, maar hoop geeft het toch. We hebben onze radio nog, dat is een zeer grote troost!

Als ik later nog eens iemand zou mogen en kunnen bedanken, dan zal het de radioredactie, de drie omroepers, van het A.N.P. zijn, die ons steun en moed geeft in deze benarde tijd. Gisteravond gaf Jannes Joland een antwoord op de Duitse aantijgingen tegen het moreel en standvastigheid van de Nederlandse troepen. Toen daarna het Wilhelmus gespeeld werd, zullen er met mij velen geweest zijn, die hun ontroering niet meester konden blijven. Hulde aan de omroepers van het A.N.P.!

Het Nederlandse legerbericht van vandaag heeft, hoe het mij ook spijt, dat de vijand in Gelderland zulke vorderingen maakt, mij enige opluchting geschonken.

Het betekent, dat Zutphen momenteel niet meer in de vuurlinie ligt. Laten we hopen, dat het onherstelbare nog niet is geschied. Misschien, dat er zich eens een gelegenheid voordoet, dat ik mij overtuigen kan van de toestand in de oude stad.

Eerder zal ik toch niet gerust zijn. *Lieny*, Gé en Pa en Moe Strubbe (J. Strubbe, leeraar Ambacht-school, Warnsveldseweg 35) sterkte en houden jullie je maar goed. Wij zullen sterk trachten te zijn in de beproevingen, die ons bedreigen, maar die ons hopelijk bespaard zullen blijven.

14 Mei 1940

Het is Dinsdag 14 Mei. Deze dag, zal, na de tiende, wel een van de meest dramatische van deze oorlog zijn: Nederland capituleert. Vanmorgen kwam er al een zweem van angst in ons hart: de Koningin en de Nederlandse regering zijn gisteren naar Engeland gevlucht. Dat was al een veeg teken. Niet alleen dat deze dag misschien de smadelijkste van alle oorlogsdagen zal zijn; het is ook de meest vernietigende geweest: Rotterdam is vanmiddag gebombardeerd. De hele binnenstad is een ruïne. Er zijn duizenden doden...

Gisteravond, nadat ik m'n dagrapport schreef, hoorden we gedurende een uur lang een hevig kanongebulder uit de richting van de Afsluitdijk. De ruiten trilden er soms van. Het Nederlandse legerbericht meldt hier omtrent vandaag, dat de Duitsers "*na een artillerie voorbereiding van een uur een aanval hebben ondernomen op de kop van de Afsluitdijk. De aanval werd afgeslagen*". Er moeten, naar men zegt, wel 300 à 400 aanvallers gesneuveld zijn. Een cavalerie aanval is

eveneens afgeslagen. Honderden mannen en paarden moeten zijn omgekomen. De Hollandse verliezen zijn, zegt men, beperkt.

Enkele chauffeurs, die hun bussen naar Holland moesten brengen, zijn, door het onklaar maken van de brug te Kornwerderzand opgesloten geweest tussen de Hollandse en de Duitse troepen. Twee hunner zijn gedood. De anderen wisten naar Makkum te vluchten en zochten daar dekking achter de grafzerken op het kerkhof... Vanmorgen is de artillerieaanval op de dijk hervat. Heit en ik zijn de stad even in geweest. Bij J.K.D. en Klaas T. aan geweest. De zaak ligt stil.

In de Leeuwerikstraat, waar drie scholen vol gepropt zijn met Duitse soldaten, zagen we een groepje recruten de paradepas instuderen. Voor de intocht in Londen, zeker. In de stad rijden tenminste al bussen met het opschrift "*Nach Londen*". De soldaten menen, dat ze daar over een dag of wat zijn. "*Even*" de dam over en dan in de boten! Maar die dam gaat niet zo gemakkelijk. De jongens, die hier vandaan naar de vuurlinie bij Wonseradeel gezonden worden, staan te schreien, zegt men.

De legerberichten worden pessimistischer en toch komt het bericht, dat om zeven uur door de radio wordt omgeroepen, dat Nederlands opperbevelhebber H.G. Winkelman, die sedert het vertrek van de Koningin en de regering het hoogste gezag uitoefent, meent, dat het uiterste waartoe Nederland zich verdedigend zou, gekomen was, als een donderslag uit de heldere hemel. Het verzet tegen den veel sterkeren vijand is nutteloos, aldus Winkelman.

Vanmiddag is Rotterdam op meedogenloze wijze gebombardeerd en Utrecht wordt thans eveneens met vernietiging bedreigd. Daarom heb ik, aldus Winkelman, de daarvoor in aanmerking komende troepen bevel gegeven, de strijd te staken. Slechts in Zeeland wordt doorgevochten. (Daar zijn nl. Engelsen en Fransen). Het bericht wordt met zeer gemengde gevoelens ontvangen.

De vrouwen, die mannen of zonen onder de wapenen hebben, zijn opgelucht en geven zich over aan de hoop, dat hun echtgenoten in leven zijn. De meesten zijn evenwel teleurgesteld, maar dat ook alleen maar in de eerste uren. Want hoe meer bekend wordt over de verwoestingen en slachtingen, die de oorlog heeft aangericht, hoe groter de afschuw en hoe groter het verlangen naar rust en vrede wordt.

Dan komen de commentaren op het vertrek van de Koningin en de regering los! Reeds vanmorgen hoorde men de vurigste Oranjeklanten op laakbare wijze praten over het optreden van ons landsbestuur. Het was zo erg, dat wij, die een dergelijk handelen van Koningin en regering, die toch het gezag over het grootste deel van ons Rijk moeten kunnen blijven uitoefenen, billijken, deze mensen tegen de lasteraars in bescherming moesten nemen! Nu, na het bekend worden van de capitulatie, komen nog meer tongen los.

Waarom moest er na het vertrek van de Koninklijke familie en de regering nog doorgevochten worden, waarom zijn nog duizenden levens opgeofferd, als de zaak toch al verloren was? Daarop weet niemand nog antwoord te geven. De geschiedenis zal leren, of het

inderdaad gerechtvaardigd was, zo te handelen als gehandeld is.

In de loop van de avond heeft het A.N.P. nog verschillende malen een bericht van het Duitse gezantschap aan het Duitse oppercommando omgeroepen: ondanks het feit, dat de Nederlandse weermacht om zeven uur de wapenen neergelegd heeft, is Den Helder om half acht door de Duitsers gebombardeerd! We konden hier in Huizum de ontploffingen horen.

Zoals de laatste dagen regel was geworden, vormden zich 's avonds tal van debatingclubs op straat, waar men de laatste nieuwtjes, aangedikt en aangevuld, al naar de fantasie van de overbrenger, kon vernemen. Zo werd er verteld, dat bij de Afsluitdijk 3 à 4000 doden zijn gevallen aan Duitse zijde en slechts twintig aan Hollandse. Hoe groot de verliezen ook zijn geweest, er moet stevig gevochten zijn, dat is een feit.

Enkele Sneker chauffeurs, die, als tientallen anderen, met hun autobussen op weg waren naar Holland, hebben bij de Afsluitdijk de dood gevonden. Ik vermeldde dit geloof ik reeds. De tientallen debaters waren getuige van een Engelse verkenning boven het Leeuwarder vliegveld. Twee toestellen cirkelden op grote hoogte boven het veld en de stad. Op de Overijsselse straatweg werd er vanuit een auto op geschoten. Er zijn evenwel geen bommen geworpen. Toch ging menigeen die avond met angst en vreeze de vijfde "*Verdunkelung*" in.

15 Mei 1940

Woensdag 15 Mei 1940 Het is merkwaardig, hoe gauw alles went. Het went, om Duitser te zijn en om werkloos te zijn. Vandaag zijn we, Heit, At en ik, naar Zwaagwesteinde geweest. Toen we uit Leeuwarden vertrokken, ontmoetten we Gerrit (Bakker, leerling M.T.S., mijn vriend, bij ons in huis), die, Vrijdag, juist voordat de Duitsers in Assen kwamen en de Nederlanders de bruggen opbliezen, in zijn ouderlijk huis in de Drentse hoofdplaats, was gearriveerd.

Hij was hier nu met kennissen, die nog autoreden om te informeren wanneer de M.T.S. weer begon. Die was inmiddels weer doorgedaan met de lessen. In Zwaagwesteinde, waar we natuurlijk heen fietsten, was tante Stien. In Haren was alles wel. Er is gesproken over een eventuele verhuizing van Pake en Beppe naar ons. Als de nood aan de man mocht komen, zullen zij bij ons in komen wonen.

Na het eten ben ik nog even naar Buitenpost gefietst, waar alles wel was. Met Oene ben ik teruggereden naar Leeuwarden. Het spreekt van zelf, dat ik in deze roerige en toch naar omstandigheden voor ons rustige dagen allang een plan gesmeed heb, om eens naar Zutphen te gaan. De post functioneert alleen binnen Friesland en wat zegt een briefkaart...

Heit praktiseerde steeds maar over een tocht naar Zwolle om in contact te kunnen komen met z'n baas en hoewel beide tochten goed te combineren zouden zijn geweest, hebben we ervan afgezien, omdat Mem dan alleen thuis zou zijn. En in een toestand, waarin die sedert dagen verkeert, is dat niet prettig. Maar nu komt Gerrit morgen terug en daarom hebben we vanavond

besloten, dat Heit en ik morgenvroeg per tandem, naar het zuiden zullen gaan en Zaterdag terug zullen komen.

Aan de Nederlandse fronten heeft zich vandaag weinig verandering voorgedaan. Ook in Brabant schijnen nog gevechten geleverd te worden. De Duitsers zijn vandaag de grote Hollandse steden binnen gerukt. In België duurt de Duitse opmars voort. Luik is gevallen en de Maas is tussen Namen en Luik op verschillende plaatsen bereikt. Via Luxemburg rukken de Duitsers snel op in de richting van Sedan in Frankrijk, waar een grote slag voorbereid wordt.

Zutphen 6 Mei 1940

Donderdag 16 Mei 1940 Heit en ik vertrekken om half zes Middel-Europese tijd (vannacht ingevoerd) naar Zutphen. In Heerenveen bemerken we de eerste tekenen van de Duitsers: de hakenkruisvlag op de "Ortskommandantur". In Meppel zijn de spoorbruggen en de verschillende bruggen in de stad opgeblazen. Bij de meeste zijn al hulpbruggen. Ontzettend, hoeveel schade er aan de ruiten is aangericht.

De brug in de Zwolseweg te Meppel bezorgt ons de meeste last. Vóór Meppel ontmoetten we onzen oud-employé Kreulen, die wist te vertellen, dat de Duitsers bij Zutphen over de IJsel getrokken waren en dat zij daarbij 6 à 700 man verloren.

Ik vreesde het al! Het laatste Nederlandse legerbericht meldde, dat de Duitsers tussen Deventer en Arnhem over de rivier getrokken waren... Hoe verder we kwamen, hoe meer tekenen van de Duitsers en van de oorlog en hoe angstiger het mij om het hart was...

Om kwart voor vijf bereikten we Zutphen. Goddank, daar was alles nog goed! Lieny niet thuis, maar toen die om kwart na vijf van Deventer kwam fietsen, en ik haar in de deur opwachtte, kon ze er geen woord uitbrengen. Zij was trouwens niet de enige, die verheugd was, ons te zien! Wat hebben die mensen daar wat meegemaakt!

Om vijf uur stond er al een pantsertrein op het station. Die had dus al de afstand Winterswijk - Zutphen afgelegd. Ongehinderd en zonder gestuit te worden door opgeblazen bruggen! Ze waren al vroeg op geweest. Allen waren even zenuwachtig; alleen Gé had zoveel positieven bij elkaar, dat ze alle ramen openzette om die te behoeden voor het geval de bruggen zouden worden opgeblazen. Dat gebeurde om zes uur. De Deventerweg-brug, de Warnsveldseweg brug en de brug over de IJsel.....

Van de Warnsveldsewegbrug kwam een zeven meter lange ijzeren balk over het huizenblok van Strubbe aangezeild en bij Zelders (E. Zelders, onderwijzer, Warnsveldseweg 33) in de tuin terecht. Enkele dakpannen, de dakgoot en een tuinhek werden beschadigd.

Omstreeks zeven uur stonden de Duitse stoottroepen al voor de Warnsveldse brug. Even later waren de gemechaniseerde troepen er al. Over de brug van het bad in de Graaf Ottosingel en de Houtwal zochten ze zich een weg naar de IJsel, die zij in rubberboten probeerden over te steken. De Hollanders, in de kazematten van de Hoven, maaiden mannen en boten naar de diepte.

Zo moeten er honderden, men zegt 600, gegaan zijn... Hun lijken bleven drijven voor de opgeblazen brug en zijn 's nachts opgevist. Maar de Duitsers zeiden: "Op een gegeven ogenblik hebben jullie geen munitie meer en wel manschappen" en gingen door met het zenden. Tenslotte gaven de Hollanders zich over: elf hunner kameraden lieten het leven. Dit geschiedde niet, dan nadat de Hoven en de kazematten hevig door de Duitse artillerie bestookt waren.

In Warnsveld en in de Varkenswei bij de Albert Cuypstraat, stonden kanonnen, die orders ontvingen van een uitkijkpost bovenin de St. Walburgiskerk. De kogels suisdan bij Strubbe over de daken... Het was angstig.. Vooral toen er steeds meer zwaar oorlogsmateriaal kwam, dat opgehoopt werd in de straten rond de Warnsveldseweg en in Warnsveld in afwachting van de pontonbrug over de IJssel bij de Ambachtsschool. Toen die eindelijk gereed was, duurde de stroom van oorlogswagens drie dagen...

Anderhalve dag reden die rustig het blokje Warnsveldseweg – Hobbemakade, Albert Cuyp, Buitensingel. Inmiddels werd met man en macht begonnen met het herstel van de Warnsveldseweg brug. Merkwaardig was ook, dat in de wei achter de Strubbe's een klein vliegtuigje landde, een hoge ome uitzette en weer opsteeg... Heit vertrok 's avonds nog naar Brummen, waar men hem met vreugde ontving.

Lien en ik maakten nog een wandeling langs de verwoeste IJsselkade, waar tal van kogelgaten de huizen ontsierden en waar alle ruiten gesprongen

waren, en door de stad, waar ook tal van ruiten het hadden moeten ontgelden. We konden van verre een blik werpen op de Hoven, die wel zeer geleden heeft. In de Spoorstraat kreeg een groot huizenblok een voltreffer. Het brandde daarna geheel uit. Er waren verder nog tal van voltreffers, branden, kogelgaten en vernielingen door de luchtdruk bij het springen van de brug.

Er zijn verschillende diefstallen gepleegd; ook door eigen jongens en stadsburgers. Bij Belksma (Kanonsdijk 102B), den politiemans, (latere NSB-er) hebben ze een schade van zo'n f 180,-. De dieven kregen de gelegenheid, doordat de bevolking geëvacueerd was naar Klarenbeek.

Van de fronten valt slechts te vermelden, dat de Duitse opmars voortduurt. Verschillende Belgische plaatsen vielen in Duitse handen. Antwerpen en Brussel worden ernstig bedreigd. In Holland: geen nieuws. Het is drie dagen geleden, dat Holland capituleerde, naar generaal Winkelman meedeelde in hoofdzaak om het feit, dat Rotterdam gebombardeerd was. Hoeveel onnoemelijk leed er in die twee woorden "Rotterdam gebombardeerd" besloten ligt, worden we eigenlijk pas vandaag enigszins gewaar.

Traag druppelen de berichten binnen en die berichten zijn allerm minst hoopvol: de gehele binnenstad moet één ruïne zijn, duizenden slachtoffers zijn er gevallen; sommigen spreken van ruim 40.000. Nu zal dat wel enigszins overdreven zijn, maar hoe worden wij ooit het juiste cijfer gewaar? (Ca. 850 doden en ca. 2300 gewonden).

In Zutphen kwamen jongens uit Rotterdam aan, die de hel ontvlucht zijn en beschrijven, hoe de binnenstad er uitziet: van het Hofplein is niets meer heel; op de Coolsingel staan nog slechts enkele gebouwen overeind: het beursgebouw, het stadhuis en het ziekenhuis. Tal van straten zijn van de aardbodem weggevaagd. Een jongen die hier aankwam, vertelt, hoe hij het in huis niet meer uit kon houden, de straat oprende en toen pas goed in de hel belandde. Hij terug naar huis, maar dat was er al niet meer. Toen naar kennissen, voor z'n ogen wordt hun huis door een voltreffer getroffen.

Hoe is 't mogelijk, dat zo'n jongen er nog het leven afbrengt? En hoe is het mogelijk, dat er in je eigen land zoiets gebeurt! Dat de gruwelen van de oorlog, die je anders - ook al niet zonder ervan te huiveren - alleen op de film ziet, zich thans voor de ogen van eigen landgenoten afspelen! 't Is niet te begrijpen. Het maakt je down; de stemming, die er in Zutphen anders dadelijk in zit, blijft uit en hoewel ik nog lang niet alles gezien heb, besluiten Lien en ik de vreedzame heide en bossen op te zoeken.

Maar zelfs daar, waar geen mens je stoort, laat het oorlogsmonster je niet met rust. Blinkende snelle vogels, op verderf uit, scheren over je hoofd en de goddelijke stilte wordt keer op keer verstoord door het bulderen van het kanon, dat toch vèr en ver weg moet zijn; in Brabant, Zeeland en België. En elke minuut, dat wij samen zijn en ons gelukkig prijzen, samen te mògen zijn, laten tientallen jongens voor hùn vaderland het leven. Nee, wij, Lien en ik, hebben de middag wel eens in een prettiger stemming doorgebracht...

Van de krijgsverrichtingen hoort men weinig. Het blijkt, dat de Franse en Engelse troepen, die in Zeeland en Brabant strijden, zich snel op België terugtrekken. De Duitsers zetten in dit land hun bliksemaanvallen voort. Ze hebben een omtrekkende beweging gemaakt om Luik en bereikten de Maas tussen deze plaats en Namen. De opmars schijnt zich snel voort te zetten via de Ardennen naar Dinant.

Intussen schijnt de geallieerde tegenstand in Oost-Vlaanderen (bij Tongeren heeft een hevige slag gevoerd, waar de Belgische en Franse legers lange tijd standhielden) te verzwakken. De geallieerden (o.m. België dus) trekken zich in West-Vlaanderen terug, waardoor de positie van Brussel en Antwerpen met het uur hachelijker wordt. Misschien zijn beide steden op dit ogenblik al gevallen.

18 Mei 1940

Zaterdag 18 Mei 1940. Terug naar het noorden met de post van een tiental Zutphense kennissen aan familieleden in Leeuwarden. In Zwolle is Heit naar de zaak geweest. Intussen bracht ik een bezoek aan mevrouw Tibbe en aan de brug te Katerveer, die in tweeën gebroken in de IJssel lag. Ook de spoorbrug was opgeblazen. Juist toen ik bij Katerveer was, sprong aan de linker IJsseloever een van de vele landmijnen, die de Nederlandse troepen daar gelegd hebben.

Op die manier waren al verschillende koeien om het leven gekomen, terwijl juist van tevoren de auto van een Zwolse dokter op een mijn gereden was. De motor de

lucht in; de rest bleef wonder boven wonder heel... Terug naar Zwolle, via Meppel en Steenwijk naar Leeuwarden.

Wind tegen. 's Avonds laat de post nog bezorgd. Kennissen vragen me overal binnen op de thee, belust op nieuws. Het blijkt, dat de krant weer begonnen is, juist vandaag. Erg klein, 4 pagina's, waarin o. m. het reeds voor de Duitse inval gezette derde artikel van Pake, "*Herinneringen van een oud-onderwijzer*". Men was bij mij geweest om me op te halen.

Zomer 1940

Ik melde meldde al, dat onmiddellijk na de Duitse inval begonnen werd met het herstel en de uitbreiding van het vliegveld. Alle beschikbare werkkrachten werden opgetrommeld en zo kon het gebeuren, dat Friesland na enige weken geen werkloosheid meer kende. Soms werkten er 7.000 man aan de drainage, de startbanen, enzovoort, die per bus van en naar huis gebracht werden, soms tot in Drenthe.

In de zomer van 1940 kon men 's avonds alleen op de Groningerstraatweg al meer dan 90 volbeladen bussen tegenkomen. Zandtrammen reden af en aan uit de Wouden: Veenwouden leverde duizenden wagens en auto's zand. Puin van Rotterdamse ruïnes [...] werd aangesleept en zo was het beste, rijkste stukje Friesche grond in minder dan geen tijd in een onbruikbare zand- en steenvlakte herschapen.

Ongestoord heeft het werk niet steeds voortgang kunnen vinden. In Augustus 1940 kwam de Engelse luchtmacht herhaaldelijk boven het vliegveld. Enkele dagen aaneen werd het driemaal per dag gebombardeerd; meest 's

morgens (half acht), 's middags (half een) & 's avonds (7 uur), telkens als de arbeiders het veld verlaten hadden. Bij een van deze bombardementen zag ik de vliegmachine de bommen uitwerpen.

Een enkele maal vielen de bommen tijdens het werk. Eénmaal eiste dat 19 Nederlandse slachtoffers. Het voornaamste doel was steeds de startbanen, waarvan de betonnen brokken soms "*tegen elkaar op stonden*". In deze periode zag men alle vliegveldarbeiders met helmen van het voormalige Nederlandse leger gewapend. Een enkelen maal staakten zij, maar dit is steeds van korte duur geweest.

6 October 1940

Ik ga voor de tweede maal naar Amsterdam (d.w.z. om me er te vestigen). Vreselijk drukke trein- & bootreis. Diensten zijn zeer beperkt. Bij Enkhuizen steken de resten van twee in de grond geboorde Nederlandse torpedojagers nog boven water. 's Avonds met Henk Wasman een nichtje weggebracht door donker Amsterdam. Nauwelijks is het donker, of de Engelsen zijn al boven de stad. Luchtafweer buldert. (Woonde Marnixstraat tegenover Raamplein).

7 October 1940

21.15 uur. Luchtafweer begint te denderen. Engelse vliegtuigen hoorbaar. 21.30 uur luchtalarm, dat bijna nooit meer was voorgekomen in Amsterdam. Ontzettend gebulder van de luchtafweer, ook dichtbij. In souterrain gevluht. Luchtalarm duurde 3 kwartier. Toen naar de zaak, voorlopig alleen om me te melden. Britten bleven. Lichtkogels boven Schellingwoude, Fokker, Schiphol,

etc. etc., samen wel 20. Hevig geschut van de luchtafweer, onder meer met lichtspoormunitie.

Tweede luchtalarm (elf uur-kwart voor twaalf). Hebben schuilkelder van de Arbeiderspers bezichtigd in de tweede kelder. Hevig dreunen. Scherven van het luchtafweergeschut kletteren achter het gebouw op straat als ik naar huis wil gaan.

Naderhand blijkt, dat getroffen zijn: Montagehal van Fokker (brisantbom), woningen in de Lek- en Vechtstraat, in Nieuwendam, op 't Hoofddorpplein en in de P.C. Hoofstraat (brandbom). Ook viel er een bom in 't Vondelpark. A.N.P. meldt 8 doden en vele gewonden. In de Vechtstraat moet een vrouw met bed en al uit de tweede verdieping op straat geslingerd zijn. Zij liep geen letsel op! Haar man, die op de W.C. zat, ging met closet en al naar beneden, zonder noemenswaardige verwondingen op te lopen.

8 October 1940

Als represaille op de internering van tal van Duitsers in Nederlands-Oost-Indië, hebben de Duitse autoriteiten in de afgelopen drie dagen honderd personen gearresteerd, van wie men aanneemt, dat zij in verband met hun politieke of economische werkzaamheden in Indië bekendheid genieten.

Drs. W. Goedhuys wordt hoofdredacteur van de Arbeiderspers. G.A. van Overbeck, in de volksmond al "*van Overstag*" of "*van Overloop*", die sinds de 10e Mei hoofdredacteur was, ruimt het veld om een "*betere regeringsbaan*" te aanvaarden. Men zegt, dat Goedhuys niet meer met zijn moeder spreekt, omdat zij hem niet

vergeeft, dat hij zich door Rost van Tonningen als een pion laat schuiven en nu aan een "*rooie*" krant werkt. (De familie G. was oorspronkelijk streng liberaal).

Vandaag hoorde ik bijzonderheden over de toestanden, die hier op Arbeiderspers in Amsterdam heersten, toen de Duitsers op 10 Mei binnenvielen. De luchtbeschermingsdienst van de nachtploeg trad onmiddellijk in werking. De mensen van de dagdienst probeerden nog naar Engeland uit te wijken, waarbij ze de mensen van de nachtdienst "*hebben laten stikken*". Toen zij bij de IJmuider sluizen kwamen, was er juist een schip vol naar Engeland vertrokken.

Er lag nog een kleine sleepboot, waarop voor hoogstens 30 personen plaats was, terwijl er minstens 80 stonden te wachten. Piet Donker (redacteur) zei toen: "*Dat gaat niet, haal een grotere boot*". De kleine sleper vertrok, maar men zag den schipper nooit weer. "*Dat was niet goed van U, mijnheer Donker,*" aldus Y.G. van der Veen, die later zelfmoord pleegde, toen men de Arbeiderspers zonder meer den NSB. -er H.J. Kerckmeester als directeur aanwees.

Piet Bakker heeft ontslag genomen bij de Arbeiderspers en is, na een ander "*eruit gewerkt*" te hebben, Amsterdams correspondent van het Utrechts Nieuwsblad geworden. Tevens heeft hij zich bij het Verbond van Nederlandse Journalisten aangesloten.

L. Veenstra, adjunct-directeur, neemt ontslag, dat 1 April 1941 zal ingaan. "*Ik heb m'n best gedaan om de zaak op poten te houden en jullie lopen allemaal weg*". Later is Veenstra op de zaak gearresteerd door de Duitse politie,

omdat “*draden van een complot in zijn richting liepen*”. Hij mocht (onder geleide) zijn tandenborstel van huis halen, zijn vrouw gedag zeggen en werd toen naar de gevangenis gebracht. Na enige tijd is hij gefusilleerd.

Vanavond is Schellingwou (basis voor watervliegtuigen) gebombardeerd.

Piet Donker (eerst fel anti, later naar nationaalsocialistische beweging overgelopen, “*omdat Duitsland toch niet te verslaan was*”, werd in de vroege morgen van 10 Mei (als gewoonlijk) door de brandweer gewaarschuwd: Brand op Schiphol. Hij met een taxi erheen. Toen ze er kwamen, had het vliegveld juist het eerste bombardement gehad en het tweede begon.

Zo merkten zij, dat het oorlog was. Piet en zijn chauffeur zochten doodsbenauwd dekking onder een struik.... De chauffeur zei toen met een benauwde stem: "*Mijnheer, ik ben jarig!*" De man werd even later door een scherf aan de enkel gewond. Op 10 Mei werd de krantenauto van de Arbeiderspers, op weg van Amsterdam naar Leiden, onderweg door Duitse parachutisten aangehouden.

De Duitsers klommen in de wagen en dwongen de chauffeur door te rijden. Voor Leiden deden zij hem stoppen en gebruikten de auto toen als barricade op de weg.

9 October 1940

Om elf uur 's avonds zijn de Engelsen er weer. Loods E op de Javakade, gevuld met stro, hooi en haver voor de Duitse weermacht, door twee brandbommen getroffen en geheel afgebrand. Wij hadden van het dak van het

krantengebouw af een magnifiek gezicht op het schouwspel. De aanval was waarschijnlijk gemunt op 't Lloyds-hotel, waar de staf zetelt. Trouwens: elke bom op die omgeving gegooid is raak. Verder werd Werkspoor door bandbommen getroffen. Het eigen personeel heeft de brand echter bedwongen.

10 October 1940

Van der Werf, voorman ter zetterij van de Arbeiderspers, is op staande voet ontslagen "*wegens het verspreiden van illegale lectuur*". Redacteur Hein van der Weg, die uit een ANP-bericht over de bomaanvallen op Amsterdam de woorden "*luchtpiraten*" en "*sluipmoordenaars*" (de Engelse vliegers nl.) had geschrappt, door de hoofdredactie op z'n vingers getikt. Heintje was zeer fel. Hij verzamelde mappen. Later is hij gearresteerd wegens illegale paperasjes.

11 October 1940

Ook in de afgelopen nacht hebben Engelse vliegtuigen hevige bomaanvallen op woonwijken van de stad (Amsterdam) gedaan: omstreeks 2 uur, 3 uur, half vijf en half zes. Brand op de Koenenkade aan de Amstelveenseweg. Ik ben er na afloop van de nachtdienst even heen gefietst. Botenhuis en tuinhuisje gingen in vlammen op. Midden op het Hoofddorpplein viel een bom: alle ruiten kapot.

In de Stolwijkstraat (zelfde buurt, nl. Amstelveenseweg) een voltreffer: twee huizen weg. Op een boot bij de Zeijkade een voltreffer; boot zonk. Aanzienlijk groter is de schade in Tuindorp Oostzaan, waar kettingbommen vielen. Hier elf doden en vele gewonden. Het afweergeschut liet zich niet horen, ook niet, toen zeven

minuten na de bomaanval op het Hoofddorpplein (wij waren juist op weg naar huis) de zoeklichten een vliegtuig wisten te vangen, dat daarop z'n lichten ontstak, als was het Duits.

Enige dagen later (15 October) ben ik naar Tuindorp Oostzaan geweest. Het eerste wat me opviel, toen ik over het IJ kwam, was de fantastische camouflage van de Fokker fabrieken. Over het gehele fabriekencomplex is overtrokken met een net met groen geverfde heide. Daarop zijn rieten huisjes gebouwd, waarop men vensters en deuren geschilderd heeft. De huisjes staan straatgewijs met boompjes ertussen en sluiten aan bij de bestaande complexen. Zelfs de haven van Fokker en de losplaats zijn met het net overtrokken.

In Tuindorp Oostzaan zijn verschrikkelijke verwoestingen aangericht. Tante Geertsje was hevig geschrokken. Het goede mens had het nog "*op de senuwe*". De verhalen, die de mensen doen, zijn goed om je koude rillingen te bezorgen. Van een verbitterde stemming tegen de Engelsen, waarvan de kranten met veel ophef gewag (moeten) maken, is echter niets te bespeuren.

Tal van huizen hadden voltreffers gekregen, de ravage was vreselijk. Van hele huizenblokken zijn alle ruiten en dakpannen kapot, wat niet alleen aan de huizen, maar ook aan de tuinen een diep-ellendige indruk geeft. Later is Tuindorp Oostzaan nog eens zo zwaar getroffen en ik weet niet meer of het toen of bij dit bombardement was, dat verschillende leden van de brandweer en de luchtbeschermingsdienst om het leven kwamen.

Evenals na dit eerste bezoek van mij aan Tuindorp Oostzaan, werd ook mijn tweede bezoek onmiddellijk door een nieuw bombardement gevolgd. Ik heb de Oostzaners sindsdien m'n bezoeken maar bespaard.... 's Avonds laat weer een bominslag; plotseling en zeer dichtbij. Wij zaten op de redactie (vierhoog) en de stalen bureau's schudden onder onze pennen. Ik had juist de pen op papier, waardoor de trilling aardig geregistreerd werd. Helaas heb ik 't papiertje niet bewaard.

De bominslag was, hemelsbreed, 500 meter van de zaak: twee bommen; een op de brug bij het Scheepvaarthuis (Prins Hendrikkade), waardoor de noordelijke helft vernield werd en een op een schuit, die onder de voltreffer zonk. Geen doden, enkel gewonden. Als bijna elke avond spoedden wij ons naar het dak. Wij zagen, hoe - kort na deze bommengooierij - de zoeklichten een vliegend fort in de bundels vingen. Een hevig luchtafweer ontbrandde, maar het vliegtuig, dat terugschoot, wist te ontkomen.

12 October 1940

Laat in de avond weer bomaanvallen: 9 uur in de omgeving van Amstelveen (Schiphol?) en een half uur later in de Jan Lievenstraat en op het Borsenburgerplein (bij de Van Woustraat). De eerste kwam in de tuinen achter een huizenblok terecht en maakte enkele gewonden. De bommen op het Borsenburgerplein kwamen midden in het plantsoentje neer en deden alle ruiten in de omgeving springen.

Na deze aanval werd luchtalarm gemaakt, dat een half uur duurde. Wij waren op dat ogenblik bij het Kalfje aan de Amstel en hebben moeten wachten tot het sein "*Alles*

veilig” had weerklonken. Na afloop van de conferentie even de schade in ogenschouw genomen. Door het fietsen in de Van Woustraat kreeg ik een lekke band, juist toen ik er een spurt in zette om het rijtuig met Piet Donker te achterhalen, om deze op de schade attent te maken.

Vanavond (vanmiddag eigenlijk) werd op het Kalfje aan de Amstel een conferentie-weekend geopend, belegd door de hoofdredactie van de Arbeiderspers met alle Amsterdamse en verschillende buitenredacteuren. Wijga vertegenwoordigde Leeuwarden. Op de eerste avond is er slechts in zeer vage termen gesproken.

Niemand durfde zich recht te uiten, ondanks de toezegging van Drs. Goedhuys (hoofdredacteur), dat eventuele kritiek geen represailles ten gevolge zal hebben. Slechts Hendrik Lindt (vroeger kunst-, daarna chef buitenland!) wist van wal te steken. Hij legde zijn geloofsbelijdenis af, zeide het met zichzelf eens geworden te zijn wat de politiek betreft (d.w.z. hij is tot NSB-er bekeerd!) en *“werpt zich nu vol bezieling op z'n taak”*.

Zijn rede werd met een somber stilzwijgen aangehoord. Andere sprekers wilden eerst het verloren vertrouwen van de lezers herwinnen om dan *“verder te zien”*. Algemeen voelde men voor het standpunt van Heintje van der Weg (Amsterdam) en Voskuil (Haag) om deze bezettingsperiode als een intermezzo te beschouwen, waarin de redacteuren loyaal willen meewerken zolang van hen geen dingen gevraagd worden, die tegen hun principe indruisen en verder af te wachten, wat het eindresultaat van deze wereldworsteling zal zijn.

In de loop van de conferentie werden de gesprekken wel enigszins openhartiger, als gevolg van het feit, dat Drs. Goedhuys (op verzoek) ook zijn doopceel lichtte. Enkelen lieten zich daardoor uit hun tent lokken, waarbij bleek, dat het gros der redacteuren nog de oude beginselen en principes aanhangt, terwijl Hendrik Lindt (chef buitenland), Max Wolters (chef kunst) en Drs. W. Wienbelt (economie) overhellen naar de nieuwe orde.

Zondag schaarde zich daarbij nog Marinus, over welken heer ik straks nog wel een en ander te zeggen heb. Bij het schrijven van dit alles heb ik mij laten leiden door het gezegde, dat voorzichtigheid de moeder der porceleinkast is. Ik vind het echter niet nodig, hier meer aan toe te voegen.

13 October 1940

In de eerste bijeenkomst van de tweede dag van de conferentie op het Kalfje geeft Marinus een redevoering ten beste, die kant noch wal raakt; waarin hij zijn handelwijze (verre van fraai!) tracht goed te praten, onder meer door een beroep op Troelstra. Aan interrupties ontbrak het niet. Halbo C. Kool (nachtchef) beet hem bij het gebruiken van Troelstra's naam toe: Dat is infaam!

Daarmee tekende hij het hele betoog van dezen oncollegialen heer. Na het middagmaal heeft men hem niet weer teruggezien; zelfs Drs. Goedhuys heeft het niet nodig geacht, hem in de loop van de verdere besprekingen in bescherming te nemen.

De besprekingen van Zondag verschilden in die van Zaterdag door een grotere openhartigheid, die mijns inziens wel een wat tèn ver ging. Het was in de Zondagmorgenbijeenkomst, dat de heer Goedhuys, daartoe half en half gedwongen, zijn levensloop, zijn willen en streven vertelde en zijn houding tegenover de NSB (zo'n beetje "*los-vast*") uiteenzette.

Hij schilderde zich als nationalist (in de Vlaamse beweging schijnt hij zich een plaats verworven te hebben) en socialist (van streng liberalen huize!), die evenwel geenszins het Duitse nationaalsocialisme toejuichte. In verband hiermee zal mijn pogen zijn, aldus de heer Goedhuys, van de Arbeiderspers een socialistisch en vooral een Nederlands bedrijf te maken.

Het is goed hier even te memoreren, wat daar alzo van terecht gekomen is. Goedhuys is niet lang hoofdredacteur gebleven. Zijn nationale en socialistische gevoelens groeiden steeds meer naar elkaar toe en verenigden zich tenslotte in een puur nationaal-socialistischen heer Goedhuys, die de leiding van de Nederlandse Oost-Compagnie (Rusland) aanvaardde.

Het socialistische streven moest tot uitdrukking komen in de ondertitel van Het Volk: socialistisch dagblad, maar bij die aankondiging is het ook gebleven, want innerlijk wemelde het van nationaal-socialistische denkbeelden en tendenzen, bereid door nationaal-socialistische redacteurs.

Medio 1941 waren alle "*oude*" redacteurs op enkele na (Van Nie, Kampstra, Kamminga en wellicht nog een enkele meer) "*omgezwaaid*" of vervangen door nazi's.

Het Nederlandse bedrijf putte zich weldra uit in pro-Duitse propaganda: het drukt Europa-Kabel (Duits) en Storm, het blad van de SS in Nederland; de krant is een werktuig in Duitse hand en de verdere publicaties, die nu van de A.P.-persen komen, dragen stuk voor stuk de Germaanse inslag.

Na de ochtendconferentie werd een wandeling langs de Amstel gehouden, waarbij de redacteuren gelegenheid hadden, onderling de zaken in vertrouwen te bespreken. Het resultaat was, dat men in de middagconferentie de verschillende grieven te berde bracht. Bijna alle wensen van de redacteuren zouden ingewilligd worden: persoverzichten -op bescheiden schaal- werden ook in de provincies toegestaan; men kreeg het recht tot schrappen uit de sterk anti-Engelse A.N.P.-copie; de hoofdredacteur zou reclameren bij het A.N.P. tegen verschillende onjuistheden bij zijn berichtgeving; er zou gepoogd worden een salarisverhoging te bevorderen, enz.

Op één punt bleef de nieuwe hoofdredacteur onvermurwbaar: zijn vijandige houding tegenover de Nederlandse Unie (zaliger gedachtenis). Een vriendschappelijke toon tegenover deze organisatie werd de redacteuren verboden!

Aan het eind van m'n verslag zonder commentaar in het oorspronkelijke dagboek zeg ik: Een weekend, waarin van beide zijden de stemmingen gepeild zijn. Thans weten we, wat we aan elkaar hebben. Of zijn de beloften te schoon geweest en was de openhartigheid slechts een val? In hoeverre hierbij van voorbedachten rade van de

zijde van de nieuwe leiding sprake is geweest, is moeilijk te beoordelen.

Ik constateer alleen, dat Van der Weg en Wijnand Romijn, die wel het openhartigst geweest waren op deze conferenties, 16 November daaropvolgend gearresteerd zijn, naar het heet wegens het in bezit hebben van illegale lectuur. De wensen der redacteuren zijn vrome wensen gebleven. Alleen toen alle redacteuren weglieden, werden de salarissen tot fantastische hoogte opgevoerd.

Van der Goes van Naters en W. Drees gearresteerd, men zegt in verband met Indië. Koos Vorrink wordt gezocht; hij is echter nog steeds zwervende. (Maart 1942 gearresteerd, tegelijk met zijn broer Adri, Klaas Toornstra en Piet Tiggers).

14 October 1940

's Middags op de hoofdredactie redactieraad over de nieuwe rompkrant, waar ik als nieuwe rompkrantredacteur aanwezig moest zijn. De nieuwe indeling wordt 21 October ingevoerd. De conferentie werpt een aardig licht op de werkzaamheden van de hoofdredactie. Goedhuys werkt inderdaad flink. De rest (De Haas van Dorsser en Siebren Modderman) lanterfanteren maar wat.

15 October 1940

Vandaag naar Tuindorp Oostzaan geweest en de verwoestingen aanschouwd. Kort na mijn bezoek vallen opnieuw bommen. Eerst viel een bom op de Zwanenburgwal. Enkele ogenblikken daarna luchtalarm in Noord. Klokslag drie ('s nachts) drie bommen op

Tuindorp Oostzaan, weer in dezelfde reeds Vrijdag geteisterde buurten.

17 October 1940

Ik heb nog niet verteld, dat ik, toen ik 6 October 1940 in mijn kosthuis terugkwam (na een tijd van 9 maand weer in Leeuwarden gewerkt te hebben), in mijn kamer een Duitse officier gehuisvest vond met de betekenisvolle naam *Wilhelm Tell, Oberbau-inspector*, afkomstig van Ezens in Oost-Friesland. Vandaag kwam hij van “*Urlaub*” terug. Toen wij hem van de bombardementen *vertelden*, lachte hij schamper. Hier?! Moet je bij ons komen! Bij ons, boven Wilhelmshafen, is het elke nacht feest. Z'n vrouw, zoon en ouders leven in het sousterrein als het ware onder de grond. Ze weten niet, waar ze zich moeten bergen!

23 October 1940

Hoor, dat filiaal Leeuwarden van de Arbeiderspers wordt opgeheven. De krant zal hier gedrukt worden.

26 October 1940

Weekend naar Leeuwarden. Besprekingen (particuliere) gevoerd over maatregelen na de opheffing van filiaal Leeuwarden. Hoor een vreemde geschiedenis, die zich op het Tjeukemeer zou hebben afgespeeld. Een Leidse professor met zijn vrouw zou naar Engeland. Een Brits vliegtuig daalde daarom op het Tjeukemeer (was blijkbaar niet de eerste keer), maar de mist belette de inscheping. De afspraak was, dat het vliegtuig in dat geval de volgende avond terug zou komen.

De Duitsers hebben er blijkbaar lucht van gekregen; arresteerden de Joodse familie en zetten het meer af.

Een *Oberleutnant* ging in een bootje met een mitrailleur het meer op om den Engelsman hartelijk te ontvangen. De Engelsman was hem evenwel te vlug af en schoot den *Oberleutnant* dood. Met veel militair eerbetoon is hij te Leeuwarden begraven.

28 October 1940

De Moerdijkbrug & de spoorbrug tussen Dordrecht en Zwijndrecht door Britse bommen getroffen.

29 October 1940

Van een uur tot kwart voor twee 's morgens luchtalarm. Geen vliegtuig te bekennen. Men zegt, dat vooraf bekend was, dat 't zou komen (troepentransporten, die op die manier ongemerkt zouden kunnen gebeuren). Anderen zeggen, dat er Duitsers aan het vechten waren, die op deze manier gescheiden moesten worden.

Ik heb nog niet vermeld, dat het sinds lange tijd al verboden is, tussen 12 uur 's avonds en 4 uur 's morgens op straat te zijn. Wij hebben daarom een "*nachtpas*" met drie dikke Duitse stempels, die de politieagenten, die ons eens aanhouden (in totaal 1 maal gebeurt!!), onmiddellijk in de houding doet springen.

1 November 1940

Om 8 uur 's-avonds, ik zat juist alleen in de kamer te schrijven, klonk een ijl gefluit. Het was helder, droog weer en ik meende niet anders dan het was het gepiep van de wielen van de trams in de rails. Onmiddellijk daarop echter volgde een ontzaglijke ontploffing, alles dreunde & kraakte; het huis scheen boven ons in te storten. Ik sprong van schrik tot halverwege de zolder.

Drie honderd meter achter ons sloegen bommen in! Ik stormde naar Tell's kamer. Hij lag languit op bed!! Vervolgens zocht ik dekking in het souterrain, waar ook de anderen waren. Wij deden de deur open en zagen boven onze hoofden drie lichtkogels hangen. Wij naar binnen, elk ogenblik nieuwe bommen verwachtende. Buiten leek het klaarlichte dag, een angstaanjagend schouwspel. Intussen gierden de G.G.D.-auto's voorbij en er kwam weer meer drukte op straat.

De bommen, die ik over het huis had horen fluiten, troffen een barak, waarin Duitse militairen zaten, naar men zegt lijders aan geslachtsziekte. (De barak stond aan de Constantijn Huygensstraat en behoorde aan het Wilhelmina-ziekenhuis); één bom viel op de Constantijn Huygensstraat, vernielde de trambaan en doodde twee burgers, van wie één NSB-er. De huizen aan de Constantijn Huygensstraat werden zwaar beschadigd; tot ver in de omtrek sprongen de ruiten.

Zelfs in de Bosboom Tousaintstraat, tussen de Marnix- & de Huygensstraat, was het trottoir één glasvlakte, toen ik naar de plek des onheils snelde. Ik zag de barak nog branden. De krant zegt, dat er 24 Duitsers gedood, 38 zwaar en 28 lichtgewond zijn. “*Men*” noemt veel hogere getallen. Dezelfde “*men*” zegt, dat er juist een aantal “*hooggeplaatsten*” aanwezig was ter gelegenheid van een feestje. De Rijkscommissaris zou juist komen of was er juist geweest. Dit was het hevigste bombardement, dat ik ooit meemaakte.

2 November 1940

Filiaal Leeuwarden van de Arbeiderspers wordt met ingang van Maandag opgeheven. Wijga zal voorlopig hier

komen om samen met mij de Friesche editie te verzorgen. Misschien blijft hij hier. J.K. Dijkstra doet afstand ten behoeve van van der Schaaf. Zondagavond zal hier de eerste krant gemaakt worden. Op mijn initiatief zal de nieuwsvoorziening van Leeuwarden uit per telex gebeuren.

3 November 1940

Het Nederlandse Verbond van Vakverenigingen heeft op de *Kraft durch Freude*-leest een afdeling ontwikkeling en ontspanning opgericht, die de welluidende naam "*Vreugde & Arbeid*" gekregen heeft. Vanavond gaf het Concertgebouworkest onder leiding van Willem Mengelberg voor deze organisatie een concert, waarvoor slechts een heel geringe belangstelling bestond. Vier à vijfhonderd open plaatsen.

Er waren er nog veel meer, maar die werden ingenomen door de leden van de W.A. (NSB). In Den Haag zijn relletjes geweest tussen W.A.-leden en Unieleiden. Alle berichten van officiële zijde dienaangaande ademen een anti-Uniegeest. De vraag, of de Unie verboden zal worden, wordt steeds actueler. (Toch heeft het nog tot eind 1941 geduurd, eer zij verboden werd).

4 November 1940

De Friesche editie van de Arbeiderspers wordt in Amsterdam gedrukt. De in Leeuwarden achtergeblevenen verzorgen de nieuwsvoorziening allerbelabberdst. Wijga doet Friesland hoofdzakelijk. Het is de bedoeling dat wij rouleren.

5 November 1940

De nieuwsvoorziening uit Friesland blijft slecht. Van der Schaaf is geen organisator. Gesproken met Kampstra (algemeen chef der redacties, als zodanig Johan Winkler opgevolgd) en De Haas van Dorsser (de stuntelige secretaris der hoofdredactie NSB-er). Wijga zal morgen onmiddellijk naar Leeuwarden teruggaan. Ik bood aan, dat ik naar Leeuwarden zou gaan, maar daar wilde men niet van weten.

6 November 1940

's Avonds en 's nachts driemaal luchtalarm. In de lucht niets te bekennen. Waarom?

7 November 1940

's Avonds en 's nachts weer driemaal luchtalarm. Eenmaal bommen neergekomen: Spaarnwouderdijk bij Tuindorp Oostzaan. Typisch, ik was er net de dag tevoren weer geweest. (Zie 11 en 15 October). Zowel gisteren als vandaag werd er hevig geschoten. Men zegt, dat dit het gevolg is van de extra-fronttoelage van een gulden per dag, die ook uitgereikt wordt aan de bedieningsmanschappen van de luchtafweer voor dagen, dat er geschoten is.

Zutphen 9 November 1940

Naar Zutphen. De IJssel is buiten haar oevers; er is geen gelegenheid om over de rivier te komen. (De IJsselbrug is op 10 Mei de in de lucht gegaan, sindsdien werd de dienst met veerboten onderhouden).

10 November 1940

Terug naar Amsterdam. Terwijl de trein op het emplacement voor 't sein wachtte, stortte een zwaarbeladen Duitse bommenwerper na de start op

Schiphol neer. De bommenlast ontplofte met een geweldige slag. Om negen uur ontploften er nog steeds tijdbommen. Om half vijf 's morgens een ontzaglijk bombardement, waarschijnlijk Schiphol. Ons huis dreunde ervan.

Hevig afweergeschut. Tot half acht in de morgen van de 11e November werd er geschoten. Hoor dat de "*Tarakan*", dat als troepentransportschip van de Duitsers dienstdoet, in 't Kanaal of de Golf van Biscaye getorpedeerd is. Er zouden 15.000 Duitsers aan boord geweest zijn (Januari 1942 heb ik daarnaar bij de maatschappij "Nederland" geïnformeerd. Zij antwoordde, dat haar omtrent een torpederen van de "*Tarakan*" niets bekend was).

11 November 1940

Wapenstilstandsday. Op het Raamplein, tegenover ons huis, demonstreren de vrouwen van Amsterdamse arbeiders, die te Amersfoort in staking waren gegaan. De mannen waren Vrijdag weer aan het werk gegaan en naar men vertelt, zijn zij Zaterdag en noch Zondag teruggekeerd. De vrouwen kwamen geld halen & demonstreerden voor de Arbeidsbeurs: "*Wij willen onze mannen terug! Wij hebben honger!*" en meer van deze eisen. De politie dreef de troep van 200 à 250 vrouwen uiteen, die daarna bij de Duitse weermacht gingen klagen.

Wilhelm Tell ligt in 't ziekenhuis, het Wilhelmina-gasthuis. M'n medekostganger John, die hem beleefdheidshalve wilde bezoeken, werd terug gebonjourd met de woorden: "*Als jullie Hollanders zeggen, dat wij, Duitsers, zelf het Wilhelmina gasthuis*

gebombardeerd hebben, is het niet meer nodig, dat jullie hier komen". Ik heb hetzelfde geprobeerd, evenmin met resultaat. John & Henk, de zoon van den hospes, hebben nog bij officiële instanties een bewijs van toegang trachten te krijgen. Ze werden echter van het kastje naar de muur gestuurd en hebben Tell toen maar aan zijn lot overgelaten.

14 November 1940

Driemaal luchtalarm, de laatste maal vier uur lang (kwart voor twaalf tot kwart voor vier), men zegt omdat er troepentransporten plaatsvinden (onze lopers, die clandestien naar 't Centraal Station geweest zijn, melden grote drukte van Duitse troepen op 't station).

We gingen anders omstreeks twee uur, half drie naar huis & hebben nu de tijd moeten korten met hartenjagen op de steno-afdeling en het luisteren naar "*sterke stukjes*" van Halbo C. Kool en Piet Donkers, die plotseling van mening blijkt te zijn, dat Duitsland deze oorlog niet kàn verliezen en daarnaar nu zijn houding bepaalt. Sommigen begeven zich ter ruste op de zachte stoelen (2 aan twee) in de vergaderzaal van de commissarissen.

15 November 1940

Driemaal luchtalarm

16 November 1940

Driemaal luchtalarm

De redacteur H. van den Weg (binnenland) en Wijnand Romijn (romp) worden gearresteerd, kennelijk met medeweten & medewerking van de Hoofdredactie. Ze zouden illegaal nieuws verspreid hebben door middel

van gecyclostyleerde papiertjes. Men zegt, dat Goedhuys & de Haas van Dorsser op een schemeravond hun bureau's doorzocht hebben en in dat van Van der Weg een papiertje vonden. En dan te weten dat ik 's nachts aan datzelfde bureau werkte! (Beiden hebben zeven maanden in Scheveningen gezeten.

Om de haverklap werden ze verhoord, soms op de onmogelijkste ogenblikken, b.v. 's nachts een keer of vier met een uur tussenruimte. Beiden hielden evenwel hun onschuld vol. Toen hun zaak na 7 maanden voorkwam werden ze.... Vrijgesproken en losgelaten! Heintje van der Weg trok zich natuurlijk onmiddellijk van de krant terug! Romijn heeft zich daar weer aangemeld, naar men mij vertelde als typograaf, een functie, die hij ook voor zijn journalist-zijn vervulde. En dat was nu op onze redactie de meest linkse, bijna communistische redacteur! Later zegde ook hij de krant vaarwel!)

17 November 1940

Driemaal luchtalarm. Bommen op de basis voor watervliegtuigen Schellingwoude.

Einde Amsterdams Dagboek

(Terugblik in de zomer van 1943) Hier eindigt het Amsterdamse dagboek. Ik wil echter nog enkele episoden vertellen van de periode, die ik daar nog bleef, en van de tijd in Assen. Ook in het verdere dagboek zal ik op sommige punten van meer algemene aard nog terugkomen.

Het Amsterdamse dagboek trof mij bij de herlezing door zijn voorzichtigheid en soberheid. Bij het herschrijven heb ik het uit mijn herinnering aangevuld, voor zover dat

onder de huidige omstandigheden tenminste verantwoord was. Het spijt me zeer, dat ik het dagboek in de Amsterdamse tijd niet verder bijgehouden heb, al dient gezegd, dat deze periode, de Octobermaand van 1940, wel de meest stormachtige geweest is van deze tijd.

Langzamerhand luwden de bombardementen; de Engelsen gingen zich op verder landinwaarts gelegen doelen concentreren: Duitsland. Dat wil niet zeggen, dat er voor Amsterdam een rust aanbrak; verre van dat. Maar zo erg als in October - November van '40, waarin tweemaal daags luchtalarm geen zeldzaamheid was, is het toch niet meer geweest.

Aan de krant hebben wij nog menig angstig ogenblik gehad. Daar was in de eerste plaats de zaak met Marinus. Deze heer was tijdens mijn eerste Amsterdamse periode (8 Februari- 31 December 1938) verslaggever-redacteur aan de Utrechtse redactie. Zijn prestaties waren belachelijk. Wijnand Romijn, die in Amsterdam de Utrechtse copy verwerkte, heeft ons menigmaal doen lachen door zijn (Marinus') verslagen voor te lezen. Of ze aan 't redactie-bord te prikken. Het was tenslotte zo bar, dat hem ontslag gegeven werd.

Na de Duitse invasie meldde Marinus zich opnieuw bij de nu nieuwe NSB-hoofdredactie, waar hij zijn diensten als redacteur en als spion.... op de redacties aanbood. Men ging erop in en op zekere dag verscheen de heer Marinus op "*Buitenland*", waar ook een andere jonge nationaalsocialist met een reuze salaris volontairswerk verrichtte. Behalve deze jongeman wendde natuurlijk iedereen zich van den nieuwen redacteur af en vooral na

het conferentie-weekend op het Kalfje groeide zijn verbittering tegen zijn collega's.

De geest onder de mensen was tiptop. Er werden verschillende verhalen verteld, die zeker geen genade in 's heren Marinus oren vonden en zo kwam in zijn brein het idee op, van deze verhalen, uitdrukkingen en handelingen der redacteuren een uittreksel te maken, dat hen, zo het de Duitse autoriteiten in handen gegeven werd, zeker kon doen hangen.

Een enkele maal briefde hij aan de hoofdredactie over, wat er zoal (en vooral 's nachts) op de redactie verhandeld werd, maar de heer Goedhuys, die wel inzag, wat het verdwijnen van de redacteuren voor de krant betekenen zou, legde zijn verklaringen terzijde. Onbewust van wat er dreigde babbelden de redacteuren lustig verder, tot op een gegeven ogenblik een van de buitenlandredacteuren (Van Nie) ontdekte, wat de heer Marinus zoal op papier krabbelde.

Het was hem natuurlijk onmogelijk om de binnenland-collega's toe te schreeuwen, dat ze met die praat uit moesten scheiden & daarom zong hij er lustig op los, als 't gesprek een gevaarlijke wending nam en gebruikte daarbij de blikken prullenmand als een welkom slagwerk. De redacteuren waren nu gewaarschuwd en men nam zich wat in acht, maar ongemerkt viel er eens een woord of leidde het gesprek in een richting, die Marinus stof tot schrijven gegeven zou hebben.

Van Nie bewerkte dan zijn prullenmand tot deukens toe en zong, dat zelfs de roddelaars van "*binnenland*" er stil van werden. Het was echter al te laat—twintig getypte

vellen gingen naar de Duitse politie. Twintig vellen vol aantijgingen die de hele Arbeiderspers-redactie zouden moeten uitroeien. Het heet, dat er ook aan mij een passage gewijd was en wel aan mijn weergeven van de gesprekken met Wilhelm Tell. Het is een feit, dat wij in het kosthuis graag en veel met Tell debatteerden, soms tot diep in de nacht. Hij liep ons dan na tot in de slaapkamer, waar hij zijn betoog voortzette.

Nu heb ik me altijd betrekkelijk kalm gehouden, evenals mijn collega Koos, die in 't zelfde pension was. Vooral John en Henk waren soms fel en 't is op een avond, terwijl wij naar de krant waren, zelfs zover gekomen, dat hij hen met "*das Konzentrationslager*" bedreigde. "*Jullie,*" schreeuwde hij, "*jullie zijn stommeriken, die eruit flapt wat je voor de mond komt. Maar die twee anderen, die Friezen, die niks zeggen – ik geloof, dat dat juist m'n vijanden zijn*".

Inderdaad, wij spraken minder met den *Oberbau-inspector*, en onze houding was niet zo amicaal als die van John, Henk en Kees, die hem - ondanks hun soms hevige twistgesprekken - soms nog op een tocht door donker Amsterdam vergezelden. Maar aanleiding om te zeggen, dat wij zijn grootste vijanden waren, hebben wij den man zeker niet gegeven. Hij moet het zo hebben gevòeld.

Natuurlijk vertelde ik wel eens het een en ander aan mijn collega's over de houding van Tell, die soms zeer van de officiële Duitse gedragslijn afweek. Marinus moet dit aangegrepen hebben om ook mij verdacht te maken. We hebben een angstige periode doorstaan in de dagen voor Kerstmis 1940!

In de la van mijn nachtkastje lag een expresse voor familie & verloofde klaar voor 't geval ik eens niet van de redactie terug mocht keren. Ik verwachtte zeker, dat ons voorgenomen kerstfeest in Zutphen in 't water zou vallen. Gelukkig is het allemaal nog op z'n pootjes terecht gekomen, dankzij 't ingrijpen van den hoofdredacteur.

Het rapport van den heer Marinus leidde boven verwachting niet tot onmiddellijke arrestaties: de hoofdredacteur Goedhuys werd op 't matje geroepen en die heeft weten te bewerkstelligen, dat er geen maatregelen tegen de redacteuren ondernomen zouden worden. De haat en verbittering tegen Marinus nam daarna zulke vormen aan, dat de hoofdredactie zich genoodzaakt zag, hem te ontslaan. Hij kreeg daarna een bestbetaalde functie aan de persdienst van 't departement.

1941

Het nieuwe jaar, 1941, zette in met een verscherpte actie tegen de Joden. Begin Februari werd bepaald, dat alle Joden in Amsterdam bijeengebracht zouden worden in een "*Juden Viertel*", een Jodenwijk, waarvoor het gedeelte van Oost, dat veel Joodse inwoners telde, werd aangewezen. Deze maatregel veroorzaakte vooral in Amsterdam, waar de invloed van de Joden aanzienlijk was, een grote beroering.

In de Jodenwijk, waar in de laatste tijd herhaaldelijk relletjes voorgekomen waren als gevolg van het optreden van de W.A. (waarbij de Kattenburgers en Jordaners aan de zijde der Joden tegen de NSB-ers vochten - eens zelfs

is er een W.A.-man “*doodgebeten*”: Koot) heerste een opgewonden stemming. Wasman, m'n hospes, maakte Maandag 24 Februari 1941 een tocht door de met prikkeldraad en schuttingen afgezette Jodenwijk. Men was er de wanhoop nabij. “*Als er maar een algemene opstand of staking kwam*”, had men hem gezegd.

De volgende dag wás er een algemene staking! Dinsdagmorgen 25 Februari 1941 om tien uur maakte Wasman me wakker, ik had permanent nachtdienst en sliep dus 's morgens. “*Word wakker - ze staken! Der zijn hier relletjes op 't plein*”. Ik het bed uit & naar voren. Inderdaad: op 't Raamplein was een grote menigte saamgestroomd. Ze liepen heen en weer (staan mocht niet) op 't plein en 't trottoir van de Marnixstraat. Plotseling klom er een man op een wagen om een toespraak te houden; de mensen stormden om hem saam.

Na enige tijd kwam de motorpolitie, die het volk uiteendreef. De luidsprekerauto van de politie maande de mensen tot kalmte; de bereden agenten verschenen, doch behoefden geen charges uit te voeren. Langzaam druppelden berichten van de omvang van de staking binnen: de tram staakt, de Fokker, de Nederlandse Scheepsbouw.

Trams reden naar de remissie, van sommige zijn de ruiten ingegooid. Geen mens zat erin. In de Vijzelstraat wilden een paar Joden instappen, terwijl de hele staking om hen begonnen was. Het publiek heeft ze uit de wagens gesleurd. Er werd gezegd, dat gas- electrisch & waterleiding zullen staken. Iedereen liet emmers,

badkuipen e.d. vol lopen. In Noord staakten post en politie. Ook “*Het Volk*” staakte.

De Duitsers schenen door de gang van zaken overrompeld te zijn. Men zag alleen nog maar Nederlandse politie, die natuurlijk met de nodige tact optrad. Zo was het nog mogelijk, dat er om half drie op het Noorderplein nog een grote betoging georganiseerd werd. Op dat ogenblik verschenen evenwel de Duitsers, die het plein met geweren en mitrailleurs schoonveegden, waarbij doden gevallen zijn. Ik ben ‘s middags even de stad in geweest.

Op weg naar de Dam liep ik langs ‘t Rokin, toen plotseling de machinegeweren op de Dam ratelden. Gevlucht in een portiek en daarna rechtsomkeert naar huis. ‘s Avonds om 8 uur moest ik naar de krant, maar er was een “*Standgericht*” afgekondigd, waarbij bepaald is, dat men om half acht binnen moet zijn. Ik overlegde telefonisch met de redactie, die me de raad gaf, rustig thuis te blijven. Men zou mij wel met de auto ophalen. Ja, dan liefst met een flinke pantserauto!

Tegen half acht stonden wij gevierden in de portiek, toen plotseling een Duitse colonne naderde, die met zoeklichten langs de huizen scheen, terwijl machinegeweerlopen dreigend uit de wagens staken. Wij waren volkomen overrompeld. Twee onzer stoven ‘t vensterraam in, de buurjongen en ik naar boven, terwijl de Duitse officier ons nariet - “*Halt, oder es wird geschossen*”. Ik stormde boven bij de zo goed als onbekende burens binnen, pakte een krant en ging ijverig aan tafel zitten lezen. Gelukkig kwamen de Duitsers ons niet achterna!

Men heeft echter verschillende personen opgepikt. Zij werden bij auto's vol naar verschillende gebouwen in de stad gevoerd, o.m. naar City en naar 't gymnastieklokaal aan de Passeerdersgracht, waar zij de hele nacht gymnastiek moesten doen. Wij zijn die nacht niet naar de redactie geweest. Een krant is niet uitgekomen. Voor ons is de nacht rustig verlopen.

De volgende morgen siepelden berichten door, dat ook in andere plaatsen, Groningen, Zaandam, den Haag en Utrecht, stakingen waren uitgebroken. De Duitsers hadden nu evenwel tijd gehad hun tegenmaatregelen te nemen. Patrouilles reden door de straten, proclamaties verschenen. Vervolgens dat de stakers met de dood gestraft konden worden; honderden arrestaties werden verricht en het was te voorzien, dat de hele beweging bij voortzetting in bloed gesmoord zou worden.

Langzaamaan werd het werk hervat; trams reden weer, de mensen van de Scheepsbouw en van Fokker trokken weer naar Noord en in de middag van de 26ste Februari 1941 kon gezegd worden, dat de staking bedwongen was. Was zij verloren? Wat waren de praktische resultaten? Verloren is zij zeker. Een enkele algemene opstand in Amsterdam kon geen invloed hebben op beslissingen van de bezetters.

(De officiële opgave van het aantal slachtoffers van de Februaristaking luidt: 12 doden en zestig gewonden, onder wie 25 zwaar. Op een ander plaats heet het, dat aan de "*zijde der rebellen*" zes doden zijn gevallen. Aan welke kant vielen dan de andere zes?)

We zagen dat zelfs een landelijke algemene opstand (in Denemarken) tot ondergang gedoemd was, terwijl de opstandelingen daar zelfs nog de steun van de (Deense) militairen hadden. De praktische resultaten? Negatief! Het verzet heeft de Duitsers tot nog groter woede tegen de Joden aangezet. Zo werd de krant nog dezelfde dag gedwongen, alle Joodse personeelsleden te ontslaan, ook de redacteuren.

Tot hen behoorden Karel Polak (half Jood), Heijmans, Pam, Monnikendam, Sem Smit en ook de stenografen Sal Plukker en Max Stokvis. (Op 26 Februari 1941 werd er een brief gestuurd naar het personeel van de Arbeiderspers om vooral geen protest te geven tegen de maatregelen voor het Joodse personeel en andere maatregelen [...]).

De Duitse tegenmaatregelen (*Standgericht*), bleven voorlopig van kracht en dies stonden wij - Halbo C. Kool, enkele andere nachtedacteuren en typo's en ik - enkele minuten voor half 8 's avonds voor de fietsenbewaarpplaats in de Engelsesteeg. Het *Standgericht* hield ook in, dat er niet meer dan vijf personen bij elkaar mochten zijn en toen wij ons samen tot twee politieagenten, die gehelmd in de Engelsesteeg patrouilleerden, wendden, met de vraag, hoe laat wij nu weer op straat mochten, waren we samen in overtreding.

Deze vraag was voor ons een groot probleem, want er was alleen bepaald, dat men na half acht niet op straat mocht zijn. Van twaalf tot vier 's nachts mocht al niemand buitenshuis zijn; wij echter hadden daarvoor "*nachtpassen*" met drie grote Duitse stempels er op, die de politieagenten onmiddellijk in de houding deden

springen, als zij ernaar vroegen - wat in de hele periode echter maar tweemaal gebeurd is, ondanks het feit, dat wij elke nacht in de “*verboden uren*” op straat waren.

Onze vraag aan de politiemannen was: mogen wij na 12 uur op straat of moeten we tot vier uur wachten; of is het beter en veiliger, om maar tot zonsopkomst binnen te blijven? Voordat de vertegenwoordigers van de Heilige Hermandad ons evenwel van repliek hadden kunnen dienen, stoof een bruin monster op een fiets de bocht om, recht op ons af, schreeuwde “*Standgericht!!*” en trok meteen zijn revolver, die hij op ons richtte. Het was voor het eerst, dat ik in de loop van een paffertje zag en ik moet zeggen, dat het een allesbehalve prettig gevoel teweegbrengt.

Voor mij stond een kleine opmaker (typograaf) met drie reepjes haar over zijn hoofd geplakt. Van schrik rezen ze alle drie omhoog! Wij maakten natuurlijk onmiddellijk rechtsomkeert de fietsenstalling in. Naderhand hebben we ons vaak afgevraagd, hoe het mogelijk is, dat de hystericus niet per ongeluk de trekker van zijn revolver heeft overgehaald.

Mannetje voor mannetje verlieten we de stalling naar de zaak, om toch maar vooral geen “*oploop*” te veroorzaken. We draaiden (2 minuten voor half acht) de dienstingang binnen en - daar stond de mijnheer in ‘t bruin met de rode band met ‘t hakenkruis op zijn mouw in de achteringang tegen de verzamelde personeelsleden van de nachtdienst te brullen: in het Duits!

Toen bleek het te zijn zekere heer Stapf, die 10 jaar geleden als “*emigrant*” uit Duitsland was gekomen en

die hier, dankzij de welwillendheid van de Arbeiderspers, een fotozaakje had kunnen oprichten. Verschillende redacteuren offerden wekelijks nog een dubbeltje of een kwartje om den armen “*emigrant*” Stapf te steunen.

Bij de inval van de Duitsers liep mijnheer plotseling in de bruine uniformen van de gevreesde S.A.! In de gang dan stond deze heer de Hollanders voor alles wat mooi en lelijk was uit te maken. “*Die verdammte Holländer*” hadden het gedaan! Halbo C Kool vroeg of hij ook wat mocht zeggen, maar mijnheer achtte dat niet nodig. “*In elk geval, zei Kool, zou U toch Nederlands kunnen spreken, dat had U in die tien jaar juist zo aardig geleerd*”

De heer Stapf vond het nu welletjes, keek op zijn horloge en zei, constaterende, dat het “*Halb acht*” was, iedereen te zullen neerschieten, die hij nu nog op straat tegenkwam, waarop hij door de draaideur verdween. Zijn vertrek was een ware opluchting en toen de grappenmaker van de zetterij zijn spraak hervonden had en een uitstekend geslaagde imitatie van den bruinen heer ten beste gaf, was de hilariteit groot.

De bruine man echter was achter de deur blijven staan en toen hij het luide gelach hoorde, stormde hij met de revolver in de vuist opnieuw binnen. De *verdammte Holländer* wilden het toen wel geloven en vluchtten her en der langs de trappen naar boven.

Juist op het moment, dat de heer Stapf noch druk gesticulerend met de revolver in de hand zijn dreigementen uitschreeuwde, stapten zes tot de tanden gewapende Duitsers het gebouw binnen: de

krantengebouwen werden bezet. De woede van den heer Stapf koelde vlug en de revolver verdween ongemerkt in de zijtas. De bevelvoerende Officier vroeg wat er aan 't handje was en voor de bruine heer zijn verhaal had kunnen afdraaien, vertelde de bedrijfsleider de ware toedracht.

De zaak moest verder maar afgehandeld worden in het kantoortje van den bedrijfschef, meende de Officier; en aangezien dit kantoortje een glazen kastje is op de zetterij, van boven bovendien nog open, kon de hele verzameling personeelsleden er getuige van zijn, hoe de heer Stapf daar door den Officier "*yn 't lyts himd*" gezet werd.

Lange tijd heeft men op de Arbeiderspers geen kind aan hem gehad. De Duitse wacht nestelde zich in de spreekkamer van de redactie. Kool sprak ondermeer geruime tijd met de mannen, die zich gemoedelijke kerels betoonden. Intussen had het voorgevallene ons de lust ontnomen ons voor vieren op straat te begeven.

Velen zochten een slaappleats in de vergaderzaal van de Raad van Commissarissen; anderen kortten hun tijd met kaarten, lezen en moppen tappen. Wij waagden het erop om vieren 4 uur naar huis te gaan; alleen voor Bellevue in de Marnixstraat werden we aangehouden door een Duitse wacht (in Bellevue waren bijna alle gevangenen samengebracht); de "*nachtpas*" bleek voldoende. Anderen wachtten tot zonsopkomst.

Het ontslag van de Joodse collega's en verschillende andere verscherpte maatregelen ten aanzien van de pers waren aanleiding voor mij om mijn ontslag in te dienen

[..]. Mijn plan kwam de hoofdredactie, die nu bovendien de Joodse redacteuren miste, zeer ongelegen en zij probeerde alle middelen om mij ervan te weerhouden. Drs. Goedhuys vroeg of het financiële of politieke redenen waren en voegde er meteen aan toe, dat er zeker een weg zou worden gevonden als financiële redenen me tot ontslag noopten. Ik moest hem echter teleurstellen en hij aanvaardde het ontslag.

Zijn secretaris, De Haas van Dorsser, poogde mij daarna nog over te halen onder het voorwendsel, dat het nieuwe Nederland “*kerels als ik*” nodig had Met het zoeken naar een andere passende betrekking had ik onmiddellijk succes: ik werd benoemd tot assistent van de directie bij Van Gorcum en Comp. N.V. (VGC) te Assen, waarbij vooral mijn bekendheid met het Fries en de Fryske Biweging van invloed geweest zullen zijn.

Reeds de eerste Maart bracht ik een bezoek aan Assen. Bij mijn terugkeer in Amsterdam, waar nog steeds de uitzonderingstoestand heerste, had ik een “*Berechtigungsschein*” nodig om mij in de spertijd op straat te mogen begeven.

Eind 1941 is het even een spannende tijd geweest, omdat mijn vertrek naar Amerika aanstaande was. Tijdens mijn bezoek aan Engeland in 1938 had ik mij vele vrienden gemaakt in Amerika en Engeland, welk aantal naderhand nog werd uitgebreid, doordat ik mij bij een internationaal correspondentie-bureau had laten inschrijven.

Zo correspondeerde ik voor de oorlog met Engeland (later Zuid-Afrika en Zuid-Rhodesia), Amerika

(Spokane, Salt Lake City en Smithtown bij New-York) en New Zealand (Australië). Toen de oorlog uitbrak zette ik alleen het contact met Amerika voort, terwijl ik ook via mijn Amerikaanse vriendinnen mijn Engels-Zuid Afrikaanse vriend en de Nieuw Zeelandse vriendin van mijn wel & wee op de hoogte kon houden.

Meer nog: mijn Amerikaanse vrienden verleenden hun bemiddeling bij de doorzending van correspondentie van Hollandse ouders naar hun kinderen in Indië. Een van de laatste brieven uit Amerika zat in een waarlijk nationale envelop, die ik hiernaast geplakt heb. Helaas heeft 's hospes zoon de envelop in zijn jeugdig vandalisme vreselijk toegetakeld. Men ziet, de Duitse censuur opende alle brieven.

Er is echter nooit iets doorgehaald in de brieven, die ik van Amerika kreeg. In een van mijn brieven daarheen, die in bedekte termen de toestanden in het bezette Nederland afschilderden, was een passage doorgehaald, die de verklaring bleek te zijn van mijn ontslagneming als journalist.

Uit een van mijn brieven maakten mijn vriendinnen aan gene zijde van het grote water wel op, dat ik het hier niet naar mijn zin had en zo kwam er op zekere dag uit Smithtown de uitnodiging om op kosten van mijn gezamenlijke Amerikaanse kennissen naar Amerika te komen. Na enig overleg met Leeuwarden & Zutphen (sinds Kerstmis 1939 was er een nauwere verbintenis ontstaan met de zuster van mijn Zutphense vriend) besloot ik aan de uitnodiging gevolg te geven.

Per expresse en voor zover mogelijk per luchtpost ging mijn antwoord naar Amerika en in afwachting van de toezending van het bericht, dat de waarborgsom ad 3.600 dollar te mijnen name bij een Amerikaanse bank gestort was, wendde ik mij tot Lissonne-Lindeman (reisbureau), die mijn reis voorbereidde, en tot de autoriteiten.

Het was het plan, dat ik op een Vrijdagavond per nachttrein naar Berlijn vertrok; de volgende dag (Zaterdag) per vliegtuig naar Marseille (na Genève); 's Zondags verder per Lufthansa via Barcelona, Madrid naar Lissabon, vanwaar ik Maandagmorgen per Clipper zou vertrekken. Maandagavond Azoren, Dinsdagavond New-York! De reis tot Lissabon, die ongeveer f 400.- kostte, zou ik zelf moeten betalen.

Tot zover was alles klaar; elk ogenblik kon het verwachte bericht uit Amerika komen & toen, plotseling -brak de oorlog tussen Japan en Amerika en Duitsland en Amerika uit. De brief heeft mij nooit bereikt; ja sindsdien heb ik taal noch teken uit Amerika vernomen. (Begin 1943 verzond ik een Rode Kruis-brief met 25 woorden naar Spokane; antwoord kwam tot op heden niet binnen.)

Het leven in Assen was, vergeleken bij dat in Amsterdam, als in een sanatorium. Grote dingen deden er zich niet voor; voor Februari 1943 althans niet. Het leven kabbelde er rustig voort en niets vermocht zijn lome gang te onderbreken. Zelfs toen de Duitsers de officieren van het voormalige Nederlandse leger gingen wegvoeren, uitte zich geen volkswede in opstand, staking of anderszins.

De in gijzeling nemen van honderden vooraanstaande Nederlanders, de scherpe maatregelen tegen de Joden, dat alles gaf de Assenaren een schok, doch niemand dacht er aan zijn protest luider te laten horen dan om zijn (vertrouwden) buurman zijn walging kenbaar te maken. Ik wil bij deze maatregelen even stilstaan, alvorens deze belangwekkende periode, waarin ik geen dagboek bijhield, af te sluiten.

1942

April 1942. Uit Den Haag werd toen gemeld: “*De regeling inzake de overbrenging van jachtgeweren, voor de vijf kustprovincies aangekondigd, is thans bij circulaire van het departement van justitie van 14 dezer (April 1942) op het gehele land van toepassing verklaard. Alle jachtgeweren, behalve die van NSB-ers, die aan de eigenaren kunnen worden teruggegeven, moeten worden overgebracht naar enkele centrale plaatsen. Een en ander moet vóór 30 April zijn geschied*”. Daarmee werd dus “*de beweging*” bewapend; met deze jachtgeweren maakt de *Landwacht* nu dus jacht op ondergedokenen!

Op Maandag 4 Mei 1942 (ik was ‘s morgens in de vroege al van Leeuwarden naar Assen gefietst) werden honderden vooraanstaande Nederlanders gearresteerd om in gijzeling gezet te worden; predikanten, notarissen, ontslagen burgemeesters, vooraanstaande Unie-leden (Mr. Linthorst Homan onder anderen) werden naar Sint-Michielsgestel gevoerd, dat uit hen de slachtoffers voor vergeldingsmaatregelen gekozen zouden worden, wanneer de Nederlanders daden van sabotage zouden plegen, aanslagen zouden doen op leden van de Duitse

weermacht enz. Inderdaad zijn er enkele malen enige gijzelaars gefusilleerd omdat daden tegen de Duitsers gepleegd zouden zijn.

De gijzelaars, die samengebracht werden in het seminarie "*Beekvliet*" te Sint-Michielsgestel, lijden niet als de in de concentratiekampen opgeslotenen. Zij hebben een beperkte mate van vrijheid binnen de kloostermuren, mogen schrijven en brieven en pakketten ontvangen, hoewel hierin soms als strafmaatregel beperking wordt gebracht. Van het recht tot zenden van pakketten levensmiddelen wordt een ruimschoots gebruik gemaakt; door familieleden zowel als door kennissen, vrienden enz.

Zo gaat uit Leeuwarden elke week een pak met brood, jam koek, rokerij enz. aan den vroegeren secretaris van de Algemene Bond voor Handels- & Kantoorbedienden, Henk Meijer, verzameld door zijn vroegere collega's & vrienden. Al met al lijden zij geen ernstig gebrek, terwijl kameraadschap daar een kring van vrienden schiep, die sommige ontslagen gijzelaars node verlaten (Freerk Heistra, b.v.).

Onder de gijzelaars hebben zich talrijke studieclubs, debatingrondjes e.d. gevormd, waar bekende professoren en politici doceren. Stand- & politiek verschil wordt er overbrugd; natuurlijk hebben de aanhangers van de verschillende politieke richtingen zich wat nauwer aaneengesloten, maar men bezocht elkanders studiekringen trouw; de socialisten komen luisteren naar katholieke en liberale inleiders; de katholieken naar sociaaldemocratische professoren en predikanten.

Een uitzondering maken de gereformeerden (antirevolutionairen), die zich van alles afzonderen & die geen buitenstaanders tot hun kringen toelaten [...]. Men zal met hen in de toekomst rekening moeten houden als sta-in-de-weg bij het streven naar een groter, inniger volkseenheid.

Overigens moet worden gezegd, dat juist de gereformeerde kringen zich het sterkst anti-Duits betonen, wat blijkt bij de ondergrondse actie, bij het opnemen van “*ondergedokenen*” en bij het verstrekken van levensmiddelen aan de “*minder bedeelden*” (wat melk, rogge & tarwe betreft).

De op 8 October 1940 voor Indië gearresteerde Nederlanders, die tot nu toe (Mei 1941 1942) in Buchenwald (Duitsland) waren geïnterneerd, zijn eveneens naar Sint-Michiëlsgestel overgebracht. In *Buchenwald*, zo vertelde mij een daar wegens zijn geschikte gezondheid ontslagen Nederlander, was een hechte gemeenschap ontstaan met studiegroepen, muziekrondjes enz., ongeveer in de geest als later in Sint-Michiëlsgestel zouden ontstaan.

Wekelijks ging er een groot pakket boeken heen; van de 40 voor één kamer bestemde boeken waren eens 36 “*Hollands Glorie*”; de zeeslepersroman van Jan de Hartog, die zozeer tot de Nederlanders in bezet gebied sprak.

Zo ontstond een kostbare bibliotheek, die in Mei 1941 mee naar Holland werd overgebracht. Naderhand zijn deze *Buchenwalder* geïnterneerden samengebracht in

Haren (Noord-Brabant), waar zij een nog groter bewegingsvrijheid genoten. Zo kregen zij, die sinds October '40 “*zitten*”, maandelijks enkele dagen verlof om de familie te bezoeken. Sommigen zijn zelfs weer ontslagen.

Een maatregel, die wel veel verontwaardiging ontlokte, maar die evenmin tot ernstige uitbarstingen leidde, was de internering van de Nederlandse beroepsofficieren. Op 9 Mei 1942 verscheen er aan de aanplakzuilen en in de dagbladen een mededeling (een gebød) van den *Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden* Christiansen. Er heerste op de 15e Mei 1942 in Assen een zeer opgewonden stemming: wat zou er met de officieren gebeuren?

Over het algemeen was men te goeder trouw; de oproep wees er niet op, dat men iets tegen hen in het schild voerde. Talrijke Officieren kwamen; de meeste alleen met een regenjas over de arm.

Asser Officieren gingen heen met een groet “*tot straks*”. Toen de Officieren in de kazerne waren, werden ze in één groot lokaal gebracht, waar gevraagd werd, of er onder hen ook leden van de NSB waren. Dit waren er enkele, zij mochten gaan. De anderen werden vastgehouden en hun werd de mededeling gedaan, dat zij (ter beveiliging van de Duitse belangen in Nederland) geïnterneerd zouden worden en naar Duitsland vervoerd zouden worden. De mannen, wier vrouwen voor de kazerne wachtten, mochten door het hek afscheid nemen....

Zo lekte het nieuws spoedig uit en heel Assen was in rep en roer, toen wij 's avonds om 6 uur de zaak verlieten. De

vrouwen smeerden boterhammen voor alle Officiëren, zorgden voor berichten aan de familie, pakten koffers enz. Schreiende moeders, verloofden en kinderen liepen in de richting van de kazernes, waar politie en Duitse militairen voor een scherpe afzetting zorgden.

Rond de kazerne patrouilleerden zwaarbewapende groepen Duitsers –kans op ontsnapping was er zeker niet! Toen een Duitse trein (Duitse wagons met een Nederlandse locomotief) het station binnenreed, wist men, wat de bedoeling was, waarop “*half Assen*” naar het station stroomde. Politie en militairen veegden het Stationsplein schoon; de Stationsstraat en de omgeving van de Burgemeester Jollesstraat was vol mensen, die door motorpolitie op de trottoirs samengeperst werden.

Na enige tijd kwamen door de Burgemeester Jollesstraat enkele bussen gereden, die de krijgsgevangenen bleken te vervoeren. Zij reden naar de veelading, waar de mannen onder strenge bewaking in de trein geladen werden. De mensen op straat juichten hun een laatste vaarwel toe en snelden naar de plaatsen, waar zij de trein konden zien passeren. Vrouwen schreiden en jammerden en trachtten nog hun zoons en mannen op de veelading de hand te drukken. De politie was echter onverbiddelijk.

Tegen de tijd, dat de trein zou vertrekken, stormden plotseling zwaarbewapende Duitse patrouilles tevoorschijn, die de mensen, vaak hardhandig, van de wegen langs de spoorbaan verjoegen en hen honderden meters in de straten terugdrongen.

Ik stond bij de Watertoren aan de overweg aan de Rolderstraat, toen plotseling gehelmde soldaten opdoken in motorzjspannen, met geweren en handmitrailleurs in de hand. Wij werden ver de Rolderstraat ingedreven, waar de soldaten met de geweren in de aanslag voor de massa bleven staan. Dat kon de mensen echter niet verhinderen, een luid gejuich aan te heffen, toen de trein voorbijreed, met een soldaat voor elk raampje en drie op de locomotief.

Dat velen zich aan deze “*plicht*” hebben onttrokken, nadat er uit *Stanislau*, waar de eerste groep (van 15 Mei 1941) geïnterneerd is, verschillende berichten gekomen waren, die nu niet bepaald wezen op een rooskleurige toestand in de kampen, laat zich wel verklaren. Velen hadden nu bovendien een “*Ausweis*”, omdat zij werkzaam waren in voor de oorlogvoering belangrijke bedrijven (voornamelijk landbouw). Er werd verteld, dat er zich te Assen ongeveer 20% van degenen, die ervoor in aanmerking kwamen, had aangemeld.

Tenslotte nog een enkel woord over de maatregelen tegen de Joden. Al spoedig na de bezetting in Mei 1940 werden de Joden uit de belangrijkste functies in de bestuursorganen en de onderwijsinstellingen ontzet. Velen vooraanstaande Joden hadden in de oorlogsdagen zelfmoord gepleegd. In Februari 1941 werden verscherpte maatregelen tegen de Joden aangekondigd, die in Amsterdam leidden tot de Februari-relletjes (-staking).

Dit belette de autoriteiten niet, hun maatregelen zo nodig nog scherper door te zetten. Tal van Joden werden gearresteerd en naar Westerbork getransporteerd. De

Nederlandse regering had daar voor de oorlog een kamp ingericht voor de Duitse Joden, die uit het Derde Rijk naar Nederland gevlucht waren.

Bij het uitbreken van de oorlog vluchtten deze verder het land in; in Leeuwarden werd in de Meidagen een groot aantal hunner in de Beurs ondergebracht. In Amsterdam zetten de Jodenvervolgingen met meer hevigheid door dan elders. In Assen bemerkten we vooralsnog weinig: de Joden waren uit hun bedrijven gezet en een “*verwalter*” nam hun plaats in.

In ‘t voorjaar van 1942 werd evenwel een nieuwe maatregel aangekondigd, die een periode van toenemende Jodenvervolgingen inluidde: de Joden zouden een ster moeten dragen op hun linkerborst. In deze Davidsster stond op een gele ondergrond het woord “*Jood*”.

In Juli 1942 begonnen de deportaties naar Westerbork eerst goed: op 10 Juli passeerden 800 Groninger Joden Assen; deze tocht door Assen was aanleiding tot een klein incident: de jeugd van de “*kopschool*” juichte de ongelukkige mannen toe en hief ‘t Wilhelmus aan. Twee NSB-leerlingen werden afgeranseld en van de trap geschopt, toen zij daar aanmerking op maakten. Hoezeer Westerbork ook uitgebreid werd, het kamp kon de Joden bij lange na niet bergen.

Overal in Drenthe verrezen daarna kampen, die min of meer berucht werden. Op 20 Juli 1942 werden ook 36 mannelijke Joden uit Assen weggevoerd. In de nacht van Vrijdag 2 op Zaterdag 3 October werden alle nog in Assen zijnde Joden van hun bed gelicht en weggevoerd.

Drenthe was een van de eerste provincies, waar alle Joden gearresteerd werden. In 't voorjaar van 1943 kwam de bepaling, dat alle nog in 't land zijnde Joden zich moesten melden, o.m. te Westerbork en te Vught.

Momenteel (October 1943) ziet men nog zeer zelden een Jood (herkenbaar aan de gele Davidster), die deportatie ontkomen is, doordat hij met een Christin (of zij met een Christen) getrouwd is.

In de zomer van 1942 en ook daarna passeerden er Assen eenmaal, soms tweemaal per week een met Joden volgeladen trein, die van Westerbork naar Polen onderweg was. Er was daartoe een speciale treinlijn aangelegd van Hooghalen naar het ver op de Drentse hei liggende kamp.

In de regel wierpen de inzittenden bij de Asser overweg een pak brieven voor de achtergeblevenen uit, die dan door jongens of groteren opgezocht en gedistribueerd werden [...]. Vaak ook zorgde de marechaussee voor een afzetting van de overwegen.

Tenslotte nog enkele losse feiten. Donderdag 26 Februari 1942 werd Dr. H.B. Wiardi Beckmann, onze vroegere hoofdredacteur en de latere stafofficier gevangengezet. Piet Donker had zich als oorlogsverslaggever aangemeld. Hij kreeg een speciale opleiding en was mee voorbestemd om de Duitse intocht in Moscou bij te wonen. Hij is nooit in Rusland geweest.... Onze vroegere redactie-loopknecht, Kootje, is redacteur geworden!

20 Juni 1942

Ik vond nog een brief van mijn Amsterdamse hospita:
*“Henk is met vakantie gegaan, verleden week
Donderdag. Zodoende schrijf ik je maar even; als Henk
thuiskomt zal hij je zelf wel schrijven. Ik verwacht hem
elk ogenblik thuis, want overal worden de fietsen in
beslag genomen. Hij is namelijk op de fiets naar
Limburg en ze zullen zijn fiets ook wel opgeëist hebben,
‘t is pas een nieuwe. Hier in Amsterdam is ‘t weer eens
een paniekstemming. Vannacht zijn alle
fietsenstallingen door de Duitsers leeggehaald en wie
nog op een fiets reed, moest afstappen en weg was z’n
karretje.*

*“‘t Is hier verleden week weer vreselijk toegegaan.
Onder Joden is een razzia (razina, schrijft zij!)
gehouden; je zag ze bij 500 tegelijk opbrengen, ook
vrouwen. Iedere nacht vertrekt er een trein met Joodse
vrouwen, kinderen en mannen naar Polen. Huis aan
huis plegen de Joden zelfmoord [...]; de geneeskundige
dienst rijdt maar af en aan. Ook bij Christenen wordt
huiszoeking gedaan om te zien of ze geen Joden
verbergen. Wij wilden wel graag één of twee
Jodenkinderen in huis nemen, maar dat is verboden; je
wordt dan zelf ook opgesloten.”*

Henk bereikte met zijn nieuwe fiets veilig Amsterdam.
Hij had hem door de modder gesleurd en touwen om de
banden gebonden, zodat het een waardeloos karretje
leek!

Op 19 Juli 1942, een Zondag, werden honderden fietsen
op de weg en in de huizen in beslag genomen. Ik fietste
die dag juist van Zwaagwesteinde naar Assen, zonder iets
te weten. Dezelfde avond hebben we m’n nieuwe fiets

gedemonteerd en opgeborgen. In September heb ik hem weer tevoorschijn gehaald. In beslag genomen werden ondermeer de fietsen van Hak en Prakke. Plotseling zag men alle mensen lopen, of op oude vehikels rijden, waarop het levensgevaarlijk te verkeren was.

Mijn vakantie heb ik gedeeltelijk gependeed met behulp van een dergelijk rijdend wrak, dat mij veel verdriet en anderen veel plezier verschafte. Er werden officieel "*vrijstellingen*" uitgereikt aan mensen, die hun fiets voor het bedrijf en de voedselvoorziening nodig hadden (Heit o.m.), terwijl de gedupeerden f 50.- uitbetaald kregen. Een nieuwe fiets deed op dat ogenblik in de zwarte handel zo'n 7 à 800 gulden!

Zondag 1 November 1942 bezocht ik voor het eerst na de oorlogsdagen van Mei 1940 Rotterdam. Ik was er de weg totaal kwijt. Uitgestapt in het gebrekkig gerestaureerde station D.P. kon ik over een vlakte blikken, die bijna tot de Maas reikte. De puinhopen waren natuurlijk reeds lang verwijderd; het Leeuwarder vliegveld kreeg er zijn deel van. In de troosteloze vlakte, die niet geëgaliseerd was, torenden het Stadhuis, de Beurs en een deel van de eens zo majestueuze Bijenkorf omhoog.

Een Duits restaurant tegenover de Beurs was gespaard gebleven. Van de eens zo rijke Coolsingel was bijna niets gespaard gebleven. Een miezerig aantal noodwinkeltjes, werkelijk smaakvol ingericht, getuigde van Rotterdams onwrikbare wil uit de as te willen herrijzen.

Achter de Beurs & het Stadhuis stonden de resten van de uitgebrande Sint Laurenskerk; daarlangs leidde de hoge spoorbaan als een pijpleiding door de woestijn. Welk een

leed moet hier geleden zijn, welk een strijd gestreden! En toch, wat is Rotterdam bij wat er verder in deze oorlog nog zou gebeuren?

We denken aan Coventry, Londen, Belgrado en Warschau, Hamburg, Essen, Hannover & aan de vele andere steden, van wier lot men slechts een enkele maal hoort. De bladzijde in het geschiedboek, die nu geschreven wordt, is wel erg zwart....!

1942 was een zwart jaar voor de onoverwinnelijke Duitse legers. Nog steeds waren zij niet in Moskou; Engeland was nog niet op de knieën, integendeel! Zwermen vliegtuigen bombardeerden de Duitse industriecentra. De Rus sloeg terug & duizenden Duitsers sneuvelden. Fabrieken werden ontvolkt & de Duitser nam zijn toevlucht tot een nieuwe daad, die in strijd was met het internationale recht: hij dwong de mannen uit de bezette gebieden in zijn fabrieken te werken om de oorlogsmachine gaande te houden.

De Arbeidsbeurzen zonden aangetekende brieven rond: oproepen voor de keuring & wie niet aan de oproep voldeed, zou gedwongen worden. Ook Van Gorcum & Comp. moest haar tol betalen. Verschillende jongemannen kregen een oproep; ook ik op 11 December 1942.

Maart 1943

(Op 1 maart 1943 ben ik “*ondergedoken*”, zwierf door het noorden, oosten en zuiden en werkte o.m. bij de boeren Kalsbeek in Warga en Hovinga in Boornbergum.)

Het lukte de directie (van VGC) het aantal slachtoffers tot drie te reduceren - ik kon blijven. De situatie werd echter steeds nijpender en op 20 Februari 1943 kreeg ik een nieuwe oproep. Alle pogingen om opnieuw vrijstelling te krijgen, mislukten.

De *Beauftragte* van den Rijkscommissaris *Seyss Inquart* zei “*nee*” en op 27 Februari 1943 kreeg ik een nieuwe oproep, na op 22 Februari 1943 al door een NSB-“*arts*” (paardendokter noemden sommigen hem) goedgekeurd te zijn. Dit was (voorlopig?) het einde van mijn dienst bij Van Gorcum & Comp., een dienstverband, dat voor mijn verdere toekomst van grote betekenis zal zijn.

Ik heb aan de opleiding bij V.G.C. veel te danken. Mijn algemene ontwikkeling heb ik er verrijkt; godsdienst en wetenschap zijn voor mij geen loze begrippen meer en de frisse werklust en werkmethoden van den heer Prakke, die mij aanvankelijk alle zelfvertrouwen ontnamen, hebben mij tot groter activiteit aangezet. Ik ben benieuwd, waar - ja, óf - ik die later zal kunnen ontplooien!

Dit jaar hebben alle Nederlandse militairen zich voor de krijgsgevangenschap moeten aanmelden. Ditmaal ontstonden overal in het land stakingsbewegingen, die vooral in Friesland een grote omvang aannamen. Ik kom daarop later terug.

Nog dit jaar, zomer 1943, heeft Noord zwaar geleden door een Amerikaanse luchtaanval op klaarlichte dag. De Amerikanen hebben zich wel vaker gekenmerkt door onnauwkeurige bombardementen als gevolg van het blijven vliegen op grote hoogte (Rotterdam, Vlissingen

e.d.). Er vielen vele doden, ook kinderen. De Engelsen hebben de aanval de daaropvolgende dagen overgedaan, waarbij de doelen, de Fokkerfabrieken, wel geraakt werden. Toen zwegen krant en radio.....

‘t Is 10 September 1943, één dag na mijn 25ste verjaardag. Onverminderd, ja met vertienvoudigde wreedheid woedt de oorlog over de wereld. België viel, Frankrijk, Griekenland, Albanië, Joegoslavië, Bulgarije, Hongarije. Italië stortte zich in de oorlog om z'n aartsvijand, Frankrijk, de dolkstoot in de rug te kunnen toebrengen. Japan deed zijn verraderlijke aanval op de Amerikaanse vloot in Pearl Harbor, waarop Amerika tegen de dictatoriale landen te wapen trok. Indië werd bezet na heftige en moedige tegenstand van de onzen.

v

De Nederlandse vloot werd zo goed als vernietigd. Duitsland, dronken nog van de overwinningen “*op alle fronten*”, viel het Russische rijk aan en drong door tot voor de poorten van Moskou. Internationaal leek de toekomst allerminst hoopvol!

Ook nationaal gezien was er steeds minder reden tot optimisme. De invloed van de nationaalsocialisten deed zich weldra overal voelen. Spoedig na de algehele bezetting van Nederland in Mei 1940 kreeg de krant (de “*Arbeiderspers*”) een “*commissaris*” (NSB-er), op ‘t dak geschoven. De algemeen-directeur, Y.G. van der Veen, pleegde zelfmoord. H.J. Kerkmeester (NSB.) volgde hem op. Wiardi Beckman, die sinds de 10e Mei niet meer in functie geweest was als hoofredacteur, kreeg Drs. W. Goedhuis tot zijn opvolger, ook al een lid van de NSB.

Beckman was, nadat hij zich ter beschikking had gesteld van de landsverdediging, lid van de generale staf geworden, in welke functie hij ook het Nederlandse leger vertegenwoordigde bij de plechtigheid op het soldatenkerkhof op de Grebbeberg.

Vooralsnog bleef de invloed van de nieuwe bewindsman op het doen en laten van ons, redacteuren, van weinig betekenis. Tot onmiddellijke ontslagneming was dan ook geen aanleiding, al moet ik achteraf erkennen, dat het misschien beter geweest zou zijn.

De positie van de krant daalde met sprongen. Bedankjes stroomden binnen en men las liever de Leeuwarder Courant, dan uit het eigen sociaaldemocratische orgaan de Duitse leugenberichten te moeten lezen. Het abonnementental daalde schrikbarend en hoewel we persoonlijk de afvalligen gingen bewerken – ezels dat we waren-, ging de daling steeds verder.

Het kon niet uitblijven: de salarissen werden besnoeid en ik daalde van 75 op 55 gulden per maand. Maar opgeven - nee, daar dachten de heren niet aan; daarvoor was de Arbeiderspers een té mooi wapen in hun hand! Concentratie-plannen werden uitgebroed en in October 1940 werd de Leeuwarder drukkerij opgeheven. De redactie bleef bestaan, evenals de administratie, zij het beide beperkt. J.K. Dijkstra nam ontslag als chef der Leeuwarder redactie; Sj. Van der Schaaf en E. Wijga bleven achter als redacteuren.

Ikzelf was juist tevoren weer naar Amsterdam overgeplaatst (op een salaris van f 90,), waar ik, na een mislukte poging van Wijga, de eindredactie van het

‘Volksblad voor Friesland’, dat voortaan in Amsterdam gedrukt werd, op me nam. Weloverwogen draaiden de bezetters, daarin gesteund door de NSB-ers, de duimschroeven langzamerhand steviger aan. De Nederlandsche Journalistenkring werd opgeheven, in zijn plaats verscheen het Verbond van Nederlandse Journalisten, waarvan de redacteuren gedwongen werden lid te worden.

Dit gaf wrijving en toen daarenboven de Duitsers eisen stelden inzake de inhoud van de krant nam ik - op 1 Maart 1941 - mijn ontslag. Ik regelde nog overplaatsing van de Friesche editie te Groningen en ging op 15 Maart 1941 heen; opgelucht, dat oord van verraad (Marinus!), intrige en hielenlikkerij de rug te kunnen toedraaien.

Inmiddels was het mij door sollicitatie gelukt, een nieuwe betrekking te verwerven, & wel die van “*Assistent der leiding*” in de N.V. Van Gorcum & Comp. (V.G.C.) te Assen, waar ik 1 April 1941 al in dienst trad. Het vertrek van Amsterdam naar Assen was een grote ommekeer.

Van het drukke Amsterdam met z’n luchtalarm, z’n bombardementen en z’n avonturen met bezettende troepen naar het rustige, landelijke Assen, waar men nog naar buiten vloog om elke vliegtuig na te kijken, was haast een te grote, te plotselinge verandering. Daarbij kwam, dat én kosthuis én nieuwe betrekking mij aanvankelijk erg tegenstonden, waardoor het eerste jaar daar een ware beproeving werd.

Toch zou ik beide niet graag gemist hebben. Kosthuis én zaak hebben een beslissende invloed gehad op verschillende gedachten, o.m. over godsdienst en

wetenschap. M'n hospes en hospita waren gereformeerd en in deze gereformeerde omgeving zijn mij zienswijzen omtrent de godsdienst geopenbaard, die ik van tevoren nimmer had waargenomen - ook niet had kúnnen waarnemen. Zij sterkten mij in mijn gevoelens omtrent godsdienst en ik was blij een reden te vinden voor mijn afzijdigheid van de kerk en voor mijn soepelheid tegenover hen, die wel belijden.

Het is dan ook zeker niet de godsdienst, die mij uit mijn eerste kosthuis verdreef. Veeleer het chauvinisme van m'n Duitse hospita, dat zo nu en dan de kop opstak. Hoewel zij sterk anti-nationaalsocialistisch dacht en sprak, gaf haar houding tegenover de Joden, wier lot in deze oorlog aller vreselijkst is geweest, mij meermalen aanleiding tot protesten. Tenslotte heeft zij geleid tot mijn verhuizing naar een andere omgeving (orthodox), waar ik mij volkomen thuis gevoeld heb.

De zaak, Van Gorcum & Comp., is een uitgeverij van de oude stempel. Oerdegelijk, wars van alle "*modernigheden*". Het fonds is, - ofschoon zeer uitgebreid - slechts voor een beperkte lezerskring, hoewel daarin in de laatste jaren door het onvermoeide werken van een harer directeuren (H.J. Prakke) verandering komt. Godsdienst (vrijzinnig hervormd) & wetenschap vormen de onderwerpen van verreweg het grootste deel der uitgaven; de "*formulieren handel*" voor de gemeenteadministratie en de boekhandel vormen verder belangrijke delen van het bedrijf.

Voor een uitvoerige bespreking is het hier niet de plaats. De tekst van het Album, den tweeden oudsten directeur, G.A. Hak, bij zijn 40-jarige dienst aan 't bedrijf op de

vijfde Februari '43 aangeboden (waarvan ik een afschrift bezit), kan den belangstellende daarvan een goede indruk geven.

De dienst bij Van Gorcum & Comp. is niet altijd een onverdeeld genoegen geweest. Het oude gebouw met zijn gebrekkige outillage, z'n slechte indeling en slechte ventilatie vormden een schril contrast met het hypermoderne gebouw van de Arbeiderspers in Amsterdam. Het werk (eerst in de boekhandel, daarna op de afdeling uitgeverij), was weinig afwisselend, vroeg weinig initiatief en het onvermoeide werken van den directeur Prakke gaf geen gelegenheid, aan het werk een eigen karakter te geven.

Vaak heb ik mij de hulpeloze knaap gevoeld, de kat in het vreemde pakhuis en meer dan eens zonk de moed me in de schoenen. Echter: de harde noodzaak dwong. En tenslotte: alleen door zelf even onvermoeid mee te werken zou er kans zijn op ander, afwisselender werk; waaraan ik een persoonlijk cachet kon geven.

Dat werk kwam na lange tijd: de Friesche uitgeverij en het daaropvolgende persoonlijke bezoek aan de Friesche boekhandel, dat een zo gunstig resultaat had, dat ik "*aanbieder*" werd voor het gehele noorden en oosten. In 't voorjaar van 1942 en in het najaar van dat jaar was ik enkele maanden op reis tussen Dokkum en Eindhoven, waarbij Zutphen menigmaal als uitvalshaven diende. Het werk werd steeds omvangrijker, de lust tot werken werd groter en de waardering van de directie werd menigmaal kenbaar in een gratificatie of een salarisverhoging.

Op 5 Februari 1943 konden mijn functies in “*Het beeld van nu*”, het gedenk-album voor den heer Hak, als volgt omschreven worden: “*Fries* (dit verklaart veel, zo niet alles), journalist-tegen-wil-en-dank, hoofdsamensteller mededelingenblad classis ‘s Hertogenbosch, auteur, reclame-tienus, waarnemend-telefonist en tussen de bedrijven door ook nog uitgeversassistent, “*aanbieder*” en *Fries* correspondent (D.R.G.M)” Journalist-tegen-wil-en-dank.

Ja, spoedig na mijn intrede bij V.G.C. kreeg ik de contrôle over de bij deze firma verschijnende tijdschriften, een censuur, die nodig was, wilde men het gevaar van verboden te worden ontlopen.

Deze functie maakte een hernieuwd lidmaatschap van het Verbond van Journalisten noodzakelijk, een lidmaatschap, dat ik in Februari 1941, na een week ingeschreven te zijn geweest, met zoveel genoegen opzegde. Tegen dit hernieuwde lidmaatschap heb ik mij krachtig verzet, doch voor het bedrijf was het noodzakelijk, dat er een lid van het bedrijf zich aansloot bij ‘t Verbond.

Ik heb tenslotte toegestemd, waarbij werd bepaald, dat ‘t bedrijf alle daaruit voortvloeiende kosten voor zijn rekening nam. In naam bleven anderen voor de redactie van de tijdschriften verantwoordelijk. Achter de aanduiding: Verantwoordelijk voor de advertenties verscheen weldra mijn naam.

In Juli 1942 werd ik secretaris van de redactie van het maandblad “*Drenthe*”. Deze functie bezorgde mij, den goeddeels oningewijde in Drentse zaken, eerst veel

moeite. De benoeming was kennelijk een weloverwogen stap van den heer Prakke om mij voor de Drentse belangen te winnen (waarin hij gedeeltelijk slaagde) en door mij zijn invloed op het blad meer direct te kunnen aanwenden (waarin hij volkomen slaagde). Ik twijfel er niet aan, of ook de wens om mij door deze benoeming, geheel in de lijn van mijn aspiraties, meer aan 't bedrijf te binden, heeft hierbij voorgezeten.

In Januari en Februari 1943 verschenen er bij Van Gorcum & Comp. twee ijsgidsen, door mij samengesteld: "*Zwerven op de schaats door Friesland*" en "*Zwerven op de schaats door Holland*", beide uitgegeven in samenwerking met de A.N.W.B., de Nederlandse Schaatsenrijdersbond & de provinciale IJssportorganisaties.

De samenstelling ervan was me een waar genoegen; zij verzoette de vaak bittere arbeid. Als vertegenwoordiger van het Friesche element in Van Gorcum en Comp. was ik in de gelegenheid, mijn studie van het Fries & het contact met vooraanstaande Friesche personen, beide aangevangen tijdens het werk aan de krant te Leeuwarden, voort te zetten. Dit leidde zelfs tot de oprichting van een Friesche studieclub in Assen, waar van ik mede de leiding had.

Zo groeide ik in het leven van Van Gorcum en Comp. en een nieuw vraagstuk trad aan de orde: wat na de oorlog? Het eerste, onbevredigende jaar in Assen maakte me weinig verlangend om na het sluiten van de vrede mijn dienstverband aan dit bedrijf te bestendigen. Maar wanneer ik daar een goede toekomst kon vinden, wanneer het werk me tenslotte zou gaan bevallen,

wanneer steeds meer banden me bonden met het bedrijf? Het gevoel “*wij van hier*” bleef de overhand houden, maar hoe zou de scheiding zijn? Spoediger dan verwacht werd, zou zich de gelegenheid voordoen.

We leven in bezet gebied - elk woord, dat we zeggen en schrijven, zal tegen ons kunnen getuigen. Veel van wat wij horen komt uit verboden bron (het luisteren naar vreemde zenders, behalve Duitsers, is al sedert eind Mei 1940 verboden en in Juni van dit jaar moesten alle radiotoestellen ingeleverd worden, behalve die van NSB-ers!), al is die bron ook niet vaak direct aan te wijzen. Moge het ons desondanks gelukken te oogsten, wat in deze tijden te oogsten is!

Het optimisme herleeft! Twee dagen geleden heeft een van de drie spil -mogendheden, Italië, het bijltje erbij neergelegd. “*Onvoorwaardelijke capitulatie*” -het lot, dat Duitsland & Japan nu scherper dan ooit voor ogen moet staan! Aan deze capitulatie is een roerige periode voorafgegaan.

Zes weken geleden nl., op 26 Juli (de Engelsen & Amerikanen, die de vijanden al uit geheel Afrika hadden verdreven, waren al op Sicilië geland), kwam als een donderslag uit de heldere hemel het bericht, dat Mussolini was afgetreden. Zijn Duitse confrater zou hem eisen gesteld hebben ten aanzien van de verdediging van Italië, die de fascistische raad niet meende te kunnen inwilligen. Sinds die dag heerste er in Italië een grote onrust.

Maarschalk Badoglio nam het bewind over, maar zette de oorlog voort, waarop de geallieerden onvermoeid met

hun luchtaanvallen op geheel Italië doorgingen. Milaan en Turijn werden in puin gelegd; Napels en Rome werden deerlijk gehavend en in Zuid-Italië werd de verdedigers geen uur rust gegund. De veldtocht op Sicilië liep ten einde; eind-Augustus was het geheel in geallieerde handen en op 3 September landden de Engelsen op de Zuidkust van Calabrië - op het vasteland van Europa!

Op hetzelfde ogenblik werd het wapenstilstandsverdrag tussen Italië en de geallieerden gesloten - maar het duurde tot 8 September, voor dit openbaar gemaakt werd, "*om redenen van militaire aard*". Nog geen kwartier na de officiële behandeling was Nederland al in de feestroes. Het bericht kwam op een ogenblik, waarop juist de kwart voor zeven uitzending van de Londense radio begon. En hoewel niemand meer een radio heeft, dansten de Nederlanders om zeven uur al de horlepiep.

Waar kwam 't bericht vandaan? Niemand wist het, maar iedereen wist wel het belangrijke nieuws: Italië capituleert! Op straat vormden zich groepen mensen, op de Nieuwestad was het haast zo druk als vroeger op Koninginnedag. Jongens stookten vreugdevuren en liepen, luid vaderlandse liedjes zingend, op straat. Nederland lachte, knipoogde - Nederland herleefde!

Meteen duiken de geruchten op: Turkije verleent de Britten doortocht; Bulgarije gaat overstag (koning Boris is juist plotseling en op geheimzinnige wijze gestorven na een bezoek aan 't Duitse hoofdkwartier); Hongarije vraagt wapenstilstand; Zwitserland mobiliseert; Zweden verklaart Duitsland de oorlog.... De wens is de vader van de gedachte!

De gebeurtenissen hebben intussen wel hun invloed op de handelingen van de bezetters in ons land. Vannacht zou er een razzia gehouden worden in Sneek, waarbij de NSB-ers de *Grüne Polizei*, die in de laatste weken heel wat slachtoffers gemaakt heeft in Friesland, zouden assisteren. Het is niet doorgegaan “*vanwege de capitulatie*”.

Van groter betekenis zal zijn, dat een groot deel van de troepen, die de stad en andere plaatsen bevolkten, vanmiddag zijn vertrokken. Wel twintig grote auto's, vele met aanhangwagens, passeerden ons vanmiddag. Vele waren volgepropt met mannen van de *Luftwaffe*, die wovon en van wie velen een geranium op borst hadden. Ze lachten, maar of ze reden tot optimisme hebben?

Wat is hun bestemming: Italië, waar geallieerden én Italianen met de Duitsers slaags zijn, of Frankrijk, waar de Britse invasie dreigt? Andere auto's waren volgepakt met koffers, tassen en fietsen. Men vertelt, dat de huizen aan de Troelstraweg, die grotendeels door de *Luftwaffe* in beslag genomen waren, voor een goed deel ontvolkt is. Ook Franeker zou verlaten zijn. Grote afdelingen verlaten de stad per trein.

In Rusland duurt het Russische zomeroffensief, ingezet na het vastlopen van het Duitse, nu al tien weken. De serie Russische overwinningen begon met de herovering van Charkof, Orel en Bjelgorod. Sindsdien rukten Stalin's rode troepen steeds verder westwaarts. Gisteren viel Stalino, waardoor het hele rijke Donetsbekken weer in Russische handen is. Vandaag viel Marioepol aan de Zee van Azef. De opmars van hier in westelijke richting

dreigt de Duitse troepen af te snijden, die op de Krim en zelfs op het Koeban bruggenhoofd van de Kaukasus zitten.

Vandaag hadden we een verrassing. De familie van een patiëntje in 't Roomse hospitaal, klant van Heit, bracht vier eieren, omdat het patiëntje die niet meer nodig had, daar hij Maandag naar huis mocht. Wat hebben we gesmuld! Ieder een half ei; het vierde heb ik zorgvuldig in zessen gedeeld. (Pake & Beppe wonen bij Heit & Mem in). Eieren zijn op 't ogenblik haast niet te krijgen.

Alleen voor zieken worden eierbonnen aangewezen. In de zwarte handel is de prijs 70 cent; in Holland f 1.20. Wie in "*Lido*" te Amsterdam een broodje met x ei verorberen wil, moet daarvoor 5 gulden betalen! Het zal interessant zijn, een prijslijst van "*zwarte*" goederen op te maken. Ik hoop die binnenkort op te kunnen nemen.

Er is nog meer interessants: de krant van deze dagen. Ik neem de koppen over: Badoglio's verraad trad reeds voor 8 September aan het licht - Duitse troepen zijn de toestand meester (Italië) - De politieke kant van Badoglio's verraad - Italië's afval was onafwendbaar - Nieuwe oproepen der Nationale Fascistische regering (te Berlijn gesticht!) - De Putsch van 25 Juli -

De stemming in Rome ("*Diepe wanhoopsstemming*"...) - Duits-Italiaanse grens voor reizigers gesloten - Deel van Zwitserse grenstroepen opgeroepen - Duits-Kroatisch troepen bezetten de Dalmatische kust - De ontwapening der Italiaanse troepen in de Balkan (hebben een vlot verloop, volgens de krant.

Op straat (op straat=Engelse zender) zegt men echter anders wat! - Duitse overval op Spitsbergen (de geallieerden hebben zich even in de luren laten leggen!) - Iran verklaart Duitsland de oorlog - Regenten in Bulgarije gekozen (pro-Duits; de jonge Bulgaarse koning, is 6 jaar oud!) - Japanners brengen 13 duikboten tot zinken (in Juli en Augustus - wanneer vernemen we de Duitse verliezen eens?).

Van het binnenlandse nieuws (5 berichten!) vermelden we: De steun der *S.S.*, - Bonnen van kraamvrouwen en zieken verduisterd - Flinke kerels melden zich aan voor de *Waffen S.S.* & de *Landwacht* (21-9-43 9-12 uur Leeuwarden, Huize Schaaf, Breedstraat). Een mededeling over de Duinwater voorziening in oorlogstijd neem ik hiernaast over. Op de achterkant van het verhaal over Mussolini's ontvoering vindt men de aanvoer op de Leeuwarder markt van vandaag.

Vanavond laat een telegram van *Lieny*, dat zij geslaagd is voor de aantekening inzake artikel 88 op haar acte N. XIX (onderwijsbevoegdheid). De kans bestaat, dat zij in Sneek benoemd wordt. Anders tijdelijk te Doetinchem.

De *Führer* heeft vanavond gesproken. Op straat zegt men, dat hij buitengewoon gejaagd sprak. "*Een grafrede*". Over Rusland & Japan heeft hij niet gerept. Tegen de Engelse "*terreuraanvallen*" op Duitse steden heeft hij slechts vergelding aangekondigd. De hele redevoering was een scheldpartij aan het adres van Badoglio & zijn verradersvolk. Hij riep zijn soldaten op te zorgen, dat Duitsland niet het lot van Italië zou ondergaan - zijn woorden getuigden van grote vrees daarvoor! Als Duitsland uit deze rede moed moet

putten.... ! Men uit de veronderstelling, dat dit zijn laatste rede wel eens geweest kan zijn.

17 september 1943

De drukte van de afgelopen dagen (*Lien* was over) belette me, een dagelijks journaal bij te houden. Er is, internationaal, in deze week wel het een & ander gebeurd! In Italië zijn de Amerikanen bij Napels geland. Ze hebben een bruggenhoofd gevormd bij Salerno. De Engelsen veroverden Tarente, Brindisi en Bari. Het 8ste Britse leger zal over enkele dagen wel het strijdtoneel bij Salerno bereiken. Over het algemeen is men teleurgesteld, dat Italië nog een struikelblok blijkt. Weliswaar scharen de Italianen zich geheel aan geallieerde zijde, maar de Duitse troepen daar zijn sterk. De Italiaanse vloot heeft voor 't grootste gedeelte geallieerde havens weten te bereiken.

In Rome en Milaan (in Duitse handen) zouden onlusten zijn. In de Balkan schaarden de Italiaanse troepen zich aan de zijde der guerillabendes. Kroatische patriotten hebben, naar op straat verteld wordt, een deel der Dalmatische kust bezet, o.m. Spalato (Split). Ze beschikken over een kleine vloot, die verschillende eilanden bezette. De grootste slag sloegen de Duitsers, toen ze dezer dagen Mussolini bevrijdden! Oh houten geallieerde Suntekloazen!

Een knap staaltje, ongetwijfeld, dat een lelijke streep door de Anglo-Amerikaanse rekening betekent. Men zal de verhalen van Mussolini's Bevrijding met een korreltje zout nemen, maar ze getuigen van durf, doortastendheid en snelheid van handelen, waaraan het de geallieerden

maar al te vaak ontbreekt! In Rusland heroverden de Russen Briansk en Noworosysk (Koeban).

Op Nieuw-Guinea verloren de Japanners Salamana. De Australiërs staan nu voor Lei. In de binnenlandse toestand weinig wijziging. Nog steeds geldt het verbod voor de mannelijke Hollanders om in Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland te reizen, voor de Geldersen en Overijsselnaren om naar elkaars provincies en naar de drie noordelijke provincies te reizen en voor de Friezen, Groningers en Drenten om naar Overijssel en Gelderland te gaan. Dit alles is een maatregel om de sabotage, de brandstichtingen en de plunderingen tegen te gaan. Sabotage werd er gepleegd in vele fabrieken, niet op de spoorwegen of elders. Daarvoor is Nederland blijkbaar nog niet rijp.

Brandstichtingen zijn er in de laatste tijd ettelijke malen voorgekomen. Gemeentehuizen, arbeidsbeurzen en bureau's voor plaatselijke bureau-houders moesten het ontgelden. In Drenthe brandde in Augustus de ene NSB-boerderij na de andere af. Ook de modelboerderij "*Dennenhoeve*" onder Hooghalen, die juist een week tevoren door de Nederlandse Landstand (NSB) was overgenomen. Mussert zei in een rede in Limburg "*In Drenthe brandden in drie dagen elf boerderijen af. En als men dan hoort, dat het de hoeven van NSB-ers zijn, vindt men het plotseling niet erg meer....*" Die stoute Hollanders toch! In Friesland ging het in iets mindere mate al evenzo.

De boerderij van Oom Tun (Schurer) in Herbayum vloog op zekere morgen in brand. Alleen 't woonhuis staat nog.... Kortsluiting. Oom Tun is, zo niet aangesloten, dan

toch sympathiserend NSB-er. De plaats van den boerenleider Boersma te Sint Annaparochie stond op een nacht in lichtelaaie, enzovoort - enzovoort. In de laatste nachten zijn het vooral de dorsmachines, die het moeten ontgelden. In Friesland zijn vannacht alweer minstens drie in vuur & vlam opgegaan.

De meest krasse staaltjes van tegenwerken ondervonden de Duitsers wel van plunderaars. Zij hebben 't vooral voorzien op de bevolkingsregisters van de gemeentehuizen (zo gingen Amsterdam & in Friesland o.m. Langweer & Achtkarspelen); op de kaartsystemen met mensen, die voor uitzending naar Duitsland in aanmerking komen in de Arbeidsbureaus (een kras staaltje was de plundering van 't Leeuwarder Arbeidsbureau in Geizen op de Nieuwestad door als Duitsers verklede personen in een Duitse auto!) en op de administratie betreffende de veelevering etc. van de plaatselijke bureau-houders.

De distributie-bureau's mogen zich ook in een toenemende belangstelling verheugen. Onlangs werden alle kaarten geroofd bij de uitreiking te Witmarsum. De geroofde kaarten komen de ondergedokenen ten goede.

Mem zei vanmorgen, dat ze een vrouw gezien had, die een echte bezem bij zich had. Alle vrouwen hadden met jaloerse blikken de vrouw gevolgd!

Gisteren belde een zuster van het Roomse hospitaal op, dat er van een patiëntje, dat ontslagen was, nog zes eieren lagen. Of we ze even op wilden halen! Wat graag zuster & als U nog eens wat hebt!

Oom Pier heeft Zaterdag in Den Haag een angstig avontuur beleefd. Op het Noordeinde marcheerde een colonne NSB-ers. Zoals gebruikelijk is, gaan de toeschouwers dan met de rug naar de straat staan. Oom Pier, zijn vrouw & zoon deden insgelijks. Plotseling vliegt er een NSB-er in leren jas op hem af, pakt hem bij de schouders, draait hem om en schreeuwt hem toe: *“Zien zul je; zien, zeg ik je en anders zal ik je over je smoel slaan”*. Commentaar overbodig.

Zojuist een aanhoudend, hevig gebulder. Waarschijnlijk een Engelse of Amerikaanse aanval op de eilanden of een convoi voor de kust. Gisternacht is hier even hevig geschoten op een laagvliegend Engels vliegtuig, dat aan een luchtaanval op Berlijn had deelgenomen. De activiteit in de lucht is hier enige dagen zeer gering geweest. Waarschijnlijk eiste Italië alle luchtstrijdkrachten op. Momenteel vliegen de jagers weer in groten getale. Waarschijnlijk zijn de Tommies dus niet ver af.

Er gaan geruchten, dat het westelijk stadsdeel ontruimd zal moeten worden. Ook wij dus zouden het veld moeten ruimen. ‘t Zijn echter erg vage geruchten. Evacués zullen we hier niet krijgen, in verband met de gevarenzone, waarin Leeuwarden ligt (vliegveld). ‘t Zou dus om militaire redenen moeten zijn.

‘t Lijkt nu al erg onwaarschijnlijk. In Assen hebben wel verschillende straten aanzegging gekregen. Daar zouden Hamburger vluchtelingen onderdak moeten vinden. Men zegt, dat deze vluchtelingen de Duitse heide niet ambiëren. Nog kieskeurig ook!

Inspecteur Hunbrink (± 60 jaar) is gisternacht gearresteerd. Hij zou een jongeman bij het onderduiken behulpzaam geweest zijn. Vandaag is hij al naar Scheveningen vervoerd.

Uit “De Molenaar”: De samenstelling van ons brood is per 1000 kg “*tarwemeel*” 172.5 kg zuiver tarwemeel 577.5 kg zuiver roggemeel 250 kg aardappelmeel De hoeveelheid aardappelmeel is dus groter dan de hoeveelheid tarwe. Was het alleen nog maar het brood, waarin zo’n groot kwantum aardappelmeel verwerkt wordt; het grootste deel der voedingswaren is er mee vermengd (pudding enz.). ‘t Wordt zo langzamerhand: ‘s morgens: aardappelen; ‘s middags aardappelen; ‘s avonds aardappelen, zoals Jef Last het Lofoten-maal beschrijft: ‘s morgens vis, ‘s middags vis; ‘s avonds vis.

Er zijn trouwens huisgezinnen, waar men tweemaal daags warm eet, enkel & alleen omdat het broodrantsoen zo laag is. Zelf eten we elke avond voor het brood een portie opgebakken aardappelen, terwijl pap ons ontbijt moet aanvullen. De bovengenoemde samenstelling van het tarwemeel steekt gunstig af bij de samenstelling van b.v. voorjaar 1942, toen ook zemelen en groene erwten deel van ’t broodmeel uitmaakten. In die dagen was ‘t: ‘s morgens snert, ‘s middags snert en ‘s avonds snert.

De krant van vanavond opent met een grote tweekoloms kop (iets zeldzaams voor de Friesche Courant!):
“*Grootscheepse frontverkorting in het Oosten*”

Vanmorgen knalden plotseling enkele schoten van de luchtafweer boven de stad. Geen vliegtuig te horen.

Kinderen van 't bewaarschooltje vluchtten schreiend en gillend naar binnen.

19 september 1943

In 't goddelijke zonnige Zondagsweer een wandeling gemaakt over de begraafplaats. Daar liggen 183 Duitsers, vier graven met een "*unknown British soldier*", een graf met "*unknown British soldiers*", waarschijnlijk 4, twee met name genoemde Britten en één met name genoemde Amerikaan. Op de eenvoudige eikenhouten kruisjes staat: *He (they) died for his (their) country*. Verder zijn er, achteraf, 8 graven met ruwe zwarte kruisen van zelfmoordenaars en/of gefusilleerde dienstweigeraars [...]. Onder hen is Wilhelm Rommel, wien misschien het schaamtegevoel voor zijn groten naamgenoot parten gespeeld heeft...

22 september 1943

Grote groepen Duitsers trekken elke dag door de Prinsentuin. Zij legeren in het gymnasium en in de school in de Arendstuin en oefenen op de Wilhelminalaan. Vandaag trok een stel op fietsen ons huis voorbij: alle met massieve rubberbanden. Een vreselijk lawaai. Er waren zelfs damesfietsen bij. Niet voor niets: het "*best uitgeruste leger ter wereld*". Churchill heeft dezer dagen gisteren een belangrijke rede gehouden, waarin hij zei, dat het front in Italië het derde front is.

Het tweede front is al geopend, maar alleen in de lucht. Als wij het willen, aldus Churchill, zullen ook de land- en zeemacht ingezet worden voor de landing in Frankrijk, België & Nederland. Uit commentaren blijkt echter wel, dat we de invasie niet voor 1944 behoeven te verwachten.

24 september 1943

Gisteravond trokken geweldige massa's Britse vliegtuigen over naar Duitsland. Eerste golf duurde een uur. Ik heb bijna de gehele tijd op dak gestaan. Het was een imposant gezicht de vele zoeklichten en het afweergeschut, voornamelijk op de eilanden. Er was echter nooit een vliegtuig in de stralenbundels te bekennen. Veel ontploffende granaten (men zag ze naar boven "*kruipen*" en tenslotte uiteenspringen) en lichtspoormunitie.

Schiermonnikoog heeft waarschijnlijk een naar beneden gehaald: een geweldig hel licht brandde gedurende enige tijd in noordoostelijke richting. Vanmiddag, in Noord-Friesland zijnde, hoorde ik, dat het vermoedelijk op het eiland is neergekomen.

Ook in Oostelijke richting stortten vlak na en ogenschijnlijk vlak bij elkaar twee neer. De tweede golf kwam ongeveer een uur later en duurde drie kwartier. Ook toen moet de afweer hevig gedreund hebben. Ik sliep echter al. De Britten wierpen weer grote hoeveelheden zilverpapierrepen uit, die de peilinrichtingen van de Duitse nachtjagers, die op metaal in de lucht peilen, op een dwaalspoor moeten brengen.

De aanval was gericht op drie Noord-Duitse steden, o.m. Emden.

Vandaag een tocht gemaakt door Noord-Oost-Friesland. O.m. aan de Lauwerszee geweest. Alle buitengaats liggende booten, zelfs de roeiboortjes, hebben de Nederlandse driekleur geschilderd op de wand. Het is

verboden, de dijk tussen zonsondergang en zonsopkomst te betreden.

26 september 1943

Een grote Duitse boot van de *Kriegsmarine* gaat hier door de gracht. Waarschijnlijk een mijnenveger of een escortevaarttuig. Geweldig gecamoufleerd met geel, groen en grijs.

27 september 1943

Dekschuiten met zoeklichten en transformatoren varen voorbij, komende van Harlingen. Grote escadrilles Amerikanen vliegen over omstreeks elf uur 's morgens. Luchtalarm op 't vliegveld. Emden zwaar gebombardeerd.

28 september 1943

Dekschuiten met zoeklichten e.d. komen terug. Wellicht waren ze voor Emden bestemd geweest. Emden is vannacht weer aangevallen, tegelijk met Hannover en Brunswijk. Ze zijn hier weer over getrokken.

Aan de fronten gaat het momenteel snel. In Rusland trekken de Duitsers nog steeds terug: Smolensk, de belangrijkste Duitse "*egelstelling*" viel in Russische handen. Kiew en Dnjepopretowsk schijnen weldra te zullen volgen. De Duitsers trachten stand te houden op de Dnjepr, maar de Russen zijn deze rivier al op verschillende plaatsen overgestoken.

In Italië gaat de opmars niet zo vlot. Het 5e Amerikaanse leger schijnt Napels te willen omsingelen. Het achtste Britse rukt langs de Adriatische Zee verder noordelijk op vanuit Bari en bezette Foggia, dat 13 vliegvelden heeft, naar men op straat zegt. De Duitsers ontruimden

Sardinië en de Fransen verjagen hen thans van Corsica, waar de laatste resten Duitsers zich rond Bastia samendringen.

In Joegoslavië woedt een hevige guerrilla tussen de steeds machtiger wordende & met Italianen versterkte partizanen en de Duitsers. Japan verliest steeds meer steunpunten op Nieuw-Guinea. Het thuisfront, heeft de minister-president Tojo gezegd, zal versterkt moeten worden. Tokio en andere grote steden worden grotendeels ontruimd. Tenslotte nog Finland, Hongarije & Roemenië. In deze landen is een steeds toenemende drang merkbaar om zich uit de oorlog terug te trekken. Finland zien we binnenkort wel het eerst, vermoed ik!

29 september 1943

Vanavond gingen weer twee grote golven Engelse vliegtuigen over; de eerste van ongeveer drie kwartier, de tweede van een uur. Eén bom schijnt niet ver van hier neergekomen te zijn; hij veroorzaakte een geweldige schok. Tijdens de tweede golf (\pm 10 uur 45) werden plotseling de obstakellichten van het vliegveld ontstoken. De Engelsen hebben van de gelegenheid geen gebruik gemaakt. (Doel was Bochum) Het Leeuwarder vliegveld, het is wel aardig, dat hier even te vermelden, is nu vele vierkante kilometers groot.

Voor de oorlog was het 800 x 800 meter; nu strekt het zich uit tussen de wegen Leeuwarden - Stiens; Stiens-Beetgumermolen; Beetgumermolen-Marsum; Marsum - Leeuwarden. De eigenlijke startbanen liggen op het zuidelijke deel, nl. ten zuiden van de Tsjessingaweg. Rondom en op het veld staan vele zorgvuldig gecamoufleerde hangaars; sommige als boerderijen

“*vermomd*” (Duits type), andere als kerken en woonhuizen. Weer andere zijn overtrokken met een net met groene heide, zodat men vanuit de lucht de indruk van een heuvel (of terp?!) moet krijgen.

Ondanks het massale aantal arbeiders (ca. 7.000) is het vliegveld nog nooit gereedgekomen; nog steeds wordt eraan gewerkt, al is het arbeidersaantal voortdurend en aanmerkelijk afgenomen. Benzine voor bussen is er niet meer (de meeste Duitse weermacht wagens rijden ook al op houtgas!) en zo ziet men elke avond nog slechts vier à zes bussen de Groningerstraatweg uitrijden, die o.m. hun klanten in Zwaagwesteinde hebben.

Het merendeel der arbeiders is naar Duitsland gezonden, waar ze zeker niet zulke buitensporig hoge lonen ontvangen als hier op het vliegveld. Voor vele huisgezinnen, vooral in Zwaagwesteinde, is dit hoge loon een uitkomst geweest - aan de andere kant is het oorzaak van veel ellende geweest: toenemend drankmisbruik.

Honderden arbeiders bevolkten Zaterdags de kroegen aan de Weaze, waar zij het grootste deel van hun loon (dat vaak f 50.- à f 70.- bedroeg) verbrasten.

Sinds Augustus 1940 is het vliegveld eigenlijk nooit serieus gebombardeerd. Een enkele maal viel er een enkele bom, waarschijnlijk afgeworpen door een vlieger, die het paadje kende. Dit wekt temeer verwondering, daar het vliegveld in de tijd, dat Duitsland Engeland nog kon bombarderen, gebruikt is als basis voor bommenwerpers, die dan ‘s avonds zwaarbeladen over ons huis in Huizum ronkten.

Londen was in die dagen vaak het doel, getuige de vele aankondigingen op Duitse soldaten-graven hier op het kerkhof: “*Über London*”, “*Beim Feindflucht nach London*” enzovoort. Nu wordt het alleen nog gebruikt als basis voor de jagers, waarvan er waarschijnlijk slechts 12, hoogstens 20 aanwezig zijn.

De installaties voor landingsveiligheid zijn zeer geperfectioneerd. Wanneer men ‘s avonds op de Harlingerstraatweg staat als een vliegtuig binnenkomen zal, ziet men in de richting Beetgumermolen een zee van rode obstakellichten. In Leeuwarden zelf vindt men grote neon-obstakellichten op de grote katholieke kerk (spits en halverwege), de Sint Dominicuskerk & op de pijp van de nieuwe elektrische centrales.

Ingelijke installaties vindt men op de torenspitsen van Lekkum en Engelum. Grote rijen lampen & zoeklichten geven de landings- of startbanen aan. Aan het einde daarvan staat een vuurtorentje. Deze lichtinstallaties worden alle vanuit één centraal punt op het vliegveld bediend.

De complete Friesche vertaling door Dr. G.A. Wumkes van de Bijbel is verschenen. De man heeft er meer dan 20 jaar aan gewerkt. Ik heb er me een exemplaar van aangeschaft. Ter gelegenheid van de verschijning zijn vandaag in verschillende Leeuwarder kerken drukbezochte Friesche diensten gehouden.

Op de Groningerstraatweg bij Werkmanslust staan twee dode bomen. Vanavond zaten jongens van Werkmanslust erin met bijl en zaag om moeder wat brandhout te bezorgen. Het brandstoffen probleem eist

vindingrijkheid en brutaliteit! Vooral nu de koude zo vroeg in valt. Tussen Veenwouden en Hardegarijp is tijdens het overvliegen van vanavond een Duits vliegtuig neergestort.

12 oktober 1943

Gedurende de laatste nachten en ook overdag zijn er veel geallieerde vliegtuigen overgevlogen. Bremen, Berlijn, Münster en andere West-Duitse steden hebben het zwaar te verduren gehad. Amerikanen hebben overdag (Zaterdag 9) een aanval ondernomen op Pommeren (Anklam bij Stettin) en Oost-Pruisen en Polen (Danzig en Gdynia). Een geweldige vlucht. Ze zijn hierover getrokken.

Er was grote jageractiviteit. Evenals bij vorige gelegenheden, wierpen de 's nachts overtrekkende Britten repen zilverpapier uit om de Duitse nachtjagers een zuivere peiling te beletten.

Het aantal daden van sabotage neemt hand over hand toe, ondanks het feit, dat de bezettingsautoriteiten krasse tegenmaatregelen nemen. Zo zijn 30 September opnieuw 19 jongemannen ter dood veroordeeld. "*Daarmee*", zo schrijft de *Höhere SS und Polizeiführer Nordwest*, "*hebben zij, na de moorden op luitenant-generaal Seyffardt, commandant van het vrijwilligerslegioen "Nederland" en op minister Posthuma en andere leidende persoonlijkheden in Nederland, een aantal spoorwegaanslagen en een aantal roofovervallen hun straf verkregen*". De bedrivers ervan of althans degenen, die men ervan beticht, zal men bedoelen.

Drenthe is in de laatste tijd vaak het terrein van partizanen-actie geweest. Zo werd enige dagen geleden te Ruinerwold een boer vermoord (NSB-er), terwijl zijn vrouw met zware wonden in 't ziekenhuis ligt. Daarop werden, naar men zegt door de NSB-ers uit wraak (N.S.K.K.-mannen) drie goede Nederlanders neergeschoten.

Dit zou dan al een gevolg zijn van het feit, dat de leden van de NSB bewapend worden. Verteld wordt, dat er in Epe een NSB-boer tijdens het melken onder zijn koe is doodgeschoten, & dat terwijl hij zijn pasverworven jachtgeweer naast zich had liggen. Voor dit geval zijn, naar zojuist verteld wordt o.m. de beide veldwachters en vier burgers gearresteerd. Het kan hier een gezellige boel worden!

Binnen de NSB schijnt het niet geheel pluis te zijn. In Juni van dit jaar werd melding gemaakt van ernstige onenigheid tussen Mussert en Feldmeijer, den leider der Germaanse SS in Nederland. Op last van hogerhand is deze onenigheid bijgelegd, zegt men. Mussert zou een circulaire aan de leden gestuurd hebben (als enige hem opengebleven weg, zegt hij daarin), waarbij hij de NSB ontbond! Intussen werkt het bedrijf gestadig door.

De troebelen schijnen evenwel daarmee niet bedwongen te zijn. 1 October '43 meldde de krant: de boerenleider E.J. Roskam ingaande 30 September op diens verzoek eervol als boerenleider van de Nederlandse Landstand door den Rijkscommissaris (*Seyss Inquart*) ontslagen. Zijn assistent, die naar het heet f 60.000 per jaar verdiende, was er al eerder uitgebonjourd.

De Duitsers passeren hier met een houten tank, waarmee zij op de Wilhelminabaan oefenen. Alle voorbijgangers kijken erg meewarig. De duwende soldaten (broekjes) schijnen er zelf plezier in te hebben. Men fluistert, dat er elke nacht 60 wagens met aardappelen van hier in oostelijke richting vertrekken. Op de wagens staat “*Aardappels voor België*”. Op de weekmarkt van Vrijdag jl. (8 dezer) deed een veulen f 2000,-; een stiertje f 500,-.

De bonnen, waarop men nieuw vee kan kopen om de leemten door veelevering ontstaan aan te vullen, deden f 2.10 de kilo; de week daarvoor nog f 1.85. In de veelevering is enige wijziging gekomen. Het aantal geleverde kilogrammen melk zal nu bepalen, hoeveel stuks vee men mag hebben: dus hoeveel men zal moeten leveren. Dit, omdat er ontzaglijke hoeveelheden melk clandestien aan de burgers verkocht worden. Dat zal nu zeker sterk beperkt worden.

Bij den melkboer koopt men alleen ondermelk (8 cent per liter, vroeger 2 cent...) & karnemelk (9 cent de liter, vroeger normaal 4.) Het rantsoen voor volwassenen is $\frac{1}{4}$ liter onder- of karnemelk per persoon per dag. Jonge en aanstaande moeders en babies (1-5 jaar) krijgen bonnen voor “*volle melk*” (2%...).

De prijzen voor clandestiene melk (volle) variëren zeer. Hier van 15 - 20 cent per liter, 17 cent doorgaans. In Den Haag en overig Holland f 1.35 per liter.... Voor een bon “*volle melk*” (= 2%), waarop men dus $1\frac{3}{4}$ liter krijgt, betaalt men daar f 1,- à f 1.50.

Heit komt juist thuis. Tussen Olterterp & Hemrik, bij Arbeidskamp, lag een Amerikaans vliegtuig dwars over

de weg. Vrijdag (8 dezes) tijdens hevig luchtgevecht neergeschoten. Ook de achtervolgende jager zou zijn neergeschoten. De piloot verbrandde. De zeven anderen wisten zich met de parachute te redden.

Vijf ervan zijn gepakt, twee zijn nog voortvluchtig. Men zegt, dat zij onder hun uniformen een burgerpakje hebben. Dit geschiedde Vrijdag overdag bij de aanval op Bremen. In de daaropvolgende nacht was het daar weer een hels spektakel geweest. Bommen of een vliegtuig zijn neergekomen, alle ruiten zijn daar gesprongen.

In Zwaagwesteinde hebben de Duitsers een zoon van Jan Prûk (Plantinga), Jilt, opgepakt. De Zwaagwesteinder politie moest hem naar Dokkum transporteren. Op de Bopperwei heeft een talrijke menigte Zwaagwesteinders (men zegt ruim 150) den jongen ontzet. Hij heeft zich nu bij 't leger der ondergedokenen gevoegd. Vriend Bernhard komt in een moeilijk parket. Hierover later meer.

Internationaal weinig veranderingen. In Rusland is een nieuw Russisch offensief ingezet, waarbij op verschillende plaatsen de Dnjepr overgestoken zou zijn. De Duitsers ontruimden het schiereiland Taman (Kaukasus) en trokken zich op de Krim terug. Het staat te bezien, of zij hun posities daar kunnen handhaven. In Italië schijnen de geallieerde legers langzaam te vorderen. Het meest merkt men hier van het geallieerde luchtoffensief tegen Duitsland, dat dag en nacht wordt voortgezet.

In Almelo schijnen 8 (Duitse) officieren en verschillende manschappen gedeserteerd te zijn [...]. Men heeft hun

uniformen gevonden. *Grüne Polizei* heeft nu Almelo afgezet. Ook hier zouden verscheidene mannen er vandoor gegaan zijn. Men zegt, dat hier in de kazerne en in 't gymnasium de foto's van 30 hunner hangen. Er wordt voor waarbij verteld, dat wie hen tegenkomt het recht heeft, hen neer te schieten.

Drenthe, zei ik al, is vooral het actieterrein van saboteurs, e.d. Het is zelfs zo, dat dames uit Holland, die in Dwingeloo hun vakantie willen doorbrengen, eerst de politie vragen of 't wel vertrouwd is.....

21 October 1943

Internationaal zowel als nationaal hebben zich in de negen dagen, dat ik aan het overschrijven en aan de voltooiing van het Amsterdamse dagboek werkte, belangrijke gebeurtenissen voorgedaan. Om maar met de internationale te beginnen. De Russen, die de Duitsers tot achter de Dnjepr hadden teruggedrongen, zijn voortgegaan met hun offensief en staken op verschillende punten de rivier over: bij Gomel, Kiew en ten zuidoosten van Kremensjoek. Vooral de laatste aanval schijnt zich geweldig te ontwikkelen.

De Russen bedreigen nu de Duitse troepen in de grote bocht van de Dnjepr en kunnen, wanneer hun aanval slaagt, ook een ernstige bedreiging betekenen voor de Duitse troepen in de Krim. Men vertelt zelfs hier en daar, dat het in het voornemen van de Russen zou liggen, naar Odessa op te rukken, wat voor de Duitse troepen ten oosten van de lijn Kremensjoek-Odessa een zekere ondergang zou betekenen.

De Duitsers verdedigen zich hardnekkig. Zowel bij Gomel, en Kiew als bij Melitopol in het zuiden wordt hevig gevochten. De drie steden schijnen momenteel nog in Duitse handen te zijn. Ook op het andere front, in Italië, zijn de gevechten opnieuw opgelaaid. Benoorden Napels, aan het Volturnofront, hebben de hevig geallieerden enige terreinwinst behaald. Zij vorderen echter slechts uiterst langzaam.

Men vertelt, dat de geallieerden in 't Verre Oosten een zware aanval hebben gedaan op de Japanse basis Rabaul, waarbij meer dan honderd schepen vernietigd zouden zijn. Aan het Westfront grote activiteit in de lucht, overdag zowel al 's nachts. Maandag 18 dezer dreunde de lucht hier van Tommies van 19-19.38 uur. Gisteravond van 19-23.15 uur! Volgens de krant beide keren slechts geringe schade.

Ik kan me dat niet recht indenken, als ik hoor, dat bij een luchtgevecht boven Enschede, waarbij bommen op de stad afgeworpen werden, in een ogenblik tijd 3000 huizen, 6 fabrieken & verschillende scholen vernield werden, terwijl 130 personen het leven lieten.

Op straat wist men te vertellen, dat Hannover, Leipzig en Berlijn de aangevallen steden zijn. In de Noorse fjorden, zo weet men te vertellen, is het Duitse slagschip "*Tirpitz*" door Britse miniatuuronderzeeërs aangevallen. Deze onderzeeërs zouden met drie man bemand zijn!

Een belangrijke politieke gebeurtenis was een verdrag tussen Portugal en Engeland, waarbij Engeland steunpunten op de Azoren mag inrichten. Dit verdrag, zegt men, zou dateren van 1373! Voor de bescherming

van de Engelse convooien over de Atlantische Oceaan zal dit zeker van belang zijn (ik bedoel het feit, dat Engeland daar steunpunten krijgt; niet, dat het verdrag van 1373 dateert!). V

an minder politiek belang lijkt mij de Italiaanse oorlogsverklaring aan Duitsland op 13 October. Dit gebaar van de regering-Badoglio zal in de oorlogstoestand weinig verandering brengen.

Van de gebeurtenissen in eigen land neem ik in de eerste plaats het bombardement van Enschede op Zondag 10 October, juist tijdens verschillende voetbalwedstrijden. Een groot aantal Amerikaanse bommenwerpers was op weg naar Enschede om daar een aanval te doen op het beoosten de stad gelegen vliegveld. Talrijke Duitse jagers waren opgestegen en de ontmoeting had juist boven de stad plaats.

Er ontstond een hevig luchtgevecht, in de loop waarvan, naar Enschedeërs vertellen, 105 Duitse en 28 Amerikaanse vliegtuigen zouden zijn neergeschoten. De getroffen vliegtuigen wierpen hun bommenlast uit, waardoor in de stad een vreselijke verwoesting werd aangericht. Er ontstonden verschillende branden in huizen, fabrieken en scholen.

Hiernaast en op de volgende bladzij het relaas van onze Enschedese vrienden, heet van de naald! De brief bereikte ons pas na drie dagen en was afgestempeld in Hengelo. Onze Hengelose vrienden berichtten ons: *“Wij zagen de machines zo groot als meeuwen. Alweer bij louter toeval is ‘t hier in Hengelo goed gegaan. ‘t Was een allemachtig imposant gezicht, maar uiterst*

gevaarlijk om ernaar te kijken. Onder de doden zijn er veel, die de verleiding niet konden weerstaan en die buiten bleven kijken”.

Zwaagwesteinde heeft eindelijk zijn lang verwachte “raid” gehad. In de nacht van 11 op 12 October 1943 deed de Duitse politie met ongeveer 30 à 40 “man”, waaronder enige vrouwen, van Groningen uit een overval op het dorp. De politiemannen sloegen hun hoofdkwartier op in het café van Jan Veenstra, waar de Zwaagwesteinder politiemannen gedurende de overval vastgehouden werden. Men had deze politieagenten uit hun huizen gehaald, die vooraf omsingeld waren. De overval bleek niet gericht te zijn tegen de jeugdige personen, die voor arbeid in Duitsland in aanmerking kwamen.

Deze jongens waren trouwens op onverklaarbare wijze allen “*buitensdorps*”. De Duitse politie had het ditmaal gemunt op de zwartehandelaars, die in Zwaagwesteinde niet dun gezaaid zijn. Jan Veenstra werd gedwongen de mensen aan te wijzen en toen hij dit niet wilde doen, kreeg hij klappen, zo luidt het verhaal.

Hoewel de eerste geruchten meldden, dat ongeveer 80 mensen zouden zijn ingerekend, blijkt naderhand dat de “*vangst*” zes personen bedroeg: M. Annema, H. Vogt, Hendrik Tj. de Bruin, slager Van der Laan, Hendrik Lourens en de groenteboer Lubbert Boersma.

Bij Hendrik Lourens op de Oare Hoek werd ‘t een en ander in beslag genomen. Hendrik zelf zat in een speciaal daarvoor vervaardigde kelder onder de gang, waarop bovendien nog een kast stond. De Duitsers

zeiden onmiddellijk: Zet die kast maar even op zij, waarop Hendrik ingerekend werd. Bij slager Van der Laan werd f 7.000,- gevonden en meegenomen; bij Brant de Roos een radio. Een van de Duitsers, die Meindert Annema in kwam rekenen, vond daar een nieuwe motorfiets en reed er op weg.

Toen de oorlog uitbrak, zo vertelde mij een drogist, had ons land voor 102 jaar kinine. Nu is er niets meer te krijgen.....

Het groot-circus Giezen stond te Rotterdam toen de capitulatie van Italië bekend werd. In de avondvoorstelling van 8 September kwamen twee clowns in een klein autootje de arena binnenrijden. Plotseling bleef het wagentje staan: de as was gebroken! “*Gauw een Engelse sleutel erbij!*”, riep een van de paljassen. Het circus werd onmiddellijk gesloten...

Het gebeurt in de laatste weken meermalen, dat manufacturen-zaken, bij wie een groot aantal vooroorlogse goederen ontdekt is, uitverkopen moeten. Tot hen behoort Wim Houwink in de Oosterstraat te Leeuwarden. Maandagmorgen elf October stond er vóór 4 uur al een man op de stoep om maar niet te laat te zijn. Zoals bekend, is het verboden, zich tussen 11 en 4 op straat te bevinden. De man werd meegenomen naar 't politiebureau en om 4 uur weer losgelaten. Toen hij weer in de Oosterstraat kwam, was hij nummer 13!

In de laatste tijd houdt de maatregel van de bezettende macht inzake de inlevering van radiotoestellen het land opnieuw bezig. Verschillende personen zijn al

ingerekend, omdat zij hun radiotoestel niet inleverden. Thans is een “*generaal pardon*” afgekondigd.

Gisteravond meldde de krant, dat de bekende schrijver A.M. de Jong op 18 October ‘s avonds in zijn woning te Blaricum door onbekende daders overvallen en door een revolvershot gedood is. De Jong werd 29 Maart 1988 te Nieuw-Vosmeer (N.Br.) geboren. Hij bezocht te Delft de rijksnormaalschool, waarna hij van 1906-1919 als onderwijzer werkzaam was. In 1919 trad hij in dienst van “*Het Volk*”.

Voorts werkte De Jong enige jaren aan letterkundige bladen. De laatste tijd wijdde hij zich uitsluitend aan de letteren. Wat de reden van zijn gewelddadige dood is, is onbekend. Vandaag werd hier gezegd, dat hij (z.g.) nationaalsocialistische sympathieën zou hebben. Nee, het was wraak voor een moord op een NSB-er. (Geheime SS moordcommando *Silbertanne*)

Vorige week heeft zich een “*sterk staaltje*” voorgedaan. Toen deze zomer een overval werd gepleegd op het Arbeidsbureau te Leeuwarden, werd daarbij een marechaussee (Van der Linde, zegt men) gewond. Hij was een van de overvallers. In het Diaconessenhuis opgenomen werd hij streng bewaakt. Er is toen een poging gedaan om hem te ontzetten; gemaskerde mannen drongen het ziekenhuis binnen en hadden reeds één zuster buiten gevecht gesteld, toen een tweede binnenkwam en amok maakte.

De gemaskerde mannen maakten zich ijlings uit de voeten. De marechaussee werd daarna naar de gevangenis overgebracht, waar hij tevens vernam, dat

het doodvonnis tegen hem was uitgesproken. Vorige week nu hebben in SS-uniformen geklede personen hem uit het hartje van de gevangenis weggehaald en bevrijd!

Er zijn in de laatste dagen vele honderden politiemannen gearresteerd (men zegt 1.700), zulks in verband met de aangekondigde “zuivering” van het corps. Een deel van de bewakingsdiensten wordt nu overgedragen aan de Zondag geïnstalleerde *Landstorm*, bij de installatie waarvan o.m. Mussert en *Rauter* spraken.

De krant meldt, dat er nu meer dan 400.000 Nederlandse arbeiders in Duitsland werken en rond 40.000 in Frankrijk en België.

Dezer dagen heeft Ir. S.L. Louwes, de directeur-generaal van de Voedselvoorziening een uiteenzetting gegeven over onze voedselpositie en de zwarte handel. Hij zei ondermeer: De redenen, waarom men de zwarte handel in vele kringen niet erg vindt, aldus Ir. Louwes, en hij zelfs in ondergrondse propaganda sterk wordt aanbevolen, is dat men zegt, dat de waar anders toch naar Duitsland gaat.

Hoeveel zou de voedingswaarde van ons rantsoen hoger hebben kunnen zijn, als er geen export was en als er niets voor de *Wehrmacht* beschikbaar was gesteld, vroeg Ir. Louwes. “*Dit cijfer*”, aldus de directeur-generaal, “*meen ik naar beste weten te kunnen vaststellen op ongeveer 7 à 9 procent. Dit wil zeggen, dat als er in het geheel niets geëxporteerd was en als er niets voor de Wehrmacht beschikbaar was gesteld en we alles hier hadden kunnen opeten, wat er aan voedingsmiddelen is*

uitgegaan, we 7 à 9 procent meer voedingswaarde hadden gekregen”.

Van sommige artikelen hadden we niets of vrijwel niets meer gekregen, b.v. van brood en boter. Van andere artikelen was het percentage wel van betekenis, wat het laatste jaar betreft zouden we b.v. plusminus 10 procent meer kaas hebben kunnen geven. Van vlees was dit in het laatste jaar zelfs 25 procent en ook van peulvruchten heeft export plaats gehad en wel het laatste jaar van plm. 20 à 25 procent van onze oogst. Van groente zou het nog meer betekend hebben, als we alle nu geëxporteerde groente werkelijk hadden kunnen opeten.

Dit was van verschillende groenten zeker niet het geval (komkommers, tomaten, andijvie, kool, koolrapen e.d.). Niemand kan evenwel ontkennen, dat onze groentepositie in deze zomer vrij wat gemakkelijker geweest was, als we geen export hadden gehad. “Boter en eieren worden nu niet meer geëxporteerd,” zo vervolgde Ir. Louwes, “evenmin als consumptie-vetten”.

Van onze in 1939-1940 gevormde voorraad vet heeft een belangrijke export plaats gehad (ruim 1/3), terwijl tot Juni 1941 ook regelmatig boter is geëxporteerd, zij het dan niet in zulke grote quanta als normaal. Sedertdien heeft de vet- of liever olie- export zich bepaald tot technische olie (speciaal lijnolie) en heeft de boter-export opgehouden. Wel moeten wij een klein deel van onze productie beschikbaar stellen voor onderhoud van het bezettingsleger.

Toch is er in deze zomer nog weer boter geëxporteerd, maar dit is een gevolg geweest van een op ons verzoek gedane ruil-transactie. Toen in deze winter de melk- en daardoor de boterproductie enorm tegenviel, was het slechts mogelijk om de distributie van spijsvetten enigszins te blijven regelen zonder rantsoenverlaging, doordat we van Duitsland een zekere hoeveelheid spijsvetten en olie leenden, die als margarine in de consumptie zijn gebracht en die we nu weer als boter moeten terugleveren.

De eieren, die verplicht moeten worden ingeleverd door de pluimveehouders, worden niet geëxporteerd. Ze worden ongeveer voor 1/5 deel ter beschikking gesteld van het bezettingsleger en de rest blijft voor zieken, ziekenhuizen enz., terwijl de meeste eieren, die nog worden geproduceerd, vrij zijn. Men vergete niet, als men over eieren praat, dat wij vroeger wel ongeveer de helft onzer eieren exporteerden, maar dat onze pluimveestapel tot op ongeveer 1/10 van zijn vroegere omvang is geslonken". Tot zover Ir. Louwes. Men kan niet anders zeggen, dan dat hij zeer openhartig geweest is.

Laat ik nu, aan de hand van het "bonnenlijstje", eens nagaan, wat onze rantsoenen zijn. Men krijgt per week: 1800 gram regeringsbrood = per dag 257 gr.; 2200 gram krijgen de personen beneden de 20 jaar = per dag 314 gr.; 200 gram bloem = per dag 28 gr.; 62½ gram havermout = per dag 9 gr.; 62½ gram peulvruchten; per dag 9 gr.; 146 gram boter, margarine of vet = per dag 21 gr.; 75 gram kaas; per dag 11 gr.; 2.000 gram aardappelen = per dag 286 gr.; 3.000 gram is het echter zo nu en dan = per dag 430 gr.; 125 gram jam,

kunsthoning e.d. = per dag 21 gr.; 20 gram shag of tabak
= per dag –schrik niet!- 3 gram.

Neemt men geen shag, dan kan men ook krijgen: 20
sigaretten, dat is per dag nog geen 3 sig. Of 5 sigaren, dat
is Zondags 2 en om de andere dag 1 sigaar of 10
sigarillos, dat is Zondags 4 en de verder dagen 1 sigaril.

Verder krijgen we dan nog vervangingsmiddelen, waarop
soepen, maggi, slasaus e.d. verstrekt worden. De
kinderen krijgen verder 1 rol beschuit = per dag ruim 1
beschuit; 125 gram gort = per dag 21 gr.; 125 gram rijst of
gort = per dag eveneens 21 gr. De kinderen krijgen per
week 1 $\frac{3}{4}$ liter 2%’s melk = per dag $\frac{1}{4}$ liter.

De ouderen moeten het in dezelfde periode met 1 $\frac{3}{4}$ liter
taptemelk stellen, dat is eveneens per dag $\frac{1}{4}$ liter.
Versnaperingsbonnen zijn alleen voor kleine kinderen.
Zij krijgen per week 50 gram suikerwerk of chocola = per
dag 7 gr.

De bijzondere rantsoenen margarine zijn in verband met
de speciale regeling voor boter. Het rantsoen is 250 gram
per 12 dagen. Omdat alle bonnen 14 dagen geldig zijn,
wordt eens in de zes weken een extra-rantsoen
toegekend. Van de bonnen “*Diverse artikelen*” zijn voor
“*gewone*” mensen alleen zeep en brandstof beschikbaar.
Tot dusverre zijn 8 mud anthraciet of eierkolen per gezin
beschikbaar gesteld. Wellicht worden er enkele
extrabonnen aangewezen. Vorig jaar kreeg (!) elk gezin
11 mud.

De suiker zal men op het lijstje tevergeefs zoeken. Dit is
een gevolg van de hopeloze suikerpositie in ons land,

waardoor er deze maand maar éénmaal een bon aangewezen is. Men moet in October maar zien rond te komen met het rantsoen, dat anders voor twee weken geldt, nl. 500 gram per persoon. “*Normaal*” was dat per dag bijna 36 gram; in October bijna 18 gram.....

Vorig jaar deed een luguber mopje de ronde: Een man, die het leven in dit aardse tranendal moe was, wilde zichzelf vergeven en kocht daartoe morfine, waarvan hij een dosis innam. Wat er echter ook gebeurde, de man bleef leven, want de morfine was surrogaat...!

Hij besloot toen door ophanging een einde aan zijn leven te maken. Nauwelijks had hij echter zijn hoofd door de strop gestoken, of hij plofte naar beneden: het touw was papiertouw.... Toen probeerde hij het door verdrinking; hij sprong in de vaart, maar zonk niet, omdat zijn costume van houtwol vervaardigd was. Teneinde raad besloot hij dan maar van zijn bonnen te blijven leven en toen stierf hij!

“*Ernstige gevolgen van ondervoeding konden worden afgewend,*” zegt Ir. Louwes. De ondervoeden zullen waarschijnlijk degenen zijn, die enkel van hun bonnen leven. Men neme b.v. het aardappelrantsoen; wie kan, temeer daar ook de andere voedingsmiddelen in een zo beperkte mate te krijgen zijn, het met 2 kilo aardappelen per week stellen? Het is geen wonder, dat onder deze omstandigheden de “*zwarte handel*” welig tiert.

Nu kan men over de “*zwarte handel*” verschillend oordelen. Ir. Louwes’ mening deel ik niet. Het verkopen van levensmiddelen (met name aardappelen, rogge, tarwe en melk) door de plattelandsbevolking aan de

stedelingen tegen normale prijs noem ik geen zwarte handel, maar een nationaal belang. Niet omdat anders de Duitsers er mee zouden gaan strijken, zoals Ir.

Louwes wil doen geloven, maar om de ondermijning van onze volksmacht tegen te gaan. Zwarte handel in andere vormen vind ik evenzeer verfoeilijk en immoreel als eenieder. Dat men tegen hen hardhandig optreedt, is toe te juichen en dat – naar men zegt- ook de Nederlandse regering tegenover deze personen na de oorlog geen lankmoedige houding aan zal nemen, is te loven.

Ter illustratie van de praktijken van de zwarte handelaren, geef ik hier een lijst van “*Zwarte markt prijzen*”, zoals die momenteel (October 1943) zijn, in of Friesland/of Holland: boter per pond 19.- à 20.-/24.-; suiker per kilo 12.- à 13.-/17.-; spek per pond 20.-/niet te koop; tarwe per pond 1.25/idem; rogge per pond tot 1.-/1.25 of 2.-; appels per pond 0.40/0.80; peren 0.40/0.80; bruine bonen per pond 1.25; shag per ½ ons 18.- à 25.-/10.-; Belgische shag per ½ ons 7.- à 8.-/6.-

De shag- & tabaksprijzen zijn aanmerkelijk gedaald sedert de capitulatie van Italië en als gevolg van het gereedkomen van de eigen oogst. A'dam 10.- á 25.-; pakje sigaretten 5.- à 6.-/6.- à 13.-; tabak per pond 130.-; sigaren per 100 250.- à 400.-/250.-; brood (regerings – 400 gram) 1.-/2.- à 2.50; roggebrood (1600-2000 gram) 4.-; melk volle per liter 1.-/1.25; melk 2% per liter 0.75; melk onder per liter 0.45; slaolie per fles 20.-/25.- à 35.-; koolzaadolie per liter(gezuiverd) 20.-/37.-; een ei per stuk 0.65 à 0.75/1.25; jam per pot 2.-; vet per pond 20.-; vlees per pond 5.50 à 6.50; toiletzeep per stukje 6.-; kaas per pond 20.-.

Om deze lijst compleet te maken, laat ik hier ook de “zwarte” prijzen volgen van andere artikelen, die eveneens schaars geworden zijn. Friesland/Holland; een fiets (compleet) 1.000.- à 1.100.-/700.- à 800.-; een buitenband (oude kwaliteit) 250.-/ 150.- á 200.-; een buitenband (nieuwe kwaliteit) 100.-/75.-; een binnenband (oude kwaliteit) 25.- in Holland; schoenen per paar 70.- á 80.-/65.- á 70.-; coupon voor een pak (zonder maken) 200.-/300.-, een hoed (in etalage) 25.-; kolenbon 5.- à 7.- in Holland; gouden tientje 175.-.

M'n “*Hollandse*” relatie schrijft, dat de gouden tientjes daar 90.- tot 120,- “doen”. Dat lijkt me laag (“goedkoop”....!) Hij schrijft echter, dat goud en diamant in de zwarte handel momenteel erg “*kelderen*”. Een stierkalfje van dit jaar deed een week geleden officieel aan de Leeuwarder markt 7.000.-. Wanneer men zo deze lijsten bekijkt, dringt de vraag of hamsteren onder deze omstandigheden geoorloofd zou zijn geweest en of dat verlichting zou hebben kunnen brengen, wel zeer naar voren.

Mijns inziens kunnen er geen principiële bezwaren bestaan tegen hamsteren, wanneer dat geschiedt in een periode, waarin alles nog volop te krijgen is (zonder dat andere bevolkingsgroepen er dus door benadeeld worden) en als de mogelijkheid bestaat, enkele jaren onder een vreemde bezetting, die een groot deel van de voorraden opeist, te moeten leven.

In de eerste plaats bevordert men daarmee, dat de voorraden in eigen land blijven; in de tweede plaats is men daardoor in staat, de nood (die er tòch zal komen

onder dergelijke oorlogsomstandigheden) onder eigen volksgenoten te lenigen. Men zal daarbij natuurlijk voor een weer optreden van de “*zwarte handel*” moeten waken.

Dit probleem is een nadere studie waard - ik voor mij geloof niet, dat er na deze oorlog geen nieuwe, derde wereldoorlog zal komen - helaas!

Wil men daarom een eventuele volgende oorlog “*goed uitgerust*” ingaan, dan zorg men ervoor, duurzaam voedsel en onmisbaar materiaal ingeslagen te hebben.

Men lette dan op: bussen roomboter, flessen slaolie (of andere olie), blikjes gecondenseerde melk, pakken vollemelkpoeder, blikken vet, bussen vlees, suiker, zeep (een vaatje of meer! groene), stukjes toiletzeep, blokken groente, voldoende weckflessen (bij voorkeur gevuld!), zeepoeder, enkele ponden thee, enkele ponden koffie, bussen cacao, gedroogde peulvruchten, tabak.

Sigaretten, sigaren, shag, rijst, gedroogde vruchten, fietsbanden (binnen & buiten!), schoenen, kousen, costuums, jurken, onderkleding, winter- en regenkleding, hoeden - men zie na, of de vitrage en vloerbedekking niet binnenkort vernieuwd worden moet, beddengoed, tafelkleden en lakens, brandstoffen, handdoeken, zakdoeken, sago, ingemaakte eieren, kaas, “*broodbedekking*”, tafelgerei, porcelein, serviesgoed, elastiek (ook bretels, sokophouders, jarretelles e.d.),

alle van rubber vervaardigde materialen als weckglasringen, schoenzolen en hakken, post- en schrijfpapier, enveloppen, garen (ook om te stoppen),

boorlint, etc., zeemleer, spons, touw, stijfsel, soda, petroleum, spiritus of waxinelichtjes, kaarsen, isolatieband, snoer voor elektrische leidingen, schroeven, spijkers.

Batterijen, solution en ander bandreparatie materiaal, handschoenen, rollen closetpapier, scheermesjes, enkele scheerkwasten, scheerzeep, vegers, boenders, tandenborstels, haarborstels, kammen, vorken, messen, lepels, lepeltjes, eierlepeltjes, bruine suiker, stofkammen, haarpennetjes.

Zou waxinelichtjes ik misschien nog enige tijd door kunnen gaan met een opsomming van goederen, die niet meer te krijgen zijn: klokken, horloges, pullen schemerlampjes, enzovoort, ja, wat is er tegenwoordig nog wèl te krijgen? Men zal zeggen: nog heel wat, maar dan moet je niet naar de kwaliteit zien! Ik eindig dus maar met de wens, dat wij nòch volgende generaties van deze lijst gebruik behoeven te maken.

30 October 1943

Internationaal is de toekomst sedert het vorige overzicht weer belangrijk gewijzigd. Van de meeste betekenis is wel de geallieerde driemogendheden-conferentie te Moskou, waaraan Engeland (*Eden*), de Verenigde Staten (*Cordell Hull*) en Sovjet Rusland (*Molotow*) deelnemen. De conferentie heeft nu veertien dagen geduurd en loopt, naar men zegt, op haar eind. Gisteren hoorde ik vertellen, dat zij tot volledige overeenstemming geleid heeft. Waarschijnlijk zullen we de resultaten binnenkort in wapenfeiten zien.

Algemeen wil men wel doen geloven, dat de Engelsen en Amerikanen met hun offensieve operaties in het westen wachten tot zij met de Russen tot overeenstemming zijn gekomen omtrent vredesvoorwaarden voor Duitsland, naoorlogse verhoudingen enzovoort. Wanneer dat zo is en men is nu inderdaad tot volledige overeenstemming is gekomen, dan staat ons binnenkort wat te wachten!

Op de slagvelden gaat het Duitsland niet voor de wind. In Rusland zetten – zo leest men in de krant tussen de regels door - de Sovjets hun opmars snel voort. Berlijn acht de toestand “ernstig, doch niet kritiek”. Enige dagen geleden is Melitopol door de Russen genomen; even daarna viel ook Dnjepropretowsk, de Duitse “*egelstelling*” aan de beneden-Dnjepr. De Russen breiden hun penetratiegebied ten westen van deze stad nog steeds uit.

Zij bedreigen Kri-woi-rog en vormen een groot gevaar voor de Duitse troepen tussen deze beide plaatsen. Deze troepen zullen misschien trachten uit te wijken naar de Krim, maar daar komen zij in een niet minder preciaire positie, daar de troepen van de Sovjets, die Melitopol veroverden, oprukken naar de Perekopland-engte. Wordt de Krim afgesloten, dan rest de Duitsers daar slechts één weg: de zee.

In Italië vordert de geallieerde opmars eveneens, zij het in een zeer langzaam tempo. Het eerste belangrijke wapenfeit zal daar de verovering van Rome zijn. Het laat zich aanzien, dat deze inneming nog wel even op zich zal laten wachten. Zo nu en dan leest men in de couranten iets over de activiteit van de “*partizanen*” op de Balkan. Zij schijnen het de Duitse bezettingstroepen nogal lastig

te maken. De Duitsers bezetten verschillende eilanden in de Dodecanesus, die door de Italianen bezet waren. Welke rol zullen deze eilanden in het verdere verloop van de oorlog spelen?

In de Stille Oceaan zijn het eveneens de geallieerden, die in de aanval zijn. De Amerikanen, die de Japanners op Nieuw-Guinea ver teruggedrongen hebben, zijn nu begonnen met de systematische herovering van de eilanden in de Salomonsgroep.

Sedert 22 October hebben we geen geallieerde vliegtuigen horen overvliegen voor nachtelijke aanvallen op Duitse centra. De lucht is vol geruchten: Engeland zou Duitsland een ultimatum gesteld hebben: overgave of een voortdurend bombardement met 30 à 35.000 vliegtuigen. In negen dagen zou de RAF geen aanvallen op Duitsland doen. We zullen de negen dagen maar eens afwachten....!

Oom Johannes Fennema, Memm's broer, die in Berlijn tewerkgesteld was, is naar Linz (Oostenrijk) overgeplaatst, waar hij een gemakkelijke baan schijnt te hebben bij het *SS-bekleidingslager*. Hij schrijft, dat de straatverlichting er tot 's avonds 10 uur brandt en dat het brood er witter is dan voor de oorlog in Holland! Toch verlangt hij vurig naar huis terug, "*al zou ik ook lopend moeten komen....*"

Van de gebeurtenissen, besluiten, enzovoort in eigen land noem ik in de eerste plaats het opheffen van het reisverbod met ingang van 29 October. Wij zullen dus nu weer vrij door ons hele land mogen reizen. Sinds 4 Augustus jl. was het de "*Hollanders*" verboden, naar

Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland te reizen, de inwoners van deze provincies mochten hun gewest niet, tenzij met een speciale toestemming.

Enige weken daarna werd de bepaling in deze zin gewijzigd, dat de inwoners van Friesland, Groningen en Drenthe weer in deze provincies onderling mochten reizen en die van Overijssel en Gelderland weer in hun gebied. Ik schrijf steeds “*inwoners*”, dit moet zijn mannen en jongens boven de 15 jaar.

Op 28 October bevatte de krant een artikel over de zoveelste dorsmachine, die een prooi der vlammen was geworden. De eigenaars hadden de schrik al zo te pakken, dat zij hun machine niet van plaats tot plaats durfden laten trekken. De boeren moesten met hun ongedorst graan naar bepaalde dorpen, waar de machines op een veilige plaats konden worden opgeborgen.

Er zijn in de afgelopen week weer verschillende arrestaties verricht, vooral in de Dokkumer Wouden. In Akkerwoude en Birdaard zijn verschillende mensen gearresteerd, die Joden verborgen hadden of daaraan hadden meegewerkt. Onder hen is een politiemann (Pals), wiens vrouw en kinderen eveneens gearresteerd zijn. Ook verschillende Joden werden meegenomen.

Hun lot staat nu wel vast! Men noemt algemeen de naam Frans Vergonet (alias Van Dijk) als die van den man, die deze zaak aan de autoriteiten heeft overgebrieffd. Hij zelf zou een belangrijk aandeel gehad hebben in de onderbrenging van de Joden....

In Zwaagwesteinde kwamen de Duitsers om Jan Wijbinga op te halen, die niet van verlof naar de beneden-Dnjepr was teruggekeerd. Hij was niet thuis, waarop de Duitsers zijn vader (Roel W.) meenamen. Verschillende jongens vluchtten bij de nadering van de Duitse auto. De Duitsers zonden hen verschillende kogels na, zonder evenwel iemand te raken.

In Hallum hadden enige jongelui een clandestien dansavondje georganiseerd in een boerenschuur. De zaak was blijkbaar verraden. De Duitse politie nam 28 jongens mee en noteerde de namen van de 20 aanwezige meisjes. Ook de boer werd gearresteerd.

Voor studie heb ik enige dagen gewerkt op de zolder van het gemeentehuis van mijn geboortegemeente, temidden van de 430 in die gemeente ingeleverde radiotoestellen. Hiervan zijn 60 tijdens de laatste inleveringstermijn ("*generaal pardon*") ingeleverd.

Men kan zich voorstellen, hoe wee het mij om het hart werd, toen ik daar m'n eigen kastje zag staan, dat ik enkele jaren geleden aan iemand uit die streek had verkocht. Een ander had blijkbaar niet veel vertrouwen in de zaak. Op de achterkant van zijn kast had hij in reuze letters zijn naam en woonplaats geschilderd en daaronder: HOLLAND....

In Huizum zijn vannacht 14 mensen opgehaald, allen in gemeentedienst werkzaam. Zij hadden zich moeten melden, maar de burgemeester zou gezegd hebben, dat het nog niet nodig was. Gisteren zou in Huizum een jongen opgehaald zijn, die een Duitser uitgescholden had door hem "*rotmof*" toe te voegen.

1 November 1943

Het aantal politieke moorden neemt hand over hand toe. Eind vorige week werd te Groningen Frans Vergonet vermoord, de man, wien men in de Dokkumer Wouden algemeen als de verrader van de Joden-huisvesting in Akkerwoude en Birdaard aanwijst. Men vond zijn lijk met kogels doorboord in de Witte de Withstraat. Vanmiddag is hij te Lekkum begraven. De kist was verzegeld. In Groninger Opende werd de zoon van den NSB-boer Nobach tijdens de mist onder een koe doodgeschoten. Men zegt, dat de vader gek geworden is.

De krant bevatte Zaterdagavond het relaas van de moord op den NSB-boer Osterveen en zijn vrouw te Wijkbrug in de Wijk & van den NSB-er Yprenburg te Wageningen. Deze werd eerst gewond in het ziekenhuis opgenomen. Nadat de familie hem bezocht had, kwam een onbekende hem bloemen aanbieden. Alleen in de kamer zijnde met Y. heeft de onbekende den gewonde op zijn bed doodgeschoten. Verder gaan er geruchten over verschillende moorden op NSB-ers, onder anderen te Leens en te Amsterdam, waar een compagnon van Vergonet, Catsbeek, het slachtoffer zou zijn geworden.

Gisteren hebben wij bezoek gehad van een goede kennis, Geert Bosma uit Zwaagw. die nu zeven maanden in Bremen werkt op een vliegtuigfabriek. Hij zag er schraaltjes uit, doch toonde zich zeer opgewekt. *Focke-Wulf*, waar hij werkt, levert momenteel 5 vliegtuigen per dag, doch dit aantal is kleiner geweest gedurende de afgelopen zomer. Zij gaan rechtstreeks naar het Oostfront.

De productie heeft zo nu en dan enige stagnatie ondervonden door de Britse bombardementen op andere fabrieken. Zo heeft de leverantie van banden (synthetische rubber) geruime tijd stilgestaan, doordat de *Continental*-fabrieken te Hannover in puin gelegd werden.

Enige weken geleden deden de Britten een zware aanval op de fabrieken langs de Wezer, waaronder de hunne. Het doel werd echter niet geraakt. De 700 vliegtuigen wierpen vele bommen in de Wezer en ook veel op de woonhuizen, waardoor de burgerbevolking zware verliezen leed. Alleen het vliegveld werd getroffen van de beoogde objecten.

Bij deze aanvallen legt men een kunstmatige nevel over Wezer en omgeving, die inderdaad de echte mist nabijkomt. De nevel is niet onschadelijk, hij bevat een grote hoeveelheid chloor, die tot hoesten prikkelt. De nevel-installaties worden vaak bediend door Russische krijgsgevangenen.

Onze waarnemer schat het aantal aangesloten nationaalsocialisten in Bremen en omgeving 10%. De mensen zijn echter allen in de eerste plaats Duitser en dit bepaalt hun houding. Van een oorlogsmoeheid is weinig te bespeuren; natuurlijk hunkert ieder naar de vrede, maar het grootste deel van het Duitse volk daar is er nog van overtuigd, dat deze de "*Endsieg*" aan Duitsland zal brengen. De nuchtersten oordelen echter anders.

In de fabrieken werken voor het merendeel buitenlanders. De sleutelposities worden echter door Duitsers bezet, meest invaliden en ouderen, doch ook

jongeren, die door hun prestaties en capaciteiten vrijstelling hebben gekregen van militaire dienst.

De *Heimatflak* (de luchtafweer) wordt bediend door 17-jarigen. Het eten in de fabriek is behoorlijk doch onvoldoende. De jongens voeden zich voornamelijk uit de uit Holland gezonden pakketten. 's Avonds wordt er de jongens aardappelen met 8 sneden brood verstrekt, waarna zij zich tot half twee, de volgende dag, moeten voeden.

Een enkele maal krijgen zij een ei (doorgaans eens per week), terwijl hun ook eenmaal in de week een echt wittebroodje verstrekt wordt. Voor de Polen en de Russen, die met speciale kentekenen rondlopen als hier tot voor enige tijd de Joden, zijn de rantsoenen lager.

De Engelsen en Amerikanen in de *Kriegsgefangenenlagern* genieten een goede verzorging, dankzij het voortdurende toezicht van het Internationale Rode Kruis. Deze kampen, die in de bossen gelegen zijn, worden 's nachts hel verlicht. Spertijd (om elf uur binnen) kent men er niet.

Het is de buitenlandse arbeiders evenwel verboden, zich zonder toestemming van de politie buiten Bremen te begeven. In Bremen zelf is er, buiten de havenwijken, door bombardementen minder verwoest, dan men wel een zou geloven. De hulpverlening is goed georganiseerd. Mensen, die kapotte ramen hebben, krijgen zo gauw mogelijk glas, dat ze evenwel zelf moeten zetten. Daken, die vernietigd zijn, worden doorgaans onmiddellijk gerepareerd.

Hamburg moet een geheel ander aspect bieden. Daar is de binnenstad inderdaad voor een goed deel verdwenen als in Rotterdam. Buiten de bon is er voor de buitenlanders weinig te krijgen; fruit in 't geheel niet. Het amusementsleven bloeit geweldig. Bij gelegenheden als hier vroeger "*Spoorzicht*" staat men een uur in de rij alvorens men binnen is.

De stemming na de Engelse bombardementen is steeds sterk anti-Engels. Onze zegsman deelde het optimisme over een spoedige afloop van de oorlog niet. Afgaande op de toestand in Bremen, zei hij, kan hij nog wel twee jaar duren. Dan is hij anders dan de Zweden, van wie ons vandaag verteld werd, dat de pessimisten zeggen, dat het in December vrede is, terwijl de optimisten met het horloge in de hand lopen....

2 November 1943

De Moscouse driemogendhedenconferentie, waarbij ook China tegenwoordig geweest blijkt te zijn, is geëindigd. Het communiqué, dat ook in onze couranten is verschenen – of het de volledige inhoud is, is een andere vraag! – vermeldt zeven punten:

1. een gemeenschappelijke voortzetting der strijd tegen de As-mogendheden om deze zo snel mogelijk to overgave te dwingen; verder de organisatie van de vrede;
2. een gemeenschappelijk handelen tegenover de gemeenschappelijke vijanden in de kwesties der capitulatie en der ontwapening dezer vijanden;
3. gemeenschappelijke maatregelen ter voorkoming van de schending der voorwaarden, die den vijand worden opgelegd;

4. de noodzakelijkheid wordt bepleit van de instelling van een internationale organisatie, teneinde de vrede en de internationale veiligheid in stand te houden;

5. wederzijdse raadpleging van de vier mogendheden, tot deze internationale organisatie is ingevoerd, waaraan zo nodig ook andere geallieerde regeringen deel kunnen nemen.

6. de vier regeringen zullen hun troepen na het beëindigen der vijandelijkheden niet doen optreden binnen het gebied van andere staten, met uitzondering van de in de verklaring bepaalde gevallen en eerst na gemeenschappelijke bespreking;

7. geallieerde samenwerking voor het tot stand brengen van een algemeen accord betreffende de regeling der bewapeningen in de tijd na de oorlog.

De verklaring houdt zich vervolgens bezig met de staatsvorm van Italië, dat zijn eigen democratisch parlement zal mogen kiezen. De politiek moet berusten op de algehele vernietiging van het fascisme, terwijl de leiders van het fascisme en de generaals van het fascistische leger uitgeleverd moeten worden.

De Moscou Conference verlangt het volledige herstel van Oostenrijk na de oorlog en deelt tenslotte mee, dat alle Duitse officieren, soldaten en leden der partij, die voor "*beweerde gewelddaden*" verantwoordelijk zijn, na de wapenstilstand naar de betrokken landen weggevoerd zullen worden om daar gevonnis te worden.

Berlijn is door de resultaten van de conferentie in het geheel niet verrast. Zij leverde precies op wat men er

daarvan verwachtte: “*een berg, die een muisje baarde*”. Het zou dan misschien nog wel eens een muisje met een staartje kunnen zijn!

3 November 1943

‘s Middags om half een passeerde een grote vlucht Amerikaanse vliegende fortén Leeuwarden op grote hoogte. Na deze kwam er nog één; ik telde verschillende formaties van 20 en 30 zware bommenwerpers en twee van vijftig; in totaal meer dan 300. Het geronk door de lucht duurde meer dan een half uur. Was de bewolking niet zwaarder geworden, dan hadden wij zeker veel meer machines geteld.

Uit Haren komt het bericht, dat sommigen daar 600 hebben zien passeren. Ook boven Noordwolde werd druk gevlogen. Volgens de krant van 4 November was Wilhelmshafen het doel van de vlucht. Op straat weet men te vertellen, dat er in totaal 1000 vliegtuigen heen geweest zijn. Het zou de omvangrijkste dagoperatie van de Amerikaanse luchtmacht tot dusver geweest zijn.

Overal in de provincie en ook in Groningen zijn tientallen grote benzinevaten gevonden van Amerikaans maaksel, waarvan sommige nog vele liters kostbare olie bevatten. Zij zijn waarschijnlijk uitgeworpen door de begeleidende jagers, die ik ook als kleine witte blinkende puntjes waargenomen heb, en die in hun gewone tanks slechts een beperkte hoeveelheid kunnen meevoeren.

In sommige plaatsen ontstonden door deze vaten branden, o.m. in Groningerland, waar een dubbele woning een prooi der vlammen werd, doordat iemand zich met een brandende sigaret bij een nog gedeeltelijk

gevuld vat waagde. De vaten zijn door de val natuurlijk geheel verwrongen.

Het schijnt, dat de NSB-ers ertoe overgaan om elke moord op één hunner te wreken, door met een andere moord. A.M. de Jong en de drie mannen te Meppel en Staphorst zouden daarvan de slachtoffers reeds zijn. Voor den jongen Nobach zou dezer dagen de bekende bakker Schuilinga te Surhuisterveen ontvoerd en naar men vermoedt al gedood zijn.

Voor den te Wageningen neergeschoten patiënt werd een dokter vermoord; terwijl de anti's uit wraak daarvoor weer een NSB-professor zouden hebben neergeschoten... De atmosfeer wordt er niet aangenameer op in ons landje!

5 November 1943

Het Duitse volk, dat enige dagen rust gegund werd, heeft nu weer verschillende Britse en Amerikaanse luchtaanvallen te verduren gehad. In de nacht van 3 op 4 November werden Düsseldorf en Keulen zwaar aangevallen en ook vannacht en vanmorgen zijn opnieuw grote massa's vliegtuigen boven het *Reichs*gebied geweest.

Van de 30.000 vliegtuigen, die na het "*ultimatum*" boven Duitsland zouden komen hebben we evenwel nog niets gemerkt. Toch moet gezegd, dat het er Woensdagmiddag (3 dezer) aardig op begon te gelijken, toen er honderden Amerikanen over Leeuwarden koersten.

11 November 1943

Vijf en twintig jaar geleden is het vandaag, dat er een einde kwam aan de vorige wereldoorlog; twintig jaar geleden, dat het nationaalsocialisme zijn *Münchener putsch* deed. Dit feit is in alle landen met demonstraties en redevoeringen herdacht. Zondag was het de “*dag der solidariteit*” voor de nationaalsocialisten, waarbij Seijss-Inquart en Mussert spraken. Maandag (8 Nov.) sprak *Hitler* in de *Münchener Bürgerbraukeller*.

Dinsdag sprak Churchill op een banket van den Londense Lord-Mayor, terwijl ook, naar men zegt, Stalin en Roosevelt redevoeringen gehouden hebben. Het zijn alle zeer opmerkelijke redevoeringen geweest, voorzover wij ze althans onder ogen hebben gekregen. Bij alle was de invloed merkbaar van de herovering van Kiew door de Russen op Zondag 7 dezer.

Het zou de moeite waard zijn om de redevoeringen, zoals ze in de kranten gepubliceerd zijn, in extenso op te nemen, omdat men daaruit een aardig beeld krijgt van de stemming, waarin de leiders momenteel verkeren. Het is hier echter niet de plaats voor dergelijke uitvoerige beschouwingen over wat geweest is. De meest opmerkelijke passages neem ik over. De Rijkscommissaris, dr. *Sejss Inquart*, sprak op de “*dag der solidariteit*”.

Als belangrijkste passage plaatst de Friesche Courant van 8 dezer boven zijn woordelijke weergegeven rede: “*Er zijn thans in ‘t geheel geen bezwaren, geen remmingen, geen weerstand voor de leiding en voor het Deutsche volk om dezen strijd tot het laatste te doorstaan, want het is volkomen onverschillig, wat er na ons komt, wanneer wij er niet meer zijn. Het is alleen*

*belangrijk, dat wij volhouden en dat wij overwinnen.
Dat is het eenige wat ons leidt.”*

De nuchtere Nederlander zal dit natuurlijk gaarne beamen, maar hij vraagt zich toch af: en het nageslacht van dit roemrijke Duitse volk? Heeft dat geen recht, dat de tegenwoordige generatie ook voor hem vecht? Nadat hij een overzicht gegeven heeft van de November gebeurtenissen van 1918 en 1923, die aanleiding waren tot deze “*dag der solidariteit*”, beschrijft de Rijkscommissaris de bolsjewieken, die zoveel anders zijn dan de goedmoedige Russische boeren van 1914, '15 en '16.

De Rijkscommissaris verklaart deze verandering mede “*uit het landschap*”. Citaat hoe de open steppe de mens melancholiek en tot lijden bereid maakt.

‘t Is maar een weet.... Nadat dr. *Seyss Inquart* het diepgaande verschil tussen het bolsjewisme en den bolsjewistische massamens, de conserven- en ijskasten beschaving van Amerika & het “*arme, kleine Engeland, dat voor de omheining zit en wacht....*” enerzijds en het Arische, Noords gestemde ras van Duitsland anderzijds besproken heeft, zegt hij, dat men ook in dit (ons) land, de ogen niet moet sluiten: (citaat over Limburgers die willen dat Rusland wint).

Oei! Maar de Rijkscommissaris toont zich niet boos: (citaat over het Nederlandse volk dat nationaal-socialistische zal groeien). De Heer Rijkscommissaris geeft dan antwoord op een vraag, die geen enkele Nederlander meer met rust laat: (citaat van *Seyss*

Inquart over waarom Duitsers alles in Nederland beïnvloeden).

Echter, alle hoop is voor ons nog niet verloren: (citaat dat Nederlanders in toekomst in vrijheid zullen leven). De NSB zal zich daarom echter niet bekommeren. (Citaat over dat de NSB de leiding moet hebben in Nederland omdat ze zoveel vergaderen en publiceren. Commentaar KS: (Hm, hm!).

De drankbestrijders behoeven de hoop dus nog niet te verliezen, dat zij ook eenmaal “*de leiders*” van het Nederlandse Volk zullen zijn..... Hun vergaderingen en schrifturen zijn minstens zo talrijk geweest! De rede van Adolf *Hitler*, die wij door de bepalingen in zake de radiotoestellen helaas niet hebben kunnen horen, moet volgens hen, die over een radiocentrale beschikken, nog somberder geweest zijn dan die van 10 September.

Opmerkelijk is wel, dat een belangrijke passage niet voorkomt in de in de krant verschenen tekst en wel die, waarin *Hitler* spreekt van een nederlaag. Mocht deze ramp Duitsland treffen, zo ongeveer moet hij gezegd hebben, dan is dat de schuld van het Duitse volk zelf, omdat het innerlijk niet sterk stond. Hij, *Hitler*, zou er dan geen traan om laten. Maar, constateert de *Führer*, er zijn in Duitsland geen lagen, die op een geallieerde overwinning hopen.

Ook *Hitler* beschrijft de strijd, die Duitsland in deze jaren heeft moeten voeren tegen “*het Joods plutocratische Westen en het Joods bolsjewistische Oosten*”: (citaat van *Hitler* over het ontstaan van de oorlog). Hebt ge het Nederlandse leger zien loeren in

1940? Datzelfde Nederlandse leger, waarvan *Seyss-Inquart* juist een dag tevoren gezegd had: (citaat van één regel over Nederlandse leger dat zijn taak niet vervulde).

Met welke tegenslagen Duitsland ook te kampen heeft, aldus *Hitler*, de tijd is Duitslands bondgenoot: (citaat uit rede *Hitler* dat Duitsland toch gaat winnen).

Stalin, zegt men, zou Zondag ter gelegenheid van het 26-jarig bestaan van de Sovjet-Unie gezegd hebben, dat wat nu in Italië gebeurt, gelijk staat met een tweede front. Het is het tweede front echter niet, dat zal niet lang meer op zich laten wachten. Zo deze rede al vreugde verwekt zou hebben, dan deed die van Churchill er een domper op: (citaat uit rede Churchill om zich schrap te zetten).

Optimisme en hoop wakkeren aan en doven bij het lezen van dit alles. Het laatste nieuws, dat Eden gezegd zou hebben, dat men de besprekingen te Moscou spoedig in militaire operaties zou zien afgespiegeld en dat de verwachtingen niet beschaamd zouden worden, heeft in veler hart het optimisme en de hoop op een spoedig einde weer iets doen oplaaien.

Op de slagvelden hebben zich sinds mijn vorig overzicht belangrijke wijzigingen voorgedaan. In het Oosten heroverden de Russen Kiew, een slag, die de Duitsers zwaar treft. De Russen hebben sindsdien hun opmars alweer voortgezet in westelijke richting.

In Zuid-Rusland zijn de Duitse troepen tot over de Dnjepr teruggedreven -pardon: getrokken. De Rus[sen] doen momenteel hevige aanvallen op de oostelijke oever van de Dnjepr mond, in de nabijheid van Cherson en ten

westen van de grote Dnjepr-bocht bij Kri-Woi-rog. Dit betekent, dat de noordelijke (en enige!) toegangen tot de Krim in Russische handen zijn. Perekop werd door de Duitsers ontruimd. Ten noorden en zuiden van Kertsj zijn Russische troepen geland, die nu de Krim van 't Oosten uit bedreigen.

In Italië vorderen de geallieerde troepen uiterst langzaam. Het meeste stof heeft een bombardement van Vaticaanstad doen opwaaien. De bommen zijn afgeworpen door “*een niet-geïdentificeerd vliegtuig*” en het laat zich indenken, dat de partijen elkaar om strijd de schuld in de schoenen schuiven. De mozaïekfabriek bij de Sint-Pieter schijnt getroffen te zijn.

In 't Verre Oosten zijn de Amerikanen een grootscheepse actie begonnen tegen het eiland Bougainville in de Salomons-groep. Zij hebben er vaste voet aan wal weten te krijgen, maar, zo verklaren de Japanners, slechts ten koste van enorme verliezen, “*die op een tweede Pearl Harbor gaan gelijken*”.

Somnambules en andere koffiediklezers hebben voorspeld, dat de oorlog deze week zou aflopen. De Duitsers schiepen een sinister wezentje: *Jodewin Roddel* (Joseph -Delano - Winston) en dat kraaide in de krant van Maandag 8 dezer zelfs uit: *Remember, remember the nineth of November*. De negende ging voorbij zonder Bevrijding. Arme *Jodewin*.....

Er is - het is treurig het te moeten constateren - een zekere “*lijn*” merkbaar in de moordpartijen van de laatste weken: de NSB-ers nemen op elke moord op een hunner wraak door drie anti's neer te schieten. De

moord op den jongen Nobach is niet alleen gewroken op den directeur van de “*Bijenkorf*” te Surhuisterveen, Schuilinga, die met twee schotwonden bij Oosterwolde dood gevonden is; ook de zoon van een politieman en een gemeenteambtenaar werden van het leven beroofd.

Uit Gelderland vernamen we, dat dezelfde tactiek daar gevolgd wordt. Het wordt nog een complete burgeroorlog. Gedurende enkele dagen zijn hier weer “*Grünen*” geweest, waarschijnlijk in verband met de aanslag op den opperluitenant van Wijnen te Harlingen. De vermoedelijke daders zijn voormalige politieagenten van Harlingen, die verplicht werden, zich bij de *SS* aan te sluiten. Ze weigerden en doken met de hele familie onder. Ze namen hun dienstrevolvers mee.

Het pleit tegen hen, dat de gevonden kogels van hetzelfde caliber zijn als die van hun wapens. De gewonde opperluitenant (NSB-er) werd enige dagen in Leeuwarden verpleegd, waar een wacht in en voor de kamer betrokken werd. Dezer dagen is hij naar Groningen overgebracht. De Harlingers moeten om 8 uur binnen zijn.

Het aantal ziekten neemt hand over hand toe, vooral het aantal slachtoffers van kinderverlamming, diphtherie en roodvonk is zeer groot. In Huizum hebben zich in de laatste dagen ernstige gevallen van kinderverlamming voorgedaan, waarvan enkele met dodelijke afloop. De ziekte bepaalt zich niet tot jonge kinderen. Zelfs vijftigjarigen vielen eraan ten slachtoffer. Ook in Holland doen zich honderden gevallen voor van roodvonk e.d.

Ons land wordt in staat van verdediging gebracht tegen een eventuele geallieerde invasie. De kusten zijn versterkt met zware bunkers; de kuststeden zijn grotendeels geëvacueerd. Op de wegen verschijnen zware betonnen barricades. Ook in Friesland is men sinds enige maanden druk bezig. Rondom Leeuwarden zijn op de wegen zware betonnen muren verrezen, enkele meters dik en met een schuine, nauwe opening voor de passage.

Thans worden er in de Prinsentuin en langs de Westerplantage zes kazematten gebouwd, waarin waarschijnlijk een mitrailleur geplaatst zal worden. Bij een eventueel "*tweede front*" zal er dus waarschijnlijk een linie dwars door de stad komen te liggen. In verband daarmee zal het westelijk stadsdeel in de ure des gevaars ontruimd moeten worden.

26 November 1943

Vanmiddag tussen half één en half twee zijn hier vele honderden bommenwerpers overgetrokken, waarschijnlijk Amerikaanse, die van een massale dagaanval op Duitsland terugkeerden. Om ruim één uur waren er al 1.000 geteld, en nog steeds trokken grote formaties naar het westen. Het was ditmaal een zeer bijzonder gezicht.

De lucht was helblauw en daarin zag men grote "*scholen*" vliegtuigen, alle met een rookstreepje achter zich aan, zodat het inderdaad een school vissen geleet, die langzaam tegen de stroom optornde. Daardoorheen kruisten de jagers, die een dunnere witte rooksluier achter zich lieten. Het was een majestueus gezicht, die grote, witte scholen hoog in de lucht.

De luchtafweer van Noordwest Friesland (kust) kwam in actie; we zagen hoog in de lucht de wolkjes van de ontploffende granaten en hoorden daarna het doffe gedreun. Succes hebben ze echter niet gehad, de mannen van de “*Flak*”. De vliegtuigen waren te hoog of namen een andere koers, zoals we prachtig door de witte condensstreepjes achter de machines konden waarnemen. Men zegt: bij Dronrijp is één neergeschoten. Naderhand blijkt, dat het doel Bremen is geweest.

Het luchtoffensief wordt op ‘t ogenblik met een grote hevigheid voortgezet. Vorige week Vrijdag-, Maandag-, Dinsdag- & Woensdagavond zijn hevige luchtaanvallen gedaan op Berlijn, dat nu al dagen aaneen in vlammen staat. Vooral de aanvallen van Maandag- & Dinsdagavond waren zeer zwaar. Beide avonden zijn de vliegtuigen op hun reis van Engeland naar de Duitse hoofdstad over Friesland gevlogen. In Leeuwarden hoorde men hen al om half zeven ‘s avonds. Om half negen kwamen de eerste groepen terug.

Volgens berichten in de krant is Berlijn hevig geteisterd. Woonwijken, openbare gebouwen en regeringswijken zijn totaal verwoest. Vandaag vertelde men op straat, dat ook de Zoo getroffen zou zijn & dat de wilde dieren (olifanten, leeuwen, tijgers en dergelijke) als bezeten door de brandende stad hollen en dat men ze met mitrailleurs te lijf gaat. Berlijn, zegt men, is nog zwaarder getroffen dan Hamburg en is nu de meest gebombardeerde stad ter wereld.

Er zou naar men weet te vertellen, dit jaar alleen al 12.000 ton bommen op de stad afgeworpen zijn. Wie,

zoals ik, de verwoestingen te Rotterdam gezien heeft, de vernielingen van een bombardement, dat nog niet met de aanvallen op Hamburg en Berlijn vergeleken kan worden, kan zich indenken, hoe vreselijk de toestanden er momenteel moeten zijn.

De krant is zeer sober over de verwoestingen in Berlijn. Uit de rede van *Göbbels* kan men echter wel opmaken, hoe ernstig de aanval geweest is. Men put zich momenteel uit in gissingen naar de aard van de (te verwachten) Duitse vergelding, waarvan ook *Göbbels* sprak. Algemeen verwacht men dat het gas zal zijn. Ik geloof, dat men zich wel tweemaal zal bedenken, er tot dit strijdmiddel wordt overgegaan.

Ook op de Balkan wordt de geallieerde luchtmacht actief: Sofia, de Bulgaarse hoofdstad, is tweemaal door Amerikanen gebombardeerd. Dat hadden de Bulgaren ook niet gedacht, toen ze Amerika eind 1941 de oorlog verklaarden!

In Rusland woedt de strijd met onverminderde hevigheid. De Russen zijn sinds het vorige overzicht weinig verder opgerukt. Ze veroverden Sjitomir, doch moesten het weer prijsgeven, toen de Duitsers een krachtig tegenoffensief in de richting Kiew lanceerden. Dit leidde eerst tot enige terreinwinst, doch schijnt nu vrijwel tot staan gekomen te zijn.

Over het Italiaanse front geen nieuws. Aan de rivier de Sangro wordt gepatrouilleerd. Het slechte weer schijnt grote operaties te verhinderen.

In de Libanon (Midden-Oosten) is een crisis uitgebroken, die inmiddels weer opgelost schijnt. Dit gebied stond oorspronkelijk onder Frans mandaat maar had gedurende de oorlog een zekere mate van zelfstandigheid gekregen. Het Franse Bevrijdingscomité te Algiers, dat door de geallieerden als de wettige Franse regering erkend wordt, greep in, arresteerde de president en de ministers en trachtte de oude Franse rechten te heroveren.

Het gevolg was onlusten en relletjes en wrijving tussen de geallieerden. De Britten en Amerikanen dreigden de Fransen te zullen ingrijpen, die daarna bakzeil haalden. Momenteel schijnt de orde weer hersteld te zijn.

In de Stille Oceaan zetten de Amerikanen hun offensief voort. In de Salomons-archipel woedt nog een hevige strijd, onder meer op Bougainville. De Japanners meldden, dat zij de Amerikaanse vloot een verpletterende nederlaag hadden toegebracht, die de slag op Honolulu (Pearl Harbor, het begin van de Japans-Amerikaanse oorlog), nabijkwam.

Edoch, met diezelfde verpletterende verslagen Amerikaanse vloot zijn nu nieuwe operaties ingezet in de Gilbert-archipel, die al leidden tot de bezetting van drie eilanden.

Internationaal kwam er dus weinig verandering; ook nationaal wijzigde de toestand zich slechts weinig. De arrestaties, razzia's en moorden duren voort. In Grootegast werden verschillende personen gearresteerd naar aanleiding van de moord op Nobach. Men zegt, dat de weduwe een familielid is van de leider der SS te

Groningen, die wraak-maatregelen op grote schaal neemt.

De gemeentesecretaris van Grijpskerk en de dokter (Staal, vroeger te Veenwouden) zijn opgehaald; de gemeentesecretaris van Zuidhorn idem. Verschillende personen zijn gewond toen op hen geschoten werd bij "*pogingen tot ontsnapping*". In Groningen zijn razzia's gehouden en ook hier in de Friesche hoofdstad is de contrôle enige dagen scherper geweest.

Hiervoor gewaagde ik van de moord op den NSB-er Yprenburg. Het blijkt, dat deze jongeman de verrader is geweest van wijkplaatsen voor ondergedokenen etc. in de buurt van Surhuizum. Hij had zich daar zelf als ondergedokene laten huisvesten en heeft na verloop van tijd de ondergedokenen, de boeren en de politie aangebracht. Ook van verschillende deze zomer in Drachten verrichte arrestaties zou hij de "*geestelijke vader*" zijn!

Vele van de in Sint-Michielsgestel in gijzeling gehouden personen zijn vrijgelaten. Sommigen om gezondheidsredenen. Tot hen behoren Freerk Heijstra en Jhr. Witsen Elias te Leeuwarden, Dr. Dethmers te Sneek en De Haan (touwfabrikant) te Heerenveen. Er gaan geruchten, dat nog meer vrijlatingen zullen volgen.

Dinsdag (23-11) heeft voor ons huis geruime tijd een auto gestaan met de wrakstukken van een bij Groningen neergeschoten Duitse jager. Het was één van de twee, die hier Maandagavond tijdens het overvliegen van honderden Engelsen naar Berlijn was opgestegen. Een verlies van 50%!

Ik ben plotseling tot de ontdekking gekomen, dat de broek van mijn “*beste pak*” erg dun wordt. Dit wordt een geweldig probleem, want er is momenteel met de beste wil niets meer te krijgen. Alle textielkaarten zijn ongeldig verklaard. De Duitsers hebben 50 miljoen punten in beslag genomen, wat de productie van drie maanden van de gehele Nederlandse textielindustrie betekent!

Mijn kleermaker vertelde me, dat men in de eerste drie maanden niets meer verwacht. Zijn winkel was geheel leeg. We zullen binnenkort niet verbaasd moeten zijn, wanneer we de heren in allerlei kleuren pantalons door de straten zien paraderen. Het feit, dat de herenkleding van houtwolstoffen gemaakt worden, was aanleiding tot veel mopjes. Flauw, maar een teken des tijds!

Tenslotte nog enkele berichten binnenland: Op de najaarsvergadering van de Bond van Coöp Zuivelfabrieken in Noord-Holland werd medegedeeld, dat van de 48 aangesloten fabrieken 19 gedurende de duur van de oorlog stilgelegd zijn (25%!)

De burgemeester van Oldenzaal heeft een verordening uitgevaardigd, waarbij het voor jongelieden beneden 18 jaar verboden zich na 19 uur zonder voldoende reden op straat te bevinden. Voorts is het gebruik ingevoerd om kinderen, die op Woensdag- of Zaterdagmiddagen of op de Zondag baldadigheid uithalen, op de vrije middag op 't politiebureau strafwerk te laten maken. (Vrijheid-blijheid!)

9 December 1943

Er is, dankzij een reis, die ik door de drie noordelijke provincies gemaakt heb, zeer veel te vertellen. Grote drukte in verband van de uitgave van een zeilgids voor Friesland noopt me echter, het “*rapport*” even te laten rusten en me te beperken tot het overnemen van een brief van een jongeman uit Leeuwarden, die het bombardement van Kassel heeft meegemaakt.

Een beeld uit een van de vele verwoeste Duitse steden, wier aantal nog steeds groeit: Berlijn-Hamburg-Bremen-Leipzig-Hannover-Essen-Solingen-Frankfurt-Düsseldorf enz. enz.

Niedervellmar – 31.10.1943

Beste Vader & Moeder,

Zoals U waarschijnlijk reeds vernomen zult hebben, is Kassel weer door de vijandelijke (deze betiteling zal wel gedaan zijn om de censuur wat mild te stemmen. De censuur is er echter niet aan te pas gekomen – S.) bommenwerpers bezocht en wel zo, dat er in het weermachtbericht gesproken werd van een zware Terrorangriff en verliezen onder de burgerbevolking.

Nu, we hebben hier dan ook wel een zware nacht doorgemaakt en in Kassel is het verblijf thans onmogelijk, daar er practisch geen huis meer staat. Ook het huis, waarin ik gewoond heb, is van boven tot onderen uitgebrand.

In de kelder is het voor de brandbommen veilig gebleken, maar we moesten de kelder verlaten, daar we er bijna van de vele rook en gassen stikten. Dit is ons

geluk geweest, want er zijn mensen geweest, die in de kelder gebleven zijn, terwijl het huis boven hun hoofd afbrandde en deze konden dan later de kelder niet meer verlaten, daar het huis ingestort was en de uitgang versperd en (ze) zijn dan in de kelder gestikt. Wat hier in die nacht gebeurd is, is niet te beschrijven en niet te geloven.

Ik ben Zaterdag 23 October 1943 's middags naar Wilhelmshöhe gelopen en op de trein gestapt naar mijn Duitse kennissen in Bad-Hersfeld, daar ik het in Kassel niet meer kon uithouden. De 23ste October is dus een ongeluksdag voor me, want het was juist een jaar geleden, dat ik naar hier vertrokken ben. De aanval begon reeds om half negen 's avonds en het was op Vrijdag 22 October.

Ook bij de vorige aanval op 3 October zijn we er niet geheel zonder kleerscheuren afgekomen en brandden de huizen rondom ons, maar ons huis is toen nog gespaard gebleven. We behoeven nu echter geen bomaanval meer te vrezen, daar het nutteloos zou zijn, bommen in uitgebrande huizen te gooien.

Ik heb me toen eerst in Bad-Hersfeld wat hersteld en opgeknapt, want ik zag er om niet meer te herkennen uit. Ik heb toen een paar berichten weggestuurd naar familieleden in Duitsland. Ik heb nu weer wat briefpapier en een envelop opgescharreld, zodat ik U eerst even bericht kan schrijven. Deze brieven verstuur ik dan vanuit Bad-Hersfeld, daar bij ons in Kassel geen postkantoor meer is.

Ik ben toen de Dinsdags na de aanval weer naar Kassel gereisd om me bij Henschel te melden. Ik heb toen eerst vakantie gekregen tot Maandag 1 November om mijn zaken weer wat in orde te brengen en om weer een nieuwe woning te zoeken. In Kassel is echter niets meer te beginnen, zodat ik de eerste nacht in de schuilkelder moest slapen. Woensdag ben ik toen naar een dorpje hier in de omgeving gelopen (Niedervellmar) en heb daar overal gevraagd of ze nog een kamer vrij hadden.

Nu, dit leek eerst ook slecht, want ook in dit dorp was 50% kapot en alle mensen probeerden zoveel mogelijk hier uit deze buurten weg te komen en in wat rustiger streken te gaan wonen, zodat de meeste huizen ook hier leeg waren.

Nadat ik er zo een morgen lang omgelopen had, kwam ik bij een familie, die alleen in een huisje woonde midden in het land en deze had(den) nog een kamer vrij. Het zijn wel aardige mensen, maar voor het avondeten en de was moet ik zelf zorgen en zo gezellig als ik het bij Liebergesell in de Holl.Str. had, krijg ik het niet weer. Ook is de verbinding met de stad zeer slecht, zodat ik me kan indenken, dat ik in Hempens op de boerderij woon.

Ik moet waarschijnlijk toch weer werken in Kassel, zodat ik dan waarschijnlijk een uur onderweg ben. De familie Liebergesell woont op 't ogenblik bij familieleden, ergens in een dorp.

Van mij is nog weer tamelijk veel verbrand, maar daar ik goed in de kleren zat, merk ik het nog niet zo bijzonder. Ik heb mijn koffer met kleren en mijn

winterjas gelukkig gered. Verbrand is: 1 paar schoenen, 1 paar pantoffels, 1 overhemd met boord, 3 paar sokken, 1 zakdoek, 1 regenjas, 1 pet, 1 interlock, flanellen, 1 onderbroek, 1 paar handschoenen, 1 paar bretels, 1 deken, 2 handdoeken.

Verder nog mijn scheergerei, schrijfgerei, correspondentiepapier en 100 enveloppen, 2 kammen, tandenborstel, zeep, mijn Holl. persoonsbewijs, kleeborstel, actentas, plunjezak en nog een boel kleinigheden.

De twee brieven, die U me in Augustus en September zond, heb ik ontvangen. Nog mijn hartelijke dank daarvoor. Beantwoorden kan ik ze echter niet meer, daar ze ook mee verbrand zijn. Het is zeer waarschijnlijk, dat we nog vergunningen voor nieuwe kleren krijgen, en misschien krijgen we nog een gedeelte vergoed.

Er zijn nu geen bioscopen en theaters en hotels meer, waar men 's avonds eens naar toe kan gaan. Ook is er geen badhuis en geen wasserij meer voorhanden, zodat ik me wel zal moeten behelpen.

De hoofdzaak is nu eerst, dat ik weer een dak boven mijn hoofd heb, want er waren veel doden en daklozen, zoals U zich zult kunnen denken. Mijn vriend heeft niets meer en slaapt nu in een tent. Kassel is nu een dode stad en men is blij, wanneer men 's avonds weer naar buiten kan trekken.

Als verkeersverbinding rijden er hier nu omnibussen met een verdieping uit Berlijn, die de tram vervangen.

Eten wordt op de straten zo uitgedeeld en dit eten is prima. Alles wordt vanuit de omliggende dorpen naar hier gebracht. Ik heb voorlopig nog geen briefpapier en geen gelegenheid om weer post weg te sturen. Aan verlof is voorlopig niet te denken.”

Tot zover deze brief. Een dominee vertelde me, dat hij een uit Kassel teruggekeerde jongeman gesproken had. Men schat, vertelde deze, dat er tijdens het bombardement van 23 October, dus in een periode van slechts een half uur, 70 à 80.000 mensen gedood zijn....

Kassel, zegt de Beadeker van 1932, telde 175.000 inwoners! Nog zijn niet de volledige overzichten van de verwoesting van Berlijn bekend, maar het is wel gebleken, dat, vergeleken bij wat daar nu in Duitsland gebeurt, Rotterdam kinderspel was.

5 Januari 1944

Het nieuwe jaar is ingeluid, het jaar der Bevrijding, naar wij hopen. In de nacht van de jaarwisseling loeide de storm over ons land, zware wolken trokken over de velden, die enkele uren tevoren nog maagdelijk wit onder de sterrenhemel glansden; regenvlagen striemden het land, dat troosteloos en uitgestorven was – het symbool van het nieuwe jaar? 1944 staat voor ons: de grijsaard met de zandloper is heengeslopen om plaats te maken voor het jonge jaar, dat met de helm op geboren werd.

Het jonge jaar, dat wellicht het meest beroemde of beruchte uit de wereldgeschiedenis gaat worden; het jaar van de vernietiging van landen, steden en volkeren; het jaar, waarin wellicht de hoge, zwarte muur, die ons elk

uitzicht op de toekomst belemmert, ineen zal storten over de wreed vechtende volkeren.

Dat 1944 ons verrassingen zal brengen is zeker. Dat gelooft nu zelfs *Hitler* en dus ook zijn satelliet Mussert, die al rekening houden met de op handen zijnde invasie van West-Europa. Hun Nieuwjaarswensen spreken een duidelijke taal. Daarover straks.

Helaas was ik sedert begin-December van het vorige jaar niet in de gelegenheid, het journaal van deze oorlog regelmatig bij te houden. Grote drukte met het zeilboekje voor de A.N.W.B. en de kerstvacantie waren daarvan de oorzaak. Er was echter stof te over geweest, die ik nu in het kort zal verwerken.

De internationale situatie werd grotendeels bepaald door de grote driemogendheden-conferentie, die in de eerste Decemberdagen te Teheran werd gehouden tussen Churchill, Roosevelt en Stalin met hun militaire deskundigen. De conferentie verliep buitengewoon vlot en het daarna uitgegeven communiqué mag doen vermoeden, dat er weldra grote dingen te gebeuren staan. Teheran besloot, dat met alle middelen getracht zal worden om zo snel mogelijk een einde aan deze oorlog te maken, door een gemeenschappelijke en gelijktijdige aanval op Duitsland, van het oosten, het zuiden en het westen uit.

Churchill en Roosevelt hadden voor Teheran te Caïro een onderhoud gehad met den Chinezen generalissimo Tsjang Kai Tsjek en ontvingen na afloop van de driemogendhedenconferentie te Teheran de Turkse minister-president İnönü en den minister van

Buitenlandse Zaken Menemendjogloe. Het laat thans geen twijfel meer, dat Turkije zich geheel en al aan geallieerde zijde geschaard heeft.

Nu het Russische winteroffensief in het noorden en westen is ingezet en met onteugelbare kracht vordert, verwacht men algemeen ook in andere delen van Europa grote activiteit. De geallieerden hebben hun invasiegeneraals voor het westen benoemd (Montgomery en Eisenhower, beide bekend uit de slag om Noord-Afrika en Zuid-Italië) en in de bezette landen heerst een grote spanning. Het wil mij echter voorkomen, dat we nog wel enkele maanden geduld moeten oefenen, voor er beslissende slagen zullen vallen.

De oorlogsvelden zijn momenteel het toneel van een verwoede strijd. Hiervoor meldde ik, dat de Russen in het westen snel vorderden. Na Korosten veroverden ze Sjitomir, maar daarmee kwam in die frontsector voorlopig een einde aan de Russische successen. De Duitse generaal Von Mannstein organiseerde daar een krachtig tegenoffensief, dat de herovering van Kiew ten doel had en dat Sjitomir en Korosten weer in hun handen bracht.

De Russen schijnen de Duitsers daar echter met een kat-en-muis spelletje bezig gehouden te hebben om dan met een zo ontzaglijke klap te kunnen toeslaan, dat er van de hele Duitse macht in die sector niets meer overbleef. Dit geschiedde juist voor de Kerstdagen.

Korosten en Sjitomir zijn alweer Russisch en het aantal Duitsers, dat gesneuveld, gewond of gevangengenomen is, bedraagt, naar men zegt, al meer dan 500.000. Tien

Duitse divisies zouden volledig vernietigd zijn.
Onweerstaanbaar rukken de Russen westwaarts.

Zij staan op sommige plaatsen nog slechts 10 kilometer van de Poolse grens van 1939, ja, er wordt verteld, dat zij die gisteren reeds overschreden hebben. Berditsjef is nu het voornaamste bolwerk, waarom gestreden wordt. In het noordwesten vordert een tweede Russisch offensief, dat de Rode Legers bijna bij de grens van de Baltische Staten bracht. Op de Krim, in het zuiden, is een rust ingetreden. In de grote Dnjepr-bocht wordt nog verwoed gevochten.

Het Italiaanse front biedt weinig nieuwe aspecten. De opmars langs de Oostkust vordert traag en in het westen proberen de geallieerde legers om Rome heen te trekken, waarschijnlijk om de stad zo veel mogelijk te sparen.

De gevoeligste slagen worden Duitsland echter van de lucht uit toegebracht. Dag en nacht wordt het luchtoffensief van Engeland uit voortgezet. Berlijn is het hoofddoel van de nacht-aanvallen. Drommen Britse vliegtuigen trekken, soms nacht aan nacht, over onze hoofden naar de Duitse hoofdstad, waar zij nu eens 1.000, dan weer 1.500, ja soms zelfs 2.000 ton bommen per nacht afwerpen.

Er is van Berlijn na deze herhaalde aanvallen weinig meer heel. Officieel wordt geschat, dat $\frac{3}{4}$ gedeelte van Groot-Berlijn nu in puin ligt.

Reeds na de eerste aanvallen (19 November e.v.) waren alle treinstations onbruikbaar. De treinen stopten en vertrokken ver buiten de stad. Ook het regeringscentrum

(*Wilhelmstrasse, Unter den Linden* enz.) is zwaar geteisterd. Duizenden mensen, onder wie zeer veel buitenlandse (& Nederlandse dus) arbeiders, lieten het leven in de huizen, de schuilkelders, de tunnels van de *U-bahn*, die instortten en op straat, waar de phosphorbommen alles in vuur en vlam zette wat maar onder het bereikt van hun vreselijke inhoud kwam.

De krant heeft onze heilige verontwaardiging over zoveel heidense barbaarsheid echter aanmerkelijk geluwd en ons gerustgesteld. Berlijn was toch maar een stad, waarin “*een zonderling allegaartje van bouwwerken elkaar in de weg stond*” (Handelsblad van 28 December 1943). Nee maar, dan is het reusachtig, dat die Engelsen eens komen!

Het dag-offensief van de Amerikanen richt zich vooral tegen de Noord-West-Duitse steden. Ook zij gunnen zich slechts weinig tijd om op adem te komen. Gistermorgen vlogen weer grote formaties over en ook nu dendert de lucht van hun motorengeronk. De Duitse luchtmacht kan tegenover deze massale luchtaanvallen slechts een zeer gering aantal jachtvliegtuigen meer inzetten.

Wanneer hier honderden Amerikanen overbulderen, stijgen er één of twee Duitse jagers van het Leeuwarder vliegveld op en dan doorgaans nog nachtjagers....! De luchtverdediging in Duitsland schijnt in handen te zijn van een groep nachtjagers, die snel gedirigeerd worden naar de stad, die volgens de opgaven van de luchtwachtposten in het westen het doelwit vormen.

Dit bracht de Britten tot een nieuwe tactiek: willen zij Leipzig aanvallen, dan vliegen ze naar Berlijn en

zwenken dan af, terwijl een groep voor de afleiding met Berlijn “*mit Bomben belegt*”. De grote Duitse afweermethode is het geschreeuw om en het dreigement met “*de vergelding*”. Hier doet reeds een nieuw mopje de ronde: wat is het verschil tussen het onweer en de vergelding?

Wel: van het onweer zie je de bliksem en hoor je de donder & van de vergelding zie je geen bliksem en hoor je geen donder. Intussen vertelt een arbeider, die er werkt, dat in de buurt van Augsburg geoefend wordt met het vergeldingswapen: het raketten-vliegtuig, dat een snelheid van 1000 km per uur kan bereiken. Het moet omhoog gesleept worden door andere vliegtuigen & werkt dan op het systeem van snelle luchtverhitting. Als de oorlog nu maar lang genoeg duurt, wie weet wat we dan nog zien!

Ziet het er in de lucht niet zo rooskleurig uit voor Duitsland, ook op zee gaat het hun allerminst voor de wind. In 1943 werden de Duitse duikboten bijna op non-actief gesteld; het totaal aantal vernietigde zou meer dan 200 bedragen, zegt men. Een zeer geweldige klap kreeg de Duitse marine op de Tweede Kerstdag – een slag, die zeker van invloed zal zijn op het verdere verloop van de oorlog: in de noordelijke IJszee brachten de Britten het Duitse slagschip “*Scharnhorst*” tot zinken. Zeker 1.500 man gingen mee naar de diepte.

De “*Scharnhorst*” deed een aanval op een voor Moermansk bestemd convoi met oorlogsmaterieel en voedsel voor het Russische front, dat zich ter hoogte van de Noordkaap bevond. Het convoi was beschermd door

Britse kruisers en torpedojagers, die zich onmiddellijk op de “*Scharnhorst*” wierpen.

Het Duitse communiqué meldt, dat de vijand er bij verrassing in slaagde, nog meer zware strijdkrachten bijeen te brengen, die ten gevolge van het slechte zicht tevoren niet waren gesignaleerd. Na verscheidene uren van zware strijd werd de “*Scharnhorst*” omsingeld en tegen half acht in de avond van de Tweede Kerstdag zonk het slagschip “*met de vlag in top en vurend tot de laatste granaat*”.

De gebeurtenissen in eigen land, die de vermelding waard zijn, zijn vele. Daar zijn in de eerste plaats de ongevallen door het verongelukken van Britse, Amerikaanse en Duitse vliegtuigen, vooral in de noordelijke provincies. De geallieerde vliegers, die ‘s nachts Berlijn en overdag Hamburg, Bremen en Emden bestoken, kiezen hun weg doorgaans over het noorden van het land.

Het gevolg is, dat wij hier vaak luchtgevechten meemaken, die dan ook slachtoffers onder de burgerbevolking maken. Harlingen heeft in vijf dagen twee zware luchtgevechten gehad, waarbij verschillende vliegtuigen neergeschoten werden. Parachutisten zweefden over de stad en daalden in de Waddenzee, waar vissers hen van de wisse dood redden.

Overal storten vliegtuigen neer, vaak met hun bommenlast. In Drachten een Duitser op een boerenschuur, in Eemster een Duitser in de veengrond, in Hoogeveen een onbekende op het

stationsemplacement. Bij het laatste ongeval werden de hoofdlijnen vernield.

Een reiziger, die met zijn fiets op het perron liep, werd meegesleurd naar de diepte: het vliegtuig verdween geheel in de grond. De Duitse jager bij Eemster is na veel moeite uitgegraven. De bergingsmaatschappij kreeg er f 100.000 gulden voor. Een berging van een niet in de grond verdwenen toestel levert de bergers f 20.000 op! Owee, Owee!

Overal in 't noorden ligt men nu 's nachts in bange spanning te luisteren naar het overtrekken van de zware bommenwerpers. Zijn er Duitse jagers tussen? Zullen er luchtgevechten komen. In de nacht van Zondag op Maandag, toen Berlijn gebombardeerd werd, lagen we bij mijn vriend in het Drentse afwachtend te luisteren naar het zware gestamp van de Britten, dat boven het loeien van de storm uitdreunde. Plotseling tweemaal een hevige dreun: bommen, het huis schudde ervan. We sprongen op, maar het herhaalde zich gelukkig niet. Later vernamen we, dat bij Steenwijk (Onna) een boerderij getroffen was.

Er komen natuurlijk tientallen parachutisten neer, van wie velen op onverklaarbare wijze verdwijnen. Vooral in Drenthe weten vele Engelsen en Canadezen de hun geboden gelegenheid om "*onder te duiken*" te benutten. De meesten echter melden zich aan. Onlangs verscheen een Engels piloot in een eenvoudige Drentse boerderij bij Rolde. Hij kwam glimlachend en zwijgend binnen, wel wetend, dat men hem niet zou verstaan.

‘t Vrouwtje, dat alleen thuis was, zette hem gauw een kom hete koffie voor, waarop hij een ritsluiting van zijn met schapenvacht bekleed vliegerspak opentrok en haar een kostelijke reep chocolade offreerde. En ogenblik daarna kwamen twee surrogaat-agenten om den vliegenier te arresteren. Zij namen het vrouwtje de reep weer af... Die vliegenier was zo’n nette kerel, vertelde ‘t vrouwtje later, “*dat ie de schoenen op ‘e dèle útetrokken hadde*”.

In Assen werd laatst een vliegenier opgebracht met één Duitser voor hem, een aan weerskanten en drie achter hem, allen met het geweer in de aanslag. In Groningen was een vliegenier met Engelse sigaretten aan ‘t strooien geweest. Anderen, die opgebracht werden, schreeuwden tot de omstanders: “*Shake hands, shake hands!*” De omstanders durfden echter niet; hun lot zou trouwens bezegeld geweest zijn!

Maar het huilen stond hen nader dan het lachen. De Amerikaanse vliegtuigen, die nu al in aantallen van 1.300 (24 December) en meer (4 Januari) boven het Duitse gebied opereren, worden dikwijls beschermd door geallieerde jagers, die tot de doelen meevliegen.

Zo’n zwerm vliegtuigen vloog in de middaguren van de 29ste November 1943 over Friesland naar Bremen. De lucht was zwaar bewolkt, maar wie buiten fietst, zoals ik, ziet onwillekeurig naar de wolken. Bij de brug van het Zwartkruis over de Zwemmer zag ik plotseling een voorwerp uit de wolken tuimelen.

Het duikelde naar beneden en daar ik wel zag, dat het geen vliegmachine was, kwam ik tot de conclusie, dat het

een bom moest zijn. Ik van de fiets en in de berm achter een boom. Het gevaarte had inderdaad een de vorm van een bom, maar toen het, twee weilanden van me af, de grond bereikte, ontplofte het niet.

Het kan een blindganger zijn en dus waarschuwde ik de boeren in de nabijheid, van wie niemand het geval had bemerkt, en reed door.

Bij Kootstermolen zag ik een troep mensen verzameld om een torpedo, die in de sloot langs de weg lag. Een jongen trapte ertegenaan.... De torpedo bleek een leeg benzinereservoir te zijn van geperst papier (als blik), waarin de jagers hun extra-benzinevoorraad meenemen en die zij, wanneer ze gebruikt zijn, uitgooien. Waarschijnlijk is mijn “bom” dus ook zo’n benzinetank geweest.

De bombardementen op de bezette gebieden worden intensief voortgezet; vooral Noord-Frankrijk heeft het zwaar te verduren. Enkele dagen geleden werd een kogellager fabriek bij Parijs gebombardeerd. Gisteren stond het afleveringsverbod van kogellagers in de krant.... Enkele weken geleden werd het vliegveld Schiphol zwaar gebombardeerd en in puin gegooid.

“Men” weet al te vertellen, dat er mosterdgas geproduceerd werd! De geruchten, dat de diensten van Schiphol naar Leeuwarden zouden worden overgebracht en dat daarom nog meer huizen aan de Troelstraweg en de Spanjaardslaan gevorderd zullen worden, nemen in hardnekkigheid toe.

In Deventer & Apeldoorn verwachtte men ze op Teuge. Deze laatste weken hebben zich verder gekenmerkt door overvallen op distributie bureau's en postkantoren, teneinde levensmiddelenkaarten te bemachtigen, waarschijnlijk bestemd voor de ondergedokenen.

We zullen in de naaste toekomst wel steeds meer gevallen krijgen, nu de ondergedokenen door nieuwe, geraffineerde maatregelen geheel verstoken dreigen te raken. Men zal nl. nieuwe distributie-stamkaarten uitreiken op een manier, waarbij fraude zo goed als uitgesloten is. Op de persoonsbewijzen wordt dan een zegeltje geplakt, zodat degenen, die zich niet aangemeld hebben op straat niet meer veilig zijn.

De politieke moorden nemen geen einde. In Groningen is de eerste luitenant der politie Elzinga op Oudejaarsavond "*door een terrorist op de openbare weg van achteren neergeschoten*". Elzinga was natuurlijk van de nieuwe orde. De NSB-ers hebben uit wraak zes vooraanstaande Groninger ingezetenen (naar men zegt alle gereformeerden) neergeschoten, onder wie de oude bekende Groene Kruisarts Dr. Muntendam.

Verder zijn 50 "*als anti-Duits bekende personen in de stad Groningen gearresteerd*". In de Friesche Courant van 4 Januari 1944, waaruit ook de hierboven aangehaalde passages genomen zijn, meldde, dat "*vijf andere personen zich tegen hun voorgenomen arrestatie verzetten of trachtten te vluchten en daarbij neergeschoten werden*". *Auf dem Flucht erschossen.....* De Groningers moeten om 9 uur binnen zijn en wie den moordenaar aanbrengt krijgt van den *Höhere SS- und Polizeiführer* een beloning van f 10.000.-.

In Son (N.B.) werd op 23 December de buurtboerenleider van de Landstand in zijn woning neergeschoten. Wat de moord op A.M. de Jong betreft vernam ik nog het volgende: Op 18 October meldden een paar mannen zich bij A.M. de Jong met de mededeling, dat de verduistering niet in orde was. Hij liet ze binnen om de plaats te wijzen, waar licht uitstraalde. Na afloop presenteerde hij hun een sigaret en liet hen uit. Bij de deur draaide een hunner zich om en schoot den schrijver neer.

Een lichtpunt in deze duistere tijden was het vrijlaten van vele gijzelaars uit Sint-Michielsgestel. Het grootste aantal, dat "*Beekvliet*" bevolkt heeft was 1.500; nu zijn er nog 144.... Niet vrijgelaten zijn de geïnterneerden voor Indië, die ondergebracht zijn op de "*Ruwenberg*" in Haaren. Zij zullen moeten wachten tot het einde van de oorlog of tot zij afgekeurd worden. Tot de vrijgelaten gijzelaars behoren Henk Meijer en Dr. W. Banning. Ook Mr. Linthorst Homan was vrijgelaten, maar hij heeft voor de eer bedankt en bleef.

Met Kerstmis ben ik naar Gelderland en Drenthe geweest en heb moeten ervaren, dat het reizen allesbehalve een pretje is. De Spoorwegen reden in de dagen tussen Kerstmis en Nieuwjaar volgens Zondagsdienstregeling. De reislust was enorm en de treinen dus overvol. In Apeldoorn liep de conducteur langs de trein: "*doorlopen en buiken intrekken!*", alsof de mensen nog buiken hadden! De bussen waren natuurlijk overvol.

Om een plaatsje te veroveren, moesten we uren in de kou in de rij staan. Om in Leeuwarden terug te komen heb ik over de afstand tussen beide plaatsen, langs de weg 75 kilometer, van 's morgens 9 tot 's avonds half zeven werk gehad. Op een plaats bleef een jongen staan, die zich angstig aan de bus vastklampte en schreeuwde: *“Ik moet naar Duitsland!, ik moet naar Duitsland!”* De buspassagiers lachten hartelijk en riepen, dat dat morgen ook nog kon!

Tenslotte dan nog de Nieuwjaarsboodschappen, die de krant van Maandag ons bracht. Laten we beginnen met de kortste en de krachtigste, die van *Himmler*, den *“Reichsführer SS en Reichsminister van Binnenlandse Zaken”*: *“Mannen van de Waffen SS en politie. Tijdens de Zevenjarige oorlog schreef Frederik de Groote de volgende woorden neer: “Wij zullen zoolang om ons heen slaan, totdat onze vervloekte vijanden zich opmaken voor de vrede”. Deze zin is ons parool voor het jaar 1944”*. (*That's all, folks.....*)

14 Januari 1944

Het gaat snel in het oosten. De Russen rukken met grote snelheid naar het westen op. De Poolse grens van 1939 werd op verschillende plaatsen overschreden; enkele dagen geleden bezetten de Russen al de stad Sarny op ± 60 km. ten westen van de grens. Belangrijk gaat ook het front in de Dnjeprbocht worden. De krant van 12 Januari meldt, dat de Duitsers dit gebied waarschijnlijk zullen moeten ontruimen om aan omsingeling (en vernietiging!) te ontkomen.

De Roemenen en Hongaren moeten zich verre van behaaglijk voelen, nu de Rode legers zo snel hun grenzen

naderen! Van de andere fronten noemen we de luchtslag, die Dinsdag (11 dezer) boven ons land en Noordwest Duitsland plaats had. De Amerikanen deden die dag een geweldige aanval op Braunschweig en omgeving, naar men zegt met wel 1.200 machines. Volgens de Duitsers zijn daarvan 124 bommenwerpers en 12 jagers neergeschoten, dat is, naar hun schatting, 1/3 van het totaal.

Van de andere zijde wordt gezegd, zo vertelt men op straat, dat 65 Amerikanen verloren gingen, terwijl meer dan 150 Duitse jagers werden neergeschoten. Ook bij Dwingeloo kwam een Amerikaan neer. Er waren enkele doden, terwijl de andere inzittenden zich met de parachute wisten te redden. Eén hunner was gewond. Het verhaal gaat, dat een dokter hem verbond en toen dat gebeurd was, moet de Amerikaan den dokter een tik op 't hoofd gegeven hebben, waardoor hij buiten bewustzijn was. Toen hij weer bij kwam, was de vogel gevlogen....

Er is in ons land op 't ogenblik nog maar belangstelling voor één ding: de invasie. Zojuist wordt er verteld, dat generaal *Rommel* (bekend door de Noord-Afrikaanse terugtocht) zijn hoofdkwartier in Breda heeft opgeslagen en dat 1½ miljoen man Duitsers in Brabant zijn aangekomen. *Rommel* heeft onlangs een inspectiereis gemaakt door Noorwegen, Denemarken en Nederland.

In Assen zijn vele Duitse geëvacueerden aangekomen. De Steendijk moest binnen twee dagen ontruimd zijn. Slechts enkele huisgezinnen mochten blijven.

In verschillende “*lagers*” met Nederlandse arbeiders in Duitsland zijn besmettelijke ziekten uitgebroken. In één lager te Oberndorf (bij Stuttgart) zijn 42 Nederlandse jongens aan typhus gestorven.

De zwarthandel prijzen lopen schandalig op. Zo werd voor een pak (herenkleding) f 1.000.- betaald, voor een gedragen kamgaren pak f 500.-. Een kennis had een nieuwe pet en een paar klompen gekocht; er werd hem f 100.-. voor geboden!

Zwaagwesteinde heeft nu het ware “*socialisme van de daad*” mogen zien. Er was een bouwverenigingshuis leeggekomen en het aantal gegadigden was natuurlijk legio. Het huis was toegekend aan een zekeren Wagenaar, toen de dokter met het verzoek kwam om er een ander gezin in te plaatsen, dat zeer slecht behuisd was in een woonwagen.

De zaak zou zeker in der minne geschikt zijn, toen plotseling de W.A. (weer-afdeling van de NSB) ingreep en de vrouw met de kinderen uit de woonwagen in het huis pootte.

De drie bekende WA-mannen: Hessel Woelinga, Popke de Vries en “*Wabe*” (die met het geweer op ‘t schouder in de lege woning paradeerde) waren de “ware bevrijders”. Het geval gebeurde op Oudejaarsdag en op 6 Januari verscheen een artikel in de “*Friesche Courant*”, waarin de WA-daad ten zeerste geprezen was. Wagenaar liet het er echter niet bij. Hij deed de WA een proces aan, dat eveneens op 6 Januari behandeld werd & waarin de WA er waarschijnlijk niet zonder kleerscheuren afkwam.

De heren NSB-ers hadden evenwel nog een pijl op de boog: de Duitsers & zo gebeurde het, dat Pake, als voorzitter van de bouwvereniging "*Dantumadeel*" Zaterdag 8 dezer op het Weeshuis werd ontboden. Pake ging. De portier vroeg hem onmiddellijk zijn persoonsbewijs - dat had hij vergeten. Enfin; hij werd toegelaten bij den *Beauftragte des Reichskommissar Fritsche*, die van hem een huurcontract eiste op naam van de door de WA in het huis gepote familie.

Dat contract zou Maandag klaar moeten zijn. Pake liet zich echter niet intimideren en antwoordde: "*Van mij krijgt U geen contract, nu niet, Maandag niet en nooit niet!*" Daar had hij waarschijnlijk niet van terug; de eerste slag was voor Pake en de oude baas trok er verder profijt uit.

Hij had een plannetje en wist het zo ver te krijgen, dat hij met den Duitser in de auto naar Zwaagwesteinde ging. In Zwaagwesteinde werd ook 't bestuurslid Bosma opgehaald & toen vertelde Pake, dat hij een zeer geschikte plaats wist voor het gezin, nl. de ruime pastorie, waarin hij zelf in zijn eerste huwelijksjaar een paar kamers gehad had. Dat leek den *Beauftragte* wel & dus: naar de pastorie.

Daar wachtte den Duitser een ontgoocheling: de dominee [...] was NSB-er & voelde er natuurlijk weinig voor om het vieze gezin in zijn huis op te nemen.

Zo is de zaak op niets uitgedraaid; de Duitsers hebben hun zin niet gekregen. Pake reed mee terug naar Leeuwarden, maar de *Beauftragte* heeft onderweg geen woord gesproken. Bij 't Weeshuis holde hij zonder boe of

bah te zeggen de stoepen op & Pake is toen ook maar uitgestapt en in de stromende regen naar huis gekrukt. De hoog geroemde *Höflichkeit!*

In Verona (Noord-Italië) heeft een fascistische rechtbank 19 leden van de vroegere fascistische raad, die Mussolini verraden hebben, berecht. 13 waren afwezig. Van de 6 aanwezigen werden 5 ter dood veroordeeld en intussen ook reeds gefusilleerd. Onder hen was Mussolini's eigen schoonzoon Graaf Ciano. Van je familie moet je 't maar hebben....!

25 Januari 1944

't Leeuwarder vliegveld heeft vanmiddag een lichte aanval te verduren gehad - de eerste sinds Augustus 1940! Omstreeks half vier (ik was juist op het Coulonhûs van de Fryske Akademy in wier dienst ik momenteel sta) hoorde ik, dat er luchtalarm gegeven werd op het vliegveld.

Een ogenblik later verscheen er op grote hoogte een aantal Amerikaanse jagers boven de stad, gemakkelijk waar te nemen door de witte condens strepen, die zij achterlieten. Een paar minuten daarna trad het afweergeschut in werking, waarop, voor 't eerst in de geschiedenis van Leeuwarden, overdag, luchtalarm gegeven werd.

Na een ogenblik gierden er bommen omlaag, die de huizen deden schudden & de ramen rinkelen. Wij zochten ons heil in de kelders. Het bombardement duurde slechts weinige minuten. In die tijd moeten ongeveer 20 bommen op 't vliegveld beland zijn, die daar

een barak verwoestten (juist op tijd door de arbeiders verlaten), maar verder slechts weinig schade aanrichtten.

Helaas heeft ook Leeuwarden ervaren, dat de grote vlieghoogte van de Amerikanen de trefkans vermindert. Vier of vijf bommen vielen buiten het doel & richtten veel schade aan: één op 't voormalig Jelsumer stationnetje, dat verwoest werd (1 gewonde); één tussen de kassen van de kwekerij aan 't Blokkepad aan de Lekkumer kant, waardoor de kwekers totaal geruïneerd werden (glasschade en alle jonge planten verloren); één op de Wilhelminabaan, die glasschade veroorzaakte aan de Fonteinstraat en omgeving ('t Overdekte Zwembad miste aan de Noord- & Westkant alle ramen!) en één in de Fonteinstraat zelf.

Deze laatste richtte verreweg de grootste schade aan. Glasschade in de wijde omgeving (ook de M.T.S. weer), schade aan de daken en aan de deuren, 145 plafonds, gordijnen enz. enz. De bom kwam midden op straat terecht, ontwortelde een boom & vernielde de gas-, water- & electriciteitsleidingen.

De omgeving leek een zee, doordat de waterleidingbuizen sprongen, waardoor het eerste reddingswerk wel bemoeilijkt werd. Het bleek echter, dat er geen doden te betreuren waren. Verschillende personen waren min of meer gewond door glasscherven, vallende plafonds enz.

Reeds eerder vielen er bommen in deze omgeving: Westerparkje en Middelbare Technische. Vandaar, dat verschillende mensen in de Westerparkstraat hun kapotte erkerruiten onmiddellijk konden vervangen door

precies passende houtafsluitingen. De toeloop van mensen was natuurlijk enorm. Velen stroomden toe, toen het sein “*alles veilig*” nog niet eens gegeven was.

Toen ik, ongeveer een uur na ‘t gebeurde, eens ging kijken, stonden twee jongetjes van 6 à 7 jaar zeer wijsgerig met de hoepels op ‘t schouder naar de blubberpoel in de straat te kijken. “*Wat bin ik blie, dat ik niet krekt in de Fonteinstraat waar!*” “*Och ju, as ons’lieve Heer ons hewwe mut, den krijt’ ie ons dochs wel!*”

De aanval werd uitgevoerd met ruim 50 vliegtuigen. Ik telde, toen zij aftrokken, 51. De Londense radio, vertelt men in de stad, heeft gezegd, dat Gilze-Rijen & Leeuwarden (vliegvelden) vandaag zonder verliezen gebombardeerd zijn.

26 Januari 1944

Erger nog dan in Leeuwarden hebben de Amerikaanse bommen huisgehouden in de buurt van Jelsum en Cornjum. Bij het voormalig stationnetje van Jelsum viel een bom op de rails, die het huis totaal verwoestte. De vrouw werd door een wegvliegende steen verwond. In deze streek vielen ongeveer 15 bommen, een ervan in het Cornjummer bos, die alle ruiten in ‘t dorp deed springen. Merkwaardig is, dat alle Duitse “*Flak*”-Artilleristen als een haas van hun geschutstorens verdwenen toen de eerste bommen vielen.

Over de resultaten op het vliegveld lopen de meningen uiteen. Algemeen gelooft men, dat daar zo’n twintig bommen zijn gevallen, die echter geen grote schade hebben aangericht. Twee hangars zouden in vlammen

zijn opgegaan; de brandweer is langs de Harlingerstraatweg uitgerukt. Beweerd wordt, dat verschillende Duitse gewonden naar de Duitse vleugel van 't Sint vielen zijn getransporteerd. Hoe het zij, het is een zeer slecht staaltje van bombardeerkunst van de Amerikanen geweest.

Internationaal zijn er weer enkele belangrijke gebeurtenissen geweest. Tussen Rusland & Polen (regering te Londen) is een geschil ontstaan over de toekomstige Pools-Russische grens, waarvan de oplossing waarschijnlijk heel wat moeite zal kosten. Rusland heeft Amerikaans-Engelse bemiddeling van de hand gewezen. Argentinië heeft nu ook met Duitsland en Japan gebroken.

Van het fronten-nieuws is een geallieerde landing op de Westkust van Italië, 70 km. ten zuiden van Rome in de rug van de Duitse stellingen aan de Gardiano, wel het voornaamste. De geallieerden, die Zaterdag 22 Januari landden, zijn nu al op ongeveer 30 km van Rome. In Rusland is ten zuiden van Leningrad en ten noorden van 't Ilmenmeer een nieuw Russisch offensief ingezet, waarbij, volgens Russische opgaven, die men in kleuren en geuren op straat weergeeft, ontzaglijke Duitse verliezen geleden zouden worden. Men noemt aantallen van 40.000.

27 Januari 1944

Vanavond zijn er weer grote massa's Engelsen overgevlogen (naar later blijkt: naar Berlijn). Terwijl wij in Harlingen zaten, vielen daar in de omgeving verschillende bommen. In Leeuwarden werd luchtalarm gegeven, op hetzelfde moment dat er op de Poppeweg bij

het Sportterrein Cambuur bommen vielen.
Waarschijnlijk werden deze afgeworpen door een
aangeschoten vliegtuig, dat bij Tietjerk is neergestort.

Ook dit bombardement (het tweede in drie dagen tijds!)
kostte geen mensenlevens. Wel werden weer
verschillende huizen voor een groot deel beschadigd
(daken, plafonds & deuren), terwijl er in wijde omtrek
geen ruit heel bleef. Zelfs in de stad (Voorstreek,
Pijlsteeg) werden grote spiegelruiten ingedrukt of naar
buiten gezogen.

De trein, waarmee wij uit Harlingen terugkwamen,
kwam een klein halfuur te laat binnen, waardoor wij in
“*verboden tijd*” (11-4 ‘s nachts) op straat zouden moeten
lopen. Aan alle passagiers werd daarom een bewijsje
uitgereikt, waarmee zij hun aanwezigheid op straat
zouden kunnen rechtvaardigen. Het is voor ons echter
niet nodig gebleken, dit te tonen.

Dit lijkt me een gerede aanleiding om eens het een en
ander te vertellen over de spoorwegen in oorlogstijd. De
spoorwegen hebben vooral in de eerste dagen na de
Vijfdaagse oorlog met grote moeilijkheden te kampen
gehad. De bruggen waren voor het merendeel vernield,
lijnen waren onbruikbaar gemaakt, remises in brand
gestoken en locomotieven en wagons moedwillig
opgeofferd. De herstelwerkzaamheden werden weliswaar
met Duitse grondigheid aangepakt, maar het heeft
maanden, ja hier en daar zelfs jaren geduurd, eer de
lijnen geheel in orde waren.

Tekenend is wel, dat de brug over de Drentse Hoofdvaart
in de lijn Meppel-Leeuwarden nog steeds niet geheel

hersteld is & nu, na bijna 4 jaar, nog slechts voor 1 spoor bruikbaar is. De dienstregeling was na de hervatting van de dienst in Mei 1940 vergeleken bij April 1940 natuurlijk zeer beperkt. Allengs werd het iets meer uitgebreid, maar naarmate de oorlog langer duurt, krimpt de dienstregeling weer in.

Er zijn perioden geweest (herfst 1940 & voorjaar 1941), dat herhaalde bombardementen van bruggen en lijnen de dienst belemmerden, zo zelfs, dat in Mei 1941 eens een bijzondere beperkte dienstregeling moest worden uitgeschreven, die ik hier, curiositeit halve, ook opneem. Hoeveel malen we niet hebben moeten uitstappen om de reis in een propvolle bus voort te zetten, ik zou het niet durven zeggen.

In 1942 begonnen de Engelsen met de Nederlandse treinen te beschieten, waardoor veel locomotieven onbruikbaar werden gemaakt. Dit, gevoegd bij de grote “*uitvoer*” van locomotieven, spoorwagens & rails naar onzen Oostelijken nabuur maakten de situatie voor de Nederlandse Spoorwegen vrij hopeloos. De beschieting van treinen (o.a. te Franeker, Leeuwarden, Grouw, Assen, Meppel, Buitenpost – om maar eens enkele plaatsen in ‘t noorden des lands te noemen) kostten verschillende spoorwegmannen, passagiers en omstanders het leven.

Sinds ‘t begin van deze periode, die tot in 1943 duurde, rijden verschillende locomotieven met een betonnen kazematje voor twee personen op de tender. De service van de Spoorwegen, vroeger spreekwoordelijk (we herinneren ons, dat er eens voor Daniël Bosma, die door vertraging van de Hollandse trein de laatste trein naar

Groningen miste, een “*extra trein*” van één wagen + locomotief naar Zwaagwesteinde reed), laat zich in de oorlogsjaren wel ver zoeken!

Prof. Goudriaan, die als directeur van de Spoorwegen, zeer veel verbeteringen voor personeel en reizigers invoerde, werd aan de dijk gezet & later in gijzeling gebracht. De weekendretours werden afgeschaft, de goedkope avondretours ondergingen ‘t zelfde lot, de prijzen van de spoorkaartjes werden verhoogd, de abonnementskaarten, weekabbonnementen niet meer verkrijgbaar gesteld, boetes werden opgelegd aan hen, die geen plaatsbewijs hadden (vroeger kon men die tegen bijbetaling nog bij de conducteurs bezetten), de perronkaartjes werden na zonsondergang niet meer afgegeven.

Treinen vielen & vallen nog uit, zijn over tijd, lopen traag (de reis Leeuwarden- Amsterdam over land duurt nu 5 uur, wanneer men een sneltrein treft tussen Zwolle -& Amersfoort en zo niet, dan 7 uur!- vroeger 3), zijn overvol, zodat men zich meestal met een staanplaats moet vergenoegen en zijn vuil, vreselijk vuil.

De mensen hebben in deze oorlog aan goede manieren wel een en ander ingeboet, dat blijkt ook in de treinen. Zelden ziet men nog een heer voor een dame opstaan; in de steden is het zelfs zo erg, dat men de minderjarigen wettelijk moet verplichten, hun zitplaats aan invaliden en ouden van dagen af te staan. Weinig mannen bekommeren zich nog om de bordjes “*Verboden te rooken*” en verpesten ook in de niet-rookcoupés de lucht met hun onmogelijke tabakssurrogaten (allerlei gedroogde bladersoorten!).

In geen enkele coupee zal men meer de leren riemen van de schuiframen aantreffen, ja zelfs de leren zittingen van de nieuwste derdeklas-rijtuigen zijn de begeerde prooi der langvingerige vandalen. Gordijntjes en de linnen verduisteringsgordijnen zijn ook al verdwenen, maar wellicht zijn de Spoorwegen zelf de grijpgragen vóór geweest.

Tientallen ruiten zijn vernield en materialen om ze te vervangen zijn er niet – of het moeten al stukken blik zijn, waarmee verschillende coupes inderdaad al winddicht gemaakt zijn. Het rijdt er toch altijd nog beter in dan in de vee- en goederenwagons, waarin men bij overvolle treinen soms genoodzaakt is te reizen. Ik maakte o.m. zo'n reisje mee tussen Zwolle en Kampen. Het spreekt vanzelf, dat de treinen of in 't geheel niet of zeer schaars verlicht zijn.

Ook op de stations brandt slechts een gedempt licht. Bij luchtgevaar (als de Engelsen en Amerikanen de kust gepasseerd zijn), hullen de stations zich in 't volslagen duister. Dat luchtgevaar wordt overdag kenbaar gemaakt door 't uithangen van een gele vlag met een brede, horizontale blauwe baan erin.

Tenslotte nog enkele gegevens over de tegenwoordige treinenloop. Naar Holland vertrekken per dag over land slechts Vier treinen + een avondtrein, die tot Zwolle gaat; naar Holland over zee slechts twee. Naar Staveren, de twee boottreinen inbegrepen, vier. Naar Harlingen zeven, naar Groningen zes.

28 Januari 1944

De SS (*Grüne Polizei*) heeft vandaag een razzia gehouden in Leeuwarden op zwartehandelaars. Café de Jong aan de Langemarktstraat werd omsingeld en afgezet; alle aanwezigen werden gefouilleerd, hun papieren, portefeuilles en portemonnaies werden gecontroleerd & wie te veel geld, bonnen of gouden tientjes, “oude” guldens & kwartjes bij zich had, was erbij. Men zegt, dat er velen met de overvalwagen weggebracht zijn.

Vanavond hebben we een nieuwe ervaring opgedaan: we zijn onze rust blijkbaar voorgoed kwijt. We hebben hier nl. ‘t nieuwste, zeer zwaar afweergeschut gekregen, dat in lawaai niet voor dat der bommen onder doet. Reeds enkele malen is er over gesproken, dat de Duitsers een kettingafweer gebruiken. Waarschijnlijk heeft Leeuwarden dit vandaag gekregen.

Toen ik vanavond bij ‘t station stond om Mem op te halen, zag ik een flikkering (‘t afgaan), toen een lawaai boven de wolken als van een bom. Terwijl ik dit schrijf, buldert het geschut buiten weer en wel zo onverwacht en zo heftig, dat de bittere smaak me op de tong komt. De afweer van Amsterdam (October 1941) was er kinderspel bij. Vanavond is het slechts een enkel Engels vliegtuig, dat overtrekt.

Wat zal het een feest zijn, wanneer er een vloot van enkele honderden of duizend overtrekt! Momenteel (22.30 uur) wordt er voor de Vierde maal vandaag luchtalarm op ‘t vliegveld gegeven. In de stad zelf is nog geen alarm. At komt juist thuis en vertelt, dat dit de luchtafweer is, dat tot voor enige tijd in Franeker stond.

31 Januari 1944

Nee, 't schijnen tòch bommen geweest te zijn, Vrijdagavond. Ze zijn alle precies op de startbanen van 't vliegveld terecht gekomen. Er waren verscheidene tijdbommen bij, waarvan er Zaterdag en zelfs gistermorgen nog ontploften. Gisteravond was 't alweer feest. Een Engelsman verscheen met tussenpozen boven 't vliegveld en wierp er bommen.

Van afweer geen spoor! 't Blijkt, dat 't zowel Vrijdag- als gisteravond afleidingsmanoeuvres geweest zijn, terwijl de Engelse hoofdmacht zijn 15e en 16e grote aanvallen op Berlijn deed. Ook ditmaal geen bommen buiten 't vliegveld. 't Gevolg van deze verhoogde lucht activiteit rond 't Leeuwarder vliegveld is, dat vele inwoners 's nachts de stad verlaten. Cornjum & Jelsum zijn 's nachts uitgestorven!

Zaterdag en Zondag hebben we de verwoestingen aan de Groningerstraatweg en het Kalverdijkje in ogenschouw genomen. Zuidelijk van de Groningerstraatweg, tussen 't Kalfje en de stad, viel een zware bom in een weiland, die daar een kolossale krater sloeg van zo'n 20 meter middellijn. Enorme brokken klei en veen, van enkele kubieke meters vaak, liggen tot ver in 't rond. Door de luchtdruk werden 2 huisjes compleet vernield.

Van een blok van een kleine 20 woningen bleef geen ruit heel. In die huizen werd een ware ravage aangericht: suitedeuren zeilden door de kamers, lampen kwamen omlaag enz. enz. Er waren verschillende gewonden. De dakpannen kwamen in lawines omlaag. Tot ver in de omtrek zijn de ruiten kapot. Merkwaardig is wel, hoe

grillig de luchtdruk-banen lopen. Er zijn bv. straten, waar de ruiten om 't andere huis vernield zijn.

Verteld wordt, dat de nieuwe burgemeester (NSB-er) soep liet koken voor de slachtoffers, maar dat er niemand (een ander zegt drie!) geweest zijn om er gebruik van te maken.... Van de kwekerij Habekotte bleef alleen 't geraamte over! Op de noordoostpunt van 't sportterrein Cambuur vielen, ook Vrijdagavond, vier lichtere bommen op een rijtje. De kraters hier zijn, hoewel niet zo groot als die aan de Groningerstraatweg, toch nog van een respectabele omvang en diepte. Geknakte bomen, weggeslingerde straatstenen & kleibulten tot in verre omtrek getuigen van de geweldige kracht, die deze bommen ontwikkelden.

Er wordt verteld, dat deze bom aan de Groningerstraatweg een fosforbom was, die nog een ogenblikje blauwig brandde, maar die in de kleirommel stikte. 't Lijkt mij onwaarschijnlijk, dat er dan geen fosforresten gevonden zijn. De trek Zondagmiddag naar de plaats des onheils was enorm. Jammer, dat men dit niet voorzien had en een collecte heeft gehouden voor de getroffen.

6 Februari 1944

In de verplichte bijeenkomst van de luchtbescherming, die Heit en At hebben moeten bijwonen, is meegedeeld, dat de bom in de Fonteinstraat een van 14 kilo was. Die aan de Groningerstraatweg was een brisantbom.

Fosforbommen zijn niet gevallen. Bij een van de laatste Engelse aanvallen op 't vliegveld is een groot aantal tijdbommen uitgegooid, die in de loop van de week voor en na ontploft zijn. De tijdbommen moesten opgeruimd

worden door de vliegveldarbeiders, van wie zich 8 tegen 't dubbele loon beschikbaar stelden. De Duitsers stonden er met de revolver bij, opdat zij niet zouden deserteren.

Toen tijdens een schaftpauze de Duitse waakzaamheid even verslapte, smeerden twee hem. Onmiddellijk ging er een wagen met Duitsers achteraan, maar ze vonden de vluchtelingen niet terug. Die zijn nu ondergedoken. Nu is het de jongens van de Nederlandse Arbeidsdienst, die de bommen moeten opruimen. Ze zijn ondergebracht in de vliegveldbarakken aan de Troelstraweg, waarboven de Nederlandse vlag wappert.

Hét gesprek van de dag gaat over de invasie en in Holland over de inundatie, waarover de "*Haagse Post*" een balletje heeft opgeworpen. Dit plan tot onderwaterzetting van de lage landen heeft in Holland grote ongerustheid gewekt, grenzende aan een paniek zelfs. De Friezen zijn over 't algemeen wat nuchterder en lachen erom. Wellicht is het vertrouwd raken van de noordelijke volkeren met de voortdurende strijd tegen 't water, daaraan niet vreemd. Ik geloof niet, dat het met deze inundatie zo'n vaart zal lopen.

Wil ze volkomen zijn, dan zullen niet alleen de zeedijken, maar ook alle poldersluizen en -dijken doorgestoken of vernietigd moeten worden. Inderdaad, er zal heel wat schade aangericht worden, maar men kan de zaak ook wat té donker inzien. Vooralsnog blijf ik de hele zaak maar beschouwen als een geslaagde poging van hogerhand om stemming te kweken tegen de invasie.

Dit èn de proclamaties, die *Seijss-Inquart* dezer dagen aan deed plakken, waarin de bevolking de gedragslijn

wordt voorgeschreven bij eventuele “*gevechts- & oorlogshandelingen*” (‘t woord invasie werd wijselijk niet gebruikt!), wijst er wel op, dat men zich aan deze zijde van ‘t haringvijvertje niet erg gerust maakt! Daarop wijzen ook de enorme prikkeldraadversperringen rond de bezette scholen in de Arendstuin te Leeuwarden en de aanleg van loopgraven in deze tuin.

Er zijn verschillende maatregelen van den bezetter, die wijzen op “*things to come*”. Motorvoertuigen moeten alle geregistreerd worden, fietsen worden gevorderd, plezierboten moeten aangegeven worden enzovoort. De maatregel inzake plezierboten heeft natuurlijk vooral in Friesland grote opschudding gewekt.

De maatregelen tot uitreiking van nieuwe stamkaarten ondervinden heel wat stagnatie, dankzij het werk van saboteurs. In Tilburg zijn 105.000 zegels voor persoonsbewijzen gestolen. Donderdag hebben jongemannen in Duitse uniformen een overval gedaan op ‘t gemeentehuis te Bergum. De nieuwe NSB-burgemeester moest met de handen omhoog staan! De stamkaarten, ‘t bevolkingsregister en 15000 zegels zijn meegenomen. Ook in Grijpskerk is iets dergelijks uitgehaald.

Woensdagmiddag hadden we hierop nog geen 100 meter boven de stad een luchtgevecht tussen een van een dagaanval op Wilhelmshafen terugkerende Amerikaanse jager (een van de, naar men zegt 1.100 machines) en een Duitser. ‘t Was een vuurspuwende Amerikaan geweest, zegt een ooggetuige en de Duitser kreeg ervanlangs. Zo zelfs, dat hij, naar verluidt, bij Bergum in de modder moest bijten. In elk geval zijn hier gisteren en eergisteren

enkele wrakken van Duitse machines langsgebracht. Er zijn in de stad geen gewonden. Een kogel kwam terecht in de werkplaats van de meubelfabriek Overdijk, waar ons dienstmeisje juist kleedjes klopte.

Ook Assen heeft weer een bombardement gehad. Een zware bom kwam terecht achter de stichting “*Licht en kracht*” aan de Dennenweg. Eén patiënt werd gedood; een vleugel moet neergehaald worden. In ‘t Witte Dorp, waar wij van 1928-1930 woonden, is zeer veel schade: daken eraf, ruiten kapot enz. De bewoners liepen wacht om te waken tegen diefstal.

Internationaal zijn er weer belangrijke berichten: Een geweldig offensief van de Russen in ‘t noorden, dat hen tot over de Estlandse grens bracht. Estland heeft nu gemobiliseerd. In de zuidelijke sector, in de Dnjeprbocht, zijn, vertelt men op straat, 10 divisies Duitsers en vrijwilligers (ook Nederlanders) omsingeld. Het is juist een jaar geleden, dat er in Stalingrad 300.000 Duitsers ondergingen.....

In Italië breiden de geallieerden hun nieuwe landingshoofd ten zuiden van Rome uit. De geallieerden hebben de benzine-leveranties aan Spanje stopgezet, omdat het zich nog steeds te zeer aan Duitse zijde schaart. Waarlijk, *Hitler* had alle reden om in zijn rede van vorige week Zondag (ter gelegenheid van de elfde verjaardag der machtsoverneming) te zwijgen over de oorlogstoestand.

20 Februari 1944

Er zijn slechts weinig families, die in de vier jaar oorlog niet hun tol aan Mars hebben moeten betalen; ook in ons

land. Tientallen bezweken in de concentratiekampen of stierven door het vuur van de executiepeletons; duizenden en nog eens duizenden zwerven - “*ondergedoken*” - vogelvrij rond; evenzovele hongeren in de “*lagers*” in Duitsland en Frankrijk en prijzen elke dag, die hun het leven laat. Meedogenloze bombardementen, epidemieën en ten hemel schreiende hygiënische toestanden breken hen geestelijk en lichamelijk, wanneer zij ze doorstaan.

Duizenden ouders, vrouwen en kinderen hebben slapeloze nachten, wanneer de geallieerde eskaders overvliegen in steeds groter aantal, op weg naar de Duitse fabrieken, waarheen men hun kinderen, mannen en vaders gesleept heeft.

Het leed is onze familie niet bespaard gebleven. Dinsdag 8 Februari 1944 kreeg de familie bericht uit Linz (Oostenrijk), dat oom Johannes Fennema (Memme broer) daar overleden was. Oom Johannes werkte sinds geruime tijd (bijna een jaar) in Duitsland; eerst in Berlijn, sinds laatst September 1943 in Ebelsberg bij Linz. Hoewel hij het daar in het Bekleidingslager *der Waffen SS* niet slecht getroffen had (het eten was er goed, maar onvoldoende; bombardementen had men er nog niet gehad, de straatverlichting brandde er tot 10 uur), is de slechte legering op betonvloeren hem funest geworden.

Enkele weken geleden kreeg hij longontsteking, die niet onmiddellijk krachtdadig bestreden werd. Zijn tweede vrouw en zoontje zijn naar Linz gereisd en zijn nog ongeveer 14 dagen bij hem geweest. Op 7 Februari is hij heengegaan, 39 jaar oud. Hij is te Neurenberg begraven,

in de woonplaats van de ouders van zijn tweede vrouw. Voor Beppe in Buitenpost, die het overlijden van Pake Douwe in 1941 nog steeds niet te boven is, was het een zeer zware slag.

Weinig hebben wij tot dusverre geweten wat “*ruw oorlogsgeweld*” betekent, maar zal ons land nog eens het toneel worden van de verwoede eindstrijd, waarin miljoenenlegers elkaar te lijf zullen gaan? De invasiegeruchten nemen steeds toe en de Duitse bezetters schijnen niets onbeproefd te willen laten om een geallieerde landing hier te verhinderen. Het inundatiespook, dat tot dusverre alleen maar bedreigd heeft, gaat toeslaan! In Noord-Holland zijn de Beemster, de Schermer en de Zeevangpolder bij Edam ontruimd.

Zij zullen morgen “*drassig*” gemaakt worden, d.w.z. het water erin wordt tot maaiveldhoogte opgevoerd. De beste bouwgronden van Noord-Holland, de clandestiene groentetuinen van Amsterdam zullen braak liggen, de gewassen zullen verrotten, terwijl de mensen nu al manslag plegen voor een maal groente....!

Daar blijft het niet bij: ook de Zuid-Hollandse eilanden en Walcheren moeten ontruimd worden. De mensen, zegt men, moeten het vee achterlaten en mogen slechts 200 kg. bagage meevoeren. De krant van gisteravond meldde, dat sommige kuststeden gedeeltelijk geëvacueerd moeten worden. In Leeuwarden kregen de eigenaars van de schepen in de stadsgrachten opdracht, Zaterdag met hun schepen buiten de bruggen te varen.

Deze maatregel is evenwel tot nader order opgeschort. Wanneer straks de Engelsman of de Amerikaan in

Nederland voet aan wal mocht zetten, zal ons land dan ‘t land van de verschroeiide aarde worden? Zonder twijfel! De Duitsers zullen zich niet ontzien de bruggen en openbare gebouwen op te blazen, van ieder huis een vesting te maken en en, och laten we zwijgen zolang we niet onze vrijheid van pen herkregeen hebben.

Ik heb deze week een reis gemaakt door “*Holland*”, naar Den Haag en Amsterdam en ik wil daarvan in het kort een en ander vertellen. In de eerste plaats de treinen. Enige bladzijden hiervoor schreef ik uitvoeriger over de spoorwegen in oorlogstijd. Het waren voornamelijk bevindingen, opgedaan op de Noordelijke en Oostelijke netten. In “*Holland*” is het weinig anders, hoewel men daar het voordeel heeft van de elektrische treinen, die nog snel rijden, die verwarmd zijn (in tegenstelling met de stoomtreinen, die sinds enkele dagen van 8-20 uur onverwarmd zijn), maar die minstens even vol zijn.

In Zutphen en op enkele andere Gelderse stations zag ik wagons vol Duitse spoorbeambten, alle bewapend met geweer en revolver, die in tijden van nood de zorg voor de Nederlandse spoorwegen over zullen nemen. Dat zal me een pret worden, want men zegt, dat deze mannen uit hun bedrijven gezette zakenlieden zijn, die van treinbediening evenveel kaas gegeten hebben als wij van luchtschipbesturing. Opmerkelijk is verder, hoeveel polities met geboeide jongemannen men op de stations ziet; ondergedokenen waarschijnlijk. Groot was ook het aantal troepen, dat zich “*verplaatste*”, voor het merendeel 16-17-jarige mariniers.

In Den Haag heb ik de afbraak aan de Raamsweg en de “*tankgracht*” in ogenschouw genomen. Vreselijk, zoveel

daar vernield is. Opmerkelijk was het aantal speldjes dragende NSB-ers, dat overal elders slinkt. De aflossing van de wacht voor een van de commissariaten werkte op m'n lachspieren. Den Haag zowel als Amsterdam liggen achter dikke betonwallen en versperringen van “*asperges*” (antitank rails), die zelfs over de spoorbanen zijn aangelegd.

In Amsterdam waren het de volgepropte trams, die mij het eerst opvielen. Bij Kareeltje hoorde ik van de vreselijke tonelen, die zich in de Jodenbuurt van Zuid hebben afgespeeld. Wat daar gebeurd is, laat zich met geen pen beschrijven [...]. Families werden wreed uiteengerukt, jonge mensen zo van de straat opgepikt, zonder dat de ouders wisten waar zij bleven. Nu laat men de Amsterdamse Joden in de omgeving van de stad werken, tot 45 jaar op 't vliegveld Schiphol, dat nu bijna weer bruikbaar is (500 vliegtuigen ploegden het in 't laatst van 't vorig jaar radicaal om; de betonblokken lagen huizenhoog, daarboven op de Bosbaan.

Wie op praten of luieren betrapt werd, werd onmiddellijk weggevoerd en naar Polen getransporteerd. Zelfs als er geen bewakers in de buurt waren, bleven spiedende verreijkers op hen gericht. In gemengde huwelijken moet nu de Jood gecastreerd worden. De boven de 60-jarigen kunnen vrijstelling krijgen. Zij behoeven dan de ster niet meer te dragen

Bij m'n vroegere kostlui was alles veranderd: geen pensiongasten meer, de zoon getrouwd en in Berlijn, zijn vrouw bij de Wasmans in. De baas zal langs een sluike weggetje nog wel eens een en ander verdienen. Ze hadden voor f 100.- aan kolenbonnen erbij gekocht. Er

was een briefkaart van Tell, die “*im Osten*” zat en het tegen kerstmis 1942 nog goed maakte. Sindsdien is er “*im Osten*” wel een en ander veranderd !....

In Amsterdam hoorde ik, dat een liter taptemelk clandestienf 2.50 kost! (nu: 2% melk) In Holland & ook Utrecht en Gelderland zijn de gewone abonnees van het telefoonnet afgesneden. Den Haag en Amsterdam nog niet. Ook het opgeven van telefonische oproepen is daar niet meer mogelijk.

In de omgeving van Schiphol heeft men na het bombardement in eind December 1943 alle omwonende burgers (Amstelveen, Amsterdam-Zuid enzovoort) opgetrommeld om gedurende vier dagen bij het herstel werkzaam te zijn.

Bij ‘t vliegveld Havelte trommelt men de burgers (mannen) uit de omliggende plaatsen op, zonder dat er iets vernield is. Zo moeten de mannelijke inwoners van Steenwijk, Meppel, Hoogeveen, Ruinen, Vledder enzovoort allen veertien dagen werken op ‘t vliegveld. De Hoogeveeners worden in barakken ondergebracht; de rest gaat per autobus, de NSB-ers apart. Waarschijnlijk wordt de verplichting om te werken ook nog uitgebreid over Beilen, Smilde en Assen.

Men kan zich indenken, welk een uitstekende hulp dit corps leraren, apothekers, onderwijzers, melkventers, klerken en fabrieksarbeiders voor de *Wehrmacht* is. Zo moesten 20 man een schip met stenen lossen. Om de beurt liepen ze over de loopplank, namen in iedere hand een steen en wandelden daarmee naar de opslagplaats, om dan weer netjes de beurt af te wachten. Toen tenslotte de handen open werden, namen zij een schop,

legden er een steen op & liepen daarmee over de loopplank.

Het toppunt van arbeidsprestatie werd bereikt, toen iemand op het idee kwam een “*ketting*” te vormen. Men liet de steen van de ene schop op de andere glijden, behoefde niet te lopen en leed niet aan de handen. Dat bij deze manoeuvres meer dan 50% der stenen sneuvelde, deed minder ter zake. Een chef de bureau werd tewerkgesteld in een tuintje voor een officiersbarak. Hij maakte paadjes en bedden; zijn collega harkte alles vlak en zo waren ze ‘s avonds nog net even ver Het zal mij benieuwen, hoe deze zaak zich verder ontwikkelt.

Het aantal razzia’s neemt toe, op het platteland zowel als in de treinen. Vrijdagmorgen hebben ongeveer 70 Duitsers (*Grünen*) een overval gedaan in Akkerwoude. Er zouden 30 mensen gearresteerd zijn. Een persoon werd doodgeschoten, omdat hij niet stopte, toen hem dat gesommeerd werd. Het was de boer, die al eerder gearresteerd geweest was in verband met het herbergen van Joden. Nadere bijzonderheden zijn nog niet bekend.

Middelstum heeft een ware belegering gehad. Tante Stien uit Haren schrijft ons: “*Vrijdagmiddag (11-2) is daar een overval gekomen met Duitsers en die zijn direct op een huis begonnen te schieten; maar ze kregen de lading terug, waarop er nog verschillende soldaten verschenen, in ‘t geheel ongeveer 30. De jongens, die in ‘t huis waren, hebben geschoten tot ze niets meer hadden, zijn toen in een weiland gaan liggen en hebben zich daar laten doodschieten. Na afloop waren er 4 Nederlanders en 1 Duitser dood en 1 Duitse officier*

ernstig gewond. 's Nachts is er nog iemand door onbekenden uit huis gehaald en vermoord”.

In de provincie Groningen en nu ook in Friesland worden verschillende mensen zo van de straat opgepikt en naar Duitsland getransporteerd, voornamelijk timmerlieden en metselaars. Waarschijnlijk worden zij naar Oost-Pruisen overgebracht, waar men een muur gaat opwerpen tegen de aanrukkende bolsjewisten. De kranten meldden, dat de mensen, werkzaam in handel, ambacht, hotel- & cafébedrijf, accountants, administratiebureaus, boekhouders en belastingadviseurs tot 45 jaar verzoeken kunnen indienen om vrijstelling te verkrijgen van uitzending naar Duitsland. Dit heeft algemeen de indruk gewekt, dat men aanstonds de mannen tot 45 jaar gaat oproepen.

Begin December is in Zwaagwesteinde een Canadees parachutist neergekomen; zijn valschermscherm ging niet open en hij vond bij de val de dood. Bij de begrafenis verzamelde zich een massa van naar men zegt wel 1.000 mensen op de straat voor het kerkhof en zong daar het Wilhelmus. De Duitsers joegen de oploop uiteen.

De ziekenhuizen liggen momenteel meer dan vol. Voor het Leeuwarder Diaconessenhuis hebben zich zoveel aangemeld, dat er nu al 800 op de “*wachtlijst*” staan.

In Zutphen maakte ik 't volgende mee, ook getuigende van plaatsgebrek in 't ziekenhuis. Ik wandelde (Maandag jl.) naar Eefde en haalde twee Duitsers in, die als stomdronken kerels over de weg zwaaiden. Men hoort soms rare dingen van dronken Duitsers en versnelde m'n pas. Edoch: een hunner sprak mij aan en

vroeg of er nog een bus ging. “Ja”. Hoe laat? Ik wees ze de halte, noemde de tijden en wilde doorlopen. De Duitser lachte en vroeg of ik meende, dat ze dronken waren. Ze waren verre van dat. Z'n vriend (een bejaarde man) waren juist vier vingers afgezet en hem één. Ze waren onmiddellijk weer naar de kazerne gestuurd, de een was nog half onder narcose....

De maatregelen van de Duitsers worden steeds drastischer. Op de gemeentesecretarieën is al bericht ingekomen inzake op handen zijnde fietsen-vorderingen. Ook de damesrijwielen vormen een begeerde prooi. Verder moeten alle zeilboten aangegeven worden. Bijna niemand voldoet echter aan deze “*plicht*”.

Deze week kwam het antwoord op mijn Rode Kruisbrief naar Amerika. Inmiddels is een nieuwe verzonden: bericht via Rode Kruis aan Joan Wickersham-Jarvis in Spokane WA, USA, antwoord van Mrs. Wickersham-Jarvis dat alles goed is daar. *“Thanks for encouraging words. Still all together, notwithstanding increasing wardifficulties. We'll keep heart in coming, doubtlessly hardest month of war. Cheerio and until soon.”*

Internationaal kwam er nog weinig verandering. De opmars van de Russen in Estland en Polen vordert nu langzaam. De in de Dnjeprbocht omsingelde divisies zijn volgens de Russen vernietigd, volgens de Duitsers bevrijd. Is het Russische bericht waar, dan zijn 93.000 Duitsers gesneuveld. Nu deze strijd afgelopen is, zal Roemenië zeker aan de beurt komen. Roemenië en Finland (wiens hoofdstad regelmatig door de Russen gebombardeerd wordt) zouden pogingen doen om zich een billijke vrede te verschaffen.

In Italië zijn de geallieerden ietwat teruggedrongen. Zij verwoestten het klooster op de Monte Cassino, dat volgens hun berichten in een Duitse vesting herschapen was. D'r was natuurlijk geen snars van an! De Amerikanen zetten hun "*huppel-offensief*" in de Stille Zuidzee voort. In de Marshall-archipel veroverden ze belangrijke steunpunten.

Vannacht is hier - tegen de traditie van de Zaterdag-Zondagnacht in - een geweldige Engelse luchtmacht overgetrokken om Leipzig te bestoken. Ook op het Leeuwarder vliegveld werd een aantal bommen geworpen. De Amerikanen waren vandaag actief boven ons land. Dinsdagavond, terwijl ik in Den Haag was, werd de tot nu toe zwaarste aanval op Berlijn gedaan.

Welk een strijd ook onze Hollandse jongens daar hebben te voeren toont een brief van Barendje Strubbe, *Lienys* neef uit Alkmaar, van 1 Februari 1944. Hij beschrijft daarin het bombardement in de nacht van Vrijdag 28 Januari op Zaterdag 29 & van de daaropvolgende Zondagavond.

Behalve een regen van brandbommen vielen er drie brisantbommen op nog geen 50 meter van zijn huis. Eén vaagde alle huizen aan de overzij van de straat weg, trof de hoofdwaterleidingbuis en veranderde de straat in een meer. Hun licht ging uit, maar door de branden was het licht als de dag. De voordeur werd in de keuken gesmakt, de ramen werden naar binnen gedrukt en het plafond kwam omlaag, waardoor een decimeter dikke kalklaag de vloer bedekte. De lampen werden verbrijzeld, de lijst van de keukendeur hing uit de ramen, enzovoort.

Ook achter het huis kwam een brisantbom terecht, waardoor de kelderdeur en een muurtje in de kelder belandden. Een brandbom viel door het dak en zette de divan in vlammen. Men gooide deze door 't raam op straat en wist met enkele emmers water de brand te blussen. De naastgelegen percelen brandden echter totaal uit. Barend zwoegde de hele nacht mee om overslaan te voorkomen en te redden wat te redden viel. Op een ogenblik, toen hij op het dak zat, begon zijn haar te knetteren; hij moest het eerst blussen.... De hele omgeving is nu plat en uitgebrand; alleen hun huis staat nog intact.

Vanmiddag tijdens een wandeling door Leeuwardens omstreken zagen we op een vrachtauto de romp van een vliegend fort, waarop de letters NP en dan enkele cirkels in elkaar. Bovenop en aan het einde waren geschutskoepels met vier mitrailleurs elk. In de nacht van Zaterdag op Zondag, tijdens de vlucht naar Leipzig, heeft een Engels vliegtuig bommen moeten uitgooien boven Driesum, waardoor brand uitbrak in het oude Rinsmaste, een boerderij en enkele andere woningen. Heit nam de ramp in ogenschouw.

De aanblik was droevig, maar ook alweer gelijk aan die op andere plaatsen waar we zo voor en na bominslag zagen. Van Rinsma State was het middenschip totaal uitgebrand, de beide vleugels hadden (van de straatweg gezien) schijnbaar weinig geleden.

De grote boerderij van [Bloemsma?], die naar ik hoor eigendom was van de familie van Gietsema, en direct westelijk aan Rinsma's State grensde, was tot de grond

afgebrand. Toch had men uit de voorhuizinge alle meubilair en kleren kunnen redden, daar de brand in de schuur begon. In de schuur lag het vee nog dood op stal, een afschuwelijk gezicht.

Drie paarden, 16 schapen en ruim twintig koeien lagen verschroeid en in verwrongen houding op stal, slechts enige dieren konden worden gered. Helemaal aan de andere kant van het dorp, aan de weg naar Dantumawoude waren twee flinke arbeidershuizen door brandbommen getroffen. Ook deze waren geheel afgebrand, en de bewoners hadden alleen hun veege lijf kunnen redden.

De oude mannen en vrouwen uit het als rusthuis in gebruik zijnde Rinsma's State waren in de Openbare School te Driesum en in het Volksgebouw te Murmerwoude ondergebracht. Het is alles gelukkig zonder persoonlijke ongelukken afgelopen, wat vooral een ooggetuige wel als zeer bijzonder moet treffen. Naast de tientallen brandbommen vielen er ook nog enige gewone zware bommen die gelukkig allen meer buiten de bebouwde kom vielen. Zelfs tot in de Mieden benoorden Kollumerseweg lagen sommige stukken land bezaaid met bommen, hier had door onvoorzichtigheid van jongens nog een ongeluk plaats dat èn hunner nog het oog kostte.

24 Februari 1944

De taak van den dagboekschrijver is geen sinecure meer. Churchill heeft Dinsdag in het Engelse Lagerhuis een rede gehouden, waarin hij een verscherping van de luchtoorlog tegen Duitsland heeft aangekondigd, een toeneming van het aantal en de omvang van de

luchtaanvallen, die o zelf weer de inleiding zijn van grote gebeurtenissen in dit jaar. Ons land heeft al dadelijk de invloed van de nieuwe geallieerde plannen kunnen voelen.

Dinsdag, op de dag van Churchills rede, werden Nijmegen, Arnhem, Enschede en Coevorden gebombardeerd, vanmorgen had het Leeuwarder vliegveld zijn hevigste aanval te doorstaan en enkele tientallen minuten geleden vielen twee bommen, waarvan één zeer zwaar, waarschijnlijk op het vliegveld.

De aanval op Nijmegen is wel de noodlottigste geweest; het station (wachtkamer) en omgeving schijnen zwaar geteisterd te zijn door Amerikaanse bommen. Een juist binnenkomende trein werd - zegt men - geheel vernietigd. Het aantal doden is daar ongeveer 400 [..]. In totaal eisten de aanvallen op Nijmegen, Arnhem Enschede en Coevorden 465 doden, schrijft de krant vandaag. Daarvan zijn, hoorde ik, in Coevorden en 21 in Enschede te betreuren. Enschede brandde 24 uur na de aanval nog. Onze kennissen in Enschede, van wie ik in dit dagboek gelijke berichten opnam, schreven ons, dat ook op hun dak een brandbom viel.

Het bombardement van Leeuwardens vliegveld had vanmorgen omstreeks half elf plaats. Zelf was ik niet in de stad, ik moet mij dus op verhalen van oor- en ooggetuigen verlaten. Ditmaal zijn de vliegeniers waarschijnlijk weer Amerikanen geweest, maar ze hebben nu eens raak gegooid, uitgezonderd dan een bom, die in Marsum verdwaalde en daar 6 doden maakte. Nauwelijks had men de aanwezigheid van Amerikaanse(?) vliegers bemerkt, of de eerste bommen

kwamen al op 't vliegveld neer. De aanval was geconcentreerd en blijkbaar goed voorbereid: waar de ene golf bommenwerpers ophield, ging de volgende verder.

Elke golf telde 15 machines, in totaal waren er 75 à 95. Al spoedig na de aanval brandden benzinetanks en ontploften getroffen munitieopslagplaatsen. De dreunen waren in Steenwijk te horen, de rookkolommen zag men in Wolvega zelfs! Ooggetuigen vertellen, dat er vele branden uitbraken, waaronder 8 felle: benzineopslagplaatsen, munitiedepots en hangars. Tot laat in de middag ontplofte nog munitie op het vliegveld. Het aantal doden is groot, schat men. Er zouden 3 Nederlandse arbeiders 't leven gelaten hebben & heel wat Duitsers. De officierscantine & andere gebouwen zijn getroffen, ook vele Duitse meisjes zijn omgekomen.

In Cornjum bij het klapbruggetjes is een zeer zware bom gevallen. Het dorp is ontruimd. De mensen slapen in de kerk en in grote boerderijen. Vanavond, terwijl ik verslag deed van de reis naar Assen, viel een zeer zware bom, zwaarder dan een van vandaag, dan elke vorige, verzekerde de luchtbescherming mij. Er was slechts één vliegtuig in de lucht, dat we na enkele minuten terug hoorden komen. Prompt viel er weer een bom; ditmaal niet zo'n zware. Waarschijnlijk betreft het hier een afleidingsmanoeuvre, terwijl een grote luchtmacht elders anders zijn weg naar Duitsland zoekt.

Gisternacht stortte zacht en kalm, achter Schilkampen, even buiten Leeuwarden, een Duitse jager neer. Het hoofd van den piloot vond men op het Vliet; andere lichaamsdelen waren her en der verspreid. Nu ook 't

Leeuwarder vliegveld omgeploegd dreigt te worden, zullen ook de Leeuwarders binnenkort wel opgetrommeld worden om op 't vliegveld te werken, zoals de Amstelveners destijds op Schiphol.

Rondom 't vliegveld Havelte wonenden (Steenwijk, Meppel, Hoogeveen e.d.) moeten 14 dagen daar hun krachten aan 't Duitse oorlogspotentieel geven. Ook Assen valt nu onder de verplichting. Ik was zo “*gelukkig*” om een oproep voor 't vliegveldwerk op de kop te tikken. Het papier geeft een simpel beeld van de mentaliteit bij onze huidige regeerders.

In Assen zijn op 14 Februari, meldt de krant, vier jongemannen, behorende tot “een groep terroristen”, ter dood veroordeeld & door de kogel ter dood gebracht. Het zijn de wegwerker Gerben Desire Oswald uit Harlingen, kantoorbediende Gerrit Schuil uit Harlingen, de timmerman Lolle Rondaan uit Beetgum en de student Folkert Bergsma uit Delft.

De Höhere SS und Polizeiführer laat erbij vermelden, dat “het overtuigend bewijs van hun schuld is geleverd & de veroordeelden hebben bekend een poging tot moord hebben gedaan op den Nederlandsen eersten luitenant der politie Van Wijnen te Harlingen en op een anderen pro-Duitsen Nederlander. Bovendien hebben zij medewerking verleend bij overvallen op verscheidene gemeentehuizen en distributiekantoren”.

Ik vergat nog te vertellen, dat de Assenaren beneden de 45, die niet capabel zijn om op Havelte te werken, veertien dagen aaneen in een loods te Assen generatorhoutjes moeten sorteren. Ook de

hoofdingenieur van de Rijkswaterstaat brengt daar zijn 14 dagen door. Waarlijk, men moet voor dit werk wel de ingenieurstitel hebben!

Enkele weken geleden vlogen de Engelsen op een Zondagmorgen over Friesland. De dominee van Joure onderbrak zijn preek en zei: “*Hoor, gemeente, een Tommie. God zegene hem!*”. De Dinsdags daarop werd hij gearresteerd.

Men hoort verzekeren, dat een lijst van 1.500 mensen is samengesteld, die zo meteen in gijzeling genomen zullen worden en naar Duitsland zullen worden vervoerd om als tegenwaarde te dienen, wanneer hier eens iets gaat gebeuren. Vandaag hoorde ik, dat het 40.000 vooraanstaande mensen zouden zijn, onder wie alle gereformeerde predikanten.

Internationaal wijzigt de situatie zich alleen aan het Oostfront. De Russen hebben na de vernietiging of de Bevrijding van de 10 divisies in de Dnjeprbocht de aanval op KriWoïrog geopend. Gisteren maakte het *O.k.W. (Ober-kommando Wehrmacht)* bekend, dat een stad ontruimd was. De generaal (*Stemmerman*) van de omsingelde of omsingeld geweest zijnde divisies is volgens Duitse berichten gesneuveld. De Belgische Rexisten leider *Leonneke Degrelle* nam ‘t commando over en wist de troepen veilig in de Führerschoot terug te voeren.

Hij deelde *Hitler* mede, “*dat in geen geval gehele formaties Duitse troepen, zelfs niet ter sterkte van een compagnie, door den vijand vernietigd zijn*”. Bij het Ilmenmeer ontruimden de Duitsers Cholm.

In Japan werden de chefs van de generale en admirale staven ontslagen. De minister-president Tojo nam zelf de functie van chef van de generale staf op zich.

Churchills rede is niet erg opwekkend geweest, maar toch ook niet zo, dat de bodem rijp zou zijn voor pessimisme. Dat Italië niet opschiet is een gevolg van het feit, dat de troepen ervoor enkel uit Noord-Afrika gerecruteerd worden, terwijl men ook rekening moet houden met de beschikbare scheepstonnage. Dat wil dus zeggen, dat het invasieleger in Engeland intact blijft, ook de scheepsruimte.

Uit de Friesche Courant van vanavond in het verslag van een *“Frontzorgavond”* in Zalen Schaaf te Leeuwarden: *“Spreker (de Frontzorgleider L. Bunt) stelde vast, dat vandaag (23 Februari 1944) voor 14 jaar de Duitse politieke soldaat Horst Wessel viel. En met hem willen wij de 32 gesneuvelde kameraden uit het district Friesland gedenken”*. Na deze woorden speelde het orkest *“Ik had een wapenbroeder”*.

Op het distributiebureau te Hoogezand is een overval gepleegd. De wachthoudende agent, een Anjumer, werd doodgeschoten. In Den Haag is een overval gedaan op een politiebureau. De agenten werden in de cel gestopt, 50 revolvers met munitie werden ontvreemd, alsmede de sleutels van de kluizen, waarin de Haagse distributiebescheiden werden opgeborgen. Of deze bescheiden ook ontvreemd zijn, vermeldt m'n correspondent niet.

Seiss Inquart heeft nu de doodstraf gesteld op alle pogingen om zich de bevolkingsregisters,

persoonsbewijzen, distributiebescheiden, stempels e.d. wederrechtelijk toe te eigenen.

25 Februari 1944

Het luchtoffensief door Churchill Dinsdag aangekondigd brandt los. Duizenden Engelse en Amerikaanse vliegtuigen vallen bij dag en nacht van 't westen en het zuiden uit de Duitse steden en kleinere industriecentra aan. Schweinfurt, Gotha, Regensburg, Stuttgart en andere Zuid- & Midden-Duitse steden moesten het in de afgelopen 48 uur zwaar ontgelden. Ook vandaag zouden, naar verhaald wordt, weer punten in Nederland zijn aangevallen. Gisteren bombardeerden Amerikaanse toestellen drie Nederlandse vliegvelden waaronder dan Leeuwarden.

Het bombardement van 't Leeuwarder vliegveld had vandaag de verwachte gevolgen. 't Bevel is afgekomen, dat Leeuwarder burgers op 't vliegveld moeten werken. Eerst zullen de bedrijven uitgekamd worden. Men volgt dus nog niet het systeem van Assen, Meppel e.d.: het bevolkingsregister. Ook de Nederlandse Arbeidsdienst van 't kamp Workum, die reeds eerder hier werkte, is weer gerequireerd.

Zeventien bussen vol jongens arriveerden vanmorgen. Ze werden ondergebracht in de barakken aan de Troelstraweg, waarboven nu de Nederlandse vlag weer wappert. Volgens berichten werden vandaag ook al jongens gewoon van de straat opgepakt om op 't vliegveld te werken. Op de veemarkt werden vandaag de grote vrachtauto's ingerekend.....!

Vanavond omstreeks zeven uur weerklonken er weer twee harde knallen, terwijl geen vliegtuig te horen was. Waarschijnlijk zijn twee tijdbommen ontploft.

Gisteravond zou één bom neergekomen zijn bij de hoofdingang op 't vliegveld; de andere kwam aan de Oostkant van de Stiensersweg in 't land terecht zonder noemenswaardige schade aan te richten.

Langzaam druppelen de berichten over de ramp in Nijmegen en Enschede binnen. Van Arnhem hoort men weinig. Coevorden is raak geweest; ook de brug in de weg naar de grens is kapot. Het blijkt, dat de luchtgevechten de oorzaak van de verwoestingen in Enschede en Arnhem zijn geweest. In Enschede stortten twee vliegtuigen met de volle bommenlast in de stad neer.

Berichten uit Lent melden, dat men in Nijmegen vermoedt, dat de lading, die op deze stad terecht kwam, eigenlijk voor Kleef gestemd geweest was. Een bom, vertelt men nu, kwam terecht op de derde klas wachtkamer van het station; alle inzittenden vonden de dood. Ook van een loods met leerling machinisten, die daarin juist een cursusjes volgden, is niets teruggevonden. Een vliegtuig stortte neer op de laatste wagon van een juist in de richting Arnhem vertrekkende Dieseltrein. Dat de grote kerk instortte, vertelt men, kwam doordat er een bommenwerper tegenaan vloog.

Ons land is wel weer zeer zwaar in de rouw gedompeld. En dan te bedenken, dat hier slechts een tipje wordt opgelicht van de sluier van ellende, die over Hitlers Derde Rijk ligt!

Uit Neurenberg is vandaag bericht gekomen, dat men daar al een week wachtte op de aankomst van het lijk van Oom Johannes. Daarvoor ontving men van zijn vrouw taal noch teken; men begon reeds het ergste te vrezen!

Men zegt, dat het met onze aardappelpositie slecht gesteld is. Waarschijnlijk zal er voor twee maanden te weinig zijn.

27 Februari 1944

Verschillende burgers van Leeuwarden werken nu op 't vliegveld. De bedrijven hebben een percentage van hun personeel moeten afstaan om de schop ter hand te nemen en de puinhopen van hangars en dergelijke op te ruimen. Van de Frico hoorden we, dat de directie eerst zelf zoveel mannen moest aanwijzen. Juist had men 't lot laten beslissen, toen de Arbeidsbeurs een groep mannen van de transport-afdeling aanwees.

Wie weigert –waartoe het landoorlogsrecht toch de volledige vrijheid geeft - ziet zijn meubels verbeurdverklaard en naar Duitsland gestuurd. Men zegt, dat er op het vliegveld nog zeer veel onontplofte tijdbommen liggen. De burgers moeten deze afdekken met een lading zand. Velen hebben gisteren al angstige uurtjes gehad!

De luchtoorlog woedt nu met een ongekende hevigheid. De geallieerde luchtmacht doet dag en nacht aanvallen op Duitsland en de bezette gebieden. Zuid-Duitsland is deze week aan de beurt geweest, Augsburg, Regensburg, Leipzig, Stuttgart en Schweinfurt hebben alle meer dan een aanval te doorstaan gehad. Verder werden nog

gebombardeerd Gotha & Fürth in Zuid-Duitsland en Steyr in Oostenrijk. In totaal heeft de geallieerde luchtmacht deze week op Duitsland en de bezette gebieden in het westen meer dan 20 miljoen kilo aan bommen afgeworpen, vertelde een bezoeker vanmiddag.

De verwoestingen in Nijmegen en Enschede moeten vreselijk zijn. Men kan zich indenken, hoe het er in Duitsland uit zal zien. De Duitse luchtmacht heeft gedurende de laatste tijd een serie vergeldingsaanvallen gedaan op Londen, naar verluidt telkenmale met 100 machines. De krant van gisteravond meldde, dat in Februari boven Engeland 6 miljoen kilo afgeworpen is. Wel een verschil met de aantallen, die de andere zijde meldt. Bij een van de aanvallen van de afgelopen week op Londen kwam een bom terecht in de omgeving van de Koningin. Zijzelf bleef ongedeerd; enkele hofdames werden gedood of gewond.

Steeds meer hoort men van meedogenloze razzia's ten plattelande. In dit dagboek maakte ik melding van een overval te Akkerwoude en Rinsumageest. Er werden daar 50 jongens gearresteerd en later weggevoerd naar Duitsland. Ruim 200 Duitsers zetten plotseling alle wegen af; geen mens kon in of uit het dorp. Wie beslist ergens anders heen moest, kon een vergunning halen in de school. Ook in Staphorst moet deze week een groot aantal jongens opgepakt zijn. Men zag een grote groep in Staphorsterkledij geboeid op het Meppeler station.

6 Maart 1944

Een enkele maal hoort men eens het verhaal van een ooggetuige bij wat er zich tijdens een geallieerd bombardement in Duitsland afspeelt. Des te meer

spreekt het verhaal van de verwoestingen in Nijmegen, Arnhem en Enschede, welke steden de Amerikaanse vliegers waarschijnlijk voor Duitse gehouden hebben. Men kan zich indenken, hoe het in Duitsland zal zijn, waar steden als Neurenberg bv driemaal per dag een bombardement hebben te doorstaan.

De kranten melden natuurlijk in grote opmaak de terreuraanvallen op Nijmegen en Enschede: kerken zijn getroffen, weerloze kinderen en vrouwen gedood enzovoort. Het is gruwelijk, maar het misselijke van de hedendaagse penne- en hielenlikkers op de redactie-bureau's is, dat ze ons de halve waarheid maar vertellen. Ziehier, wat wij nog van ooggetuigen en uit correspondentie hebben.

Nijmegen: vijfhonderd doden zijn er tot dusverre begraven. Het aantal slachtoffers wordt op 700 à 800 geschat (Rotterdam schat men op 23.000!) De berichten van 1.300, 1.400 en zelfs 1.600 slachtoffers schijnen gelukkig overdreven te zijn. vijf kerken zijn getroffen en grotendeels vernield. De drie hotels op het Stationsplein zijn verdwenen met de inhoud, die bestond uit: officieren, Duitse meisjes, Duits spoorwegpersoneel.

Een groot deel van de binnenstad is in een ruïne herschapen. Het grote gebouw van Vroom en Dreesman, waarin de Duitse telefoon was ondergebracht, is totaal met de grond gelijk gemaakt. Woensdagavond 23 Februari (het gebeurde 22 Febr.) zaten er nog mensen in de kelders te kloppen. Op het station werden zeer veel slachtoffers gemaakt. Een ooggetuige vertelde, aldus *Lien* in haar brief van 26 Februari, dat zij in de vestibule

was, toen de eerste bom viel. Ze kroop onmiddellijk onder een marmeren bank en redde daardoor haar leven.

Toen ze na 't bombardement op 't perron kwam, zag ze daar de Diesel, die juist naar Arnhem zou vertrekken (half twee) in volle vlam staan. De mensen zaten erin als ratten in de val; de Diesels hebben nl. slechts zeer kleine uitgangen aan 't begin en 't einde van de wagons, terwijl de ramen van dik glas zijn en slechts een klein eindje geopend kunnen worden. De mensen gilden vreselijk. Wie er uit wist te komen, was nog ernstig gewond.

Men zegt, dat slechts twee van de inzittenden ongedeerd zijn. In de derde klas wachtkamer deden 30 jongelui telegrafistenexamen. 27 hunner werden gedood. De doktoren uit verre omtrek, ook uit Zutphen, werden gerequireerd om te helpen opereren en amputeren. Ook uit Nijmegen meldt men, dat het geen gevolg is geweest van een luchtgevecht, doch een doelbewuste aanval.

In Arnhem werd de ketelkamer van de gasfabriek getroffen waardoor de stad volkomen zonder gas zat en misschien nog wel zit. Vlak ernaast was een chemische fabriek, die voor Duitsland werkt. In het midden van de vorige week werd andermaal een aanval op Arnhem gedaan. Ook deze eiste weinig of geen slachtoffers.

Over de verwoestingen in Enschede schreven onze daar wonende kennissen: "Het aantal verwoeste fabrieken bedraagt ongeveer vijftien (de krant meldde daaromtrent natuurlijk niets!); sommige daarvan zijn slechts gedeeltelijk uitgebrand. Verder zijn een paar scholen vernield en een paar kerken, ook het Parochiehuis aan de Deurningerstraat. Van de openbare gebouwen noem ik

verder de Ambachtsschool en M.T.S. aan de Boddenkampsingel, vlak bij ons, de openbare Leeszaal in het centrum, benevens tientallen winkelpanden.

Het aantal verwoeste woonhuizen schatte ik reeds op \pm 1.500; het is waarschijnlijk iets hoger; daarnaast hebben vele honderden woningen slechts lichte schade opgelopen. In het Walhofpark ontstonden “*slechts*” 9 branden; 8 daarvan werden spoedig geblust; slechts één woning is vrijwel vernield. Het bluswerk werd sterk gehandicapt door een tekort aan brandweermateriaal en spoedig ook door een tekort aan water. Er vielen slechts een zestal bommen in het zwaarst getroffen stadsdeel (Haaksbergerstraat-Patmos). Daar zijn de meeste doden gevallen. Dit aantal bedraagt thans plm. 50, dus veel minder dan op 10 October jl.

Dit komt 1° doordat bijna uitsluitend brandbommen vielen (geen duizenden, maar tienduizenden!) en 2° doordat in het middaguur, betrekkelijk weinig mensen zich op straat bevonden, waar het gevaar ook met brandbommen groter is dan in de huizen. De onderwijzers, die toch reeds kolen schaarste-vacantie hadden (die vakantie is weer verlengd) hebben nog kunnen meehelpen bij het woningonderzoek voor het onderbrengen der duizenden daklozen.

Een vraag, die ons ook sterk bezig houdt, is: wat is er eigenlijk gebeurd? De formatie kwam uit het zuiden en telde 30 à 40 vliegtuigen. Uit het afwerpen van een rode ballon en de afwezigheid van Duitse jagers en een luchtgevecht, wordt algemeen afgeleid, dat hier een doelbewuste aanval heeft plaats gevonden, waarschijnlijk

de eerste van de acht aanvallen, die sinds '40 op Enschede hebben plaats gehad.

Ook in Nijmegen en Arnhem gelooft men trouwens aan een doelbewuste aanval. Terwijl daar de bommen neerkwamen, onmiddellijk na het signaal veilig, was hier in het geheel geen luchtalarm; dit kwam pas daarna; hieruit blijkt wel, hoe weinig het luchtalarm waard is. Deze doelbewuste aanval gold zeker niet de fabrieken, maar de stad; vele bommen vielen ver van de fabrieken, doch het spreekt vanzelf, dat, wanneer de stad Enschede gebombardeerd wordt, ook fabrieken worden getroffen.

De conclusie, die hier vrij algemeen wordt aanvaard, is deze: de commandant van het eskader, gaande van Noord naar Zuid en zijn bommen werpende op verschillende bevolkingscentra in de grensstreek (Nijmegen, Arnhem, Enschede, Coevorden enz.) heeft gemeend boven Duits grondgebied te zijn. Dit is een hard oordeel tegenover de Amerikaanse luchtmacht, maar onze gezindheid mag ons als nuchtere en critische Nederlanders er natuurlijk niet toe brengen, de geallieerde strategie à tout pris te accepteren, nog minder te verdedigen.

Het is zo zielig, dat zoveel duizenden behalve hun leven alles verloren hebben: kleding, huisraad enzovoort. En vreselijk is ook een wandeling door de gebieden, die het ergst getroffen zijn; zij vormen een stuk oorlogsland, even sterk als de zwaarst getroffen Duitse steden. In de arbeidersstraat, de 2e Veldkampstraat b.v., een vrij lange straat, staat nog één huis. Op verschillende plaatsen vragen zelfs oud-Enschedeërs elkaar "*in welke straat zijn we nu?*" Hoog vlogen de Amerikanen ook hier niet;

dat de bevolking doodsbang is geworden spreekt wel vanzelf.

Wij maken het goed en wensen jullie alle zes het beste voor de toekomst. “*Kop op!*” zei een 80-jarige vrouw uit de stad in de donkere nacht van de 22ste op de boer in Driene; een leus, die we zeker allen nodig hebben! P.S.: Het huisje van “*tante*” op Patmos bleef geheel gespaard. Het staat er als een oase in de woestijn. Er zijn gèèn brokstukken van vliegtuigen neergekomen en gèèn parachutisten of verminkte piloten.

Wel heb ik vele ijzeren platen gezien van 50 bij 80 cm., voorzien van metalen lussen; door deze lussen pasten metalen banden, die ik ook vele heb gezien en die het merk “*Chicago*” droegen; verder zag ik gootvormige staven van dezelfde lengte als de planten, die het opschrift “*Front*” droegen. Het was vrij wel mogelijk deze onderdelen te monteren tot de houders van de brandbommen, één houder kon naar mijn mening reeds honderden brandbommen bevatten; in de stad en op de boer werden deze onderdelen in groot aantal gevonden. Het oostelijk deel van de stad: de Laares, het Hoogeland enz. is geheel gespaard gebleven.

De Duitsers slaan natuurlijk onmiddellijk propaganda uit deze droeve gebeurtenissen. Reeds enkele dagen na de bombardementen waren overal in het land platen aangeplakt, waarop het bommen regende. Daaronder staat: “*Van je vrienden moet je ‘t hebben: Nijmegen, Arnhem, Enschede*”.

Het aantal zieken, vooral tbc-lijdens, neemt onrustbarend toe. Uit Assen kreeg ik Vrijdag het

ontstellende bericht, dat mijn collega Landwehr bloed heeft opgegeven en dat bij hem een vrij ernstige tuberculine aandoening is geconstateerd. Het bericht trof ons allen diep. Hoe ernstig de toestand is, laat zich nog moeilijk bepalen. Onze principaal, Hak, houdt me regelmatig op de hoogte; uit zijn berichten blijkt, dat de kansen steeds wisselen.

Dat zijn de gevaren, die de mensen in het bezette gebied bedreigen. De gevaren, waarmee de jongens in het buitenland te kampen hebben, de bombardementen nog daargelaten, zijn oneindig veel groter. Zij slapen vaak in kampen met betonnen vloeren, krijgen niet de geneeskundige verzorging, die zij behoeven als ze ziek zijn en niet de middelen om op krachten te blijven.

Zo kregen wij nu het relaas te horen van het lijden en de dood van Oom Johannes, die 7 Februari 1944 te Linz in Oostenrijk stierf. Hij kreeg een aanval van bronchitis, die verwaarloosd werd. De bronchitis werd pleuris & de pleuris long-tbc, of beter gezegd – vertelt zijn tweede vrouw, die de laatste 14 dagen bij hem was—longpest. De eerste tijd moest hij liggen in het stro op de betonnen vloer. Men belde regelmatig om den dokter, maar die zei, dat hij bij hem moest komen. Ten langen leste heeft men hem op een vrachtwagen & ten slotte dragende naar het *kranke revier* in de bergen van Ebelsberg getransporteerd, waar hij langzaamaan is weggekwaamd.

Tante Mien, zijn tweede vrouw, die nu met een zoontje Hans achterblijft, heeft gedaan weten te krijgen, dat hij in Neurenberg, waar haar ouders wonen, is begraven. Deze begrafenis, op 24 Februari jl., is een grote manifestatie geworden van de solidariteit van een deel

van het Duitse volk met de buitenlandse arbeiders. Oom Johannes werd met militaire eer begraven & onder belangstelling van vele Neurenbergers, van wie de één belangeloos het orgel bespeelde & vioolmuziek ten gehore bracht, de ander, een waard, koffie en bier schonk bij het dodenmaal & weer anderen bloemen aandroegen om in het graf te strooien. Veertien kransen dekken zijn kist. De soldaten vuurden drie salvo's af & de dominee, geen nazi-man, hield een ontroerende grafrede [...].

Nu weten wij ook het verhaal van zijn droef bestaan in de elf maanden "*Einsatz*" in Duitsland, nu weten wij, waarom zijn brieven het *SS- Feldpoststempel* droegen. Nadat hij uit Berlijn naar Oostenrijk was overgeplaatst, werd hij –geheel tegen zijn wil–bij de *SS* geplaatst, kreeg het groene pakje aan en was militair geworden. Tante Mien vertelt, hoezeer hem dit zelf tegen de borst gestuit heeft. Zijn taak was met andere de goederen te sorteren, die uit Italië werden aangevoerd en daar in een geweldige hal opgestapeld: schoenen, dekens, naaimachines, stofzuigers, ja van alles werd uit het land gesleept, dat zich een zo trouweloos bondgenoot betoonde [...]; zelfs de veters kwamen in grote ladingen over de Alpen.

Mag het een wonder heten, dat men daar in Duitsland nog eet als nooit tevoren: 600 gram vlees in de week (hier 100), tante Mien kreeg dagelijks een ei, Hansi zelfs twee. Uit de verhalen van de juist teruggekeerde vrouw blijkt wel, hoezeer men daar in Duitsland de geallieerde bombardementen moe is en ze vreest. Sommige steden zijn in ruïnes herschape. Men is zich terdege bewust, dat deze oorlog voor hen allang verloren is. *Hitler* kan

ook niet anders, is de mening, hij wordt gebruikt door het grootkapitaal [...].

In Dokkum zullen in de Benthem 25 *Landwachtmannen* (NSB-ers) ondergebracht worden, die de jacht op onderduikers en zwartehandelaars zullen openen. Ook elders zullen er troepen gestationeerd worden (men noemt Leeuwarden en Drachten). In Dokkum werden 80 gezinnen (onder wie Heites neef P.J. Conradi) voor de keus gesteld zo'n *Landwachter* te herbergen of een compleet bed (met matrassen en dekens) ter beschikking te stellen. Ze kozen 't laatste.

Internationaal blijft de situatie zich enkel aan het Oostfront wijzigen. De Russen hebben enkele nieuwe offensieven ingezet: één in het noorden bij Narwa, Pskof en Ostrow, welke drie steden bijna in hun handen zijn, één in de noordelijke Oekraïne en één in 't zuiden, dat naar Odessa gericht is. Belangrijk is, dat er tussen Rusland en Finland onderhandelingen gaande zijn over een afzonderlijke vrede. De Russen maakten hun voorwaarden aan de Finnen bekend, maar tot dusverre zijn zij er niet op ingegaan. Verteld wordt, dat het Finse parlement vandaag opnieuw bijeen is. Niet alleen wij, ook in Duitsland vazalstaten (Bulgarije en Roemenië) volgt men de besprekingen met de grootste belangstelling.

In het westen worden de geallieerde aanvallen uit de lucht op de Duitse steden steeds heviger en talrijker. Ook in de afgelopen dagen hoorden en zagen wij de Amerikanen en Engelsen regelmatige boven ons, Vrijdag trokken zij weer lange, witte strepen hoog in de lucht. Die dag waren de Amerikanen midden op de dag met

jager geleide boven Berlijn. Het zal de Berlijners wel verdrieten, dat er nog geen enkele Duitse bom op New-York of Washington gevallen is! Ook vandaag waren de Amerikanen boven Berlijn & omgeving.

Een opmerkelijk bericht was dit, dat de geallieerde wapenleveranties aan Turkije al een maandlang geschorst zijn. Worden de Turken weer de schurken? Een reële politiek van dit land laat nog steeds op zich wachten. In Italië hebben de Duitsers drie vergeefse pogingen gedaan om de geallieerden bij Anzio weer in zee te drijven. Aan dit front heerst verder een beangstigende kalmte. In 't Zuidwesten van de Stille Oceaan besloten de Amerikanen hun "*eilandje-springen*" met de bezetting van verschillende admiraliteitseilanden ten noorden van Nieuw-Guinea.

Nog vergat ik bij 't provinciale nieuws te vermelden, dat met ingang van vandaag de mannelijke bevolking van westelijk Leeuwarden tot 45 jaar voor werk op 't vliegveld wordt opgeroepen. Een allesbehalve benijdenswaardig werk! Gelukkig geeft men tegenwoordig spoedig & tijdig luchtalarm op 't vliegveld (Vanmorgen één keer), zodat de arbeiders het kunnen verlaten voor de Tommies er zijn. Is alles weer veilig, dan gaat in de stad ook het sein "*veilig*", opdat de arbeiders zich weer kunnen melden. Vorige week zijn velen bij het sein luchtalarm door de sloten heengelopen om maar van 't vliegveld te komen!

Wat de oorlog zoal heeft veranderd, dat bemerkte ik weer eens uit een brief van een vroegeren collega van mij over hen, met wie wij voor 10 Mei 1940 samenwerkten.

Het is een lange, droeve lijst, waarvan niemand kan zeggen, of hij afgesloten kan worden:

“Ik weet niet, hoeveel er tot de provincie doordringt van al de gruwelen, die zich hier de laatste anderhalf jaar hebben afgespeeld en of men wel geneigd is alles te geloven, omdat wij, die het zien, het zélf dikwijls niet kunnen geloven, maar in elk geval zul je wel weten, dat wij van de Joodse collega’s er niet veel zullen terugzien.

Hugo Heymans is in Augustus naar Polen gegaan, na enige maanden op Westerbork te zijn geweest, Lindeman is aan tbc gestorven, Sem Smit maakt het zeer slecht, zijn toestand is hopeloos. Japie Monnikendam is te ‘s Gravenhage gepakt, Spier schijnt zich nog te Vught te bevinden. Zoals je misschien al weet zijn daar ook al sinds vele maanden Dick Woudenberg en Aarse uit Rotterdam. Jan Carmiggelt is er aan longontsteking gestorven.

Reine van der Heide is ook door naar Polen of naar Theresienstadt. Zij uit Zaandam is overleden en Jo Elsendoorn, die geloof ik een opvolger of een voorganger van jou was, bevindt zich in gevangenschap. En van de dood van onzen goeden vriend Lex Althoff heb je natuurlijk gelezen en vernomen. De Tello, die correspondent was te Heemstede, heeft hetzelfde lot getroffen. Boekdrukker, de assistent van Van der Vegte, is te Rotterdam gepakt. Felten, de vroegere chef van de boekwinkel, is overleden.” Ik vrees, dat het hier niet bij zal blijven!

Zojuist hoor ik nog een “aardig” verhaal over ‘t vliegveldwerk. Zodra het luchtalarm is, vliegt iedereen weg. Wie met paard en wagen rijdt, spant het paard uit,

en galoppeert er op weg, zodat het daar een complete Wildwest tragedie is. Velen klimmen op wagens, zweepen het paard aan en jakkeren erop voort, niet lettend op sloten en andere staketsels.

Een van de voerlui, wien het nog niet snel genoeg ging, spande het paard uit en reed er op weg, zijn passagiers aan hun lot overlatende. Een andere, “*arbeider*” kwam thuis zonder een enkele knoop aan zijn jas; hij had iets sneller kunnen lopen dan de anderen, waarop iedereen hem bij de jaspanden probeerde te grijpen.

Vandaag moesten 600 mannen uit Leeuwarden-West de schop ter hand nemen. De kapper in de buurt had vanmorgen niets te doen.... Vorige week gaven 150 man geen gehoor aan de oproep 60 man ervan zijn nu opgehaald en, naar men zegt, naar Vught vervoerd. De mannen van Vught werken weer hier in hun gestreepte gevangenispakjes. Men zegt, dat het hun taak is, de tijdbommen op te ruimen.

Voor elke onschadelijk gemaakte tijdbom wordt hun zoveel jaar gratie geschonken (de één zegt één jaar, de ander tien....). Bij het bombardement van 24 Februari zou op het vliegveld de ondergrondse telefooncentrale getroffen zijn. Van de 300 daar werkzame Duitse meisjes zijn er 60 gedood.

9 Maart 1944

Drie dagen achtereen woedt nu al “*de luchtslag om Berlijn*”. Driemaal achtereen zijn de Amerikanen nu al met een geweldige luchtarmada - de krant van vanavond spreekt van een “*luchtinvasie*”! - midden op de dag naar het gebied van Groot-Berlijn geweest. Gisteren, vertelt

men, zijn er 2000 vliegtuigen heen geweest, 1000 bommenwerpers en 1000 jagers, van wie er naar Duitse berichten 112 werden neergeschoten, van andere zijde, naar mij verteld werd, 38 bommenwerpers en 15 jagers.

Een van deze bommenwerpers kwam gisteravond omstreeks half vijf bij de kruiswaters onder Wartena neer. Van de 10 inzittenden zijn er acht geblazen! De machine moest landen als gevolg van een explosie in de machine.

Zij kwam langzaam naar omlaag en zouden misschien een goedgeslaagde noodlanding gemaakt hebben, ware het niet, dat zij tegen een windmotor botste en in de grond sloeg. De boordschutter in de cockpit werd gedood; de kapitein, commandant van het eskader, gewond. De overlevenden hebben getracht, de machine in brand te steken, wat echter mislukte. Na de papieren en hun vlieger uitrusting verbrand te hebben, waarna ze in gewone burgerkledij stonden!, zijn ze er vandoor gegaan. De Duitsers lieten de speurhond erop los, maar de heren schijnen met een bootje vertrokken te zijn.

Ook de Duitse patrouilleringen schijnen nog niets opgeleverd te hebben. Behalve Berlijn zijn nog verschillende Nederlandse vliegvelden gebombardeerd, o.m. Soesterberg, dat flink nagezien schijnt te zijn. Ook Eelde en de Deelen (Arnhem).

Wat deze bombardementen op Duitsland uitrichten, hoorde ik gisteren van een vrouw, die juist van een bezoek van zes weken uit Duitsland en Oostenrijk in Holland teruggekeerd is. Gedurende deze zes weken, doorgebracht in Oostenrijk en Beieren (Neurenberg),

had zij slechts... vier [...] rustige nachten gehad. In de andere nachten had zij één of meermalen haar heil in de schuilkelder moeten zoeken. Ook de patiënten in de ziekenhuizen werden met bed en al via de liften in de kelders gereden.

De verwoestingen, die in Zuid-Duitsland bij de herhaalde dag- en nachtbombardementen zijn aangericht, zijn enorm. Complete stadsdelen zijn verwoest, ook in Neurenberg. De mensen daar, allen overtuigd, dat Duitsland totaal ten gronde gaat, leven bij het uur. Hun huisraad hebben zij ondergebracht bij boeren op het platteland; wat zij nog thuis hebben, is een zootje, dat niets meer waard is. De herhaalde bombardementen hebben de bevolking wel murw, maar aan de andere kant ook immuun gemaakt. Levensvreugde kent men er niet meer, de hogere rantsoenen (600 gram vlees, appels peren enzovoort) moeten de moed erin houden.

Toch komt het meer dan eens tot scènes, zoals bij een frontsoldaat, die terugkwam van verlof en zijn huis, zijn vrouw en 4 kinderen verdwenen vond. Met zijn geweer stormde hij de trappen van 't stadhuis op en vroeg, waar zijn vrouw en kinderen waren. Hoewel men drommels goed wist, wat er met hen gebeurd was, verwees men hem naar een adres, waar men misschien meer wist. Hij kwam terug, speelde op en toen men hem zou "*einsperren*" wegens weerspanningheid, schoot hij zich een kogel door het hoofd. Eén van de vele....

Op de dag vóór haar vertrek bombardeerden de Amerikanen een vliegtuigfabriek van de Neurenberger voorstad Fürth, waar talrijke vliegtuigen startklaar stonden. Noch van de fabriek, noch van de vliegtuigen

heeft men ook maar iets teruggezien. Mijn zegsvrouw zag met angst en verwondering de uitwerking van de luchtmijnen, waarvan één wel drie huizen totaal verpulverde. Geen dakpan, geen tafelpoot of stoel vond men terug; alles was tot een fijn poeder (“*cacao*”) vermalen [...].

De stemming in Duitsland is down, zeer down, zei zij me. Niemand gelooft meer in de overwinning; zelfs niet meer in de hoogste militaire kringen, waartoe haar broer behoort. De generaals veronderstellen, dat de invasie straks begint in Noorwegen [...], waardoor Duitsland van vijf zijden is ingesloten: ‘t westen, zuiden, oosten en noorden èn van boven!

Wanneer Duitsland niet ineens stort –de kans moet nog niet uitgesloten geacht worden! – duurt de oorlog nog wel vier jaar, want zich overgeven zal en kàn *Hitler* niet. De vrouw was geruime tijd in Oostenrijk. Zij vertelde dat in de omgeving van Linz 70.000 oorlogsgewonden lagen, van wie velen armen noch benen meer hadden! Vele vrouwen waren opgeroepen om de laatste dagen van deze arme mannen te verlichten.

De meesten verlieten Linz als weduwe. De vrouwen waren ondergebracht bij particulieren, d.w.z. bij vrouwen, van wie de echtgenoten aan het front zijn. De vrouwen zelf zijn ook nooit thuis, zij zijn of tramconductrice, chauffeuse, stationsbeambte, enzovoort. “*Duitsland drijft op vrouwen*”, zei ze.

De krant van tegenwoordig wordt interessant. Niet alleen het redactionele gedeelte –gisteren waren de Russische reserves opgebraakt, vandaag is de invasie weer

uitgesteld. Vandaag zijn de Amerikanen weer naar Duitsland geweest, men zegt weer naar Berlijn. Op 't vliegveld was vandaag driemaal luchtalarm; driemaal werd in de stad het signaal veilig gegeven. Op de stations hangt de luchtalarm-vlag de hele dag uit.

Maandag zijn verschillende treinen weer beschoten: bij Koudum, Wolvega en Hooghalen. Bij Koudum werd de machinist Zwerver uit Huizum zwaargewond. Hij kreeg verscheidene kogelwonden. In het ziekenhuis opgenomen, ontdekte men, dat zijn gesp van de broek verdwenen was. Men vond hem in de rug terug!

Pake sprak gisteren in de scheerwinkel met een Duitser uit Leipzig, wiens vrouw in Hamburg zat, wiens dochter verdwenen is, wiens zoon aan 't oostfront zit en misschien al niet meer leeft en wiens huis in puin ligt! Toch was de man nog opgewekt.

De *Landwacht* treedt in functie! Overal in de provincie hebben zij hun intocht gedaan. In Leeuwarden zitten er 60 in "*Ons Gebouw*", het voormalige centrum van de moderne Arbeidersbeweging aan de Grachtswal. De heren treden vooral op tegen zwartehandelaars, clandestiene slachters en ondergedokenen.

Gisteren was er een troep bezig op de Voorstreek, waar alle jongelui werden aangehouden. Wie niet vlug genoeg antwoordde, kreeg een trap onder zijn achterwerk! Bij "*Ons Gebouw*", waar men niet op het trottoir mag lopen, kwam het al enkele malen tot botsingen. Enkele schippers, getart door de wacht, namen hem zijn jachtgeweer af en zetten hem tegen de muur, zonder evenwel te schieten...

18 Maart 1944

Om maar even op hetzelfde chapter door te gaan: Donderdag zetten de zwarte mannen de M.T.S. af om van elke aanwezige leerling te kunnen nagaan of de papieren klopten. 't Was een vreselijk gezicht, de jongens in het gebouw gevangen te zien. At zag, dat de zwarten er acht wegvoerden! Woensdagavond hadden ze een inval gedaan in de Tivoli-bioscoop. Dertig jongens werden meegenomen; 22 heeft men weer losgelaten.

Vrijdagmorgen was 't station helemaal afgezet. Niemand kon eruit; wèl erin; ik zat al in de 7.18 trein, voordat ik hoorde, dat de hele zaak afgezet was.

Overal op de spoorbaan stonden de heren met het jachtgeweer als de jagers schietklaar. Men zou moeten lachen als 't niet zo indroevig was. De mare, dat 't Leeuwarder station afgezet was, ging natuurlijk als een lopend vuurtje door de omliggende dorpen en menige scholier achtte het geraden naar huis terug te keren. Vele zwartehandelaars, die 't nieuws in de trein vernamen, moeten hun "*zwarte*" boter en kaas zomaar uit de raampjes gegooid hebben. Een strooptocht langs de spoorbaan zou lonend geweest zijn!

Men hoort fraaie verhalen over de zwarte mannen. In Dokkum is één bij de troep, dien vroeger vanwege zijn landlopers allures en kledij de toegang tot "*De Posthoorn*" ontzegd was. Nu eet mijnheer daar & wordt er op zijn wenken bediend.

Authentiek is het verhaal, dat van het Asser corps (ze zitten in 't hele noorden, waarschijnlijk al in heel het land) zes regelmatig naar het ziekenhuis moeten om

ontluisd te worden! Drie uren lang moeten zij daartoe met een groene zeepachtige substantie op het hoofd zitten.... In Assen gebeurde het ook, dat een *Landwachter* op een volksgenoot NSB-er schoot, toen deze meende gerechtigd te zijn op zijn: "*Halt, doorrijden levensgevaarlijk!*" (!! *te mogen doorrijden.*" (*Van je vrienden moet je 't maar hebben*)

Mijn opzet was, het verhaal van vandaag te beginnen met een korte beschouwing van de internationale situatie; dit naar aanleiding van Churchills woorden - zo wordt op straat gefluisterd! -, dat de "*critieke dagen naderen*". De meningen over een invasie zijn heel verschillend. Sommigen zijn de mening toegedaan, dat zij helemaal niet komt, dat de "*Anglo-Amerikanen*" door intensieve luchtbombardementen op Duitsland *Hitler* en zijn aanhangers tot overgave hopen te dwingen.

Anderen - tot wie ik behoor - geloven, dat Engeland en Amerika tegenover Rusland, dat alles op het spel zet, hun "*holten Suntekloaze*" - politiek niet lang meer zullen kunnen voortzetten en tot grotere daden zal moeten overgaan, willen zij nog iets redden van hun prestige.

Maar onder degenen, die een uitblijven van de invasie uitgesloten achten bestaat nog meningsverschil over waar en wannéér! Er zijn er, die de inval op zeer korte termijn verwachten. Church-ills (ja, ik noem de man tenminste maar kerkziek, of heet hij Chur-chill?) woorden geven hun nog meer gronden voor hun verwachtingen..., die dit weekend (afgaande maan!) zeer geschikt achten, doch de overgrote meerderheid stelt zich in op Mei-Juni, and so *do I*. Maar ...men kan wel gissen, doch wie beslissen, dat zijn zij, aan de overzijde.

Daarom lijkt mij juist nu een korte schets van de militaire situatie niet misplaatst.

Al zal de strijd dan ook op de fronten moeten worden uitgevochten, ditmaal verdient de vermelding van het werk van 't Corps Diplomatique voor te gaan. Op politiek terrein trekt allereerst de Fins-Russische kwestie de aandacht. De krant meldde Donderdag, dat het Finse parlement de Russische vredesvoorwaarden met \pm 200 tegen 37 verworpen heeft. Het DNB had zijn gegevens "*uit welingelichte kringen*"; officieel is er - geloof ik - nog niets bekend gemaakt. Men mag echter wel aannemen, dat de onderhandelingen mislukt zijn.

President Roosevelt van Amerika heeft nog een laatste beroep op de Finnen gedaan, dat met een persoonlijke boodschap van koning Gustaaf van Zweden (neutraal) om niet door te vechten, is doorgegeven. De Russen hebben de Finnen nog enkele dagen bedenktijd gegeven. Die tijd loopt vandaag af.

Het is natuurlijk erg moeilijk om hier het naadje van de kous te weten te komen. De beslissing is voor de Finnen erg moeilijk: aan de ene zijde een toenemende Russische invloed, wanneer zij de voorwaarden accepteren; aan de andere kant de Duitse dwang om ze te verwerpen. Want het zijn nog de Duitsers, die in Finland de lakens uitdelen en dat de verwerping geschied is onder Duitse dwang is zeker. En daarbij komt, dat de Duitsers door de Finse aarzeling gelegenheid gehad hebben, de nodige maatregelen te nemen en dat de Italiaanse lijdensweg nog vers in het geheugen ligt.

Al met al: de toekomst ziet er voor Finland niet zo bijzonder hoopvol uit; een aannemen van de voorwaarden zou harde Duitse tegenmaatregelen ten gevolge hebben, het afwijzen waarschijnlijk een krachtig Russisch offensief, dat dienen moet om Roemenië & Bulgarije eens en vooral de lust tot het afwijzen van eventuele voorwaarden te ontnemen. Reeds bombardeerden de Russen deze week opnieuw Helsinki. Het Russisch offensief in het zuiden heeft het Rode Leger bij de Dnjestr gebracht, d.w.z. aan de Bessarabische grens, d.w.z. in de Roemeense "*invloedsfeer*".

De Roemenen beginnen zich onbehaaglijk te voelen, nu de hardhandige straatjongen, door den groten broer eerst zo mooi in het hoekje gedrongen, van zich af begint te bijten en ook de kleine broertjes niet met rust dreigt te laten.

De Roemenen, Bulgaren en ook de Hongaren zijn in de laatste tijd poeslief tegen de geallieerden; een vroegere Hong Roemeense premier is zelfs al naar Caïro om eens een aasje uit te werpen en te hengelen naar vredesvoorwaarden. Dit alles heeft echter de Amerikanen niet belet om hun luchtaanvallen op Sofia, dat reeds enige malen eerder geteisterd is, voort te zetten, daardoor de urgentie van handelen nog eens onderstrepend. Het nieuws van de fronten laat zich in drie groepen verdelen: luchtfront, Oostfront, strijd tegen de Japanners.

Het luchtoffensief tegen Duitsland blijft met onverminderde kracht voortduren. Zowel bij dag als bij nacht zijn de zware geallieerde bommenwerpers boven de Noord-, Midden & Zuid-Duitse steden. Brunswijk,

Augsburg, Stuttgart, Ulm, Düsseldorf, Frankfort, Wenen, ja nog zoveel meer plaatsen hebben bombardementen moeten doorstaan.

In Rusland dreigt voor de Duitsers een catastrofe. In allerijl trekken zij zich terug; de Russen moeten verklaard hebben, dat zij een geweldige voorraad oorlogsmateriaal buit gemaakt hebben & dat ten noorden van Cherson aan de Dnjepr-mond (welke stad nu weer in Russische handen is) enkele Duitse divisies omsingeld en in de pan gehakt zijn. De Russen rukken met zulk een snelheid op, dat de Dnjestr al op verschillende plaatsen bereikt is.

De dag zal niet ver meer zijn, dat het Rode Leger Odessa bestormt; slechts 120 kilometers scheiden de troepen nog van haar poorten. Het gaat daar voor de Duitsers zo snel bergaf, dat de tijd voor een invasie, wat dat betreft, wel rijp zou zijn.

In Azië duurt het offensief tegen de Jappen onverminderd voort. Het zal nog wel enige tijd duren, al eer de strijd daar tot ons spreekt. Ons zegt het veroveren van een eiland of een atol weinig, misschien ligt het aan onze (godgeklaagde!) onbekendheid met onze eigen koloniën, misschien betekent het Amerikaanse offensief ook niet dat, wat de Engelsgezinden er wel van maken. Maar dit spreekt toch wel tot ons, dat de Japanner geen stap meer voorwaarts doet.

Zelfs niet in Birma, waar hij lange tijd nog enige voortgang kon maken, dankzij de invloed van de verraders daar. Het schijnt, dat er in Birma een groot

geallieerd offensief is ingezet, waarbij zelfs gebruik gemaakt is van parachutisten, die ver achter de Japanse linies daalden.

Nee, het Oost-Aziatische front spreekt weinig tot ons en dat is geen wonder, want wij hebben in Europa, ja in ons eigen land al narigheden genoeg, die onze volle aandacht vragen. Daar is de kwestie van "*het tweede front*": zal Nederland oorlogsterrein, dat wil zeggen: gevechtsterrein worden? De meningen daaromtrent lopen ver uiteen; ik voor mij acht het lang niet uitgesloten, dat b.v. Zeeland & Brabant nog eens in de vuurlinie komen te liggen.

Hoe het zij, de Duitsers houden er wel rekening mee en volgens een bericht in "*Het Volk*" van gisteravond, "*eigen correspondentie*" uit Berlijn, zal er een tweede linie in ons land worden aangelegd, alhoewel de Duitse autoriteiten er absoluut zeker van zijn, dat elke AngloAmerikaanse invasiepoging op de Atlantic-Wall al te pletter zal lopen.

Waar die tweede linie zal liggen, laat zich gissen, als we horen, dat de spoorlijn Zwolle-Amersfoort voor reizigersverkeer gesloten is, omdat de Duitse Wehrmacht haar voor troepenvervoer e.d. moet gebruiken. Een kennis van me zag uit de trein in de bossen rond de Legerplaats Oldebroek een groot aantal zorgvuldig gecamoufleerde tanks. Dit gevoegd bij de wetenschap, dat de Duitse officieren, die 't ontzaglijke bombardement van Soesterberg overleefd hebben, in Zutphen zijn ondergebracht, doet mij vermoeden, dat de IJsellinie de tweede zal worden.

Wat men daar in Oldebroek en ook elders op de Veluwe uitspookt, zijn de voorbereidselen voor de verdediging van deze linie. Of het kinderachtige gedoe rond Assen, het bouwen van loopgraven in aardhopen, dat tot het opwerpen van een “*tweede linie*” behoort, lijkt mij onwaarschijnlijk. Of het moest zijn, dat men de Tommies zich wilde laten doodlachten? Ook rondom Leeuwarden schijnt men maatregelen tot wering van Angelsaksische invloeden over land te gaan nemen door het graven van greppels e.d.

Het wordt een bont boek van de oorlog! De samenhang is vaak verre te zoeken, maar wanneer men het zich tot taak stelt om de gebeurtenissen, die men ziet en hoort en die vaak niet meer in de krant beschreven worden, vast te leggen, moet men niet al te scrupuleus zijn en zo nu en dan de moed bezitten om de draad, die men –althans voorlopig—afgesponnen achtte, weer op te nemen. Wien ooit de lust mocht bekruipen om uit dit mengelmoesje van berichten een oorlogsverhaal te distelleren, zal zich de moeite van sorteren, schrappen en bundelen moeten getroosten (hiervan akte).

Men duidde mij dus niet euvel, dat ik nog eens over de “*zwartjes*” begin, die ik enkele pagina’s geleden al vaarwel meende te kunnen zeggen. Evenals in Assen en Dokkum & wellicht ook elders zijn zij hier begonnen met dekens te vorderen! In Assen kregen de mensen een bewijs van inlevering (men moest de dekens daar zelf nog naar ‘t politiebureau brengen!), waarop vermeld staat, dat men 5 cent huur per week ontvangt tot een maximum van vijf gulden. Op de Emmakade, hier, werd gisteren “*deken gevorderd*”.

In één huis moet een zwarte man van een ogenblikje, waarin de vrouw des huizes buiten de kamer was, gebruik gemaakt hebben, zich drie sigaren toe te eigenen. Deze praktische nationaalsocialist zit nu al in de bajes over zijn zonden na te denken. Hij moet ongetwijfeld tot de slotsom komen, dat er aan zijn verafgode leer in praktijk nogal één en ander mankeert. Dit feit heeft het bericht, dat 20 van de 25 corpsleden gevangeniscliënten zijn, een geloofwaardige inslag gegeven.

Hiervoor maakte ik melding van het beschieten van treinen. Dit feit heeft velen opnieuw de verzuchting doen slaken, waarom dat nu moet. Waarom moeten de Nederlandse burgers het ontgelden, waarom gooit men geen spoorlijnen of spoorbruggen kapot? Toevallig hebben wij deze week een gevalletje meegemaakt, dat ons de gelegenheid geeft hierop iets dieper in te gaan.

Dinsdagavond wachtten we op 't station Buitenpost op de trein naar Leeuwarden van 19 uur 12. De trein kwam in zicht, precies op tijd, doch 500 meter voor het station Buitenpost vloog plotseling de stoom van alle kanten uit de locomotief. De trein stopte & de machinisten sprongen van de machine. Het bleek, dat de locomotief een lekke ketel had en behalve de stoom ook alle water verloor.

De locomotief was één van de veertien uit 't depot Zwolle, die met kogelgaten doorzeefd waren en daar in een vloek en een zucht waren hersteld. De klinken, die de gaten hadden gedicht, zijn niet bestand tegen de grote druk & de gevolgen zagen we hier. De machinisten wisten het vuur uit de haard te halen, waardoor het

springen van de ketel voorkomen werd; door het verlies van de aftapkraan was echter belangrijke schade ontstaan, die niet zonder meer te repareren was. De reparatiewagens uit Leeuwarden arriveerden na 2 uren en om 10 over half elf konden wij met een andere trein vervoerd worden!

Het was laat in de nacht, toen de passagiers in Leeuwarden arriveerden. De twee-en-een halve uren gedwongen oponthoud hadden de mensen hongerig en dorstig gemaakt en men zal zich kunnen indenken, hoeveel animo er getoond werd, toen ik in Buitenpost nog in 't donker langs de trein liep, roepende: "*Koffie, thee, limonade, broodjes met kaas, broodjes met ham*". O sadist!

Tijdens het oponthoud heb ik een gesprek gehad met het treinpersoneel over het beschieten van treinen. Men verklaarde mij, dat er nog maar zeer weinig locomotieven zijn (de rest is "*over de grens*"), zodat de uitschakeling van elke machine de dienst voor een probleem stelt. Men is niet in staat, ze afdoende te repareren, wat nog meer gevaren biedt en zo dreigt de organisatie van de spoorwegen volkomen in de soep te lopen.

Het kapot gooien van spoorlijnen geeft weinig. Binnen een dag zijn ze hersteld. Bij kapotte bruggen, die men trouwens ook gauw in orde heeft!, laat men aan beide kanten een trein staan & de passagiers of troepen trekken over de noodbrug. Nee, wil men 't verkeer lam leggen, aldus de machinist, dan is dit de weg. Natuurlijk voor ons is 't de gevaarlijkste. Niet altijd kun je in 't betonnen schuilkeldertje achter op de tender komen (als

de machine zo'n kazematje heeft!); maar bovendien loop je kans de hete stoom in je gezicht te krijgen, waardoor je lelijk kunt verbranden.

Dat ontdekte ik gisteren bij een bezoek aan 't ziekenhuis te Assen, waarin een 26-jarige leerling-machinist is opgenomen, wiens gelaat en borst op deze wijze bij een beschieting verbrand zijn. Hij sprong daarna van de rijdende machine en werd buiten bewustzijn opgenomen. De stakker lijdt ontzaglijk en gilt dag en nacht onmenselijk, ook gisteren –elf dagen na de beschieting—nog.

De treinenloop dreigt nog hopelozter te worden, nu de Duitsers met een druk militair vervoer beginnen. Ik schreef al, dat het baanvak Zwolle-Amersfoort gestremd is. Men zegt, dat de Frico bericht ontvangen heeft, dat de lijn over Nieuweschans met ingang van Maandag ook gesloten wordt. In een kort tijdsbestek, luidt het verder, zijn 50 treinen per dag vol troepen Oldenzaal in oostelijke richting gepasseerd. Ook uit Leeuwarden zijn weer troepen vertrokken (o.m. uit de woningen langs de Mr. P.J. Troelstraweg), doch men veronderstelde aanvankelijk, dat die naar de Veluwe of Frankrijk gingen. *“Vogel waarheen is Uw vlucht?”*

Dat men ernstig rekening gaat houden met militaire gebeurtenissen in ons land, blijkt wel uit het feit, dat de bakkers ten plattelande alle turf voor het jaar al thuisgekregen hebben. Anders ging het mondjesmaat. Ook hebben zij een voorraad meel gekregen, afgemeten natuurlijk naar de behoefte. Zo is ons bekend, dat één van de tien bakkers te Zwaagwesteinde de tien zak meel *“in 't voor”* gekregen hebben.

Alle verloven van de arbeiders in Duitsland zijn ingetrokken tot 15 Mei a.s. Het motief is, dat bijna geen enkele verlofganger teruggaat (dat staat natuurlijk niet in de krant!) Een kennis van ons, wiens zoon al aan de grens was en daar teruggestuurd werd naar zijn “lager”, vernam van het Zwolse arbeidsbureau, dat 80 à 90 procent van de verlofgangers hier in Holland “onderduikt”.

Het weer is iets gunstiger geworden, maar vooral de late kwakkelwinter heeft nog zijn slechte invloed op de gezondheidstoestand van ons volk gehad. In verschillende steden (o.m. Amsterdam en Groningen) zijn hevige griep epidemieën uitgebroken, die echter nog geen kwaadaardig karakter dragen. Ook elders liggen duizenden mensen ziek, soms hele families. De doktoren kunnen het werk niet bijsloffen en de toestand wordt des te hopelozener, nu er geen jonge doktoren meer gereedkomen.

Ook de besmettelijke ziekten grijpen om zich heen: het aantal tbc-patiënten wordt enorm; de wachttijd voor sanatoria is nu twee jaar... De patiënt is dan wel dood óf genezen! Ook de gevallen van diphteritis nemen toe. Men zegt, dat 100 zusters van ‘t ziekenhuis te Groningen met besmettelijke ziekten te bed liggen, als gevolg waarvan men enkele afdelingen heeft moeten sluiten. De Spaanse griep zou heersen, hoor ik later.

Het werken op de vliegvelden duurt voort. De Drentenaren (onder wie de Assinezen) moeten twee weken naar Havelte. De Leeuwarder mannelijke bevolking beneden de 45 is echter met een week vrij;

sommige straten behoeven –zegt men—slechts twee à drie dagen. Een inwoner-dwangarbeider vertelde, dat er op verschillende plaatsen gaten als vijvers geslagen zijn, ook in de startbanen.

Een Duitser verklaarde hem, dat het een half jaar zou vragen, aler het hersteld kon worden. Echter, zei hij erbij, in het tempo, waarin de Leeuwarders werken, duurt het wel een jaar! Het moet inderdaad opvallend zijn, hoe hard er gewerkt wordt! De oppassers zelf (Oostenrijkers!!) zeggen, dat zij zich niet overwerken moeten en gaan beleefd “*een straatje om*” als de ploeg aan het kaarten is. Is er een “*hoge*” op komst, dan geeft hij een seintje. Kaarten en vluchten bij luchtalarm, dat zijn de met hartstocht beoefende bezigheden!

Ik heb mijn gesprekken met de dame, die zojuist uit Duitsland teruggekeerd is voortgezet. Zij vertelde mij van de stemming onder de Oostenrijkers, die zo fel zijn als men maar van een overwonnen volk kan verwachten. In de “*Wirtshäuser*” wordt hem, die met een “*Heil je-weet-wel-wie*” binnenkomt, voorgezet wat er op de bon te krijgen is. Wie de aanwezigen echter met een “*Servus*” of “*Grüss Gott*” begroet, kan van den waard krijgen wat hij hebben wil [...].

Toen hij hoorde, hoe erg het met de voedselvoorziening in het rijke Holland gesteld was, kregen zij een vorstelijk maal met spiegeleieren. Een dame uit Charlottenburg was stomverbaasd, dat ze daar in Oostenrijk nog melk in de koffie kreeg. Ja, zei de waard, U kunt er ook nog room in krijgen als U wilt!

In deze periode van chaotische toestanden zou men verwachten, dat een reis naar Oostenrijk een week of tenminste verschillende dagen zou duren. Integendeel. Elke dag vertrekt er een extra-trein van Den Haag via Keulen-Frankfort- Neurenberg-Regensburg-Linz naar Wenen. In iets meer dan een dag is men in de Oostenrijkse hoofdstad! Natuurlijk kent men ook in Oostenrijk genoeg partijmensen, die den *Führer* door dik & dun volgen.

Dat hier vaak nog iets anders dan de nazi-ideeën als *Leitmotief* dient, bleek uit een gesprek, dat mijn zegsvrouw met een overtuigd nazïste had. Deze vroeg haar: Wat denkt U, zouden de Russen ons als ze winnen allemaal naar Siberië sturen?

De Leeuwarder balie heeft bij de Duitsers geprotesteerd tegen de tewerkstelling van burgers op het vliegveld. Alle advocaten op twee na hebben het protest ondertekend. Verschillende grote bedrijven hebben zich daarbij aangesloten. De Duitsers hebben erop gereageerd zoals te verwachten was: zij zijn te weten gekomen, wie de geestelijke vaders van dit protest waren en hebben toen Mr. K. Westerling opgehaald en “*ingesperrt*”. Ook Timmenga zou opgehaald worden, doch deze was foetsi.

De Duitsers haalden toen Mr. A. E. Stoop, wiens handtekening nogal duidelijk was. Stoop, wetende wat hem te wachten stond, was ook verdwenen, maar is later teruggekomen omdat hij meende voor zijn daden te moeten staan. Hij is opgehaald & geen van beiden is nog vrij. Tot degenen, die niet getekend hebben, behoort Mr. A.A.M. van der Meulen, omdat de actie niet uitging van

de orde van advocaten & natuurlijk omdat hij juist van een gijzeling van 21 maanden teruggekomen is.

Nog even een bewijsje van de waanzin dezer dagen: Een harddravers veulen, drie dagen oud, hengst, kost... f 6.000! Het dekgeld van den vader is f 600. Een gouden oorijzer doet momenteel f 4.000.... Wie moet er nog peultjes?! O ja, dit herinnert me eraan, dat de groenten voorziening zo meteen helemaal stopgezet wordt; alleen de Centrale keukens zouden nog iets krijgen. Buikriemen zijn er ook al niet meer!

20 Maart 1944

Somnambules (helderziendes) en koffiediklezers maken in deze tijden goede zaken. Er zijn nog steeds mensen, die geloof hechten aan deze zwammende zwammen op de maatschappij (de schoondochter van mijn vroegere kostlui in Amsterdam, wier man in Duitsland werkt, gaf per week f 10.- aan somnambules uit!) & die er zich niet voor schamen het hun aan de neus gehangen toekomstbeeld verder uit te dragen. Reeds gedurende de hele oorlog doen voorspellingen van “*boertjes*” en andere helderzienden de ronde, waarin vredes op de kortst mogelijke termijn voorgespiegeld worden.

Ik herinner me, dat Heit en Mem in de zomervacantie van 1941 naar “*het boertje van Denekamp*” geweest zijn, dat zo mooi de toekomst kon voorspellen. De man was helaas ziek, omdat verschillende profetieën niet uitgekomen waren. De Duitsers staken er zelfs al de draak mee, toen zij Jodewin Roddel lieten optreden, die zich nimmer meer Jodewin zou noemen, als de Bevrijding 10 November 1943 niet inging. Jodewin heeft woord gehouden....

Nu komt er uit Zutphen bericht, dat de wichelroedeloper en aardstralendeskundige Bolt van Warnsveld, wiens goede resultaten op het gebied van de aardstralen mij bekend zijn, de volgende voorspelling heeft gedaan: Op 28 Maart zal er iets gebeuren en begin April daarop zal dé klap komen. Hij voelt zich heel erg onrustig, in tegenstelling met hier (Zutphen), waar het, volgens zijn zeggen, dus zonder veel moeilijkheden zal aflopen. Ha, ha! Nog een week dus. Zolang moeten wij ons dus nog maar vermaken met berichten als van de val van Winnitza, de Duitse Oekraïne-vesting, het overschrijden van de Dnjestr door de Russen en andere onthullingen, die das *O.k.W.* vandaag doet!

22 Maart 1944

Wat een waanzinnige wereld is het toch; wie zou vier of vijf jaar geleden verwacht hebben, dat de Amerikanen van de lucht uit het Leeuwarder vliegveld zouden beschieten? Dat het vermoorden op grote schaal, het arresteren, martelen, afbeulen van onschuldige burgers, het tewerkstellen van inwoners van de stad op vliegvelden langer dan vier jaar kon voortduren? Wij raken aan dit alles gewend en dat is maar goed ook, want zouden we ons realiseren, in welke wereld wij wel staan, de ziekenhuizen zouden gekkenhuizen moeten worden om alle geesteszwakken te verplegen.

Waarlijk, het komt Wells' voorspellingen in zijn "*Wereld in wording*" nabij! Misschien is het een grootse tijd, misschien zullen velen me later benijden, dat ik van deze periode eens een enkel feit heb kunnen noteren, dat ik met eigen ogen aanschouwde of dan toch minstens van

een ooggetuige had. Ik hoop niet, dat zij nog eens zo'n tijd zullen moeten doormaken als wij nu.

Misschien zijn de tijden groots, de gebeurtenissen zijn het zeker: het Russische leger rukt op naar Roemenië, staat er nog 40 kilometer van de grens (Proet); de Roemenen doen pogingen om zich aan de oorlog te onttrekken; de Duitsers bezetten Hongarije, dat weliswaar al lang aan de Duitse zijde stond, doch dat zich de troepen blijkbaar nog steeds van het lijf heeft weten te houden; de Finnen wijzen de Russische vredesvoorwaarden af; de Amerikanen bombarderen de omgeving van Berlijn op klaarlichte dag en zo gaat het maar door.

In Rusland - beter gezegd in Polen, Estland en Bessarabië - gaat het snel. In het zuidwesten (Bessarabië) zijn Boeg en Dnjester snel overschreden, de Proet is op 40 km. na genaderd. Nikolajef (aan de samenvloeiing van Boeg en Ingul), Odessa en de gehele Krim zijn nog in Duitse handen. In Polen staan de Russen nog zo'n 80 kilometer van Lwow (Lemberg). De berichten over de Duitse bezetting van Hongarije komen waarschijnlijk uit verboden bron; iedereen spreekt er over, doch de kranten hebben nog niets daaromtrent gemeld. Op straat vertelt men, dat er eerst parachutisten geland zijn en dat de Hongaren op verschillende plaatsen tegenstand geboden hebben.

Finland heeft de Russische wapenstilstandsvoorwaarden van de hand gewezen. De geschiedenis zal leren, of de Finse gezaghebbers wèl handelden. Dat het land nu aan verschrikkelijke oorlogsverwoestingen bloot staat, laat geen twijfel. Van de andere fronten is weinig nieuws. In

Italië wordt hard gevochten in de ruïnes van Cassino (door de geallieerde luchtmacht totaal verwoest...), in Birma landden Britse parachutisten achter de Japanse stellingen, in de Stille Zuidzee werden weer een paar eilandjes op de Japanners veroverd.

Van de activiteit in de lucht hebben we vandaag weer kennis kunnen nemen. Tegen twaalven trokken de Amerikanen Duitsland-waarts. Even over drieën kwamen zij terug. Ik zag ze heel hoog in de staalblauwe lucht blinken. Eén toestel vloog betrekkelijk laag en zeer langzaam. Enkele jagers begeleidden het. Waarschijnlijk was het aangeschoten. Een ogenblik daarna doken plotseling vier jagers uit de lucht en mitrailleurden het vliegveld, waar- volgens de voorlopige berichten- twee paarden gedood werden. Wat zullen de Leeuwarder burgers, die daar dwangarbeid verrichten, angstig geweest zijn!

Ik stond tijdens het overvliegen een ogenblik te praten met een groene *Landwacht* (misschien is dit helemaal geen *Landwacht*, ik heb vergeten ernaar te vragen), die me vertelde - nadat ik de afwezigheid van Duitse jagers geconstateerd had -, dat hier geen jagers meer zijn! Er was nog één nachtjager geweest en die hebben ze er nu ook vandaan gehaald. De startbanen kunnen de zware nachtjagers niet meer dragen. “*Ze hebben de boel besodemierd*” (ik weet niet of ik dit bargoens juist geschreven heb!), aldus mijn *Landwachtertje*; hij bedoelde gesaboteerd, want het blijkt, dat er van de ondergrond niets deugt als gevolg van de bij de aanleg al grotendeels vernietigde drainage. “*We krijgen hier nu een paar lichte dagjagertjes*”, aldus de man, die mijn

zienswijze: "*Hoe minder van dat spul, hoe beter*" nog beaamde ook!

Van mensen, die op 't vliegveld werken, horen we (van verschillende zijden ook), dat de grote gaten in de startbanen maar haastig gedicht worden en dat er een lading springstof onderkomt. Met andere woorden: het vliegveld wordt op het ogenblik onklaar gemaakt. Uit dit en uit andere maatregelen moge blijken, dat de Duitsers van plan zijn hier snel terug te trekken als er iets komt. Een Hollandse zegsman deelde ons deze plannen al eerder mee. Heit komt zojuist thuis; hij heeft het aangeschoten Amerikaanse vliegtuig met jagerbescherming boven Augustinusga gezien. Het is dus klaarblijkelijk niet meer achtervolgd.

Zaterdagmiddag hebben de Amerikanen Hengelo (O) weer gebombardeerd. De precisie werktuigenfabriek van Hazemeijer (tussen de beide spoorlijnen) ligt plat, schrijft onze Hengelose relatie. Op het spoorwegemplacement stonden elf wagons met bommen; één ervan vloog in brand, het spoorwegpersoneel heeft de andere tien met levensgevaar weggesleept vóór de brandende wagon ontplofte. Een gedeelte van het station & het hotel ertegenover moeten ook verwoest zijn. Er zijn bar veel ruiten kapot; van slachtoffers wordt niet gesproken.

De krant van gisteravond bevatte de volgende bede. "*Wees een beetje lief voor hem*", zou Peter Pech vroeger gezegd hebben als een jonge acteur aan het optreden was: niemand heeft iets te vrezen.... Waarom zou dan de Sneeker burgemeester, de SS-man Schut, de Duitsers verzocht hebben, de *Landwacht* uit Sneek te

verwijderen, daarbij als argument aanvoerende, dat ‘t nu nog rustig was, maar dat hij als de *Landwacht* er bleef, niet voor de rust in kon staan? Waarom is de *Landwacht* dan gisteravond inderdaad uit Sneek vertrokken? (De huishoudschool is weer vrijgegeven).

Ook de Leeuwarder burgemeester, SS-man als Schut, zou hetzelfde verzocht hebben aan den *Ortskommandant*. Uit dit alles blijkt dus ook wel, hoezeer het in de nazi-gelederen rammelt: *SS – Landwacht - W.A.*, alles water en vuur. “*Jan Hagel*” (de *Landwachter*, zo genoemd naar zijn jachtgeweer..!) maakt zich inmiddels steeds impopulairder. Wie weet, waartoe deze zwarte terreur nog leidt?!

Nu eens een verhaal heet van de naald. Men moet mij een eventueel onduidelijk schrift niet al te euvel duiden; mijn hand is nog niet erg vast... ‘t Is Woensdagavond kwart over negen. Zojuist zijn de Engelsen in een geweldige massa overgetrokken. Over een geweldige breedte, we zagen ook de luchtafweer van de eilanden in werking, ging een luchtvloot over, welker onzichtbare maar terdege hoorbare revue ongeveer drie kwartier duurde. Begin en einde waren even sensationeel [...].

Ik zat bij Oom Pier, toen we een vliegtuig laag hoorden overscheren. Onmiddellijk daarop hoorden we bommen ontploffen, het licht flikkerde even en nog meer knallen en dreunen volgden. Er werd geschoten door de luchtafweer (van het vliegveld waarschijnlijk), maar toen ‘t weer rustig was, smeerde ik hem naar huis.

Men vertelde mij op straat, dat er een brandend vliegtuig was neergekomen. Mijn eigen mening was, dat er iets

loos was op 't Provinciaal Electrisch Bedrijf. In het stadscentrum gekomen was de luchtvloot boven ons, pardon, ik bedoelde toen ik in 't stadscentrum kwam (men vergeve mij deze slip-of-the-pen; de hersenen krijgen zoveel te verwerken!). De Duitse schildwachten bij Gymnasium en Arendstuinschool schreeuwden elke fietser toe; "*Licht aus!*"

Het bleek, dat het stadscentrum geheel van electrisch licht verstoken was. Op de wandeling (!) naar huis zag ik op verschillende plaatsen aan de hemel granaten ontploffen, in het noordwesten kettingafweer, die op verschillende plaatsen ontplofte. Steeds meer vliegtuigen trokken over. Ergens vielen lichtkogels.

Thuisgekomen had ik een gesprek met een luchtbeschermer, die in een huis bij ons zitten ("*een post hebben*"). Die vertelde, dat er geen brandend vliegtuig is neergekomen, doch dat er bommen gevallen zijn in de omgeving van het P.E.B., waardoor een storing in het net ontstond. De eerste melding was, dat er brand was. Terwijl ik met dien gehelmde man stond te praten, was er ver in het noordwesten een vliegtuig neergestort, dat vreselijk brandde.

Met At ben ik hard naar het dak gesneld, maar nauwelijks hadden we onze neus boven de omheining of de bommenlast van het brandende vliegtuig ontplofte met zo'n slag, dat we ons naar het dakgat haastten, waarbij ik in de over het platdak gespannen lijn bleef hangen.

De lucht in het noordwesten bleef een tijdlang hel verlicht. Inmiddels stortte ook in het oosten een vliegtuig

neer, dat even fel brandde, doch dat te ver weg was om ons door ontploffingen angst aan te jagen. Beide vliegtuigen zijn waarschijnlijk eerst in brand gevlogen bij de aanraking met de grond. Tussen de bedrijven door knalde overal in het noorden het luchtafweergeschut. Door het onklaar raken van het lichtnet konden de luchtalarmsirenes niet werken.

Een auto met een huilende sirene (als de brandweer) reed door de stad om kenbaar te maken, dat er luchtalarm was. Inmiddels (het is nu kwart voor tien) schijnt het net weer gereedgekomen te zijn, want op het ogenblik janken de sirenes: hoog-laag-hoog-laag: nog steeds luchtalarm dus.

Hoewel er nog steeds hevig gevlogen werd en een vliegtuig erg laag kwam aanvliegen (At zei: daar komt een Duitser, maar ik zei: een laagvliegende Engelsman), was het een volkomen verrassing voor ons, wat er toen gebeurde. Een hevig geknetter en toen een kolossaal harde slag, gepaard gaande met glasgerinkel. At, die half in het dakgat stond, was meteen beneden en ik zat in een wip achter de schoorsteen, zeker als ik ervan was, dat de inslag van de bom in het noordwesten was.

In een wip was ik toen ook beneden, waar de hele familie bibberend en/of lijkbleek bijeen zat. (Acht voor tien: het sein veilig gaat). Bij de luchtbescherming wordt verteld, dat er een bom gevallen is in de Wijbrand de Geeststraat. Was dat de laatste? Waarschijnlijk is er ook wel iets op 't vliegveld gebeurd, want er is een druk Duits autoverkeer op de Spanjaardslaan.

De luchtbeschermers hadden zich bij de laatste bom op de grond laten vallen en een zwavelgeur waargenomen (ik heb altijd al gezegd: de duivel is er mee annex!). Momenteel hangt er een sterke brandlucht over de stad, hoewel er geen vuur te zien was op 't dak. De buurvrouw kwam hier bibberend binnen "*om aanspraak te hebben*". Haar man was bezig al de ramen open te zetten en die was ook al zenuwachtig. Zij kon 't niet langer uithouden en moest met iemand praten. De mensen stonden gekleed en bepakt en bezakt in de gang.

Het is wel mogelijk, dat er bij de Centrale iets gebeurd is. De mensen op de Groningerstraatweg veronderstelden, dat er in Goutum iets gebeurd was. Onze Goutumse relatie veronderstelde, dat de bommen aan de Groningerstraatweg vielen. De Centrale ligt er juist tussenin. Voor de oorlog hielden we zo nu en dan een verduisteringsproef, waarbij een luchtalarmsirene gilde. Dat was al vreselijk griezelig! Hadden we toen een avond als deze gekregen, we zouden het zeker bestorven zijn. Zodat ik maar zeggen wil, dat alles went.

23 Maart 1944

Weinig hebben we gisteravond beseft, welk een onheil de eerste bommen in de stad hebben aangericht. Het blijkt, dat zij midden in de bebouwde kom terecht gekomen zijn, veel verwoesting hebben aangericht en –wat erger is- verschillende mensen van het leven hebben beroofd. De bommen dan, die het eerst vielen en over wier herkomst men zeer veel gissingen hoort in verband met het overvliegen van een Duits vliegtuig juist van tevoren, zijn terechtgekomen op woningen in de Wijbrand de Geeststraat en op het achterste gedeelte van de Ambachtsschool, de vroegere M.T.S.

Ik heb vanmorgen de ramp, zo dat heet: “*in ogenschouw genomen*”, doch werd op mijn weg gestuit door vele Jannen Hagel, die de geweldige massa kijklustigen met hun dubbelloops in bedwang hielden. Daarop heb ik niet de grote verwoestingen in de Wybrand de Geeststraat zelf kunnen zien.

Men zegt, dat daar 4 huizen totaal verdwenen zijn, terwijl zeer veel onbewoonbaar werden. Bijna geen ruit bleef heel in grote omgeving. Er moeten hier verschillende doden zijn; algemeen variëren de opgaven tussen 6 en 8. Vanmorgen werd verteld, dat er nog enkele mensen in de kelders zaten, die tekenen van leven gaven. De Arbeidsdienst ruimde de puinhopen op, daarbij geassisteerd door luchtbeschermingsdienst en brandweer.

Het plein voor de ambachtsschool lag om 10 uur al half vol puin, wrakstukken van meubelen, dekens enz. Een van de vier (of drie) bommen kwam op de vroegere MTS terecht, en sloeg er een groot gedeelte van weg, dat in de straat ernaast terecht kwam. Bij slager Yntema op de hoek bleef geen ruit heel; men ging omstreeks twaalf uur ter ruste, doch doofde het vuur in de kachel niet. Het gevolg was, dat het hele pand vanmorgen om 5 uur in lichte laaie stond.

Bij elk bombardement hoort men sterke staaltjes van wonderbaarlijke reddingen. Hier was het de man, die haastig in zijn jekker schoot, zijn dochter (in een zijstraat) de krant bracht en terugkomende zijn huis totaal verwoest vond, die het onderwerp van de gesprekken in de buurt vormt. In een andere woning

kwam een balk binnenzeilen, schoot langs een ouden man, die – had hij zijn hoofd niet toevallig op zijn gewend- gespiesd zou zijn, en boorde zich in de schoorsteen.

In de Ambachtsschool was een vergadering van leraren. Geen hunner vernam, dat het achtergedeelte der school wegsloeg. Inderdaad hoort men verschillende mensen (ook omwonenden) verklaren, dat men meende, dat de bommen veel verder weg insloegen.

De laatste bom, die ons zo ras het hazenpad deed kiezen van het dak, sloeg in het Jodenland in, op enkele meters afstand van “*De Drie Dukatons*” en slechts 100 meter ten noordoosten van het katholieke ziekenhuis aan de Mr. P.J. Troelstraweg. Hij sloeg daar evenals de buurman aan de Groningerstraatweg destijds een groot gat in de weide en vernielde tientallen ruiten, vooral aan de Troelstraweg, de Spanjaardslaan en zelfs in de Singelstraat, achter ons. Hier deden zich, gelukkig, geen persoonlijke ongelukken voor.

Vanmorgen om 9 uur, toen wij het gat aan het paadje door het Jodenland bekeken, was er alweer luchtalarm op het vliegveld. Een grote storm arbeiders spoedde zich langs de Troelstraweg huiswaarts op fietsen, wagens en vrachtauto's. Er waren vele net geklede heertjes onder met rugzakken op de rug en spaden aan de fiets. De Emmakade is nl. aan beurt om te werken

Omstreeks half elf verschenen er plotseling weer Tommies heel laag boven de stad en gedurende vijf minuten rikketiken de mitrailleurs en boordkanonnen als bezeten. Op dat ogenblik werd ook in de stad

luchtalarm gegeven. Gezegd wordt, dat deze aanval, evenals die van gisteren, voornamelijk gericht was tegen de bedieningsmanschappen van de luchtafweerbatterijen op en rond het vliegveld. Gisteren moeten er enige doden gevallen zijn, terwijl vier paarden op hol sloegen en in de onder stroom staande draden terechtkwamen en de dood vonden.

Van persoonlijke ongelukken bij de beschieting van vanmorgen is niets bekend. Wel vond men ergens in de wijk van de Oldegalileeën een gloeiende mitrailleurkogel. Het alarm in de stad duurde nog geen 1/2 uur. Het gaat zo langzamerhand onbehaaglijk worden!

De grote aanval van gisteravond was tegen Frankfurt gericht. De krant van vandaag meldt, dat er in het stadsgebied van deze stad aanzienlijke schade werd aangericht, doch rept met geen woord van de vernielingen in Leeuwarden. Vroeger, als er een klein binnenbrandje was, werden de oorzaak, het verloop en de bestrijding tot in de finesses uitgedroogd en we stelden er een eer in, het meest uitvoerige verslag te hebben van een gebeurtenis, die eigenlijk alleen in de Weerklank- en Tuinenkringen op die waarde werd geschat, die wij er wel aan wilden geven. Het zal me benieuwen, in welke banen de berichtgeving na de oorlog geleid wordt!

Heit was vanmiddag getuige van een spannende ontvluchtingsscène, die we vroeger met heerlijke rillingen over de rug alleen in de super-Amerikaanse wildwestfilms konden volgen. In de tram van Dokkum naar Leeuwarden zat een politieagent met een gepakte ondergedokene. In Veenwouden trachtte de jongen (van

Ee afkomstig) te ontkomen, doch dit mislukte. In Leeuwarden aangekomen sprong de jongen bij het tramstation aan de verkeerde kant uit de tram en over het hek in een lijkauto, die terstond met het vrachtje wegreed.

De politieagent loste vier à zes schoten, maar tevergeefs (misschien trilde zijn hand wat te erg, zodat hij te hoog schoot...). Het blijkt, dat verschillende trampassagiers de lijkauto ook in Veenwouden al gezien hebben. In Leeuwarden reed de lijkauto voor het station met de tram op. Heit zag achterin een man, die de deur opengooide toen de jongen bij het tramstation over het hek sprong. De lijkauto passeerde even later ons huis.

Het vliegtuig, dat in het noordwesten zo hevig brandde, gisteravond, is in de Bildtpollen buitendijks neergekomen. De vuurgloed in het oosten was geen brandend vliegtuig, doch de brand van een hooi-blok en dergelijke, door brandbommen onder Harkema-Opeinde veroorzaakt.

26 Maart 1944

Vrijdag op de Beurs hoorde ik, dat er bij Buweklooster onder Drogeham en Harkema-Opeinde duizenden brandbommen en ook fosforbommen gevallen zijn. Het komt me vreemd voor, dat de daardoor in een hooi-blok veroorzaakte brand zo'n vuurgloed verspreidde als wij Woensdagavond in het oosten zagen. Misschien is ergens verderop nog een vliegtuig neergekomen? Ondertussen blijft het hier maar onrustig.

Donderdagavond was er alweer een hevige ontploffing omstreeks tien voor twaalf. Er was geen vliegtuig te

horen. Waarschijnlijk dus een tijdbom. Vrijdagavond heeft hier enkele urenlang een storingsvliegtuig rondgecirkeld, terwijl een enorme luchtvloot een zware aanval op Berlijn deed, waarbij volgens de krant 112 geallieerde bommenwerpers verloren gingen. Op straat vertelde men 73. Omstreeks kwart over acht dook de Tommie op en wierp enkele bommen, die veel misbaar maakten.

Wij schoten in onze jassen en grabbelden de “*invasie koffers*” bijeen, waarin de meest nodige kledingstukken zitten en die we mee kunnen slepen, wanneer het huis getroffen wordt of –als de invasie ons noopt naar de Westerein te retireren. Er werd luchtalarm gegeven en wij veronderstelden dus, dat er weer bommen in de stad waren gevallen (als er bommen op ‘t vliegveld vielen, werd nl. in de stad geen alarm gegeven). De Tommie bleef rondcirkelen en wierp zo nu en dan een bom. Het was inderdaad beangstigend.

Wij hokten bijeen in de gang; de een leunde tegen de muur, de ander zat op de koffer; de derde deed alle deuren van ‘t slot om zo nodig vlug de benen te kunnen nemen en ik ging zo nu en dan eens buiten kijken, wat van de zijde der dames nogal enig protest uitlokte. Het was “*Berlijns*”, dat gezelschap in de gang. Intussen: de Engelsman bleef in de omgeving rondcirkelen en het luchtalarm duurde voort. Gejast en behoed zijn we toen in de kamer maar aan het jokeren gegaan en we deden de ervaring op, dat dit een uitkomst was in deze periode van brandstofschaarste (d.w.z. niet het jokeren, maar het in de winterjas aan tafel zitten!).

Inmiddels had de angstige buurvrouw al eens opgebeld en gehengeld naar nieuws. Heit gooide er –als altijd– maar een grapje tussen en de buurvrouw kikkerde op: *“Jo sprekke my mar hwet moed yn, det is moai fen Jo”*. Heit zal nu een nieuw naambordje laten fabriceren: P. *Sikkema, Moedinspreker, ook telefonisch te consulteren.*

Tot kwart over tien, dus twee uren lang, duurde het luchtalarm. Wij hadden ons reeds eerder ontbolsterd, doch herademden pas, toen het sinistere sirenegeloei, dat het sein veilig aangeeft, over de stad weerklonk. Het gelukte ons niet, onmiddellijk te horen, waar de bommen waren gevallen.

Gisteren, Zaterdag, bleek, dat ze alle op het vliegveld zijn terechtgekomen en wel zeer precies: nl. op de twee startbanen, die bijna gereed (hersteld) waren. Men zegt, dat er in totaal vier op de betonnen startbanen neerkwamen, waarvan één precies op ‘t kruispunt. Verder werd een aantal tijdbommen uitgeworpen, die vele burgers, die er volgende week moeten werken, angstige ogenblikken zullen bezorgen.

Het hele bombardement geschiedde met zoveel nauwgezetheid, dat bij Heit het vermoeden opkwam, dat het fabriceren: P. werk van een gewezen ambtenaar is. Reeds vaker hebben we hier een storingsvliegtuig gehad, welks piloot met een angstige precisie zijn doelen wist te vinden. Ditmaal schijnt hij ook bij de Poellen onder Dronrijp een aantal brand- & fosforbommen te hebben laten vallen. Het zij hem, temeer daar ze geen ongelukken veroorzaakten, vergeven.

De beschietingen van het vliegveld, Woensdag en Donderdag, schenen voornamelijk gericht te zijn tegen de bedieningsmanschappen van de luchtafweerbatterijen. Er zouden inderdaad verschillende doden zijn. De paarden, die gedood werden, zijn op de hol geslagen en in de draden van het elektrisch net gevlogen.

Woensdag is de zoon van een kennis van ons, Wim Jorritsma, voor de Duitse rechtbank ter dood veroordeeld. Hij zou de bemiddelingspersoon geweest zijn bij het verspreiden van illegale (communistische) lectuur. Het vonnis wordt Dinsdag geveld. Wim was voor de oorlog economisch student in Rotterdam. Hij had reeds lang communistische neigingen en schijnt na het uitbreken van de oorlog zijn bemiddeling verleend te hebben bij de verspreiding van illegale lectuur.

Lange tijd geleden werd hij gearresteerd en naar het concentratiekamp te Vught overgebracht. Geruime tijd werkte hij in het Philipscommando (de gevangenen werkten in ploegen, een groep werkt voor Philips), de laatste tijd lag hij in het hospitaal met tbc. Wim werd per ziekenauto naar de rechtszaal vervoerd. Reeds eerder was de zitting verdaagd omdat hij niet aanwezig kon zijn. Hij had op zijn ouders een ziekelijke, afwezige indruk gemaakt.

Het bleek, dat Wim twee adressen te voorzien had van blaadjes. De man, die ze hem bracht, vertrouwde het niet meer en dook onder. In zijn plaats kwam een jongeman van 20-21 jaar [...]. Wim, menende hem te kunnen vertrouwen, vertelde hem ook de andere adressen. De jongeman bleek niet te vertrouwen te zijn, verried de

adressen en nu werd Wim ervan beschuldigd, de man te zijn, die de verschillende namen verstrekke.

Welk een vreselijke gang het voor de ouders van de tien jongens geweest is, laat zich indenken. Eén van de moeders kon zich tijdens het uitspreken van de eis niet inhouden en gilte het uit. Zij kreeg een straffe terechtwijzing: *“Wat doet U hier als U zich niet behoorlijk kunt gedragen?”* Tegen 8 van de 10 jongens werd de doodstraf geëist.

Maandag werd een inval gedaan in de drukkerij-boekhandel Th. van der Wey in de Schrans. Men vermoedde, dat daar illegale lectuur gedrukt werd. Iedereen, die binnenkwam, werd vastgehouden om te onderzoeken, wat hij met de kwestie te maken had. Zo kwam de bakkersknecht van De Jong, ernaast, om een notitieboekje. *“Gaat U maar even naar de drukkerij”*. *“Nee, zo’n drukte; ik hoef alleen maar een notitieboekje”*. *Loopt U toch maar even door”*. De knecht deed het en- werd vastgehouden.

Een van de winkelmeisjes ging eens zien, waar de knecht bleef, toen het wat lang duurde. *“Hij is in de drukkerij; loopt U maar even door,”* zei ook haar de vreemde man achter de toonbank. Zij liep door en - werd vastgehouden. Haar zuster, ook winkelmeisje bij bakker De Jong, zou eens informeren waar knecht en winkelmeisje bleven, toen die al bijna een uur weg waren. Ook zij werd naar de drukkerij verwezen en gevangengehouden. Of toen ook de bakker en zijn vrouw erin gelopen zijn, vermeldt de historie niet.

Over de afloop van de hele zaak is mij überhaupt (vergeving!) niets bekend en de speurzin, die mij als journalist eenmaal bezielde heeft, is zozeer door het gigantische oorlogsgebeuren afgestompt, dat mij de lust ontbreekt om mijn neus er verder in te steken. Het mocht bovendien eens een wespennest blijken! Nee, veiliger en mij momenteel veel aangenamer is het snorren naar nieuws omtrent Salomon Levy en zijn vrienden, die eens de Westerein bevolkten. Daarover later eens iets meer.

27 Maart 1944

Churchill, Englands premier, heeft gisteravond een rede gehouden, waarin hij -gerekend naar het belang van het moment - nu letterlijk niets van waarde gezegd heeft. Niet dat zijn rede enige redenen tot ontmoediging kan geven, maar ik ontzeg hem het recht, hetzelfde naambordje te voeren, dat ik voor Heit ontwierp. Zijn rede was voornamelijk voor de Engelsen zelf.

Belangrijker zijn de gebeurtenissen aan de fronten: de Russen bereikten de Proet, de Roemeense grens! Ook meer naar het noordwesten boekten de Russen succes. Ze bereikten ten zuiden van Tamopol de Dnjester en bedreigen nu Cernowitz (Cernauti). Het is zover gekomen, dat de krant nu van een verdedigen van Hongarije tegen de Sovjets moet spreken: Hongarije is nu van Duitse zijde bevestigd.

Het is inmiddels niet bij Hongarije gebleven. Nu de Russen ook aan de Roemeense grenzen staan, meende het Duitse Rijk ook Roemenië niet zijn steun te mogen onthouden. Duitse troepen trokken Roemenië binnen. Zeer opmerkelijk is een overzicht van de militaire

commentaren in de Duitse kranten, dat men uit Berlijn aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant telefoneerde en dat in de NRC van Maandag werd opgenomen. Daarin wordt geschetst, hoe ernstig men in Duitsland de situatie wel opvat. *“Het is niet te verwachten, dat het Sovjet-offensief zijn hoogtepunt bereikt heeft”*, heet het en *“crises kunnen niet uitblijven!”*

Ja, ja! De Friesche Courant nam een verhaal van den Berlijnse correspondent van het A.N.P. op, dat eenzelfde geest ademt: We zijn benieuwd, hoe snel de crises komen! De *“nieuwe orde”* laat haar invloed op ieder gebied gelden. Zo ook op het terrein van de munt en het zegel. In beide heeft het *“sibse”* nu wortel kunnen schieten. Reeds lang geleden, begin 1942, kwam de verordening tot inlevering van ons oude koper- en zilvergeld; een verordening, waaraan echter niet al te veel gevolg gegeven is.

Daarvoor in de plaats kregen we zink-geld, dat snel oxydeert en dat soms te vies is om aan te pakken. Het oude halve centje bleef geldig. Ook het goudgeld moest ingeleverd worden. De guldens en rijksdaalders werden door *“bonnen”* (zilverbonnen) vervangen.

De postzegels met de beeltenis van koningin Wilhelmina zijn natuurlijk onmiddellijk na de oorlog uit de circulatie genomen. Daarvoor in de plaats kwamen eenvoudige zegels waarnaast nu een kunst-serie, een serie *“gestileerde”* zegels is verschenen, die –naar ik meen, maar ik ben geen philatelist!- door *den Kulturkammermann Pijke Koch* ontworpen zijn. Er was in de jaren voor de oorlog al een streven waarneembaar

om tot een smaakvoller serie postzegels te komen. Toch kan men aan deze serie nog een voorbeeld nemen.

Ik sprak ervan, dat Pijke Koch ze ontwierp. Dat geldt echter alleen voor de eerste zeven zegels! De reservebonnen, waarop we doorgaans niets, soms eens iets krijgen: een extra-rantsoen aardappelen, boter voor de kinderen (de nog niet 18-jarigen) of eens wat extra's, als de heren beschermers eens in een "*extra*" goede bui zijn! Dan nog een curiositeit: een schriftenbon, die de schoolhoofden uitreiken aan de leerlingen, die een schrift moeten hebben.

Niet in de serie vindt men de broodbon; daarvan verloopt er nooit één. Daarmee verkrijgt men zeven sneetjes brood per persoon per dag zijn. Deze zeven sneetjes herinneren me aan het laatste Asser kosthuis, waar we weinig meer ontvingen, dan de Haagse distributie-phenomenen ons hadden toegedacht. Het menu luidde: ontbijt, drie sneetjes brood, twee zonder en één met boter; belegging, doorgaans alleen jam, daarbij een bord roggepap in water gekookt....

De avondboterham was gelijk (twee zonder, één met boter), doch de roggepap was dan vervangen door een flinke warme prak, zonder vet of boter, in "*een bodempje*" ondermelk gekookt. De boter, die we bij de boterhamtafel ontbeerden, vonden we 's middags in de warme maaltijd terug.

Aardappelen en groenten waren er doorgaans volop, pap was schaars en waterig, vlees zeldzaam. Dankzij enkele relaties kon ik in deze periode bijna voortdurend beschikken over roggebrood, waarvan ik 's avonds laat

en 's morgens om half elf een sneetje nam en dat ik dan belegde met een plakje 40+ kaas, terwijl ik in de laatste maanden op langs dezelfde weg verkregen melkbonnetjes ¼ liter 2 procent melk kreeg, die kennelijk in het donkere magazijntje op de zaak genoten werd! Hoe schrill stak ook daarbij nog het menu van mijn vriend Bernhard af, die in het Drentse binnenland de rol van ambtenaar speelt (en meesterlijk speelt!).

Ik citeer een brief van hem, daterend van 10 Januari 1943.

“Stelt U voor: des morgens, zodra ik met een slaperig gezicht aan de ontbijttafel verschijn, moet ik beginnen met een stapel “wittebrood” sneden van 7 stuks, zomede een stapel roggebroodsneden van 4 à 5. Meestal eet ik al het roggebrood op en 4 pillen ander brood. Eén snee druk ik achterover voor het kippetje van vader. Zodra ik om half een thuiskom moet ik achter de koffie, vervolgens wordt opgediend: soep met varkensvlees en worst, daarna aardappelen, groente en vlees (varkens- of rundervlees), hierna òf een lekker bord pap (vaak tarwepap, zalig!) òf een puddingske, waarin een ei zit verwerkt.

Gij kunt begrijpen, dat ik na de maaltijd geen pap meer kan zeggen.

Ik waggel naar een luie stoel om daar enigszins van de copieuze maaltijd te bekomen onder het roken van een pijpje tabak.

Des avonds is het net zo. Eerst een dik bord soep of pap vooraf, vervolgens moet ik weer beginnen met een tas brood

van 8 stuks en roggebrood van 5 stuks.

*Ik mag zoveel boter gebruiken als ik maar wil,
vervolgens staat een grote 40 plus tot mijn beschikking,
jam, stroop,
bruine suiker en gemarineerde kleine haringen.
Wie doet je wat? Vanmorgen kreeg ik zo'n ding van een
kippetje, hoe noem je zo'n ding ook alweer? Maar
daarom is het ook Zondag."*

Men kan zich mijn verontwaardiging over zoveel gebrek aan solidariteit met de hongerende kosthuis bevolking indenken. Ik uitte die in een rijmelarij-product, waarvan ik juist dezer dagen het bladje weer vond en dat ik, ondanks het feit, dat er wat veel familiale uitdrukkingen in de aanhef voorkomen, waag over te nemen.

Men bedenke, dat het een ontboezeming is van vriend tot vriend:

*Gij meendet, zatte vulderik, papventje, vol en rond, gij
snotpiek, labbekak, geilerik, dat ik het aak'lig vond,
Dat gij mij, noemend ham en ei, zoudt treffen in mijn
leed, 't welk honger vaak brengt over mij? Neen
gabberd! Neen proleet!*

*'k Voel mijlenver verheven mij Uw gulzigheid te boven;
U, die zovele lekkernij den volke doet ontroven.*

*Als eens de dag des oordeels komt zult gij staan, rond en
slap. Dan zal het zijn Uw mond, die broemt: Geef mij -
hia - mij maar pap!*

*Gij zijt geen man als wij, die fier, die slank en vlug van
leden 't gevaar met uitgestrekt rapier durft tegemoet te
treden.*

*Gij maakt U als een dwerg zo klein, zweet als in bange
droom. Uw schuilplaats zal een hooiberg zijn, wijl
and'rer bloed zal stroom'.*

*En is 't getij gekeerd, ten lest, dan slaat g'Uw zatte pens.
Gij zet Uw duimen achter 't vest, gij, volgevreten mens.
Maar dan, onz' wraak zal schone zijn! Onz' holle maag
wordt strijdtrom.*

*En gij, versuikerd stuk venijn, gij nimmer komt
weerom.*

Ter rehabilitatie van dezen ambtenaar dient gezegd, dat ook hij blijk gegeven heeft, het gevaar tegemoet te durven treden. Daarover later eens iets meer. Daarbij mag niet onvermeld blijven, dat ik sinds mijn vertrek uit Assen ook tot de plutocraten ben gaan behoren, wat mij echter – in alle bescheidenheid gezegd – niet aan slagvaardigheid heeft doen inboeten.

Zo luidde drie dagen na het vertrek het ontbijtmenu: twaalf sneden wittebrood, vier rogge en twee beschuiten; voor opluistering (en gebruik!) dienden een schaalje met spek, een met worst, jam, roomboter, een lachende 40+ en een kan warme, volle melk. De koffie was bedolven onder een kwak slagroom en het middageten stond me tegen door het vette (“*geile*”) brok spek, dat in de stad minstens vijf gulden deed. Men hoeft geen nadere opheldering: ik was bij een Friesche boer beland.¹⁰

Ook dit duurde natuurlijk niet lang, doch ik kan zeggen, dat ik in het afgelopen jaar geen “*droog brood*” meer gegeten heb, terwijl in het Asser menu, zoals me gisteren nog gebleken is, geen verbetering, ook geen verslechtering gekomen is. Dit gastronomisch babbeltje doet me herinneren aan de astronomische voorspellingen van vriend Bolt uit Warnsveld, want het is inmiddels...

29 Maart 1944

En de 28ste is verlopen, zonder dat de voorspellingen zijn uitgekomen. Ik had daarop trouwens volkomen gerekend, wat wel moge blijken uit het feit, dat ik 27 en 28 Maart een reisje naar Assen maakte, waar ik - na bekomen te zijn van de lachstuip, die ik kreeg bij het aanschouwen van de "*verschansingen*" rond de Drentse hoofdstad, die verdacht veel overeenkomst vertonen met die we op de plaatsjes in de geschiedenisboeken bij het beleg van Leiden afgebeeld vinden - hoorde, dat heer Bolt nu geen bepaald gunstige indruk in het noorden had achtergelaten, toen hij de vlucht naar het zuiden nam.

Maar - wij blijven hopen. De gebeurtenissen in het oosten geven reden te geloven, dat het de Duitsers daar steeds slechter vergaat: Nikolajef, de grote stad aan de Boeg benoorden de monding, viel in Russische handen; de Krim loopt gevaar geïsoleerd te worden en zal waarschijnlijk (door de Duitsers) moeten worden prijsgegeven; de troepen van generaal Koniew, die de Roemeense grens overtrokken, bestormen de Roemeense stad Jassy, het vroegere Duitse hoofdkwartier; het andere Oekraïense leger rukt op tegen Chernowitz (Cernauti) in Polen, dat misschien al gevallen is, terwijl andere eenheden in de richting Lemberg (Lwow) optrekken.

Waarschijnlijk splitst het Zuidelijke Russische leger zich in twee delen: een, dat in Roemenië gaat opereren en zich als eerste doel de petroleumbronnen van Ploesti stelt, een tweede, dat Polen verder binnenrukt en de Duitsers in de Heimat bij elke schrede westwaarts meer hartkloppingen bezorgt. Van het binnenlandse nieuws,

zeer talrijk ditmaal, eerst het droevige bericht, dat zes van de tien jongens, die in Maart voor het *Kriegsgericht* terecht stonden wegens het verspreiden van illegale lectuur, nu gisteren het doodvonnis hebben horen bevestigen.

Tot hen behoort Wim Jorritsma, de zoon van kennissen van ons. Het vonnis is nog niet voltrokken, het is (veertien dagen?) uitgesteld wegens het onderzoek naar redenen voor gratie.

Ook deze zitting was te Vught en evenals de vorige maal zijn de ouders erbij tegenwoordig geweest. Wim was vreselijk down geweest, ook al doordat zijn ziekte, tbc, hem meer dan voorheen kwelde. Men had hem na de vorige zitting in een koude cel geworpen en het gewone gevangeniseten gegeven. Bij de gratie had hij nog een bed gekregen. Dat was de jongen, die met de ziekenauto naar de rechtszaal was gebracht!

Tientallen malen hebben wij al de lange lijsten van ter dood-veroordeelden op de voorpagina's van de kranten gezien, ondertekend door den *SS-Obergruppenführer* Rauter. Zij treffen ons, deze "*Bekanntmachungen*"; natuurlijk treffen zij ons; weer zoveel jonge levens werden afgesneden, de levens van hen, die voor hun vaderland streden, dat zullen zelfs de NSB-ers moeten erkennen. Maar zelden maakt het zo'n indruk op den tenslotte in de strijd al geharden mens, als wanneer er een kennis of bloedverwant bij betrokken is.

Zelden ook beseft men voor welke kleinigheden (want dat zijn het toch!) met de dood gestraft wordt. Hollands beste zonen, zij, die alles voor hun idealen over hebben

tot zelfs de dood, nemen zij weg, onze “*beschermers*” en de lapschwanzes, de kringetjespugers, de - maar nee, ik moet zwijgen, voorlopig. Eens zal de waarheid weer gesproken kunnen worden en zeker ook worden. Dat dit ogenblik spoedig kome!

Wim is een van de velen. Vandaag hoorden we, dat een Hollandse ondergedokene het leven gelaten heeft bij de hiervoor vermelde razzia in Akkerwoude en Rinsumageest. Vele jongens zochten hun heil in het vrije veld (wat hun noodlottig geworden is) en kropen tot hun kin in het water. Deze jongen dook in een gracht, die - naar nu blijkt - zeer ondiep was. Hij bleef met hoofd en handen in de blauwe modder steken en kwam jammerlijk om het leven. Eerst nu (bij het vallen van het water) heeft men zijn lijk gevonden. Onnoemlijk veel leed wordt er geleden!

In de trein tussen Amersfoort en Zwolle werd kortgeleden jacht gemaakt op ondergedokenen. In een lange, doorlopende wagon verspreidde het gerucht zich als een lopend vuurtje: contrôle op ondergedokenen! Een jongeman “*in de jaren*” verschoot van kleur en schoof onbehaaglijk op zijn plaats heen en weer, zò, dat het zijn medepassagiers, onder wie een marechaussee, wel op moèst vallen.

De marechaussee vroeg hem of hij soms gevaar liep en toen de jongen dit met een angstige stem beaamd had, zei de Hermandad: “*Kom maar naast me zitten*”. De jongeman kreeg de handboeien om de polsen en toen de controleur kwam, heette hij “*mijn arrestant*”. Er werden geen papieren gevraagd en in Zwolle werd de gevangene

weer vrij man. Er zal straks een lintjesregen nodig zijn, Majesteit [...]!

De positie van de ondergedokenen wordt hachelijk, wanneer de *Landwacht* zijn taak, zijn “*heilzaam werk*” nog langer blijft uitoefenen. Van verschillende plaatsen komen berichten binnen over razzia’s en andere terreurdaden. In de tram van Veenwouden naar Drachten wordt menigmaal gecontroleerd; in Steenwijk worden schouwburgen, bioscopen en andere openbare gelegenheden om de haverklap “*uitgekamd*”, in Assen wordt vaak straatcontrole gehouden, waarbij de heren soms de fouillering niet schuwen.

De geruchten over de samenstelling van het corps worden steeds minder vleierend. Over de ontluizing van verschillende leden in het Asser ziekenhuis vertelde ik al het een en ander. De volgende mop illustreert wel de publieke opinie: Een heer fietst met een knypertiesijzer (wafelijzer) aan zijn stang. “*Wat nu, ‘t is toch geen nieuwjaar? Nee, dat is voor ‘t geval, dat de Landwacht mij aanhoudt, dan kan ik mijn persoonsbewijs overreiken!*”

Enige tijd geleden hield een crisiscontroleur voor de stad Groningen een vrachtauto aan, controleerde die en -vond een pakje met “*Trouw*”, het antirevolutionaire (gereformeerde) illegale blaadje. De man waarschuwde de *Sicherheitspolizei* en heeft de arrestatie en de veroordeling van zo’n 50 Groningers op zijn geweten. De Duitsers hebben den vrachtrijder gedwongen zijn adressen af te rijden en de mensen (zestig in totaal) werden meegesleept naar de gevangenis, waar men hen acht dagen lang (!) tegen een muur heeft laten staan.

Wie flauw viel kreeg een emmer water over zich heen en werd zo lang geslagen, dat hij tenslotte weer overeind krabbelde. Ik kan het niet verder beschrijven; men dénke het zich eens in! Verteld wordt, dat de chauffeur van de lijkwagen, die de jongen uit Ee ontvoerde, een man uit Dokkum, gegrepen is. Zijn straf zal niet mals zijn; de stumper.

Bij de zuivelfabriek in Wieuwerd verscheen kortgeleden een auto, waaruit een marechaussee en enkele burgers kwamen. De geüniformeerde en een burger gingen naar den directeur, vroegen hem of hij een goed Nederlander was en eisten, toen hij bevestigend had geantwoord, 500 pond kaas en 500 pond boter voor de ondergedokenen. Als hij niet goedschiks wilde, dan kwaadschiks. De directeur gaf het gevraagde en schreef een kwitantie, die hij prompt betaald kreeg. Van de daders geen spoor...! Ik ben nu benieuwd om later eens te vernemen, hoe dit buitgemaakte onder de ondergedokenen verdeeld is.

Zwaagwesteinde, het “*onbezette gebied*”, het centrum van de zwarte handel, waar wekelijks voor honderdduizenden verhandeld wordt, waar koopvrouwen uit Den Haag, Amsterdam, Enschede, ja waar niet vandaan, samenkomen om er hun inkopen te doen, beleeft spannende dagen. De politie is plotseling met een verscherpt toezicht begonnen. Acht politiedienaren surveilleren door het dorp, voornamelijk door de heide en nog zes worden verwacht. Bij elke trein worden de passagiers gecontroleerd en de verdachte elementen, vaak verzameld in het nieuw geordende “*Ons Huis*”, worden meegenomen naar de politiepost, en daar gefouilleerd en eventueel opgesloten.

Gisteren zouden twintig vrouwen, voornamelijk Groningse, de kleine cel bevolkt hebben. In de tassen van de dames vindt men doorgaans weinig. Het vlees, vet en garen zit tussen twee directoires verpakt, onder de boezems of op de armen. In de politiepost worden de dames tot op d'r laatste kleding stuk uitgekleeft. De vondsten moeten verrassend zijn. Het centrum van de zwarte handel is “*de kule*”, de Bosweg, waar soms twintig vrouwen naar één huis steken. Het zal interessant zijn, binnenkort eens een “*zwarte*” prijslijst op te maken van de Westereinder prijzen. Enig idee gaf de Friesche Courant van Maandag 27 Maart, die schatte dat die vrouwen koffie met een waarde van 4000 gulden, onder de kleren hadden.

In de laatste maanden worden overal in Friesland, voornamelijk in Leeuwarden en in Heerenveen, en waarschijnlijk ook wel in de andere provincies grote, kapitale woonschepen gebouwd. Men staat er versted van als men ziet, hoeveel materiaal daarvoor nog beschikbaar is. Enig licht op de zaak werpt het bericht, dat de Duitsers de woonschepen opkopen voor bedragen als f 20.000. Verschillende boten hebben wij hier al zien optrekken en vèrtrekken. Bij de maatregelen tegen de OW-ers zullen de heren scheepsbouwers niet vergeten moeten worden!

We komen nu op het chapter bombardementen van de Engelsen op doelen in Nederland. In de eerste plaats moeten we dan noemen de massale aanval op de IJmuider havenwerken, die de Tommies Zondag met, naar gezegd wordt, 500 toestellen deden. Er zouden 600 ton bommen afgeworpen zijn. Het aantal doden moet

ontzaglijk zijn; in één bunker, die een voltreffer kreeg, werden 500 Duitsers gedood. In totaal lieten 5 Nederlanders het leven.

De aanval heeft op de haveninstallaties een vernietigende uitwerking gehad. Er moet van de haven, die waarschijnlijk als duikboothaven dienstdeed, zo goed als niets heel gebleven zijn. De aanval was in Amsterdam hoor- en voelbaar als werd een attaque gedaan op de stad zelf.

Er werd luchtalarm gemaakt, juist toen de voetbalwedstrijd Volewijckers-Heerenveen (om het kampioenschap van Nederland) tien minuten aan de gang was en Heerenveen met 0-1 leidde. Het publiek werd gemaand om dekking te zoeken onder de banken. Het sein veilig kwam en daarna weer onveilig. Weer moest het publiek onder de banken kruipen, doch men weigerde, ondanks herhaalde aanmaning. De politie heeft daarop het veld doen ontruimen.

In IJmuiden moet het oude dorp nogal geteisterd zijn. De exportslachterij werd geraakt en de geslachte varkens lagen midden op straat. IJmuiden wordt in de laatste tijd vaak in de legerberichten genoemd omdat daar voor de kust een zeegevecht geleverd wordt. De plaats zelf is voor het grootste gedeelte geëvacueerd; vele inwoners zijn o.m. in Huizum ondergebracht.

Het bombardement van Nijmegen heeft, zo meldt de krant vanavond, ongeveer 735 doden geëist, van wie 635 geborgen zijn; 41 van de gevonden lijken zijn nog niet herkend. Het aantal verwoeste huizen bedraagt 1.300; ongeveer evenveel dus als in Enschede. Er is over het

bombardement van Nijmegen al veel tamtam gemaakt. Gisteravond hoorden we evenwel berichten, dat de aanval toch niet zo doelloos is geweest als hij wel lijkt.

In de torens van de verwoeste Sint Stevenskerk zou nl. de hoofdpeil-inrichting op vliegtuigen van West-Europa gevestigd zijn [...], terwijl het bijbehorend laboratorium op het dak van Vroom & Dreesman was ingericht. Ook dit gebouw werd, evenals vijf hotels vol Duits personeel, met de grond gelijk gemaakt.

Dat er zoveel doden te betreuren zijn, is te wijten aan het feit, dat het “*sein veilig*” gegeven werd, voordat de vlucht Amerikanen over was. Juist de laatste vliegtuigen keerden zich tegen Nijmegen. Vele mensen, de in de brandende trein op het emplacement zijn omgekomen, waren op het sein veilig weer uit de schuilplaatsen gekomen.

In Enschede veronderstelt men, dat de aanval op deze stad bedoeld geweest is voor Gronau, dat bijna al één is met Enschede. Een zegsman vertelde, hoe iemand van Patmos (Enschede) zeer kordaat een brandbom uit zijn woning.... door de ramen van zijn overbuurmans huis wierp, dat daarop prompt afbrandde. Van je vrienden enzovoort....

In Hengelo is een geweldige ravage aangericht bij het bombardement van Zaterdag 18 Maart, vertelde dezelfde zegsman, vooral door de ontploffing van de wagon bommen bij het station, uit de nabijheid waarvan de spoormannen met levensgevaar nog tien wagons weggesleept hebben. De rangeerder was nog niet weer bij 't station, toen de wagon in de lucht vloog. In Hengelo

bleef bijna geen ruit heel; grote bergen scherven liggen op de trottoirs! De aanvallers vlogen zo laag, dat de wachten op de Storksfabrieken de vliegtuigen beneden zich zagen.

Een Duitse soldaat, die bij een mitrailleur op post stond op het dak van Stork, sprong in zijn angst van het dak en belandde op de 20 meter lagergelegen grond met slechts één schrammetje aan de pols!

In Hazemeijers precisiewerktuigenfabriek werden 4 bommen geplaatst, die de fabriek totaal verwoestten. De ontploffing op het emplacement veroorzaakten een geweldige ravage bij Stork, waar muren ingedrukt werden en geen ruit heel bleef. In de fabrieken werd, dankzij het tijdig gegeven luchtalarm, niet meer gewerkt, zodat daar geen persoonlijke ongelukken te betreuren zijn. In totaal zijn er twee à drie doden, onder wie een wandelend paartje, dat ondanks de waarschuwingen langs het station liep.

Het bombardement van Soesterberg heeft verschrikkelijke verwoestingen aangericht onder de gebouwen van het vliegveld en de mensen. Ook een auto met gevangenen uit Amersfoort (waar voornamelijk ondergedokenen zitten) werd getroffen. De jongens vonden bijna allen de dood.

Schiphol werd voor de zoveelste maal gebombardeerd. Enige tijd geleden maakte een zware Amerikaanse bommenwerper er een noodlanding. Twee geallieerde jagers streken er onmiddellijk naast neer. Het bommenwerper-personeel sprong uit de machine, stak die in brand en ontsnapte in de jagers. Een buitengewoon knap staaltje van heldenmoed [...]!

30 Maart 1944

Op het Leeuwarder vliegveld had men gisteren weer tweemaal luchtalarm, er vielen echter geen bommen. Hoog boven ons zagen we enkele Amerikanen overtrekken naar Brunswijk, zoals de krant ons leert. Zojuist was er hoog in de heldere blauwe lucht één enkele geallieerde verkenner, die boven de stad en het veld rondcirkelde en waarschijnlijk weer met enkele foto's naar de overkant vertrokken is. Binnen enkele dagen zullen ze wel weer eens komen, als de verkenning tenminste uitwijst, dat er wat stuk te gooien is. Buiten de (lege) hangars en de administratiegebouwen zal dat niet veel zijn, want Jelle Bruinsma heeft raak gegooid, vorige week vrijdag.

O, ik vertelde nog niet eens, wie Jelle Bruinsma is! De naam is een verzinsel van de liefhebbende mannen, die hun zenuwachtige vrouwen geruststellen als er 's avonds een Tommie boven de stad cirkelt: "*O, 't is Jelle Brúnsma mar!*", met andere woorden: een goeie bekende, die wel weet waar hij gooien moet.

Vanavond (5 uur) ontplofte er onder Jelsum op het vliegveld een tijdbom, zonder aan niet-militaire doelen schade aan te richten. Het werk op het vliegveld duurt voort. Gistermiddag stond er een troepje kantoorbedienden met de schop bij zich in de lucht te turen, toen de Amerikanen overtrokken.

Even later, toen het sein veilig gegeven werd, vertrokken zij luid juichende en zingende op de ook gevorderde wagen van onzen groenteboer. De Steenwijker "*werklieden*" op het vliegveld te Havelte (ongeveer 200) dansten onlangs in een grote kring op de Markt te

Steenwijk, waarbij ze schimpliedjes op den NSB-burgemeester en zijn trawanten zongen.

In Assen was men met de vordering van burgers als werkkrachten begonnen bij de *St.* en gevorderd tot de *D.* Nu zijn plotseling de meest vooraanstaande inwoners van de rest van 't alphabet tegelijk opgeroepen. Ook Ome Klaas (Kemkers) is er met de schop op de nek heen gesjouwd. Wie te oud of te stram is om te werken op het vliegveld mag in de Asser Silo generatorblokjes uitzoeken: de blokjes met verf in de ene, de zonder verf in de andere mand. Men zegt, dat het de in stukken gezaagde deuren en kozijnen van de afgebroken Haagse huizen zijn.

In Winschoten zijn dertig leden van de *Landwacht* achter slot en grendel gezet wegens grenzeloze dieverijen, o.m. van brood, fietsen en andere waren (?!).

In Amsterdam stortte enige dagen geleden een Amerikaansen bommenwerper op een Rooms-katholieke pastorie in de Spaarndammerstraat. Omtrent de juiste schade is mij niets bekend.

Met de inundatie, de vreselijke vernieling van onze kostbaarste cultuurgrond, is een aanvang gemaakt. Beemster en Schermer staan blank. Met de trein rijdt men tussen Beverwijk en Uitgeest temidden van een bijna onafzienbare watervlakte.

Dorpen liggen als uitgestorven; het puin ligt hoog in de straten van onze eens zo florissante duindorpen als Castricum en Bakkum. Boerderijen worden door het

water ondermijnd en storten bij de geringste windstoot in, zoals enige weken geleden in de Beemster.

Ook in de Grote IJpolder slaan de golven over de kop; uit de trein ziet men tussen Amsterdam en Haarlem de grote watermassa. Erger is het in Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden, waar voor de inundatie brak water gebruikt is.

Walcheren, Noord- & Zuid-Beveland zijn nog aan deze vreselijke vernielingen ontkomen. Voor hoelang nog? Evenals in Noord- & Zuid- Holland zijn de duinen totaal “*verreneweerd*” door tankwallen, -vallen, bunkers en andere *Westwall*-verschijnselen. Men kan de gedachte niet van zich afzetten, dat hier de opzet van een totale verarming van ons land voorziet.

Zojuist - het is al donker - komt hier een jongeman aan de deur, “*of we ook een boterham of een broodbonnetje voor hem hebben*”.... Dat gebeurt in het rijke, gezegende Holland; in Friesland, waar tot voor enkele jaren op elke inwoner één koe was, in het land van melk, boter, kaas en eieren, die nu - ook ter wille van het rijm- worden uitgevoerd naar Beieren.

In Zwaagwesteinde slaat de politie een grote slag! Tientallen smokkelende dames uit alle windstreken worden er gearresteerd omdat de politie(vrouw) grote hoeveelheden vlees, vet (platgetrapt), spek, garen, koffie, thee, ja wat al niet op hun lichamen verborgen vindt. Ook de verkopers, die zo doldriest optreden, dat zij wel tegen de lamp moeten lopen (bij sommigen is de woon- of voorkamer als een complete slagerij ingericht!), worden gesnapt.

Gisteren en ook vandaag zijn ook de *Grüne* en de *Landwacht* er op jacht geweest. Vanmorgen om zes uur moeten al drie wagens vol arrestanten uit Zwaagwesteinde Leeuwarden binnengebracht zijn. Vooral de Spinnerij tiert er welig. In Zwaagwesteinde zitten een kleine duizend jongemannen (meest ondergedokenen!) te spinnen op zolders of in vunze, schemerige kamertjes; ook het aangrenzend gedeelte van Twijzelerheide is hierbij gerekend. In één week wordt er aan garen voor F 100.000 omgezet.

Laat ons rekenen, dat er 800 jongens zitten te spinnen en dat zij gemiddeld twee roof per dag produceren, die voor f 9.50 per stuk verhandeld worden. Per week is dat dus $800 \times 6 \times f 9.50 = f 91.200$. Dit bedrag is te laag, aangezien er wèl 800 jongens spinnen, van wie sommigen een dagproductie van 5 roof, de meesten echter een van 3 bereiken. Daarentegen werken sommigen onregelmatig of produceren slechts 1 roof per dag. Een gemiddelde van twee is te laag; wij overdrijven dus geenszins, als wij het bedrag van f 100.000 noemen.

De kule, Boswei is het voornaamste zwarte-handel centrum. Eens was het F meest achterlijke deel van “*de earne Westerein*”. Daarvan meer in het boek over “*Zwaagwesteinde – De ontwikkeling van een ventersdorp op de Friesche heide*”, dat in handschrift bijna gereed is en dat “*after the war*” in Assen gaat verschijnen.

De ramp in de Wijbrand de Geeststraat heeft zes slachtoffers geëist blijkens het verslag van de begrafenis van twee hunner, de schoenmaker Zondervan en zijn

vrouw. Wethouder Bothe sprak aan hun graf op het Lekkumer kerkhof namens het gemeentebestuur. Ik ben van zins geweest van de nu reeds grotendeels opgeruimde verwoestingen een foto te nemen, maar ik zie er maar van af. Vaak bekruipt me de lust om fotomateriaal te verzamelen van deze oorlog, maar telkens weer zie ik ervan af omdat alle ellende, alle verwoesting alweer betrekkelijk gewoon voor ons is.

Straks, na jaren, zullen de foto's pas hun waarde krijgen. Ik ben me dit zeer goed bewust; misschien bekruipt me straks de lust om alle gevaren te trotseren en wat meer gebruik te maken van de enkele films, die nu op de gebeurtenissen van "*de grote dag*" liggen te wachten.

Herhaalde malen leest men nog van stommeriken, die met onontplofte brand- & brisantbommen gaan spelen, ze demonteren, er lucifers bijhouden of ze in de kachel gooien. Van een doktersassistent uit Groningen hoorde ik, dat tientallen mensen, oudere zowel als jongemannen en jongens, daar reeds binnengebracht zijn, nadat zij door eigen onvoorzichtigheid bij het springen van een bom vreselijk verminkt waren geworden.

Ook de onder Harkema uitgegooide brandbommen werden niet met rust gelaten. Gelukkig liep het experiment, dat twee knapen met een brandbom uithaalden, zonder dodelijke ongevallen af: een lucifer, een knal, twee vingers en een duim afgerukt.

Op dit ogenblik cirkelt Jelle Bruinsma weer boven ons. Tot nu toe zijn er echter geen bommen gevallen, terwijl ook van Duitse zijde geen poging gedaan wordt om hem te verjagen. Waarschijnlijk is dus de "*grote trek*" weer

ergens anders, zuidelijker. (Inderdaad: een geweldige aanval op Neurenberg!)

2 April 1944

Vrijdag werd in de Schrans een ondergedokene slagersknecht uit Den Helder door twee mannen van de *Feldgendarmarie* gearresteerd. Toen zij in de Schrans liepen, de gearresteerde in het midden, sloeg deze plotseling met zijn beide ellebogen de Duitsers van zich af, die daarop over straat rolden. De jongeman nam de benen en de *Feldgendarmen* grepen naar de wapens, doch het bleek, dat geen van beiden meer munitie had. De ramp is inmiddels fotografisch vastgelegd. Vreemd genoeg hadden de omstanders het grootste plezier.

Twintig zwarten, geassisteerd door een Duitser en een Nederlandsen rechercheur (die gedwongen was, natuurlijk) deden deze week midden in de nacht een inval in een woning, waar zij een ondergedokene meenden te kunnen vinden. Ondanks al hun ijverig nasporen leverde het onderzoek geen resultaat op. Uit deze beide gevallen blijkt wel, welk een grote rol het verraad bij dit alles speelt. Bijna geen arrestatie, geen inval of hij is gebaseerd op een tip van deze of gene. Het zal goed zijn, hieraan straks... na het einde van de Germaanse vrijheid - eens een hartig woordje te wijden.

De aftakeling van het openbare leven gaat nu snel. Gisteren zijn in Leeuwarden 2.800 van de 3.500 abonnees van hun telefoonaansluiting beroofd. Ook wij behoren tot de slachtoffers. De kamer van koophandel en de luchtbeschermingsdienst zijn annex geweest met de uitpuzzelarij van bedrijven en personen, die voor het behoud van de telefoon in aanmerking komen. Heit is in

dienst van de voedselvoorziening en zal proberen, uit dien hoofde weer z'n aansluiting terug te krijgen. De telefoons zijn niet opgehaald; in de centrale is slechts de aansluiting verbroken. Reeds eerder meldde ik, dat in Holland en Gelderland de telefoons al afgesneden waren. Friesland behoort tot de laatsten.

De postbestellingen worden opnieuw ingekrompen. Tot dusverre werd de post nog tweemaal daags bezorgd (vóór de oorlog driemaal!). Nu komt er - ook in de steden -nog maar één bestelling per dag. Sommige plattelandsgemeenten krijgen een bestelling om-de-andere-dag! De post & cheque & girodienst zit ook al met de handen in het haar. Het kan voorkomen, dat het bewijs van storting eerst na een week terugkomt. Elk ogenblik ziet men advertenties in de kranten: Vroeger rekende U op de Postcheque- en Girodienst, nu rekent de Postcheque- en Girodienst op U!

Internationaal schijnt er - eindelijk eens! - een crisis op komst te zijn. De overzichten in de Duitse en bij gevolg ook in de Nederlandse kranten zijn al een week lang in mineur gesteld. Zie hier wat Dr. Göbbels in "*Das Reich*" schrijft (Friesche Courant): "*Met enorme stappen naderen wij de beslissende crisis van dezen oorlog, die zoowel van militairen als van politieken aard zal zijn.*" De militaire gebeurtenissen geven tot deze neerslachtigheid alle reden; in het oosten althans.

De Russische stoomwals komt zo langzamerhand op volle toeren: de troepen van het Rode Leger vechten nu op Pools en Roemeens grondgebied en naderen de Hongaarse grens bij Stanislau, in welke Poolse stad (de

vroegere “*gevangenis*” van onze Nederlandse officieren) nu hevig gevochten wordt.

De Russen krijgen in de Karpathen nog een harde dobber.

De steden Cernowitz (Cernauti) in Polen en Nikolajef in de zuidelijke Oekraïne zijn in Russische handen gevallen en met rasse schreden gaat het nu op de Zwarte zeehaven Odessa aan. De Roemenen gaven voor het eerst sinds 2 jaar weer een legerbericht af. Boekarest is nu in staat van beleg. Wat zijn de crises, die Göbbels verwacht?!

In de nacht van Vrijdag op Zaterdag was hier een hevig gebulder hoorbaar; de krant meldde, dat er voor de kust van Terschelling een zeegevecht had plaatsgehad, waarbij de Engelsen natuurlijk met de staart tussen de benen afdropen.

Vanmiddag maakten At en ik een tandemtocht naar Beetsterzwaag en Boombergum, waar we den boer bezochten en enige leeftocht insloegen. Door de sterke tegenwind op de heenreis duurde de trip langer dan we verwacht en met thuis overeengekomen waren. De duisternis overviel ons en toen het dynamo weigerachtig bleek, zaten we met de handen in het haar. We besloten door te rijden en in de dorpen te lopen. Helaas: tussen Quatrebras en Hardegarijp vlogen we tegen de lamp: een bekeuring wegens het rijden zonder voor-en achterlicht volgde.

In Hardegarijp namen we de trein, waarop we nog een uur in de koude hebben moeten wachten en toen we eindelijk in Leeuwarden aankwamen, bleek de

Landwacht (met 't jachtgeweer uitgerust natuurlijk) aan de uitgang te controleren. De kleinste koffers moesten opengemaakt worden. Enkele jongens, die om 't station postkantoor heen 't emplacement trachtten te verlaten liepen een zwarten man in de armen....

3 April 1944

Vanmorgen leidde onze reis langs de zuidzijde van het vliegveld, langs de weg Leeuwarden-Marsum. Het was te zien, dat verschillende hangars bij de Engelse bombardementen een voltreffer gekregen hadden. De meeste hangars zijn geïmproviseerde, "*inderhaast*" (in zowat 2 à 3 jaar!) opgetrokken bouwwerk van latten en camouflagenetten (netten met groen gespoten heide, die met wagens vol uit Hooghalen worden aangesleept); er zijn sommige solieder gebouwen, die dan uit steen zijn gebouwd & die de vorm hebben van een kerkje of van boerderijen, die met het Friesche type maar heel weinig gemeen hebben.

De getroffen hangars waren van het hout- en nettenggenre; de totaal versplinterde daken liggen er nog net zo heen als na het bombardement. Ditmaal hebben we geen enkele vliegtuigmachine in de hangars gezien; enige maanden geleden zag men nog in vele hangars een toestel opgeborgen. Merkwaardig is het, dat dit vliegveld, na bijna vier jaren arbeid (!) nog nooit gereed is. De reden ervan is niet ver te zoeken. Nog dezer dagen verklaarde een hooggeplaatst Nederlands ambtenaar: het vliegveld hier komt niet klaar; de heren zitten ook liever hier dan aan het Oostfront!

Gisteren was het Palmпасen en dominee vertelde in de Zondagschool van Jezus aan het kruis. Een klein ventje

kwam thuis en vertelde er zijn vader en moeder van :
“Nou moat’ jim ris bigripe: ha se Jezus mei de poaten oan’e planke fêst slein. Skandalich net? Det ha de Dútsers fenselser dien”. Het getuigt wel van de mentaliteit des volks!

Onze Hengelose relatie schrijft ter gelegenheid van Heit z’n verjaardag een overzicht van het Twentse nieuws, waarin hij schrijft: *“We beginnen hier nu ook te merken, dat ze aan de overkant brutaler worden en dat ook kunnen zijn. Bijna dagelijks komen er een paar Amerikaanse of Engelse jagers, strijken even over ‘t vliegveld of schieten in de gauwigheid een Duitser uit de lucht. Dan is ‘t een ogenblik een hels kabaal van alle soorten afweerploffers en afgelopen is dat hoofdstuk weer. ‘t Is wel zeer gevaarlijk want dat gaat allemaal zonder luchtalarm en zo plotseling, dat je geen tijd hebt om dekking te zoeken. Er zijn al veel gewonden en er is ook al iemand gedood bij de akkefietjes”*.

[Zutphense] Lien schrijft: *“Een ongeveer 21-jarige jongeman uit Zwolle, Ger Wevers, zoals vele jongeren ondergedoken, werd in Amsterdam aangehouden en geheel onderzocht. Ze konden niets vinden en alles was in orde. Toch namen ze hem maar mee, want zijn persoonsbewijs zag er –volgens de heren- te nieuw uit. Hij deed een poging te ontvluchten; er werd op hem geschoten, waarbij hij dodelijk geraakt werd”*.

Tijdens de massale Engelse overtocht op weg naar, och, dat weet ik niet meer, maar het was op Woensdagavond 22 Maart, stond een man in Harkema Opeinde handenwrijvend buitenshuis: *Toe mar, jonges; toe mar, jonges*. Op ‘t zelfde moment suisde een brandbom langs

zijn hoofd en zette zijn hooiberg in volle vlam. Wat hij toen zei, is me onbekend.

Dagelijks varen hier grote schepen met geperst hooi beladen voorbij, dat de boeren voor de *Wehrmacht* hebben moeten leveren. Een op Blauwverlaat geladen schip met stro geraakte op 't IJselmeer in brand en ging verloren. Ra ra, hoe kan dat?!

In Augustinusga werden dezer dagen zes etensborden verkocht voor zestig gulden.

Voor Zeeland en Zuid-Holland is weer een reisverbod afgekondigd. Alleen zij, die vergunning hebben van den burgemeester van de te bezoeken gemeente mogen erheen reizen. Niet voor alle gemeenten geldt dit verbod.

Er gaan geruchten, dat het goederenvervoer spoedig en het personenvervoer over 14 dagen, na Pasen dus, stopgezet zal worden. Men zal dan alleen nog met een speciale vergunning mogen reizen.

Het *Landwacht*corps Leeuwarden is met de ploeg van Sneek uitgebreid. Zeven leden van de Leeuwarder zwarte mannen zouden, zegt men, al zijn "*ingesperrt*" wegens verduisteringen, gepleegd tijdens de bewakingsdiensten bij de ruïnes in de Wijbrand de Geeststraat. Jongens, die opgepakt worden omdat de persoonsbewijzen niet in orde zijn, worden veroordeeld om in "*Ons Gebouw*" de gangen en trappen te schrobben en de fonteintjes schoon te maken.

Een jonge "*misdadiger*" zou deze plichtplegingen in Adamskostuum hebben moeten verrichten. De ouders

hebben bij de politie een klacht ingediend. Ik zeg: het zijn geruchten, die moeilijk te controleren zijn. In het kringhuis van de NSB aan de Willemskade is een hoeveelheid spek ontdekt.

Vannacht is de zomertijd ingevoerd. D.w.z., dat wij dezelfde tijden hebben als aan de Russische grens. Het verschil wordt kleiner naarmate deze grens westelijker komt....! Evacués uit de Beemster en de Schermer komen in het noorden aan. Ook Leeuwarden (Huizum) heeft zijn deel gekregen. In Grijpskerk werden zij met muziek van de trein gehaald, wel een bewijs hoezeer men met deze arme slachtoffers meeleeft. Over het algemeen is men met deze evacués meer ingenomen dan met de IJmuiden- en Velzenaren, wien met die der Friezen zozeer verschillende aard reeds vele botsingen met de Friesche huisvestende gezinnen veroorzaakte [...].

Men moet medelijden hebben met de van huis en hof beroofden, maar met hen, die een gezin met tien of twaalf kinderen op dak geschoven krijgt, zeker niet? Er zijn gezinnen, geëvacueerden, die zich wonderwel weten aan te passen, te behelpen. Zo ken ik een familie, die bij een boer was ondergebracht en die er de voorkeur aan gaf om in twee afgeschermdde koestallen van 't bûthús haar eigen leventje te leiden. Toen in de herfst het vee weer op stal kwam, werd voor haar een onbewoonbaar verklaarde woning in gereedheid gebracht.

Werkelijk bewonderenswaardig, maar - het blijven uitzonderingen. Van zeer veel vrouwen in Huizum hoort men, dat zij van hun geëvacueerde sexegenoten, geen enkele steun in de huishouding ontvangen, noch bij het

stoffen, noch bij het aardappelschillen. Is het een wonder, dat zulk een verhouding tot botsingen leidt?

De krant van vanavond meldt, dat waarschijnlijk dit jaar nog de verplichte Arbeidsdienst voor meisjes zal worden ingevoerd, waarbij 19 jaar als minimumleeftijd wordt genoemd. Dat wordt er voor de duizenden ondergedoken jongemannen niet beroerder op!

De krant van vanavond brengt nog een nieuwtje: Frans van Zutphen, de jonge, overdreven nazi-redacteur van de "*Friesche Courant*", gaat naar het buitenland en straks waarschijnlijk naar het front: We zullen Frans hier missen. Met de redactie van de *Friesche Courant* hopen we, dat we hem spoedig weer zullen zien!

De Amerikanen hebben weer eens een stomme streek uitgehaald: ze bombardeerden Zwitserland, de stad Schaffhausen, waar veel schade werd aangericht en verscheidene doden vielen, de berichten luiden 150. De Amerikaanse commandanten hebben hun excuses al aangeboden (!) en schuiven de schuld op het slechte weer. De krant intussen heeft gelegenheid om haar hartgrondige verontwaardiging uit te spreken over dergelijke Angelsaksische, pardon Anglo-Amerikaanse gruweldaden en gaf een grage opsomming van wat er zoal verwoest werd.

4 April 1944

Sinds gisteren gaat hier het gerucht, dat *Ministeriaalrat* Ross, de *Beauftragte* van den *Reichskommissar* voor Friesland, zelfmoord gepleegd heeft. Is het waar, dan komt het bericht, dat Frans van Zutphen naar het buitenland gaat net te laat. Ross zou dan geweten

hebben, dat de Duitse kansen spoedig keren. Is het een “*canard*”, dan zal hem een lang leven beschoren zijn, wat hem misschien wel toekomt, want “*au fond*” was ‘t zo’n kwaai kerel niet.

Ook Leeuwarden heeft nu Duitse spoorlieden ingekwartierd gekregen. Hiervoor schreef ik al, dat in Gelderland verschillende ex-zakenlieden nu als spoorlui geïnstalleerd worden, Duitsers natuurlijk, die straks als de grote gebeurtenissen komen, de zorg voor de Nederlandse spoorwegen zullen overnemen. Ze moeten vertrouwd gemaakt worden met ‘t seinwezen, de bediening van de machines e.d. en zijn, naar ik meen, bij Nederlandse spoorlieden ingekwartierd. Ze zijn gewapend met karabijn en revolver.

Vanmiddag moesten enkele bejaarde (\pm 40-jarige) Duitsers op het plein van de Arendsschool leren.....fietsen. Het zweet gutste leerlingen en leermeester van het voorhoofd. De voorbijgangers hadden de grootste lol, onbegrijpelijk als het in dit land, waar de kleine kinderen als het ware met een fietsepé onder d’r derrière geboren worden, is, dat grote mensen, soldaten nog wel, niet kunnen fietsen. Zelfs de Duitse schildwacht kon zijn lachen niet bedwingen.

Het aantal inbraken neemt met de dag toe. Dit is natuurlijk ook een gevolg van het feit, dat vele mensen hun huizen tijdelijk of alleen ‘s nachts verlaten om bij familieleden op het platteland de rust te zoeken, die zij in Leeuwarden ontberen, terwijl het ontbreken van een voortdurend politietoezicht natuurlijk ook niet bevorderend op de veiligheid van de inboedel werkt.

Al lang is het niet meer vertrouwd om 's avonds en 's nachts linnengoed buiten te laten; fietsen worden op klaarlichte dag gestolen als men ze maar een enkele minuut onbeheerd laat. Zelfs gebeurt het, dat de fietsen en de kledij midden op de dag uit de gang gestolen worden. Het herstellen van de maatschappelijke orde zal straks, ook wat dit betreft, grote moeilijkheden met zich brengen.

In Surhuisterveen zijn tien personen gearresteerd, die de antenne nog op het dak hadden. Toen in het vorige jaar de radio's moesten worden ingeleverd, werd daarbij bepaald, dat de antennes binnen de drie maanden verwijderd moesten zijn. Evenmin als aan de inleveringsplicht van radiotoestellen algemeen is voldaan, is deze verordening stipt opgevolgd. Bijna overal ziet men de draden nog tussen de schoorstenen. De in Surhuisterveen gevangen genomenen zijn weer vrijgelaten, maar kregen boetes opgelegd van 2500 en 3000 gulden!

6 April 1944

De geruchten over de zelfmoord van *den Beauftragte* zijn nu vervangen door berichten omtrent een vroegtijdige dood van den *Ortskommandant*. Deze heer zou zich in een vlaag van moedeloosheid bij de Mercuriusfontein van het leven beroofd hebben. Zijn vrouw en vier kinderen zouden bij een van de bombardementen van Berlijn om het leven gekomen zijn [...].

Reeds enige maanden geleden hoorden we, dat deze *Ortskommandant* in een vertrouwelijk gesprek tot een Leeuwarder burger gezegd zou hebben, dat hij aan het

Oostfront al drie zonen verloren had “*en dat voor een verloren zaak*”. Zeer toevallig werd ‘t zelfde dezer dagen in de trein verteld van den (of een?) Amsterdamsen *Ortskommandant*, wat het verhaal niet geloofwaardiger maakt. Of het verhaal moet tijdens zijn ronde door het land Amsterdam in plaats van Leeuwarden als oorsprong gekregen hebben.

De kolen schaarste is nu algemeen. Verschillende huisgezinnen met kinderen (en ook zonder!) zitten bij een koude kachel. Niet iedereen heeft het voordeel als wij over twee rantsoenen te beschikken (ouders & grootouders), maar ook wij zitten zonder. Gelukkig beschikken wij ook over een dubbel rantsoen electrisch, zodat de straalkachel zo nu en dan nog zijn diensten kan bewijzen. Het liedje van de vorige oorlog kan weer in zwang komen: *Überal herrscht grosze kohlennot, Selbst im Himmel ärgert man sich tot.*

Ik kan mij trouwens niet indenken, hoe men zich daarboven een goedgefundeerd idee van de tegenwoordige toestanden op dit ondermaanse kan vormen. “*Gott mit uns*” dragen de Duitse soldaten op hun buikriem met zich langs de fronten; in de Engelse kerken wordt gebeden voor het welslagen van de invasie.

Godshuizen storten krakend in elkaar; honderdduizenden mensen, die met de oorlog niets, maar dan ook niets te maken hebben, komen om in brandende, rokende puinen van steden; nog eens honderdduizenden sterven een langzame marteldood in de kerken, de concentratiekampen en de *Arbeitslagers*, ver van de ouderlijke haard. Hoe rijmt men het daarboven allemaal?

Voor ons huis ligt een woonschip; een gewoon, ruim woonschip, waarin een familie al jarenlang woonde. Deze week kwam een Berlijnse graaf, die het vaartuig kocht voor f 17.500.-! De grafelijke woning zal hier opnieuw gemeubileerd worden, de schilder strijkt er een nieuw laagje over en dan gaat ze naar Berlijn. Twee mannen zullen de ark naar de Duitse hoofdstad brengen; zij denken er 8 weken over te zullen doen - als alles goed gaat! De graaf en zijn eega, juist vandaag vertrokken naar de *Heimat*, kochten nog een tweede schuit, waarschijnlijk een reserve.

De schepen zullen de stadsgrachten voor Zaterdag 8 April moeten verlaten om buiten de bruggen opnieuw ligplaats te kiezen. Reeds eerder was er sprake van, dat de Duitsers deze maatregel zouden gelasten; doch toen beterde het over. Ze nemen geen enkel risico meer, de Duitsers. In Holland worden in 't kustgebied alle niet onmiddellijk noodzakelijke bruggen weggebroken (zo in Haarlem b.v.); hier in Leeuwarden zijn de scholen in de Arendstuin in een prikkeldraadharas gestoken. Zelfs een urinoir, dat de Tommies tot kazemat tegen het gymnasium zou kunnen dienen, werd gesloopt!

De Leeuwarder burgers behoeven niet meer op het vliegveld te werken. Het sein "*veilig*" wordt nu niet meer in de stad herhaald, als het luchtalarm op het vliegveld is geweest. Gisteren, tijdens een Amerikaanse vlucht naar Berlijn, werd hier luchtalarm op 't vliegveld gegeven, doch er gebeurde niets. De rondom het vliegveld wonende boeren waren alweer op weg naar veiliger oorden. Bijna geen enkele boer slaapt meer daar in zijn eigen hoeve. Men laat het vee over aan de zorgen van een

in de nabijheid wonenden knecht of aan 't eigen lot. De veiligheid van eigen body is tegenwoordig nummer één!

De Nederlandse gulden staat in Frankrijk officieel genoteerd voor 30 franc. Nergens zal men echter meer dan 10 francs voor de gulden krijgen.

Het reizen per trein is in deze dagen van massavervoer (morgen is het Goede Vrijdag!) geen pretje. Toch zijn er voorvallen die er bij de reizigers de moed doen in houden. Zo vertelde een reiziger ons, dat er in Amsterdam vanmorgen twee broertjes in de trein zaten, 12 en 9 jaar ongeveer. De oudste stond op voor een dame, die echter nog even haar galant ging "*dagzeggen*". De jongen ging weer zitten en bleven zitten, toen bleek, dat de galant een Duits officier was. De volgende dame werd heel vriendelijk een zitplaats aangeboden. Geen van de passagiers gaf blijk, deze handelswijze niet normaal te vinden....

Minder prettig waren echter de ervaringen te Zwolle en Leeuwarden. In Zwolle bleek, dat de Groninger trein enkele wagons vol Joden meevoerde, die in Assen afgehaakt zouden worden om daarna naar het kamp Westerbork gerangeerd te worden. De slachtoffers waren nogal opgewekt geweest en hadden zich met veel plezier "*meester*" gemaakt van de inhoud der restauratiewagentjes.

Op democratische wijze dan altijd, d.w.z. tegen betaling! In Leeuwarden had de zwarte ..., pardon, de *Landwacht*, het station weer afgezet en alle "*verdachte*" personen werden vastgehouden om gevisiteerd te worden. Men kan zich indenken, met welke gevoelens de toch al te laat

gearriveerde reizigers de Friesche hoofdstad binnentraden.

Een kennis reed gisteren in de trein tussen Zwaagwesteinde en Leeuwarden. Enkele Zwaagwesteinders waren in dezelfde coupee aan het “*zwikken*”, een kaartspel. Wie verloor betaalde een gulden. Een van de heren verloor tussen de beide stations 25 gulden! De earme Westerein!!

Het wordt nu heus tijd, dat ik eens een tweede lijst van zwarte handelsprijzen aanleg. De schaarse berichten uit Holland doen een interessant overzicht verwachten! Zo “*doet*” daar 1 pond vlees (clandestien dus) f 17.-; 1 pond roomboter f 30.- - f 38.-; 1 liter 2% melk f 1.60, een ei f 1.60 (Barneveld f 1.10, hier 70 cent). In de boter wordt nu een minder faire handel bedreven. Men koopt de roomboter wikkels op voor 50 cent, vult ze met gekarnde boter (13 gulden per pond) en verkoopt ze voor “*boerenboter*” (fabrieksboter, 22 - 25 gulden per pond in Friesland).

8 April 1944

De berichten over de dood van *den Beauftragte*, respectievelijk *Ortskommandant* zijn de weg van alle geruchten gegaan. De *Ortskommandant* wandelde dezer dagen door de stad in het hoopvolle vooruitzicht van een lang leven. Nu heet het een van zijn voornaamste medewerkers te zijn, die levensmoe was en zijn wapen tegen zichzelf gebruikt heeft.

Zometeen blijkt nog, dat het *den Feldwebel* uit de garage in de Leeuwerikstraat geweest is, die een goeie week geleden een einde aan zijn aards bestaan maakte. We

zullen maar eens een onderzoek instellen op het “*Friedhof*”, waar de laatste keer dat ik er was acht zelfmoordenaars waren [...].

Gisteren hield de zwarte *Landwacht* contrôle op Zwartewegsend, waar zij alle vrachtauto's, die naar Leeuwarden gingen (Vrijdag: marktdag!), aanhielden en de inhoud overhoophaalden. Een vrachtrijder vertelde me, dat de voorraden in beslag genomen “*contrabande*” zich aan de kant van de weg opstapelden. Wie de afzenders van de goederen waren en wie ze moest ontvangen kon hun niets schelen, zegt men. Op zichzelf mooi, natuurlijk, maar - vraagt men - waar blijven de in beslag genomen goederen?

Welk een drukte het gisteren Goede Vrijdag in de stad geweest moet zijn (en was!), toont ook wel het aantal verkochte plaatskaarten voor de spoorwegen te Zwaagwesteinde, dat die dag 650 bedroeg. In één trein moesten daar meer dan 200 passagiers in de bagagewagon gestopt worden!

De chauffeur van de lijkauto, die de ondergedokene uit Ee ontvoerde is gearresteerd. Het was een jongeman uit Dokkum, die na het gebeurde 's nachts zelfs nog thuis sliep. Men zegt, dat de auto wel vaker voor deze doeleinden gebruikt is.

Pasen Zondag 9 April 1944

Invasie-dreigingen ten spijt is de familie toch maar naar Gelderland getrokken om daar te genieten van de nu volop ontluikende natuur. *Lien* kwam naar het noorden en wij hebben van het heerlijke Paasweer (voor 't eerst sinds jaren hebben we tijdens de “*Hjeldagens*” eens

mooi weer!) geprofiteerd door - *Lien* op een geleend vehikel - een fietstocht te maken door de Tryn- en de Dokkumer Wâlden.

Een pleziertocht was het nu juist niet—een ernstige zaak lag eraan ten grondslag – maar we hebben toch ontzaglijk genoten van de natuur, die zich op het lentefeest gaat voorbereiden. Leeuwerik en grutto schetterden hoog in de lucht, kieviten fladderden kwasi-gewond op bij onze nadering en eierzoekers beenden met bedachtzame passen door de tierige greiden. ‘t Was “*diezich*”, volkomen helder was de lucht niet en des te onheilspellender was het zware vliegtuiggebrom van hoogvliegende Amerikanen, wier aanwezigheid op het Leeuwarder vliegveld de sirene al deed loeien voor de Oldehove haar tien brommende slagen over de stad had doen galmen.

De hele dag waren zij in de weer - geen wonder, wanneer men dan later hoort, dat vliegtuigfabrieken in Polen (!), Oost-Pruisen en Noordoost-Duitsland de doelen van de Amerikanen waren. De Duitse radio (herkenbaar via de radiocentrale) geeft nu om het uur door, dat er zich daar & daar vijandelijke vliegtuigen bevinden. Zo was hier om twaalf uur al bekend, dat er ook Amerikanen boven Zuid-Duitsland waren. Onze tocht ging naar Rinsma-State in Driesum, dat bij het ongeluksbombardement van 19 op 20 Februari bijna totaal uitgebrand is.

Het is inderdaad een wonder, dat er geen doden gekomen zijn onder de oude mensjes, die op dat ogenblik alleen onder de hoede van één zuster stonden. Waren er meer leden van het personeel geweest en hadden zij hun

positieven bij elkaar gehad, dan was het gebouw misschien nog wel te redden geweest.

De locoburgemeester leidde ons door de ruïnes rond en toonde ons in het park verschillende plaatsen, waar brandbommen gevallen waren en gebrand hadden. Een bom ging door een dikke tak van een boom.

Verschillende brandbommen sloegen rechtstandig in de grond, verdwenen ongeveer een meter diep erin en smoorden daar in de modder. Een gat van 5x5 cm. toont, waar hij verdween.

Behalve een bom, die in het dorp op het dak van een huisje terecht kwam, er doorheen sloeg, de zolder en de vloer doorboorde in zich onder de vloer in de grond boorde, heeft men de ongevaarlijke blindgangers (brandbommen, wel te verstaan) laten zitten. Behalve brandbommen vielen er brisantbommen en, zo vertelde ons de locoburgemeester, enkele fosforbommen, die echter in het vrije veld terecht kwamen en geen schade aanrichtten.

In Dantumerwoude fotografeerden en bezichtigden we de Sikkema's boerderij aan de vaart, waarop Pake geboren is. Ook de vroegere boerderij van mijn betovergrootvader Klaas Andries Sikkema aan de Achterweg te Wouterwoude legden we op de gevoelige plaat vast. Wellicht kunnen de foto's eens dienen voor de illustratie van de genealogie van 't geslacht, waarvan ik een telg ben - heet 't zo niet?!

In Zwaagwesteinde (waarheen wij in verband met een lekke band moesten lopen - de tientallen gebroken melkflessen van de clandestiene melkhalers vormen een

steeds toenemend gevaar voor de weinige nog resterende luchtbanden) zagen we de snotapen lopen in truien, kousen en sokken van eigen gesponnen garen. Voor een kapitaal draagt daar de lieve jeugd aan 't lichaam!

Juist 4 jaren is het geleden, dat de Duitsers Noorwegen en Denemarken binnenvielen; juist vandaag bereikte het Russische leger in de Karpathen de Tsjechoslowaakse grens. Er is in deze vier jaren nogal het een en ander veranderd, doch wie had verwacht, dat er nog niet meer veranderd is? Vier jaren - wie kon denken, dat deze mensonterende vernietigingsoorlog zo lang kon duren? Men vraagt zich wel eens af: zijn wij op weg naar de ondergang van de Europese beschaving?

Het is hier (nog niet) de plaats voor meditaties - onwillekeurig zouden we een "*onvertogen*" woord gebruiken, maar in al de overpeinzingen, die tegenwoordig steeds veelvuldiger voorkomen, keert deze gedachtegang telkens terug: deze oorlog betekent het einde van zeer veel cultuurwaarden, die de eeuwen ons nagelaten hebben; onvervangbare schatten, opgeofferd aan een fictie - want is het dat niet?

Wat spreek ik van cultuurschatten, waar miljoenen mensen sneuvelen; mensen vaak, die met de oorlogsvoering niets uitstaande hebben. Zullen wij straks, wanneer het geëxalteerde gejuich toemaar, toemaar jongens! niet meer nodig is, niet de handen aan het hoofd slaan: O god, o god, wat hebben wij gedaan?

De tijd zal leren, of de vernietiging van miljoenen levens en historische schatten zal opwegen tegen het uitroeien van de misdadige elementen die de mensheid bedreigen.

Is dat zo, dan zijn de jaren van ellende - jaren, die de mooiste van ons jonge leven hadden kunnen zijn—niet tevergeefs geweest, dan zijn onze doden, onze guerillastrijders niet vergeefs gevallen!

Paasmaandag 10 april 1944

Vandaag organiseerde de Friesche Sportclub grote draverijen op de Wilhelminabaan. *“Duizenden omzoomden het veld toen de paarden voor de Welkomprijs in de baan kwamen,”* aldus de krant. Zoals we al vermoedden, sloegen de Duitsers bij deze gelegenheid hun slag: tegen het einde van de draverijen zetten zij het veld af en controleerden alle persoonsbewijzen aan de uitgang.

Zestig à tachtig jongens en ook oudere mannen werden apart gehouden, in ‘t gelid gezet en onder strenge bewaking gehouden: het praten en zitten werd hun verboden. Gelukkig was hun juist tevoren een hart onder de riem gestoken doordat NSB-er De Kant een toespraak hield tijdens de pauzes van de draverijen...

Toch zal het een opluchting geweest zijn voor velen, toen tenslotte bleek, dat slechts negen het voorgoed hadden verkorven en meegevoerd werden. De rest werd op vrije voeten gesteld. Er blijven boomstammen, die het nooit leren! Het was half negen, voor de laatste bezoekers de contrôle gepasseerd waren.

Het geval Wim Jorritsma is nog onbeslist. Het gratieverzoek moest vóór Pasen binnen zijn. Men koestert nog een sprankje hoop. Het blijkt, dat hij meegewerkt heeft aan de vermenigvuldiging per cyclostile van een bericht uit het communistische illegale

blad “*Waarheid*”, waarvan er hoogstens 300 verspreid zijn (van de vermenigvuldiging). Tegen hem en zijn 257 kornuiten wordt de doodstraf geëist. De onlangs gegrepen redacteur, hoofdredacteur, van “*Vrij Nederland*” kreeg acht jaar tuchthuisstraf!

We horen, dat tussen 25 Februari en 22 Maart een gevangene uit Vught ontsnapt is, tegen wien de doodstraf reeds geëist was, een schipper. Het *grauelmärchen* doet de ronde, dat men zijn bovenste vingerkootjes gebroken heeft om hem tot een bekentenis te dwingen, maar ook: men zegt zoveel en we zijn hier niet in Rusland!

11 April 1944

De krant meldt, dat Odessa gevallen is. Merkwaardig, dat de stad zonder slag of stoot in Russische handen overgaat. Het zal zeker nog een gevolg zijn van de idee-fixe, waarover Von Dittmar spreekt: de Duitse soldaat is zozeer overtuigd van zijn superioriteit, dat hij zich soms niet snel genoeg op betere stellingen terugtrekt

Vandaag zag ik, dat een Duitse dagjager op het Leeuwarder vliegveld na de landing met de neus in de grond sloeg. Men zegt, dat er nog slechts drie vliegtuigen op het vliegveld gestationeerd zijn - ze mogen dus wel wat zuiniger worden! Waarschijnlijk bleef de bestuurder ongedeerd, want het volgende ogenblik stond het vliegtuig weer in de normale stand. De motor weigerde evenwel, het is niet onwaarschijnlijk, dat de propeller wel kaduuk was. Van alle zijden vlogen auto's naar de “*plaats des onheils*”, die helaas niet met een kruisje was aangegeven. Een half uur later stond de machine er nog krekt net zo.

Bij de tankmuur over de Groningerstraatweg werden vandaag vrachtauto's in beslag genomen. Ook in Gelderland, zo vertellen Heit & Mem, werden auto's gevorderd.

Rondom Zutphen worden nu tankgrachten gegraven en mitrailleurposten aangelegd, waaraan de burgers gedwongen worden te werken. Morgen ga ik zelf voor enige dagen zuidwaarts om de zaken daar eens in ogenschouw te nemen.

Steeds meer kustvaarders kiezen hun weg “*binnendoor*”, nu de Nederlandse kusten door mijnen, torpedo's en granaten uit de Anglo-Amerikaanse boordwapens onveilig geworden zijn. Verschillende grote boten: kustvaarders, aken en ook grote marinevaartuigen passeerden reeds ons huis.

20 April 1944

De reis naar het zuiden stond, evenals onze Noorwegenreis in 1939, onder de dreiging van komende militaire gebeurtenissen, toen: de oorlog, nu: de invasie. Zoals de kranten ons toen voorbereidden op de grote, onafwendbare wereldramp, zou worden we nu vertrouwd gemaakt met de invasie, die Duitsland op de knieën zou moeten dwingen. Engeland sluit zijn grenzen zelfs voor diplomaten, codetelegrammen zijn verboden, grootscheepse militaire voorbereidingen worden getroffen, de geallieerde bombardementen van doelen in Duitsland en in België en Frankrijk worden met de dag talrijker en zwaarder. Dat alles wijst op “*things to come*” zou men toch met de Duitse commentatoren zeggen. Maar laten we dit nieuws even uitpluizen.

Stel, dat de invasie inderdaad aanstaande is; we zouden er naderhand spijt van hebben, aan de voortekenen niet meer aandacht te hebben besteed. Allereerst het geallieerde luchtoffensief. Vanmiddag vroeg ik een kennis op straat: *“Is er ook nieuws?”*, de stereotiepe vraag van deze tijd. *“Nee - geen nieuws. Nou ja, ze zeggen, dat de Tommies in 48 uur met 5000 vliegtuigen boven Duitsland en de bezette gebieden geweest zijn”*. Dat noemen we tegenwoordig *“geen nieuws”*

Bij dag en bij nacht gaan de Engelsen en Amerikanen met hun luchtaanvallen op Duitsland voort: Berlijn, Kassel en tientallen andere West-Duitse steden werden voor de zoveelste maal zwaar geteisterd. Gisteren, tijdens het oponthoud in Zwolle, heb ik meer dan 300 Amerikanen zien overvliegen. Er was luchtalarm in de stad en overal hingen de geel-blauwe vlaggen uit langs de spoorlijn. In Friesland was geen luchtgevaar.

Het wordt spannend! Geruchten duiken op, soms even spannend. Zo wist de groenteboer vanmiddag te vertellen, dat de Engelsen deze (of vorige?) week bij Kamperduin en Schoorl geland waren. Ze trokken de overalls en andere militaire kledij uit en stonden toen in burger met de lefdoekjes uit de jaszakjes. 28 zouden er gevangen genomen zijn, de rest was weer vertrokken.

De berichten, dat vanmorgen 28 gevangenen via ‘t station Leeuwarden vervoerd werden, gaven hem steun in z’n nieuwsverspreiding. Ik moet eerlijkheidshalve wel even opmerken, dat melk- en groenteboeren doorgaans als nieuwsbureau aan betrouwbaarheid nog wel wat te wensen overlaten.

Later, later als 't gordijn opgaat (om met den heer Hak te spreken) zullen we misschien eens de ware toedracht vernemen.

Voordat we met 't binnenlandse nieuws beginnen eerst een kort overzicht van 't buitenlandse. In Rusland gaat het nog steeds zeer snel. Na de val van Odessa, welks val op 16 October 1941 den Rus "*een belangrijk industriecentrum, een van zijn belangrijkste steden en de grootste haven aan de Zwarte Zee*" ontnam (Wehrmachtsbericht van Vrijdag 17 October 1941!), is de strijd op de Krim in het middelpunt van de belangstelling komen te staan. De Russen hebben hier in een offensief, dat nu pas een dag of tien duurt, de buitenste verdediging zones van Sebastopol al bereikt.

Het is curieus, de berichten over het verloop van de krijgsoperaties van nu te vergelijken met die van October en November 1941. Toen trompette das OkW. met veel ophef de val van Odessa de wereld in. Twee maanden lang hielden de Rode Legerscharen stand; nu viel het zonder slag of stoot. Na Odessa kwam toen, evenals nu, de Krim aan bod. Toen (in 1941) viel Simferopol, de hoofdstad van het schiereiland, met veel tamtam. De ontruiming nu werd niet eens de moeite waard geacht. Nu zijn de Russen het, die naar Sebastopol opmarscheren. Wat zegt das OkW nu?

Begrijp ik het goed, dan opent zich voor de Russen een gouden verschiet! Enfin, we moeten 't hoofd niet laten hangen. De Duitse heerscharen, die voor Europa strijden (tenminste in 1941, nu zie je dat niet meer zo - *Bescheidenheit, u.s.w.*), zijn nog niet verslagen! Gunst, nee; dat zien we aan de heldhaftige bezetting van de oud-

Poolse stad Tarnopol, die zich stukje bij stukje door de Russische ring om de stad heeft weten heen te slaan. De *Wehrmachtsberichten* van 17 en 18 April 1944 onthullen de tragedie. Boze tongen beweren, dat er aan deze berichten een luchtje zit, maar je hebt altijd van die ongelovige Thomassen. Dat was Rusland.

In Italië: geen verandering. Er schijnen zich Duitse troepen te concentreren achter het front bij Anzio ten zuiden van Rome. In Birma duren de schermutselingen tussen de Jappen en de Engelsen voort, volgens de krant met louter Japanse successen. In Indië hebben, weet de man-in-de-sstraat vanavond te vertellen, de geallieerden een aanval gedaan op Sabang op noord-Sumatra, waarbij van vliegtuigen op moederschepen gebruik gemaakt zou zijn.

Tenslotte werd de *Führer* vandaag 55 jaar. Wat hij op zijn verjaardag heeft gekregen, weet ik nog niet. Op de vooravond kreeg hij al een radiorede van Göbbels te horen, waarin deze hem vertelde, dat het Duitse volk zich thans met een historische taak belast acht. Het historische aspect van deze oorlog, waarop hij doelt, ligt volgens hem in de forcering van de beslissing: Zou het dan nóg niet vaststaan, dat *Hitler* de man is?

Ik kan me zulks kwalijk indenken, want als ik Dr. Joseph Göbbels' rede verder lees, voel ik met de klompen aan, dat *Hitler* onze man is: in de krant stond artikel over de rede van Göbbels, over hoe geweldig *Hitler* als leider is, en dat kinderen hem om middernacht gelukwensen met zijn verjaardag. “*Affreus! O nee, 't komt goed. Ik vind trouwens dat kinderen om 12 uur al lang moeten slapen.*”

22 April 1944

En nu het binnenlandse nieuws. Allereerst het bombardement van Den Haag op 11 dezer. Op die Dinsdagmiddag, even voor drieën, verschenen er enkele (men zegt zes) drie Engelse of Amerikaanse machines boven de residentie, die na een verkenning bommen wierpen op de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters en op het gebouw, “*De Kleikamp*” tegenover het Vredespaleis, waarin de hoofdadministratie van de Z-kaarten, de *Ausweisen*, gevestigd was. Het was een welbewuste aanval en zo secuur, dat het zonder twijfel vliegtuigen met een Nederlandse bemanning geweest zijn.

Door dit bombardement en de daardoor in de kluis-kelders aangerichte waterschade (een waterleidingbuis was gesprongen), werd het duplicaat van de persoonsbewijzen vernietigd (bij de uitreiking van de persoonsbewijzen moesten we twee foto’s inleveren en ook onze vingerafdruk plaatsen op een formulier, dat met de foto naar Den Haag gezonden werd). In “*Kleikamp*” (of is het “*Kleihof*”?) werden zeer veel Z-kaarten vernietigd. Men zegt evenwel: niet alle.

Helaas kwamen bij dit bombardement verschillende (62) Nederlanders om, voornamelijk jonge meisjes, die op de bureau’s werkten. Sommigen zaten in de kluis, die onder ‘t puin bedolven werd en met water volliep. Door het onoordeelkundig optreden van de Technische Noodhulp, ook al een onderdeel van de “*nieuwe orde*” is ons land, die geen ingrijpen van de andere diensten gedoogde, kwamen er nog enkele om het leven.

De Geneeskundige Dienst heeft daarna ingegrepen en de nog opgesloten zijnden met zuurstofapparaten en vitaminetabletten in het leven gehouden tot de puinruimers haar bevrijdden. Mussert heeft in een redevoering op een kringappèl van de NSB te Amsterdam nog iets gezegd over de omgekomen meisjes door het bombardement.

Dan bracht Max Blokzijl (NSB-er) deze week voor de ondergedokenen verheugend nieuws: amnestie voor de onderduikers. Ja, Maxje staat natuurlijk op het standpunt, doch anderen zouden er nog een ander kopje uit dezelfde krant boven willen zetten.

De Tommies hebben in het begin van deze week voor Terschelling twee Duitse schepen vol jonge matroosjes aangevallen. De schepen moeten deerlijk toegetakeld zijn; 70 wagens met doden en gewonden zijn naar de kerkhoven en ziekenhuizen getransporteerd. Ook Leeuwarden kreeg zijn portie. Straks zullen we het aantal graven op het *Ehrenfriedhof*, nu al 263!, wel onrustbarend zien stijgen. Men zegt, dat bij de aanval van de Engelsen ook 50 Terschellingers het leven lieten.

De geruchten over een Engelse proeflanding bij Kamperduin, waarover ik al sprak, werden mij door een van Alkmaar komende reiziger bevestigd. De “aanval”, landing liever gezegd, moet bij daglicht gebeurd zijn en geschiedde nadat de Atlantic-wall aan diggelen geschoten was. De Engelsen vertoefden enige tijd op de zeeweg en smeerden hem toen weer. Tijdens de Paasdagen gingen er in Gelderland geruchten over een soortgelijke landing te Zandvoort. Mogen we uit deze proeflandingen concluderen, dat de invasie niet hier

komt? Het zou ons aangenaam zijn – we zijn tenslotte maar mensen!

Vanmiddag vlogen hier vier Tommies hemelhoog over Leeuwarden. De mensen tuurden in de lucht en fietsten of liepen, vrolijk over de aanwezigheid van de Tommies en over het mooie weer, door. De Duitsers daarentegen snelden met helm en geweer uitgerust naar de schuilkelder en - loopgraven. In de zigzag loopgraven van de Arendstuin zag men enkel glimmende helmen en bange gezichten. Gek, maar de Leeuwarders moesten lachen!

Dinsdagmiddag zijn bij Akkrum weer twee treinen beschoten, waarbij de locomotieven onklaar werden. Behalve de machinisten werden twee personen in het achterste rijtuig gewond. Woensdagmorgen reed ik in een van de beschoten wagons, die in het dak verschillende gaten vertoonde.

Hier te Leeuwarden is een huis verhuurd voor 30 liter melk per week

In de Zwaagwesteinder Mieden hield zich een gedeserteerde Duitse soldaat schuil. Hij leefde in een primitieve hut. Een jongen, die hem voedsel had zullen brengen, verried zijn aanwezigheid aan de politie. Aan het lot van den armen stumper valt niet te twijfelen.

De *Landwacht*, in de persoon van een jongen, *Jan Hagel*, controleerde Woensdagmorgen in de trein. De jongeman vroeg de persoonsbewijzen en gaf het mijne onmiddellijk terug.

Ik begrijp niet welke reden er is voor het bericht in de courant van 18 April, met de waarschuwing om vooral de roddel over de *Landwacht* Nederland niet te geloven. Of zou dit bedoeld zijn voor hen, die maar hardnekkig volhouden, dat de *Landwacht* louter bestaat uit schorremorrie, gevangenisklanten, die met zeer veel “*klein vee*” gezegend zijn en die zich niet ontzien zouden hebben, tijdens de bewakingsdiensten in de Wijbrand de Geeststraat, op roof uit te trekken in de getroffen huizen en één ervan na afloop zelfs in brand te steken. Mensen bedenk toch: Roddelen schaadt Uw volk!

Zojuist wordt verteld, dat in Harlingen zeer veel lijken aanspoelen, waarschijnlijk van de onlangs beschreven aanval op Duitse transportschepen bij Terschelling

In Arnhem moet Donderdag het bericht verspreid zijn, dat de invasie begonnen was. Men vluchtte in grote paniek de stad uit. Het fijne van de zaak is me nog niet bekend, doch het lijkt mij van de Arnhemmers niet verstandig de vlucht te nemen als de invasie eindelijk eens mocht losbarsten.

Intussen bereidt Leeuwarden zijn evacuatie in de ure des gevaars voor. Verteld wordt, dat deze ontruiming van de stad door de burgerbevolking in twee uren een feit kan zijn.

Gisternacht was er zeer veel verkeer in de lucht. Van de vliegtuigen, die sedert twee dagen Leeuwarden tot standplaats gekregen hadden, werd er een naar omlaag gezonden door de vliegers-die-geen-genade kennen.

Met H.G. van Slooten heb ik gedurende de afgelopen winter voor de Nederlandse Toeristenbond A.N.W.B. en

Van Gorcum & Comp. N.V. te Assen een zeilgids voor Friesland samengesteld, getiteld “Zeilend zwerven door Friesland”. Het departement verleende dezer dagen zijn toestemming, doch de bijdrage van Piet Bakker over de Hollandse zeilers in Friesland kon geen genade vinden, waarschijnlijk omdat deze geen lid van het “*Schrijversgilde*” wilde worden en een Joodse vrouw heeft.

Hoewel de gids reeds geheel gezet is, en de clichés gemaakt zijn, hebben wij de uitgevers nu verzocht de werkzaamheden aan de gids te staken en de verschijning tot na de oorlog op te schorten. De heren in Den Haag zullen geen plezier hebben van hun persoonlijke wraakneminkjes.

De Berichtendienst van de Nederlandse Omroep, B.N.O., heeft omstreeks de 28ste April 1944 in een culturele uitzending omgeroepen, dat een zeilgids voor Friesland, “*Zeilend zwerven door Friesland*” van twee bekende Friesche zeilers (hm, hm!) bij Van Gorcum & Comp. ter perse is. De heren zullen er zich misschien straks wel eens over verbazen, dat het zo lang ter perse blijft!

Onze Rijkscommissaris, Seyss Inquart, heeft ter gelegenheid van de verjaardag van den *Führer* in Nijmegen een rede gehouden over alles en nog wat. In zijn overzicht van de militaire gebeurtenissen zei hij: “*dat vol vertrouwen is in militaire macht Duitsland*”. We zullen eens zien! Sinds Stalingrad, El Alamein en Marokko (November 1942) is het ons allen, aldus de Rijkscommissaris, “*of we voelden, hoe een ijzeren lot tot ons naderde*”. Echter: “*de beproevingen worden steeds zwaarder voor de Duitse legers*”.

Ik geloof graag, dat onze leiders en beschermers iets bovennatuurlijks over zich hebben, maar ik weet wel, dat ik, wanneer er van alle kanten bommen op mij zouden vallen, innerlijk noch uiterlijk meer sterk zou zijn! Op de voorpagina van de Friesche Courant van Zaterdag 22 April 1944 leest men: *“Turkije staakt chroom-leveranties aan Duitschland”* Hm, hm!

In Boelenslaan speelde een lagere school leerling in de klas met een briefje van f 100. De onderwijzer nam het den jongen af en zei: *“Dat zal ik zolang wel voor je bewaren”*. Onmiddellijk na schooltijd stond de verontwaardigde moeder al op de stoep en voegde den meester toe: *“Meester hoecht him net mei sokke dingen to bemoeijen. It is ús saek, hofolle bûsjild (zakgeld) wy ús bern jaen scille”.....!*

Het zal straks moeite kosten deze mensen, die vroeger - evenals de Zwaagwesteinders - slechts een schamel inkomentje hadden en die nu, ten gevolge van een gewetenloze *“zwarte handel”*, vaak in het geld zwemmen [...], de waarde van het geld weer bij te brengen. Hoe dit zich zal ontwikkelen in Zwaagwesteinde, waar de nu (zo goed als) luierende bevolking, totaal onbekwaam voor de arbeid in fabrieken, het geld weer op ventersreizen bijeen moet schrapen, is me een raadsel!

Het is jammer, dat ik de na het schrijven over bepaalde onderwerpen van gevonden *“documenten”* en gegevens, deze niet meer op de juiste plaats kan tussenvoegen. Ik zie me daarom genoodzaakt even terug te grijpen op de hiervoor beschreven fietsenvorderingen en de Jodenvervolgingen.

Vanmiddag zijn, zo schrijft *Lien*, massa's Amerikanen over Zutphen getrokken. Op geringe hoogte vlogen er 60 bommenwerpers over hun huis. Evenals ik Woensdag in Zwolle zag: twee soorten viermotorige, donkere en glinsterende door elkaar. Na die zestig weer drie groepen van twintig & “*toen weer en weer en weer*”. In ongeveer anderhalf uur zag zij er 700, de buurman Zeylemaker telde er in totaal 1.000 en diens buurman beweerde er 1.400 te hebben gezien.

In de nacht van Zaterdag op Zondag zagen ze in Zuidzuidoostelijke richting een geweldige brand met heel veel ontploffingen en oplaaiingen. Zij veronderstellen, dat het een aanval op het Roergebied geweest is. Ver mis zijn ze niet, want die nacht (22 op 23 April) was Düsseldorf het aanvalsdoel. De terugkerende vliegtuigen passeerden Leeuwarden omstreeks 4 uur. Ik heb ze niet gehoord, doch Heit verklaarde nog nooit zoveel te hebben horen overvliegen.

24 April 1944

De Duitsers schijnen zo'n beetje de komst van de Engelsen te verwachten, zou men -wanneer men hun zenuwachtigheid nog niet uit de kranten opgemerkt had - uit hun daden gaan opmaken. In de laatste tijd zijn verschillende auto's gevorderd. In de Arendstuin te Leeuwarden, waar zeer veel troepen in 't gymnasium, de lagere school en de marechausseekazerne zijn ondergebracht, staan nu 18 personenauto's, een grote autobus en enkele vrachtwagens; men vermoedt, dat zij de bezetting zullen moeten wegvoeren, zo de Tommie 't in zijn hoofd mocht halen hier in Friesland voet aan wal te zetten.

De troepen uit Heerenveen en Joure zijn vertrokken en men vraagt zich af, zullen de Duitsers Friesland verdedigen, als het invasie-terrein zou worden? Uit een gesprek met den secretaris, Pietersen, van den Commissaris voor de Nood-evacuatie van de Friesche hoofdstad, wethouder G. Botke, maakte ik op, dat de Duitsers “*gevechtshandelingen*” verwachten in Harlingen en in Leeuwarden, als Friesland inderdaad voor de invasie wordt uitverkoren. Dat wil zeggen, dat Leeuwarden en Harlingen verdedigd zullen worden.

De bouw van kazematten langs de grachten om de Prinsentuin (o.a. tegenover ons huis) en het verwijderen van de schepen uit de grachten (ze zijn droefgeestig leeg, momenteel!) wijst daar ook op. Daarom zullen deze steden ook geëvacueerd moeten worden als de invasie hier een feit wordt. Verschillende wijken hebben reeds aanzegging gekregen, dat zij in geval van evacuatie slechts 35 kilo bagage mee mogen nemen, dat bij voorkeur niet in koffers maar in een kussensloop gepakt moet worden.

Men zegt, dat in dit geval de fietsen voor de gebrekkigen en de ouden van dagen beschikbaar moeten blijven, terwijl de bakfietsen voor ‘t vervoer van de bagage gerequireerd worden. De auto’s – zullen de heren beschermers wel meenemen, daarover behoeven wij ons gelukkig niet druk te maken.

Men bereidt de evacuatie zò voor, dat de bevolking van Leeuwarden naar de Wouden vlucht (want het wordt natuurlijk een vlucht) als de Tommies van de Harlinger kant komen. Landen de Engelsen c.s. in de Duitse Bocht

of daaromtrent en bedreigen ze Leeuwarden van 't oosten, dan gaat de bevolking van de hoofdstad naar 't Bildt. In totaal zullen 1500 personen bij de regeling van de evacuatie betrokken zijn.

Pietersen noemde de kans op evacuatie zeer gering: 99% kans, dat hun werk tevergeefs is. Maar juist dat ene percent eist de waakzaamheid van de autoriteiten. Dat ene percent ook doet ons op 't ogenblik overwegen om een kist met kleren en andere waardevolle goederen naar de Wouden (Zwaagwesteinde) te transporteren. Want als we evacueren en we komen in ons huis terug, dan zal er weinig meer van waarde overgebleven zijn, vrezen we - zelfs als Leeuwarden voor 't oorlogsgeweld gespaard is gebleven.

Een ander teken van Duitse afweer tegen eventuele Nederlandse aanvallen in de rug komt uit Zutphen. *Lien* schrijft, dat er daar nog veel vooraanstaande personen opgepikt worden. Het halve Deventerwegkwartier slaapt 's nachts elders. De van communisme verdachte personen mogen zich, geloof ik, in een bijzondere belangstelling van de heren verheugen.

In het Politieblad staat verscheidene malen een oproep tot opsporing van den dader van een moord op een *Landwachter*. De bede "om een beetje lief voor hem te zijn" heeft dus niet overal de gewenste uitwerking gehad.

Reeds enige tijd gaan er geruchten, dat er een weg om de stad aangelegd zal worden: van het vliegveld regelrecht naar de Groningerstraatweg. Er zou dus een brug over de Dokkumer Ee moeten komen. Inderdaad is men nu begonnen met vijf huizen te Snakkerburen af te breken.

De weg moet dienen om de Duitsers bij een eventuele invasie een ongestoorde terugtocht te verzekeren.

Zaterdagavond om half twaalf zijn bij de Vierhuisterdijk in de omgeving van het vliegveld vijf lichte bommen gevallen, die echter geen schade aanrichtten. De slag was hoorbaar, doch meer ook niet.

Bekendmaking dat vanwege de moord op een *Landwachter* de provincie en de stad Groningen nu vroegere spertijd heeft.

26 April 1944

In de nacht van Zaterdag op Zondag is te Bedum de onderluitenant van politie Keijer van Groningen doodgeschoten. Keijer was een berucht handlanger van het Scholtenshuis, de Groninger zetel van de Gestapo. De tegenpartij (NSB) heeft uit wraak alweer een moord gepleegd, men zegt op een dokter, terwijl tal van vooraanstaande personen en jongens tussen de 16 en 19 jaar zijn opgepikt en reeds naar Amersfoort vervoerd zijn. Zondag al namen heel wat Groningers, die voelden, dat ze gevaar liepen om opgepikt te worden, de vlucht. Uit straf voor deze boze daad moeten de Groninger provincialen nu om 8 uur en de stedelingen om 9 uur binnen zijn.

Onlangs controleerde de *Landwacht* de van Leeuwarden komende trein bij Groningen. De schooljongens moesten zelfs hun tassen laten controleren en een van de zwarte heren bladerde de schriften door. In een algebra-schrift ontdekte hij zeer geheimzinnige tekens: x^3 , $y-2$, $\sqrt{3}$ en nog veel meer. Geheimschrift! De jongeman werd vastgehouden. Wie ziet nu de juistheid nog niet in van

wat de krant gisteravond schreef: over sabotage gedrag, 'een Nederlander onwaardig'.

Vanmorgen vroeg werd ons al verteld, dat 200 Duitsers vanmorgen Zwaagwesteinde hebben "omsingeld". Ze zullen het dorp wel gaan uitkammen, vermoed ik. Tweehonderd man lijkt me wel wat weinig om een zò uitgestrekt dorp succesvol te kunnen omsingelen. We zullen straks wel nader nieuws horen, als Heit uit de Wouden terugkomt.

In Holland heeft men, volgens de verhalen van een kennis, veel meer maatregelen tot wering van den vijand dan hier in Friesland. De *Beauftragte* voor onze provincie, Ross, moet verklaard hebben, dat de Friesche kusten zich niet lenen voor een invasie en dat zal ook wel de reden zijn, waarom de maatregelen hier beperkt blijven tot popperige kazematjes, mitrailleurnesten en meer van die middeleeuwse verschansingen. Rondom Haarlem, hoorden we, stroomt het water een meter hoog. Enkele hekken, oude Nederlandse kazematten en andere obstakels steken er nog bovenuit. Landerijen, bouwgronden, alles is onbruikbaar geworden.

Het vee is naar een droog plekje in Duitsland geëvacueerd, waar keuterboertjes, die met hun twee koetjes voor de oorlog een rampzalig bestaan leidden, nu den herenboer uithangen en 12 à 14 prachtige Hollandse beesten melken. Bruggen en wegen zijn versperd met muren en molshopen van beton, grote tankgrachten worden gegraven, dwars door de Haarlemmer hout, twintig meter breed; de westelijke kanalen rond Haarlem worden op dezelfde breedte gebracht en de vrijkomende

modder wordt gebruikt om er dijken van op te gooien over de wegen.

Door de zware last van het water bezwijken rioleringen en dijken en juist is de Haarlemse mannelijke bevolking opgeroepen om bij Schoorldam te spitten teneinde op breken staande dijk te versterken. Het water spoelt tot de ringvaart van de Haarlemmermeer. De meer zelf ligt (nog) droog.

Zeer interessant is het artikel in het Handelsblad en het Volk van gisteravond, waarin de kansen van de invasie besproken worden. Daarin heet het, dat het succes van de invasie afhankelijk is van de Atlantikwall. Dan weten wij de rest wel! Hoewel, volgens de krant, de Wall het wel zal houden, zijn plaatselijke geallieerde successen niet uitgesloten, ze zullen zelfs niet uitblijven. Als plaats voor de landing wordt in eerste instantie het gebied tussen Calais en Cherbourg genoemd, dat vanwege zijn belangrijke havens en zijn kortste verbinding met het hart van Duitsland voor de geallieerden goud waard is.

Afleidingsmanoeuvres kunnen natuurlijk ook verwacht worden, b.v. in de Duitse Bocht, in Noorwegen, Denemarken enz. De geschikte datum zou zijn tussen 't laatste kwartier der maan en nieuwe maan, dus tussen 15 en 22 Mei, welke data gisteren in een radio-beschouwing van het *Deutsche Nachrichten* bureau ook genoemd zijn. Nu in Rusland een betrekkelijke rust heerst, zou men de gedachte kunnen opperen, dat het straks in het oosten en in westen tegelijk los zal barsten.

27 April 1944

Vannacht zijn weer grote drommen Tommies overgetrokken. Tweemaal klonk een harde slag. Het bleek, dat één zware brisantbom en verschillende brandbommen bij Driesumerterp terecht gekomen waren. Ik heb “*de ramp*” even in ogenschouw genomen. De bom was in het vrije veld gevallen, even beoosten de terp, waarop vroeger ‘Canterstate’ stond.

De boerderij en de arbeiderswoningen op de terp liepen glas- en dakpanschade op; persoonlijke ongevallen deden zich niet voor; het vee in de weide werd niet getroffen, slechts een kievit kwam op haar nest om, toen één van de vele bonken veen, die her en der vlogen, haar trof. De brisantbom sloeg een groot gat in de veenachtige bodem, dat zich onmiddellijk met water vulde.

In de nabijheid vonden we verschillende kleinere gaten, waarin brand- of andere bommen geslagen waren, wellicht nog blindgangers! Op één plek kwam rook uit de grond en zo nu en dan een vlam. Niemand waagde zich natuurlijk in de nabijheid, men vermoedde hier met een fosforbom te maken te hebben. Op een andere plaats zagen we een kaalgebrand stuk (50x50 cm), waar kennelijk een brandbom zijn lusten had gebotvierd. We vonden in de omgeving slechts een verwrongen stukje staal. Misschien waren de andere scherfjes en scherven al weggekaapt?

Men heeft verder nog verschillende branden gezien in verschillende richtingen. Het vermoeden bestaat, dat hier en daar bommenwerpers zijn neergestort. Men noemt Bergum & Grouw, doch van Bergum weten we haast wel zeker, dat het niet waar is.

De razzia in Zwaagwesteinde gisteren is een zeer grondige geweest. Behalve enkele *Landwacht*mannen, die er zeer onwennig hadden rondgefietst, namen er 300 à 500 Duitsers aan deel, die het dorp tussen de brug in de Voorweg, de grens met Kollumerland en het spoor inderdaad hadden omsingeld. Ze stonden op de wegen en liepen door de landerijen. Wie buiten het “*sperrgebiet*” wilde, moest zich in de bijzondere school vervoegen om een *Ausweis*, zo de onderwijzers aan de openbare school no 2, die slechts 100 meter buiten het afgezette gebied over de spoorbaan staat.

De Duitsers deden huis aan huis huiszoeking, echter niet overal even nauwkeurig. Toch ontdekten ze nog heel wat “*ongerechtigheden*”, enkele radio's, motorfietsen, autobanden, zijden spek werden in beslag genomen, garen en andere clandestiene waren ontdekte men in groten getale. Bij één zwarten handelaar werden twee vrachtauto's volgeladen.....! Het totaal aantal gevangenen, dat aanvankelijk 170 bedroeg, werd tenslotte 28. Zij bestonden uit ondergedokenen, zwartehandelaars, radio- & motorfiets eigenaren enzovoort.

Het aantal gesnapte ondergedokenen werd zo hoog, doordat de Duitsers in de tuin van H. Althuis aan de Lange Laan een schuilplaats onder de grond ontdekten, waarin verschillende jongens hun toevlucht hadden gezocht. Zij hadden deze schuilplaats, die naar sommigen verklaren wel 5 meter onder de grond zat, nooit gevonden, wanneer niet een jongen, die het benauwd kreeg toen de Duitsers in de nabijheid waren, eruit gevlucht was. Een andere lezing is, dat de Duitsers

een klein meisje vroeger: “*waar is je broer*” en dat het kind toen in haar argeloosheid de schuilplaats aanwees.

Merkwaardig is, dat “*de heide*”, waar zeer veel clandestiene slachters, spinners en zwartehandelaren wonen, ongemoeid gelaten werd. De jongens uit deze hoek vluchtten zo snel zij konden. De razzia duurde van 5 à 6 uur in de morgen tot 12 uur. Vandaag moesten Opeinde en Drachten het ontgelden. Men zegt, dat ook daar verschillende slachtoffers zijn.

In Holland zijn zelfs op de bon geen sigaretten meer te krijgen. Legt men er een riks naast de bon, dan wil er nog wel eens een pakje onder de toonbank vandaan komen. Een Hollandse kennis was stomverbaasd, hier nog sigaretten in de etalages te zien liggen, al zijn het dan ook Consi (Consumptie Sigaretten; anderen verklaren het ontstaan van de naam van dit inderdaad infame merk uit de beginletters van Cigaretten Onder Nationaal-Socialistische Invloed).

Hijzelf verkocht zijn bonnen voor 6 à 7 gulden en kocht er dan clandestiene Belgische shag voor, waardoor hij ook elke week nog 2 gulden overhield. Deze Belgische shag wordt vaak in de vuurpotten van de gasgeneratoren naar de grote bevolkingscentra in Holland gesmokkeld, terwijl de auto rijdt op clandestien gekochte benzine. Ook bioscoopkaartjes zijn in de zwarte handel. Wil men zich van een plaats verzekeren zonder urenlang in de rij behoeven te staan, dan stopt men de cassière twee gulden of een rijksdaalder extra in de hand.

De spoorboekjes, normale prijs 16 cent, doen in de zwarte handel in Holland f 1.25; kranten aan de kiosken

30 cent. Betaalt men deze prijs niet, dan is de kioskhouders “*uitverkocht*”; hij bewaart zijn kranten dan voor de 30-cent klanten

Wij vernamen het volgende sterke staaltje, dat zich een dezer dagen moet hebben voorgedaan. Een jongeman werd door de Duitsers of hun handlangers gearresteerd en na het onderzoek bij de Gestapo in Amsterdam met nog andere jongens op transport gesteld naar Amersfoort. Terwijl zij daar op het perron staan, tegenover de op punt van vertrek zijnde trein naar Zwolle, stopt een burger hem een kaartje in de hand, hij wordt in de reeds rijdende trein geduwd & zijn drie oppassers, gewapende kerels, hebben het nakijken. Die is dus letterlijk voor de “*helsdeuren*” vandaan gesleept!

28 April 1944

In Zwaagwesteinde organiseerde de Jeugdstorm (de jeugd van de NSB) Woensdag een soortement optocht. Na afloop wilden ze zich op het “*nauwe*” perronnetje ruim baan verschaffen, doch een Zwaagwesteinder jongeman verklaarde geen bevelen van hun zijde te erkennen. Toen de leider van de groep aanstalten maakte, den jongen Zwaagwesteinder duidelijk te maken, dat het de jeugdstorm is, die in dergelijke gevallen de lakens uitdeelt, deelde deze den leider zo'n vreselijke muilpeer toe, dat het bloed vloeide. De Zwaagwesteinder jeugd mengde zich in het geval, stenen vlogen de oranje-gemutste Jeugdstormers om de oren en zij wisten niet beter dan in de trein te vluchten.

In de provincie Groningen gaat het Spaans toe. Men vertelt hier vandaag, dat tegen het dorp Zuidwolde een strafexpeditie ondernomen werd. De eerste vijf burgers,

die de Duitsers ontmoeten, werden zonder pardon neergeschoten. In de gehele provincie worden nog steeds jongelui tussen de 18 en 28 jaar gearresteerd, zelfs al hebben ze een *Ausweis*. Zo hoorden we, dat de zuivelfabriek te Bedum gewoon werd afgezet en dat al het jonge, mannelijke personeel werd opgepikt en naar Amersfoort is gestuurd. In totaal zijn daar 300 gearresteerd en 3 zonder vorm van proces neergeschoten.

Vanmorgen werd hier in Leeuwarden een Joods gezin opgebracht: man, vrouw en baby, dat waarschijnlijk ergens in de provincie ondergedoken was geweest. Bij de Prins Hendrikbrug legde de vrouw plotseling het kind op straat neer. Van het moment, dat de politieagent zich bukte om het op te nemen maakte de man gebruik om er vandoor te gaan. Hij verdween tussen de mensenmassa's op het Zaailand en ontkwam. De vrouw is weer gearresteerd, waarschijnlijk heeft zij zich weer laten grijpen om niet van het kind gescheiden te worden.

Gistermorgen heeft men uit het water aan de Willemskade het lijk opgehaald van *den Hausmeister*, Kraayenvanger, van het Weeshuis, de zetel van den *Beauftragte* en de *Gestapo*. De man werd sinds vijf dagen vermist. Men veronderstelt, dat hij zich van het leven beroofd heeft.

Een vergelijking van de huidige 'prijslijst' van de zwarte handel met de vorige prijslijst leert, dat de toestand zich sedert enkele maanden vrijwel gestabiliseerd heeft wat de voornaamste levensbehoeften betreft. Natuurlijk blijven er altijd artikelen, die opbrengen wat de gek ervoor geeft. Evenals in October 1943 blijken ook nu nog

verschillende waren in Friesland in veel ruimere mate aanwezig te zijn dan in Holland, omgekeerd zijn sommige goederen op het platteland duurder dan in de steden. Opvallend is dit bij de brandstoffen. Dit natuurlijk als gevolg van het ontbreken van gas in de dorpen.

Over zwarte handel gesproken, wat te denken van den Duitsen generaal *Rommel* (den man van El Alamein, Tunis, Sicilië en meer van die catastrofale streken, nu van de Atlantic Wall), die, volgens de Friesche Courant van 29 April 1944, na een bezoek aan de hardwerkende mannen van de kust gezegd moet hebben: *“Ik heb thuis nog 500 harmonica’s die zal ik een volgende maal meebrengen”*. Een trekharmonica (12 bessen, dus nog niet eens zo’n kanjer), deed vorig jaar Maart f 125.-, nu zeker f 200,-.

29 April 1944

Vandaag is het een jaar geleden, dat Neerlands grootste verzetsorganisatie uitbrak naar aanleiding van het feit, dat de Duitsers de Nederlandse militairen voor terugvoering in krijgsgevangenschap opriepen: de algemene staking. Ik kom nog nader op deze moedige, bloedige & tegelijk verheven dagen terug in dag.

Tijdens een fietstocht naar Zwaagwesteinde hoorde ik om 14.40 in het noorden een lang aanhoudend, hevig gebulder; vermoedelijk afkomstig van een zeegevecht of van de afweer van de eilanden. De Tommies zijn vandaag nl. weer in groten getale naar Berlijn geweest. Langs de spoorbaan hingen de geel-blauwe vlaggen uit.

Van de 28 in Zwaagwesteinde gearresteerde jongens zijn 8 naar Amersfoort doorgezonden. In het hol, waarin de Duitsers die jongens arresteerden (de eerste berichten waren tien!), vonden zij garen, manufacturen, een radiotoestel en een motorfiets. De ingang van het hol was een deur in een droge sloot, meesterlijk met zoden en gras gecamoufleerd.

Een jongeman, die meende dat de Duitsers nog zo dichtbij waren, liep nog naar huis, waarschijnlijk om wol te halen. De Duitsers snapten hem, doch konden ondanks hun langdurig zoeken het hol niet vinden. De moeder van een van de jongens, vrouw Althuis, moest het tenslotte onder dwang aanwijzen.

Althuis, die Vrijdag bij de Duitsers geroepen werd, waarschijnlijk omdat zij vermoedden, dat hij in het hol ook wel vreemden kon herbergen (Engelse piloten of dergelijke heren), is met zijn gezin ondergedoken.

De Duitsers hebben in de verdachte huizen de zaak wel zeer grondig onderzocht. Zelfs privaatonnen werden van hun plaats gehaald om te zien of ze geen verborgen luiken camoufleerden. Ondanks alles zijn de ondergedoken krijgsgevangenen, die men hun identiteitspapieren vroeg, niet gesnapt.

Tegen NSB-ers moeten de Duitsers bepaald onvriendelijk opgetreden zijn. Afgemeten naar de grondigheid van de overval was de opbrengst niet groot. Tot de "*grote stukken*" behoorden zeven motorfietsen, die, naar men vermoedt, van één eigenaar zijn. De grootste vangst deed men bij den manufacturier G. Hekstra aan de Noorder Stationsstraat, die volgens zijn eigen zeggen, niet aan zwarte handel deed. Een enkele

maal verkocht hij wel eens een stukje toiletzeep voor 10 gulden, maar och, wie zò precies ziet!

De Duitsers vonden er een overvloed van textiel, alles vooroorlogse kwaliteit. Twee vrachtauto's vol sleepten zij uit het huis, naar men zegt 500 paar sokken (die 15 à 20 gulden per paar opbrachten!) & meer dan 100 herencostuums van de fijnste Engelse stof. De baas zelf moest meesjouwen en werd toen achter slot en grendel gezet. Over het algemeen heeft men met dezen heer weinig medelijden. Het verhaal gaat, dat zijn zuster, die hem om kleertjes voor haar talrijke kroost smeekte, met lege handen naar huis gestuurd werd, zogenaamd omdat mijnheer niets had.

2 Mei 1944

Verteld wordt, dat verschillende Zwaagwesteinder gevangenen weer vrijgelaten zijn; o.a. Sake van Douwe de Bruin. De krant meldde gisteren in het voetbalverslag al, dat "*Zwaagwesteinde*" een van zijn beste spelers miste....

Overal in de provincie worden nu razzia's gehouden. Genoemd worden Berlikum, Arum en Achlum. Gisteren werd Drogeham uitgekamd. Er werden 8 gevangenen genomen en een achttienjarige jongen werd doodgeschoten. Het verhaal gaat, dat deze jongen gearresteerd werd, vluchtte en weer gepakt werd. De Duitser, wien hij de eerste maal ontsnapt was, moet gezegd hebben: draai je om en hem toen in het achterhoofd geschoten hebben.

Op verschillende plaatsen ten plattelande wordt de vaste kern van de gevangengenomen, die tot dusverre van

tewerkstelling in Duitsland was vrijgesteld, opgeroepen om in Delfzijl..... "*landbouwwerkzaamheden*" te verrichten. Aangezien er in de vesting Delfzijl niet zo hèèl veel landbouwwerkzaamheden te verrichten zijn, worden de mannen dadelijk op een schip naar Duitsland doorgezonden. Dat de meeste luchtbeschermers het onderduiken boven deze deportatie verkiezen, laat zich indenken.

In Diever (Drenthe) komt een schijnvliegveld, dat de aandacht van de Tommies van Havelte moet afleiden. Ook voor dit werk worden de arbeidskrachten uit de burgerbevolking gerecruteerd; zo moet een gemeente in de nabijheid gedurende zes weken dertig man per veertien dagen leveren, terwijl negen spannen (paarden en wagens) nog elke week op Havelte moeten werken.

De aanleg van het vliegveld en de daaraan vastzittende rompslomp was voor den Burgervader aanleiding met zijn gezin onder water te gaan. De secretaris kreeg een zenuwtoeval en enkele dagen later dook de eerste ambtenaar onder met medeneming van het bevolkingsregister, de zegels voor de Persoonsbewijzen en de verdere voor de ondergedokenen onmisbare attributen. Hij werd op zijn beurt gevolgd door een vrijwilliger.

Dit is nu één geval, dat we toevallig horen; maar hoeveel speelt er zich op de bureau's van ons burgerlijk bestuur niet af! Later, straks bedoel ik, als 't gordijn opgaat, zal er wat uit de doekjes gedaan worden. Dan zal blijken, dat het Nederlandse ambtenarencorps een belangrijke bijdrage geleverd heeft tot het instandhouden van onze volkskracht.

4 Mei 1944

Vanmorgen vlogen de Amerikanen hier weer hoog over. Op het vliegveld was luchtalarm. Men zegt, dat zij boven de stad verschillende houten brochés hebben afgeworpen, beschilderd met rode, witte of blauwe anjers. Zij zijn o.m. gevonden op de Voorstreek en de Nieuwburen.

Het verhaal gaat, dat Engelse snelboten in het begin van deze week door de versperring tussen de Waddeneilanden zijn doorgebroken en op de Wadden gekruist hebben. Verschillende autobussen zouden gerequireerd zijn om Duitse versterkingen naar de kust te brengen. Heit was gisteren in Peasens aan de Waddenkust, doch hem is van deze historie niets verteld.

Een ander verhaal deed gisteren de ronde: in Amersfoort zou een groot aantal parachutisten geland zijn. De Duitsers zouden daarom de hele stad afgezet hebben. Misschien hoort ik morgen nader nieuws. Er staat nl. een reis naar Gelderland, 't Gooi en Drenthe op het programma.

Zeeland is met ingang van 20 April jl. tot verboden gebied verklaard. Behalve de inwoners van deze al zo zeer geteisterde provincie, van wie een groot aantal ook al geëvacueerd is, moet iedere reiziger naar Zeeland voorzien zijn van een vergunning, door den Zeeuwsen *Beauftragte* uitgereikt. De Zeeuwen, die niet van Duitse nationaliteit zijn (!), mogen zonder toestemming van den burgervader hun provincie niet verlaten.

Voor de luchtbescherming zal een serie nieuwe voorschriften ingevoerd worden, waarbij ingrijpende bepalingen van kracht worden. Ze geven een aardig beeld van de degeneratie van de mensheid. Het is de “reinste” waanzin, dit alles, en toch men moet meedoen.

Niet onvermeld moge blijven, dat Joure klaarwakker geworden is. Evenals in Leeuwarden hebben ook de bezoekers van de draverijen in Joure een speech van een nationaalsocialist te verduren gekregen. Deze sprak over de absurditeit van het feit, dat Engeland Europa regeerde. *“Wat zouden de Friezen er wel van zeggen, als hun provincie b.v. door het eiland Terschelling werd geregeerd?”*

”Och ik weet niet, ‘t zou mij geloof ik wel lijken om in plaats van onder de Duitse een tijdje onder Skylger dictatuur te zitten. Ik ken de Skylgers als aangename, rondborstige mensen. Behalve deze rede op het sportveld werd ‘s avonds in Joure nog een volksvergadering gehouden, die volgens de NSB-persdienst druk bezocht werd (“al zeg ik het zelf”).

Internationaal heerst er momenteel een diepe rust en een beangstigende spanning. Stalin moet op de eerste Mei een rede gehouden hebben, waarin hij gezegd heeft, dat het offensief straks op alle fronten tegelijk zal losbarsten. De geallieerden nemen steeds meer maatregelen om te doen geloven, dat de invasie aanstaande is en de Duitsers - die schrijven (of laten schrijven) vele kolommen vol in iedere krant, waarin de kansen worden afgewogen. Ze schroeven zich op in een uiterst geëxalteerde stemming, maar ondanks dat

schreef een Duitse krant dezer dagen: “*Óns krijgen ze niet zenuwachtig!*”

Andere commentators gooien ‘t nu weer over een ander boeg en zeggen, dat het alles maar schijn is om de zenuwen gespannen te houden en de Duitse troepen te binden. Siebe Douwes de Jong, de “*omgezwaaide*” Leeuwarder Courant-redacteur, die nu op de Friesche Courant de scepter zwaait, gelooft er niet aan, en verwacht de invasie stellig. Een prettig vooruitzicht voor hem!

Maar al staat dan de grote oorlogsmachine (op de nog nooit zò actief geweest zijnde geallieerde luchtmacht na) stop, diplomatiek speelt er zich achter de schermen heel wat af. Zo behaalden de Engelsen en Amerikanen een groot diplomatiek succes bij Spanje, wat de betrouwbaarheid van de uitspraak van onzen Heer *Reichskommissar* (“Sedert een half jaar beleven wij politieke nederlagen van onze vijanden; of het Zweden, Ierland, Spanje, Turkije, Finland of Roemenië betreft, wij zien de ene nederlaag na de andere”) mede na het staken van de Turkse chroomleveranties aan Duitsland wel in een zeer ongunstig daglicht stelt.

Spanje - met den fascistischen dictator Franco aan het hoofd - hing in het begin van deze oorlog de zaak van de As natuurlijk met hart en ziel aan; Spaanse legioens vochten aan het Oostfront tegen het bolsjewistische spook, Spanje leverde de Duitsers & Italianen alle grondstoffen, die ‘t zelf kon missen, waarschijnlijk zelfs een deel van wat het van geallieerde landen invoerde; Spanje stond Duitse spionage toe in eigen land en in

Tanger, dat het bij het uitbreken van de oorlog zonder meer bezette.

Toen het echter zag, dat het de Spil-mogendheden niet meer voor de wind ging, trok het zich terug & tenslotte verklaarde Franco Spanje “*neutraal*”, ook al onder de druk van de geallieerden, die de olieleveranties hadden stopgezet.

Thans is een Engels-Amerikaans-Spaans accoord tot stand gekomen, volgens hetwelk de wolfram-leveranties aan Duitsland drastisch worden beperkt, het Duitse consulaat-generaal te Tanger wordt gesloten & de Duitse agenten, ook uit ‘t land zelf, worden uitgewezen, de Italiaanse schepen in Spaanse havens, waarvan er al enkele waren vrijgegeven, aan de vrije Italiaanse (pro-geallieerde) regering worden overgedragen en de geallieerde olieleveranties aan Spanje weer (zij het beperkt) worden hervat, terwijl het legioen van ‘t Oostfront wordt teruggeroepen.

Er zijn nog geen Duitse reacties op Spanjes houding waar te nemen, doch het lijkt mij voor de heren in de gehavende *Wilhelmstrasse* allesbehalve prettig om te zien, hoe deze stroman, die je met je eigen bajonetten op ‘t kussen geholpen hebt, met den vijand zoete broodjes gaat bakken!

9 Mei 1944

Op een tocht van enkele dagen naar het zuiden, onder andere naar Hilversum & Utrecht, heb ik behalve zeer veel vliegtuigen (Berlijn had in deze dagen twee zware raids te doorstaan!), volle treinen en allerlei min of meer primitieve verdedigingsstellingen tegen den al of niet

komenden Engelsman weinig bemerkt en weinig nieuwe opgedaan. In Zutphen is de oud-burgemeester, mr. Dijkmeester, gearresteerd.

De nieuwe burgervader, de NSB-er Thesebeld, heeft het politiecorps toegesproken en begon met de woorden “*Heil mannen!*”, waarop de mannen “*Heil*” antwoordden. Of ze dat alle deden, dat vermeldt de krant niet! Een kennisje uit Rotterdam vertelde, dat ‘t koren daar al op de kale vlaktes groent, die er na ‘t puinruimen in 1940 ontstaan zijn. Straks golft het graan in Rotterdam!

Uit alle delen van het land wordt activiteit van de *Landwacht* gemeld. Ik heb in de treinen noch op de stations de heren zien controleren. In Leeuwarden, waar de zwartjes bijna elke avond de “*melktrein*” controleren (± 8 uur, tegelijk van Hardegarijp, Tietjerk en Dronrijp), heeft zich een vermakelijk incident voorgedaan. De zwartjes zouden den stationschef de eis gesteld hebben, de trein daar & daar te laten voorrijden, opdat zij gemakkelijker zouden kunnen controleren.

De stationschef, geen inmenging van die zijde in de dienst wensende, riep de hulp in van den Duitsen spoorwegofficier, die in ‘t station zetelt. Onder luid gejuich van het publiek op het station heeft deze de heertjes van de *Landwacht* toen van het stadionterrein gezet en hun de toegang daar verder ontzegd..... Van je vrienden

Hoezeer de “*invasie*” de mensen bezighoudt, ook in het kamp der pro-Duitse elementen, bewijzen de kranten. “*Zeg weet je ‘t al?*” De Duitse bladen bevatten uitvoerige, door de Nederlandse couranten overgenomen

beschrijvingen van het fantastische schouwspel, dat de invasie op zal leveren. Wat er gebeurt, als deze hel inderdaad losbreekt, overtreft zelfs de meest gewaagde fantasieën van Jules Verne, aldus “*Das Reich*”, waarop het blad een opsomming geeft van alle vaartuigen, voertuigen, amphibivoertuigen, luchtvervoermiddelen & andere landingsmiddelen, waarvan de geallieerden zich waarschijnlijk zullen bedienen.

Om onbegrijpelijke redenen heb ik tot dusverre gezwegen van de Bevrijding van het eerste stukje Nederlandse grondgebied: Hollandia. Dit Nederlands Indische dorp, vijftig kilometer ten westen van de grens op Nederlands Nieuw-Guinea, is kortgeleden door de geallieerden, onder wie Nederlanders en Nederlands Indiërs, op de Japanners heroverd.

Ik neem, veiligheidshalve, over, wat het keizerlijke *Japane* Hoofdkwartier daarvan zegt:

“Het Japanse keizerlijke hoofdkwartier heeft bekend gemaakt, dat onder krachtige dekking de vijand op 22 April begonnen is met landingen in de nabijheid van Hollandia en Aitape op Nieuw-Guinea. De vijand heeft zijn strijdkrachten sindsdien versterkt”.

Japane landtroepen en luchtstrijdkrachten in het gebied van deze beide punten leveren strijd met den vijand en zijn op het ogenblik met hem in zware gevechten gewikkeld. Volgens latere berichten hebben de geallieerden enkele vierkante kilometers op dit eiland van het voormalige (sic) Nederlands-Indië heroverd. De Japanners hebben de stad Hollandia en haar omgeving ontruimd en zich in de rimboe teruggetrokken, waar zij

grote voordelen hebben tegenover de Amerikaanse mariniers.

Op dezelfde dag dat de Amerikaanse mariniers Hollandia binnenrukten landde er op een der vliegvelden der stad een aantal vliegtuigen met ongeveer 100 Nederlandse & Indonesische ambtenaren uit Australië. Deze groep ambtenaren stond onder leiding van majoor Davis Schermer, een officier van het Nederlands Indische leger, die met enig militair vertoon de Nederlandse vlag hees, nadat hem namens generaal MacArthur het burgerlijk bestuur over het bevrijde deel van Nederlands Nieuw Guinea (heus, zo staat het er!) was overgedragen.

De berichten uit Tokio verheimelijken niet, dat het verlies van Hollandia voor de Japanners een ernstige tegenslag is. Hollandia vormt in de hand van de geallieerden een bruikbare basis voor luchtaanvallen op de Filipijnen.”

Tot zover de communiqués. Ben ik wel ingelicht, dan heeft Hollandia drie vliegvelden in de nabijheid, terwijl een vierde in aanleg en zo goed als gereed was, toen de Japanners het moesten prijsgeven.

Heit is benoemd tot “groepsgeleider” bij de eventuele noodevacuatie van Leeuwarden. Over zijn werkzaamheden, de stand van zaken enzovoort hoop ik binnenkort enkele nadere bijzonderheden te kunnen meedelen.

Vrijdag is de *Landwacht* van het station gejaagd! De leider gaf den stationschef bevel, de “melktrein” voor de

uitgang te laten stoppen, opdat zij, *Landwachters*, er beter het oog op zouden kunnen houden. Maar - da's waar, ik vertelde dit geval al in extenso. Wat ik niet vertelde, is, dat een Duitser de melkvrouwtjes te hulp kwam, toen de *Landwachters* weer eens (voor Vrijdag dus) het station hadden afgezet.

Hij nam de tassen met de flessen en zij de helm, het geweer en andere pakkage. Voor het Oranjehotel hield hij ten aanschouwe van de ganse menigte, weer uitdeling! Er zijn trouwens meer staaltjes van hulp bij de ontduiking van de "zwarte" contrôle bekend.

10 Mei 1944

Vier jaar! Vier lange jaren zucht ons rijke Nederlandje, nu arm en uitgemergeld, onder vreemde dwingelandij. Vier jaren lang vecht ook ons land op leven en dood; vier jaren lang is het in rouw, in diepe ellende gedompeld. Vier jaar geleden: *Da plötzlich ein stampfendes, dumpfes Geroll, Wie drohendes Wetters steigender Groll, Und lauter und lauter erdröhnt die Erde Von stürmischer Nahn einer wilden Herde.*

De hakenkruisvlag ontplooidde zich boven ons land; arrestatie en zelfmoord volgden elkaar op; *Gestapo* en executiepeloton wisselden elkaar af. Vier jaar lang zucht de bloem van de natie in concentratie kampen, in gevangenis of gijzeling, Vier jaar lang wordt de Nederlandse jeugd vervolgd, opgejaagd, tot ze in bos en moeras, ver in 't waterland of in de venen aan de tirannenhand weten te ontkomen. Vier jaren lang -maar wij moeten zwijgen, want "*das Unglück schreitet schnell*" - vooral nu!

Maar wij mogen toch wel constateren, dat wij Vier jaar geleden enkel hakenkruis-machines boven ons zagen al kwam hun aantal niet boven de honderd & dat we nu, op een doodenkele uitzondering na, enkel Tommies zien overtrekken & hùn aantal haalt de duizend wel eens. 't Is enkel het constateren van een feit, meer niet.

De inval in de lage landen is in Rusland gevierd door Sebastopol "*te laten vallen*"! De Duitsers ontruimden "*de puinhopen*" (*Oberkommando der Wehrmacht!*) na een stormloop van de Russen, die drie dagen duurde. De Duitsers zelve boksten er acht maanden tegen, toen zij het in 1941 veroverden. Natuurlijk, Sebasopol had nu geen enkele strategische betekenis meer.

11 Mei 1944

De "*Leider van het Nederlandse Volk*", ir. Mussert, wordt vandaag 50 jaar. Surrogaat-politie en *Landwacht* controleerden vandaag de persoonsbewijzen van jongemannen en pikten er hier en daar eentje mee. "*Leider, wij kunnen U op Uw verjaardag 200 onderduikers aanbieden!*"

In Scharsterbrug hield de *Landwacht* een autobus aan, waarin behalve enkele Duitsers ook vrouwtjes met clandestien gekochte melk zaten. De melkhaalstertjes vreesden het ergste al, maar de Duitsers stelden haar gerust. Ze gaven den chauffeur opdracht om door te rijden, doch de *Landwacht*ers maakten zich op om op de bus te schieten. Toen sprong een van de Duitsers eruit, school met zijn pistool enkele malen in de lucht. De zwartjes verdwenen als hazen, zelfs door de sloten!

Verteld wordt, dat sommige Leeuwarder vrouwen, die er dagelijks met hun kroost op uit trekken, soms 80 à 90 liter melk per dag bij elkaar schooien, die zij voor 20 tot 40 cent per liter bij de gratie krijgen & waarvoor zij in de stad weer één gulden, 1.25 of 1.50 per liter vragen. Dat deze mensen eens het deksel op de neus krijgen zal zeker niemand berouwen.

De Duitsers zijn in Leeuwarden weer druk aan het huizen vorderen. De bewoners van de zuidelijke helften van Fontein-, Bildtse en Pelikaanstraat hebben officieus aanzegging gekregen hun woning Dinsdag te ontruimen. Waar zij onderdak moeten vinden, wordt er niet bij gezegd...

13 Mei 1944

Leeuwarden schijnt weer bezocht te zullen worden. Behalve de vordering van huizen krijgt de stad de aanleg van mijnenvelden te verwerken. Gisteravond bevatte de krant een advertentie met de tekst 'waarschuwing voor mijnenvelden in Leeuwarden'.

Reeds enige dagen was bekend, dat de Duitsers bezig waren onmiddellijk ten westen van het katholieke kerkhof mijnenvelden aan te leggen. Vandaag duiken de geruchten op, dat de burgerbevolking opgeroepen wordt de gaten te graven en het prikkeldraad aan te brengen, geruchten welke inmiddels ook bevestigd worden. Werkmanslust, Willem Loréstraat, Emmakade en omgeving moeten maandag al werken.

Verteld wordt, dat het niet alleen voor het aanleggen van mijnenvelden is, dat weer burgerarbeidskrachten gerequireerd worden, maar ook voor het aanleggen van

loopgraven in Rengerspark en Prinsentuin. In het parkje bij het station zijn al verschillende zigzag loopgraven aangelegd. Het Rengerspark, dat wat aanleg en kleurschakeringen doorgaat voor een van de mooiste parken van ons land, dreigt geheel vernield te zullen worden. De tuinman vertelde, dat de mooie, oude bomen zelfs gerooid zullen worden om de Duitsers gelegenheid te bieden er schuilplaatsen voor hun auto's enzovoort te kunnen graven.

Deze vernieling, die elke Leeuwarder, elke Fries ter harte zou gaan, betekent in het grote wereldgebeuren totaal niets (wie houdt er geen rekening mee, dat alle Friesche steden straks één ruïne kunnen zijn?), maar zij zal weer een golf van haat doen oplaaien tegen den bezetter, die zo zijn machteloze woede over wat er in zijn land geschiedt op de geknevelde volkeren gaat botvieren.

Is het te verwonderen, dat het gebrul van de geallieerde eskaders, die - zoals op dit ogenblik - over ons oostwaarts vliegend op weg zijn om Duitse fabrieken en steden plat te gooien, steeds meer mensen als muziek in de oren gaat klinken? De bezetter, die zò de geknechte landen behandelt, moet toch wel sterk overtuigd zijn van zijn falen bij het pogen, deze mensen tot gewillige volgelingen te maken!

17 Mei 1944

Zo zijn dan de Leeuwarder burgers, gedwongen, begonnen hun mooie Prinsentuin te vergraven. Maandagmorgen "*marcheerde*" een sinistere stoet uit werkplaatsen en kantoren gerequireerde "*arbeiders*" onder aanvoering van een Duitser door de tuin om even later, bij de Oostelijke ingang, een aanvang te maken met

het graven van diepe sleuven in de heuvel, waarin vrachtauto's gestald kunnen worden. Onmiddellijk deden honderden geruchten de ronde: het zouden standplaatsen voor kanonnen worden, doch ik geloof, dat dit slechts het, gelukkig meer onschuldige, doel, is: garages in de openlucht.

De vernieling van het Rengerspark gaat, voorlopig althans, niet door. Een kind had de heren Duitsers kunnen vertellen, dat sleuven, als ze in de Prinsentuin maken, in het vlakke Rengerspark gegraven, onmiddellijk vol water zouden staan. Andere groepen arbeiders zijn ten zuiden van het station, in Huizum dus, tewerkgesteld, waarschijnlijk voor de aanleg van mijnenvelden en prikkeldraadversperringen, die bij Schenk-enschans en bij het katholieke kerkhof aan de Marsumerstraatweg al gereed zijn.

We zullen eerst het stads- & binnenlandse nieuws maar even afhandelen. Gisteravond vervoegden zich bij den melk-, boter- & kaashandelaar Kruize op de Wortelhaven in Leeuwarden drie Duitsers, die boter bestelden. Toen die ingepakt was, bleek, dat ze geen bonnen hadden en Kruize weigerde de boter af te geven. De heren dropen af, maar kwamen terug met twee *Landwachters*; de volksmond zegt "*Jan Hagel*". De heren verklaarden even de boter te komen halen, "*waarvoor zij de bonnen al gegeven hadden, maar die Kruize hun niet mee had willen geven*".

Natuurlijk ontkende de winkelier, maar hij kreeg voor zijn "*brutale mond*" een slag in zijn gezicht. Toen hij zich met een kaasmes wilde verdedigen, werd hij gegrepen, meegevoerd naar het kwartier der zwarten, "*Ons*

Gebouw” en vervolgens naar het politiebureau, waar proces-verbaal is opgemaakt tegen dien vervloekten Hollander, die zomaar een paar Duitsers en zwartjannen overhoop wilde steken!

In Arnhem zou zich het volgende feit hebben toegedragen. De directeur van de gevangenis wordt opgebeld, dat er vier gevangenen komen. Even later stopt een auto, marechaussees en vier geboeide gevangenen worden eruit gelaten en stappen de gevangenis binnen. Op ‘t moment, dat de directeur en de cipiers bij elkaar zijn, richten marechaussees en de inmiddels ontboeide gevangenen revolvers op den directeur en zijn mensen, dwingen hen de cellen van de vier ter dood veroordeelde gevangenen, die de volgende dag terechtgesteld zullen worden, te wijzen, bevrijden hen en gaan er met zijn allen vandoor.

Helaas, het is een druppel op een gloeiende plaat. Vanavond staan alweer vijf Nederlanders gefusilleerd, toevalligerwijs ook te Arnhem. Het zijn de 20-jarige student Julius Moorman te Nijmegen, de 29jarige student Lute Thijs de Haan, de 27-jarige Ferdinand A.M. van der Ham, houthandelaar, de 24-jarige Hendrikus J. A. Uitebold, gemeenteambtenaar en de 34-jarige landbouwer Marten Lijnema.

De eerste heeft geprobeerd (!) een Rijksduitsen *Polizei-Oberinspector* te beroven en te vermoorden, de andere vier hadden zich aangesloten bij een verzetsorganisatie, die in Holland & Utrecht opereerde. Vijf van de velen..... Toevallig dat ik nu deze vijf in dit verband noem. Hoevelen zijn er al niet in de krant vermeld sinds ik de laatste lijst opnam!

De bombardementen, die in de laatste weken in steeds heviger wordende mate op verkeerscentra in België en Frankrijk zijn gedaan schijnen zich nu ook tot Nederland uit te strekken. Hoewel de kranten er geen melding van maken (& als er burgers gedood waren zouden ze dat zeker gedaan hebben!), gaan er geruchten over 't bombarderen van de stationsemplacements van Venlo, Roermond & Utrecht (die bevestigd zijn) en van Arnhem, Roosendaal & Utrecht (die niet bevestigd zijn).

De Engelse radio zou Zaterdagavond gewaarschuwd hebben, na 14 Mei zo weinig mogelijk te reizen. Een reiziger uit Maastricht, in Leeuwarden aangekomen, vertelde, dat zij over Den Bosch- Utrecht moest reizen.

In de laatste tijd zijn in Holland, vooral op de Kaag, honderden zeilboten in beslag genomen. Ook de Friezen vertrouwen zich niet meer op 't water. De zeilwedstrijden worden, evenals alle kaatswedstrijden, afgelast.

Dat de beëindiging van de strijd op de Krim (Zuid Rusland) Zondag de 13e door het Duitse Opperbevel in zeer sobere bewoordingen bekend gemaakt, voor de Duitse en Roemeense troepen van belang zal zijn, kan een kind op z'n vingertjes narekenen. De Russische strijdkrachten, die door deze overwinning van het Rode Leger vrijkomen, vormen een bedreiging te meer voor de Roemeense olievelden, welker bezit voor de Duitsers van onschatbare waarde is.

Maar wat het gevolg zal zijn van het grote geallieerde offensief, dat sedert Zaterdagavond in Italië woedt, valt met geen mogelijkheid te zeggen, d.w.z. voor ons brood

etende profeten niet. De Duitsers spreken van “*een materiaalslag van de grootste afmeting, die woedt in het zuidelijk van Rome, rond Cassino, gelegen bergachtige terrein. De gigantische gevechten hebben “het kenmerk van de grote afweerslagen van de vorige wereldoorlog”.*

In welke richting zij zich ontwikkelen, laat de volgende tirade uit het legerbericht van vandaag gemakkelijk raden: (krantenknipseltje met tekst:) “*Tegenover een groote vijandelijke overmacht bieden onze troepen thans sinds zes dagen een heldhaftig verzet. De in het kader der gevechten voltrokken uitwijkbewegingen verlopen volgens plan.*”

We zullen dus rekening moeten houden met geallieerde successen! Over het algemeen verwacht men wel, dat dit offensief de inleiding is tot de grootste militaire gebeurtenis, die de wereld ooit aanschouwd heeft: de invasie. Niet alleen het zuiden & het westen, maar ook het Oostfront vormt (Krant: ‘verwachte invasie uit het oosten?’). Aldus de A.N.P.-correspondent in Berlijn, wiens verhaal vanavond in de Friesche Courant is opgenomen. Martin Hallesleben, de militaire correspondent van het D.N.B. noemde de actie in Italië Maandag de (Krant: ‘voorfase der invasie’. Zij is niet meer dan een afleidingsmanoeuvre in grooten stijl op smal terrein’.)

Gisteren deelde de A.N.P.-correspondent te Berlijn mee: (Krant: ‘verwachtte invasie omdat de luchtaanvallen toenamen sinds begin mei’.)

Meer niet: aan voorspellingen van de dingen, die staan te gebeuren, ontbreekt het niet. Het geheel was voor de Duitsers zelfs aanleiding om de verloven van de Nederlandse arbeiders in Duitsland, die tot 15 Mei waren ingetrokken, wéér in te trekken: (Krant: ‘verbod om met verlof te gaan vanwege naderende invasie’.

Arme jongens in Duitsland! Arme ouders! (Krant: ‘uitzonderingstoestand ingeval van invasie. Decreet van den Rijkscommissaris, dat de doodstraf staat op collaboratie met de ‘vijand’)

Onze Rijkscommissaris *Seiss Inquart*, die wel een zeer komische kijk op de invasie heeft: (Krant: ‘beweert dat de vijand [geallieerden] eigenlijk een verrader is, die ons in de rug aanvalt terwijl ‘wij’ [de Duitsers] Europa tegen de inval uit het oosten beschermen) heeft in de benarde positie, waarin de in de “*vesting Europa*” belegerde Duitsers verkeren, toch aanleiding gezien een maatregel te decreteren, die voor het nageslacht bewaard moge blijven: de uitzonderingstoestand in geval van invasie. *Merck toch hoe sterck* de heren zijn in het toepassen van de doodstraf.

Intussen werkt ook de diplomatie weer snel en grondig. De geallieerden richtten een “*laatste waarschuwing*” aan Hongarije, Roemenië, Bulgarije en Finland, waarin deze landen worden aangemaand om onmiddellijk met Duitsland te breken of de consequenties te dragen.

Verder oefenen de geallieerden sterke druk uit op Zweden, dat geweigerd heeft de export van kogellagers naar Duitsland stop te zetten, terwijl Duitsland boos is op Turkije, dat Duitsland geen chroom meer wil leveren.

“De wereld zit zo’n beetje te springen op de inhoud van de nota, welke Berlijn (door von Papen) aan de Turkse regering heeft doen toekomen”, zei Siebe Douwes de Jong Zaterdag wel zeer huiselijk in zijn *“politiek weekoverzicht”* in de Friesche Courant. In het bericht dienaangaande lezen we over de woede over het stoppen van de chroomlevering van Turkije aan Duitsland.

Dit over de internationale situatie. Men ziet, dat het er om gaat spannen!

21 Mei 1944

Wim Jorritsma, die op 22 en 28 Maart voor het Duitse Kriegsgericht terecht stond, is gefusilleerd...

Vrijdag is het vonnis voltrokken; gisteren belde de Haagse advocaat de ouders op, dat het gratieverzoek ter inwilliging - waarvan de ouders en de advocaat alle denkbare stappen hebben gedaan; de moeder bood zelfs aan Rode Kruis-zuster te worden, als haar jongen maar ‘t leven gelaten werd! - was afgewezen en dat Wim al terechtgesteld was.

Welk een slag dit voor de ouders, zijn broer en hun vele kennissen betekent, laat zich met geen pen beschrijven. Wim gefusilleerd - welk een smart, wat een wreedheid ligt er in deze woorden besloten. Dinsdag nog zijn de ouders bij hem geweest, Wim had zwaar tbc en in plaats van op een bed moest hij de beslissing afwachten in een kleine, éénpersoons cel, waarin bovendien nog drie veroordeelden zaten.

Dit wrak – heeft men nu gefusilleerd. Tot op het laatst heeft in hem de hoop geleefd, dat hij het zwakke

levenslicht, dat vale vlammetje, nog weer aan zou mogen wakkeren, maar tevergeefs. Zonder mededogen heeft men dit jonge leven afgesneden - terwijl de Bevrijding in zicht komt.

Morgen of overmorgen zal de krant het bericht brengen, dat een gevaarlijke communist ter dood gebracht is - als de krant het meldt, want vele helden sterven, zonder dat de natie hun namen kent. Een communist - wie zag ooit een goediger, meelevender jongen dan dezen Wim?

Wat een ellende heeft deze oorlog toch al in de wereld gebracht! Dood en ziekte waren rond. Eind Februari werd in Lauf (Neurenberg) Oom Johannes begraven, nadat hij door de schuld van den Duitsen dokter ook tbc & waarschijnlijk "*vliegende tering*", had opgelopen. Zijn tweede vrouw, tante Mien, was de laatste vier weken bij hem & nu krijgen wij het bericht, dat ook zij aangetast is, terwijl ook hun kleine zoontje niet geheel vrij zou zijn.

Tegelijk met de ontstellende mededeling van het consultatiebureau kreeg zij de tijding van haar vader te Lauf, dat hij bij een bombardement allesbehalve zijn leven had verloren & dat haar broer in Griekenland was gesneuveld.

Steeds meer gevallen van tuberculose doen zich voor; de kranten bevatten dezer dagen al een waarschuwing van professor dokter Sleeswijk om vooral niet te veel te zonnebaden in verband met de vatbaarheid voor tbc

Zwaagwesteinde heeft dezer dagen weer enkele spannende gebeurtenissen beleefd. Eén arrestant, een kippendief, ontvluchtte uit de veldwachterswoning

tijdens een noodzakelijke gang naar een plaats buitenshuis. Hij smeerde hem door de landerijen, de politie hem achterna. Schieten baatte niet & de vluchteling won steeds meer terrein. De politie gooide jas & schoenen uit, doch de vluchteling wist een fiets te bemachtigen. Ook de politie kreeg een vehikel te pakken & na een jacht van anderhalf uur door Zwaagwesteinde & Twijzelerheide, waarbij het aan belangstelling natuurlijk niet ontbrak, werd de vluchtende gepakt.

Een ander geval ligt voor ons momenteel nog in een waas gehuld. Tijdens een arrestatie, het betrof hier Wietse van Leijen, ontstond een gevecht met de politie, waarbij van Leijens schoonzoon een schampschot in de schedelhuid kreeg, die gekramd moest worden. Van Leijen, zo horen wij zojuist, zou tijdens het transport met de bus in de omgeving van Oenkerk op de vlucht geslagen zijn toen de bus even stilstond en met meer succes dan de kippendief.

Vrijdag deed zich een derde geval voor, dat een merkwaardige kijk geeft op de mentaliteit van Nederlandse politiemannen en van de Zwaagwesteinders. Twee Zwaagwesteinder polities, B(roersma) en De Beer, zouden Geert de Bruin (Geert fen Hindriks Pyt) arresteren. Zijn vrouw waarschuwde hem & Geert zette het op een vluchten, de Bosweg op. De politiemannen achtervolgden hem en zouden geen schijn van kans gehad hebben, wanneer Geert de hem door een burger aangeboden fiets geaccepteerd had. Maar hij zag er geen kans toe: *“Ik kin net mear, net rinne en net fytse”*

Hij liep in een veld met laagstaand koren en plofte daar neer. De politiemannen vonden hem daar en ranselden

hem af! Zo erg werd het tenslotte, dat omwonenden met messen en hooivorken toeschoten en de politieagenten dreigden te zullen toesteken, als ze den jongen niet onmiddellijk loslieten. De dappere vertegenwoordigers van de Heilige Hermandad waren ter wille van hun vege lijf wel genoodzaakt Geert te laten lopen!

Hiervoor beschreef ik een Bevrijding van enkele ter dood veroordeelde jongemannen, waarschijnlijk drie. We hoorden hierover nog, dat er aan dit geval een “*luchtje*” zit. Wanneer het Duitse *Kriegsgericht* doodvonnissen uitgesproken heeft, blijken lagere Duitse officieren, die bij deze “*rechtspraak*” betrokken zijn, niet ongenegen mee te werken aan de in scène gezette Bevrijding van de slachtoffers tegen een vergoeding van f 100.000 per persoon! Op deze manier zouden reeds verschillende ongelukkigen voor de poorten van de hel zijn weggesleept. Het zal de moeite lonen om na de *Krieg* deze corruptie eens nader te onderzoeken!

In Franeker deed zich enkele weken geleden het volgende geval voor. De winkelier Nieuwenhuis zou gearresteerd worden. Een surrogaat politieagent kwam hem halen, maar deed de mededeling, dat de Duitse autoriteiten genegen waren hem op vrije voeten te laten, wanneer hij 1500 gulden betaalde. De man voldeed daaraan & dacht vrij te zijn. Enige tijd later kwam de surrogaat-man terug met de mededeling, dat 1500 niet voldoende was en dat er nog 500 bij moest. Nieuwenhuis had het niet, maar er werd overeengekomen, dat de politieman (een Nederlander dus) ‘s avonds 9 uur terug zou komen.

Nieuwenhuis vertelde het geval ondertussen aan een kennis bij de politiemacht (misschien onbewust) & deze proefde de onzuivere koffie. De politiecommandant werd gewaarschuwd & zo werd de surrogaat-politieman 's avonds op heterdaad betrapt. De NSB-commandant moet zich daarbij zeer laatdunkend over zijn politieken medestrijder hebben uitgelaten: Van je vrienden enz.

De dominee van een Fries dorpje werd enige tijd geleden gearresteerd en in Leeuwarden opgesloten. Nadat hij enige tijd zonder dat hem iets ten laste gelegd was, ja zelfs zonder dat hij verhoord werd had "*gezeten*", kreeg hij de mededeling, dat betaling van 2.000 gulden hem de vrijheid terug zou brengen. De dominee weigerde en ging weer naar de cel. Enige tijd later herhaalde zich het aanbod, doch de som was intussen 1.000 gulden geworden. Nog weigerde de dominee & zelfs toen het spelletje nog enkele malen herhaald werd & de afkoopsom steeds lager, ja tenslotte zelfs 100 gulden werd, bleef de predikant de cel boven de gekochte vrijheid verkiezen.

Het geval lekte natuurlijk uit en kwam zelfs den (NSB) burgemeester van de gemeente van den eerwaarden gevangene ter ore. De burgemeester ging naar de autoriteiten in het Leeuwarder Weeshuis en verklaarde, dat deze dominee onmogelijk iets verkeerd gedaan zou kunnen hebben. De heren hebben hun Nederlands vriendje tenslotte geloofd, den dominee eens aan de tand gevoeld en hem - pro deo! - vrijgelaten.

Al deze gevallen schoten mij weer te binnen, toen ik gisteren in de originelen, die de autoriteiten na het Kollumer Oproer (3 & 4 Februari 1797) naar het

Provinciaal Bestuur van Friesland zonden, een ernstig protest tegen de corruptie bij de Franse & Fransgezinde autoriteiten las, dat afkomstig was van een rijksontvanger uit West Dongeradeel, of Oost-, dat weet ik niet meer. Hij verhaalt, hoe een inwoner van Kollumerzwaag van zijn bed gelicht werd en op 't Leeuwarder Blokhuis gevangengezet werd, zonder dat men hem iets ten laste legde.

Na 8 dagen werd hij weer losgelaten, doch even later haalde men op een nacht zijn vrouw bij hem vandaan; sloot haar op en wilde haar alleen tegen betaling van 200 guldens weer de vrijheid hergeven. Aanvankelijk weigerde de vrouw, maar toen men haar dreigde een plekje voor haar uit te zoeken, waar zij niet zo spoedig vandaan zou komen, betaalde zijn. Dit is niet de enige overeenkomst tussen deze Franse & onze Duitse bezettingstijd. Waarlijk, het is een nadere studie waard!

Vrijdag reed een boer uit Deinum mij in de stad aan, waardoor het achterwiel van m'n fiets een lelijke "*slag*" opliep. De man heeft het met vijf liter melk afgekocht! Ik maak nu een oude fiets in gereedheid om 's Vrijdags op zoek te kunnen gaan naar boeren, die mij à raison van vijf liter melk een slag in 't wiel willen rijden!

Het is vermakelijk om de Leeuwarder burgers in de Prinsentuin en de Westerplantage te zien "*werken*" aan het graven van schuilplaatsen voor auto's. Met veel moeite werken ze een zode op hun schop, zwaaien die op 't schouder en wandelen er heel bedaard mee naar de plaats, waar deze gebruikt moet worden, leggen haar daar neer, waarop een Duitser de aankomst noteert en de andere de zode op haar uiteindelijke plaats aanbrengt.

De Leeuwarder ziet toe, of 't zorgvuldig genoeg gebeurt en wandelt vervolgens terug om deze krachttoer na verloop van geruime tijd nog eens te herhalen.

In de groep van de Westerplantage van Vrijdagmiddag zat een humorist-van-professie en die heeft er wel voor gezorgd, dat zijn medearbeiders constant slap-van-'t-lachen waren, zodat er van werken niet al te veel kon komen. De arbeiders moeten drie dagen "*werken*". Het zijn dezelfde ploegen, die enige tijd geleden op het vliegveld moesten werken. Ditmaal zijn echter ook de scholieren van 18 jaar en ouder opgeroepen.

Leeuwarden heeft gisteren, eergisteren en Donderdag tal van nieuwe troepenafdelingen gekregen. Naar men zegt, komen zij regelrecht van het Oostelijke front. Van hygiëne moeten zij geen begrip meer hebben Tegelijk met deze vergrote activiteit op straat is een toegenomen bedrijvigheid in de lucht waar te nemen. Er zouden hier nu totaal 6 nachtjagers zijn. Het gerucht ging, dat hier vanmorgen 200 jagers gekomen zouden zijn, doch het lijkt ons zeer onwaarschijnlijk. De activiteit in de lucht, vannacht, was aan de Tommies toe te schrijven.

22 Mei 1944

Inderdaad, de krant van vanavond brengt een groot verhaal over de ter dood veroordeling en fusillering van de zes communistische saboteurs, onder wie Wim Jorritsma. Men moet het lezen (krantenartikel over de zes doodvonnissen tegen jongelui, saboteurs genoemd, die lid waren van de communistische partij, o.a. Wim Jorritsma, die CPN-lectuur verspreidde) om doordrongen te worden van de geest van de heren, in wier hand de rechtspraak momenteel berust.

Waarschijnlijk is dit uitgebreide verhaal alleen gemaakt voor de betrokken steden en provincies. Eronder stond een nieuw doodvonnis, ditmaal tegen een 24-jarigen Brabander, die munitie bezat en die een Duitsen soldaat twee revolvers probeerde af te troggelen in ruil voor burgerkieren. Het staat niet stil!

In Sneek is Zondag tijdens een voetbalwedstrijd een razzia gehouden. Het terrein was afgezet en 30 ondergedokenen werden gesnapt. Zes hunner werden in Sneek en drie in Leeuwarden weer losgelaten. 21 hunner moeten boeten voor het roekeloze spel met hun hachie. Want dat is het. Niet alleen dat het over het algemeen stom is om als ondergedokene een openbare gemakelijkheid te bezoeken, maar deze jongens waren zelfs gewaarschuwd.

Iedere voetballiefhebber, die Zondag in Sneek voet aan wal zette, werd onmiddellijk gewaarschuwd & zelfs meer dan eens: *“Is U ondergedoken, ga dan niet naar ‘t voetballen, want ‘t terrein wordt afgezet”*. Veel jongens hebben hun schouders opgehaald en gezegd: *“Ze zeggen zo vaak wat!”* Daarin hebben ze niet helemaal ongelijk, maar deze jongens deden beter het devies van onze vliegers in hun schild te schrijven: *“Safety first”* en *“Take no risk!”*

In Appelscha is kortgeleden een *Landwachter* doodgeschoten. Appelscha heeft natuurlijk straf: om 8 uur binnen. De begrafenisplechtigheid werd door alle mogelijke hoge omes bijgewoond, o.m. door *den Beauftragte* voor Friesland, Ross en men zegt, dat verschillende vooraanstaande Appelsgaster ingezetenen

genoodzaakt werden de stoet te volgen. Zo ook den nogal beminden schoolmeester A.J. Lok, doch die gaf aan deze oproep, zoals vele anderen, geen gehoor.

Uit wraak voor de moord hebben “*geloofsgenoten*” van de vermoorden *Landwachter* deze meester Lok op een nacht uit zijn bed gehaald, hem meegenomen en hem door een schot in de nek van het leven beroofd. Hoe de stemming onder de bevolking van Zuidoost Friesland momenteel is, laat zich denken.

Over *Landwachters* gesproken. De tegenwoordige hoofdredacteur van ‘t Nieuwsblad van Friesland, H. Steenaart - als ik het wel heb, was hij vroeger aan de Drachter Courant verbonden - schreef in zijn blad een lofzang op de *Landwacht*. Naar aanleiding daarvan kreeg hij een aantal brieven - zo schrijft hij in het nummer van Vrijdag 12 Mei jl. - waarvan hij er een publiceert. Ik neem hem hier over:

“Ik heb Uw lofrede op de Landwacht gelezen en daaruit vernomen, dat het zulke flinke kerels waren. Wil U zich, alvorens U weer zulk een lof aan die roversbende toezwaait, er eerst eens van overtuigen, wat voor gespuis de Landwacht eigenlijk is, hoe zij voor 99% bestaat uit dieven, oplichters, hoerejagers, verlopen gevangenisboeven en al dergelijke soort meer, kortom uit het uitvaagsel der maatschappij?”

De briefschrijver bleef natuurlijk anoniem en dat geeft den Heer Steenaart aanleiding flink van leer te trekken tegen zulke “*helden*”. Ik had den Heer Steenaart wel eens zo’n brief met zijn naam willen zien ondertekenen!

Overigens een aardig staaltje van wat *the man in the street* ervan zegt!

In Leeuwarden maakte dezer dagen een *Landwachter* jacht op een ondergedokene op het Vliet. De man schoot, maar miste en toen hij opnieuw zou schieten, kwam er uit een steegje een vrouwtje gelopen. Volgens lezing no.1 noopte dit den zwarten man zijn wapen plotseling omlaag te richten, waardoor hij zich in het been schoot. Volgens de tweede lezing sloeg dit vrouwtje het wapen naar beneden.

Hoe het zij, de man is in het ziekenhuis opgenomen, waar hij allicht beter vertrouwd is dan op de openbare weg. De ondergedokene vluchtte in een woonschuit en ontkwam. 't Gevolg is, dat alle woonschuiten order gekregen hebben om 't Vliet te verlaten. Ha, ha, ha.

't Schiet mij nog te binnen wat mij dezer dagen in de tram verteld werd. Van de 50 *Landwachters*, die Leeuwarden tot operatiebasis hebben, zouden er drie een blauw strafregister hebben. Maar wie gelooft er nu zo de verhalen, die in de tram verteld worden?

In Groningen, dat z'n straf van de Bedumse moordaanslag nog niet eens uitgezeten had, heeft zich opnieuw een ergerlijk geval van sabotage voorgedaan. Er bevindt zich in die stad een filiaal van de drukkerij Joh. Enschede & Zoon te Haarlem, die met het drukken van onze bonkaarten belast is. Ook in Groningen worden deze kostbare papiertjes gefabriceerd en in deze afdeling zijn verleden week 60.000/80.000 levensmiddelen kaarten spoorloos verdwenen.

De dienstdoende wachtmeester is maar onder water gegaan. Was hij niet medeplichtig, dan was hij toch zeker als verantwoordelijke gezagsdrager wel naar Vught gestuurd. De bonkaarten zijn, heet het, voor de ondergedokenen bestemd.

In Akkrum had men het kopstuk van de illegale beweging te pakken. De Landwachters hadden den man in de Akkrummer cel laten werpen, doch daaruit is hij op onnaspeurlijke wijze verdwenen, ondanks het feit, dat er 's nachts vier man bewaking op het gemeentehuis zit, en er zeker drie deuren ontgrendeld moesten worden, al eer men bij hem was. De Duitsers waren van plan het gehele secretariëpersoneel te arresteren, maar dat werd de *Landwacht* al te bont (flinke kerels, heb ik toch altijd al gezegd!). Zo werd dit lot alleen den burgervader beschoren.

De Idaarderadeelsters, pardon Utingeradeelsters, zijn daardoor gevrijwaard van de lasten, die de bevolking van Wonseradeel heeft te dragen, doordat men 't gehele secretariëpersoneel van Witmarsum achter slot en grendel gezet heeft; zij kunnen geen geboorte, huwelijk of sterfgeval meer geregistreerd krijgen. De Akkrummer illegale werker is met zijn medewerker en de beide gezinnen onder water gegaan. Als er straks geen zondvloed komt door al die duikpartijen, dan weet ik het niet!

23 Mei 1944

In de beide afgelopen nachten en dagen is er weer een enorm verkeer in de lucht geweest. In de nacht van Zondag op Maandag werd Duisburg zwaar aangevallen. Honderden vliegtuigen passeerden ook Friesland. Boven

Leeuwarden was ook enige Duitse activiteit, doch zonder schadelijke gevolgen voor Nederlander & Engelsman. Eén van de Duitse vliegtuigen zou bij nacht op 't Leeuwarden vliegveld landen en het is in zo'n geval gebruikelijk, dat een auto met zoeklichten voor het landende vliegtuig over de startbaan rijdt. Aan 't eind van de baan stopte de auto, doch de vliegmachine niet. Gevolg een ravage met twee doden, de inzittenden van de auto.

Ook vannacht is er weer een grote Armada overgetrokken op weg naar Brunswijk, dat om de haverklap gebombardeerd wordt, en Dortmund. Boven Leek (Gr.) moet een langdurig luchtgevecht geweest zijn; bij Kippenburg in Gaasterland kwam een bom terecht, die het dak van een huis rukte. Gisteren en vandaag overdag waren er ook zeer veel overvliegers. Gisteren was Kiel het hoofddoel.

Vanmorgen werd op het vliegveld luchtalarm gegeven, toen de *Tommies* er al boven waren, terwijl het sein veilig al weerklonk, toen de laatsten Leeuwarden nog moesten passeren. Dit alles, vertelt men ons, geschiedt om de arbeiders te beletten het vliegveld te verlaten. En dat, terwijl men elke dag weer een aanval op het vliegveld verwacht!

Bij de radio-vorderingen zijn in Noord-Holland 40.000 toestellen ingeleverd, zo vertelde een kennis ons, iemand die het kan weten! Verschillende monteurs zijn bezig het oude beestje op te knappen en vier man houden zich dag in dag uit van 's morgens 8 tot 's avonds zeven bezig met het inpakken van toestellen, die als "*Liebesgaben*" van het Nederlandse volk naar de meest geteisterde gebieden

in Duitsland gezonden worden. Zo kreeg Keulen er een zending van naar ik meen 1.000, Hamburg 4.000 and so on!

Internationaal stijgt de spanning ten top en daarmee ook nationaal. Ikzelf had de invasie verwacht gedurende de verstreken week, waarbij het afgelopen weekend mij als bijzonder kritiek voorkwam. Er gebeurde echter niets van dien aard en ik moet zeggen, dat ik mij steeds meer voel aangetrokken tot hen, die de invasie tegen Sint Juttemis verwachten... Inmiddels blijft in Holland de invasie-koorts heersen.

Een bericht uit Haarlem meldt, dat men daar zeer opgewonden is en elke avond met gespitste oren zijn hoofd te ruste legt. Of deze nerveuze houding of 't vervoersprobleem er oorzaak van is, is me onbekend. Feit is echter, dat men daar in de winkels bijna niets meer kan krijgen, zelfs niet het op de bonnen toegewezene.

Behalve dan op de invasie-voorbereidingen, waarover de krant natuurlijk bijzonder weinig meldt, is de aandacht van de wereld momenteel vooral gevestigd op het front in Italië. Op straat, in bus en tram hoort men spreken van de Duitse Gustaaflijn, die al geheel in geallieerde handen zou zijn, en van de Adolf Hitlerlijn, die op sommige punten al aangetast is en welke standvastigheid niet zo zeker is, waarom de Duitsers haar maar in Dora-stelling herdoopt hebben. Of Dora nu minder vast in d'r schoenen staat dan Adolf is een kwestie, die men op de Wilhemsstrasse maar uit moet maken.

Inmiddels schijnen de geallieerden gestaag te vorderen, waarbij vooral ook de Franse & Poolse troepen een grote rol zouden spelen. Ook van 't noordelijker gelegen geallieerde bruggenhoofd van Anzio uit, zou nu een aanval begonnen zijn. We wachten met belangstelling af!

Hevige strijd woedt ook in Joegoslavië, waar, zoals men vertelt, de generaal der vrijescharen, Tito, die door de geallieerden wordt gesteund, in totaal een gebied bevrijd hebben, dat de helft van de oppervlakte van 't land omvat.

24 Mei 1944

Mem heeft vandaag een angstig avontuur beleefd. In verband met de ziekte van tante Mien in Den Haag zou zij met tante Doet naar Holland reizen. Ik kwam met de half twee trein van Zwaagwesteinde en nam afscheid van haar. Onmiddellijk daarna vertrokken de treinen naar Heerenveen, Sneek en Harlingen. Ik had juist het station verlaten, toen ik in de richting Harlingen machinegeweervuur hoorde; onmiddellijk daarna ook in de richting Sneek en toen vlak ten zuiden van het station.

Ik vermoedde dadelijk, dat het hier de treinen gold en inderdaad: vier treinen (die naar Heerenveen, Sneek en Harlingen en een uit Heerenveen komende trein) werden beschoten door vier geallieerde vliegtuigen, die behoorden tot het onnoemlijke heir, dat vandaag sinds 7 uur in de morgen boven onze provincie en boven Duitsland in actie geweest is. Mem zat dus in de trein naar Heerenveen. Ze waren juist Barrahuis, 4 kilometer van Leeuwarden, gepasseerd, toen zij vier vliegtuigen laag zag komen aanvliegen, als kwamen zij van 't vliegveld.

De trein remde plotseling en stopte; op 't zelfde ogenblik begonnen de vliegtuigen als het ware vuur te spuwen. Mem zag nog, hoe de telefoonpalen omvielen, getroffen door het vuur uit de boordwapens, voor zij met de andere passagiers op de grond dook.

Nadat de eerste aanval gebeurd was, stroomden de passagiers uit de wagons, lieten zich in de berm glijden, terwijl sommigen in hun angst nog door de sloot waadden en hun toevlucht in de weilanden zochten. Mem lag in de berm met een oud vrouwtje naast haar, die steeds maar jammerde, dat haar hart 't begaf. Tante Doet sleepte de koffer nog uit de trein, terwijl de vliegtuigen al terugkeerden voor een tweede aanval.

Zij liep zich maar in de berm rollen over een groep mannen heen. Conducteurs riepen "*dekken, dekken; liggen gaan!*", maar een vrouw met een kind op de arm zocht maar naar haar zevenjarig zoontje, dat verdwenen was. Na de aanval stond de locomotief in lichte laaie, terwijl het water er aan de ene zijde uitspoot. Op deze trein werd de machinist gedood, de leerling-machinist zwaargewond. Een jongen in een van de wagons verloor door een kogel zijn hand en een Duitser werd zo zwaargewond, dat hij al aan de gevolgen overleden moet zijn.

In de Sneker trein liep de leerling-machinist door de uit de kapotgeschoten ketel ontsnappende stoom zware brandwonden op, die ongeveer 1/3 van zijn lichaam besloegen. Hij is in het Diaconessenhuis overleden. De machinist liep enkele lichte brandwonden op. Ook een passagier, Ferwerda van Leeuwarden, liet hierbij het

leven. Uit de andere treinen worden geen noemenswaardige ongevallen gemeld. De locomotieven zijn alle onbruikbaar.

Verteld wordt, dat de geallieerde jagers bij deze aanvallen 30 Nederlandse locomotieven hebben vernield & daarenboven 270 in Duitsland. Mem en tante Doet zijn, met vele anderen, naar Leeuwarden terug gewandeld. Zolang het oorlog is, wil zij niet weer in een trein!

In Zwaagwesteinde hebben de Duitsers drie van de meest beruchte NSB-ers opgehaald: Jan Bergsma, den beheerder van “*Ons Huis*”, Tj. van Leijen en Corn. de Bruin. Zij hadden geen gevolg gegeven aan de oproep om zich te melden voor de Opleiding tot *Landwacht*. De Westerein gnuift! Een later bericht meldt, dat ze alweer terug zijn.

25 Mei 1944

In Meppel zijn vannacht 32 mensen opgepakt, onder wie vier doktoren. Er wordt verteld, dat zij behoorden tot een organisatie, die de onderduikers onderdak verschafte. Toen ik vanmorgen in Meppel uitstapte om vandaar naar Ommen te fietsen, had de dappere *Jan Hagel* de mannen in de wachtkamer op het Meppeler perron opgesloten; met hun jachtgeweer in de aanslag stonden zij in elke deur en rondom het perron.

Voor het station speelde zich een scène af, die de beweringen van de heren Steenaart en consorten wel in een zeer verdacht licht stelt. Een timmerman met een wagentje bleef naar de mening van een *Landwachter* wat te lang op één plaats staan.

Dreigend met zijn jachtgeweer op hem toestappend zei hij (men vergeve mij, dat ik woordelijk citeer):

“Doorlopen, godverdomme!” De timmerman liet zich niet van zijn stuk brengen. *“Godverdomme, opzodemieteren zul je, zeg ik je”*. De timmerman bleef staan. De *Landwachter* zette den man de dubbelloops op de borst en gilte nog vele malen zijn vloeken over het plein. De timmerman achtte het toen raadzamer, de weg maar te vervolgen!

In Assen heeft een *Landwachter*, Geert Nijboer, die men algemeen kent onder de naam *Geert Hond*, vanavond een jongeman, ondergedokene, op een meter afstand met een schot hagel de arm verbrijzeld. Hij wordt in het ziekenhuis door twee zwarte mannen bewaakt.
Aangenaam gezelschap naast je bed!

Geert Hond deed onlangs mee aan een persoonsbewijs controle aan het Asser station. Daarbij heeft zich de volgende scène afgespeeld: Geert houdt een reiziger aan: *“De stamkaart, m’neer”* *“M’n stamkaart?”* *“Joa, oe stamkaart.”* *“Maar man, die behoef ik niet bij me te dragen!”* *“De stamkaart mot ie bie oe hebb’n, aenders mo’k oe metneem’n.”* *“Kerel, je bent gek! Ik hoef geen stamkaart bij me te hebben.”* *“O né, das woar ook! He Jan, hoe hiet dat ding met ‘t portrettien der op - Persoansbewies, dat is ‘t!”* De reiziger toont zijn persoonsbewijs & Geert leest het op de kop, want U moet weten: Geert is: analphabeet!

De geruchten, dat de jachtgeweren van de *Landwacht* ongeladen zouden zijn, blijken onjuist te zijn, zoals uit het bovenstaande geval ook al blijkt. Ook in Friesland

heeft men het moeten ervaren. In Dronrijp schoot de *Landwacht* op een jongen, die juist na elven de straat overstak. Vrijdag 26 Mei is hij – de 26-jarige Pieter Veltman - in het Sint Bonifaciushospitaal overleden.

In Drachten schoot de *Jan Hagel* een anderen ondergedokene uit Dokkum neer, den 29-jarigen Johan Joseph Erich, werkzaam op het kantoor der P.T.T. Blijkens de advertentie in de courant overleed hij 26 Mei.

26 Mei 1944

Ik heb een bezoek gebracht aan Drenthe & vernomen, hoeveel overeenkomst het gaat vertonen op het Wilde-Westen. Verschillende gemeentesecretarieën hebben er in de laatste maanden aan moeten geloven, zo woensdagmiddag om één uur nog de secretarie van Assen. Drie mannen gingen het stadhuis binnen, twee doken er achter de “*toonbank*” en toen de ambtenaar argeloos op den enen bezoeker toestapte om hem te helpen, doken plotseling nog twee figuren, zwaarbewapend voor hem op. De ambtenaar & zijn collega werden in de kluis gestopt en de overvallers maakten zich meester van ruim 280 persoonsbewijzen met bijbehorende zegels en stempels.

In Sleen of Schoonoord is een vuurgevecht geweest tussen drie bewapende jongemannen en de politie en de *Landwacht*. De jongelui, die blijkbaar op eigen houtje werkten, gingen zeer onoordeelkundig te werk, schoten al op verre afstand & bleven, toen zij de vlucht konden zetten, rustig gedrieën op de hoofdweg rijden, waardoor de politiemannen, die hen in een aangehouden auto achtervolgden, opnieuw in staat waren hen te vangen, het althans te proberen.

Er ontstond namelijk een tweede vuurgevecht, waaraan de *Landwacht* nu ook deelnam. Opnieuw wisten de jongemannen op hun fietsen te ontkomen in de bossen. De politie zocht enkele uren vergeefs & toen zij weer naar hun standplaats terugkeerden, kroop een van de jongens, die blijkbaar gewond was, met zijn handen omhoog uit het struikgewas.... Een andere lezing is, dat een speurhond hem tenslotte vond. Wat zijn lot zal zijn, laat zich niet moeilijk gissen.

In Assen zijn verschillende mensen van Van Gorcum en Comp. van hun bed gelicht om op het schijnvliegveld te Diever te werken. Een en ander is het gevolg van het feit, dat het personeel van deze uitgeversmaatschappij liever de voorgenomen personeelsavond aflastte dan een spreker van "*Vreugde & Arbeid*" vijf minuten te gunnen voor het afsteken van een propaganda-speech. Veel rumoer is er geweest om den directeur Prakke, die juist met vakantie was. Het is niet onwaarschijnlijk, dat die straks nog eens voor een periode van vier weken zijn directeurschap vaarwel moet zeggen om grondarbeider te worden.

In Oldemarkt (Kop van Overijssel) trad dezer dagen een vreemde dame het distributiekantoor binnen. De ambtenaar vroeg wat zijn wenste en de dame antwoordde "*dat U de handen omhoog doet!*" De aanwezige politieman zou naar zijn pistool grijpen, maar de dame had al in iedere hand een wapen en wist hem van het nutteloze van zijn daad te overtuigen.

Op hetzelfde ogenblik traden vijf heren binnen, die de 18 aanwezige personen in de kluis opsloten. Voor de deur

werd een bordje gehangen “*van 11 tot 12 gesloten*” en vervolgens werden alle bescheiden netjes en kalm ingepakt.

Een controleur steunverlening, die zich aan het bordje “*van 11-12 gesloten*” niet stoorde werd beleefd te woord gestaan. Hij gaf te kennen den burgemeester te willen spreken. “*O, komt U maar mee*” & ook de controleur ging de kluis in. Over het aantal deelnemende dames lopen de berichten uiteen. Algemeen spreekt men van één, anderen van twee of drie.

Enige tijd geleden is in Ulrum een overval gepleegd op het gemeentehuis. De overvallers kwamen en vertrokken in een doktersauto. De NSB-burgemeester zelve had de sleutels van de brandkasten e.d., want “*hem zou zoiets (overval) niet overkomen!*” De aanvallers hadden den burgervader, echter spoedig “*lytsman*”, ontdaan van zijn mooie uniform en hem in de onderbroek op zijn stoel gebonden.

Nadat de overvallers alles wat van hun gading was hadden ingepakt, gingen zij er vandoor. De overvallenen waarschuwden de *Sicherheitspolizei* in Groningen en toen die arriveerde vroeg zij naar de auto, waarin de “saboteurs” vertrokken waren. Een doktersauto, zo & zo. “*Verd..., die zijn we vlak voor Groningen tegengekomen!*”

2 Juni 1944

Over het doodschieten van Erich, waarover ik onlangs schreef, hoor ik nog het volgende. Hij was ondergedoken om dat hij weigerde te Dokkum de onderkruipende meisjes op het P.T.T-kantoor te instrueren. Hij werd

geschorst en kreeg later een positie bij het postkantoor te Bolsward, als strafmaatregel, aangeboden, doch hij bedankte en ging onder water. Hij vond werk op het belastingkantoor te Drachten en hield zich verder schuil. Vorige week deed de *Sicherheitspolizei* (of de *Landwacht*?) een overval op het kantoor te Drachten.

De beampten moesten allen met de handen omhoog staan & de chef werd boven geroepen, waar hij vreselijk mishandeld moet zijn. Even later werd Erich boven geroepen; men hoorde een flinke woordenwisseling en daarna een schot. Enkele urenlang heeft men den vermoorden jongen zo laten liggen, toen drupte het bloed door het plafond.... De begrafenis te Dokkum is een geweldige manifestatie geworden. Bijna het gehele stadje was uitgelopen om den zo sympathieken jongeman de laatste eer te bewijzen.

Dinsdagmorgen, toen ik naar Grouw spoorde, waar ik een tijdlang "*zeilinstructeur*" ben, was er langs de spoorlijn weer luchtgevaar. In Leeuwarden loeiden om 10 uur de sirenes; ook in de nacht van Zaterdag op Zondag, voor 't eerst in de Leeuwarder geschiedenis der stad zonder dat er iets in de stad gebeurd was. Men zegt, dat de Duitsers nu de regeling van 't luchtalarm in handen hebben; de handle zou nu op de *Ortskommandantur* berusten.

Hoe het zij, wij bereikten Grouw veilig en latere berichten melden, dat *Lien* zonder mankementen in Zutphen aankwam, hoewel er in Zwolle buitengewoon veel overvliegers waren.

De trein uit Zwolle naar Leeuwarden echter heeft drie kwartier à een uur stil gestaan tussen Zwolle en Dedemsvaart. Er trokken zoveel vliegtuigen over, dat de machinisten het raadzamer achtten, hun machine maar stop te zetten en in de berm te gaan liggen. Ook de passagiers stapten uit, strekten zich uit in de berm of gingen op de treeplanken liggen om een sigaretje te roken in afwachting van de dingen, die komen zullen. Die dingen kwamen echter niet en na een uurtje, toen de grootste massa voorbij was, zijn de passagiers weer ingestapt, waarop de trein zijn weg vervolgde.

‘s Zaterdags voor Pinksteren, toen ik van Assen kwam, heb ik tot Meppel gereisd in de conducteurs cabine van de bagagewagen. De trein was zó vol, dat iemand in zijn wanhoop om een “*hangpunt*” te vinden, naar de noodrem greep, waarop de trein prompt stopte.

8 Juni 1944

Het moge dan een voorrecht zijn of niet: we leven toch maar in waarlijk grootse tijden. In de 6 dagen, die ik, sinds ik op Pake’s verjaardag de bovenstaande regelen schreef, weer als zeilinstructeur in het waterkamp van de Quakerschool te Ommen, dat te Grouw gehouden werd, heb doorgebracht, is er veel gebeurd; het zijn gebeurtenissen, die wellicht beslissend zullen zijn voor het verloop van de oorlog, voor het zijn of niet-zijn van de Europese beschaving: Dinsdagmorgen 6 Juni, juist op de 23ste verjaardag van mijn verloofde *Lieny Strubbe*, is de invasie begonnen.

Twee dagen tevoren, op Zondag 4 Juni, viel Rome in geallieerde handen. In het kamp, ver in het waterland aan de Wijde Ee, waar eens per dag de post moeizaam

roeiend een soms al enkele dagen oude krant brengt, hoorden we 't nieuws natuurlijk erg laat. Maandagavond golfde de val van Rome pas door de gelederen. Dinsdag omstreeks één uur vertelde de boer me in de als eetzaal ingerichte stal, dat de slag om Europa begonnen was, met de volgende woorden. *De ynvaesje is der!* Ik verstond, dat "*het vaarsje*" er was, maar dat kwam anders uit! Nu was het hele kamp natuurlijk in rep en roer.

Alle plannen voor de middag werden afgelast en de hele vloot zeilde naar Grouw, waar al tientallen berichten en minstens honderd geruchten in omloop waren: de Engelsen en Amerikanen landden sinds de vroege morgenuren van de 6e Juni in de omgeving van Caen aan de Normandische kust. De Bremer zender zond om het uur nieuwsberichten uit, die van een grote vijandelijke troepenmacht spraken. De geruchten beperkten de landingen niet tot het gebied van de Seinebocht, tussen Le Havre en Cherbourg, maar spraken van Duinkerken en België.

Goed geïnformeerden, die ergens clandestien hun licht hadden opgestoken, beweerden, dat het geallieerde opperbevel ook de bewoners van de Nederlandse kuststrook had voorbereid op eventuele gevechtshandelingen: een strook van 35 km. zou ontruimd moeten worden een uur nadat de Britten pamfletten zouden hebben uitgeworpen. De volgelingen van Bartjes hebben al uitgerekend, dat Amsterdam, Den Haag en Rotterdam ook binnen die bedreigde kuststrook vallen. De roddelaars hebben er al van gemaakt, dat deze drie steden geëvacueerd moeten worden.

Zo wisselen “*Wahrheit und Dichtung*” elkaar af. De naakte feiten schijnen tot nu toe hierop neer te komen: Dinsdagmorgen zijn luchtlandingstroepen vanuit Engeland neergelaten in het gebied van de uitmonding van de Seine, terwijl oorlogsschepen en landingsvaartuigen nog meer troepen aan wal zetten. De steden Le Havre en Cherbourg werden hevig gebombardeerd. De gevechten zijn taai en vreselijk; doch de landingstroepen schijnen te vorderen, ondanks de Duitse bewering, dat de invasie al mislukt is.

De Geallieerden bezetten reeds Bayeux en hebben Caen naar het schijnt in handen gehad en weer prijs moeten geven. Men hoort op straat fantastische getallen noemen: de Geallieerden zouden 11.000 vliegtuigen met “*aanhang(zweef)vliegtuigen*” hebben ingezet, benevens 4.000 schepen, waaronder de sterkste oorlogsvloot, die ooit ergens geopereerd heeft. Hoe het ook zij, de 6e Juni 1944 heeft ons gebracht, waarnaar de onderdrukte volkeren al enkele jarenlang naar hebben uitgezien: de invasie. Zij kan het begin zijn van de Bevrijding van Europa; zeker is zij het begin van een hoop ellende.

Onze gedachten gaan uit naar de mensen in Normandië, die de volle betekenis van de totale oorlog zullen moeten ondervinden; naar de bewoners van de bedreigde Franse, Belgische, Nederlandse en Scandinavische gebieden (want bij deze ene landing zal het zeker niet blijven - hoewel ik niet verwacht, dat de landingsplaatsen ver uit elkaar zullen liggen); naar alle anderen, die de onmiddellijke gevolgen van de invasie moeten ondervinden, zoals verschillende krijgsgevangenen (Nederlandse), die zich te goeder

trouw (!) of uit angst gemeld hebben, wier adressen en namen men bij de Duitsers dus bezat & die men vannacht (tenminste in Leeuwarden) van hun bed heeft gelicht.

Gisteravond moet een geheime zender de krijgsgevangenen nog van de plannen der Duitsers op de hoogte gebracht hebben, terwijl vele krijgsgevangenen gisteravond nog door onbekende personen gewaarschuwd zijn. Toch moeten er nog verschillende slachtoffers zijn. Hoe de toestand zich zal ontwikkelen staat met geen mogelijkheid te bezien. Komen er meer landingen en dichterbij onze landsgrenzen, dan zullen de Duitsers zeer waarschijnlijk de staat van beleg afkondigen; hoe de treinenloop zal worden, of men ook andere weerbare mannen zal oppakken enz. enz.

De vrees voor stagnatie van 't verkeer – die het waterkamp al een ontijdig einde deed nemen—is niet ongegrond: vele bussen worden gevorderd, naar men zegt om naar Frankrijk gedirigeerd te worden. De treinenloop is al gedeeltelijk beperkt en zal waarschijnlijk nog drastischer ingekrompen worden. Dit is nog geen onmiddellijk gevolg van de invasie, doch van de geallieerde voorbereidingen daartoe, die o.m. het vernietigen van de locomotieven omvatten.

In de afgelopen week zijn tientallen locomotieven van spoorwegen en tramwegen (o.m. te Doetinchem en tussen Coevorden en Assen) beschoten, waarbij vele doden en gewonden te betreuren zijn. In de krant stond een relaas over gewonden en doden bij deze “*terreur aanvallen*”. *Lien* schreef in een brief, dat er al 65 kapot zijn (dat was 4 Juni), terwijl andere geruchten spreken

van 180 locomotieven beschadigd van de 300, die er nog in Nederland zouden zijn.

Dit aantal van 300 lijkt mij wat erg laag. In de buurt van Utrecht, schreef *Lien*, werd een trein beschoten, die daarop in brand vloog, waardoor 65 passagiers gewond werden. Een van haar vriendinnen, die in Utrecht verpleegster is, had de vreselijke taak deze mensen te helpen verbinden en te verzorgen.

In Warnsveld bij Zutphen hebben zich vele Duitsers genesteld. In de omgeving van de oude IJselstad worden nu meisjes van 18-35 jaar, voornamelijk dienstbodes en werksters, gevorderd om deze heren te helpen huishouden en - te amuseren. Uit Zutphen moesten 20 komen, uit Warnsveld evenveel; de meesten duiken onder, maar 40 zullen er in elk geval moeten komen. Met welk een afschuw de Geldersen de nieuwe gasten ontvangen, laat zich denken!

Achthonderd mensen uit Vught, onder wie *Lien's* Oom Jan (Boswijk), dokter op het gesticht voor zwakzinnigen te Den Dolder, die weigerde de Joodse patiënten aan te wijzen, zijn naar het concentratiekamp te Dachau (Duitsland) vervoerd. Voor het einde van de oorlog zullen we hen zeker niet terugzien, als we hen überhaupt ooit weer zullen zien (Hij is teruggekomen, maar naderhand (1947) bezweken....)

De geruchten duiken steeds maar op, hoewel gezegd moet worden, dat de mensen zich kalm houden en dat men uiterlijk geen wijziging in het stadsbeeld bemerkt. Die geruchten dan vertellen van het bombardement van IJmuiden, Scheveningen en Vlissingen in de afgelopen

nacht, het arresteren van mannen tot de 50 jaar in Amsterdam (*Ausweis* of geen *Ausweis*) & van snelle vorderingen van de geallieerden in Frankrijk. Het zal de baas blijken, zoveel mogelijk binnenshuis te blijven

De Duitsers hebben weer 24 personen ter dood veroordeeld en 22 reeds doodgeschoten. Het zijn twee groepen van 12 en 9; de eerste was een geheime groep uit Gelderland, die vooral in de Achterhoek opereerde en daar overvallen pleegde op distributiekantoren, moordaanslagen pleegde op Nederlandse politiebeambten en andersdenkenden, die wapenen bezat en spionagediensten verrichtte.

De tweede, tot wie de 25-jarige gemeentebeambte Assies uit Assen, de gemeenteambtenaar Rozema uit Hoogeveen, de postbeambte Hendrik Raat uit Hoogeveen, de gemeenteambtenaar Wiepke van der Zee te Oosterhesselen en de toneelspeler Henry van Ees uit Den Haag behoorden, bestond eveneens uit overvallers op distributie- en postkantoren.

De Friesche Courant van Dinsdag 6 Juni meldt, dat verschillende leden van de *Landwacht* zijn doodgeschoten door tot dusver onbekende personen. Tot hen behoort de te Haarlem wonende, doch in Menaldumadeel geboren Boeke Braaksma. Terwijl de Engelsen met 11.000 vliegtuigen het gebied van de invasie bewerkten, hebben ze nog ééntje vrij weten te maken om een bom te gooien op de startbaan van het Leeuwarder vliegveld. Welke schade er precies aangericht is, is me onbekend.

Vandaag reed in Leeuwarden de Duitse SS rond in een auto om jonge kerels van de straat op te pikken. Ons is bekend, dat een jongeman, H.B.S.-er, op de Nieuwestad werd aangehouden. Van het ogenblik, dat de Duitsers de auto terzijde zouden zetten maakte hij gebruik om er op zijn (dames)-fiets vandoor te gaan. De Duitsers schreeuwden en schoten tenslotte, maar het volk maakte ruim baan voor den vluchteling. Hij vluchtte door de Peperstraat, doodsbenauwd dat zijn fiets het zou begeven, en ontkwam in de straten wirwar van Ossekop etc.

Verteld wordt, dat er wel slachtoffers gepakt zijn. Het zal zorg zijn, nauwkeurig de maatregelen van de bezetters te volgen, opdat men zich niet onbewust in het noodlot stort. Dit staat vast: zelfs zonder een invasie in onze lage landen zullen wij zware maanden tegemoet gaan.

9 Juni 1944

Had ik eigenlijk niet in een luid gejubel uit moeten barsten, nu eindelijk de invasie begonnen is; de invasie over welken voorbereiding ik nu al maandenlang naarstig alle gegevens verzameld heb? En 't merkwaardige is, dat niet alleen ik, maar het hele Friesche volk (verder reikt mijn gezichtskring momenteel niet) de landingen van de Engelsen met een merkwaardige kalmte en rust ontvangt, al volgt het de krijgsgebeurtenissen ook met intense belangstelling.

Ik geloof nu, dat ik weet wat het is: wij hadden de invasie in eigen land verwacht. Dat blijkt nu, want: de hele stad is in rep en roer omdat: de invasie in Nederland zou zijn begonnen! De geallieerden zouden zijn geland in Vlissingen, in Hoek van Holland, Katwijk, Noordwijk,

IJmuiden, ja zelfs Terschelling wordt genoemd. De geruchten vliegen door de stad; haastige mensen draven en fietsen voor de straten, spreken van “*in hooibergen slapen*” en “*zo en zo de stad te verlaten*”.

Grond aan al deze geruchten geeft de bedrijvigheid van de Duitsers. Sinds het avondeten snorren hier de Duitse motoren over de Singel, vaak met een burger in de zijspan, chauffeurs van de *Wehrmacht*, naar nu blijkt. Heit en At zijn de stad in geweest en ook andere kennissen lopen af en aan om ‘t grote nieuws te vertellen: de landing in ons land. At zegt, dat de Duitsers vreselijk nerveus zijn, men zou medelijden met hen krijgen! Er schijnt groot-alarm te zijn: ze rijden en lopen met de bajonet op ‘t geweer en met het gasmasker.

Heit heeft gezien, dat het gymnasium in de Arendstuin inderhaast ontruimd is, met achterlating van alles, zelfs van de broeken, die buiten hangen. Het postkantoor is bezet door zwaarbewapende Duitsers en op het Zaailand bij de Beurs verzamelen zich de Duitse troepen met auto’s, bussen en fietsen, aangehaapt door een geweldige menigte, wier harten van blijde verwachting kloppen.

Op de Wirdumerdijk is het drukker dan ooit tevoren; misschien evenaarde een vooroorlogse verduisteringsavond het record. Hoe het zij, het moge dan ernst of een oefening zijn (met die mogelijkheid moet ook rekening gehouden worden!), vele gezinnen zullen een angstige nacht tegemoet gaan, vooral die, waarvan de vader of zoon krijgsgevangene of ondergedokene is.

Ja, zelfs vele anderen zullen hun hoofd vannacht niet te ruste leggen, notabelen zullen vrezen van het bed gelicht te worden om eventueel als gijzelaar meegesleept te worden; de geruchten gaan, dat de “*goede*” politiemannen vannacht gearresteerd zullen worden. Zo vliegen de geruchten van mond tot mond, van straat tot straat. Wat zal de nacht ons brengen?

Wij hebben, evenals vele anderen, onze maatregelen getroffen: deze week is een kist met de beste kledij en dekens naar het platteland gegaan; vanavond hebben we alle beschikbare kruiken, kannen en emmers met leidingwater gevuld. Slang, schop, bijl en hamer worden gereed gelegd; de invasie koffers, die al sedert enige maanden steeds in de gang staan, volgepakt met kleren en ander onmisbaar materiaal zijn opnieuw nagezien en aangevuld.

Dat is, geloof ik, ook wel alles wat we op ‘t ogenblik kunnen doen. Nog wil ik niet geloven, dat deze landingen een feit zijn, hoewel Heit zojuist een man gesproken heeft, die met Groningen en Zwolle had getelefoneerd (wat dus nog kan!), waar precies dezelfde geruchten gingen. We zullen maar eens rustig afwachten tot morgen.

10 Juni 1944

“De nacht ging voorbij en de morgen brak aan” maar niets is er dat wijst op een invasie in Nederland. Het leven herneemt zijn gewone aanzien, het burgerlijk leven tenminste, de Duitsers blijven in alarmtoestand. Bij het postkantoor staat een soldaat op wacht met het geweer in de aanslag en handgranaten in de koppelriem. Ook bij de overweg, op de Potmargebrug en bij de Frico, waar de

voorraden van de Duitsers liggen opgeslagen, wordt de wacht gehouden.

Bij het gymnasium in de Arendstuin, dat weer gedeeltelijk bewoond is, en bij de Beurs staan personenauto's en fietsen voor gebruik gereed; de auto's op enkele tientallen meters afstand uit elkaar. Bij elke auto en bij elke groep fietsen staat een bewapende Duitser op wacht. De stad krijgt weer het aanzien van de Meidagen van 1940.

De berichten melden, dat de Duitsers hun kwartier in Franeker hebben opgebroken. Aan de andere kant komen berichten binnen, dat Bergum en andere plaatsen in de Dokkumer Wouden een groot aantal Duitsers hebben moeten inkwartieren. Deze troepen zouden volgens den een uit Duitsland, volgens den ander uit Assen afkomstig zijn. Zij werden in de kom ingekwartierd en niet bij de boeren, omdat de manschappen dicht bij elkaar moeten blijven. Welke plaatsen behalve Bergum precies inkwartiering gekregen hebben, is me nog niet bekend.

De krant van vanavond meldt, dat er in de afgelopen nacht voor de Nederlandse kust een zeegevecht geweest is, waarbij drie Duitse torpedojagers verloren gingen en 1 Engelse tot zinken gebracht werd. Tamelijk oprecht! In hoeverre deze gebeurtenis verband houdt met de alarmtoestand, valt moeilijk te beoordelen.

Tot dusverre heb ik weinig gemeld over de juiste situatie aan het invasiefront in Normandië. Een groot deel van de nog slechts 2 pagina's tellende "*Friesche Courant*" is dagelijks aan de strijd gewijd & het nieuws is zo

interessant om te lezen, dat ik de complete krant bewaar om die later in te plakken. Men moet de kranten van de verschillende dagen eens vergelijken: de ene dag zijn alle invasietroepen vernietigd, de volgende dag hebben deze vernietigde troepen belangrijke terreinwinst behaald; de ene dag zouden de troepen allang teruggetrokken zijn, *“als Moskou het maar goedgevonden had”*, de volgende dag heeft de vijand zijn troepen tot 10 divisies versterkt.

De toestand dan is zo, momenteel: de geallieerden landden in het gearceerd gebied en bezetten tot dusverre Bayeux en Isigny. Om het bezit van Caen wordt al enkele dagen verwoed gevochten; Carentan schijnt omsingeld te zijn. De val van Carentan zou de beide fronten, nl. dat tussen Caen en Isigny en dat aan de Oostkust van het schiereiland van Cherbourg kunnen verenigen.

Enkele dagen geleden meldden Duitse berichten, dat ook aan de westkust van dit schiereiland Anglo-Amerikaanse luchttroepen geland waren, die dan tot taak zouden hebben, naar Carentan op te rukken, teneinde zo het schiereiland met de belangrijke haven Cherbourg te isoleren. Omtrent deze landingen hebben we sindsdien echter niets vernomen. Het lijkt mij echter niet uitgesloten, dat zij in de toekomst uitgevoerd zullen worden.

Het voor de geallieerden gunstige nieuws van het invasiefront gaat gepaard met uitstekende berichten van het Italiaanse strijdtoneel. Het is nu bijna een week geleden, dat Rome viel (nummer één van de *“as”* Berlijn-Rome-Tokio!) De geallieerden veroverden sindsdien alweer een gebied van 100 kilometer ten noorden van de stad, waarbij de steden Civita Vecchia aan de kust en

Viterbo meer landinwaarts. Aan de Adriatische kust van de laars viel Pescara. Op straat weet men te vertellen, dat de Duitsers in Italië op sommige plaatsen in wanorde terugtrekken.

De grote operaties in Rusland zijn nog niet ingezet. Wanneer de rode kolos daar ook eens in beweging komt, wanneer de berichten uit Italië even optimistisch voor de Angelsaksen blijven en wanneer Montgomery zich op de Normandische kust weet te handhaven en zijn positie kan versterken, dan heeft de Führer dunkt mij alle reden om de situatie donker in te zien. Ja, velen voorspellen hem dan al een heldendood aan het invasiefront – maar zover zullen we nog wel niet dadelijk zijn!

De berichten uit het buitenland vragen nu aller belangstelling & zij stellen die uit eigen land in de schaduw. Wat betekent een serie doodvonnissen, nu de eerste stap naar de Bevrijding gedaan is? Het Nederlandse volk mag er dan al zo over denken, de Duitse bezetters laten hun aandacht bij het binnenlandse front onverslapt. Zo slaan zij nu in Groningen hun grote slag.

Het schijnt dat zij daar de gehele ondergrondse beweging op het spoor zijn en systematisch uitroeien. Een ondergedokene, die gesnapt werd, is –zegt men–zo lang mishandeld, tot hij namen genoemd heeft. De mannen werden onmiddellijk gearresteerd en op hun beurt gefolterd en geprest, hun kameraden te verraden. Hoever dit vreselijke geval zich uitstrekt is mij niet bekend.

In hoeverre de geruchten over de arrestatie van krijgsgevangenen met een *Ausweis*, in de eerste dagen na de invasie, juist zijn, is haast niet te controleren. Men zegt, dat een enkele maal een wijk werd afgezet en alle adressen van krijgsgevangenen afgewerkt werden. Ik heb er niets van vernomen, dat deze actie zich voortgezet heeft. De meeste krijgsgevangenen wagen het echter nog niet om weer op eigen bed te slapen en trekken òf de stad uit (zoals zovelen, die het in Leeuwarden tè warm wordt) òf 's nachts naar kennissen en familie.

22 Juni 1944

Vrijdag 16 Juni 1944 werd de wereld opgeschrikt door de sensationele aankondiging van de aanvang van de Duitse vergelding tegen Engeland in de daaraan voorafgaande nacht. Ik was juist in Zutphen aangekomen, toen ik hoorde vertellen, dat de Engelse radio die middag verteld zou hebben, dat Herbert Morrison, de Engelse minister voor luchtvaart, verklaard had, dat Londen en Zuidoost-Engeland die nacht bestookt waren door onbemande, draadloos bestuurde Duitse vliegtuigen, volgeladen met dynamiet, die zich geheel op de doelen stort. Morrison moet toen tevens 't Engelse volk tegen paniek gewaarschuwd hebben.

Ik moet eerlijk zeggen, dat ik na 't horen van dat bericht "*down*" was. Het klonk allemaal zò vreemd, zò geheimzinnig, zò spookachtig en zò vreselijk, dat m'n optimisme, dat ik bijna de gehele oorlog heb weten te bewaren, me een ogenblik ontglipte. Niet alleen het feit, dat nu Engeland het slachtoffer zou worden van een ongebreidelde en bijna niet te bestrijden luchtterreur, deed me de toestand zo zwart inzien, maar 't begint erop te lijken, dat *Well's* profetieën in zijn boek "*De wereld in*

wording”, waarvan ik ons bijna bevrijd achtte, bewaarheid zullen worden: totale ondergang van de Europese beschaving, luchtdictatuur, oorlog tot 1950 enzovoort, enzovoort.

Intussen: de volgende dag was m'n optimisme er weer, want: al moeten we de kracht van het nieuwe Duitse wapen niet onderschatten, ik meen het, met vele anderen, nu te kunnen zien als een apparaat tot instandhouding van het Duitse moreel. De *“vliegende bom”* zal m.i. geen lang leven beschoren zijn, want het kost de Duitsers een zee van materiaal, wanneer zij met deze wijze van oorlogvoering intensief willen voortgaan.

Over wat ik tot dusverre over deze nieuwe geheime wapenen gehoord en gelezen heb het volgende. De vliegende bom wordt niet draadloos bestuurd, doch door middel van een automatische piloot, zoals wij die in onze K.L.M.-vliegtuigen ook al kenden, doch met dit verschil, dat deze automaat de vliegtuigen ook kan laten starten. Zijn ze eenmaal *“los”*, dan hebben de Duitsers er dus geen contrôle meer over.

De vliegende bom is een vliegtuig, dat in vorm overeenkomt met de Engelse *“Spitfire”*-jager, echter met kortere vleugels. De afmetingen zijn 5 meter x 8 meter (resp. breedte en lengte); de springstof zit vóór in de machine en heeft de uitwerking van een bom van 2000 kg, zoals het kleinste Engelse bombardementsvliegtuig, de Mosquito, ze al maandenlang zo nu en dan naar Berlijn transporteert.

De pilootloze laat een rookspoor achter; 's nachts een geel schijnsel. Hun snelheid is om en de bij 600

kilometer per uur, overeenkomend met die van de snelste Engelse jagers, die daardoor succes kunnen behalen bij de achtervolging. Hun actieradius is beperkt naar ik meen tot 200 kilometer, zodat sommige delen van het Engelse eiland onbereikbaar zijn. Wanneer de Duitsers Londen en Zuidoost-Engeland werkelijk intensief gaan bestoken, kunnen zij komen tot een totale afgeworpen bommenlast van 102.000 kilo per dag, terwijl de Engelse luchtmacht boven Duitsland in een half uur tijds wel eens 200.000 kg. afgeworpen heeft.

Men vraagt zich waarlijk af: vanwaar deze bluf? Waartoe dient deze nu al dagenlange hoera-propaganda, waarvan men het begin hiernevens vindt? Churchill moet de vorige week gezegd hebben, dat deze zomer succesvol zou kunnen zijn voor de zaak van de vrijheid. Wat weet de oude man mènèr dan wij? Is dit Duitslands zwanenzang? De Duitser heeft zich met het nieuwe wapen, het robot-vliegtuig, waartegen het volgens den Engelsman niet fair vechten is & dat geen trefzekerheid heeft, waardoor het enkel de burgerbevolking terroriseert, de Duitser heeft, zei ik, zich de woede van de Engelsen op de hals gehaald.

De bombardementen op Duitsland zijn in hevigheid toegenomen; gisteren zijn de Amerikanen met de bij de 2.000 machines (voor de helft bommenwerpers) naar Berlijn geweest & het gros daarvan keert wél terug. Er zouden in totaal slechts 50 machines verloren zijn gegaan, zo vertelde men ons. Hamburg, Bremen, Hannover, Osnabrück & nog meer Duitse steden hebben de macht der geallieerden moeten voelen. De aanvallen richten zich momenteel vooral tegen de oliefabrieken & olieraffinaderijen in Duitsland.

Zo hoorde ik Dinsdagmorgen, toen ik in de tuin van het nieuwe landhuis van baron Van Pallandt op Eerde, met wien ik een boek zal schrijven over Ommen als internationaal centrum, zat te lezen, een hevig bombardement-van-verre, nadat even tevoren grote aantallen Amerikanen overgevlogen waren. Tegen de middag kwam uit het Oosten een loodgrijze lucht opzetten, die regen en onweer voorspelde, doch die er geen bracht. Het was de rook van de brandende olietanks in Osnabrück, die door de oostenwind over ons land geslierd werd!

Andere vliegtuigen concentreren hun aanvallen op de startbanen van de robot-vliegtuigen, waarbij zij, naar men zegt, nogal succesvol zijn. Weer een ander deel werpt zich op de vervoerswegen & -middelen in het westen, onder meer op de Nederlandse spoorwegen. In de laatste dagen zijn er verschillende locomotieven beschoten, onder meer tussen Zwolle & Amersfoort, waarbij 9 doden zijn gevallen. Vorige week Woensdag, de 14e, zijn in totaal 18 locomotieven buiten “*gevecht*” gesteld, onder meer bij Wolvega en IJlst.

De spoorwegen zijn gedwongen geworden, een zeer beperkte dienstregeling in te voeren op de stoomtreintrajecten. Naar Leeuwarden rijden nu van Zwolle uit nog slechts vier treinen per dag....! Deze sterk ingekrompen dienstregeling, Maandag 19 dezer ingegaan, stelt de Spoorwegen in staat enige locomotieven reserve te vormen. Of zij gehandhaafd zal blijven, is een tweede vraag. Niet alleen de Nederlandse passagiers, ook de Duitsers klagen over de gebrekkige

aansluitingen, waardoor enkele uren nutteloos wachten op een koud perron geen uitzondering meer zijn.

Internationaal zijn er in de dagen sedert mijn vorige rapport ingrijpende wijzigingen gekomen. Aan het West-Europese invasie-front vorderen de geallieerden gestaag. Zij sneden ten westen van Carentan het schiereiland van Cherbourg (Cotentin) af, vervoerden bijna alle daarop gelegen plaatsen en hebben de stad Cherbourg zelf geheel omsingeld.

De aanval op de stad is begonnen en daar de Duitsers zeggen, dat hij onneembaar is, verwacht ik zijn val binnen enkele dagen. We kennen onze poepenheimers zo langzamerhand! Waarschijnlijk zullen er zeer zware straatgevechten geleverd worden, maar de uitslag staat vast. Men beweert, dat er zich in Cherbourg 20.000 Duitsers bevinden, wier evacuatie wel niet mogelijk zal zijn.

In Italië rennen de geallieerden achter de vluchtende Duitsers aan. Ik kan de namen niet onthouden, die in de afgelopen dagen “*zonder druk van den vijand volgens de plannen ontruimd*” zijn (Duits legerbericht). De afstand tot Livorno en Florence wordt miniem! De geallieerden landden verder op het eiland Elba, waar zij de Duitsers versloegen en er 2.000 gevangen namen.

In Rusland is het Rode Leger een offensief begonnen tegen het Finse front ten noordoosten van Leningrad. Na een strijd van een week viel Viborg (Vipuri of Wiborg) al in Russische hand. Er gaan geruchten, dat er een nieuw Fins kabinet zal worden gevormd, dat tot onderhandelen

met de Russen bereid is. Zal de Finse tragedie spoedig een einde nemen?

De Amerikaanse vloot is er eindelijk in geslaagd met de Japanse vloot in contact te komen. Er werd een Japanse vlootconcentratie waargenomen tussen de Filipijnen en Formosa & de Amerikanen stormden eropaf. Volgens de mensen op straat zijn de Japanners op de vlucht geslagen met zware verliezen, de Oceaan ten Oosten van de Filipijnen onder Amerikaanse contrôle achterlatend. Verder zijn de Amerikanen geland op het eiland Saipan in de Japanse groep Marianas, niet ver van het Amerikaanse steunpunt Goeam.

Het Handelsblad van gisteren meldt uit het Japanse hoofdkwartier dat het bezette Saipan binnen bomafstand van Japan ligt.

En nu het binnenlandse front. Dat dit onder sterke invloed staat van wat er in Normandië gebeurt en in andere delen van West-Europa nog staat te gebeuren, is logisch. Zo zijn de Duitsers momenteel bezig overal in het land nog primitieve verdedigingswerken aan te leggen, waarvoor de burgers overal worden opgetrommeld. Langs alle rijkswegen in Friesland zowel als in Holland en in Limburg worden, vaak tussen de bomen, aan weerskanten van de weg kuilen gegraven, waarin juist een man kan staan.

Zij zijn bestemd voor scherpschutters, die aan straatgevechten moeten deelnemen, doch de burgers die ze groeven achten ze ook zeer geschikt om er straks NSB-ers in te stoppen en met modder toe te dekken. Op andere plaatsen worden aarden geschutstellingen

gemaakt, die na één salvo uit een kanonnetje wel tot het verleden zullen behoren.

Zutphen kent o.m. van die stellingen, tezamen de “*Thesebeld*-linie” vormend - door de stedelingen daar zo gedoopt naar hun Duits georiënteerde nieuwen burgervader. De oude, mr. Dijkmeester, die met zijn zoon in de Arnhemse gevangenis opgesloten zat, is op de dag van de invasie –6 Juni—met 44 andere gevangenen door als SS-lieden vermomde lieden bevrijd en daarna met de anderen ondergedoken!

Verder zijn er op dit ogenblik talrijke troepenverplaatsingen. Op mijn reis naar Zutphen zag ik verschillende treinen met manschappen en materiaal Hollandwaarts gaan. Gisteravond, bij mijn terugkeer in Leeuwarden, zag ik, dat hier een grote trein geformeerd werd, waarop troepen mannen, voertuigen, heel veel fietsen e.d. een plaats vonden. Twee stukken afweergeschut waren op het emplacement opgesteld om eventueel geallieerd ingrijpen te belemmeren.

Men zegt, dat het vliegveld hier ontruimd zal worden evenals dat te Bergen (dat opgeblazen is) en dat van De Kooy; verder zouden er tekenen zijn, dat Leeuwarden niet en Groningen wel verdedigd zal worden bij een geallieerde invasie in Nederland. Ja, komt er nog een invasie in Nederland!

Mussert sprak Zaterdag 10 Juni in Amsterdam:
“Er zijn er, die zich zullen afvragen: en waar zult gij, Leider, zijn, wanneer de invasie hier in ons land komt? Staat Uw auto al klaar? (Foei, heer Mussert, dat gij zulke gedachten bij Uw eigen volgelingen moet

veronderstellen!). *Ik kan hun zeggen, mijn kameraden, ik heb mijn besluit genomen. Als de invasie komt, zal ik onder alle omstandigheden in Utrecht zijn. Vanochtend heb ik een nieuwe uniform gekregen, die van vrijwillig soldaat bij de Duitse weermacht. Deze uniform zal ik aantrekken, zodra de invasie hier komt*".

Ik zou den Leider wel eens willen vragen, hoe hij het met elkaar te rijmen acht: soldaat van de Duitse weermacht te zijn en onder alle omstandigheden in Utrecht te blijven. Er zijn er ook, die menen, dat het grijsgroene pakje Mussert straks mooi de gelegenheid zal geven om er met de Duitsers "*tussenuit te knijpen*", zoals het in vaktermen heet, maar dat zijn de mensen, die nog steeds niet de plaats en de plicht van Neerlands grootsten Leider willen begrijpen.

Intussen: de Duitsers treffen hun voorbereidingen voor de verdediging van ons land, ook van Friesland. Bergum, Bergumerheide en Kuikhorne kregen Duitse inkwartiering op Zaterdag 10 Juni. Bergum 1000, Noordbergum 600 en Kuikhorne 100 man. Ook Veenwouden en Hardegarijp kregen sindsdien inkwartiering.

In Zwartewegsend bezetten ze Toutenburg met het park, dat als parkeerplaats voor militaire auto's dienstdeed, verder de boerderij van den NSB'er Oostenbrug en een deel van het bekende café. Bij Oostenbrug, waar Seyss Inquart reeds enkele malen op visite kwam, zetelde de "*Zuggefechtstand*". Zwaarbewapende wachten stonden ervoor. Zij gebruikten zijn weilanden als oefenterrein; helaas vertrokken zij na enkele dagen.

De soldaten, die in Kuikhorne zijn, variëren in leeftijd tussen de 15 en 24. Er zijn enkele ouderen bij, officieren, maar die zijn bijna alle invalide: de commandant heeft een kunstarm en moet op de fiets geholpen worden. De meeste van de jongens hebben nog nooit met een geweer geschoten. Het eten, dat zij krijgen, is alle treurigst: drie pond brood per dag, nl. één hard kuchje, waarmee men elkander de schedel kan kloven, en een liter soep, waarop hier en daar een vetoogje drijft.

Ze betalen graag een rijksdaalder (van hun gage van 11 gulden per week!) voor een bord pap, doch zorgen er wel voor, ook iets terzijde te leggen voor de “*schnaps*”, die f 7.50 per fles (aan inhoud gelijk aan een jampotje!) kost en die volgens de kenners nog goed moet zijn. Zij lossen dit financiële probleem op, door met z'n vieren of vijven een “*fles*” te kopen.

Over het algemeen ondervindt men veel hinder van de inkwartiering. De Duitsers eisen de bedden en de beste kamers op en deinzen er niet voor terug om de mensen zelf het huis uit te jagen (het minimumaantal ingekwartierden per huis is drie!). Soms slapen zij op stro, dat zij in de “*pronkkamer*” gooien, maar waar zij in bedden slapen, nemen ze ook nog niet eens de moeite om hun kleren, zelfs vaak niet om de spijkerlaarzen uit te trekken!

Zodra er 's nachts overvliegers zijn, moeten de soldaten eruit (wat met een hels lawaai gepaard gaat!) om dekking te zoeken in de zelfs in de bloem- & moestuinen gegraven schuilloopgraven.

Duurt de Engelse overtocht geruime tijd, dan krijgen de Kuikhornsters ook nog eens enige nachtrust! Niets ontzien de heren: moestuinen, weilanden, bouwlanden, alles wordt vernield. Zij oefenen in het hoge gras, dat daardoor niet meer te maaien is en dat in een jaar, waarin de hooioogst ten gevolge van het nog steeds aanhoudende gure herfstweer al zo miniem belooft te worden!

Van de soldaten individueel ondervindt men niet zoveel last. De meesten zijn “*goed*”, geloven niet meer in de “*groszen Deutschen Sieg*” en proberen veel te weten te komen van wat de Engelse zender zegt. Intussen: de Wouden zijn behept met de sprinkhanenplaag en onwillekeurig moet ik denken aan Simke Kloosterman’s beschrijving van de Franse bezetting in “*It Jubeljier*”. In Leeuwarden moet de burgerij werken aan de bestrating van de schuilplaatsen voor auto’s in de Prinsentuin en omgeving & aan de aanleg van prikkeldraadversperringen rond de stad en van mijnenvelden.

Bij de schuilplaatsen historie in de prinsentuin deed zich (als overal) weer een heerlijk geval van Hollandse werkijsver voor. Vijfentwintig arbeiders stonden schouder aan schouder om elkaar (heel, heel langzaam) steentje na steentje aan te reiken. Men zorgde er wel voor, dat er zo nu & dan ook eens viel, waardoor het vertraagde lopend bandsysteem weer voor enige tijd in de war geraakte. Later werden de kruiwagens ingeschakeld. Het was zeer merkwaardig te ervaren, dat het draagvermogen van een kruiwagen maar drie stenen schijnt te zijn.

De mijnevelden-aanleg. Ja! Wat te denken van deze mijnevelden, als de burgemeester van Harlingen zijn bevolking waarschuwt, dat het lopen in mijnevelden verboden is op straffe van een langdurige hechtenis, terwijl honden e.d. onmiddellijk doodgeschoten zullen worden, wanneer zij in de met de doodskoppen afgezette terreinen worden aangetroffen.

De burgervader van Franeker waarschuwde zijn onderdanen ook, dat het in de mijnevelden levensgevaarlijk is en dat er op personen, die zich daarin bevinden, onmiddellijk geschoten wordt. Wie spreekt daar van maneschijnvelden?

Inmiddels bereiden de Duitsers de komst van de Engelsen ook hiervoor. De winkeliers hebben de winkelvoorraden op moeten geven en hebben de opdracht gekregen om bij een eventuele evacuatie in hun bedrijf te blijven, opdat de Duitsers de voorraad kunnen ophalen. Verder laten zij borden schilderen, waarop de Duitse soldaten (en ook wij!) zullen kunnen lezen, dat zij bij eventuele "*distanciërings bewegingen*" (!) hun gewonden moeten meenemen.

Dan zijn drie auto's vol radio's opgehaald uit de gemeentehuizen van Leeuwarden en Huizum. Ik heb enkele dagen geleden nog kunnen constateren, dat de in Dantumadeel ingeleverde radio's er nog op de zolder van het gemeentehuis te Murmerwoude stonden. De burgemeester van Utrecht heeft, om het toenemend 'hoofdonrein' bij kinderen tegen te gaan, de "*permanent*" voor minderjarigen beneden de 16 jaar verboden.

De Amsterdamse rechtbank heeft een 21-jarigen elektricien, die een tijdelijk bij hem wonenden Jood heeft doodgeslagen, tot vier jaar gevangenisstraf veroordeeld met aftrek van voorarrest. En de anderen, die Joden hebben doodgeslagen?

Willem Hylkema, de plaatsvervangend hoofdredacteur van de Friesche Courant, is Donderdag 15 Juni plotseling overleden. Over het algemeen verwachtte men, dat den heer Hylkema, die zich door zijn uitgesproken pro-Duitse gezindheid vele vijanden had verworven, geen natuurlijke dood gestorven zou zijn. Het bleek echter een hartelijke verlamming te zijn.

Maandag jl. is op de stoomtrein trajecten een zeer beperkte dienstregeling ingegaan, nodig als gevolg van het onklaar maken door geallieerde jagers van een groot aantal locomotieven. Vooral het noorden en oosten des lands ondervinden van de nieuwe dienstregeling, waarbij op aansluitingen minder gelet is, groot ongerief. Men vertelde mij, dat ook de Duitsers klagen over de slechte verbindingen en sommigen putten daaruit de veronderstelling, dat deze dienstregeling wel zeer tijdelijk zal zijn.

Een ambtenaar van het hoofbureau van de spoorwegen vertelde mij, dat men door deze sterk ingekrompen dienstregeling enige locomotieven in reserve heeft gekregen. De Duitse eis, dat op de grote stations voor de *Wehrmacht* steeds locomotieven beschikbaar moeten zijn, is een grote handicap voor het regelmatig functioneren van de dienst.

Max Blokzijl, de nazi-papagaai, heeft Maandag voor de Hilversumse zender een praatje gehouden, waaraan hij de titel gaf: *“Het gaat goed”*. Hij constateerde, dat de nationaalsocialisten nog nooit zoveel reden gehad hebben als juist nu om te zeggen *“Het gaat goed”*. Ik hoor nog dat heerlijke spotlied *“Het gaat heel goed, heel goed, mijnheer de Leider!”*

In de nacht van Zaterdag op Vrijdag (d.w.z. net andersom) is de commandant van de W.A. in Drenthe, T. Buursma, tevens commandant van de *Landwacht*, een vroegtijdige dood gestorven. Hij is Woensdag met zeer veel poeha in Assen begraven. Rauter deelde mee, dat de Führer den overledene het *Kriegsverdienstkreuz* 2e klasse met de zwaarden heeft verleend *“voor zijn plichtsgetrouw werk in dienst der Germaanse gemeenschap”*. Van de doden niets dan goeds!

In Zaandam is gisteren, Woensdag, de kapitein van politie Ragut met enkele revolverschoten tot ragout gemaakt. Over de gezindheid van dezen kapitein zal wel geen twijfel bestaan hebben

In de afgelopen week zijn er weer tal van Nederlandse treinen beschoten, die helaas nogal enige doden mensen het leven kostten. (Bah wat een stijl; de opmerkelijke lezer zal er wel van willen maken: *“waarbij helaas enkele slachtoffers te betreuren zijn”*). Woensdag 14 Juni werden in totaal 18 locomotieven onklaar gemaakt, o.m. bij Wolvega en IJlst.

In de vroege morgenuren van die dag werden twee locomotieven bij Zutphen beschoten. De piloten (of boordschutters) openden het vuur evenwel iets te vroeg

en deden de kogels terechtkomen in het Deventerwegkwartier, waar zij veel schade aanrichtten, o.m. in de linnenkast van onze kennissen Annema & in tal van andere woningen aan de Van Heeckerenlaan.

Mijn vroegere leraar Engels, Kirter, kreeg een schot in zijn schouder. Na deze beschieting had een kennis van mij aan de stations Meppel-Hoogeveen-Beilen-Assen in totaal 12 daar samen gesleepte vernielde locomotieven geteld.

Het vervoeren van meubelen behoort nu ook tot de verboden dingen. *“De steeds moeilijker wordende vervoersomstandigheden...”*. Ja, dank je de koekoek! Na de invasie in Noord-Frankrijk hebben de Duitsers hier bijna alle vrachtauto's, bussen en dergelijke in beslag genomen. Grote aantallen staan hier op de oude begraafplaats (ja, ja, Göbbels, vertel de mensen nog eens, dat de vijand, de geen genade en piëteit kennende vliegers, met de meeste wellust begraafplaatsen bombardeert!), daaronder enkele meubel- & verhuisauto's.

27 Juni 1944

Vannacht hebben de zwarthemden, alias *Jan Hagel*, ruim twintig jongens opgepakt, die in de kampeerboerderij *“Top”* aan het Sneekerveer kampeerden. Onder hen bevond zich een Leeuwarder jongen, die al vier jaar onder water was! Heit heeft gezien, dat de jongens in Sneek naar de trein gebracht werden. Hun meisjes, die ook in de kampeerboerderij waren, namen daar afscheid van hen.

De bevolking en omstanders konden hun woede maar kwalijk verkroppen. Een van de omstanders zei tot een van de politieagenten, die de jongens met de *Landwachters* moesten begeleiden, “*geef me je revolver, dan schiet ik een van die zwarte kerels morsdood*”. De politieman reageerde niet - het was blijkbaar een goeie!

Gisteravond omstreeks zeven uur is te Heerenveen een NSB-politieman doodgeschoten. Hij had een ondergedokene, De Boer, midvoor van “*Heerenveen*”, weggebracht. Toen hij terugkwam en zijn fiets op zou halen, werd hij neergeknald.

Nu de situatie over de grenzen. Er heeft zich nogal enige verandering voorgedaan. De voornaamste feiten zijn wel: de val van Cherbourg in het Westen en een groot Russisch zomeroffensief in het Oosten. Cherbourg viel Maandag 26 Juni in Amerikaanse handen, nadat er zwaar gevochten was in de stad en vooral in de havenwijk. De Duitse generaal had bevel gegeven tot de laatste man te strijden, doch hij en de admiraal van de marine in Cherbourg hebben zich tenslotte in het arsenaal overgegeven.

De strijd in Normandië is bijzonder hevig; men zegt, dat er aan geallieerde strijders 40.000 gevangenen, gewonden en doden zijn, terwijl de Duitsers er 75.000 man verloren zouden hebben. Verwacht wordt, dat de strijd nu pas zal beginnen, nu de geallieerden over een haven kunnen beschikken. Men heeft echter de versterkingen niet afgewacht, doch de geallieerden zijn al een nieuw offensief begonnen bij Caen, welke stad zij nu pogen te omsingelen.

Het Russische zomeroffensief is in alle hevigheid ontbrand; niet in het zuiden, tegen Roemenië, zoals de Duitsers waarschijnlijk verwacht hadden, maar tegen de stellingen aan de Poolse grens. Witebsk, Orsja, Sloblin, Mogilef en andere steden zijn al gevallen, Minsk is nu het eerste doel van de rode legers. Het gerucht gaat, dat Stalin verklaard zou hebben: *“Binnen 1.000 uur staan wij op Duitse bodem”*, doch niemand heeft zelf het bericht, dat door de Londense radio zou zijn verspreid, gehoord. Stalin zal wel wat voorzichtiger zijn in zijn profetieën!

De verliezen, die de Duitsers in Rusland lijdten, moeten vreselijk zijn. Ik hoorde op straat vertellen, dat er bij dit nieuwe offensief, dat zich over een frontbreedte van 400 kilometer uitstrekt, 20.000 Duitsers gesneuveld en 10.000 gevangengenomen zijn, terwijl bij Bobroisk opnieuw vijf Duitse divisies zouden zijn omsingeld.

Van Russische zijde zouden 10 à 12 miljoen man aan dit offensief deelnemen, de tanks zouden zij aan zij oprukken, zo talrijk zijn ze. De Duitsers zien de strijd niet te licht in, geloof ik. Zij weten wat op 't spel staat en wat meer en meer aanstaande schijnt: de vernietiging van Duitslands militaire macht en van de nazi-groep, die de zaak door een schrikbewind nog staande houdt.

In alle Nederlandse kranten verscheen vanavond het volgende berichtje, dat ons wel voorbereidt op de vreselijke dingen, die ons nog te wachten staan:

“Hard tegen Hard

De B-correspondent van het A.N.P. wijst er in een beschouwing op, dat uit de gebeurtenissen van de

laatste drie weken wel blijkt, dat de wereld in een bliksemsnel tempo de beslissing in deze oorlog tegemoet gaat. In Berlijn, dat ook in deze dagen frontstad, is, gaat het leven echter rustig verder. Die rust wordt ongetwijfeld gestimuleerd door de koelbloedigheid, de zelfverzekerdheid & de vastberadenheid, waarmede de opperste leiding van het Rijk haar maatregelen neemt.

Men zal dan ook goed doen bij alles, wat in de komende weken gebeurt, en dat zal zeer veel zijn, te bedenken, dat thans alles op alles gezet wordt (vet in de krant!) Het gaat om Duitslands en Europa's voortbestaan. Zouden de Duitsers er niet in slagen om de stormloop hunner vijanden te weerstaan, dan zou ook alles verloren zijn. Het enige oorlogsdoel van Anglo-Amerikanen en Sovjet-Russen is Duitslands absolute vernietiging.

Met Duitsland zou heel Europa ten onder gaan. Niet alleen 50.000 Fransen in Normandië, maar honderdduizenden burgers zouden vallen. Niet alleen het schiereiland Cotentin, maar heel West- & Oost-Europa zou een groote puinhoop worden, waarover Stalin de knoet zou zwaaien. Daarom zal de Opperste Duitse leiding ook genoodzaakt zijn in de toekomst de radicaalste maatregelen te nemen, die nodig zullen zijn om de overwinning te behalen, maatregelen, die, dat staat nu reeds vast, ten deel zullen bestaan uit militaire verrassingen. V1 was slechts het begin". (Onder de V1 verstaan de Duitsers vergeldingswapen nr. 1, de "vliegende bom")

Men leze de laatste alinea nog eens over. Wat staat er te gebeuren? Het is begrijpelijk, dat men aan dit

alarmerende bericht velerlei uitleg geeft: Duitsland zou met gas beginnen, met bacillen of microben; alle mannen in de bezette gebieden zouden onder de wapenen geroepen worden enzovoort, enzovoort. Hoe het ook zij: wij zullen in de eerstkomende weken wel van sensationele gebeurtenissen horen. Of zij Duitsland echter de overwinning zullen verzekeren?

28 Juni 1944

De aardappelen van de oude oogst zijn op en de nieuwe oogst is er nog niet. In de grote steden in Holland was het al enige tijd zo, nu zijn er ook verschillende mensen in Leeuwarden, die totaal zonder aardappelen zitten en ze in de winkels niet meer kunnen krijgen. Wat dat zeggen wil, beseft men eerst goed als men weet, dat aardappelen al sinds enkele jaren verreweg het hoofdbestanddeel van het dagelijks menu uitmaken. In elk gezin gebruikt men minstens 2 maal per dag aardappelen, 's avonds vaak als "*prak*" bij de boterham; in zeer veel gezinnen wordt zelfs het ontbijt met aardappelen aangevuld.

In de grote steden beschikt men vaak alleen over de aardappelen op de bonnen, die men weliswaar in grote kwantums van de familie-buiten toegestuurd krijgt, doch waarop men enkel vieze, zwarte veenaardappels - in de volksmond "*NSB-ers*"! - ontvangt, waar het water uitspuut als men erin prikt. Ook onze voorraad slinkt snel en Heit heeft pogingen gedaan om deze nog aan te vullen, echter: tevergeefs. In de Friesche aardappelhoek is geen enkele aardappel te bezetten terwijl verklaard wordt, dat het nog minstens drie weken zal duren, voordat de nieuwe op de markt komen.

De distributiedienst heeft nu een van de aardappelbonnen aangewezen als broodbon, tenminste voor de steden; het platteland - dat ook al geen aardappels meer kan krijgen - mag verhongeren. De stedelingen dan krijgen per week 200 gram brood op bon 27, dat is een half klein broodje of te wel een sneetje of vijf-zes. Dat wordt zometeen een run op de groentewinkels, want de meeste consumenten leveren het rijtje aardappelbonnen van hun vierwekelijkse bonkaart tegelijk bij het begin in.

In Hardegarijp, waar nu evenals in het hele gebied tussen Veenwouden en Drachten Duitsers ingekwartierd zijn, moeten de daar uit Holland en andere oorden geëvacueerde vrouwen aardappelen schillen voor deze heren. Bovendien eisten ze 30 van de “*schönste en dikste Mädel*” om huishoudelijke (en andere!) diensten voor hen te verrichten. *Earme Hirdegerypster bern!*

30 Juni 1944

De NSB-ers hebben de moord op den Heerenveense politiemann Wouters niet ongewroken gelaten. De landbouwer Renkema (?) te Oudeschoot is als represaille neergeknald. Vele Heerenveensters, die een dergelijke daad verwachtten, sliepen 's nachts al niet meer thuis.

Er is gisteren weer op verschillende treinen geschoten, onder meer bij Zwolle, waar de Leeuwarder, de Zwolse en de Kamper trein het doelwit waren. Men vertelt, dat de trein tussen Nijmegen en Leeuwarden in totaal 6 maal beschoten is. Het bericht, dat de Spoorwegen het reizigersverkeer binnenkort zullen beperken, wordt nu in de krant bevestigd. De rijksambtenaren en natuurlijk de Duitsers zouden alleen nog mogen reizen. Volgens “*Het*

Volk” zou deze maatregel 17 Juli al van kracht worden. Wat zal het hier dan een heerlijk hopeloze bende worden!

Internationaal voltrekken de wijzigingen zich snel. In Rusland is het Duitse leger overhaast op de terugtocht; het lijdt er zware verliezen. Op straat vertelt men, dat er in de week, die nu sedert het begin van het offensief in de centrale sector verlopen is, 107.000 man Duitsers gesneuveld of gevangengenomen zijn. Het Russische leger staat nu voor Minsk, de laatste grote Russische stad in Duitse hand.

In Finland vorderen de Rode Legers ook snel. Zij bezetten de hoofdstad van de Fins-Karelische republiek. De Finnen, d.w.z. de dictatoriale Finse regering met den vroegeren sociaaldemocraat Tanner aan het hoofd, sloten een nieuw bijstandsverdrag met Duitsland (Von Ribbentrop kwam daarvoor speciaal naar Helsinki), wat voor Amerika aanleiding was om de diplomatieke betrekkingen met Finland te verbreken.

In Italië snelle opmars naar Livorno; in Normandië harde tankstrijd bij Caen. Algemeen verwacht men binnen afzienbare tijd nieuwe geallieerde landingen. Veertien dagen geleden verklaarde een Duits generaal, dat ook de Nederlandse kust tot Den Helder een mogelijk 2e invasiegebied zou kunnen worden!

De voornaamste Zwaagwesteinder NSB-ers, Hessel Woelinga (de vroegere VARA-enthousiaste radiocentralehouder), Jan Bergsma (de beheerder van “*Ons Huis*”, in Zwaagwesteinde de grootste verrader genoemd) en Popke de Bruin (“*de sike hin*”) hebben de

uniform van de Duitse weermacht moeten aantrekken om als chauffeurs te dienen op de na de invasie gevorderde autobussen. Hessel & Popke dienen nog te Leeuwarden, waar tientallen Zwaagwesteinders genieten van hun marcheren, Jan Bergsma naar men zegt te Maastricht.

De vrouwen van deze heren schelden en schimpen nu zonder ophouden op het regiem, dat hun mannen wegriep. De Zwaagwesteinders doen wel hun best om de dames bij te brengen, dat het wel eens een scheiding voor eeuwig zou kunnen zijn.

11 Juli 1944

Er is voor den “*geschiedschrijver*” weer heel wat te verhapstukken, internationaal zowel als nationaal. Op het gebied van de krijgsoperaties buiten onze grenzen kan ik - hoe belangrijk ze voor ons ook zijn - “*koart om’ e hoeke gean*”, er zijn andere, kundiger schrijvers, die zich met de beschrijving van dit grote werelddrama bezighouden. Onze taak ligt voornamelijk in het vastleggen van die kleine gebeurtenissen, die over zóveel jaren tot legende verheven zullen worden [...]. Toch mag in een “*dagboek* als dit een overzicht van de internationale situatie niet ontbreken.

Daar gaat hij: Eerst het belangrijke front: het Oostfront, waar de Duitsers een catastrofe tegemoet gaan. In enkele dagen tijds werden tientallen steden & dorpen veroverd: Minsk viel, nadat Witebsk, Mogilef & Orsja al in Russische hand gevallen waren. De Russen vechten nu al in de straten van Wilna en staan voor Dwinsk (Dumaburg). Andere eenheden rukken op Kaunas

(Kowno) aan en bevinden zich op ongeveer 100 kilometer van de Oost-Pruisische grens!

Het aantal gevallen en gevangengenomen Duitsers is enorm. In 14 dagen tijds zouden over de 500.000 mannen op deze manier buiten gevecht gesteld zijn. In Rusland, Normandië en bij “ongelukken” sneuvelden of werden 27 Duitse generaals gevangengenomen. Op straat vertelt men, dat Hitler in een conferentie met zijn generaals (waar generaal Von Rundstedt, opperbevelhebber in ‘t Westen, door Von Kluge is vervangen) volgens Zwitserse berichten de ontruiming van de Balkan en van Noorwegen besproken zou hebben om elders een catastrofe te voorkomen.

Hoe het zij, de spanning en de hoop nemen toe en grote gebeurtenissen moeten, vooral nu de Russische legers steeds sneller naar het Westen optrekken, niet uitgesloten geacht worden.

In Normandië veroverden de Engelsen en Canadezen Caen, waar nu een maand en een week om gestreden is. De Amerikanen zetten na de val van Cherbourg een offensief in tegen de Duitse legers ten zuiden van het schiereiland Cotentin, dat hen La Haeye du Puits in handen deed vallen. Overigens gaat het nog niet zo bijzonder snel!

In Italië bieden de Duitsers nu iets meer tegenstand op ongeveer 20 à 25 km ten zuiden van Livorno, Florence en Ancona. Een belangrijke factor is: de oorlog in de lucht. Dag & nacht trekken duizenden geallieerde vliegtuigen over de bezette gebieden & over Duitsland, waar de ene olieraffinaderij na de andere in puin gegooid

wordt. Daarbij moet ook het verkeerswezen het dikwijls ontgelden. Vrijdag jl. zijn weer verschillende Nederlandse treinen beschoten, ondermeer de Leeuwarder bij Staphorst.

De Duitse aanvallers met de vliegende bommen op Engeland duren voort. Churchill heeft eind vorige week in het Lagerhuis gesproken over dit nieuwe Duitse wapen en tegen onderschatting ervan gewaarschuwd. Volgens de krant heeft hij eenieder, die in Londen niets te maken heeft, aangeraden de stad te verlaten. Niet in de krant staat, dat hij (volgens kennissen) gezegd heeft, dat er in totaal 2573 bommen afgeschoten waren, die 2572 slachtoffers (doden) gemaakt hadden. Dit wil niet zeggen 1 dode per vliegende bom, want vele van de 2573 afgeschoten bommen werden boven zee neergeschoten.

De gebeurtenissen in eigen land staan geheel in het teken van sabotage, overvallen, verweer, enzovoort. Steeds meer verzet wordt er gepleegd tegen de gruwelmethoden van *Landwacht* & NSB-politie. De moord op den Heerenveensen politiemann Wolters staat niet meer alleen. Donderdag meldde de krant over een “*moord op een politiemann, door iemand van ‘Moskousche school’*”.

Gisteren kon men lezen, dat in de nacht van Vrijdag op Zaterdag twee hulplandwachters te Dreumel bij Tiel een groep mensen ontmoetten. “*De groep ging aan de haal, waarbij een der mannen schoot. Hierop ontstond een vuurgevecht, waardoor een der hulplandwachters, de 19-jarige G.J. van Heck uit Dreumel werd gedood. Eveneens werden twee personen van de groep gedood*”.

Niet in de krant vinden we vermeld het geval, dat zich Donderdag 6 dezer in Wezepe bij Zwolle afspeelde. Drie Zwolse *Landwachters* (*Jan Hagel*) hadden daar negen ondergedokenen en drie Jodenkinderen gearresteerd. Terwijl ze weggevoerd werden, heeft een jongeman twee der *Landwachters* doodgeschoten en den derden zo zwaargewond, dat hij in 't Zwolse ziekenhuis moest worden opgenomen.

Alle arrestanten ontkwamen, de "*Freischütz*" is spoorloos verdwenen. De volgende dag was het dorp vol Duitse politie en Schalkhaar-marechaussee. Geen der bewoners, die meende enig gevaar te lopen, was die nacht thuis. Of er represailles zijn genomen, is me onbekend, maar dat lijdt geen twijfel!

In Blija werd een aanslag gepleegd op den Leeuwarder verrader Lucas Bunt, die zich, naar hijzelf verklaard heeft, op 't standpunt staat, dat hij toch doodgaat, maar eerst nog zoveel mogelijk jongens zal aanbrenge. Hij kreeg wat wij hier in Friesland "*een wân op'e hûd*" noemen, doch schijnt nog niet lamgeslagen te zijn. Verder zou een aanslag gepleegd zijn op den NSB-er Harterink, den zoon van notaris Harterink, den particulieren secretaris van Leeuwardens NSB-burgemeester. Hoe dit geval zich precies voorgedaan heeft is me onbekend. De aanslag mislukte echter. Er was ook een overval op het gemeentehuis van Dwingeloo op 8 juli 1944, door Bernhard H. Strubbe.

Vorige week Vrijdag of Zaterdag werd te Leeuwarden het blok Fonteinstraat-Westerparkstraat-Dronrijperstraat-Engelsestraat afgezet door Duitse *Feldgendarmarie*, die den zoon van den conciërge van de Wilhelminaschool in

de Fonteinstraat kwamen ophalen. Ze pakten den jongen en deze vroeg of hij nog even schone onderkleding uit huis mocht halen. Het werd toegestaan, de jongen liep vóór 't het huis in en achter er weer uit, zette zijn fiets over de schutting, klauterde er zelf over en fietste doodgemoedereerd tussen de Duitse wachten aan de andere zijde van het blok door. De vader volgde hem even later. Beiden zijn nu onder water!

Tezelfdertijd haalde de *Landwacht* een jongen van de Ruiteweg van zijn bed, waarbij ze een hondje onder de tafel doodschoten, waarschijnlijk omdat het wat te veel blafte, terwijl ook de zolder enkele malen doorboord werd. De jongen werd 's nachts in het *Landwacht*-gebouw (vroeger het socialistische "*Ons Gebouw*" aan de Oosterkade) opgesloten.

Toen een *Landwachter* hem de volgende dag naar het politiebureau wilde overbrengen, kwam de vader tussenbeide, sloeg de *Jan Hagel* met zijn eigen geweer een blauw oog en ging er met zoonlief vandoor. Later is deze evenwel opnieuw gearresteerd in de buurt van de Bleeklaan, waarbij de *Landwachters* schoten op de saamgestroomde menigte. Er werd echter niemand geraakt door de hagel!

De overvallers op de gemeentehuizen & distributiekantoren zijn aan de orde van de dag. Mijn vriend Bernhard heeft er nu ook één doorstaan & hij verschaftte mij daaromtrent nevensgaande communiqué. De dag ervoor, Vrijdag, werd Workum geplunderd. De burgemeester en secretaris kregen een telegram, waarin zij beiden voor een spoedvergadering naar Leeuwarden geroepen werden.

Zij vertrokken & toen sloegen twaalf mannen in hemdsmouwen hun slag. Zij plunderden het distributiekantoor & vertrokken toen weer in hun beide auto's. De brug was omhoog, maar onder de bedreiging van een revolver werd die in een wip naar beneden gelaten. Enkele dagen tevoren hadden twee als Duitsers geklede personen de kantoren te Workum geïnspecteerd!

Voor de Nederlandse & Waddenkust hebben in de afgelopen week talrijke lucht- & zeegevechten plaatsgehad. Bij Vlieland & Terschelling kregen de Duitsers gevoelige klappen. Schepen werden in de grond geboord & vele Duitsers verloren hun leven. Anderen werden zwaargewond naar Harlingen vervoerd. Ook in Leeuwardens katholieke hospitaal, waarvan de zuidvleugel als *Luftwaffenlazaret* is ingericht, zijn eind vorige week heel wat Duitse gewonden ondergebracht.

19 Juli 1944

Er is in de afgelopen week weer felle strijd geleverd op het binnenlandse front. Patriotten & *Landwacht* hebben zich niet onbetuigd gelaten en talrijke slachtoffers vielen. In het midden der vorige week vermoordden de partizanen de Sneker verrader Van der Kooi, zoon van den Leeuwarder woningbureau-man, die de arrestatie, mishandeling & dood van verschillende onderduikers op zijn geweten had. Van der Kooi werd in Sneek door de kogel getroffen, doch was niet dood. De “moordenaars” hebben hem toen meegenomen in de auto & bij Bozum levenloos achtergelaten.

De Sneker NSB liet het daar niet bij. vijf vooraanstaande burgers werden 's nachts uit hun huis gehaald, moesten

20 meter vóór de arresterenden uitlopen en werden vervolgens van achteren neergeschoten. Vier waren op slag dood, de vijfde ligt zwaargewond in het ziekenhuis. Tot de vermoorden behoort de Sneker gemeentesecretaris, een bakker, de leider van de distributiedienst en twee jongens, van wie één nog leeft. Het was bekend, dat er bij een eventuele gebeurtenis in Sneek 20 man gearresteerd zouden worden.

De meeste burgers, die voor de oorlog iets in de melk te brokkelen hadden, verlieten onmiddellijk de stad; velen hunner wagen zich nog niet in Sneek. Algemeen veronderstelt men in Sneek, dat de moordenaars Sneker NSB-ers waren, gekleed in Duitse uniform en gebruik makende van Duitse auto's. Van Duitse zijde zou men zeer ontsticht zijn over dit misbruik van uniform en auto. Maandag hadden Duitsers de toegangswegen naar Sneek afgezet, waarbij zij vooral letten op geüniformeerden (NSB-ers).

De Snekers werden gestraft met vervroegd huisarrest (8 in plaats van 11 uur) & met de sluiting der cafés e.d. behalve tussen 12 & 2 uur en uitgezonderd voor pensiongasten. Een dergelijke onzinnige straf hebben de Nijmegenaren, die drie *Landwachten* naar de andere, wellicht betere wereld helpen. Daar moet men ook om 8 uur binnen zijn, 's Zondags om twee uur (!) en gefietst mag er niet meer worden. In Grootegast (Groningen) werden ook drie *Jannen Hagel* neergeschoten. Deze moord bleef ook niet ongewroken; o.m. is een boer uit Marum door NSB-ers vermoord.

In Huizum zouden wapenen gevonden zijn in het pakhuis van "*Freia*" juist over de overweg, eigen aan den

kaashandelaar Tamminga, zoon van het CDU-statenlid. De geruchten over dit geval zijn zeer verward & uiteenlopend. Volgens velen zijn er wapenen gevonden, volgens anderen waren ze juist op tijd foetsie. In elk geval zijn er in Huizum enkele arrestaties gepleegd; een van deze slachtoffers, den reiziger in houtwaren Lucas Sytsma uit de Vincent van Goghstraat, zou door de Duitse politie vreselijk mishandeld zijn.

De *Landwacht* deed Zondag weer een vangst bij een razzia te Terhorne, waar zij verschillende jongens (men zegt 9) “*arresteerden*” en bij een eigenaar van een zomerhuisje, den schilder Wits, een radiotoestel vonden. Heb ik wel gemeld, dat de *Landwacht* bij de arrestatie van de jongens in de kampeerboerderij “*Top*” zo’n flater geslagen hebben? De meeste jongens bleken departementsambtenaren te zijn, wier papieren volledig in orde waren. Zij zijn weer losgelaten.

Met ingang van 25 Juli, volgende week Dinsdag, moet het hele land ‘s avonds om 10 uur binnen zijn, terwijl het openbare leven (cafés e.d.) om 9 uur lamgelegd moet worden. Gezellig!

Gisteren hebben de Duitsers verschillende rijkskantoren afgesneupt naar ondergedokenen. Resultaat: nihil. Vanmorgen hield de Duitse *Feldgendarmerie* contrôle op het station. Resultaat: 1 Rotterdamse jongeman, ondergedokene, die in Leeuwarden zou gaan werken. Zijn papieren waren niet in orde.

Internationaal ontwikkelt de situatie zich in een voor Duitsland catastrofaal tempo. De Russen staan, na de verovering van Wilna & Grodno, op nog slechts enkele

tientallen kilometers van de Oost-Pruisische grens; Duitse generaals sneuvelen en “*verongelukken*” dagelijks of vallen in geallieerde handen; Duitse bevelhebbers worden afgezet en door *SS*-potentaten vervangen. Er gaan geruchten (uit Zweden afkomstig), dat de Duitsers contact gezocht zouden hebben met de Russen over een afzonderlijke vrede, die de Russische regering natuurlijk hooghartig van de hand gewezen hebben.

In Rusland (Polen is het eigenlijk al) zijn de volgende Sovjet-doelen te onderscheiden: Dwinsk of Dunabourg (Letland), Kaunas of Kowno (Litauen), Oost-Pruisen, Bialystok, Brest-Litowsk (op de Duits Russische-demarcatielijn), Lemberg (in het Duitse Polen). In de richting van de laatste stad is juist een nieuw Russisch offensief gelanceerd, dat snel vordert. Binnen enkele dagen is de overschrijding van de Duitse grens & de val van enkele grote Poolse & Baltische steden te verwachten.

In Normandië is na een periode van betrekkelijke rust het offensief losgebarsten. Caen, waarom sedert de invasie hard gevochten is, viel de Engelsen in handen, de Amerikanen veroverden Saint Lô, momenteel is er ten oosten van Caen een geweldige veldslag gaande, waarbij van Engelse zijde een geweldige luchtmacht ingezet wordt.

In Italië stakte de geallieerde opmars even. Nu echter behaalden de legers weer twee belangrijke successen: de Britten veroverden Livorno en de Polen Ancona (aan de Oostkust).

Japan staat er allesbehalve florissant voor. Tojo heeft het volk op ernstige gebeurtenissen voorbereid. Nu Saipan gevallen is staat er Japan zelf wat te wachten. Hoe kritiek de situatie voor de scheelogige gauwdieven is, blijkt wel uit hun pogingen om den paus voor hun vredeskarretje te spannen; pogingen die zij natuurlijk ontkennen ooit ondernomen te hebben.

De Duitsers hebben het gebruik van een nieuw duikbootwapen bekend gemaakt: een éénpersoons duikboot, die een torpedo onder zich draagt en deze vlak bij het doel afschiet. Dit wapen zou al gebruikt zijn bij Anzio (Italië) & elders in de Middellandse Zee. Ik kan niet zeggen ooit van daverende successen gehoord te hebben. De krant van vanavond maakt melding van een mislukte overval op het Amsterdamse huis van bewaring, die 5 aanvallers het leven kostte.

23 Juli 1944

Daar zijn we eventjes heel dicht bij het einde van deze oorlog geweest, ja, misschien zijn we er nog wel dichtbij: Donderdag is een bomaanslag gepleegd op Hitler en zijn naaste medewerkers. Deze aanslag is blijkbaar de inleiding geweest tot een greep naar de macht door hoge Duitse officieren & adellijke *Hoheitsvertreter*, tot wie vele van de in de laatste weken ontslagen generaals behoren. De aanslag mislukte & daardoor zal de Putsch ook wel niet veel levensvatbaarheid hebben.

Hoe dit zij: het rommelt in Duitsland, het begin van een revolutie is er & nu gaat het er maar om, wie het sterkst zijn: Hitler, de nieuwbenoemde opperbevelhebber voor Duitslands *Innere Front* Himmler & zijn *SS*-trawanten of de opstandige generaals & hun aanhang. De Putsch & de

aanslag hebben waarschijnlijk Donderdag 20 Juli 1944 plaats gehad.

De Duitse radio bracht die avond namelijk enkele minuten over zes de schokkende mededeling uit het *Führer*hoofdkwartier, dat op hem (*Führer*) die dag een springstofaanslag gepleegd was:

“Uit zijn omgeving werden hierbij zwaargewond lt. generaal Schmudt, kol. Brandt, medewerker Bergen. Lichtere verwondingen bekwamen lt. generaal Jodl, de generaals Korter, Buhle, Bodenschatz, Hensinger, Schaff, de admiraals Voss, von Puttkammer, Kapitän Zu See Assmann & lt.-kolonel Borgman. De Führer-zelf heeft behalve lichte brandwonden & kneuzingen geen verwondingen bekomen”.

Dr. Ley zei Vrijdag in een radiorede (ik citeer de Friesche Courant van Zaterdag 22 Juli), *“dat voor de moordaan slag op den Führer een mijn van de allerzwaarste soort gebruikt is, die uit Engeland geïmporteerd was”.*

De *Führer*, die in de nacht na de aanslag zich haastig met een toespraak tot het Duitse volk & zijn soldaten richtte om de bevelen van de opstandige generaals te niet te doen, zei:

“Een zeer kleine kliek eerzuchtige, gewetenloze en tevens misdadige domme officieren heeft een complot gesmeed om mij uit de weg te ruimen en om tegelijk met mij de staf van de Duitse weermachtsleiding uit te roeien. De bom, die door kolonel graaf von Stauffenberg was neergelegd, kwam op twee meter aan mijn rechterzijde tot ontploffing.” Het heeft een aantal mijner dierbare medewerkers zeer zwaargewond, een is gestorven. Ik

zelf ben volkomen ongedeerd tot op zeer kleine schaafwonden, kneuzingen of brandwonden na.”

Moeten we dat nu heus allemaal geloven?: Op twee meter afstand, mijn van de allerswaarste soort, alleen zeer kleine schaafwonden? Dr. Ley òf Adolf, één van beiden! Het schijnt, dat de generaals een tegenregering hebben gevormd, die zelfs bevelen kan overbrengen naar de posten aan de fronten. Onmiddellijk zijn van nazi-zijde tegenmaatregelen genomen om de opstand te onderdrukken. Zo is Himmler benoemd tot bevelhebber van de Duitse strijdkrachten in het Rijk zelve; er is een speciale luchtvloot voor het binnenland opgericht onder de naam “*Reich*”, overal zijn de SS-troepen in alarmtoestand.

Volgens sommige berichten, die ons land clandestien bereiken, maar die dadelijk overal bekend zijn, terwijl niemand weet waar ze vandaan komen, zijn er gevechten gaande in München, Schweinfurt, Bremen & vele andere van de door de Engelsen zwaarst gebombardeerde steden. De berichtgeving uit Duitsland zelve is uiterst gering, karig met het nieuws & mogen we de Duitsers geloven, dan heeft *“het complot van het ogenblik tot de aanslag tot de arrestatie van de laatste samenzweerders in totaal niet langer dan zes uur geduurd”*.

Hm, we zullen maar eens afwachten wat de geschiedenis leert. Wel schijnt vast te staan, dat er reeds enkele doodsvonnissen voltrokken zijn: o.a. zouden Von Stauffenberg, de bomlegger & Beck, de chef van de generale staf vóór 1938, gefusilleerd zijn.

30 Juli 1944

Een week later en nog weinig concreet nieuws over de situatie in Duitsland zelve. Wel schijnt Heinrich Himmlers knoet de orde weer hersteld te hebben, maar het blijft een gelijmde eenheid! Duizenden arrestaties zijn er verricht, honderden zijn geëxecuteerd. Vrijdag meldde de krant, dat de drie aan de Putschpoging van 20 Juli deelgenomen generaals waren: generaal der infanterie Olbricht, die standrechtelijk werd doodgeschoten; de vroegere chef van de generale staf, kolonel-generaal Beck, die zich bij de arrestatie zelf doodschoot; kolonel-generaal Höppner, die gearresteerd werd & zijn vonnis afwacht.

Ik voor mij geloof wel, dat er nog meer leiders zijn, die men echter nog niet te pakken heeft kunnen krijgen. De meningen over de Putsch & de aanslag op Hitler zijn zeer verschillend. Er zijn er die menen, dat er in het geheel geen aanslag op Hitler gedaan is, dat dit alleen maar als motief moest dienen voor een “*zuivering*” op grote schaal. Ik voor mij geloof dit niet, want zou men het tegenover den op nieuws van een revolte belusten vijand aandurven van een opstandige beweging in Duitsland te spreken? De eerste reactie in de bezette gebieden op het mislukken van de aanslag was teleurstellend - waarom zouden we er doekjes om winden?

Algemeen gelooft men thans, dat de mislukking ons voor veel nieuw leed gespaard heeft. Immers, zo is de redenering, was de aanslag gelukt, dan hadden de opstandige generaals zich op de borst geslagen en gezegd: “*Zijn wij geen brave jongens?*” om dan vredesonderhandelingen aan te knopen. De Deutsche Wehrmacht zou dan tenslotte toch nog met de eer gaan

strijken. Duitsland militair verslaan is wellicht langduriger, maar ook grondiger!

Laat ons tenslotte nog even lachen - kan ik het helpen, dat wij Hollanders zo nuchter zijn? Het Opperbevel in het Hoofdkwartier van den *Führer* op 20 April, d.w.z. de *Führer* zelf in zijn rede: *“De bom, die door kolonel graaf Von Stauffenberg was neergelegd, kwam op twee meter aan mijn rechterzijde tot ontploffing”*.

Reichsorganisationsleiter Dr. Ley in een grote rede op 21 Juli: *“Voor de moordaan slag op den Führer is een mijn van de allerzwaarste soort gebruikt, die uit Engeland geïmporteerd is”*.

Dr. Göbbels in zijn grote rede van 26 Juli over deze *“mijn van de allerzwaarste soort”*: *“Hij (de dader) had de springstof in een aktetas in de vergaderkamer meegenomen en onder het voorwend sel deze te willen neerzetten in een onbewaakt ogenblik den Führer direct voor de voeten geschoven”*.

Wie duizelt er mee: direct voor de voeten, twee meter afstand - mijn allerzwaarste soort - in een aktetas? Göbbels vervolgt: *“Deelnemers aan de bespreking zijn door de kracht der ontploffing vele meters ver uit het venster geslingerd en hun uniformen werden in flarden gescheurd. In het gehele vertrek was er binnen de enorme ontploffingsgolf, die door de springstof werd opgewekt, slechts een enkele plek, die daar betrekkelijk onaangetast door bleef en dat was waar de Führer aan de kaartentafel zat”*, let wel: juist de *Führer*, die in een aktetas een mijn van de allerzwaarste soort voor de voeten geschoven kreeg!

Was het Napoleon niet, die dezer dagen zei: “*Als ik een man als Göbbels gehad had, dan wisten jullie nu nog niet, dat ik de slag bij Waterloo verloren had!*”?

Intussen: dankzij de Voorzienigheid is de *Führer* gespaard en we gaan vrolijk verder met oorlogje spelen. Eén uitspraak Viel me op & dat was een, die men op straat toeschrijft aan den “*Times*” hoofdredacteur: Hoe het zij, Duitsland kan de oorlog nog slechts enkele maanden volhouden omdat het gebrek krijgt aan materiaal, vooral aan benzine. Feit is, dat de Duitse olie-industrie dag en nacht wordt aangevallen. Men beweert, dat er nu geen enkele Duitse olieraffinaderij meer is, die niet een aanval te verduren heeft gehad.

Trouwens: ook militair gaat het snel. In Rusland (Polen) is het Duitse leger volkomen verslagen. In 48 uur tijd vielen (let wel!) de grote steden: Dwinsk (Dünabourg), Kowno (Kaunas), Bialystok, Brest-Litowsk, Lublin, Lemberg, Stanislau in Oost-Polen & nu reeds zijn de Russische voorhoeden in de voorsteden van Warschau. Wat hier gebeurt, moet in de krijgsgeschiedenis uniek zijn! De Duitse verliezen zijn natuurlijk enorm.

Ook in Normandië hebben de geallieerden de wind iets meer in de zeilen: de Amerikanen in het Westen vorderen en veroverden Coutances.

In Italië is de slag om Florence begonnen, waarin - ondanks het feit, dat de *Führer* dit cultuurcentrum tot open stad verklaarde - duizenden Duitsers zich verschanst zouden hebben. Pisa is reeds in geallieerde handen.

Japan bevindt zich in een ernstige kabinetscrisis & ook andere feiten gaven de Japanse bladen aanleiding om Japans positie met die van Duitsland na 20 Juli te vergelijken. De Amerikanen vorderen in de Marianen, waar zij op Guam, hun vroeger eigen standplaats & steunpunt, landden.

Van het luchtfrent: grote activiteit. Ook de V1's zijn nog actief boven Engeland. Sta toe, dat ik daarover nog enkele in omloop zijnde moppen aanhaal. In Groningen noemen de oude (50 & 60-jarige) Duitse soldaten zichzelf de V2! Als nieuwe Duitse *Wuwa's* (*Wunderwaffen*) worden genoemd een reuzengroot kanon, dat projectielen afschiet, die hun inhoud boven Engeland uitstorten & beladen met krijgsgevangenen terugkeren; benevens een vliegende bom, die boven Engeland uiteenspat in talloze projectielen, die zelf ook weer verder vliegen, op hun beurt uiteenspatten in projectieltjes, die zich nog verder verspreiden en tenslotte ontploffen met een gedempt: "bluf" - "bluf" - "bluf". Er zijn er in Holland, die acht à tien van deze Wuwa's zo achterelkaar afdraaien!

Het binnenlandse front begint meer papier en inkt te eisen dan de voorraden toestaan. Daarom *koart om'e hoeke!* In geheel Friesland zijn in de laatste tijd talrijke arrestaties verricht. In Leeuwarden is enige tijd geleden nl. de inspecteur van de Belastingen, Everhuis, gearresteerd.

Men zegt, dat hij werd opgesloten in het Huis van Bewaring in Amsterdam & dat de onlangs gememoreerde mislukte overval daarop mede tot doel had hem te bevrijden. Intussen is deze overval met meer succes

overgedaan; 53 mensen zouden bevrijd zijn, waaronder drie ter dood veroordeelden!

Bij een huiszoeking bij Everhuis vond men een kaartsysteem van ondergedokenen, die ondersteund werden of van mensen, die de gelden & kaarten op hun beurt weer doorgaven. Dit gehele rijtje werd afgewerkt & zo werden in één nacht deze week meer dan 50 man gearresteerd. Men noemt Covers, Brenninkmeijer, Pelletier, Mebius, Van der Noord, den joodsen Amsterdamsen professor Frijda, op de Harlingerstraatweg bij een mevrouw Diemen ondergedoken, en vele anderen. Sommige mensen, die er lucht van kregen, waren op tijd verdwenen. Een bewoner van de Pelikaanstraat heeft zelfs door familieleden zijn huis nog leeg laten halen enkele uren voordat de Duitsers er kwamen.

Dit en een geval te Assen leert weer eens, hoe dwaas het is, namen van illegale of illegaal werkende personen aan lijsten toe te vertrouwen. In Assen werd bij boekhandel Hansma een lijst ontdekt van abonnees op 't geheime tijdschrift "*Je maintiendrai*". Vele vooraanstaande personen werden gearresteerd, o.m. tandartsen Rodermond & Bakker, een kolonel, enzovoort. Zij werden allen na 14 dagen tegen hoge borgstortingen (1.500-5.000 gulden!) weer losgelaten.

Twee mannen, onder wie de boekhandelaar (Vroom), werden vastgehouden. De nacht na de overval heeft de *Landwacht* in de boekwinkel ingebroken en er alles uitgesleept, wat maar naar *Jan Hagels* gading was. De Volkse boekhandel verrijkte zich met de voorraden inkt en dergelijke.

In Drachten werd een oud-militair opgehaald door drie *Landwachten*. Hij vroeg of hij zijn jas aan mocht trekken, wat werd toegestaan. Hij kwam terug - met een revolver en schoot de *Jantjes Hagel* neer. Zelf zou hij (ook) gearresteerd zijn. Daarenboven werden 15 Drachtenaren achter slot en grendel gezet; van repressaillemoorden heb ik nog niet gehoord. Wel moet men in Drachten nu om 6 uur binnen zijn.

Dit herinnert me aan een mopje: *“Lijn 17 rijdt door de Jordaan & evenals alle vervoersmiddelen tegenwoordig berstensvol. Bij een halte rijdt hij door, maar een klein Duitsertje weet nog net de handvaten te grijpen en bengelt zo met de rijdende tram mee. Een gemoedelijk Jordaans moeke grijpt hem bij zijn kraag en hijst hem binnen: “Kom binne, stuk victorie, anders motte we venavond weer om 8 uur binne weze”.*

In Rinsumageest hield de *Landwacht* deze week een auto met 15 vaten (1.500 liter) benzine aan, die naar den zoon van den ontvanger Straatsma gebracht zouden worden. *“Heb je hier wel vaker wat heengebracht?” “Ja” “Hoeveel?” “Ook 15 vaten!”* Zo ontdekte men onder de grond nog 1500 liter. Vader en zoon Straatsma gingen onmiddellijk onder water; de chauffeur werd in het arrestantenlokaal te Murmerwoude opgesloten.

Twee uren later verscheen er echter voor het gemeentehuis een auto, gewapende mannen sprongen eruit en eisten de sleutels van de cel. De politie wilde zich verzetten, maar kreeg een schot in het been. De conciërge, Sape Wouda, werd tegen de muur gezet en gedwongen de sleutels af te geven. Zo verdwenen

arrestant en bevrijders weer. Men is sindsdien geweest bij den locosecretaris de Vries, maar die bleek onvindbaar. Er werd beweerd, dat een gedeelte van de arrestaties te Leeuwarden (o.m. die van Albert Mebius) met dit geval in verband zou staan.

In Groninger Opende zou de *Landwacht* den NSB-verrader Nobach aangehouden hebben in zijn auto, waarop deze zonder meer een van zijn vriendjes neerschoot & uit vrees voor de gevolgen nu onder water gegaan zou zijn.

Zaterdag 29 Juli zijn op verschillende kantoren door de Duitsers fietsen gevorderd, o.m. bij Koopmans. Verschillende mensen, die op straat van deze inpikkerij hoorden, brachten - niet wetende nog, dat deze diefstal zich tot de kantoren en fabrieken bleef beperken - hun vehikels bij kennissen. Zo bracht een bekende, die vier echte wittebroden torste, zijn gloednieuwe fiets hier, daarbij ons een heerlijk broodje latende!

In Haarlem, hoorden wij, hebben de Duitsers alle bij sommige rijwielreparateurs aanwezige fietsen in beslag genomen. In Oldebroek zijn 300 op deze onrechtmatige wijze van eigenaar verwisseld.

In Den Haag heeft een ondergedokene, die door een *Landwacht* werd opgebracht, zijn begeleider op de stoep van het politiebureau neergeschoten. Had hij enige ogenblikken eerder de moed gehad, dan was hij waarschijnlijk wel ontkomen; nu werd hij gegrepen; zijn vonnis staat wel vast....

Woensdagavond hadden sommige delen van Friesland hevige hagel- & onweersbuien te verduren. In Leeuwarden vielen hagelstenen van meer dan 1 cm³ inhoud. De bliksem sloeg in een van de hoge bomen bij het met Duitsers volgepropte gymnasium. De Voorzienigheid heeft 't met deze heren toch maar goed voor!

Ook in Den Haag zijn de burgers opgeroepen voor werk voor de Duitsers. Zij moeten het Westland in verdediging brengen, en vernielen daarbij de beste cultuurgrond van ons land. Sommigen moeten tot hun middel in het zeewater staan om prikkeldraadversperringen aan te brengen op de Delflandse hoofden. Zelfs de departementsambtenaren zijn hiervoor opgeroepen. Het departement van Rijkswaterstaat heeft daarvoor echter eenparig geweigerd.

Een aardig beeld van de gemoedstoestand van de NSB-ers geeft wel het volgende voorval te Zwaagwesteinde: De ouders van een van de grootste NSB-verraders daar, Popke Hoekstra, zelf ook NSB-ers, hadden een hondje, dat veel last had van, nou ja: vlooiën. Het was zo erg, dat men 't beestje 's nachts buiten zette onder een afdak in een mandje met een nieuw kussen.

't Beestje was 't buitenslapen echter niet gewend en zo gebeurde het, dat het op een nacht begon te krabben aan de deur om binnengelaten te worden. De kruk ging heen en weer & maakte lawaai. Keimpe Hoekstra hoorde het in bed, maar bewoog zich niet: men hoorde tegenwoordig zo vaak, dat NSB-ers in de nacht afgemaakt werden....!

Maar ook de vrouw hoorde het: *Hearst it Keimpe, der is ien oan'e doar!* De kinderen kwamen van de andere kamers: *Heit, der is ien oan'e doar!* Keimpe moest toen wel handelend optreden en sloop naar de telefoon om de politie te waarschuwen. Maar bij den eerste kreeg hij geen gehoor & van den tweede wist hij 't nummer niet. Maar dat zou Gjalt Slachter wel weten! Gjalt uit bed gebeld & ja, die wist 't nummer.

De politie was thuis, schoot in zijn kleren en sloop even later om het huis. Hij en Keimpe zochten de hele omtrek af, trouw gevolgd door het hondje, maar niets te bekennen. Tenslotte begaf men zich weer te ruste, het hondje in de mand onder 't afdak. Een half uur later: Opnieuw gerammel aan de deur. Ditmaal trok Keimpe de stoute schoenen aan, keek uit 't raam en ontdekte zijn hond. 't Mooiste van 't geval is, dat hij het hele drama aan zijn buurman vertelde, daardoor de hele Westerein de gelegenheid biedende mee te genieten!

Zum Schluss nog de hedendaagse Amsterdamse uitdrukking voor “*val dood*”, “*krijg de beres*”, “*kreig et eikeloof!*” Zulks in verband met de vele gevallen, waarin de *Führer* deze onderscheiding aan “*verongelukte*” generaals verleende.

Oogst der Tijden

Deze garve (samengebonden graanhalmen), de tweede van de Oogst, werd gebundeld in een tijd van grote nood, in een periode, waarop de grootste wereldbrand van alle tijden het hoogtepunt bereikte, in dagen van angst en spanning. Duitsland, dat de ene militaire nederlaag na de andere moest incasseren, dat innerlijk verzwakte, getuige de mislukte “*aanslag*” op Hitler, stond aan de

rand van de afgrond en -wetende, dat zijn ondergang onvermijdelijk was - deed het alle pogingen om Europa in zijn val mee te slepen.

De Duitse Propagandaminister Joseph Göbbels proclameerde de zoveelste “*algemene mobilisatie*”, die leidde tot de meest meedogenloze mensenjacht, die de geschiedenis ooit gekend heeft - executiepeletons verrichtten dag en nacht hun moorddadig werk en in de bezette gebieden spiedden de verraders, NSB-ers, *Landwachters, Grüne Polizei, Sicherheitsdienst*, naar ondergedokenen, wier legers telkendage groeiden.

“In deze dagen, ruim Vier jaren nadat ons land op een onvoorbeeldige wijze door de Hunnen onder de voet werd gelopen, groeide dit Dagboek, waarin, evenals in het eerste, de dagelijkse gebeurtenissen met de nodige voorzichtigheid genoteerd werden”.

10 Augustus 1944

“Deutschland mit Einkesselung bedroht” - zie hier in vier woorden de militaire situatie van begin Augustus 1944 geschetst. In het Oosten draven de Russische troepen Berlijnwaarts. Niet lang na de geallieerde landingen in Normandië op 6 Juni jl. zette maarschalk Stalin een geweldig Russisch offensief in bij Minsk, een plaats, waar de Duitsers het allerminst verwacht hadden. Zij namen Minsk, Wilna, Brest, Grodno, Bialystok, Lublin, Lemberg, Stanislau, Przemysl en Kowno (Kaunas) en Dwinsk (Dunaburg) in Litauen.

Momenteel wordt hard gevochten in de straten van Warschau, waarbij ook - naar men op straat weet te vertellen - de Poolse ondergrondse legers zich heldhaftig

gedragen, terwijl Krakau van verschillende zijden bedreigd wordt. In Zuid-Polen wordt hevig gevochten aan de voet van de Karpaten in het petroleumgebied ten westen van Stanislau (waar vroeger - tot 1943 - de Nederlandse krijgsgevangenen geïnterneerd waren).

Verschillende belangrijke centra vielen de Russen reeds in handen. In Polen staat de Russische opmars momenteel grotendeels stil; men concentreert thans nieuwe krachten voor de grote aanval op Oostelijk Duitsland, nl. Silezië en Oost-Pruisen, op welker grens nu hevig gevochten wordt.

In het Westen verstreken bijna twee maanden na de invasie (6 Juni) zonder dat er zich wijzigingen van betekenis voordeden. Enkele dagen geleden echter zetten de Amerikanen een grote aanval in aan de westzijde van het schiereiland Normandië, die leidde tot de complete afsluiting van het schiereiland Bretagne en de verovering van Rennes, St. Malo, Laval, Vannes, terwijl momenteel gevochten wordt in de straten van Brest(!), Lorient, St. Nazaire (de drie voornaamste duikbootbases van de Duitsers), Nantes en Angers. De Amerikanen verspreidden zich, toen zij Rennes na een bliksemaanval veroverd hadden, in alle richtingen.

De voornaamste aanvalsvleugel is wel die naar het Oosten, die Le Mans al gepasseerd is en die regelrecht op Parijs gericht is, waarvan de aanvalsspitsen nu nog slechts 140 km. verwijderd zijn. Het Duitse front bij Caen en Vire houdt taai stand, doch onder de druk van een nieuw Brits offensief wijken ook hier hun linies langzaam maar zeker. De Duitsers deden bij Mortain een hevige tegenaanval om de Amerikaanse troepen door een

doorbraak naar Avranches te splitsen, doch dankzij de geallieerde overmacht in de lucht mislukte deze. Merkwaardig is, dat de *Luftwaffe* zich niet vertoont boven het operatiegebied.

In Italië bereikten de geallieerden de Arno; ze bezetten Livorno en een deel van Pisa en het zuidelijk stadsdeel van Florence, dat de Duitsers tot open stad verklaarden, maar waarvan de desalniettemin de fraaie Arno-bruggen in de lucht lieten vliegen. Verwacht mag worden, dat de Duitsers nu enige tijd stand zullen houden op de zogenaamde *Gothenlinie*, die ten noorden van de Arno dwars door Italië van Pisa naar Rimini loopt.

Steeds dichterbij naderen de geallieerden de Duitse grenzen & daarbij blijft het niet: Turkije brak dezer dagen met Hitler-Duitsland en de wereld wacht nog af of 't oorlog wordt of vrede blijft; in Finland trad de staatspresident Ryti af en zijn opvolger, generaal Mannerheim, vormde een nieuw kabinet, dat de nauwe Fins-Duitse betrekkingen waarschijnlijk aanmerkelijk "losser" zal maken. Beide gebeurtenissen gaven de bezette Balkanlanden aanleiding om te polsen naar eventuele vredesvoorwaarden van de geallieerden.

Misschien nog dreigender dan de militaire nederlagen in het Oosten, Westen en het Zuiden en in de lucht (daarover straks meer), zijn voor Duitsland de binnenlandse gebeurtenissen. In dit boek maakte ik er reeds uitvoerig melding van, maar toch wil ik – volledigheidshalve - hier even de feiten en suggesties memoreren. In de late avond van Donderdag 20 Juli, nu juist drie weken geleden, werd uit Hitlers hoofdkwartier bekend gemaakt, dat er die dag een aanslag gepleegd was

op den Führer, Adolf Hitler, waarbij verschillende van zijn naaste medewerkers gedood of gewond werden, doch waarbij hijzelf - door de *“Voorzienigheid”* uitverkoren - slechts enkele brandwonden, builen en kneuzingen opliep.

De berichten over deze aanslag zijn zo tegenstrijdig (Hitler-zelf in de nacht van 20 Juli: *“de bom kwam op twee meter aan mijn rechterzijde tot ontploffing”*; Dr. Ley op 21 Juli in een radiorede: *“Voor de moordaan slag op den Führer is een mijn van de allerzwaarste soort gebruikt”*, terwijl Dr. Joseph Göbbels op 26 Juli in een lange radiopreek onthulde, dat de dader *“de springstof in een actentas in de vergaderkamer had meegenomen”*, waarop hij deze tas *“in een onbewaakt ogenblik den Führer direct voor de voeten had geschoven”*), dat men thans wel algemeen geneigd is te geloven, dat deze hele scène *“kwatsch”* geweest is en slechts diende om een aanleiding te hebben zich van een groot aantal lastige generaals - die Duitslands militaire nederlaag niet meer verbloemen - te ontdoen.

Het aantal moorden in Duitsland op nazi-vijandige elementen in de legerleiding is enorm en juist dezer dagen werd bekend gemaakt, dat enkele hoge officieren, waaronder generaals, die beschuldigd worden, de hand gehad te hebben in de *“Putsch”*, door een speciale *“volksrechtbank”* tot de strop veroordeeld zijn. Hoe het zij - in scène gezet of werkelijkheid - het rammelt in Duitsland. De hoog geroemde eenheid in het *Reich* is foetsi & zal wel zoek blijven ondanks alle barbaarse strafmaatregelen van Heinrich Himmler en zijn SS-troepen.

Behalve de binnenlandse toestand in Duitsland zal de luchtoorlog snel tot de ineenstorting van het Duitse “*Dritte Reich*” meewerken. Dag & nacht zijn Amerikaanse & Engelse luchtvloten, opererend van bases in Groot-Brittannië, Italië en Rusland, boven Duitsland, waarbij aantallen van 1.000 bommenwerpers met soms evenveel jagers regel zijn. Hun voornaamste doelen zijn momenteel de olieraffinaderijen in Duitsland & de bezette gebieden, voornamelijk Roemenië, die Duitslands olie voorraden al zozeer verminderden, dat het - naar men op straat weet te vertellen - per maand al meer dan 300.000 liter meer verbruikt dan geproduceerd kan worden en dat ondanks het feit, dat de *Luftwaffe* zich bijna nergens meer vertoont.

Ja, het is zelfs zover, dat de Duitse generale staf zich al op boerenwagens langs de linies moet laten rijden in Normandië, terwijl tanks verlaten worden aangetroffen omdat zij door benzine gebrek in de steek gelaten moesten worden! Tijdens de Juli-gebeurtenissen in Duitsland moet, naar men weet te vertellen, de hoofdredacteur van de “*Times*” verklaard hebben, dat Duitsland binnen enkele maanden onmogelijk meer oorlog zou kunnen voeren, zelfs al zou het innerlijk met kunst- en vliegwerk op poten gehouden worden, nl. enkel en alleen door het gebrek aan benzine.

Ik vertelde al, dat de Duitse luchtmacht zich op bijna geen enkel front meer vertoont. Hier op de Nederlandse vliegvelden staat nog slechts een enkel toestel gestationeerd en dat wordt dan nog vaak gebruikt op het “*binnenlandse front*”, nl tegen de onderduikers en dergelijke, zoals onlangs in de Noordoostpolder. Alleen in Oost-Prusen, waar *das Reich* onmiddellijk bedreigd

wordt, is de *Luftwaffe* iets actiever, al blijft zij verre in de minderheid bij de door Amerika uitgeruste Rode Luchtmacht. Onlangs zouden de Duitsers gepoogd hebben een “*corridor*” te bombarderen door de Russische linies, die de Oostzee bereikten, om de in de Baltische Staten afgesneden Duitse troepen een weg naar Oost-Pruisen te banen. De poging mislukte echter.

De Duitsers trachten thans het gemis van een behoorlijke luchtvloot te vergoeden door een veelvuldig gebruik van de V1, waarover ik hiervoor reeds meermalen melding maakte. Dit “*vergeldingswapen*” wordt voornamelijk tegen Londen gebruikt, waar reeds enkele duizenden slachtoffers vielen. Woensdag 2 Augustus sprak Churchill in het Lagerhuis. Volgens de krant heeft hij verkondigd, dat de ruim 5.000 afgevuurde bommen in totaal 4735 doden geëist had & ruim 14.000 personen zwaargewond hadden. 17.000 huizen werden verwoest & 800.000 beschadigd.

Ik voor mij geloof, dat de inzet van de V1 een “*misse set fen Wopke*” geweest is voor Duitsland. De V1 heeft Engeland wakker geschud uit een vrij passieve houding en het tot handelen gebracht. Zo bezien kunnen wij door de V1 slechts dichterbij de eindoverwinning gebracht worden. Deze zekerheid, dat de overwinning op mars is, groeit met de dag, met het uur. We zullen in de eerstkomende weken voor beslissingen van groot formaat staan!

15 Augustus 1944

De roerige, vaak zenuwslopende tijden zijn er oorzaak van, dat ik me niet zo vaak & met zoveel zorg aan de *Oogst* kan wijden dan de betekenis der gebeurtenissen

eigenlijk wel vergt. Daarom snel de achterstand ingehaald. Tenslotte: het verzamelen van binnenlands nieuws blijve de hoofdropzet van deze schrijverij.

Hoe benard de tijden zijn merken we momenteel weer: Gisteravond omstreeks 7 uur heeft een jongeman in de Tjerk Hiddesstraat te Leeuwarden een aanslag gepleegd op Schleiffer, den NSB-er, die reeds vele mensen “aangebracht” heeft en met den gummiknuppels van de concentratiekampen in Amersfoort, Vught en Ommen kennis deed maken. Vijf schoten zijn op hem gelost, van welke enkele hem troffen. Schleiffer werd zwaargewond & leed bloedverlies. Hij werd naar ‘t Sint Bonifaciushospitaal vervoerd, doch zou nog niet overleden zijn. De dader ontkwam op de fiets.

Het is niet de eerste maal, dat er een aanslag geplaagd wordt op een verklikker. Kortgeleden werd in Heerenveen een politie-inspecteur neergeschoten, terwijl in Sneek de verrader Van der Kooi uit de weg geruimd werd, waarvoor de Snekers uit straf nog steeds om 8 uur binnen moeten zijn (normaal om 10 uur!) en de cafés er nog steeds alleen maar van 12-2 uur open mogen. In beide gevallen werden represailles genomen: men schoot er andere burgers voor neer en verrichtte talrijke arrestaties. De Leeuwarder bevolking wacht daarom met een bang harte de loop der gebeurtenissen af. Wie iets te betekenen heeft of vroeger een vooraanstaande positie bekleedde slaapt ‘s nachts niet meer thuis.

De Duitse speurhonden zijn momenteel weer bijzonder actief in Friesland. De *Grüne Polizei* deed weer talrijke razzia's, waarvan die in de Noordoostpolder, Gaasterland & Appelscha wel de kroon spanden.

De Noordoostpolder is sinds enkele jaren een asiel voor onderduikers, die daar de een of andere betrekking kregen bij een rijksdienst of op de nieuwe boerderijen. Een grote Duitse macht zette de polder af en overviel de kampen. Verschillende jongens wisten nog in de “rimboe” en in het graan te ontkomen, maar zelfs daar waren zij niet veilig, want de Duitsers gebruikten bij de overval zelfs vliegtuigen, van waaruit de jongens met mitrailleurs bestookt werden.

Driehonderd à 400 jongens konden zich niet meer in veiligheid brengen; zij werden opgepakt, zelfs al waren alle papieren in orde, en in een lange trein naar het zuiden vervoerd. Men zegt naar Maastricht en Valkenburg om in de grotten daar zekere onderdelen van de Philipsfabriek onder te brengen.

Geheel onvoorbereid schijnt de overval niet gekomen te zijn. In de cantines was een oproep aangeplakt, waarin vermeld stond, dat 500 jongens zich vrijwillig moesten melden voor dat werk en dat anders maatregelen genomen zouden worden. Slechts honderd meldden zich; de Duitsers haalden daarop de resterende 400. In Gaasterland werden ook talrijke jongelui opgepikt. Evenals Appelscha, dat jl. Zaterdag een overval had te verduren, zitten er bijzonder veel jongens en meisjes op de boerderijen, doordat alle andere gelegenheden (buitenland, eilanden, Limburg) onbereikbaar en/of verboden zijn. Op sommige boerderijen waren 60-100 jongelui.

M'n zuster At, die in Appelscha was, maakte de overval daar mee. Zaterdagmorgen vroeg al was er een enorme

Duitse macht op de been, sommigen spreken van 2.000 à 3.000 man. Zij zetten de bossen en omgeving af, arresteerden alle mannen tussen de 18 & 45, hielden ze een uur of een dag vast (daartussen varieerde het) en lieten hen, wier papieren in orde waren, weer vrij, mits zij de Duitsers niet “*te koel*” behandelden, zoals b.v. een jongen uit At’s ploeg gebeurde. De meeste jongens vluchtten de bossen in, maar de Duitsers kamden die uit. Soldaten met speurhonden liepen op geen tien meter van elkaar!

Twee jongens van de boerderij, waar ook At was, vonden den vermoorden boswachter met de hersens uit het hoofd, het gebit uit de mond en badend in zijn bloed. De man had nog ondergedokenen geholpen en weigerde te zeggen, waar zij waren. De Duitsers gaven hem een schot achter het oor en brachten, zoals mijn neef zag, zijn bril, horloge en portefeuille in triomf naar hun meerderen!

Ook verschillende meisjes werden meegenomen. De Duitsers, die op de boerderij van At kwamen, vroegen waar de jongens waren. De meisjes weigerden het te zeggen, waarop de Duitsers hen meenamen. Onderweg moesten ze een liedje zingen, maar ook dit weigerden de meisjes: “Wij zijn geen Duitsers, die op commando zingen!”

De meisjes zeiden, dat zij voort moesten maken, omdat ze met de trein naar Leeuwarden moesten. Dat kan ons niks schelen, aldus de Duitsers, dan lopen jullie maar, ‘t is per slot maar een eindje. “*Inderdaad,*” antwoordden de meisjes, “*bij Rusland vergeleken zeker!*” Na wat bangmakerij met op transport-stellen e.d., waardoor de

meisjes zich echter niet lieten intimideren, werden zij vrijgelaten.

At deed alleen nog een poging om een van de jongens van hun clubje vrij te krijgen, door tot de hoogste officieren door te dringen. Zij had bijna succes gehad - helaas stuitte het op de onwil van zes officieren af. Men zegt, dat in totaal 50-70 jongens en ook oudere mannen weggevoerd zijn, terwijl ook verschillende studenten (vrouwelijke wil ik zeggen, maar dat geeft het woord niet aan!), die 's nachts en zonder persoonsbewijs in de duinen gedwaald hadden, werden meegenomen.

De *Grünen* deden ook in andere dorpen overvallen, onder meer in Gauw bij Sneek, waar een 34-jarige winkelier Boeyenga doodgeschoten werd, en te Zwaagwesteinde, waar zij den eierkoopman Leegsma vreselijk mishandelden omdat hij een radio had & onderduikers herbergde, wier schuilplaats men echter, ondanks het feit, dat een der Duitsers de dochter het pistool op de borst zette, niet te weten kwam. Verder vond men te Zwaagwesteinde nog 2 radio's & 2 motorfietsen, een geslacht varkentje en - in een vrachtwagen, verpakt in manden en kisten - een complete, geslachte koe!

Vorige week Donderdag hadden we hier in Leeuwarden en omgeving een grootscheepse oefening van de Duitsers, waaraan ook de rond Bergum gelegende troepen deelnamen, voorstellende een aanval op het vliegveld. Hele bendes met gras en takken op helm en ransel gecamoufleerde Duitsers trokken door de straten en kropen door de sloten. Toen de klok 12 sloeg was 't gebeurd; net een spookhistorie! Ik vroeg een soldaat wie

't gewonnen had. Hij sloeg zich op de borst en zei: “*Wir!*”, maar of dat nu de Amerikanen of de Duitsers waren is me niet bekend.

In een tuintje aan de Lekkumerweg stond naast een huisje van een oud echtpaar een perenboom, de enige, die zij bezaten. De Duitsers, die tijdens de oefeningen daar om het huis struinden, aten vrolijk van de peren, tot groot ongenoegen van den ouden baas, die zijn hele ooft zag verdwijnen. Hij maakte daarop aanmerking, doch de officieren keurden de diefstal goed, waarop de hele boom geplunderd werd.

Mem had, van de door bijna alle kledingmagazijnen geboden gelegenheid om uit twee lakens of een lap stof een regenjas te maken, gebruik gemaakt. De jas was gereed, doch werd tijdens het transport tussen Rotterdam en Leeuwarden gestolen. Een van de momenteel onrustbarend hoog in aantal toegenomen spoorwegdiefstallen!

Het aantal treinbeschielingen is gedurende de periode van mooi zomerweer enorm toegenomen. Zaterdag 5 Augustus werden treinen beschoten bij Steenwijk, waar drie wagons heide in vlammen opgingen & een 8-jarig jongetje gedood werd, & tussen Wijster en Hoogeveen, waar 30 - 40 doden te betreuren waren. Hier hadden de geallieerde vliegers eerst de locomotief onklaar gemaakt & ze zouden weer wegvliegen toen het afweergeschut, dat tegenwoordig veel achteraan de treinen gekoppeld is, op hen begon te paffen.

De vliegers kwamen terug om de Duitse schutters af te straffen, doch maakten bij de daarop ontstane gevechten

zeer veel doden onder de treinpassagiers. Sindsdien werden bijna alle dagen wel treinen beschoten & ook trams, bussen en auto's. Zo werden bij Vries (Dr.) enkele auto's & voetgangers geraakt op dezelfde Zaterdag, waarbij 10 doden te betreuren waren.

In de buurt van Joure werd een auto met vier Nederlandse politiemannen onder vuur genomen, waarbij zij alle vier het leven verloren. Ook voetgangers & boerenwagens werden gemित्रailleerd. Wie zijn het, die deze heldenstukjes uitvoeren?

Zondag 6 Augustus was ik op weg naar 't Zuiden, toen ook "*Sein Lodewijk onveilig*" kwam, d.w.z. er is luchtgevaar & langs de spoorbaan wapperen dan de geelblauwe vlaggen. De machinisten & stoker, die blijkbaar al eens eerder een beschieting meegemaakt hadden, reden zo kalm, dat men naast de trein zou kunnen fietsen. Voor Heerenveen werden plotseling de remmen aangegeoid, waarop de hele trein leegstroomde. Iedereen zocht ver achter de trein een goed heenkomen. 't Was een gezellige boel, daar op de spoorbaan en in de bermen.

De Amerikanen vlogen bijzonder hoog over, er gebeurde niets & toen de locomotief driemaal floot, zocht iedereen weer een plaats in de achterste wagons. In Heerenveen stopten we een half uur & de hoofdconducteur kwam zeggen, dat iedereen, die straks als we zouden rijden een vliegtuig zag, aan de noodrem moest trekken. Ik heb getuurd & getuurd, want 't leek me geweldig, eens aan de noodrem te kunnen trekken. Helaas liet zich geen enkele Tommy zien.

17 Augustus 1944

Internationaal is er weer groot nieuws: de geallieerden landden Dinsdagmorgen 15 Augustus aan de Franse Middellandse Zeekust tussen Toulon en Cannes, welke laatste stad zij, naar men op straat weet te vertellen, reeds bezet hebben. Het is nog te vroeg om nadere beschouwingen aan deze tweede invasie te wijden; we zullen eerst de verdere ontwikkeling eens afwachten.

Dinsdagavond zijn in Birdaard twee Duitsers of *Deutschfreundliche* Nederlanders doodgeschoten. Over de juiste oorzaak & toedracht hoort men verschillende lezingen. Ik kwam uit al die verhalen tot de volgende reconstructie. De gehele dag hadden twee vreemde, in burger geklede mannen zich te Birdaard opgehouden, voornamelijk in de nabijheid van de slagerij van den Heer Leistra.

Tenslotte stapten zij deze binnen, arresteerden de man en verder allen, die in de loop van de middag binnenkwamen. Zij werden in de huiskamer geloodst en geboeid. Daar werd onderzocht wat zij er te maken hadden & bleek dat niets verdachts te zijn, dan werden ze na verloop van tijd weer losgelaten.

Zo moeten omstreeks 5 uur nog 4 mannen gevangen gezeten hebben, toen weer 2 personen de winkel binnenkwamen. Ook zij zouden gevangengenomen worden, doch terwijl de beide geheime polities de boeien in gereedheid brachten, trokken de twee nieuw binnengekomenen een revolver en legden de beide andere mannen neer. De daders stapten kalm op de fiets & reden weg.

De slager & de andere gevangenen bevrijdden zich vervolgens & gingen met vrouw en kinderen onder water. Dezelfde avond brandde de slagerij af. Het schijnt, dat een geheime organisatie die dag bij den slager, een familielid van Straatsma, die bij de benzine-affaire in de Dokkumer Wouden betrokken was (I 389), zou vergaderen. De Duitsers hadden de lucht gekregen van dit plan en arresteerden deswege alle binnenkomenden. Leden van de organisatie zouden de beide “agenten” doodgeschoten hebben en ‘s avonds ook de slagerij in vlammen hebben laten opgaan, opdat de Duitsers daar niets zouden vinden.

Een kennis van me, die hoorde, dat er in Birdaard iets gaande was en die ‘t fijne van de zaak wilde weten, belde een kennis van hem in Birdaard op, toevallig den betrokken slager. Er kwam een Duitser voor de telefoon, waarop hij afbrak. Een uur later stond de overvalwagen al voor zijn huis in Dantumawoude & namen, na vreselijke onheuse bejegening van den ouden moeder & zijn pas geopereerde zuster, die allebei een revolver op de borst gezet werd, hem en zijn jongeren broer mee. Zij zitten nog vast op het Leeuwarder politiebureau, doch ik geloof, dat de kans bestaat, dat ze spoedig vrijkomen.

In Zwaagwesteinde schoot een van de 14 daar gestationeerde politiemannen onlangs op een smokkelaar, dien hij in de bil trof. De aangeschotene werd naar het Leeuwarder ziekenhuis vervoerd. Dezelfde avond was er al een familielid van den getroffene bij de politie, met de vraag, wie toch wel die schurkenstreek had uitgehaald. De politie achtte zich niet verplicht om opheldering te geven, waarop de vragensteller toezegde, dat “*ze er wel meer van zouden horen*”. Naar de familie

vertelt, is de bewuste politieman, waarschijnlijk uit vrees voor de wraak van de Westereintsjes, kort daarop bij de familie gekomen om z'n excuses aan te bieden en te verzekeren, dat hij 't zo slecht niet had bedoeld.

Dinsdagmorgen hielden twee (d.w.z. 2 van de 14 daar gestationeerde "vreemde") marechaussees een vlees smokkelende jongeman aan. Zij gingen met hem naar zijn woning, maar daar schijnt de daar verzamelde familie de twee vertegenwoordigers van de *Heilige Hermandad* een flink pak slaag gegeven te hebben.....!

De fietsen, die de Duitsers Zaterdag 29 Juli jl. bij verschillende Leeuwarder kantoren in beslag namen, zijn aan de eigenaars teruggegeven. De *Wehrmacht* had ze "in bruikleen", een geheel nieuwe procedure. Deze schijnt ook toegepast te worden bij de jongste botenvorderingen. In Leeuwarden en ook in Zwaagwesteinde zijn verschillende boten gevorderd, die dienen om de Duitsers gelegenheid tot de zo gezonde watersportbeoefening te geven!

In Grouw hield de Duitse *Sicherheitsdienst* (met Nederlandse ambtenaren!) laatste een stations controle, die bijna de gehele dag duurde. In Leeuwarden werden de passagiers voor Grouw al gewaarschuwd! In een Gelders dorp heeft een Dooie Duitser f 7,50 bijgedragen aan de onderduikers. De drukker, die voor het bedrukken van de linten (doodskist) anders f 2,50 nam, liet - naar men zegt nu - f 10 neertellen en schonk de andere f 7,50 aan de ondergedokenen.

De Nederlandse Arbeidsdienst, waarvan het kader de nieuwe orde moet aanhangen, wordt meer & meer een

Duits drilcamp. De lichtingen worden nu vastgehouden en sommige gedeelten (corpsen) zijn al naar Duitsland gezonden, z.g. vrijwillig! De behandeling in de Hollandse kampen wordt hoe langer hoe barbaarser. Zo moeten de jongens - bij wijze van straf - op blote knieën door de schelpenpaden, voornamelijk scherp gruis!, kruipen; het behoeft geen betoog, dat de onderbenen na deze straf één bloederige massa geworden zijn.

Deze wijze van straf zou o.m. toegepast zijn op jongens, die deze hel tevergeefs trachtten te ontvluchten. Een andere groep zou erin geslaagd zijn, uit de kampen te ontsnappen. Grote jongens staan in de kampen van de N.A.D. als kinderen te schreien. “De Arbeidsdienst maakt KERELS van Uw jongens!”

Trouwens ook buiten de Arbeidskampen weet men te folteren! Een Dokkumer vrouw vertelde Mem, dat daar onlangs een zwartehandelaar gearresteerd was, die men met zijn blote voeten op een gloeiende plaat gezet had om zijn stadgenoten-zwarte handelaren te verraden. De man had noodgedwongen namen moeten noemen, waarop tal van arrestaties volgden. Vooral het Scholtenshuis te Groningen moet berucht zijn om de foltermethoden, die daar toegepast worden!

Behalve in de Noordoostpolder schijnt ook bij Britsum (ten Noorden van Leeuwarden) gebruik gemaakt te zijn van vliegtuigen om ondergedokenen in het graan op te sporen. Hier zou niet uit de vliegtuigen geschoten zijn. In Leeuwarden & in Dantumadeel moet men in verband met de moordaanslag op Schleiffer (*“een ambtenaar van de Sicherheitspolizei”*, aldus de Friesche Crt van 15 Augustus) en de moord op diens beide confraters om 8

uur binnen zijn. In Dantumadeel zijn alle cafés en verdere openbare gebouwen gesloten, in Leeuwarden mogen ze van 12-2 open zijn.

Uitzonderingen zijn gemaakt voor De Kroon, De Klanderij, Cafeteria Koopmans & de salons Ypes en Peek, waar zeer veel Duitsers zich aan Hollandse poffertjes verlustigen. Zij sluiten om 7 uur. De bioscopen zijn gesloten. Men zegt, dat Schleiffer alweer bijna genezen is. In Birdaard zijn jongens na de moord op de beide “ambtenaren” vreselijk mishandeld. Tot dusverre hebben we nog niets gehoord van arrestaties van gijzelaars e.d.

Ons sigarettenrantsoen is verlaagd van een pakje van 20 per week tot vier pakjes in de zes weken, dat is dus per dag 2 sigaretten. “*Boeren, Uw volk vraagt vet: scheurt (omploegen) voor 10 Augustus*” was een leus, die men in de laatste weken herhaaldelijk in de krant kon aantreffen. Desondanks heeft bijna geen enkele boer nog meer land gescheurd dan hij vorige jaren gedaan had.

Vandaag werden hier verschillende jongens van straat opgepikt om te helpen zakkensjouwen bij het laden (of lossen) van een *Wehrmacht*sschip bij de factorij Dirk de Vries aan de Hoekstersingel. Verschillende jongens hier kregen een oproep van bij den boer te helpen voor het binnenhalen van de oogst. De distributiebescheiden, die nu om de 4 weken worden uitgereikt, zullen voortaan om de 8 weken beschikbaar gesteld worden, waardoor weer personeel vrijkomt voor *Arbeitseinsatz*. De “*totale mobilisatie*”!

18 Augustus 1944

Vandaag zijn weer verscheidene fietsen gevorderd, op straat zowel als bij de kantoren. Wij zagen, hoe twee *Sicherheitsdienst* - of *Landwacht* mannen in zwarte broek en groengrijze jas op het Zuiderplein de fietsers aanhielden & waarschijnlijk aan de hand van het beroep op de persoonsbewijzen vermeld bepaalden of ze 't karretje zouden nemen of niet.

Een hunner had het geweer in de aanslag, waarmee hij onophoudelijk de nieuwsgierige omstanders bedreigde. Voor hotel de Klanderij zagen wij 25 à 30 in beslag genomen fietsen. Bij het Burmaniahuis, de zetel van de "*Algemene Friesche*" namen zij enkele herenfietsen en ook damesfietsen in beslag. Een agent van de Algemene, die verklaarde zijn vehikel onmogelijk te kunnen missen, kreeg tot bescheid, dat zij (de *Sicherheitsdienst*) Schleiffer en de twee mannen in Birdaard ook onmogelijk konden missen.

19 Augustus 1944

Berichten melden, dat Schleiffer alweer springlevend is en al uit het hospitaal ontslagen zou kunnen worden. Het feit, dat hij na het sein luchtgevaar de eerste was, die in de schuilkelder zat, zou deze bewering staven. Des te wreder deed het aan, toen we vanavond om zes uur de in de stad aangeplakte "*bekendmaking*" van den "*Höheren SS- und Polizeiführer*" Nordwest lazen, volgens welke uit vergelding voor de moordaanslag op een lid van de bezettende macht in Leeuwarden (de "*Nederlander*" Schleiffer dus!) "*een aantal zich in hechtenis bevindende terroristen en saboteurs uit de provincie Friesland is terechtgesteld*". Arme jongens!

De heer Schleiffer zal zich wel geen illusies meer maken over zijn naoorlogse welzijn, veronderstel ik! De fietsenvordering van gisteren zou een andere represaillemaatregel voor deze moordaanslag zijn. Over de vordering bij de Algemene Friesche vernam ik nog het volgende: Er was op het kantoor iets bekend geworden van de fietsenvordering en iedereen bracht zijn stalen ros in veiligheid. De Duitse Nederlanders kwamen en vonden geen enkele fiets.

Ze waren woest & namen uit wraak de oude karretjes met massieve banden, damesfietsen, die zij anders geen blik waardig gegund hadden, en het vehikel van een ongelovigen Thomas, die niet wilde geloven, dat er een vordering zou komen. Als strafmaatregel, deelde de Leeuwarder (NSB) politie-luitenant Van Leur de directie mee, moesten alle personeelsleden vandaag met hun fiets op het politiebureau verschijnen. Ik geloof niet, dat ieder personeelslid eraan voldaan heeft.....

De strafmaatregel, dat de Leeuwarders om 8 uur binnen moeten zijn, is met dit heerlijke zomerweer, dat nu al de gehele hondsdagen (vandaag is het de laatste) duurt, is een ware bezoeking. Verscheidene ingezetenen hebben hun lust om toch nog even aan de soms ondragelijke hitte binnenshuis te ontkomen, al met een boete moeten be- of beter gezegd àfkopen. Iemand, die in zijn tuintje voor het huis stond, kreeg 1 gulden boete. Op de Nieuweburen werd de zich na 8 uur op straat bevindende personen het persoonsbewijs ontnomen, dat zij tegen betaling van 6 gulden terug konden halen. Op de Tjerk Hiddesstraat was men lager in prijs: 3 gulden.

Ook de aanslag, pardon de moord, in Birdaard heeft onder de patriotten slachtoffers geëist. Een tegelijk met dat van Schleiffer aangeplakt plakkaat maakt een bekendmaking van den *Höheren SS- und Polizeiführer Nordwest* wereldkundig: *“Als vergeldingsmaatregel voor de boosaardige & laffe moord op twee leden van de bezettende macht te Birdaard op 15.8.44 is een groter aantal zich reeds in hechtenis bevindende terroristen en saboteurs uit de provincie Friesland terechtgesteld”*. Zullen wij ooit de namen van deze martelaren horen?

De *Sicherheitsdienst* is momenteel buitengewoon actief in Friesland, blijkbaar met het doel de illegale beweging uit te roeien. Zo sloegen zij opnieuw hun slag in Koudum, waar twee mannen, die zich legitimeerden als leden van de ondergrondse beweging, een jongeman arresteerden, naar men zegt een Ypma. Hij liet echter ondanks alle bedreigingen & folteringens niets los, waarop men hem neerschoot.

De Friesche Courant van hedenavond meldt zijn dood *“op plotselinge & droevige wijze”* van den 23-jarigen Gerben Ypma uit de Koekoekstraat van Leeuwarden. Hij zou in Koudum in de kost zijn bij een onderwijzer, wiens dood ook gemeld, doch niet bevestigd is. Ook de wijkzuster te Koudum is gearresteerd; men vond bij haar een groot aantal levensmiddelen kaarten. In Het Bildt zijn zes dorsmachines door sabotage in vlammen opgegaan

Donderdag is het gemeentehuis van Wijmbritseradeel te Sneek door leden van de geheime organisatie totaal leeggehaald. Hoe dit precies in zijn werk gegaan is, is me niet bekend. De Friesche Courant van 23-8-1944 meldt

hoe vreselijk het met Europa's arbeiders gaat aflopen indien Duitsland de oorlog mocht verliezen, en het kapitalisme zou winnen.

Het is werkelijk opvallend, met hoe weinig zorg zekere illegale acties worden uitgevoerd. Zo b.v. het benzinegeval in de Dokkumer Wouden (Rinsumageest), waar de *Landwacht* zonder slag of stoot beslag wist te leggen op 1.500 liter benzine op een vrachtwagen en 1.500 liter onder de grond, en daarbij de gehele actie op het spoor kwam. De situatie vertoont enige overeenkomst met die van Mei 1940, toen menigeen naar de nieuwe orde over zwenkte, omdat aan die zijde het meeste te halen viel. Nu willen velen nog - *coute que coute* - een vaderlandslievende daad verrichten om straks "*gedekt*" te zijn. Dat zij daarbij spelen met de levens van andere, betere landgenoten, beseffen de ezels vaak niet.

Tenslotte nog een kort algemeen overzicht van de militaire situatie: In West-Frankrijk stietten Amerikaanse voorhoedes door tot de Parijse voorsteden! Andere eenheden bereikten even ten Westen van de Franse hoofdstad de Seine. Het zevende Duitse leger, dat in de "*zak*" tussen Le Mans en Caen zat, is op de vlucht geslagen, hevig toegetakeld door de geallieerde luchtmacht. Er zijn duizenden doden en gevangenen.

De Amerikanen veroverden verder Orléans aan de Loire en staken deze rivier over. In Zuid-Frankrijk strijden de Britten in de voorsteden van Toulon en Cannes, zij drongen 80 km. landinwaarts. In geheel Frankrijk geweldige activiteit op het binnenlandse front, die hele departementen en steden in handen van het "*maquis*"

bracht. In Italië rust, in het Oosten betrekkelijke stilstand.

Zutphen 5 September 1944 (*Dolle Dinsdag*)

De treinen lopen niet meer. Kei is op de fiets naar Leeuwarden vertrokken na veel bandengeplak 's morgens. Voor zijn vertrek was er een hevig geschut op Duitse colonnes tussen Eefde & Gorssel, wat Oom Pé juist meemaakte. Hij kroop in een langs de weg gegraven gat, met f 100.000 op zak [...] van de Deventer Bank, die hier in de safe moesten. Om drie uur kregen de Rijksduitsers (o.m. onze buurvrouw Götzen) aanzegging om zich op de "Kap" te Warnsveld te verzamelen. De NSB-ers moesten zich op de Houtwal melden om per tram naar Doetinchem te gaan. Zelders (buurman) en ik zijn er lopende via de Graaf Ottosingel heen geweest.

Allereerst zagen we de familie Hetebrij, een dikke vrouw met een sleep kinderen achter zich & twee volbepakte kinderwagens met rommel. Verder waren er de gymnastiekleraar Rubé & de vrouw met een karbies op de schouder & beide met rugzakken uitgerust & de wandelstok in de hand. Ha, die Globetrotters, zeiden de mensen. Kootje Klem bracht zijn spul op een bakkerskar naar de Houtwal.

Op de Deventerweg moeten enkele vluchtelingen gefotografeerd zijn. Halverwege de Ottosingel hoorden we schieten bij de Houtwal, de NSB-ers werden kennelijk nijdig bij al dat gekijk. Op de fiets ben ik daarna opnieuw naar de Emmerikseweg getogen; het was er betrekkelijk rustig. Toen er echter weer meer kijkers kwamen werd er opnieuw geschoten. Een jongen

met hagelkorrels in beide kuiten werd naar 't ziekenhuis gebracht.

Van de Emmerikse brug af hebben we het zaakje zien vertrekken: in open goederenwagens, boven op hun pakken, koffers, zakken en dekens. De halve Polsbroek liep leeg: joelend, schreeuwende en dàgwuivend. De NSB-ers werden wild en schoten als razenden uit de rijdende tram [...], ook verderop nog in de volle straat. Ook enkele achtergebleven Landwachters begonnen te schieten & wij maakten dus, dat we wegkwamen. Nauwelijks was de tram vertrokken, of 't begon te plensregenen & alleen de laatste wagen was een overdekt personenrijtuig!

De slachtoffers zullen zich misschien het Jodentransport herinnerd hebben! Op de IJselkade verzamelden zich verschillende Duitsers met vrouwen. Ook van het station vertrok langs de enige nog bruikbare spoorlijn, die naar Winterswijk een goederentrein van platte, open wagens met mensen. Alle omstanders hadden reuze veel plezier.

Er trekken nog steeds Duitse colonnes voorbij, ook stampvolle bussen. Op één wagen zagen we een grote tapijtrol. Omstreeks 4 uur heeft het weer zwaar gerommeld in de verte; in de richting Dieren rookt het heel erg. Men zou daar gewaarschuwd zijn, dat de munitie de lucht in ging. (Nog gevolg van 't bombardement van Zondag?) Er wordt verteld, dat Nijmegen al gevallen is en dat de geallieerden op weg zijn naar Arnhem. Het is niet waar, want er is nog met Nijmegen getelefoneerd en er was niets te doen. Bij de

Kap en de Eefder brug moeten stukgeschoten auto's staan.

Het hele secretariëpersoneel is ondergedoken, behalve Vlaming en secretaris De Bruin. Burgemeester Tesebeld (NSB) deed op 't Oranjeplein een brief op de bus en werd spottend bekeken & bepraat van alle kanten. Plotseling trok hij zijn revolver en schoot op iemand [...], die hem de raad gaf om maar geen brieven meer te posten, daar ze toch niet overkwamen. Ondanks het feit, dat de man vlakbij stond & de NSB-er tweemaal schoot, raakte hij hem niet. Later is ook de burgemeester gevlucht. Men heeft hem echter bij Bocholt gepakt en gedwongen, zijn plaats weer in te nemen [...].

De geruchten, dat de vluchtende Duitse troepen bij Enschede niet over de grens mogen en dat daar alles in de knoop zit, zijn volgens een Enschedeër onjuist; er is niets te doen. Van half 8 tot 8 uur is er veel gerijd van Duitsers, geen vrouwen meer. Het treinverkeer is vandaag geheel gestagneerd. De treinen, die nog reden, zijn erg beschoten. In Laren (G) twee doden en veel gewonden. Je hoort niks meer van Engelse vorderingen. Acht Arbeidsdienstmeisjes fietsen voorbij; zwaar bepakt!

Zutphen 6 September 1944

Rotterdam is inderdaad zo goed als bevrijd. De Amerikanen zitten diep in Holland. (Het gerucht!) De Duitse auto's, die passeren, rijden voornamelijk in westelijke richting. Plotseling een hevig gepaf op straat tegenover ons; Duitse auto's rijden langzamer, een Duitser op motorfiets komt angstig aangereden, spiedend naar schietende partizanen... Wat blijkt...

enkele joggies van 10 jaar hebben opgeblazen winkelzakken laten knallen [...]! De Landwacht is teruggekomen, na de vrouwen en kinderen weggebracht te hebben. Er zijn telefoongesprekken geweest met Breda & Eindhoven; er is niets te doen.... Ze zijn helemaal nog niet in Holland geweest. Pest in!

Zutphen 7 September 1944

Vannacht is er ontzaglijk veel gereden in oostelijke richting; ook vanmorgen weer. Veel Rode Kruiswagens, volgepropt met gewone rommel; ook vier kanonnen denderden voorbij. Op de Deventerweg zijn ze aan het fietsen vorderen. Het Departement van Koloniën heeft vandaag geen eten ontvangen van de Deventer Centrale Keuken. Alleen de Winterswijkse trein loopt nog.

Toch zegt men, dat er nog verschillende treinen Holland ingaan, tenminste over de brug. Om 12 uur geweldig veel Duitsers naar 't oosten. Vooral SS - het rijdt maar door! Bij de brug staan nu zes rijdende afweerkanonnen; vijf in de uiterwaarden aan de Hovense kant van de IJssel, een bij de oprit aan de stadzijde. Men vertelde eerst, dat het tanks waren.

Er stond allang een stel auto's voor onze deur en een dikke mof ijsbeerde rond. We vonden het vervelend, zoals die vent telkens inkeek, maar we dronken toch rustig onze koffie. Buurman Zelders (onderwijzer, Warnsveldseweg 33) ging eens even in de deur kijken & toen hij weer naar binnen ging, kwam de Duitser achter hem aan & vroeg wat. Mevrouw verstond hem niet, maar zei bij voorbaat "nee". Ja maar...., ich kann es doch nicht auf der Strasse tun".... Hij moest zo nodig! Toen hij klaar was, zei hij met een buiging "Dank je wel,

Madam.” Mevrouw Zelders heeft haar W.C. met vim en kokend water schoongeboend! Tot dusverre hebben ze vandaag het intensiefst gereden.

7 September 1944

Gedurende de 2½ week vakantie, die ik op het landgoed Eerde bij Ommen en in Zutphen doorbracht, is er in de internationale en daarmee in de nationale toestand een zò radicale wijziging gekomen, als slechts weinigen voor mogelijk geacht zouden hebben. In deze weken dan vielen Parijs, Toulon, Marseille, Cannes, Nice, Reims, Verdun, Sédan, Amiens en alle daartussen liggende Noord-Franse steden; de geallieerden rukten België binnen en bevrijdden Dinant, Namen, Brussel en Antwerpen en drongen daarop door op Nederlands grondgebied!

Maandag (4 dezer) werd gemeld, dat Breda bevrijd was, doch volgens mensen met een clandestien nieuwsbronnetje zijn sedertdien geen nadere berichten over de geallieerde opmars in Nederland doorgekomen. Verondersteld wordt, dat de Engelsen, Amerikanen en Canadezen zich momenteel hergroeperen voor een totale aanval op Duitsland (welker grens in Elzas-Lotharingen al werd overschreden), wat dan de mogelijkheid niet uitsluit, dat wij nog enige weken op de Bevrijding zullen moeten wachten - tenzij, en men houdt daar wel rekening mee!, de geallieerden nog een landing in Noord-Nederland en/of de Duitse Bocht doen.

Maar daarbij bleef het niet: Roemenië en Finland capituleerden, Bulgarije verklaarde zich plotseling neutraal & vroeg de wapenstilstandsvoorwaarden van Engeland & Amerika. De Russen, na zich, samen met de

Roemenen, door de Duitse linies een weg naar de Bulgaarse grens gebaad te hebben, verklaarden (Dinsdag jl.) Bulgarije de oorlog, die 5½ uur later al om een wapenstilstand verzochten. Hongarije weet niet wat het doen zal en in Slowakije is een voor de Duitsers zeer ernstige opstand uitgebroken. Met andere woorden: de Duitsers kunnen de Balkan wel opgeven.

Voor ons van 't meeste gewicht blijft vooralsnog de Duitse catastrofe in het westen. Hoewel 't nieuws zeer onvolledig en allerminst overzichtelijk is, zal ik trachten de situatie te schetsen. De terugtocht van de Duitsers uit Noord-Frankrijk en België is een overhaaste vlucht. Het merendeel van deze troepen vlucht via Nederland en poogt, voornamelijk over Zutphen, de Duitse grens te bereiken.

Ik was tot Dinsdagmiddag jl. in Zutphen & maakte het begin van de vlucht mee. Vrijdagavond 1 September begon het. Eerst langzaam, maar steeds sneller en sneller en Zondagmiddag al stroomde een bijna onafgebroken stroom van Duitse legerauto's over de IJselbrug. Zij waren alle zonder uitzondering "zwaar" gecamoufleerd met takken - er moet in België bos tekort zijn!

We zagen losse, volgeladen auto's voorbijtrekken, maar nog meer "treinen", d.w.z. een tractor met drie, soms vier aanhangwagens, in den beginne vooral tankwagens. In de auto's waren massa's in België en Frankrijk gestolen goederen opgeslagen, vooral autobanden. Vele wagens bevatten niets dan kisten, vaak wanordelijk door elkaar gegooid, op andere zagen we bedden en matrassen, varkens, schapen, fietsen, telefoonpalen, ja zelfs een auto

met gasgeneratoren. Daarbovenop zaten de jonge Duitse soldaatjes, kleumend in hun camouflagecapen; bovenop al deze goederen, bedoel ik.

Eén zat dan nog op het spatbord van de voorste auto, vaak met een geweer of automatisch pistool in de aanslag, op jacht naar partizanen. In België maken de partizanen trouwens meer jacht op deze spatschermzitters, die met een welgemikt schot van hun plaats gehaald worden. Aldus een soldaat bij de Zutphense IJsselbrug. Geen wonder, dat hij met een angstige stem aan de omstanders vroeg, of daar ook partizanen waren. Ze waren er allen als de dood voor, om de plaats op 't spatbord in te nemen. Vele auto's getuigen ervan, aan een fikse beschieting blootgestaan te hebben.

Zutphen verkeerde in een feestroes. Overal langs de straten stonden groepen mensen, die met genoeg de Duitse terugtocht gadesloegen. Met evenveel genoeg wezen zij de Duitsers, die hun vroegen, de weg - maar altijd net verkeerd. Zo rijden lange colonnes kriskras door de stad, zonder de goede uitweg te kunnen vinden. Ze rijden verschillende malen hetzelfde rondje, steeds weer door behulpzame burgers op 't verkeerde pad geholpen. Lange treinen manoeuvreerden door nauwe straatjes en namen soms inderhaast een hoek van een huis mee, wanneer de bocht wat al te klein was.

De bevolking lachte, voor het eerst sinds zovele jaren, wanneer een Duitse colonne langstrok en nog groter was de vreugde, wanneer men tussen de soldaten de vrouwen ontdekte. Officiersvrouwen, maar ook sletten, vluchtend voor de naderende arm van de gerechtigheid. Op een hobbelende tractor zag ik tussen twee soldaten zo'n

erbarmelijk wenend wicht. Zondag verpoosden we een tijdje tussen de zich aan de IJselkade verzamelende troepen. Het was een groep gore, stinkende mannen, die, naar zij verklaarden, uit Rijssel en Reims kwamen.

Tijdens het appèl kwam een Tommie overgevlogen. Roetstie, weg waren ze; onder de bomen en in de schuilgaten, van waaruit ze met angstige blikken naar boven spiedden. Er kwam luchtalarm & vanuit een portiek zagen we een zware Amerikaanse luchtaanval op 't vliegveld Deelen bij Dieren en op de militaire opslagplaatsen op de Signaal-Imbosch (Rheden).

Tientallen vliegtuigen cirkelden boven de doelen, rondom hen zagen we de wolkjes van het luchtdoelgeschut, dat echter geen enkel resultaat boekte. Op de Veluwe ontstond een zware brand, die bijna alle voorraden op de Imbosch aangetast moet hebben. De gehele Zondag, Maandag en Dinsdag duurden de enorme ontploffingen voort. Maandag werd de stroom van vluchtende voertuigen verrijkt met tientallen Franse & Belgische autootjes, vooral Renault en Peugeot en spoedig volgden ook de Brabantse vluchtelingen.

Brabantse auto's passeerden, voorin man, vrouw en kinderen; achterin dekens, costuums en koffers. De eerste vluchtende NSB-ers! Trouwens ook gedurende mijn fietstocht naar Friesland zag ik verscheidene auto's uit Brabant, Noord- & Zuid-Holland met vluchtelingen, onder meer een autootje met "*Politie*" er op uit Noord-Holland met mijnheer en mevrouw en hun dekens en dergelijke. Een NSB-commissaris?

Maandag begon de eigenlijke uittocht van NSB-ers en Rijksduitsers. Het gerucht, dat de Amerikanen voor Nijmegen stonden en 't zien van de enorme vlucht maakten, dat de NSB-ers zich geen ogenblik meer veilig voelden. De *Zutphense* aanhangers van Anton Mussert smeerden hem in een bus. Op 't station Den Haag, zo vertelde een Haagse ooggetuige me, stonden Maandagmorgen de Duitse *Blitz- und Funkmädel* voor vertrek gereed. Hun leidster sprak de troep toe en vertelde, dat de Duitse legerleiding het nodig achtte, dat zij voor enige tijd met vakantie naar de Heimat gingen, maar dat ze hier na de "*volledige overwinning*" zeker terug zouden keren. De omstanders moeten gebruld hebben van het lachen.

In Apeldoorn werd een speciaal voor de leden van het "*Reichskommissariat*" bestemde D-wagen aangehaakt. Ook de *Ortskommandantur* van deze plaats werd ontruimd. Ook verschillende echtgenoten van NSB-ers hebben Friesland verlaten. Men verhaalde mij gisteren, dat de NSB-ers uit het noorden in het nu (vorige week) ontruimde Jodenkamp te Westerbork zouden worden bijeengebracht om vandaar gezamenlijk te vertrekken. Wat een overbodige drukte. Over enkele maanden zijn ze er immers tòch weer bijeengegaard!

Graag had ik in Zutphen de komst van de geallieerden afgewacht. Niet alleen omdat ze daar wellicht enkele dagen eerder zouden zijn dan in Leeuwarden, maar meer nog omdat men hier zover buiten alles leeft. Inderdaad: benoorden Steenwijk zag ik geen enkele Duitse auto meer en men kan zich hier absoluut niet voorstellen, in welk een stemming men daar in het zuiden leeft. Wel vernam ik onderweg, dat de NSB-uittocht ook in

Amsterdam begonnen is. Dinsdagavond vertrokken vandaar 600 NSB-ers per nachtboot naar Lemmer.

Bij het vertrek deden zich nog incidenten voor onder het viaduct bij de De Ruyterkade. Amsterdammers kwalificeerden de vluchtelingen als “*landverraders*”, waarop deze hun vuurwapens trokken en schoten. Woensdagmorgen arriveerden zij in Lemmer, waar zij in een tram van 14 wagens geladen werden, die Heerenveen passeerde in de richting Gorredijk. Zij zullen of op weg naar Groningen of op weg naar het kamp in Westerbork geweest zijn.

De in Assen ondergebrachte Duitse vrouwen, voor wie vele huizen ontruimd moesten worden, zijn Maandag hals over kop vertrokken. Hun bagage, die uit een handkoffertje bestond toen zij kwamen, moest nu met vrachtwagens naar het station gebracht worden. Men zag er zelfs nieuwe trapnaaimachines bij! Graag was ik, zei ik, in *Zutphen* gebleven om deze massale uittocht te zien, om kwaad te worden ook bij het aanschouwen van al wat er in de geroofde auto's nog naar het Derde Paradijs gesleept werd, maar mijn ouders zagen me onder deze omstandigheden het liefst onder eigen vleugelen.

Ik heb nog getracht, verbinding met Leeuwarden te krijgen, maar tevergeefs: de partizanen waren in actie gekomen. Zij sneden de telefoonkabels door, bliezen hier en daar een brug op en lieten treinen ontsporen (Maandagavond te Heerde en Dinsdagmorgen te Wapenveld). Het gevolg was, dat het telefoon-, telegraaf- en postverkeer zo goed als geheel en het spoorwegverkeer totaal ontwricht was. Maandag waren ijlgesprekken & dringende Regeringsgesprekken nog

mogelijk, maar Dinsdag, toen ik via het in Zutphen gevestigde Departement van Koloniën nog contact met Leeuwarden probeerde te krijgen, was elke verbinding onmogelijk.

Gisteren (Woensdag) had een Regeringsambtenaar uit Friesland trouwens nog gesproken met Rotterdam & Arnhem (waar tussen twee haakjes nog niets aan de hand was, al gaat het hardnekkige gerucht, dat Rotterdam (evenals Parijs) door de partizanen genomen zou zijn), terwijl Leeuwardens telefoonkantoor er vandaag nog eenmaal in slaagde om een verbinding met Deventer te krijgen. Merkwaardig is, dat men hoort, dat mensen in Zutphen er nog in geslaagd zijn om in telefonische verbinding te komen met Eindhoven (Maandagavond) en Maasbracht (Dinsdagmorgen), waar de Amerikanen al binnengetrokken waren.(?)

De Eindhovenenaar had tegen de Zutpheners gezegd: “*Je moet maar eens weer terugbellen, want ‘t is hier zo gezellig. De Amerikanen trekken hier al door de straten*”. Dinsdag wist één trein vanuit Zwolle nog Amsterdam te bereiken. De reis over zee van Leeuwarden naar Amsterdam was zelfs vandaag nog mogelijk. Men hoort ook van sabotagedaden aan de Friesche spoorlijnen, o.m. bij Dronrijp, waar men getracht heeft een brug los te schroeven en “*achter Buitenpost*”.

In Zwolle zijn Dinsdag ruim 200 machinisten en dergelijke niet opgekomen. Dit zal ook mede te wijten zijn aan het intensieve trein beschieten door de Tommies in de laatste dagen.

Ja, die geallieerde lucht activiteit neemt natuurlijk in hevigheid toe naarmate de strijd onze grenzen nadert. Reeds gedurende de hele vorige week moesten treinen en auto's het ontgelden. Zo zag Heit Dinsdag nog een treinbeschieting bij Grouw door 7 geallieerde jagers, terwijl een medereiziger mij gisteren verhaalde van een treinbeschieting bij Oldebroek, waarbij door een misverstand nogal enige slachtoffers vielen.

De piloten hadden hier, evenals elders, door cirkelen gewaarschuwd, dat de trein beschoten zou worden. De trein stopte en de passagiers stegen uit en zochten dekking ver achter de trein. Toen zei iemand echter, dat het Duitse vliegtuigen geweest waren, waarop een aantal mensen weer in de trein klom. 't Waren echter wel degelijk Engelse, die twaalf salvo's op de trein losten, waarbij helaas slachtoffers vielen.

Maar niet alleen treinen, ook de vluchtende Duitse colonnes vormden in de laatste dagen een gewild doelwit! Juist voordat ik Dinsdagmiddag per fiets in Zwolle arriveerde, hadden ongeveer 40 Tommies een militaire trein en een grote autocolonne op de nieuwe Vechtverkeersbrug tussen Lichtmis en Zwolle gemitrailleerd. Vooral bij deze Vechtbrug werd een geweldig bloedbad aangericht. Ook bij Meppel waren even daarvoor colonnes beschoten door deze 40 jagers. Toen ik *Zutphen* verliet, klonk ook daar het gerikketik van de vliegtuigmitrailleurs; het resultaat werd ik niet meer gewaar.

Een medepassagier, die van Hilversum over Amersfoort & Zwolle naar Heerenveen gefietst was, vertelde, dat de hele weg over de Veluwe bezaaid was met wrakstukken

van Duitse voertuigen, voor het merendeel uitgebrand. Er waren ook ontplofte munitiewagens bij, die grote schade aan de omgeving hadden toegebracht. Hijzelf had gezien, hoe een Duitse tankauto met benzine in brand geschoten werd & dat de her-& derwaarts rondvliegende brandende stukken twee huizen in vlam gezet hadden.

Dit beschieten van colonnes had voor de op de fiets aangewezen reizigers nog onaangename gevolgen: fietsenvordering. De op de nieuwe Vechtbrug gestrande, overlevende Duitsers vorderden van de passerende wielrijders de fiets. De geest onder de Nederlanders is zo, dat niemand daarvan het slachtoffer behoeft te worden. Reeds ver voor de brug waarschuwde men mij, dat er fietsen gevorderd werden tussen de Vechtbrug en Meppel.

Ik ben daarom via het Haersterveer en Hasselt door het Staphorsterveld naar Meppel gefietst, waar ik - als gevolg van een lekke band in het eenzame Staphorsterveld - om 2 minuten voor 8 arriveerde en Dinsdag moest heel Nederland om 8 uur binnen zijn, wijl de uitzonderingstoestand, de staat van beleg, is afgekondigd.

Zoals men weet, was het uur waarop men algemeen binnen moest zijn vastgesteld op 10 uur ("*stoute*" steden, zoals Leeuwarden en Sneek, om 8 uur). Juist Maandag was dit vervroegd tot half tien en sinds Dinsdag is het nu 8 uur. Ook Woensdag vorderde men in Meppel opnieuw fietsen, in sommige straten zelfs huis aan huis. In de Woldstraat stapten ze regelrecht het huis van een NSB-er binnen, die een prachtige damesfiets met vooroorlogse

banden voor de goede zaak moest afstaan. Wat voor reden had zijn vrouw om tranen met tuiten te huilen?

Mijn gastheer heeft mij echter langs sloppen en stegen en vieze omweggetjes veilig uit de stad geloodst en zonder mankementen bereikte ik langs binnenpaden Steenwijk, vandaar langs de hoofdweg Heerenveen & toen per treintje Leeuwarden. Ik had onderweg maar drie keer een lekke band!

Het bleef niet bij fietsen, ook paarden en wagens werden gevorderd; voornamelijk in de streken, waar militaire colonnes strandden, zoals bij Zwolle, Meppel en Steenwijk, maar ook in Leeuwarden, waar op 5 September alle eigenaars van paarden hun merries tussen de 4 en 15 jaar moesten voorbrengen op de Veemarkt. Het is te begrijpen, dat weinigen hun fiets, paard of wagen ooit zullen terugzien.

In Meppel zijn Duitsers geweest, die een lekke band hadden en die daar hun gestolen fiets voor vijf gulden verpatsten om bier te kunnen kopen (velen hebben anders niet dan francs), terwijl zij een anderen fietser weer zijn rijwiel afhandig maakten. In Steenwijk liepen twee Duitsers met fietsen, waarvan een band lek was. Er naderden twee *Landwachters* op berijdbare vehikels. De Duitsers namen hen die af en stopten hun de kapotte fietsen in de hand.

Van verschillende plaatsen hoort men, dat de Duitsers hun gestolen waar tegen een “*spotprijs*” verkopen om aan “*Trinkgeld*” te komen. Op het Velperplein in Arnhem werden Zondag flessen cognac g verkocht voor f 5. Op de IJselkade in Zutphen deden zij voor een tientje een fiets van de hand. Trouwens, de nadering van de geallieerde

legers heeft ook hier op de zwartehandelprijzen haar invloed! Zo hoorde ik vanmiddag, dat de melkbonnen (1³/₄ liter 2%'s melk), die hier een week geleden nog f 1.85 deden - in Amsterdam een rijksdaalder! -, in prijs gedaald waren tot 60 cent. De zwartehandelaren, die voorraden hebben, krijgen de kous op de kop. Het zal trouwens eens tijd worden ook!

Zutphen 8 September 1944

Vandaag minder gerij. Wat rijdt vlucht niet meer zoals in den beginne, maar 't is een leeghalen van het land. In de Laarstraat worden bussen en auto's met kranten dichtgeplakt; we mogen niet zien, wat er weggesleept wordt. Bij Reesink (metaalhandel) worden auto's, karren en tramwagens volgepakt met vliegtuigonderdelen, schoppen, houwelen, enzovoort. Uit het Koelhuis slepen ze massa's vlees.

Gisteren zijn er veel fietsen gekaapt of geruild voor slechtere. Een man zou trouwen in Den Bosch, vandaag & wilde op de fiets erheen. In Brummen werd zijn fiets gevorderd, waarvoor hij een met slechte banden terugkreeg. In Dieren werd hem die weer afhandig gemaakt en hij kreeg een fiets met massieve banden ervoor in de plaats. Hij is toen in arren moede maar teruggekeerd!

De Duitsers stelen koeien en varkens uit de wei en slachten ze langs de weg [...]. Heel wat mooie paarden en zelfs wagentjes worden zomaar opgeëist, ze trekken hier in groten getale voorbij. Een ellendig gezicht. Vandaag passeerde veel rupsbanden tractie, groot & klein. Op bijna alle passerende auto's zien we fietsen &

landbouwwerktuigen gestapeld. Gasloze uren gaan in: 6.30-8.30 & 11-13 & 17-19 uur (Landelijk).

8 September 1944

Ik geloof, dat we weer eens bij de neus genomen zijn; dat we voor de zoveelste maal het slachtoffer zijn geworden van de “zenuwoorlog”, die nog steeds opgeld doet. Men weet nu namelijk op straat te vertellen, dat de voorhoeden van het Amerikaanse leger het Albertkanaal tussen Antwerpen en Leuven bereikt hebben, wat dus zou betekenen, dat zij nog niet op Nederlandse bodem staan, dat de gesprekken met de reeds bevrijde plaatsen Eindhoven en Maasbracht uit de duim gezogen zijn. In elk geval heeft deze “*Nervenkrieg*” zijn invloed op de Duitsers en hun satellieten in de bezette gebieden, die in wilde angst vluchten. Inderdaad: onder de vluchtende Duitsers heerst een paniekstemming.

In Zutphen kwamen soldaten aan, die nog met angst en beven vertellen van de Amerikaanse aanvalsmachines in Frankrijk. Zijn troep was blootgesteld geweest aan een moordend vuur en een verschrikkelijke bommenregen, maar ze hadden geen Amerikaan gezien. Tenslotte waren de Amerikaanse tanks tevoorschijn gekomen, monsters van zes meter breed met één meter brede rupswielen. Ze spuwden vuur en vlam en maakten de Duitse tanks als lucifersdoosjes.

Een medereiziger van mij op de tocht naar het noorden, had op het veer bij Wijhe gesproken met een Nederlander, die in het Duitse legerdienst genomen had. Hij had gestreden in Rusland en in Frankrijk, maar Rusland was volgens hem nog niets vergeleken met wat er in Frankrijk gebeurde. De angststemming onder de

Duitsers, die naar Duitsland snelden, nam nog toe, toen verteld werd, dat de SS-troepen (die Zaterdag en Zondag het eerst door Zutphen vluchtten!) de andere troepen bij de grens ophiielden en hun beletten Duitsland in te vluchten [...].

Het zou bij Hengelo (O) en Enschede een geweldige opstopping zijn. Volgens anderen zouden de SS-troepen de rest dwingen zich te verdedigen, waaruit zou volgen, dat de Gelderse Achterhoek strijdtoneel zou kunnen worden. Ik heb echter nergens aan de IJsel enig werk aan verdedigingsgordels gezien. Het zou bovendien te bezien zijn, of er zo één, twee, drie orde in de chaos te scheppen zou zijn. Wat er passeert, zijn doorgaans de erbarmelijke resten [...] van gehele divisies, compagnieën, enzovoort.

Zo stonden op de Boompjeswal te Zutphen ongeveer 20 auto's, die, naar verluidt, het overblijfsel zouden zijn van 4 divisies of te wel 80.000 man! In Meppel passeerden 9 man in 4 auto's, het restant van een hele compagnie, dat nog aan de omsingeling bij Le Havre zou zijn ontkomen.

Men zal goed doen, deze cijfers met een korreltje zout te nemen! Het gerucht speelt momenteel weer een grote rol. Enkele voorbeelden: In Zutphen was men er Dinsdag van overtuigd, dat de Amerikanen Nijmegen hadden bereikt. Dinsdagmiddag was ik in Zwolle & daar wist men met stelligheid te verklaren, dat Zutphen bevrijd was. In het Staphorsterveld bij Meppel wist men de Amerikanen Zwolle al voorbij en in Steenwijk nam men voor waar aan, dat de strijd om Meppel begonnen was!

Naarmate de Bevrijdingslegers naderen worden de *Landwachten* bevreesder en durft de bevolking driester tegen deze zwarte plaag op te treden. Zaterdag 2 September 's morgens om half tien kwam een *Landwacht* aan het buffet van het station Zutphen de sleutel van het toilet vragen. Het duurde lang voordat hij hem terugbracht en de buffethouder besloot op onderzoek uit te gaan. In de W.C. vond hij de *Landwacht*-uniform, compleet met dolk en pet. De man zelve was, waarschijnlijk in een daartoe meegenomen burgerpak, verdwenen.

In de daaraan voorafgaande week kleepte de bevolking van Rauwerd (Fr). drie *Landwachters* tot op het hemd uit en dwong hen door het dorp te lopen, waarop ze weggejaagd werden. In Hengelo (G) had een *Jan Hagel* nog de euvelmoed om een inwoner, die om kwart over tien nog op straat liep, neer te schieten. Zijn hartje zal nu ook wel van rikketik gaan - àls het nog rikketik!

Maandag 28 Augustus hielden partizanen bij Joure een auto aan, die de in Sneek "*gevorderde*" radiotoestellen vervoerde. Zij overgoten haar met benzine en staken de inhoud in brand! In Utrecht is enkele weken geleden een man aangehouden, die een convocatie bij zich droeg van een vergadering van vertegenwoordigers der illegale pers. De Duitsers zetten het vergaderlokaal af en kregen van bijna elk ondergronds blad een vooraanstaand medewerker in handen.

De vrouwen van de meeste NSB-ers in Friesland hebben de wijk genomen. De NSB-ers zelve zijn in Leeuwarden verzameld in de Vijverschool, waar zij tot *Landwacht*

“opgeleid” worden. Er zijn erbij, die de 60 gepasseerd zijn!

In Driesum (Fr) had een boer beloofd zijn beste koe te zullen slachten als de vrede op komst was en het vlees onder de bevolking te verdelen. Men meende, dat dit ogenblik nu aangebroken was. Dinsdag (5 dezer) verrichtte de slager zijn werk & Woensdagmorgen om 2 à 3 uur kreeg iedere inwoner zijn portie thuisbezorgd!

Het Provinciaal Electriciteits Bedrijf in Friesland zit bijna zonder kolen. In de krant wordt aangedrongen op de uiterste zuinigheid. Komt er geen aanvoer meer, dan is een spoedig uitvallen van de elektrische stroom te verwachten. Ook het waterleidingbedrijf worstelt met kolennood. Het schrobben van straten e.d. met leidingwater is al verboden!

Twee weken geleden werden de treinen plotsteling onveilig gemaakt met door Duitsers en zwarten, die alle weerbare mannen, die tot het “*Intellect*” gerekend konden worden, arresteerden. Met “*Ausweisen*” werd geen rekening gehouden.

Enkele weken geleden werd overdag een zware aanval gedaan op Soesterberg. Door de harde wind woei de rook van de bommen, die de hoeken van het vliegveld aangaven, echter over de bebouwde kom van Den Dolder, waardoor een groot aantal bommen (1.300!) op deze villawijken terecht kwam. Ook het huis van Lien's tante Ine (Dr. J.C. Boswijk) werd vernield. In de tuin, waar zij dekking zochten, vielen 4 zware bommen.

Het was door de rook en het stof niet mogelijk ook maar iets te zien. Tante Ine richtte zich na iedere lading op en vroeg of ieder nog leefde. Haar dochter Baukje lag na afloop tussen twee diepe kraters in! Niemand kreeg echter letsel. Oude Opa & Oma Schurer zijn na dit bombardement naar Friesland gegaan per taxi. Deze reis (Den Dolder-Herbayum) kostte hun, mede omdat zijn geen doktersverklaring hadden, F 215! Zondag jl., 3 September, had Den Dolder opnieuw te lijden, do van een voor het vliegveld Soesterberg bedoeld bombardement. O.m. zou ditmaal een barak of vleugel van de Willem Arentzhoeve getroffen zijn.

Tijdens mijn fietstocht Zutphen-Friesland zag ik Dinsdag bij Zwolle een grote open trailer vol Duitse jongens (*Hitler-jugend*) met hun leraren en verzorgsters, de laatste stevig in dekens gewikkeld! Het is niet onmogelijk dat dit de bezetting van het kasteel Eerde was, jongens uit Osnabrück. Woensdagavond hebben partizanen tussen Buitenpost en Visvliet de spoorbaan over een afstand van 50 meter opgebroken. Een trein met voor Duitsland bestemde ossen en paarden ontspoorde; de locomotief kwam in de sloot en enkele wagens vielen uit de rails. De rest is, mèt de Duitse begeleiders, onverrichterzake naar Leeuwarden teruggekeerd.

De Tommies beschoten Dinsdagavond bij de Bozumerdam de boot Leeuwarden-Sneek. Er waren twee doden onder het personeel van de V.E.B. Reinder Brolsma, de Friesche letterkundige, die op de Nieuwe Orde meende te moeten wedden, lijdt aan hevige hoofdkloppingen en heeft zich onder behandeling van een specialist moeten stellen. Hij ziet het kaartenhuisje

ineenstorten! (1948: misschien heb ik hem wat te zwart afgeschilderd).

In Assen zijn enkele weken geleden (enkele maanden ondertussen al) verscheidene arrestaties verricht in verband met de verspreiding van het illegale blad "*Je Maintiendrai*", dat door den boekhandelaar Vroom (fa. Hansma) gedistribueerd werd. Vroom en een medewerker zijn naar Amersfoort vervoerd. De "abonnees" zijn weer vrijgelaten.

In de laatste weken zijn weer talrijke doodvonnissen gepubliceerd. Het aantal niet-gepubliceerde zal echter wel aanmerkelijk groter zijn. Wie als slachtoffers gevallen zijn als represailles voor de aanslag op Schleiffer en de dubbele moord te Birdaard is nog steeds niet bekend. Wel wordt beweerd, dat twee of alle drie zonen van den drukker Van der Wey uit de Schrans te Huizum hiervoor gefusilleerd zijn [...].

Het aantal vliegende bommen op Engeland neemt door de geallieerde vorderingen in Frankrijk en België sterk af. Er wordt gemompeld, dat ook in Nederland startplaatsen voor de V1 in aanbouw zijn, o.a. te Valkenburg en Eindhoven. In Zeeland zijn ook vliegende bommen terechtgekomen, wel een bewijs voor de trefzekerheid! Het gat, dat zij sloegen, moet 1 meter diep geweest zijn....

Er worden tegen Engeland nu ook vliegende bommen gebruikt, die door vliegtuigen gelanceerd zijn. In Engeland eiste in den beginne elke V1 één slachtoffer; nu valt er nog 1 dode op drie vliegende bommen! Dinsdagavond verscheen er een goed geredigeerde en

kunstig nagmaakte pseudo "*Friesche Courant*", geheel gericht tegen de bezetters, NSB-ers en hun methodes.

Gisteravond woedde hier een hevige storm, waardoor verschillende personen te water geraakten en verdronken. In totaal zijn er, weet men te vertellen, vijf slachtoffers van wie tenminste twee NSB-ers in uniform. 't Is toch maar goed bekeken om de gewone mensen te verbieden, na 8 uur 's avonds op straat te zijn!

Schleiffer heeft in allerijl het Bonifatiushospitaal verlaten en is met zijn familie met onbekende bestemming vertrokken. Ook zijn confrater Lammers is met gezin en al naar veiliger oorden gevlucht. Inwoners van Ternaard vertellen, dat de NSB-burgermeester van Oostdongeradeel, "*Domme Auke*", met de zijnen eveneens de plaat gepoetst heeft.

Westerbork (NSB-ers, Joden)

Men meent hier in Leeuwarden alweer Joden gezien te hebben, die uit Westerbork ontslagen zouden zijn omdat het kamp zou worden ingericht tot toevluchtsoord voor NSB-ers [...]. Het lijkt mij vrij onwaarschijnlijk. In Meppel hoorde ik nl., dat de laatste bewoners van het kamp per trein via Bentheim naar Duitsland getransporteerd zijn. Deze inlichtingen zijn vrij betrouwbaar.

Zo werd mij verteld, dat de rijkste Joden zich het langst in Westerbork hebben weten te handhaven. Het ontbrak hen volgens daar gedetacheerd geweest zijnde marechaussees aan niets, ja, deze elitekampbewoners hadden het beter dan het gros der Nederlanders buiten het prikkeldraad.

Wanneer er een trein met Joden naar Duitsland of Polen vertrok (de namen van de slachtoffers werden een uur voor het vertrek eerst bekend gemaakt), leefde het hele kamp wel mee in de droefheid, maar 's avonds was er alweer een groot feest, cabaret of concert, waaraan vooraanstaande Joodse artiesten meedewerkten en waar men lachte, zong en dronk als was er geen trein met hun lotgenoten op weg naar de martel- en slachtkampen. Toen vorig jaar de mode voor de dames plotseling lange broeken voorschreef, waren de Joodse jongedames in Westerbork er als de kippen bij om aan deze modegril te voldoen.

Nederland heeft in de laatste jaren zich veel met de Joodse landgenoten moeten bemoeien. Honderden Joden zijn bij Christenen ondergebracht, die daardoor met eigen leven speelden. Hoe vaak is het echter niet gebeurd, dat deze Joodse ondergedokenen met de belangen van hun weldoeners spotten, ja sommigen moedwillig verrieden, als zij hun zin niet konden krijgen? We zullen ons ervoor moeten waken, hen straks als martelaren in het vrije Nederland te ontvangen!

[De redactie is deze mening in zijn geheel niet toegedaan! Bovengenoemde tekst komt dus geheel voor rekening van Keimpe Sikkema. Omwille van het presenteren van het complete dagboek handhaven wij deze tekst, echter met veel moeite. Wij vragen hierbij uw begrip.]

Vorige week heeft men den NSB-commandant van het Arbeidsdienstkamp te Staphorst uit het kamp gelokt met de mededeling, dat enkele van zijn jongens een appelhof

plunderden. Buiten het kamp werd daarop een schot op hem gelost, dat hem echter niet doodde. De kogel ging het ene wang in en het andere uit. Als represaille zijn daarom Woensdag 30 Augustus 23 gijzelaars opgepakt in Staphorst, onder meer Heite's collega Boomen.

Een medepassagier van me vertelde me Woensdag, dat een vrouwtje in Staphorst Dinsdagnacht niet geslapen had omdat ze haar man en zoon uit Amersfoort thuis verwachtte. Immers: Amersfoort was al door de Amerikanen bevrijd!

Internationaal-“*politisch*” gaat de zaak er voor Duitsland steeds somberder uitzien: Roemenië verklaart Hongarije de oorlog (een week geleden trad het al in oorlog met Duitsland, de vroegere bondgenoot!). Zweden en Spanje verklaren, dat ze geen asielrecht zullen verlenen aan oorlogsmisdadigers. Er wordt gemompeld, dat de Duitse nazileiders zich al van nieuwe namen en papieren voorzien om aan hun straf te ontkomen en dat zij van plan zijn na de capitulatie een soort “*maquis*”, ondergrondse beweging, te vormen, waarvoor nu al wapens achteruit gelegd worden. (Dit blijkt inderdaad zo te zijn)

Gisteren moet op de telex een artikel geweest zijn, dat naderhand weer ingetrokken is. Hierin werd de houding gelaakt van de NSB-bonzen, die nu in hun auto's de plaat poetsen en de mindere godjes achterlaten. Zij werden daarin gekenschetst als zijnde nog laffer dan de vroegere Nederlandse regering. Die vluchtte tenminste op het critieke ogenblik - zij er al ver voor! Op straat wordt verteld, dat Prins Bernhard, die de leiding van de ondergrondse verzetsbeweging in Nederland op zich

genomen heeft, in België zijn hoofdkwartier heeft opgeslagen.

Hitler zou aan de Geallieerden een scherp ultimatum gestuurd hebben: binnen 3 dagen de bezette gebieden ontruimen, anders zou hij het doen. De Duitsers hebben in Leeuwarden verschillende auto's met chauffeur gevorderd, die op geheel verschillende trajecten in de landdienst moesten doen. Zo moest een jongen uit de Singelstraat naar *Zutphen*. Verscheidene chauffeurs weigerden en doken onder; niet ten onrechte, naar het later blijkt. Een hunner, een man uit de Koestraat van Leeuwarden, verloor nl. zijn leven van bij een van de aanvallen der Tommies op de colonnes tussen Meppel en Zwolle.

Andere chauffeurs, van de Lijempf, moesten de in Leeuwarden gestationeerde Duitse *Blitz- of Funkmädel* naar Duitsland transporteren. Zij hebben hun vrachtje tot voorbij Groningen gebracht en zijn toen ondergedoken!

9 September 1944

Friesland (en ook Groningen en Drenthe) dreigen geheel geïsoleerd te worden. Treinen rijden niet meer naar het zuiden, er komen dus geen kolen en geen grondstoffen voor de bakkers, enzovoort. De winkelvoorraden raken uitgeput. De kolen nood zal zo meteen de gas- & electriciteitsfabrieken lamleggen. De gasfabriek te Leeuwarden heeft al een strenge rantsoenering ingesteld: alleen van 6¹/₂-8¹/₂, 11-13 en 17-19 uur zal gas gegeven worden; ook de elektrische stroom zal zeker gerantsoeneerd worden.

Gemompeld wordt al, dat het water ook op de bon komt & dat er 4 liter per persoon per dag verstrekt zal worden. We zullen dus water moeten hamsteren - of zou het straks ook “zwart” verkocht worden?

De kolennoed zal ook ten gevolge hebben, dat verschillende zuivelfabrieken in Friesland zo meteen met meer zullen kunnen draaien. De ondermelk, die anders met grote tankauto's van de melkfabrieken naar de grote steden vervoerd werd, kan al niet meer verstuurd worden, doordat verschillende auto's gevorderd of beschoten zijn. Dat betekent, dat er straks in Friesland meer melk voor de bevolking beschikbaar zal zijn. Ook aan aardappelen zal het haar niet behoeven te ontbreken, met andere woorden: de Friezen zullen niet omkomen. Anders is het in de grote steden.

In Amsterdam, zo wordt verteld en de verbinding met Amsterdam is via Staveren nog mogelijk, is al sedert enkele dagen geen melk meer, terwijl er ook gebrek aan aardappelen is. Men verhaalde reeds, dat er plunderingen plaats hebben en relletjes zijn voorgekomen. Het feit, dat het vervoer zo goed als lamgelegd is, bezorgt de Friezen al dit voordeel, dat ze boter op de margarinebon kunnen krijgen.

Nog steeds worden de verbindingswegen opnieuw bedreigd; niet alleen door de geallieerde vliegers, ook door de partizanen, zoals blijkt bij de gevallen te Buitenpost en Dronrijp. Bij de laatste plaats was een brug losgeschroefd in de lijn Leeuwarden -Harlingen en de bedieningsmanschappen van de eerste goederentrein schenen ervan op de hoogte te zijn, dat hun trein voorbestemd was om in de vaart te rijden. Inmiddels

kwam echter de brugwachter ten tonele; hij ontdekte de sabotage en voelde zich verplicht er rapport van te maken.

Ook aan de telefoonverbindingen wordt veel sabotage gepleegd. Gisteren gelukte het 't Leeuwarder telefoondistrict zo nu en dan nog eens verbinding met Den Haag en Deventer te krijgen. Vandaag was alleen nog contact met Groningen te krijgen. Uit Hengelo (O) bericht men ons (d.d. 3 September), dat de (Drentse) telefoonverbindingen langs de Duitse grens in de nacht van 30 op 31 Augustus zeer deskundig doorgezaagd zijn. Zij waren echter enkele dagen daarna voor een groot deel weer hersteld.

Men vertelt, dat de Leeuwarder mannelijke bevolking van 18-55 jaar opgeroepen wordt voor de "*spoorbaanwacht*" gedurende 4 uren per dag om sabotage te voorkomen.

In het Handelsblad van Vrijdag 8 September (post-editie) komt een oproep van den provincialen voedselcommissaris van Zuid-Holland voor aan de landbouwers en vervoerders om hun uiterste best te doen, de voedselvoorziening van onze steden, nu de aanvoer van elders moeilijkheden ondervindt, te waarborgen. "*Neemt risico, nu de voedselvoorziening onzer bevolkingscentra uw medewerking nodig heeft*".

In dezelfde aflevering van het Handelsblad komt een bericht van de departementen Handel, Nijverheid & Scheepvaart & Landbouw & Visserij voor, waarin gezegd wordt, dat het de fabrieken verboden is flessenmelk te bereiden, teneinde tot besparing op het kolengebruik te

komen. De melk zal dus gekookt moeten worden, *“voor zoverre daar dan kolen, in de vorm van gas, beschikbaar voor zijn”*, merkt de redactie van het Hdlsbl. heel laconiek op.

De aanvoermoeilijkheden omvatten ook het krantenpapier. De Friesche Courant bevatte daarom vanavond de oproep aan de abonnees, daar het papier schaars wordt, het meelesen met een ander is aangeraden.

Sedert de invasie, op 6 Juni jl., had ik met veel zorg alle Friesche Couranten bewaard. Nu deze serie incompleet dreigt te worden, ben ik begonnen, de voornaamste berichten & aankondigingen eruit te knippen en in deze dagboeken te verwerken.

Het geval te Driesum heeft zich enigszins anders toegedragen. Zwartehandelaars hebben de koe van den boer ontvreemd en onder de bevolking verdeeld. In Wouterswoude haalden zij hetzelfde met een varken uit, dat ze echter wel betaalden.

Zutphen 9 September 1944

Gisteren kreeg ik weer een deel van het dagboek van mijn verloofde Lieny Strubbe uit Zutphen. Het handelt over de 9e September:

“Vannacht was er een reuze lawaai, schieten? afweer? bommen? Het blijkt, dat vliegtuigen hebben geschoten op een Duitse colonne, die op de Buitensingel stond & waar men bij kunstlicht een auto repareerde. Er zijn daar drie huizen geraakt. Een achttienjarige jongen Goldenberg werd ernstig aan het ruggenmerg gewond,

terwijl hij sliep. Zijn benen zijn verlamd; hij is naar Utrecht vervoerd.

Vanmorgen waren er 7 Tommies boven Eefde (nieuwe kazernes). Er werd erg geschoten van beide kanten. Het doel van de Tommies was een aantal schepen in het Twente-Rijn (IJsel) kanaal. Vanmiddag waren er vliegtuigen boven de stad. Een Engelse jager is in de uiterwaarden tegenover de Bult van Ketjen terechtgekomen (& enkele dagenlang daar blijven liggen). Een kwartier later was er pas luchtalarm. Telkens weer waren er vliegtuigen boven de stad & er werd vaak vreselijk geschoten. Driemaal hebben we onze toevlucht gezocht in de kelder. Bij de burens vonden ze een kogel in de tuin.

Vlak na het luchtalarm denderden acht pantserwagens of kleine tanks door de straat. Er zaten 5 à 6 kerels op, die luchtafweer bedienden. Het waren pantserauto's op rupsbanden, die over acht kleine & vier grote wielen liepen. De straten lijdten er erg van. Het afweergeschut is uit de uiterwaarden verdwenen, is er kleiner geschut voor in de plaats gekomen, dat onder struiken verborgen is. Om 12 uur reden 12 grote boerenwagens, door de boeren zelf bemand, naar de stad. Om vijf uur kwamen ze terug, beladen met landbouwwerktuigen als maaimachines & schudders. Waarschijnlijk wordt Reesink leeggehaald. Gisteravond reden ettelijke wagens voorbij met ossen ervoor.

Omstreeks elf uur gisteravond passeerden hier heel wat fietsende Duitsers, zelfs op bakfietsen. Velen reden op massieve of houten banden; sommigen zo op de velg. 't Was een geroep & geschreeuw van je welste. Om half elf

hoorden we bij Zelders aan de deur gepraat. Moeder naar voren om door 't raampje te luisteren. Het bleek, dat twee jonge Duitsertjes aan 't fietsen vorderen waren. Ze hadden bij Zelders aangeklopt omdat daar enig licht uitstraalde. Zelders deed open, denkend dat het een van ons was, & meteen werd er een laars tussen de deur gezet. "Ein Fahrrad!" "Hebben we niet, ga maar twee huizen verder" (daar woont een Rijksduitser!).

Nee, ja, nee, ja. Ze wilden niet weg & de beide oudjes aan 't duwen tegen de deur. "Ik zal hulp halen", schreeuwde Mevrouw & begon tegen de muur te slaan met een wandelstok, waardoor wij angstig in de gang drongen, niet wetend wat er gebeurde. Maar 't had resultaat! De Mofkes, die op eigen houtje aan 't vorderen bleken te zijn, dropen af & staken de weg over, waar ze 't bij onze overburen opnieuw probeerden. Ook tevergeefs! Wij hadden inmiddels onze fietsen veilig achter in de tuin gebracht."

In een begeleidend schrijven vertelt ze verder: "dat trams & treinen daar voortdurend beschoten worden, dat bussen niet rijden & dat de fietsen je onder de bips weggestolen worden (aldus de Haagse évacué van 't Departement van Koloniën), zodat alle verkeer lam ligt en zij niet naar Doetinchem kan reizen, waar ze huishoudkunde lerares is (pardon: landbouwhuishoudkunde lerares!)"

Gedurende vier tweeweekse perioden zullen we slechts een half pond suiker per persoon (per 14 dagen) krijgen: Zelden heb ik een kalenderblaadje gezien met zo toepasselijke spreuken als dat van de "Korenaarkalender" van deze week: De

luchtlandingstroepen: “Wij moeten door het leven gaan als mensen die verlossing brengen. (Albert Schweitzer)” De naar nieuws hunkerende landgenoot: “De tijd brengt alles aan het licht.” De Duitse bezetter: “Hij, die door velen gevreesd wordt, moet noodwendig velen vreezen.”

De partizaan: “Gij moogt de fouten wel, maar niet de mensen raken.” De boer en zijn onderduiker: “Het boerenwerk is het vrolijkste en vol beloften. (Luther)” en “Verbindt het nuttige met het schoone.” De moraal: “Wie overwint door geweld, heeft zijn vijand maar half overwonnen.”

10 September 1944

At, mijn zuster, en ik hebben vanmorgen een angstig avontuur doorstaan. We hadden een fietstochtje gemaakt naar Cornjum - voor de voedselvoorziening, pleziertochtjes laat de bandenpositie niet meer toe! - en waren op de terugweg juist door Jelsum, toen een aantal vliegtuigen (ik telde meer dan 7) in gloeiende vaart naderden. Ze boezemden ons geen angst in, want we reden langs de rand van 't vliegveld en de hele morgen waren enkele Duitse jagers in actie geweest. We waren juist op een kaal stukje weg en zouden juist tellen hoeveel er waren, toen ze neerdoken en met hun boordwapens begonnen te schieten dat horen en zien je verging.

Het waren Tommies..... Wij bevonden ons juist tussen de mitrillerende machines en 't vliegveld, ze doken neer, alsof ze het op ons gemunt hadden. Wij lieten ons met fiets en al in het gras ploffen en kropen op handen en voeten in de sloot, waar we enkele bange minuten

doorstaan hebben. Vooral toen boven ons de granaten van de luchtafweer ontploften, hadden we niet veel hoop er nog ongedeerd af te komen. Nog eens keerden de Tommies terug en At was juist van plan in het water te kruipen, toen er een pauze intrad, waarvan wij profiteerden door naar het dichtstbijzijnde huis te hollen.... We waren beiden erg ontdaan. De Tommies kwamen niet terug.

Op het vliegveld, zagen we, brandde een olietank fel met een dikke, zwarte rookkolom erboven. Verder konden we geen schade aangebracht zien, maar daarom zal er wel heel wat kapot zijn. Toen wij de ingang van het vliegveld passeerden, verlieten de Duitsers het. Of Duitsers - het waren voor het merendeel Italianen met een granaat op de Kepi. Een Duitser merkte heel laconiek op, dat 't wel opvallend was, dat er de hele morgen Duitse jagers in de lucht waren & dat ze op de grond bleven, toen de Tommies er waren!

In de stad was luchtalarm. Een half uur later was er opnieuw luchtalarm, een geweldige Amerikaanse vloot vloog over. Opnieuw beschoten de jagers het vliegveld. De luchtafweer kwam weer in werking en een van de granaten kwam in Huizum terecht, waar hij ontplofte en enkele gewonden maakte. Zij werden door de geneeskundige dienst van de Luchtbeschermingsdienst naar het ziekenhuis vervoerd.

Het is niet de eerste keer, dat de granaten onontploft in Huizum terechtkomen. In de Huizumerlaan en op de sportvelden zijn reeds verscheiden projectielen ontploft; vooral bij het laatste grote bombardement van het vliegveld.

Van At hoor ik zojuist, dat er zes licht gewonden en 1 zwaargewonde gekomen zijn bij de ontploffing in de omgeving van de Aart van der Neer straat.

Nader verneem ik, dat het ongeluk gebeurde in de Adriaan Brouwerstraat. Een Duitse *Flak*granaat ontplofte één meter boven de grond. In Marsum werd de zoon van Mr. Boeles van “*Baensein*”, juist benoemd tot directeur van ‘t Leeuwarder bijkantoor van de Amsterdamse Bank, door een scherf gedood. In Beetgum werden zeven personen gewond

In het gehele land zijn nu ook de laatst aangesloten abonnees van de telefoon nog afgesneden. In Leeuwarden zijn momenteel in het geheel nog 100 aansluitingen. Op drie vrouwenartsen na zijn zelfs alle doktoren afgesneden, dit waarschijnlijk in verband met eventuele hulpverlening aan gewonde partizanen en saboteurs. Vooral in een tijd als deze, waarin het aantal ziekten met de dag stijgt (tuberculose en polio), is het een niet te verantwoorden daad.

Op één en dezelfde pagina van de (slechts twee bladzijden tellende) Friesche Courant van Donderdag 10 Augustus 1944 vond ik berichten over de namen van ter dood veroordeelden en gevallen en het verhaal dat omstreeks half zeven de Tommies voor de derde maal waren teruggekomen. Ditmaal hadden zij het gemunt op de locomotief van het “*melktreintje*” bij Deinum. De inzittenden kregen ruimschoots tijd om zich in veiligheid te brengen. De locomotief werd brandend achtergelaten. Ditmaal lag Maaïke, onze dienstmeid, in de sloot.

Zutphen 11 September 1944

“Gisteren is er niets gebeurd wat het opschrijven waard was. Het was stil op de weg, behoudens wat heen-& weer gerij. Er waren enkele verkenningsvliegtuigen in de blauwe lucht, zoals ook vandaag. Nu rijden er weer veel lege wagens naar het westen, ook paard-en-wagens. Zojuist gingen hier ongeveer honderd in ‘t donkerblauw geklede kleine moffen voorbij met een sterretje op de mouw en een adelaar op de borst, ongewapend met twee moffen ervoor en erachter met ‘t geweer in de aanslag. Ze zijn al vaker al zingende voorbij gekomen. Sommige zeggen, dat het pantserjagers zijn.

Twaalf moffen met ketels tussen zich in gaan nu eten halen. Men zegt, dat ‘t Graffel voor hen moet koken. Zojuist luchtalarm. Moeder en ik waren op de Bernhardlaan om een brief te posten en voor achten nog even een paar warme voeten te lopen, toen we vier vliegtuigen hoog naar het zuidoosten zagen overvliegen. Toen we op de brug bij de wandelweg & op het paadje langs de Berkel liepen, kwamen ze terug. We zagen er één duiken in de richting van de Emmerikseweg. Meteen een geschiet van vliegtuigen en afweer (wolkjes) en luchtalarm. Het was doodgriezelig.

Wij zijn tussen twee dikke bomen op de grond gedoken, tot ‘t schieten over was. Erg! Toen hollen en draven naar de gaten achter ‘t ziekenhuis, maar daar durfden we niet in, uit angst er niet weer uit te kunnen komen. Dus doorgehold en in ‘t ziekenhuis “geschoten”. ‘t Was gauw weer veilig. In de IJsel bij ‘t Harenberg bleken twee Duitse boten beschoten te zijn.

11 September 1944

Vanmiddag waren de Tommies alweer boven het vliegveld. Ze bombardeerden het kort maar hevig; er werd ook hevig geschoten. Ongevallen en resultaten zijn mij (nog) niet bekend.

De geallieerde opmars is in de laatste dagen enigszins vertraagd. Zij veroverden Zeebrugge, Hasselt, Luik, Verviers en de stad Luxemburg en bevinden zich op 12 kilometer van Aken, dat reeds onder het vuur van de Amerikaanse kanonnen ligt. De Britse en Nederlandse troepen, die het Albertkanaal bij Bourg-Leopold en Beerlingen overstaken, rukten op naar de Nederlandse grens & hebben die, naar men op straat weet te vertellen, overschreden.

Nu zal er wel een nieuwe vlucht van NSB-ers komen! De uittocht van NSB-ers uit Holland schijnt de vorige week frappant geweest te zijn. Zo erg schijnt het zelfs geweest te zijn, dat men in de kranten uitvoer tegen deze *“labbekakken”*.

De vrouwen en kinderen zijn voor een groot deel *“geëvacueerd”* naar Westerbork, dat voormalige Jodenkamp. Gemompeld wordt, dat sommige Leeuwarder Joden al op hun basis teruggekeerd zijn. Ook in sommige cafés aan de Lange Marktstraat zijn Hollandse NSB-ers ondergebracht. De beruchte Zwaagwesteinder NSB-er en aanbrenger Hessel Woelinga is ondergedoken. Zijn beide confraters Jan Bergsma en Popke de Bruin zijn opgeroepen om in Frankrijk dienst te doen! In Zutphen is het vertrek der NSB-ers met een schietpartij gepaard gegaan.

Vanmiddag ontving ik een brief van mijn verloofde (Lien uit Zutphen, Warnsveldseweg 35) met het relaas van wat daar gebeurt. Het is het begin van een dagboek, dat ik zo voor en na tussen het mijne hoop op te nemen:

Zutphen 12 September 1944

Er rijdt niet veel vandaag. Wel in westelijke richting; men zegt naar Brabant. Zelders beweert, dat de Amerikanen & Engelsen ons land binnenstromen. Gisteravond zouden ze vlak voor Eindhoven staan. Moet je 't nu geloven? Ik heb vergeten te vertellen, dat er Zaterdag 9 September bij de eerste keer schieten een stel mannen met karren onder de bomen stilhield voor dekking. Er stond een fiets buiten en moeder ging even zien.

Meteen weer geschiet en floep drie mannen achter moeder de deur in. Ze deden meteen de deur dicht en zagen doodsbenuwd. Vooral één oude van plm. 60 jaar bleef lang schuilen, maar hij heeft geen woord gezegd en bleef steeds achter de deur, om die zo gauw mogelijk weer dicht te duwen.

Tot zover die Zaterdag. Ze hebben Valkenswaard. Vannacht staat aan alle uitwegen der stad Landwachters om de mannen tussen de 16 en 60 jaar, inwoners van Zutphen, te verhinderen, de stad te verlaten. Wat betekent dat? De gasbekorting is lastig. Men zegt, dat zelfs de kolen van particulieren gevorderd zullen worden.

12 September 1944

Volgens de krant heeft Mussert, "Leider van het Nederlandse Volk", gisteren voor de radio gesproken. Hij

zei, dat hij Maandagavond (4 Sept.) alle districtsleiders op het hoofdkwartier bijeen had geroepen & dat besloten werd om alle vrouwen en kinderen (van leden natuurlijk) in de Zuidelijke & Westelijke provincies, die zich bedreigd voelden, naar de Noordoostelijke provincies van 't land zou zenden. *“Velen zijn gegaan, sommigen vergezeld van hun mannen, die echter de plicht hadden, terug te keren en hun plaats in de Landwacht in te nemen.”*

De drie zuidelijke provincies mochten verder gaan, terwijl in Gelderland bijzondere maatregelen mochten worden genomen. *“Er zijn er geweest, die hun post hebben verlaten, naar hen zien wij niet meer om”*. Verder zeide onze Leider: *“De strijd is zwaar, wij hebben te kampen met de ongunst der tijden. Maar toch leeft in ons het geloof: Hitler wint toch!”* Lekkeeeeer!

Zutphen 13 September 1944

Geen nieuws, zeer weinig gerij. De stad zit vol moffen, evenals Warnsveld. Van de gevreesde razzia's (zie Landwachters hierboven) is goddank niets gekomen. Alleen zijn zo'n 2.000 man(!) opgeroepen om voor de 'Organisation Todt' de IJsellinie te graven. Heel veel mannen ook uit de bedrijven (o.m. Kraan, die zich anders altijd had kunnen vrij krijgen).

Zojuist vertelt Syka, dat de kampen te Amersfoort en Vught leeggehaald zijn en dat de mannen naar Duitsland zijn gebracht. In Vught zouden eerst 14 man (onder wie een Zutphenees) losgelaten en 156 doodgeschoten zijn. Vreselijk! Vóór Eindhoven zwenken ze af naar 't oosten. Weert is gevallen (onjuist, het viel

pas dezer dagen, S.). De IJselbrug moet zwaarder geladen zijn met dynamiet dan in 1940.

13 September 1944

Tot de “labbekakken” behoren ook H.J. Kerkmeester, de directeur van de Arbeiderspers, zijn secretaris en H.J. Lindt, de “*hoofdredacteur*”, voor 1940 kunstredacteur van het Volk. Zij namen de vorige week ook de benen. In Arnhem is een aanval gedaan op het station door geallieerde bommenwerpers. Verder werden in die stad razzia’s gehouden op mannen van 14-70 jaar(!) en op meisjes.

In Heerenveen hebben partizanen Zondag 3 September de in het politiebureau opgesloten ondergedokenen bevrijd, na eerst den NSB-er conciërge zelf in een cel te hebben opgesloten. Een politieagent (Mulder) werd meegenomen in de auto. Men vermoedt, dat hij met de bevrijders onder één hoedje speelde.

Toen de vorige week het gerucht ging, dat de Britten Breda bevrijd hadden en Rotterdam reeds waren binnengerukt, werden in Den Haag tal van vlaggen uitgestoken, terwijl de kinderen met oranjevlaggetjes op straat liepen. Men stond in de rij voor vlaggenstokken. Het gerucht liep, dat de geallieerden op die & die dag tussen 2 & 4 uur Den Haag zouden binnenrukken. De Rijswijkseweg moet zwart van de mensen geweest zijn. Ik kan me indenken, dat vele “labbekakken” de plaat poetsten! De beruchte Zwaagwesteinder: nee, ik vertelde al, dat ook Hessel Woelinga was ondergedoken!

In Quatrebras riepen de Duitsers verschillende mensen op om gaten te graven, enzovoort. Slechts weinigen

kwamen. Daarop vorderden zij via den NSB-burgemeester een bevel uit, waarbij 85 mensen werden gevorderd. De Quatrebrassters kozen de wijste partij en meldden zich.

De Duitsers schijnen zò vertoornd geweest te zijn, dat het hele secretariepersoneel van Bergum, 13 man, de “*Dolle Dinsdag*” NSB-burgemeester uitgezonderd, het raadzaam achtte om onder water te gaan.

Eenzelfde besluit nam het secretariepersoneel van Dantumadeel, dat zijn medewerking weigerde aan de Duitse eis tot paardelevering. De Leeuwarder burgemeester Schönhard, NSB-er, verleende natuurlijk wel zijn medewerking hieraan d.m.v. een algemene monsterring van paarden. Toen echter bleek, dat deze hele vordering op een fiasco uitliep, is het Dantumadeelster personeel weer opgedoken. In vele gemeenten is deze keuring niet eens gehouden.

Elders liepen controleurs van de crisisdienst langs de wegen om de boeren te weerhouden met hun paard naar de monsterring te gaan. Zelfs op de monsterring zijn de Duitsers nog bij de neus genomen, doordat zij niets noteerden. Vele eigenaars, wier paard aangewezen werd om de Duitse overwinning te helpen bespoedigen, zijn doodkalm met hun beestje naar huis gewandeld.... Wat de Duitsers kregen was een vreselijk soepzootje en dat verongelukte nog met de trein bij Buitenpost

Bij dit treinongeluk kantelden een paar wagens met zakken bakkersmeel & havermout, dat de Duitsers uit Koopmans Meelfabrieken te Leeuwarden naar Duitsland trachtten te “*evacuëren*”. De boeren hebben onder deze “*veiligheid*” blijkbaar iets anders verstaan dan de

Duitsers en wisten ongeveer 80 zakken “*achterover te drukken*”.

Als gevolg van de partizanenactie op de spoorbaan Leeuwarden-Groningen moeten ook de inwoners van Zwaagwesteinde wachtlopen op de lijn & wel van de brug over de Zwemmer tot de grens met Kollumerland. In Achtkarspelen moeten alle bewoners langs de spoorbaan wachtlopen, behalve de inwoners van Buitenpost....

Zojuist wordt verteld, dat hier in het geheel geen treinen & trams meer rijden.

Bij het bombardement van Maandagmiddag zijn bommen terechtgekomen op de weg Marsum-Beetgumermolen en tussen aardappelrooiers op het bouwland. Een vader en twee zoons werden gedood, een ander verloor beide benen [...]! Bij de beschieting van Zondagmorgen, waarvan wij getuige waren, moeten ook twee Duitse jagers, die juist trachtten op te stijgen, vernietigd zijn.

Een jongen, die enkele weken geleden met een colonne uit Frankrijk kwam en in Nijmegen de benen nam, dook onder bij kennissen in Leeuwarden. Hij kon echter niet wennen aan de rust, stilte en werkeloosheid en heeft zich weer in Nijmegen gemeld. Dat wordt ook een probleem na de oorlog!

Zutphen 14 September 1944

Zeer weinig gerij. In de stad zagen we ongeveer 100 moffen (ik dacht ‘Grüne’, maar hoorde dat ‘t ‘Feldgendarmerie’ was). Oude kerels (Duitse) op de fiets, zwaar bepakt, gingen van Warnsveld uit de brug

over, naar eerst “half Zutphen” leeggekocht te hebben. In de stad was een ‘bekkenslager’ (In 1930, toen wij in Zutphen kwamen, kende Zutphen nog z’n stadsomroeper, die een groot geelkoperen bekken had.

Hij verdween spoedig daarna) aan het omroepen, dat alle winkeliers van 18-50 jaar opgeroepen werden voor de arbeidsinzet & dat ze zich morgenvroeg om 7 uur op de IJselkade moeten verzamelen. Zeker voor verdedigingswerken.

Vandaag hebben ze gegraven achter de Mars bij de gasfabriek & gaten gemaakt langs de Deventerweg. Het zware geschut bij de IJsel is weg. Op de IJselbrug zou gisteren geschoten zijn op samenscholende mensen. Bij Maastricht zijn ze over & bij Zeeuws-Vlaanderen staan ze vóór de grens.

In de Laarstraat bij die NSB-garage staat het vol kapotte militaire wagens. Syka vertelt, dat het de vorige week in Leiden, Den Haag & Rijswijk een gekkenboel geweest is. Ze gingen de geallieerde troepen al tegemoet met bloemen en vlaggen. In Leiden had iedereen de vlag uit

Zutphen 15 September 1944

“Dolle Dinsdag”. Ze (de Zutphense burgers) graven bij Steenderen en Baak. De burgemeester (NSB-er) is er steeds bij om toezicht te houden. Ook de zwarte jongens, die wij laatst gezien hebben, de Hitlerjugend uit Vorden, graaft hard mee. Alle bussen van de Gelderse Tram zijn gevorderd. Maastricht is gevallen!

Even voor achten (speruur!) stonden we nog bij Zelders op de stoep te praten met Zelders zelf, zijn vrouw & de evacu . Syka stond nog een huis verder, bij Kardijk. We zeiden juist tegen elkaar: “Kom, ‘t is ook 8 uur geweest; we moeten naar binnen”, toen een militair autootje op ons aan kwam rijden.

We hadden ‘t eerst niet eens in de gaten, tot een van die kerels begon te schreeuwen en te razen, dat we naar boven binnen moesten gaan; ‘t was 8 uur geweest, enz. enz. Eerst tegen ons, toen tegen Syka, die helemaal niets d or had, voor de auto voor onze deur stopte. Zelders ging op z’n dooie gemak naar binnen. De militair raasde hoe langer hoe harder en kwam tenslotte de auto uit. Syka, geschrokken, zou vlug het stoepje opwippen, maar viel tot overmaat van ramp, ‘t hoofd in de gang, de trappelende benen boven de straat, die geen houvast konden vinden.

Ik stond achter de deur om die zo gauw mogelijk dicht te gooien en zag de militair verdwaasd naar Syka’s benen kijken en toen woest z’n schreden richten naar de juist dichtgeslagen deur van Zelders. Ik hoorde hem bulderen & schelden en sommeren open te doen.

Daarna een gebons en geluid van scherven: ‘t was ‘t ruitje van de deur, dat sneuvelde. Toen ging hij voor ‘t raam staan dreigen, zodat ze vreesden, dat dit ook in gruzelementen zou gaan en ze deden dus maar open. In de gang hoorden we den man schreeuwen, tieren, razen en vloeken tegen Zelders & de vrouw, wel vijf minuten lang.

Toen droop hij af, stapte weer bij de twee laconiek wachtende militairen in en verdween, ons achterlatende in een zeer opgewonden stemming en moeder in een zenuwachtige, angstige toestand. En 't was pas twee minuten over 8! Naderhand vertelden de overburen, dat de militair een bloedende hand had gehad. Ook zij hadden reuze veel plezier in 't hele geval gehad. Ze rijden overdag vrijwel niet meer, maar 's nachts des te meer. De NSB-burgemeester Tesebeld en zijn confrater Ordelman rijden in de auto van Faber.

15 September 1944

Gisteravond vertrok uit Leeuwarden een extra trein (men zegt: een oude Duitse, bestaande in 18 wagons) met de Friese NSB-vrouwen en kinderen naar Duitsland. Verschillende vooraanstaande NSB-ers, o.m. onze buurman Van Dijk, die in een Jodenhuis was gekropen, zijn mee vertrokken. De buurman en zijn gade vertrokken in een koetsje met vier koffers, tal van tassen en pakjes. Zij zullen wel naar Beieren gaan, waar hun dochter, verloofd met een Duitser, al geruime tijd verblijf houdt. Safety first!

De trein vertrok op een uur, dat men niet meer op straat mag zijn; de bevolking heeft de vrienden dus geen uitgeleide kunnen doen. Anders was het in Grouw, waar de vluchtelingen eerder moesten vertrekken. Vooropging een man met een geweer, daarachter kwamen de wagens met vrouwen en kinderen & daarachter volgde het hele dorp [...]!

Van verschillende zijden wordt weer beweerd, dat de in het concentratiekamp te Vught opgeslotenen naar Duitsland overgebracht zijn. De in Sint-Michielsgestel en

Haaren (N.B.) verblijf houdende gijzelaars zouden vrijgelaten zijn.

Op straat weet men te vertellen, dat de geallieerden aan de buitenlandse arbeiders in Noordwest-, West- & Zuid-Duitsland de raad gegeven hebben onder te duiken, bij voorkeur op het platteland. De jongens komen daar in een allesbehalve benijdenswaardige positie!

Het bakken van koekjes en gebak wordt hier met ingang van de komende week gestaakt in verband met de meel- & brandstofvoorraden. Het brood zal dan gebakken worden door de vijf voornaamste bakkerijen van Leeuwarden: *“Excelsior”*, *“De Zelfstandigheid”*, *“Van den Berg”*, *“Vonk”* en *“Schuurmans”*.

De voedselpositie in Holland moet, tenminste wat de steden betref, allerbedroevendst zijn. Dagelijks trekken treinen vol mensen naar buiten om te trachten iets te bemachtigen! Een man uit Bussum is van Leeuwarden naar zijn woonplaats teruggefietst met een zak aardappelen achterop!

De vernietiging op de nieuwe Vechtbrug vóór Zwolle van een Duitse colonne door 40 Tommies, juist voordat ik Woensdag 6 dezer Zwolle passeerde, moet wel radicaal geweest zijn. Leeuwarders, die er sindsdien per fiets passeerden, zeggen, dat de weg daar bezaaid ligt met wrakstukken, veel erger nog dan bij Wezep.

De krant meldt gevechten op Nederlands gebied & wel bij Eindhoven. In de Friesche Courant verscheen een hoofdartikel van Siebe Douwes van de dag daarvoor (Dinsdag 12 dezer), waaruit wel blijkt, hoezeer de heren

hem “knijpen”. Over “landverraad en hoe de NSB-ers moedig gestreden hebben voor het vaderland”.

Inmiddels is de situatie aan de fronten in West-Europa nog geenszins gestabiliseerd. Volgens de Duitse berichten van gisteren & vandaag, door de B.N.O. omgeroepen, zijn de geallieerden ook over de Nederlandse grens getrokken ten zuiden & zuidoosten van Maastricht, waar hevige gevechten de Duitsers dwongen zich op de lijn Maastricht-Valkenburg terug te trekken. De Canadezen, die Brugge veroverden, staan voor de Nederlandse grens bij Zeeuws-Vlaanderen, waar de geallieerde luchtmacht een waare slachting aanricht onder de Duitse troepen, die over de Westerschelde trachten te vluchten.

Algemeen weet men op straat te vertellen, dat de geallieerden op verschillende punten sedert Dinsdag, Duitsland binnengetrokken zijn & wel ten zuiden van Zuid-Limburg, waar reeds (ook volgens Duitse berichten) bij Aken gevochten wordt, bij Prün aan de noordpunt van Luxemburg & bij Trier. De eerste Duitse stad, die in geallieerde handen viel, was naar men zegt Rötgen bij Eupen. Verder hebben de uit het westen en zuiden in Frankrijk oprukkende Amerikanen zich nabij Dijon verenigd. Frankrijk & België zijn daarmee zo goed als bevrijd.

Het laat zich aanzien, dat men nu alles zal zetten op de aanval tegen de Duitse *Westwall*, de *Siegfriedlinie* & ons land voorlopig links zal laten liggen, letterlijk èn figuurlijk! Aan de andere kant geeft het overhaaste NSB-vertrek te denken & ook de lucht activiteit boven het noorden wettigt nog de vraag: zal men een (lucht)-

landing proberen in Noord-Nederland? Ik voor mij acht die kans zeer gering.

Zutphen 16 September 1944

Ze rijden weer wat meer. De Zutphense burgers graven nog in Baak en Steenderen. Burgemeester Tesebeld heeft zelf voor een groot deel de leiding. Hij tracht 't ene ogenblik lollig te zijn en dwingt op 't volgende moment iemand onder geschreeuw, geraas en gevloek met de revolver tot werken. Als iemand hem niet groeten wil, laat hij de man b.v. driemaal rond zijn auto draven en steeds "Dag burgemeester Tesebeld", "Dag burgemeester Tesebeld" zeggen.

Hij ontziet niets en niemand. Een man, die niet van huis kon omdat zijn vrouw al jaren ziek is en 't dienstmeisje met diphterie te bed ligt, werd niet te woord gestaan en moest werken, evenals een 67-jarige, die per ongeluk was komen opdagen. Ook morgen (Zondag) moeten ze doorwerken. Zojuist weer de bekkenlager: alle boten, groot en klein, moeten morgen 9 uur naar het kanaal gebracht worden, 5 kilometer van Zutphen.

Zutphen 17 September 1944

Vanmorgen vroeg Dicky al voor de deur om met Gé te helpen, de Iselaboten naar Almen te brengen. Ze zou over een uurtje terugkomen, maar we hebben haar niet weer gezien. Om 9 uur plots geschiet van Tommies, voordat we in de gaten hadden, dat ze er waren. Wij in de kelder; 't duurde lang deze keer.

Van Bonzel zei, dat een trein geraakt was, want we hoorden hevig stoom blazen. Er moeten twee kapot zijn, één tussen Zutphen en Dieren en één tussen Zutphen &

Lochem. Men zegt, dat de ondergrondse beweging het spoorweg `viaduct in De Steeg heeft laten springen, anderen spreken van 't spoorwegknooppunt bij Arnhem.

Om half twee was er luchtalarm, maar we hoorden niks. Moeder opende de achterdeur, toen er plots dichtbij hevig geschoten werd. Nog nooit zijn we zo snel in de kelder geweest! Gé, die opgevouwen in de voorkamerstoel zat, was er tegelijk met ons en vader, ingepakt op de divan, had zich zelfs snel los kunnen worstelen. Het ging ook raar, daarbuiten!

Wij hebben nog nooit zo'n lang schieten en afweer meegemaakt. We hoorden 't gegier van een vallend vliegtuig en twee doffe bonzen van bommen of zo. We horen naderhand, dat 't gemunt geweest is op de afweer aan de IJsel. Nadien zijn we vandaag nog wel vijf keer voor schieten in de kelder geweest. Wat is er toch gaande?

Nu staat er voor de Watertoren een versperring van prikkeldraadblokken & alle auto's worden aangehouden. De hele morgen hebben vliegtuigen de lucht hoog doorkruist, ongeveer 200 in formaties van zes veelal. Verder is 't electrisch van kwart voor elf tot kwart voor één uit geweest, nu - 't loopt tegen de avond - weer. Er heerst een zenuwachtige spanning alom.

Zojuist een waarschuwing: de IJselbrug zal de lucht ingaan en eenieder zet deuren en ramen open. Ze zeggen, dat men een invasie verwacht. Op aandrang van Gé zijn we aan 't pakken geslagen voor eventuele

snelle evacuatie, terwijl moeder weer van alles in de kelder sleept.

Boven Nijmegen zijn vanmorgen 1.000 vliegtuigen geweest. Er gaat ook weer meer voorbij: militairen & meiden; de Rijksduitsers hebben aanzegging gekregen om te vertrekken. Pantserwagens, ook een kapotte. Alles naar 't oosten. Ze zijn geland! Er zijn parachutisten neergekomen ten zuiden van de Lek en in Brabant en Limburg! Wij zijn de stad in geweest. De markt zou vol Nijmeegse NSB-ers staan, maar er is niks te zien.

Alleen vier luxe auto's met hoge NSB-pieten, hun vrouwen en pakkage. In de Laarstraat vertelde een vrouw ons, dat toen ze op ziekenbezoek was in het roomse ziekenhuis er twee zwaargewonde Duitsers uit Doesburg kwamen. Een hogere Duitser had gezegd: de gevechten waren dichterbij dan we dachten.

Het licht is nog steeds uit. We hebben de petroleumlamp en kaarsen opgezocht. Ook de kraan loopt niet meer, alleen in 't sousterrain. De pomp werkt natuurlijk elektrisch. Ook de Eefder sluizen konden niet werken tijdens dat botenvervoer. In de schemering zaten we te kijken naar wat er allemaal naar Duitsland ging. Veel wagens, net als twee week geleden, ook vijf grote benzinetankauto's & losse vaten in autootjes.

Om kwart over acht zag ik plotseling licht aan de overkant. Wij proberen en ja! —gejuich! De overkant zag ons weer & zo werd overal het licht geprobeerd. Enig!

17 September 1944

Alle berichten wijzen erop, dat Nederland waarschijnlijk een historisch slagveld zal gaan worden. Volgens de geallieerde berichten, die op straat maar rondgestrooid worden, stroomt hun materiaal nu al dagenlang Hollandwaarts & zullen de Duitsers de rivieren stellingen in ons land verdedigen. Behalve dat, laten de berichten doorschemeren, dat er nog andere, verrassende gebeurtenissen op komst zijn & algemeen interpreteert men dit aldus: nieuwe geallieerde landingen zijn op komst in het noorden van ons land of noordwest-Duitsland & Denemarken.

Behalve de berichten wijzen ook sommige gebeurtenissen in die richting, o.m. het zware bombardement, dat er in de afgelopen nacht op het Leeuwarder vliegveld gedaan is. Het was een aanval, zo zwaar als ik tot dusverre nog niet heb meegemaakt [...], ook niet in 1940-'41 in Amsterdam. De gehele voornacht hadden de Engelsen druk gevlogen, maar omstreeks twee uur werd ik plotseling uit m'n lichte slaap opgeschrikt door een vreemd geluid.

Het bleek een mislukt luchtalarm op het vliegveld te zijn. Het herstelde zich en toen ik naar buiten keek, zag ik, dat een vliegtuig een tros rode lichtkogels uitwierp, die lang nagloeiden: het sein voor een aanval. We schoten als hazen in onze kleren en meteen huilden ook de sirenes in de stad. We hadden tijd om allen, min of meer gekleed, in de gang te komen. Zelfs Beppe, die nu al een week te bedde ligt met een maagstoornis, was op de been. Toen gierden de eerste bommen neer en de ontploffingen daverden door de lucht. 't Was vreselijk!

We gooiden onze koffers met kleren, die altijd in de gang klaarstaan, naar buiten en smeten alle ramen open, terwijl het lichtte, alsof we midden in een zwaar onweer zaten, waarbij de slagen onmiddellijk op de bliksem volgen. Een kwartier lang zaten we in de hel. 't Huis schudde & dreunde, deuren klapperden en in de achterkamer vielen boeken van de plank. Soms was het, alsof 't gebulder dichterbij kwam, maar eindelijk werd 't rustiger. Een enkele Tommie vloog rond en schoot toen was 't gebeurd.

Van resultaten op het vliegveld was zo van het dak af niets te zien; geen felle branden dus. Vanmorgen hoorden we, dat 't wel vreselijk toegetakeld is; startbanen kapot enzovoort. Er zijn echter ook weer bommen buiten 't veld gevallen, weer bij Beetgumermolen, waar enkele arbeidershuizen achter de herberg & aan de Menaldumerweg in puin gelegd zijn. 6 doden & 7 gewonden zijn hier in 't Diaconessenhuis binnengebracht.

Er zijn in ons land aanzienlijke versterkingen van de Sicherheitsdienst aangekomen. Het verluidt, dat ze morgen zullen beginnen met het oppakken van alle mannen van 16-50 jaar, die geen volledige dagtaak hebben.

Van een boer hoorde ik, dat de verzetsgroepen in Friesland de boeren opdracht gegeven hebben, sabotage aan dorsmachines te voorkomen en al het graan te dorsen, omdat in Friesland hongersnood dreigt. De bakkers zouden nog voor 14 dagen graan hebben. In de eerste "noodkrant van de Friesche Courant" staan verschillende publicaties van den waarnemenden

voedselcommissaris ten aanzien van de bakkerijen. Ook de fabricage & verkoop van consumptie-ijs is verboden.

Inderdaad schijnt het vliegveld grondig geraakt te zijn, vooral het noordelijk deel. Men is begonnen te bombarderen bij Engelum-Beetgumermolen, waar verscheidene treffers buiten het vliegveld kwamen op wegen, in bouwlanden en op huizen in Beetgumermolen. In één woning werden drie kinderen uit één gezin gedood [...]. In Engelum kwam een blindganger in de school.

Hoewel ik een dagaanval prefereer boven een nachtelijk bombardement heeft dit laatste het voordeel, dat er op het veld zelf geen Nederlandse arbeiders werken tijdens de aanval. Vooral nu is het van belang, omdat de Duitsers er opnieuw tegen het landoorlogsreglement in toe overgegaan zijn, gevangenen uit de Leeuwarder gevangenis op het vliegveld te werk te stellen! Dagelijks ziet men ze er op een auto heengebracht worden.

Het bombardement van vannacht is inderdaad een onderdeel geweest van grote operaties, want vandaag zijn, na een zwaar bombardement door 750 - 1.000 Amerikaanse bommenwerpers, grote eenheden Geallieerde parachutisten in Holland geland (Arnhem). Waar precies is mij nog niet bekend; we moeten het nieuws op straat opvangen & daar is men, al wordt er kostelijk vrijgevig mee rondgestrooid, er erg karig mee. Waarschijnlijk kwamen zij neer in het gebied tussen Rijn/Lek en Maas/Waal. Het worden spannende, gevaarvolle dagen voor ons land, maar: de Bevrijding is op mars!

De krant meldt, dat de V1weer actief geweest is boven Engeland. Berichten uit Den Haag laten ons weten, dat dit monster tegenwoordig afgeschoten wordt uit de duinen bij Wassenaar. Het maakt een vreselijk lawaai. Wassenaar zou grotendeels geëvacueerd zijn.

Siebe Douwes de Jong, de tegenwoordige hoofdredacteur van de Friesche Courant, schijnt een overtuigd nationaalsocialist te zijn, “stekeblind” voor wat er gebeurt, aldus een zijner dagelijkse medewerkers. Hij is van zins te blijven, zolang de Duitsers hier blijven. Overigens moet hij niet haatdragend zijn, zoals vele andere fanatici. Toen hij de pseudo-Friesche Courant in handen kreeg, zei hij tot die collega: “Dat moet een kind in zijn boosheid gedaan hebben”. Geruchten, als zou hij vreselijk kwaad naar de Gestapo gelopen zijn, missen alle grond van waarheid.

Het niet of slechts gedeeltelijk rijden van de treinen is niet slechts te wijten aan gebrek aan materiaal, maar meer nog aan het onderduiken van verschillende machinisten en andere leden van het treinpersoneel [...]. Het zal voor de spoormannen nog wel moeilijker worden, nu - naar men op straat beweert - de regering de algemene spoorwegstaking gelast heeft.

De Duitsers zijn geweldig in actie, rijden met allerlei materiaal & camoufleren hun auto's met takken. 't Is elf uur, 's avonds. Er passeren grote colonnes langs ons huis aan de Noordersingel.

Zutphen 18 September 1944

Gisteravond hebben we Syka's bed op Gé's kamer gezet voor de veiligheid. Ik ben met tegenzin in mijn bed bij 't

raam gestapt, maar kon ook niet slapen van 't geweldige lawaai op straat. Het rijden werd steeds erger. Toen moeder me voorstelde om naar de divan beneden te verhuizen, deed ik 't graag. Neem uw beddeken op en wandel We waren juist bezig, toen er zacht gebeld werd.

Gauw de lichten uit! Weer bellen - niks zeggen - persoon weg. Pff hè! Ik heb verder vrij goed gemaafd, maar moeder sliep niet meer dan twee uren. Veel, nee massa's auto's, tanks, lawaaiig rupsbandenspul, benzinetankauto's, huifkarren met trappelende paarden ervoor, particuliere auto's, lopende mannen en vrouwen (NSB-ers?), alles in 't pikkedonker [...], zonder licht omdat er telkens vliegtuigen waren.

Plotseling een hevig lawaai bij de Buitensingel: botsing. Een hele opstopping voor huis met een reuze lawaai: (Hierbij zij aangetekend, dat zij aan de Warnsveldseweg wonen, de hoofdverkeersweg van 't westen naar Hengelo, Enschede & Winterswijk). Nieuwste bericht van een spoorman per telex: 8 uur, in Arnhem vechten ze om 't station; dan weer in Engelse, dan weer in Duitse handen.

Eindhoven, Tilburg & Nijmegen zouden gevallen zijn. Momenteel staat er een gekke, afgekoppelde wagen met een kanon er bovenop (donkergrijs, vierkant) voor onze deur, wachtend op een tractor. Vannacht is er langs de Emmerikseweg ook zo veel gereden. Eerst veel luxe auto's naar de stad, toen net als hier, vanmorgen troepen stadwaarts (d.i. naar het westen, naar de brug). Bielderman dacht dat 't stoottroepen waren.

Ze rijden veel, o.a. troepen, ook fietsend. Hoofdzakelijk oostwaarts nu. Naar de stad veel Rode Kruis & ook weer die acht luchtafweerpantsers. Gisteren en vandaag fietsenvordering. Maar bij de Buitensoos zouden ze ongeveer honderd fietsen aan de bevolking uitgedeeld hebben, waar ze mee in hun maag zaten??? Het NSB-kringhuis aan de Zaadmarkt moet leeggehaald worden. Vanmiddag een half uur luchtalarm. Van twee tot vijf zijn er weer veel vliegtuigen overgegaan. Heel hoog, zo nu en dan te zien, schitterend in de zon. Dat ding voor huis is weg.

Mevrouw Zelders vertelt, dat in Zaandijk op 10 September negen parachutisten gedaald en spoorloos verdwenen zijn. Moffen woest, namen gijzelaars en schoten er de eerste dag vier dood, waarop ze er weer vier bij namen, zo van de straat. Er zouden nog veel meer volgen, als de parachutisten zich niet kwamen melden. In Amsterdam heeft de schietende Landwacht 200 gewonden gemaakt. Ze vliegen telkens nog weer. Nieuwe troepen zouden tussen Arnhem en Apeldoorn staan??? Engelse krijgsgevangenen in de Hoven ('t westelijk van de IJsel liggende deel van Zutphen)???

Hier eindigt dit deel van het dagboek, dat getuigt van de toenemende haat van de bevolking achter 't front. Juist na de 18e zal de spannende week angebroken zijn voor de bevolking van Gelderland: de strijd om Arnhem begon, die om Nijmegen werd Woensdagavond de 20ste beslist.

Het begeleidende briefje getuigt wel van de spanning, waarin ze daar de 18e al leefden: *“Hierbij 't laatste nieuws uit deze contreien. Het gaat er hard op nu, hoor!*

Ik heb geen lust en fut je uitvoerig mijn particuliere beslommeringen te schrijven, die zijn zo onbelangrijk in 't grote geheel. We zijn in afwachting van de dingen, die komen zullen. Allen vrij rustig. Hopelijk komt er nu gauw een einde aan."

18 September 1944

Hoe de situatie in Nederland zich ontwikkelt, is moeilijk te zeggen; zowel de Engelse als de Duitse berichten - zo zegt men op straat & "men" schijnt nog steeds over verboden nieuwsbronnetjes te beschikken! - zijn uiterst terughoudend. De Duitsers verklaren, dat de brandpunten liggen bij Arnhem, Tiel, Nijmegen, Tilburg en Eindhoven. De Engelsen spreken er alleen van (zegt "men"!), dat dit de grootste operatie op het gebied van luchtlandingen is, die de wereld ooit gekend heeft.

Duizend vliegtuigen zouden de mannen hebben aangevoerd; zij daalden per parachute of in zweefvliegtuigen, die aan de grond gezet en als nutteloos materiaal achtergelaten werden. Er werden zelfs tanks, auto's en houwitsers mee aangevoerd, terwijl voorraden werden neergelaten aan gekleurde parachutes. Terwijl de luchtlandingstroepen tussen en ten zuiden van de grote rivieren daalden, begon het tweede Britse leger zijn opmars Nederland in, om hen te hulp te snellen. Welke vorderingen zij maken, is ons evenmin bekend. 2

Inmiddels is er wel groot nieuws: De Duitse *Reichskommissar* is gevlucht! Vanmorgen om 10 uur passeerde hij Leeuwarden in een auto, waarin hij met vijf andere heren - in burger! - zat. Het nieuws is afkomstig van een van de Poolse soldaten, die de wacht houden bij

de betonnen muur (de “*mauer*-muur”, zoals de Leeuwarders zeggen) aan de Harlingerstraatweg.

Deze Polen huizen in de Villa “*De Peppel*” en spreken wel met de burens. Volgens den vanmorgen dienstdoenden soldaat passeerde om 10 uur een prachtige auto. Hij hield hem aan voor contrôle en kreeg de opdracht, de volgende wagen ongehinderd te laten passeren. “*Dat mag ik niet!*” “*Ik beveel het U! Het is nl. de rijkscommissaris zelf, die erin zit.*” Daarop passeerde de auto met zes in civiel geklede personen. Achterop stond een mitrailleur. Ik zou het artikel van het Handelsblad, handelend over de “*Labbekakken*” minzaam in de aandacht van *Dr. Seiss-Inquart* willen aanbevelen!

Het spoorwegpersoneel staakt! Dit in opdracht van de Nederlandse regering te Londen. Vandaag reeds begonnen de Duitsers hun jacht op het ondergedoken spoorwegpersoneel. Zij maakten daarbij gebruik van de diensten van den NSB-spoorman Visser, een zeer fanatiek iemand, die echter aanvankelijk geweigerd moet hebben. Met de revolver hebben zij hem gedwongen mee te gaan. Hij moet nog kans gezien hebben, den spoorman Zwart te waarschuwen, die daarop met het hele gezin onder water ging & zelfs een deel van zijn huisraad meenam.

Volgens geruchten reden er vanmorgen nog enkele trammen van de N.T.M. Verteld wordt, dat bij Quatrebras iemand tot den machinist zei, dat hij staken moest in opdracht van de Nederlandse regering. De man zei, dat hij ‘t niet wist, maar de burger knoopte zijn jas los, waaronder een automatisch pistool hing. De machinist en het verdere treinpersoneel namen de

benen. De kolen en het vuur werden uit de machine gehaald.

Vanavond heb ik van de Stienseweg af de verwoestingen op het vliegveld gezien, d.w.z. ik kon zien, dat er op het vliegveld verscheidene bomkraters waren en hopen zand lagen. Ruw geschetst is de situatie zo: Bij de Grote Bontekoe ligt een blindganger. Het zuidelijk deel van het vliegveld (het oude, 800 x 800 m²) is zo goed als onbeschadigd. Ook uit de noordelijke hangars schijnt langs de rand een weggetje te zijn, waarlangs de bommenwerpers de startbanen kunnen bereiken. Over het algemeen verwacht men een nieuwe aanval, om ook het zuidelijk deel onklaar te maken. De jagers landen daar nl. nog normaal, gisteren nog twaalf.

Men schijnt geen moeite te doen om de schade te herstellen. Er zijn nl. nog geen burgers opgeroepen; de gewone arbeiders zijn teruggestuurd & zelfs de gevangenen zijn er niet tewerk gesteld. Gisteren hingen er voortdurend grote rookwolken boven het vliegveld. Waarnemers zeggen, dat men een pijl met een boog door de lucht zag vliegen, waarop nieuwe branden ontstonden. Verondersteld wordt, dat men bezig was, materiaal te vernietigen.

Volgens een spoorman zouden vorige week 7 treinen vertrokken zijn naar het oosten, nl. één met levensmiddelen, één met Duitse meisjes en zg. "*moffenmeiden*" en de rest met NSB-ers. Men is het er nog niet over eens, of de laatsten naar Duitsland dan wel naar Westerbork getransporteerd zijn. De mannelijke NSB-ers bleven achter (voor 't grootste deel, althans!)

Ik zei al, dat men van officiële zijde erg schaars is met berichten, zo, dat men van geruchten moet leven. De reden voor deze geslotenheid is, dat men den vijand geen inlichtingen wil verschaffen, waar de troepenmachten zich bevinden. Algemeen weet men op straat te vertellen, dat Valkenswaard bevrijd is en dat de geallieerde landmacht naar Eindhoven oprukt. Volgens krant & “men” werden als eerste Nederlandse plaatsen Vrijdag - of Donderdagavond Maastricht & Eijsden bevrijd. Het grote nieuws van de dagen daarna deed me totaal vergeten, dit te vermelden.

De geruchten willen verder, dat geallieerde luchtlandingstroepen de volgende plaatsen bevrijd hebben: Sint-Oedenrode, Schijndel, Wijchen, Groesbeek, Grave, Renkum & Wageningen. Om & bij Reuzel bij Eindhoven wordt gevochten. Nijmegen & Arnhem, beide plaatsen, die ook in de Duitse communiqués genoemd worden, zouden omsingeld zijn. Utrecht zou tot open stad verklaard zijn; Zeist en Tiel zouden om twaalf uur binnen moeten zijn. Deze berichten komen via een betrouwbare telefoonman & zouden uit alle windstreken telefonisch saam geraapt zijn. Het zal in Zutphen zometeen ook gaan spannen! Nu is wel zeker: Nederland krijgt een lelijke knauw!

19 September 1944

Nederland wordt een groot slagveld! De Duitse berichten spreken ervan, dat er in Eindhoven zware gevechten geleverd worden; in de Betuwe branden steden en dorpen en vooral om de rivierovergangen wordt verbitterd gevochten. Bruggen worden opgeblazen enzovoort. De Nederlands-Duitse berichten (Berichtendienst Nederlandse Omroep) spreken ook van

landingen ten Oosten van Arnhem-Nijmegen; dat wijst dus inderdaad op Groesbeek en misschien ook Westervoort & omgeving. Ik vermoed, dat hier ditmaal meer verwoest wordt dan in België!

De Duitse berichten laten de mogelijkheid van nieuwe landingen doorschemeren. Of zij nu slaan op versterkingen voor de reeds gelande troepen (die gisteren in zo mogelijk nog groter getale zijn neergelaten) of op landingen elders, is onbekend. Er werd op gewezen, dat ook de kustbewaking op haar quivive is. Zou er iets op komst zijn over zee? Behalve in Brabant & zuidelijk Gelderland wordt in Nederland nog gevochten bij Maastricht, Valkenburg, Kerkrade & Simpelveld, waar men ook al in de Duitse *Siegfried*linie doorgedrongen schijnt te zijn, bij Sittard & in Zeeuws-Vlaanderen bij Hulst & Axel, waar - naar men op straat zegt - Canadese en Poolse troepen in actie zijn.

De Amerikanen, die Eindhoven grotendeels ingesloten hebben, "snellen" voorwaarts. Men weet te vertellen met een gemiddelde snelheid van één kilometer per uur. Volgens horen-zeggen hebben de Engelse berichten alleen nog maar over de nieuwe operaties gemeld, dat Valkenburg & Aalst (ten zuiden van Eindhoven) bevrijd zijn & dat de grondtroepen bij Eindhoven contact hebben met de luchtlandingstroepen & de stad binnendringen. De Duitsers hebben de Philipsfabrieken leeggehaald & de burgers zelfs gedwongen, daaraan mee te helpen.

Het schijnt met gas & electriciteit inderdaad spaak te zullen lopen. Zelfs de gezamenlijke verzetsorganisaties schijnen een beroep op de Friese bevolking gedaan te

hebben, in haar eigen belang zuinig te zijn. Behalve de reeds lang ingevoerde rantsoenering van electriciteit zijn, wat het verbruik door particulieren betreft, geen nieuwe maatregelen genomen. Wel zijn verschillende voor de voedselvoorziening minder belangrijke bedrijven (o.m. *De Friesche Kip*) afgesneden. Het gasverbruik is opnieuw gerantsoeneerd, zodat men in Leeuwarden slechts het gas kan laten branden gedurende de volgende uren: 7-8, 11-13 & 17-19 uur. In Groningen is het nog straffer: 6¹/₂-6³/₄ (maar een kwartiertje dus & hoe vroeg!), 11-13 en 5¹/₂ -6¹/₂.

De spoorwegstaking is inderdaad algemeen. Er rijdt geen trein en nu ook geen tram meer. Het station ligt daar uitgestorven, er is zelfs geen mens te zien. Het is fantastisch, hoe snel en grondig deze oproep van de Nederlandse Regering, die over de Engelse zender geweest is, bekend was & uitgevoerd is & dat in een land, waar alle radiotoestellen ingeleverd zijn.....!

De Duitsers & hun satellieten worden vuil, laag & gemeen, nu het uur van scheiden komt. Uit het zuiden komen tal van berichten over plunderingen. In Sint Annaparochie hebben zij Zondagavond het huis van den burgemeester van Het Bildt, die geen uitvoering wenste te geven aan de Duitse bevelen & ondergedoken was, met benzine overgoten en in de brand gestoken [...]. In Steenwijk moet momenteel ook iets gaande zijn. Daar is een tandarts, die in de illegale beweging zat, uit zijn huis gehaald, meegenomen naar Diever en daar vermoord.

In "*Het Volk*" van gisteren is bekend gemaakt, dat iedere man tussen de 16 & 50 jaar, die lanterfant, naar Amersfoort & daarna naar Duitsland gestuurd zal

worden. Is dit onze hoog geroemde vrijheid, waarvoor de NSB blijkens haar affiche strijdt? Overigens blijft het voor mij de vraag, hoè men de lanterfanter in Amersfoort wil krijgen, of, erger nog: naar Duitsland, nu het spoor volkomen lam ligt.

In hetzelfde “*Volk*” wordt van Duitse zijde bekend gemaakt, dat de geallieerde luchtlandingstroepen ten westen van de Rijksgrens & ten noorden van de Rijn geland zijn. Dus in de Achterhoek & op de Veluwe? Ook andere berichten spreken van gevechten op de Veluwe; Ede zou al bevrijd zijn. Nog steeds krijgen wij geen duidelijk beeld van de omvang van de operaties. Algemeen wordt er echter van gesproken, dat deze geallieerde luchtlandingen de meest omvangrijke zijn, die de wereld ooit gezien heeft & de Duitse landingen in ons land (op 10 Mei 1940) verre in de schaduw stellen.

Het is een compleet leger, dat neergelaten wordt, voorzien van tanks, auto's, kanonnen & al wat de artillerie verder maar nodig heeft. Ik ben benieuwd om straks de uitvoerige publicaties daarover te lezen als alles achter de rug is en.... wij er heelhuids afgekomen zijn! Vast staat, dat er geschiedenis gemaakt wordt waar wij bij zijn en weinig van begrijpen. Vooralsnog althans!

Op de brievenbussen in Leeuwarden staat nu aangeplakt, dat alleen nog postverkeer mogelijk is met Friesland, Groningen en Drenthe. Er moet met grote vertraging gerekend worden. Straks vragen we weer: Hoe laat vertrekt vandaag de postkoets naar Groningen?

Zutphen 19 September 1944

Vannacht heb ik weer op de divan geslapen; ik voel me beneden veel veiliger dan daarboven voor de ramen en ik slaap er best. Moeder heeft nog veel vliegtuigen gehoord, vooral in 't zuiden. Ook zoeklichten en een schietpartij boven de stad. Niet meer zoveel gerij. Het electrisch is ook weer uit, men zegt dat de Zwolse IJselcentrale gebombardeerd is. Als gevolg daarvan is er ook geen water.

Ik ben zojuist even de stad in geweest, overal staan groepjes mensen; vreemdelingen met kinderen en koffers en sombere gezichten. Het zijn uit Eindhoven gevluchte NSB-ers, die gistermorgen om acht uur vertrokken zijn en hier via Utrecht heenkwamen. Ze hebben de hele nacht gereisd en arriveerden hier om 9 uur met groepen NSB-ers uit Holland.

Ze overstromen de Markt en de Nieuwstad en kopen de halve stad leeg: ze stikken nl. in alle soorten bonnen [...]. De bakkers moeten dubbel bakken en de winkels moeten openblijven. Vanavond om negen uur gaan ze door met een trein naar Duitsland en nu liggen ze hun tijd te verdoen langs Jacob Damsingel en Berkel, etende en slapende. Ze zijn alle erg fel [...].

Op de IJselkade zijn veel Duitsers, maar er rijden weinig auto's meer vergeleken bij enige dagen geleden. De geruchten gaan, dat er ook troepen geland zijn tussen Doetinchem en Doesburg, terwijl ze verder bij Hoek van Holland en Den Haag neergelaten worden. Seiss Inquart moet vannacht in Zutphen geslapen hebben in het beruchte huis van Duppe.

De hele middag hebben ze (Geallieerden) erg gevlogen; onzichtbaar achter de dunne bewolking. Om vijf uur vloog er een aantal laag over; ze doken en schoten geweldig in de richting Eefde-Gorssel. Later blijkt, dat 't een geweldig luchtgevecht geweest is, waarbij de 30 deelnemers als kraaien door elkaar heen krioelden. Er zouden 4 of 5 neergeschoten zijn, waarvan 3 Duitsers.

Arnhem, zegt men, is nog in Duitse handen. Het ziet er vreselijk uit; vooral aan de Rijnkade moet de verwoesting groot zijn. In Apeldoorn is nog niets te doen, hoewel de Engelsen volgens de geruchten daarheen oprukken. Er rijden weer meer troepen in Westelijke richting.

20 September 1944

“Bij het scheiden van de markt leert men z'n vrienden kennen”.... De Duitsers & hun handlangers ontzien niets meer, nu het uur van scheiden komt. In Doezum in Groningen, juist over de Friese grens, zouden zij drie goede vaderlanders hebben doodgeschoten. Elders in de provincie Groningen steken zij de huizen in brand van hen, die niet met hun samen willen werken. Hiervoor beschreven we al, dat ook de woning van burgemeester Kuperus van Sint Annaparochie dit lot trof.

In Rijperkerk moet in het afgelopen weekend een overval gepleegd zijn op de boerderij van een Hoekstra; een overval door Duitsers, die van de dienstmeid de tip hadden gekregen, dat er twee onderduikers op de boerderij waren. De beide ondergedokenen kregen er echter lucht van en waren er vandoor. De Duitsers dreigden, dat zij den boer en zijn gezin zouden

arresteren, indien de onderduikers zich 's avonds 8 uur niet aangemeld hadden.

De boer wist contact met zijn pupillen te krijgen en dezen wilden zich, om hun gastheer niet in ongelegenheid te brengen, zichzelf aangeven. Dat nooit, zei de boer. *“Zo dicht bij de haven en dan nog stranden? Dat nooit”* en hij ging met het hele gezin mee onderwater. Het verluidt, dat de Rijperkerkster bevolking (na de oorlog) de verklikkende dienstmeid het hoofd kaalgeknipt heeft & op haar gezicht met teer een V schilderde.

In Veenwouden werden onlangs de stationschef & de politie Prins gearresteerd. De eerste, omdat hij gezegd zou hebben, dat een vertraging niet zo erg was, want dat er binnenkort toch geen enkele trein meer zou rijden. Men meent nu, dat zij beiden al gefusilleerd zijn! Prins is totaal onschuldig.

Volgens de Duitse berichten, zijn nieuwe geallieerde troepen in ons land uit de lucht geland. Genoemd worden de gebieden van Dordrecht en de mondingen der grote rivieren, benevens de provincies Utrecht & Gelderland. Op straat weet men te vertellen, dat Eindhoven, Geldrop & Sittard bevrijd zijn & dat de geallieerden van Eindhoven uit een verrassend snelle opmars hebben gemaakt naar het noorden & dankzij het werk van de luchtlandingstroepen, die bruggen bezet hielden, tot voor Nijmegen doordrong. Hierbij zouden 50 km. in 5 uur afgelegd zijn!

De Engelse berichten, zegt men op straat, noemen als steden waar de troepen geland zijn Arnhem & Nijmegen

& laten wel doorschemeren, dat ook elders grote afdelingen uit de lucht geland zijn, die alle flink vorderingen zouden maken. Een P.T.T.-man, die met Arnhem gebeld had, weet te vertellen, dat er verschillende straten in brand stonden. Ons mooie Arnhem!

Gisteren is van Leeuwarden nog een goederentrein vertrokken met een Groninger machinist. Wat de man hier te horen heeft gekregen, moet niet mals geweest zijn!

Maandagavond hebben de *Blitz-und Funkmädel*, die in een deel van het Sint Anthony-gasthuis zaten, een geweldige afscheidsfuif gehad, als gevolg waarvan ze 's nachts het hele gebouw ondergekotst hebben! Dinsdag zijn ze vertrokken als laatste der zich hier bevindende vrouwelijke Duitsers. De *mädel* uit het Stadsweeshuis waren al eerder vertrokken. De Leeuwarder chauffeurs, die haar naar Duitsland moesten brengen, lieten haar achter Groningen in de steek & gingen onderwater [...].

De Duitsers en hun satellieten zijn van plan hun toch al overbelast misdadig geweten nog meer te bezwaren. Zij brengen nl. in Leeuwarden in verschillende grote bedrijven en opslagplaatsen vaten petroleum & benzine onder benevens grote hoeveelheden stro, om straks, wanneer ze het hazenpad moeten kiezen, de zaak in brand te steken. De ploegbaas, die mede met de uitvoering van deze transporten belast is, heeft "de goedheid" gehad, verschillende omwonenden te waarschuwen, daar de brandweer tegenover deze massa-brandstichting straks machteloos zal staan. We gaan een afschuwelijke periode tegemoet!

Het is, meldt de nooduitgave der Friesche Courant, verboden, het electrisch licht te gebruiken buiten de uren, waarop officieel verduisterd moet worden. Het electriciteitsrantsoen wordt met de helft verminderd. Het zal echter moeilijk zijn, dit efficiënt te regelen. Het gas kan men afsluiten; het electrisch gaat moeilijk, al wil ik niet ontkennen, dat het, wanneer de nood hoog komt, heel goed mogelijk is. De krant bevat ook de mededeling van de op straat lanterfantende jongelui.

Zutphen 20 September 1944

Rustige nacht. We gingen om 10 uur al naar bed, na eerst een uurtje bij de petroleumlamp te hebben zitten lezen. De waterleiding doet het gelukkig weer. De Amerikanen zouden via Sittard en Venlo naar Nijmegen opgerukt zijn en ook voor Utrecht zitten??? De geruchten spreken van nieuwe parachutelandingen bij Zwolle. Volgens de Engelse radio zijn Wageningen, Lunteren en de Betuwe al bevrijd en zijn troepen bij Oldebroek en op de Zuidelijke Veluwe geland. Zojuist, 9 uur, vliegen 23 Duitse vliegtuigen laag over van O.N.O. naar W.Z.W.

Om 12 uur passeerden hier vier grote vrachtauto's met krijgsgevangen. Men zegt, dat men al sinds gisteren als reclame met hen rondrijdt. Als je wat zegt of wuift loop je de kans op woedende moffen, die zelfs iemand tegen de grond sloegen. Daarom durven we hen alleen maar toe te lachen. Ze zagen erg bleek en staken twee vingers als een V in de lucht. Enig. Ze zijn khakiekleurig en dragen een donker paars-rood baretje. We waren enthousiast.

Gisteren riepen ze: “Till next week!” en ‘t gaat er inderdaad op lijken, want Zelders vertelt juist, dat ze Nijmegen voorbij zijn en dat de tanks voor de behouden Rijnbrug te Arnhem staan. Volgens anderen hebben ze Arnhem al en zitten voor Velp. ‘t Blijkt naderhand geheel onwaar te zijn!) (Ik mag hier een voorval uit Brummen aan toevoegen. Ook daar passeerden de Engelse krijgsgevangenen.

Een meisje beantwoordde hun V-groet met twee opgeheven vingers en een van de Duitsers in de wagen richtte zijn revolver op haar [...]. Een Engelsman, die het zag, sprong bovenop hem, ontrukte hem de revolver en schoot den Duitser neer. Hij vluchtte, doch werd eveneens neergeschoten. De Duitsers lieten alle krijgsgevangenen voor het postkantoor aantreden en dreigden allen te fusilleren, doch een inmiddels gearriveerde hogere verijdelde dit wrede plan [...].

We horen nu, dat de 186 krijgsgevangenen Canadezen waren en opgesloten zijn in ‘t Levisonpakhuis over de Mars. Ze hebben ze dus wel ten spectacle rondgereden! Er gaan nu autobussen voorbij met Duitsers in allerlei houdingen. Gewonden? Richting Duitsland. Onze NSB-burgemeester heeft de secretarie vanmorgen laten weten, dat hij van de trap is gevallen en niet kan komen. Er zitten nu vier burgemeesters [...] in de stad, nl. ook die van Eindhoven, Nijmegen en Arnhem en zij schijnen ook al lakens te willen gaan uitdelen. De politie bevestigt ‘t bericht, dat ze in Zwolle geland zijn.

Het verhaal gaat, dat er op de Eefder brug contrôle was van de Landwacht. Ze hielden een auto met hoge Duitse officieren aan, de papieren waren in orde, maar bij ‘t

wegrijden zwaaide een der inzittenden met een Amerikaans vlaggetje. Spionnen??

Zojuist kwam er bij onze Duitse buurvrouw een hoge Duitser. Ze moet weg, anders wordt ze zo meegenomen. Om zeven uur kwam er een autootje voor, drie koffers, dekens een pak beddengoed, radio, schrijfmachine, tassen en een pak met pannenspul werden ingeladen. De kinderen in de auto en zij ernaast en zo ging het naar het oosten. Ze wilde niet, was juist nog huilend in de tuin.

21 September 1944

Op straat weet men te vertellen, dat er in Nijmegen, waar nu de tankmacht uit het zuiden de actie van de luchtlandingstroepen heeft overgenomen, en in Arnhem verwoede gevechten gaande zijn om de bruggen van de Waal & de Rijn, “*de momenteel voor Europa belangrijkste bruggen*”. In Arnhem zou het Velperplein met de omgeving in lichtelaaie staan, het Musis Sacrum moet verwoest zijn.

De strijd is vreselijk fel, men weet te vertellen: het felst sinds de slag om Caen in Normandië. De gewonden worden zelfs hier naar Leeuwarden gebracht: vanmiddag kwam een colonne van tien rode kruis-auto's uit het zuiden de Schrans binnen. Wat mogen wij van geluk spreken, dat mijn zuster, die 5 September naar de Kunstnijverheidsschool in Arnhem zou gaan, in verband met het trein beschieten, dat in die dagen zo erg was, thuisgebleven is! Anders had zij nu in de vuurlinie gezeten.

Ik maak me ernstig zorgen over de situatie in Zutphen. De parachutisten schijnen zich vooral op de bruggen geconcentreerd te hebben, ook op de IJselbruggen, om zometeen een snelle opmars door de Achterhoek naar het Ruhrgebied, mogelijk te maken. De Duitse berichten spraken immers van nieuwe landingen in Gelderland..... Van welk een betekenis de parachutetroepen in Brabant geweest zijn, ziet men aan de snelle opmars van Eindhoven naar Nijmegen over de onbeschadigde Maasbrug bij Grave.

De zolders van de coöperatie “*Excelsior*” zijn volgeladen met meel, doch er is een vat petroleum bij geplaatst om het hele gebouw eventueel in brand te steken. Hetzelfde is geschied aan de Dokkumer Trekweg in het pakhuis van Cohen, waar dekens van de weermacht zijn opgeslagen.

In de bakkerij van de coöperatie “*Excelsior*”, een van de zes plaatsen, waar nu brood voor de stad gebakken wordt, speelt een Duitse militair, een vroegere bakker uit Breslau, de baas. Hij scheldt maar op de “*dumme Holländer*” en is ervan overtuigd, dat Duitsland de oorlog wint. Mochten ze hem onverhoopt verliezen, dan zijn ze toch binnen de vijf jaar klaar om opnieuw tegen Engeland op te trekken! Ja - zij bereiden de volgende oorlog al voor [...]!

De Duitsers zouden volgens een via de telefooncentrale ontvangen bericht vanmiddag de havenwerken van Amsterdam in de lucht hebben laten vliegen. Zij lieten luchtalarm geven en noopten de bevolking, drie uren lang in de schuilplaatsen te blijven.

Met ingang van morgen krijgen we maar 2½ uur gas en wel van 17-19½ uur. De hele morgen en middag kan er dus niets warmgemaakt worden! Wat dit voor de huisgezinnen met kleine kinderen betekent, laat zich indenken!

De grote razzia op mannen zou vandaag in Heerenveen begonnen zijn, waar de Duitsers hen van de straat oppikten. Er wordt beweerd, dat de *Sicherheitsdienst* Grouw tot basis gekozen heeft.

Een Leeuwarder dokter zou nog telefonisch contact gehad hebben met een collega in Deventer. Deze deelde mee, dat de lucht “*zwart*” was van parachutisten. Dat bevestigt mijn vermoeden, dat de Engelsen luchtlandingstroepen hebben afgezet bij alle IJselbruggen, dus ook bij Zutphen. Ik houd m'n hart vast!

Zutphen 21 September 1944

De berichten zijn slecht: ze hebben Nijmegen en Arnhem helemaal niet. Er wordt geweldig gevochten en in Nijmegen moet een pantserslag worden. Ze vrezen zelfs de brug niet te kunnen houden. Ik ben in een pesthumeur. Zojuist weer 2 wagens vol rood gemutste Tommies - de zielen.

Mensen, die met behulp van een met fietsdynamo's opgeladen accu naar de radio luisteren zeggen dat Nijmegen als een fakkel brandt, maar dat de Waalbrug in Engelse handen is. Eindhoven vierde feest, maar werd door de Duitsers gebombardeerd.

Er gaan weer veel vliegtuigen over. Boven Laren (G) zijn bij een luchtgevecht 4 omlaag geschoten. Er trekken

veel pantserwagens en zwaar geschut voorbij in beide richtingen; ook Rode Kruis-wagens, ditmaal echte. Wij pakken alles in het sousterrain voor een eventueel bombardement en kanonvuur: kleren, linnengoed, diggelgoed, encyclopedieën, dekens enz.

Zutphen 22 September 1944

Gisteravond in de verte kanongebulder en vannacht heeft moeder het aan één stuk door gehoord. Bij de brug is de prikkeldraadversperring minder ingewikkeld geworden en er is geen contrôle meer. Nijmegen is vrij, maar het ziet er vreselijk uit. Een op de fiets uit die streek gevluchte man vertelde het. In Arnhem is de Rijnkade erg verwoest. De stad is echter nog in Duitse handen. Zutphen zou tot open stad verklaard zijn. Zojuist vertellen ze, dat Nijmegen, Arnhem en alle bruggen nog in Duitse handen zijn. Bah, schieten ze dan niks op? Iedereen kijkt somber en pessimistisch.

Zutphen 23 September 1944

Vandaag lijkt het kanongebulder veel dichterbij. Of komt het van de regen? De Duitsers halen overal de fabrieken leeg. In Vaassen b.v. de ijzerfabriek, waar ze drie dagen hebben geladen; ook hier worden verschillende fabrieken geplunderd. Uit de "zilverfabriek" aan het Hagepoortplein namen ze zelfs alle draaibanken en bankschroeven mee, uit een andere alle lijm en stijfjel.

In Velp werden de gistfabrieken leeggehaald. Er gaan ook geregeld grote vrachtauto's voorbij met gestolen machinerieën en textielgoederen: rollen stof, laken enzovoort. Andere rijden met massa's autobanden van

allerlei grootte en 't Rode Kruis dekt verscheidene ladingen.

Er verschijnen aanplakbiljetten op de borden: de mannen van 16-50 moeten graven. In Warnsveld staat de zaak al sinds enige dagen op stelten. Het secretariëpersoneel is ondergedoken en Tesebeld, de burgemeester van Zutphen, is nu ook hoofd van de gemeente Warnsveld. Enkele dagen geleden liet hij daar al de mannen van 15-60 oproepen om te graven. Broere en Engelsman kregen de lijsten voor oproepen, maar verbrandden ze en doken onder. Heel veel Warnsveldse mannen weigeren te graven en duiken onder met familie en al, omdat anders de vrouwen opgepikt worden.

Er is geen man meer op straat, ze worden zo ingerekend. Ook de bakkers wagen het er niet op en driekwart-Warnsveld zit zonder brood. Ook 't grootste deel van 't spoorwegpersoneel is al ondergedoken. De Duitse spoorwegmannen kunnen niet zo goed met de wissels overweg en bij Eefde lieten ze al een trein ontsporen. Bah wat een snertberichten.

Scherpenzeel, Lunteren en Woudenberg zouden ook al in Engelse handen zijn, maar gisteren is Clara Eggink (dichter Bloems vrouw) van Amsterdam komen fietsen over deze plaatsen en ze heeft nergens iets gemerkt. Het gaat dus helemaal niet zo goed, hoewel ze nu steevast beweren, dat ze bij Elst vechten en Nijmegen wel gevallen is. Nijmegen ziet er verschrikkelijk uit; een Duitse officier verklaarde dat de strijd daar die bij Caen overtroffen heeft. Vreselijk en dat zò dichtbij!

Joop H. kwam zonet met een spannend Wildwestverhaal aandragen: Smeenk (een Landwacht met een rood Oostfront-lintje) liep in civiel met een Schalkhaarder in de Polsbroek, toen hij daar een geüniformeerde NSKK-man van de 'Fahrschule' met een meisje aan de arm tegenkwam. Het bleek dat deze NSKK-held ondergedoken was. Smeenk herkende hem en vroeg zijn papieren.

De NSKK-man weigerde en eiste daarentegen, dat de twee andere heren hun paperassen zouden tonen. Zij deden het en eisten toen de zijne, die niet in orde bleken. Smeenk zei: "Ik arresteer je", maar de papegaai antwoordde: "Ik arresteer jullie".

Hij trok z'n revolver, maar wist ze niet beiden in bedwang te houden. Landwacht en Schalkhaarder sloegen hem neer, maar de meid - ook niet van gisteren - greep zijn revolver en dekte op die manier haar overeind krabbelende NSKK-er. Deze schoot den Schalkhaarder vervolgens pardoos door een long en Smeenk langs het gezicht, waarop hij op de vlucht sloeg. Een inmiddels gealarmeerde Duitse patrouille naderde met een zijspan in volle vaart. De NSKK-man lag in een hinderlaag, schoot tussen de spijlen van een hek door de banden lek en verdween voorgoed.

Een vriendin-verpleegster beaamde het verhaal. De door de long geschoten man is nl. in het ziekenhuis opgenomen. Dat was enkele dagen geleden ontruimd op 25 ernstige patiënten na, maar nu loopt 't gestaag weer vol. Bijna elke dag zijn er wel twee burgers, die door scherven of kogels zo gewond worden, dat ze naar 't ziekenhuis moeten.

De sluizen in Eefde zouden door de ondergrondse onklaar gemaakt zijn, evenals de spoorlijn tussen Harfsen en Almen. Vanmiddag gingen er weer erg veel vliegtuigen over in allerlei richting. Om 7 uur was er een zwaar geronk en wij zagen ongeveer 35 machines met dubbele staarten overtrekken. Men weet te vertellen, dat er in Elst weer troepen geland zijn en dat dit de begeleidende jagers waren.

23 September 1944

De slag, die op dit ogenblik in de Betuwe woedt, wordt, naar men op straat weet te vertellen, gekenschetst als de hevigste sinds de operaties aan het westfront. De geallieerden zijn erin geslaagd, de grote verkeersbrug over de Waal te Nijmegen onbeschadigd in handen te krijgen en een geweldige tankmacht stroomde de Betuwe in om de luchtlandingstroepen, die Zondag te Arnhem aan de noordzijde van de Rijn geland zijn & daar nu, ten westen van Arnhem, in een zeer hachelijke positie geraakt zijn, te hulp te snellen.

De geallieerden stieten in de Betuwe echter op sterke, goed bewapende Duitse troepen, die de Rijnovergang moeten verdedigen en dat tenminste tot gisteravond met succes deden.

De veldslag, waaraan grote aantallen tanks en grote zwermen vliegtuigen (hoofdzakelijk geallieerde) deelnemen, moet vreselijk zijn. Wanneer ze in Zutphen zelf nog niet in het strijdgewoel zitten (met parachutisten), zullen ze dit evenement zeker horen. Ik ben benieuwd naar Liens dagboek, als ze 't tenminste nog kan schrijven & als ik 't ooit in handen krijg.... De

slag om Arnhem tussen de Britse, Poolse & Nederlandse luchtlandingstroepen enerzijds & de Duitsers anderzijds moet iets verschrikkelijks geweest zijn.

Het ene ogenblik was de stad in geallieerde handen & wapperde - naar uit Arnhem gevluchte en hier in Leeuwarden aangekomen burgers gezegd zouden hebben - de Oranjevlag op de toren, het volgende ogenblik waren de Duitsers weer meester van de stad. Arnhem zou in vuur & vlam staan.....

De geallieerde luchtlandingstroepen kregen herhaaldelijk versterking door de lucht, maar de Duitsers spanden alles samen om hen te vernietigen. Tanks & kanonnen werden op de saamgedreven troepen losgelaten en gericht en zij hebben zich tenslotte westelijk van de stad terug moeten trekken. Er wordt gezegd, dat ze nog een brug bezet hielden, dat zou dan de spoorbrug bij Oosterbeek-Laag moeten zijn. Slagen de tanks van het uit Nijmegen oprukkende 2e leger er niet in, hen te ontzetten & een van de bruggen over de Rijn te nemen, dan is er voor de geallieerden een lelijke kink in de kabel gekomen & dan kunnen wij nog wel een zware tijden tegemoet gaan.....

Nijmegen is ondertussen in geallieerde handen; er moet daar vreselijk gevochten zijn, straat na straat hebben de Amerikanen op de Duitsers moeten veroveren. Kwade tongen fluisteren, dat deze laatsten tenslotte in machteloze woede handgranaten in de burgerhuizen wierpen. De geallieerde corridor van Eindhoven over Veghel & Grave naar Nijmegen is verbreed, ondanks hevige Duitse aanvallen. Sittard en Valkenburg zijn in geallieerde handen. De burgers van het laatste stadje

zaten drie dagen lang in de grot, terwijl de slag om de stad woedde en haar grotendeels in puin legde.

Wat betekent het eigenlijk nog om een dagboek bij te houden van de dingen, die hier gebeuren & die zo nietig lijken bij wat daar in het zuiden gebeurt? Het lijkt mij soms waanzinnig toe, maar... ik ga er maar mee door, al zou 't alleen maar zijn om weer eens wat anders te doen [...].

Er is een merkwaardige rusteloosheid over ons allen gekomen. Men kan zich niet lang bezighouden met één en hetzelfde, het concentreren is moeilijk (men vergeve mij dus bij voorbaat alle fouten!) & we roken de ene sigaret na de andere. Gelukkig, dat we van vrienden uit Gelre & Overijssel nog juist van tevoren een voorraadje vrij behoorlijke "eigenbouw" kregen, want met ons rantsoen (20 sigaretten in 14 dagen!) zouden we niet ver springen!

Al enkele dagenlang rijden colonnes Duitse wagens door Leeuwarden naar het oosten, waarschijnlijk dus via de Afsluitdijk uit Holland komende. Het verkeer gaat bij voorkeur 's nachts. De Duitsers roven alle auto's, die zij maar kunnen krijgen, zelfs de zieken- & ambulance auto's van de Leeuwarder luchtbeschermingsdienst! Zij staan in de daartoe gegraven schuilgaten in de Prinsentuin tegenover ons.

In Sint Nicolaasga reed begin dezer week nog een tram van de N.T.M. Leden van de verzetsorganisatie dwongen den machinist het hazenpad te kiezen. De Landwacht heeft nu drie personen naar de plaats gebracht & hen daar neergeschoten, waarop ze den burgemeester

waarschuwden, dat daar & daar drie lijken lagen, waar hij maar verder mee redden moest.... Men zegt, dat zij deze drie mensen uit de Leeuwarder gevangenis gesleept hebben.

Een hunner zou een zoon van den zeilmaker Gaastra te Sneek zijn. Er werd ook gemompeld, dat de Veenwoudster stationschef en politieman Prins tot de slachtoffers behoren, doch een ander weet te vertellen, dat deze wel te Sint Nicolaasga gepakt, maar op het Leeuwarder vliegveld "*hingerichtet*" zijn.

De onmenselijke jacht op mannen tussen de 16 & 50 jaar is begonnen. In Heerenveen & ook in Zwolle moeten heel wat slachtoffers gevallen zijn. Er worden voor Zwolle getallen tot 2.000 genoemd, maar zij lijken me erg overdreven. In Amsterdam heeft men bloksgewijs de straten uitgekamd. Ze zijn daar niet in de huizen geweest, zoals elders gebeurd zou zijn. Zal men zich later in de vrije wereld nog kunnen indenken, wat dit geweest is?

De Leeuwarder inspecteur van politie Dreeuws heeft een gevangene, iemand van het gerechtshof, uit de cel op het politiebureau bevrijd & is ermee vandoor, d.w.z. onder water gegaan. Het huis van den gevangene in de Pelikaanstraat is door de Duitsers al leeggehaald. Enkele dagen eerder was ook een Leeuwarder politieagent al met een arrestant ondergedoken!

Duitsers & hun handlangers hebben ook de woning van den gemeentesecretaris van Tietjerksteradeel te Bergum al leeggehaald. Hij was met het andere secretariepersoneel ondergedoken. Men zegt, dat de arbeiders van

de gasfabriek dreigden te zullen staken, wanneer er ook 's middags geen gas gegeven werd in plaats van alleen 's avonds van 5 tot half acht. Zo krijgen we dan met ingang van vandaag gas van 11-12^{1/2} & van 5^{1/2} - 6^{1/2} uur. De Friesche Noodkrant meldde, dat Leeuwarden hierdoor een uitzondering maakt op de landelijke regeling: 5-7^{1/2} uur 's avonds.

In verband met de dreigende afsluiting van de waterleiding, die tot gevolg zou hebben, dat wij per huisgezin slechts enkele emmers per dag zouden krijgen, die men dan ook nog van een soms verafgelegen plaats moet halen, hebben we vorige week water gehamsterd en "geweekt". Alle beschikbare ruimten zijn vol (tobbes, kannen, emmers, ja – zelfs de lege weckflessen!).

Tien cipiers van de Leeuwarder gevangenis hadden afgesproken, de politieke gevangenen vrij te laten en met hen onder water te gaan. Een uur vóór de uitvoering verklapte een hunner het plan. Zeven cipiers werden gearresteerd, de anderen gingen onder water met hun families. Weer een bezwaard geweten meer!

In Harlingen zijn talrijke auto's & motoren met benzine gevonden en in handen gevallen van de Duitsers. De motoren & auto's waren waarschijnlijk bestemd voor de ondergrondse verzetsbeweging. Men mag Harlingen momenteel niet zonder *Ausweis* verlaten. Waarschijnlijk houdt dit geen verband met deze vondst, doch met 't feit, dat Harlingen een marinebasis is. Ook in Goutum zijn bij een boer 13 motoren gevonden. De boer is ondergedoken.

In Alkmaar zijn, naar men zegt, behalve auto's ook weer fietsen gevorderd, zelfs uit de huizen. Men verwacht ook hier nieuwe pogingen tot plundering. De Belgische *Rexisten*, die uit België verjaagd zijn & nu hier de bevolking terroriseren, hebben de huizen leeggehaald van het hogere spoorwegpersoneel aan de Stationsweg. Vanmiddag waren zij met het tafelzilver bezig.

Uit Assen krijg ik bericht, dat men daar met man en macht bezig is, de zaak in staat van verdediging te brengen. Ook in Groningen en langs de Oostoever van de IJssel moeten burgers de verdedigingswerken aanleggen! Hier in Leeuwarden gebeurt tot dusverre niets van dien aard. Laat men ons met rust?

Zutphen 24 September 1944

In de vooravond en tot 12 uur (gister, 24.00 uur) hebben ze geweldig gevlogen. Moeder heeft wel vijf zien vallen. Dus steeds gedender en ook hevig kanongebulder. Eng! Vandaag helemaal geen nieuws. Ook de kanonnen houden zich even stil. Vanmorgen patrouilleerden vliegtuigen. De laatste berichten zijn, dat Arnhem geheel ontruimd moet worden en dat bij Oosterbeek hevig gevochten wordt. Er moeten daar gisteren heel wat troepen geland zijn.

Zutphen 25 September 1944

Gisteravond nieuwspamfletten. Ze zijn bij Oosterbeek over de Rijn. Het dorp had de vlag uit en vierde nog feest, toen de Duitsers terugkwamen. Ze waren zo woest, dat de Oosterbeek bijna geheel platgeschoten hebben. In Eefde was onvoldoende gehoor gegeven aan de oproep tot graven; er was sabotage gepleegd aan de

sluizen en de Almense spoorlijn en de burgemeester was ondergedoken.

Uit wraak hebben de Duitsers vijf gijzelaars opgepikt en neergeschoten. Zaterdag werden mannen van de straat opgepikt om te graven en meisjes om aardappelen te schillen. Als Warnsveld & Zutphen niet voldoende gravers leveren, zullen ook daar gijzelaars worden opgepakt en neergeschoten.

Er staat een nieuwe oproep aangeplakt: alle mannen boven de 50, die tot werken in staat zijn, alle loopjongens & tot dusver voor de voedselvoorziening vrijgestelden zullen nu ook moeten graven. Melk en brood wordt niet meer bezorgd. Om drie uur zou de kolenvoorraad van de Leeszaal voor vordering getaxeerd worden.

We hebben met man en macht gesleept om een gedeelte ervan althans in veiligheid te brengen. Vanmiddag was het stil in de lucht, maar vanavond waren er plots weer heel wat vliegtuigen; er was een luchtgevecht. Ook horen we het kanongebulder van 't front weer.

Zutphen 26 September 1944

Er zijn vandaag weer veel meer aan het graven getogen. Vanmiddag vliegtuigen; wel 600, prachtige zilvervisjes. Men zegt, dat er ook zweefvliegtuigen bij Rhenen zijn neergelaten & dat er op de Grebbeberg gevochten wordt. De grote drommen Arnhemmers, die na een vreselijke tocht uitgeput in Apeldoorn binnenstromen, doen de afschuwelijkste verhalen over de strijd aan de Veluwe zoom. Op de Emmerikseweg is een benzinetank in brand geschoten. Verkoolde moffen.

26 September 1944

Negen dagen en negen nachten houden nu de luchtlandingstroepen bij Arnhem al stand. Wat daar gepresteerd wordt door een klein groepje Amerikanen, Britten, Polen en Nederlanders zal later met gouden letters in de annalen beschreven worden. Een enkele maal wordt de sluier opgelicht, die over de strijd bij Arnhem ligt, maar telkens weer blijkt, dat de moed & de dapperheid van deze groep, die ontzaglijke verliezen lijden en op een steeds kleinere strook grond bij Oosterbeek saamgedrongen worden, aan het ongelooflijke grenzen.

Van hun taaie weerstand tegen een geweldige Duitse overmacht getuigt zelfs de Friesche Noodkrant van gisteren, dezelfde die Vrijdag meldde, dat de strijd tegen de resten zich in de laatste fase bevond. Het beeld, dat men van de gevechten bij Arnhem krijgt, is niet geheel duidelijk. Vluchtelingen, die hier aankomen, meldden, dat de Britten landden bij Deelen, het vliegveld ten noorden van de stad, bij Oosterbeek & in de Betuwe in de omgeving van de bruggen.

Op straat wordt in de gesprekken alleen nog maar gewag gemaakt van de groep bij Oosterbeek, die weliswaar met delen van de andere groepen versterkt is, maar het tegen de van alle zijden aanstormende Duitsers niet bolwerken kon & zich in de verdediging gedwongen zag. Wat er van de andere groepen terechtgekomen is?

Ondanks alles hielden de troepen bij Oosterbeek stand & een week (let wel: zeven dagen en zeven nachten) nadat zij geland waren, daagde er pas hulp op: patrouilles van

het tweede Britse leger, welks hoofdmacht nog steeds bij Elst in hevige gevechten gewikkeld is met Duitse keurtroepen, slaagden erin, in de nacht, over de Rijn te komen en de parachutisten voedsel, medicamenten, manschappen & munitie te brengen. Hun positie schijnt momenteel niet meer zo kritiek te zijn. In de loop van de vorige week waren wel versterkingen & voedsel uit de lucht aangevoerd, doch het gebied van de troepen is zo klein, dat een groot deel achter de Duitse linies terecht kwam.

Naar men op straat zegt, is het bruggenhoofd aan de noordzijde van de Rijn niet meer dan één km². De geallieerde toevoer-corridor van Eindhoven naar Nijmegen, die vooral bij Veghel en Schijndel erg smal lijkt te zijn, is herhaalde malen door sterke Duitse tankformaties aangevallen en zij slaagden erin, deze weg enkele malen tijdelijk af te snijden. De geallieerden zijn er, naar men zegt, steeds weer in geslaagd, de verbinding te herstellen.

De corridor wordt steeds verbreed & verstevigd. Helmond & Deurne zouden in geallieerde handen zijn. Hoe het er momenteel achter het front uitziet, schreef Lieny mij in twee brieven, die zij 14 & 18 September d in Zutphen postte & die mij vandaag, de 26ste, bereikten. (Hulde Tante Pos!). Ik neem ze hier over:

27 September 1944

Na dit tijdrovende overschrijven van Lieny's kriebelkrabbeldagboek dan het nieuws uit Friesland. Ook in Leeuwarden worden voortdurend nieuwe arrestaties verricht, die vele vooraanstaande stadgenoten al de wijk naar veiliger oorden deden nemen.

Gearresteerd zouden zijn mr. Okma en de architect Feddema. Mr. Van den Herberg stond ook op de nominatie, maar hij was niet thuis. De Duitsers & hun handlangers, onder wie uit België verdreven Rexisten (de Belgische NSB-ers), gaan voort met hun schaamteloze plunderingen van woningen van ondergedoken gezagsdragers en spoorwegambtenaren.

Bijna alle spoorwegmannen zijn ondergedoken, velen namen hun huisraad mee, bij anderen zorgden de burens ervoor, dat het niet in Duitse handen viel. Zo kwam er bij een woning in de Molenstraat een grote verhuisauto van de Duitsers voorgereden bij een huis van een spoorman. Een Duitser stormde achterom, enkele Landwachters braken 't huis binnen en vonden.... één wrakke keukentafel! In ander huizen hangen zij de beesten uit.

Zo werd een woning aan de Molenstraat, eigen aan den vroegeren politie-inspecteur Houwink (of Houwen), die geweigerd had destijds om de Joden te arresteren en die nu met inspecteur Dreeuws onderwater is, totaal geplunderd, zelfs het kinderspeelgoed werd meegesleept. Wat men niet mee kon nemen, werd kort & klein geslagen: de boekenkast, schemerlamp enzovoort. De heren plunderaars zetten enkele grijnzende poppen van de kinderen voor 't gordijn in de vensterbank.

Gistermiddag kwamen er enkele Duitse officieren bij 't kantoor van Van Gend & Loos op 't Stadhuisplein (onlangs omgedoopt in Posthumaplein.....). Ze vonden het gesloten. V.G.& L. staakt nl. evenals de spoorwegen. De heren traptten toen de grote spiegelruit maar in en haalden er later de rommel uit.

Mussert, die nu zijn hoofdkwartier in Almelo opgeslagen heeft, terwijl hij onder alle omstandigheden in Utrecht zou blijven..., zou Maandagavond in “*De Klanderij*” te Leeuwarden besprekingen gevoerd hebben met de leidende Friese NSB-ers.

De militairen, die in Veenwouden, Hardegarijp, Bergum & Twijzelerheide zaten, zouden weggetrokken zijn. De bezetting begon in oostelijk Leeuwarden in Tietjerk. Tussen deze plaats en Groningen zouden 30.000 man gezeten hebben, die bij een eventuele inval in ‘t noorden achterhoedegevechten zouden hebben moeten leveren, terwijl de hoofdmacht zich op Groningen-Assen terugtrok. Harlingen zou dan waarschijnlijk het Friese Brest geworden moeten zijn.....!

Ik vermoed, dat het de vrouw van den directeur van de gasfabriek is, die de toevoer van gas regelt naar haar kokende aardappelen. Zij zijn tenminste erg schappelijk met de regeling. Hoewel we officieel gas hebben van 11-12^{1/2} & 5^{1/2}-6^{1/2}, brandt het gas vaak van 10^{3/4}-12^{3/4} en ‘s avonds tot 6^{3/4}. Het is wel vreselijk lastig, dat er ‘s morgens geen gas beschikbaar gesteld wordt.

We maken dan een beetje theewater of melk warm op ‘t omgekeerde strijkijzer(!) of het liggende elektrische kacheltje. ‘t Is alleen jammer, dat deze beide zoveel stroom nemen! ‘s Middags & ‘s avonds gebruiken we alle gaspitten om er iets op warm te maken. Zelfs in de woonkamer wordt een oud gascomfoor geplaatst aan de voor de gaskachel bestemde leiding!

Het feit, dat er geen melk meer vervoerd kan worden naar Holland is er oorzaak van, dat wij nu op onze bonnen volle melk krijgen tegen 20 cent de liter. Er wordt gemompeld, dat er een karnverbod komt & dat we dus geen boter meer zullen krijgen in de naaste toekomst. Ook zou volgende week het broodrantsoen gehalveerd worden! Deze toestand moet niet te lang duren!!

Het vreselijk slechte weer van de laatste dagen zal er medeoorzaak van zijn, dat de positie van de luchtlandingstroepen benoorden de Rijn er niet beter op geworden is. De B.N.O. (Berichtendienst Nederlandse Omroep) moet vanmiddag gemeld hebben, dat alle luchtlandingstroepen benoorden de Rijn nu of gevangengenomen of gesneuveld zijn. Op straat vertelde men al, dat de positie van deze mannen, die zich nu al 10 dagen gehandhaafd hadden, zeer zorgelijk werd. Het schijnt niet mogelijk geweest te zijn, dat de Britse landtroepen tijdig te hulp kwamen.

De Duitse tegenstand in de Betuwe is uiterst verbeterd. Ik vrees, dat er van Elst niets meer over is, straks. Zegslieden verklaren, dat de lucht boven de Betuwe 's nachts rood is van brandende dorpen....

Ten Westen van de corridor door Brabant doen de Duitsers nog steeds hevige aanvallen op de ravitaillering weg, die zij voor een deel blijkbaar onder vuur kunnen houden. Ten Oosten ervan maken de geallieerden vorderingen en ze bereikten de Maas bij Boxmeer. Ten Oosten van Nijmegen trokken de Amerikanen over de Duitse grens in de richting Kleef. Van de rest van het front weinig nieuws. Overal woeden nu tussen Aken en

de Zwitserse grens verbeterden gevechten op Duits & (ten zuiden van Trier) Frans grondgebied. Veel vorderingen worden er niet gemaakt.

In lange tijd heb ik niets gemeld van de andere fronten, de gebeurtenissen om en in eigen land waren ook te belangrijk! Finland, schreef ik al, capituleerde. Na de langdurige conferenties in Moscou werden eindelijk de wapenstilstandsvoorwaarden bekend gemaakt. De Finnen staan o.m. de Russen het gebied van Petsamo in het Noorden van hun land af; de Russen mogen 50 jaar lang de basis Hangö vóór Helsinki gebruiken, de grens van 1940 wordt hersteld en de geallieerden mogen de Finse vliegvelden gebruiken.

Momenteel zijn gevechten gaande tussen Finse & Duitse troepen, die het land niet willen verlaten. De Russen bezetten Roemenië & Hongarije & trekken nu met de Roemenen Hongarije van het zuidoosten binnen. In Boedapest worden al vredesdemonstraties gehouden! Estland is nu zo goed als geheel door de Russen genomen, Letland is nu aan de beurt. De grote aanval op Riga is ingezet. In Warschau geen vorderingen.

Wekenlang vechten daar nu al de door de Russen in de steek gelaten Poolse ondergrondse strijders tegen de Duitsers. De Engelsen brachten hen vanuit Engeland per vliegtuig wapens, munitie en voedsel. Pas in de laatste weken zenden ook de Russen iets. In de stille Oceaan schijnt een grootscheepse aanval op de Phillippijnen op komst te zijn. Het Nederlandse eiland Morotai is bevrijd!

De V1, alias “vliegende bom”, die tot voor enkele maanden van Noord-Frankrijk uit tegen Engeland -

voornamelijk Londen - werd gelanceerd, wordt nu uit Holland afgeschoten, onder meer te Wassenaar en in Gaasterland. Heit maakte vandaag een fietstocht naar de Zuidwesthoek van Friesland. Lees hieronder z'n bevindingen.

Hier begint het in vulpen geschreven verslag van vader Piet Sikkema:

“Vanmorgen in de kapperswinkel ging reeds het praatje dat de vliegende bom thans in Gaasterland zou worden afgeschoten, en toen ik juist voor twaalf uur in Sneek arriveerde was daar het eerste wat men vroeg of ik de V1a1 had gezien. Er was n.l. om kwart voor twaalf weer een exemplaar afgeschoten. Buiten het gerommel waarmee zich dat afkondigde, kon men in de lucht een grote rookkolom waarnemen. Ik had niets gemerkt, maar omdat mijn reis verder naar Sondel ging had ik de verwachting in de loop van de dag er wel meer van te zullen horen.

Omstreeks half twee was ik bij Tjerkgaast en school even onder een boom voor een regenbui. Toen ik weer op zou stappen zag ik in het westen boven een hoge witte wolkenmassa een witte bom snel naar boven stijgen. Wit gaf het idee dat er een vliegtuig recht omhoogging en de bekende witte condens strepen naliet, hoewel deze streep heel wat dikker scheen dan die van een gewoon vliegtuig.

Verder viel er niets op te merken want de witte bom verdween in een ander complex van wolken. Een fietser in de buurt had het verschijnsel ook opgemerkt, en verzekerde dat het een vliegende bom was. Ik maakte de

opmerking dat ik helemaal geen geluid van dit afschieten had gehoord, maar hij had wel degelijk een gerommel vernomen.

In Tjerkgaast waar ik een cafétje binnenging, en ook later in Sondel sprak men of over anders niets dan de V1. De schrik zat er bij de mensen flink in, vooral in de buurt van Rijs moet men zeer beangst wezen. De startplaats is naar men zegt tussen Rijs en Kippenburg, en naast het andere gevaar vreest men natuurlijk ook voor a.s. bombardementen. In Sondel sprak men verder vooral over het enorme lawaai dat het afschieten moet veroorzaken, en dat in de onmiddellijke omgeving der startplaats oorverdovend moet zijn.

Dat het afschieten inderdaad een sterk geluid meebrengt maakte ik om kwart over vijf nog mee in Joure. In het west van het dorp stond ik weer te schuilen voor een onweersbui, toen er ineens een heel lang regelmatig gerommel uit het zuidwesten kwam, dat direct van het gerommel van donder was te onderscheiden. Direct waren de mensen in de buurt zich bewust wat er gebeurde, want ze zagen allen of er in de lucht in 't zuidwesten wat te zien zou zijn.

De lucht was zwaar bewolkt, maar toch kwam er plotseling een vuurbal hoog in de lucht te staan, die ongeveer de indruk gaf van een lichtbal zoals we die soms 's nachts zien als vliegtuigen de omgeving in licht zetten. De wolken scheurden in de buurt van die bal uit elkaar, maar verder was er door de zware bewolking niets meer te zien.”

Ook in Leeuwarden zouden vanavond vliegende bommen gesignaleerd zijn, beide malen omstreeks kwart over 8. In Sint Nicolaasga zijn vermoord: de stationschef van Veenwouden, Julius; de veldwachter Prins ook van Veenwouden & Gaastra van Sneek. Men heeft ze op een stukje land bij 't tramstation geplaatst & neergeknald.

Zutphen 28 September 1944

's Morgens heel vroeg al Vliegende Hollanders van Dinsdag in de tuin gevonden. Om 8 uur een hevig geschiet; zo erg, dat Syka uit de badkamer naar de kelder stoof met enkel een peignoir om. Ze schoten afschuwelijk & er vielen ook bommen. Moeder riep uit de kelder: Och Jan, ga even naar boven om mijn corset en m'n gebit te halen. We lachen ons altijd slap om zulke voorvalletjes, maar we zouden het lachen spoedig verleren!

Omstreeks half tien opnieuw geweldig schieten en bommen. Ze zeiden dat het afweer was, maar "ze" hadden het dit keer mis, want de vliegtuigen gingen weg en het geplof werd hoe langer hoe erger. We zagen rookwolken naar het noorden. Vliegtuigen gevallen.

Boenk, boenk-knetteretterettett—boenk—boenk—rankang—boeng—boeng—knetteretet—fuuuuuuut—boenk—kets—fuuuuuuut—boenk. En steeds maar met een ondergrond van een hels geknetter. Het werd steeds erger. Angstig & tenslotte hoorden we op straat vertellen, dat er een munitietrein in brand stond [..]. Wij dan op straat, dan in de kelder, dan in huis.

We gooiden alle ramen open en woeien gewoon weg van de luchtdruk. In de gang moesten we de jassen aan

hebben en de kraag opzetten. De vreselijke ontploffingen duurden anderhalf uur [...]. Nu, om half twaalf, nog steeds geknetter en een enkele bom.

Er spoedden zich allemaal mensen uit de stad naar hun huizen; ze lopen dicht langs de muren en maken omwegen, want langs de Gracht is het niet vertrouwd, de lange (munitie-)trein begint nl. al bij de overweg. Hij zou eerst nog een eind buiten de stad getrokken zijn, toen het achtereind al brandde. Over de lengte lopen de opgaven uiteen, de een zegt 40, de ander 60, de derde 116 wagons. Wat zal het er op de Deventerweg uitzien!!

We zijn zojuist even op het Departement van Koloniën aan de Coehoornsingel geweest, dat ook ernstig beschadigd is. We stonden juist met weer Syka thuis te praten, toen het op een reuze manier weer begon te ploffen. Acht Duitse paarden voor het huis sloegen op hol, glasscherven rinkelden. Het huis trilde op z'n grondvesten & wij zaten in de gang te sidderen.

Het duurde ditmaal een half uur & was zeer hevig. Vooral de bommen, de fluitdingen (granaten) & de lange rollers waren angstig. Wij zijn tenslotte maar in de kelder gekropen. Nu waren de ruiten overal kapot en de daken geruïneerd.

Thuis was de voorkamerbovenruit gesneuveld. Het was een reuze rommel en stofboel; de gordijnen stuk en glassplinters tot in de achterkamer. Wij waren gelukkig allemaal in de gang. Boven viel de spiegel van de kastdeur in gruzelementen. In de kast kapseisden de rechtopstaande borden. Overal op straat is men nu aan

het glas vegen. Het is nu al een uur en nog steeds duren de ontploffingen.

Het eten is niet gaar gekomen & we dronken koude koffie. Zo nu en dan ploft er nog wat. Bij de (Duitse) burenen zijn alle glazen aan de achterzijde stuk. De ruiten van de serre vielen in hun geheel over de meubelen. De hollende paarden zijn tegen een boom en de versperring bij de brug tot staan gekomen. Ze vielen ook nog; de moffen waren doodsbenauwd. Zojuist komt Syka thuis van Koloniën. Het gebouw is bijkans in elkaar gestort.

Zij kreeg een balk op de neus, die ernstig gehavend werd. De volgende dag stortten alle staande panelen om, de muren van de verbindingsgang staan bol en in het gebouw ligt een halve meter puin. In de Laarstraat is ook veel schade, vooral bij Nijenberg en Van Zeben. Ons boekenkastje staat koninklijk ongehavend in de etalage.

Nadat we om half drie brood gegeten hebben, ben ik met Gé en het andere leeszaalpersoneel naar de Deventerweg getogen om te helpen. We belandden bij notaris Vaags op de hoek van de Rosenhoflaan. Er is daar vreselijk veel vernield, vooral aan de spoorzijde van de Deventerweg; de andere zijde & de Rozenhoflaan zijn ook erg. De kamers liggen vol en vol kleine glasscherven en als de plafonds naar beneden gekomen zijn vol kalk en stro.

Panelen zijn eruit geblazen, muren ingedrukt, kozijnen en gordijnen liggen midden in de kamers, kasten tuimelden omver enzovoort. Het is één grote ravage en

de scherven gaan bij teilen vol weg. De meubels zijn bekrast en ingedeukt. Het is erg!

28 September 1944

Het lot van de troepen bij Arnhem is beslist! Na negen dagen & nachten stand gehouden te hebben, zijn de resten (plm. 2.000 man, zegt men op straat) op de zuidelijke Rijnsoever teruggenomen in de nacht van Maandag op Dinsdag. Het aantal gelande troepen zou, zegt man 6.500-8.000 bedragen hebben..... Het is een zware strijd geweest daar bij Oosterbeek en Arnhem, maar of hij tevergeefs geweest is....?

Waarschijnlijk zouden de geallieerden er niet in geslaagd zijn de Waalbrug bij Nijmegen te bezetten, wanneer de luchtlandingstroepen bij Arnhem niet zoveel duizenden Duitsers gebonden hadden gehouden. Maar die zege bij Nijmegen is dan zeker duur betaald: de dood van enkele honderden van de beste Engelse manschappen, de dood van talrijke Nederlandse burgers, de vernietiging van Arnhem & Oosterbeek. Wij zijn niet in staat zonder meer te beoordelen, wat Arnhem & Oosterbeek in deze oorlog hebben betekend; de waarheid daarover komt pas later aan het licht. Zeker is, dat zich daar een van de heldhaftigste wapenfeiten van deze hele oorlog heeft afgespeeld.

Wat Arnhem-Oosterbeek voor ons in het nog bezette gebied betekent, zullen we moeten afwachten. Veel goeds zal het wel niet zijn: terreur, honger, kou—dat zal het thema worden. We zullen nog door het zuurste deel van de appel moeten heenbijten, maar komt tijd, komt raad. Er zal wel weer een geallieerd plan in de maak zijn om te

voorkomen, dat het front vastloopt & dat de winter de strijd lamlegt.

De heer Prakke, directeur van Van Gorcum & Comp. te Assen, die tot dusverre steeds de dans ontsprongen is, moet nu voor de *Organisation Todt* graven in de verdedigingswerken rond Assen. Het gerucht gaat, dat er ook verschillende huizen ontruimd moeten worden.

De zieken worden, nu de ziekenauto's of gevorderd zijn of geen benzine meer krijgen, op allerhande voertuigen naar 't ziekenhuis getransporteerd. We zagen, dat iemand met een bootje werd afgehaald, terwijl een ander gebracht werd op een boerenwagen, waar een man vóór en een man achter liep!

De geruchten gaan, dat er nog voor 10 dagen kolen is op de electriciteitscentrale & dat het meel bij Koopmans nog slechts voor twee weken toereikend is. De gasfabriek zou, naar men zegt, nog voorraad hebben tot medio-November.

Vanavond (of vanmiddag) achtervolgden drie landwachten drie onderduikers te Boxum; zij vluchtten in de boerderij van den heer André, waar de ondergedokenen het initiatief in handen namen. Zij sloegen twee landwachten neer; de derde ging op de vlucht. Hij haalde versterking van Ritsumazijl, doch de ondergedokenen waren verdwenen. De landwachten arresteerden toen den inmiddels thuisgekomen boer, namen het vee in beslag en staken de boerderij in brand, die totaal in puin gelegd werd.

Dit, terwijl de boer met het hele geval niets uitstaande had, zelfs niet eens thuis was, toen de kloppartij plaats had. Dit zullen gevallen zijn, waarvan de jeugd in Wells' "Moderne Staat" de gruwelverhalen te horen krijgt, zoals wij jongens "smulden" van de verschrikkingen uit de Tachtigjarige Oorlog!

Andere berichten melden, dat de achtervolgers Duitsers zijn geweest en dat tot de achtervolgden ook leden van de verzetsbeweging behoord hebben. Hoe het zij: het blijft een symbool van deze tijd.

Zutphen 29 September 1944

Heel veel huizen waaronder vrijwel alle van de Deventerweg en de Coehoornsingel bij de Buitensoos zijn onbewoonbaar en gevaarlijk verklaard [...]. Er staan nog 12 wagons op het emplacement en als die er ook aan gaan, zouden heel wat huizen instorten. Nu staat alles nog op poten. Doordat het overdag gebeurde, was iedereen in de gelegenheid in de kelder te kruipen & het aantal slachtoffers bleef daardoor beperkt.

Er vielen drie doden, nl. een patiënt uit het Graffel (krankzinnigengesticht), een NSB-er en een zekere Garretsen. Het aantal gewonden is onbekend. Een man werd gewond in de Barltheze door een fluitende granaat.

De meeste granaten zijn over de stad heengevlogen, dankzij 't feit, dat ze rechttop in de wagons stonden. Hadden ze platgelegen, dan had het er voor Zutphen nog veel minder uit gezien [...]. Nu floten ze griezellig over de stad en kwamen voor 't merendeel in het vrije veld terecht; zelfs - naar gezegd wordt - bij Brummen,

Harfsen en Vorden. Er moeten daar branden zijn uitgebroken, gewonden zijn en bomen zijn onthoofd.

Op het station is de 1e maal al een boom gevallen en het heeft flink staan branden. Rechts van het hoofdgebouw. Op het emplacement en station is het een grote ravage en de burgemeester zelf pikt o.a. 14-jarige jongens van de straat, om dat gevaarlijk opruimwerk mee te doen en gedraagt zich ook elders zeer misselijk. (Scheld Mej. Hofman enzo uit voor een lastige half-intellectuele).

De arbeider daar had je heel wat meer aan. In of bij de trein moeten wagons paarden gestaan hebben. 200 paarden zijn levend verbrand of kapotgeslagen [...]. Ontzettend. In de weide zijn de ponnies van Harenberg doodgebleven. Gezien: darmen eruit en achterflank weggeslagen. Vreeslijk.

Het treinemplacement gezien vanuit een deerlijk gehavend Deventerweghuis boven, is een sombere donkere zwarte massa met verwrongen wagen karkassen en rokende hopen. Vanaf de overwegbrug is het over de gehele breedte een ravage dus meerdere treinen naast elkaar? De ontploffingen hebben dus (met een korte pauze van wat minder erge slagen en daarna de reuze harde klap ineens) geduurd van 9³/₄ uur tot 1 uur (01.00 uur) en zelfs vannacht nog ontploften er bommen en fluitende granaten.

Vannacht allemaal erg onrustig geslapen. Eerst steeds weer vliegtuigen en tot 4 uur + schieten. Toen heel veel gerij op straat. Moeder zegt wel 25 pantserwagens richting Westen. We hebben Oma en Griet Eeftink te slapen, want hun huis is onbewoonbaar nog. In het

Deventerweg kwartier liggen overal grote en kleine stukken verwrongen ijzer. Die hebben hier en daar de boel ook lelijk vernield. Je kunt zien, dat ze gloeiend geweest zijn. Bruinsma heeft brand gehad. Zijn huis is trouwens het enige van dat streekje dat nog bewoonbaar zal kunnen zijn.

29 September 1944

Er gebeuren zoveel enerverende, schokkende & gruwelijke dingen, dat ik het niet meer bij kan sloffen, afgezien nog van het feit, dat het onverantwoord zou zijn om in deze tijd alles aan het papier toe te vertrouwen. De verhalen van uit hun stad verjaagde mensen, die alles moesten achterlaten en wier fiets hun zelfs ontstolen werd door de Nederlandse Landwacht, tarten elke beschrijving.

Ik geloof, dat anderen, over wier doen en laten geen Duitse instantie meer 't wakend oog kan laten gaan, deze gebeurtenissen wel nauwkeurig zullen registreren. Intussen pakken de donkere wolken zich ook boven Friesland samen.

De krant van vanavond (die maar in een deel der stad verspreid is, de rest kon er geen krijgen, omdat de pers kapot was.....) vermeldt al, dat de mannen tussen de 17 en 35 jaar zich Maandag op het station moeten melden om *Wehrmachts*werk te verrichten.

De "lastgeving" luidt:

**LASTGEVING TOT HET VERRICHTEN VAN
PERSOONLIJKE DIENSTEN**

Door de tussenkomst van den Gevolmachtigde van den
Rijkscommissaris van
de provincie Friesland is mij door den
Weermachtscommandant te
Leeuwarden de opdracht verstrekt tot de vordering van
persoonlijke diensten, waarbij is in
acht genomen het bepaalde in artikel 52 van het
Reglement betreffende wetten en
gebruiken van de oorlog te land.

Alle mannelijke personen, die geboren zijn in de jaren,
liggende tussen 1
Januari 1909 en 1 Januari 1927, worden, voorzover zij
woonachtig zijn in de gemeente
Leeuwarden (met uitzondering van de dorpen Wijtgaard,
Wirdum, Swichum, Hempens, en Teerns)
voor het verrichten van persoonlijke diensten ten
behoefte van de Weermacht gevorderd.
Vrijgesteld van de melding zijn geestelijken en
personen in dienst van P.T.T., Spoorwegen, Electriciteit-,
Gas- & Waterleidingbedrijven.

Op grond hiervan gelast ik, onder verwijzing naar de
bestaande
uitzonderingstoestand, die in feite overeenkomt met de
staat van beleg, bij welks afkondiging
zware straffen zijn gesteld op het niet nakomen van
door de Duitse overheid opgelegde
verplichtingen, alle tot bovengemelde categorie
behorende personen zich op Maandag 2 October 1944,
voorzien van een spade of schop, bord met eetgerei,
twee dekens, toiletgerei en een stel extra

ondergoed, te melden aan het station der Nederlandse Spoorwegen te Leeuwarden, teneinde op een nader te bepalen plaats in één der drie Noordelijke provinciën voor ongeveer 14 dagen te worden tewerkgesteld.

Zij die geboren zijn in de jaren 1917 tot en met 1927 moeten zich melden op een nader door aanplakking bekend te maken uur. Zij, die geboren zijn in de jaren 1909 tot en met 1916 moeten zich melden op een eveneens nog nader bekend te maken uur.

Bij aankomst aan het station zullen groepen van 100 man geformeerd worden onder een geleider.

Voor de verrichte diensten wordt een vergoeding betaald van f 5,- per dag, terwijl bovendien een aanzienlijke toewijzing van levensmiddelen wordt gewaarborgd. Slechts op grond van een doktersverklaring (die ten spoedigste moet worden afgegeven op het stadhuis te Leeuwarden), behelzende de mededeling, dat betrokkene zodanig ziek is, dat hij buiten staat moet worden geacht de hem op te dragen handenarbeid te verrichten), wordt een niet-voldoen aan deze lastgeving toegestaan. Verdere bezwaren kunnen slechts schriftelijk worden medegedeeld (eveneens te adresseren aan het stadhuis voornoemd). Het indienen daarvan ontheft echter niet van de verplichting zich te melden voor de arbeid, zolang niet op het verzoek schriftelijk

en in gunstige zin is beslist.

Leeuwarden, 29 September 1944
De Burgemeester van Leeuwarden Schönhard.

Deze lastgeving werd Zaterdag 30 September alom in de stad aangeplakt & in een extra-nooduitgave van de *Friesche Courant* (als gevolg van de “*technische storing*”) herhaald. In de aangeplakte lastgeving is ook de echt-Duitse helderheid aangaande datum & uur van aanmelding tot klaarheid gebracht door een noot, dat niemand zich Maandag 2 October behoeft aan te melden, dat deze aanmelding moet geschieden op een nader te bepalen dag en uur & dat het vertrek Maandag in geen geval plaats zal hebben.

Men lette in deze lastgeving op het beroep op ‘t Landoorlogsreglement & op de personen, die zich aan moeten melden: zelfs doktoren, onderwijzers & politieagenten! Volgens een mededeling van de doktoren worden zelfs de lijders aan asthma & zenuwtoevallen niet vrijgesteld. De rij mensen, die naar ‘t stadhuis toog om bezwaren in te dienen, moet enorm geweest zijn.

Vanavond al werden bij verschillende “mauer-muren” aan de uitgangen van de stad de jongemannen, die nog trachtten weg te komen, vastgehouden door Duitsers & Landwacht en naar de kazernes in de Arendstuin gevoerd. Hoe de stemming in de stad is, laat zich indenken. Bijna geen gezin blijft gevrijwaard. Bovendien zit de verordening van Ross, waaraan uitvoering blijkt te worden gegeven!, de mensen nog vers in ‘t geheugen.

Ik laat haar hier volgen, zoals ze in de stad is aangeplakt. Beide verordeningen geven een duidelijk beeld in welke jammerlijke toestand wij, mede door de mislukking van “Arnhem”, zijn geraakt:

WAARSCHUWING

In opdracht van den Rijkscommissaris voor de het bezette Nederlandse gebied maak ik bekend:

Hij, die tijdens de thans bestaande uitzonderingstoestand een bevel van een militaire of civiele instantie, hiertoe behoren ook de bureaux van de organisatie Todt (O.T.), niet nauwgezet en terstond opvolgt; hij, die zich schuldig maakt of sabotage pleegt, in het bijzonder onrust sticht of tracht te stichten dan wel transporten tracht te verhinderen, wordt terstond standrechtelijk doodgeschoten.

In gemeenten, waarin zodanige gevallen voorkomen of de gevorderde arbeidskrachten niet overeenkomstig de opdracht ter beschikking worden gesteld, dan wel de ter beschikking gestelde arbeidskrachten onderduiken, worden gijzelaars genomen & enkele of meerdere huizen verwoest.

Leeuwarden, 25 September 1944

De Gevolmachtigde van den Rijkscommissaris voor de provincie Friesland.

Ross.

Men lette op de barbaarsheid, die uit deze “waarschuwing” spreekt en het officiële van de term “onderduiken”. Ik vermeldde al, dat in verschillende gevallen aan deze bedreiging uitvoering gegeven is. Zo werd in de Jan Lievenstraat te Huizum al het meubilair van een ondergedoken machinist van de “Stânfries” met de bespijkerde laars in elkaar getrapt.

Zutphen 29 september t/m 2 October 1944

De volgende dagen, we hebben het reuze druk en ‘s avonds bij het kleine pitje doe je weinig, hebben we helpen ruimen bij Vaags Kingma en de Burgemeesterswoning (Dijkmeester) Het is overal een even grote ravage. Ontzettend. Bij de Burgens is in de keuken de het hele plafond naar beneden gekomen in zijn geheel en ligt als een deksel over alles heen. In een slaapkamer lag een stuk ijzer van 2½ meter. ‘t Leek een rail. Door ‘t raam heen, kozijn versplinterd, meubels aan stukken, gat in de vloer.

Maar Koloniën is toch wel het ergste. Behalve dat gangetje met O-been muren is boven de zaak angstig stuk. Een muur is, toen er een zware tank voorbijkwam, omgevallen en nam een grote kast mee. Levensgevaarlijk is dat huis. Ze waren het aan ‘t ontruimen. De gemeente kwam met lege vuilniswagens voor. Ja bij alles is er vaak veel reden tot lachen. Overal is humor.

‘s Nachts is er steeds veel gevlieg en geschiet, erg onrustig. Ook 2 x 8 stuks tanks richting Westen en paardenvolk ± 50 wagens. Ook steeds overdag veel gevlieg. Vandaag 2 October is een bom op een

Deventerweg huis gevallen en om ± 2 uur waren er 100-den bommenwerpers. Schitterend in de zon. Reuze mooi. Heen en terug, binnen 't uur. 't Binnengasthuis is zo gehavend dat het naar Graffel moet evacueren. Kan nog meer bij.

1 October 1944

De dominees hebben vanmorgen in de kerken een oproep gedaan om voedsel te verzamelen voor de hongerende bevolking van Arnhem. Het Rode Kruis schijnt een verzamelplaats in Apeldoorn in te richten.

In Hantum (Fr.) is een gezin uit Den Helder aangekomen, dat ook uit z'n woning verdreven werd. Met een handwagen legde het de gehele afstand van ongeveer 125 kilometer lopend af [...]!

Nu de bezetters en hun handlangers alle mogelijke barbaarsheden op de Nederlanders, die in woord & geschrift van hun anti-Duitse houding blijk geven, toepassen, ja, hen zonder pardon neerschieten, lijkt het mij verstandig, ook deze "Oogst" voorlopig op te bergen. Natuurlijk blijf ik aantekening houden van de gebeurtenissen in eigen land. Hopelijk zal de tijd spoedig aanbreken, dat ik ze aan de "Oogst" kan toevoegen!

Zutphen 1 tot 5 October 1944

Zojuist (5 uur) een Rode Kruis autootje voor de deur. Moeder op de stoep ziet al boos, denkende dat ze de weg willen vragen maar.... Boukje Boswijk stapt eruit met nog een dametje (knap ding!) en een jonge chauffeur. Even zitten theedrinken en weer weg. Alles is daar goed, alleen Tante I. wat somber, nerveus, de fleur is eruit. Ze wisten niets van de trein en keken de ogen uit. Die

jongen is een soort ordonnans en rijdt veel. Bou ging hoofdzakelijk voor plezier mee. Brief meegegeven tot Deventer.

Zutphen 6 October 1944

Vanmorgen de hele tijd telkens vliegtuigen schietend + afweer. Oma wel 8 x in de kelder. Ze zeggen: gemunt op locomotieven, seinhuizen enz. Vanmiddag ook nog weer tot ± 4 uur toe, toen gaan brood halen. Die munitietrein was voor 7 weken (munitie). Een officier had liever 5.000 manschappen verloren... Hij stond te vloeken! Vanmorgen vroeg weer zoiets als munitieervoer ontploffingen, in de buurt van Eefde, Gorssel, veel rook. Ze zeggen schip of trein bij 't kanaal. Bij Angelo bij Doet zijn gisteren parachutisten geland???? en de Duitse spoorwegen mannen zouden ook niet meer werken willen.

Zutphen 7 October 1944

Vrij rustige nacht. De kanonnen bulderen weer. Mooi weer. Weinig gevlieg geen geschiet. Om 12 uur weer bommenwerpers, onzichtbaar. Er zijn vast veel overgekomen tot nu 3 uur toe vlogen ze. Ook het kanongebulder blijft bezig. Akelig hard gaat het nu, de ramen trillen, het hele huis dreunt. Angstig. Of bommen? Joop Hiettink vertelt net, dat 't een munitietrein bij Doetinchem is??? Voor ons een hele geruststelling. Het wordt slechter ook alweer tegengesproken.

Vanmorgen fietsten heel veel burgers langs de marechausseekazerne van Warnsveld naar de Emmerikseweg. Zouden die moeten graven? Veel schoppen aan de fiets en een 'Todt' man erachter.

Zojuist zag Moeder weer 2 dichte vrachtauto's met Tommies. Even later veel kijkende mensen en het bleek, dat de auto's voor Karmicheld was blijven staan. De Tommies werden uitgeladen en in rijen van drie moesten ze naar de stad marcheren. ± 20. Ze praatten gemoedelijk met elkaar, maar 't was hun aan te zien, dat ze heel wat meegemaakt hadden. Vuil en zwart en slordig, wel opgewekt en monter, oppervlakkig gezien.

Zutphen 9 October 1944

Wat het Zaterdagmiddag nu precies geweest is weet niemand. Zwaar Duits geschut munitietrein, bij Leuvenheim, bombardement van Emmerik met luchtdruk bommen. Alles wordt tegengesproken. Wel is vast bekend dat diezelfde middag ook Twente is gebombardeerd (Mensen van hier, die daar familie hebben zijn erheen geweest). Van Hengelo, de binnenstad.

Erg zware bommen: station, locomotieven recht overeind. Een garage sprong geheel uit elkaar. De hele binnenstad brandde. 80 doden + 500 moffen + veel gewonden. Het is wat, Hengelo maakt vaak wat mee!

Gisteren en vandaag is het idioot rustig op straat en in de lucht. Geen enkele vlieg machine, onwennig. En toch is er geen zware bewolking. Er reden zaterdag grote tanks richting Oosten. Vandaag andere richting Westen. Geen touw aan vast te knopen. Vanavond veel vrachtauto's richting Oosten, vanmorgen 8 auto's + munitiekistjes voorzichtig richting Westen.

Het is zo rustig, dat Moeder 2 nachten goed heeft geslapen [...]. Fijn voor haar, ze had weer last van hoofdpijn en de pijn in de zij (galblaas zegt de dokter) is ook nog steeds niet weg. Maar ze blijft fleurig.

Vrijdag naast het bureau v d. voedselvoorziening dat in het gebouw van de G.O.Z. tegenover de kazerne, zat, wel 16 x in de schuilkelder en dus gelastten de Duitsers overplaatsing naar een veiliger plaats, dan zo vlak naast 't spoor. Ze wisten niets anders dan de Boerenleenbank en wilden dat vorderen, maar Oom Pé, ook niet van gisteren maakte ze attent op 't huis van Gotzen met tot gevolg, dat het van Klem gevorderd werd en reeds een drukbezocht kantoor is. Beneden kantoorroimte, boven de meubelen (1 kamer bleek reeds lang een opslagplaats der moffen te zijn!).

Weer ± 50 krijgsgevangenen Tommies in open auto in de regen.

Zutphen 10 October 1944

Zeer rustige nacht. Zelders zegt: er zijn veel moffen naar Emmerik gegaan ze vliegen even helemaal niet. In de Bernhardlaan zijn huizen gevorderd: Faber en zijn overbuur + nog 3. Veel hebben inkwartiering. 't Is wat. Velen hadden Deventer- wegmensen in huis, die weer verdwijnen konden met inboedel en al. Je ziet weer veel gesleep op handkarren. Het regent. De hele dag geen vliegtuig.

10 October 1944

Zuid-Nederland is bevrijd. Het plan van generaal Montgomery en generaal Dempsey om door de Duitse verdedigingsstellingen langs Maas, Waal en Nederrijn te

breken door een gecombineerde aanval te land en vanuit de lucht gelukte wat de eerste beide rivieren betreft, doch faalde voor de Beneden Rijn bij Arnhem. Zes- van de achtduizend daar op en na 17 September gelande luchtlandingstroepen werden gedood, gewond of gevangengenomen en slechts 2.000 slaagden er in de zuidelijke Rijnsoever te bereiken, nadat ze negen dagen in een hel geleefd hadden. Zij kwamen eruit, maar wij stonden voor het vagevuur.

De Duitsers doodden de mannen, die niet aan hun verdedigingsstellingen beliefd te werken, vernielden hun huizen en huisraad, wanneer ze zich geen tijd gunden om het weg te slepen; dorpen werden neer gebrand wanneer iemand zich met vuurwapens tegen de Duitsers verdedigde, de mannen werden naar Duitsland gesleept, de vrouwen en kinderen naar concentratiekampen.

De haveninstallaties van Rotterdam en Amsterdam werden moedwillig vernield, dokken en elevatoren naar de bodem van Maas en IJ gezonden, werven opgeblazen; vruchtbare landerijen en akkers werden geïnundeerd met zout water; dijken, bruggen en fabrieken opgeblazen; machinerieën en voedsel weggesleept (vandaag zag ik juist een grote platte trailer volgeladen met zijden spek - m'n grootvader dacht dat het matrassen waren! - en een Duitser erboven op) - enfin, alles hebben ze gedaan, wat 't Landoorlogreglement een bezetter verbiedt te doen [...].

Toen de grote aanval op Nederland begon - Zondag 17 September - vaardigde de Nederlandse regering te Londen 't bevel tot een algehele spoorwegstaking af en

dit bevel werd unaniem ten uitvoer gelegd. Het betekende voor de Duitsers een geweldige handicap voor de vorming van een afweerfront in ons land, maar het betekende ook het stopzetten van de aanvoer van kolen en levensmiddelen naar de verschillende delen des lands; de aanvoer van kolen zou trouwens toch een probleem geworden zijn, nu de Nederlandse mijnen in geallieerde handen zijn.

Tal van elektrische centrales, gasfabrieken en waterleidingbedrijven hebben als gevolg daarvan hun productie sterk moeten inkrimpen, waardoor 't overgrote deel van het land van licht en gas verstoken is, terwijl hier en daar zelfs de watertoevoer stagneert. (Wij in Leeuwarden beschikken nog steeds over elektrisch licht en water en over gas van 11 tot half een en half zes tot half zeven).

De Voedseltoestand in de grote Hollandse steden wordt ernstig en wanneer de Bevrijding nog lang op zich laat wachten, zal de honger er heel wat slachtoffers maken [...]. Alvorens ik de bijzonderheden vermeld van deze Friese landouwen (streek), een korte beschrijving van de algemene toestand. Zuid-Limburg is bevrijd; de strijd duurt voort in het gebied rond Aken, waar de Amerikanen in de *Siegfriedlinie* zijn doorgedrongen.

Sittard is bevrijd en de frontlijn loopt vandaar westwaarts naar en langs de Maas tot Maeseyck, waar hij over Belgisch gebied recht naar Weert loopt, verder langs Meijll naar de Maas bij Boxmeer, langs de rivier tot Mook, over Groesbeek en Beek naar de Waal bij Erlekom ten Oosten van Nijmegen.

De Betuwe-frontlijn is niet geheel en al duidelijk; de Duitsers hebben nog een smalle strook grond langs de Westelijke oever tussen Pannerden en Arnhem, maar het vermoeden bestaat, dat generaal Dempsey hier spoedig tot de aanval overgaat om de Rijnlinie te forceren en de weg naar het Ruhrgebied (en Berlijn) vrij te krijgen. Voorzover mij bekend zijn Haalderen, Angeren en Huissen in geallieerd bezit, evenals Elden ten zuiden van Arnhem, waar ze dus nog maar twee kilometer van de nog steeds intact zijnde Rijnbrug verwijderd zijn.

Ten zuiden van Oosterbeek staan de geallieerden aan de Rijn (hier kwamen de 2.000 luchtlandingstroepen over de rivier) en naar het westen reikt hun saillant tot Opheusden. De frontlijn buigt dan zuidwaarts, gaat bewesten Tiel over de Maas en volgt de rivier langs Wamel en Dreumel, springt over de Maas, blijft 6 à 7 kilometer beoosten Den Bosch, beoosten Schijndel en Boxtel en loopt dan ten noorden van Best, ten zuiden van Tilburg, Breda en Esschen naar de Schelde ten zuiden van de Zuid-Bevelandse landengte, die onder geallieerd vuur ligt.

Het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen is door de Canadezen bevrijd en zij vechten nu in het westelijk deel. Ze bevochten een bruggenhoofd over het Leopoldkanaal in België en landden gisteren achter de Duitse linies aan de zuidelijke Schelde-oever bij Terneuzen. De Geallieerden vernielden door een geconcentreerde bomaanval de West-Kappelse Zeedijk van Walcheren en de dijken bij Vlissingen, waardoor “*de tuin van Zeeland*” met zout water wordt geïnundeerd. Dit alles beoogt de snelle opening van de haven van Antwerpen, die

onbeschadigd in geallieerde handen viel. De haven is onmisbaar voor de ravitaillering van het westelijk front.

Zutphen 11 October 1944

Rustige nacht. Wel weer kanongebulder ver weg, beter weer, lichte bewolking, toch geen vliegtuigen. Er is een grote Rode Kruis colonne langs de Emmerikseweg gekomen, zegt men richting Zuidoosten. In Harfsen geweest: op de spoorlijn staat een stuk geschoten trein met een omgerolde tank erop ernaast. Vandaag een stel fietsende moffen op allerlei fietsen naar het Oosten.

Onder 't eten weer; een geschreeuw naar onze kant en daar werden vlak voor ons huis een paar jongens aangehouden: fiets! De één had kennelijk een 'Ausweis', maar de andere moest zijn fiets ruilen voor een damesfietsje en de mof reed prinsheerlijk weg.

Zutphen 12 October 1944

Mooi weer, dus vliegtuigen. Om 9 uur Oma van de badkamer gehaald naar de kelder vanwege geschiet. Toen gelukkig de hele dag niet meer dichtbij, wel steeds in 't Zuiden. Ook weer bommenwerpers over. Voor ons huis schuilden op een gegeven ogenblik 3 grote tanks onder de bomen voor ons huis, griezelig als ze er nu eens op schoten, de Tommies! Momenteel (8 uur 's avonds) staat er nog één op de Hobbemakade.

We hebben tegenwoordig prachtig licht 's avonds. Gé heeft het bedacht. Roelie Eefting en ik, met behulp van de rest, hebben het Zondag uitgevoerd: Vaders legerfiets, dynamo op het achterwiel, na er eerst een oude band opgezet te hebben. Toen draden naar voren, naar een losse lamp geleid. Hiervoor maakte Vader een

statief, voor op tafel, zodat we, als de fiets van achteren op een bij Slagman geleende steun staat, trappende, prachtig licht hebben. Elk ½ uur. De eerste avond kostte 2 lampjes, omdat we te hard fietsten. Nu gaat het beter.

Er staat aangeplakt: we krijgen eieren op de bon. De bom op de electriciteits centrale in Hengelo vernielde weinig in zoverre, dat 't in 1 dag hersteld was. De Duitsers en 't ziekenhuis e.a. instanties hebben nu licht. Heel veel anderen kunnen door trucjes ook licht krijgen en zo zitten sommige huishoudingen 's avonds clandestien en dus voorzichtig bij goed licht. Dicky Postma was hier en vertelde, dat men in 't ziekenhuis nog steeds aan het glasruimen is.

Na die eerste schietrij, de 28ste, waren er al een paar gewonden binnengebracht en de doktoren waren een been aan 't amputeren (van een mof onder narcose) toen die geweldige ontploffingen begonnen. Meteen stortte de halve (glazen) operatiekamer in en schoten de dokters onder de operatietafel [...]. Daarna werd de patiënt naar de gang gebracht, tot men 't daar ook niet veilig meer vertrouwde en tenslotte de operatie afmaakte beneden in de Röntgenkamer. Wat een zelfbeheersing moeten die chirurgen gehad hebben, bij al die zware klappen.

De 20 patiënten waren al gauw naar de gangen gebracht (in het oude gedeelte, want het nieuwe is door de Duitsers gevorderd), ze hielden zich vrij kalm allemaal. Bij de rustpauze, zei de directeur: "Breng ze maar weer binnen, het is afgelopen. "Nauwelijks lagen ze weer op zaal, of die geweldige harde klap kwam.

Ramen eruit en het hele gangplafond naar beneden, terwijl in de zaal niets gebeurde.

Ook een eigenaardige speling van het noodlot. Ja er zijn nog maar 20 patiënten.

De verpleegsters hebben 1/2 dagen werk, terwijl ze het dienstbodewerk er zelf nog bij moeten doen, die komen n.l. niet meer. In het Duitse gedeelte zijn wel veel patiënten maar daar merken ze vrijwel niets van, behalve dat er 's nachts heel wat gebracht worden en ook elke nacht een stel doodkisten uitgedragen wordt. Daar moet de gemeentereiniging verder voor zorgen. Waarheen ze gaan is onbekend. Ze zijn afkomstig van het front.

Zutphen 13 October 1944

Heldere lucht, wel veel vliegtuigen, zo nu en dan. Het schieten is steeds ver weg. Eefde, Baak, IJsel en de buitenwegen voor de troepen. 4 vrij harde bommen???? Er ging vanmiddag veel langs de straat in beide richtingen. Die grote treinen, waarvan 4 leeg richting Oosten en een auto met fietsen richting Westen. Geen touw aan vast te knopen.

Zutphen 18 October 1944

Al de vorige dagen (vanaf 13 October) geen moment tijd gevonden om dit bij te houden. Zaterdagmiddag (14 October) toen ik de stad in was om o.a. bij Degenaar boodschappen gedaan had, (per fiets) zag ik op de Nieuwstad een reuze mensen oploop:

Een kind had een gevonden granaat opgeraapt, die ontplofte en het kindje erg verwondde. Auto reed 't naar 't ziekenhuis. Ik naar huis, was van plan weer de stad in

te gaan. Naar Degenaar, maar 't bonnen uitzoeken van de noodkaart hield even op. Toen kwam Magda op bezoek 3.30 uur en ging de boodschapperij over.

Ze was er nog geen 10 min of de eerste bommen zoefden en flooten over ons heen. Wij holderdebolder de kelder in, waar we 1/2 uur het 1/4 uur durende bombardement afwachten. Het zoeven en suizen der bommen was wel akelig angstig, maar er gebeurde bij ons niets en was het voor ons lang zo erg niet als bij de munitietrein. Bij het station echter zagen we grote rookwolken opstijgen.

Toen het voorbij was is Vader de stad in getogen: Op de Rozengracht en de Barltheze waren veel bommen gekomen. Alles erg kapot evenals de IJselkade vlak bij de brug en ook het stationsplein. De Waterstraat brandde ontzettend. Ik dadelijk naar de leeszaal om evenals de vorige keer weer mee te helpen. Heel veel uit de stad vluchtende mensen kwamen me tegemoet. De leeszaal lui waren al weg, dus toog ik alleen verder. Langs de kerk naar de Langehofstraat. Achter in de Bakkerstraat zag je een grote rookkolom, door de vlammen rood gekleurd.

Achter in de Kolenstraat sloegen de vlammen uit de huizen evenals achter op de markt. Het vervulde je met ontzetting. Je mocht er niet heen. En iemand die ik vroeg, waar ik kon helpen, verwees me naar Voerknecht, waar de gewonden ingedragen werden. Ik heb een tijdje aarzelend aan de deur gestaan: wat kan ik doen aan gewonden en zou ik ertegen kunnen?? Er werden steeds binnengedragen voor de Eerste hulp en anderen in auto's naar 't ziekenhuis gebracht.

Akelig al die gezichten op de brancards. Binnen was ieder druk en was 't vreeslijk vol en liep ieder elkaar in de weg zodat ik gauw weer wegluchtte. Op de Overwelling, naar de Rozengracht gezien, was alles een puinhoop achter de Landbouwschool. Behalve 2 nog rechtopstaande huizen. Niemand mocht erheen, alles moest doorlopen. Toen weer terug naar de Markt, waar ik gelukkig de leeszaal oppikte.

Die hadden alle spullen uit een brandend huis gered. Zij waren n.l. Rode Kruishulpdienst en mochten overal door. Wij op naar de Marspoortstraat. Dan langs de vlammen. Warm! Die handwerkzaak, touwhandel en kruidenierszaakje brandden flink (naast het politiebureau). De blik in de Waterstraat was vreeslijk. Alles aan de Oostkant brandde.

Je zou zeggen straks gaat de hele stad eraan met die wind! Ik had nog nooit een brand gezien maar het werkt hartbeklemmend en adem stokkend en je loopt met gebalde vuisten in je zakken [...] en met brandende ogen. Verder door de vol glasscherven liggende Marspoortstraat. Voorbij Degenaar keken we achterom en zagen, dat diens hele achterhuis was weggeslagen.

Alleen de winkel stond nog en de bewoners liepen vertwijfeld heen en weer met wat winkelwaar. Wij erop af en van ± 5 uur tot donker hebben we met man en macht de winkel leeggehaald en naar een pakhuis gebracht, om diefstal te voorkomen. Ondanks alles waren ze nog vrij rustig. Maar ze liepen van 't kastje naar de muur.

Midden ondertijd kwamen een paar moffen naar de kelder vragen. Ze beweerden er zaten nog mensen in. Wij konden ze wel wegstijgen. Degenaar had immers in de winkelkelder alles overleefd? Toch bleek enige dagen later bij het ruimen, dat in de kelder van het huis erachter in inderdaad 2 lijken waren. Degenaar heeft ook nog heel wat goede kleren e.d. onder het puin weggevoerd. Die eerste dag zijn er al 24 doden gevonden en heel veel gewonden. De lijken werden opgebaard in de Walburgkerk.

De nacht van 14 op 15 was zeer roerig. Heel veel vliegtuigen. Iedereen had slecht geslapen en akelig gedroomd. De volgende morgen (Zondag 15e) zijn we om 7 uur weer aangetreden bij de leeszaal. Mej. Hofman had een handkar opgescharreld en daarmee gingen we naar de Berkelkade, waar we bij v.d. Scheur uit zijn reuze gehavende huis (nog erger dan de Deventerweg huizen) de beddeboel e.a. rommel en spullen haalden. Om ± 8 uur met een volle kar langs de nog brandende huizen (de brandweer is de hele nacht bezig gebleven) over de Markt.

Er waren al vliegtuigen en toen we bij de toren omkeken, zagen we alle mensen, ook de brandweer, komen aanhollen uit angst voor de vliegtuigen in de heldere lucht. Wij lieten de kar voor wat ze was en draafden over de Markt naar de leeszaal. Ondertussen luchtalarm; alles vloog in huis. Wij in de leeszaalkelder onder de gewelven. Er gebeurde niets en al gauw hebben we de zware kar weer opgehaald. Het bleef echter angstig tot er 's middags de bewolking kwam. De hele verdere dag hebben we met de kar gesjouwd en gelopen om alle eetwaar, beddeboel, kostbaarheden e.d.

uit de huizen te halen bij v.d. Scheur, Mej. v.d. Driessen en Mej. Suringar.

Het uitpakken van een kar vol inmaakflessen ging met kettingsysteem, waarvoor we iedereen van de straat oppikten. Ook de volgende dagen Ma. Di en Woe. zijn we steeds bezig geweest alles uit de huizen te slepen. Ook bij de 91-jarige Mevrouw Snijder, wier 71-jarige dienstbode onder het puin van de uitgebouwde keuken was bedolven. Deze is er Dinsdagmorgen pas onderuit gehaald.

Ja, al die dagen vooral de eersten, zag je steeds brancards met gewonden en later alleen doden door de stad dragen. Lang niet genoeg mensen konden helpen puinruimen, omdat die eerste Zondag, 100 man die aan 't ruimen waren, opgepikt zijn om op de brug en het spoor te werken, lijken waren niet belangrijk. Heel veel doken natuurlijk zo mogelijk onder. Ja, wat een toestand.

En steeds hoorde je nare verhalen. Hier klopten ze nog naar 2 meisjes, levend, na een hele nacht onder uit het puin gevist, daar een hele jonge baby levend eruit, ouders dood, maar meest toch waren het doden al of niet sterk verminkt, al of niet in de kelder in huis of op straat bv. Woensdag een kelder van 10 doden waarvan één man met het hoofd zo bekneld lag, dat vrijmaking ervan, instorting van de rest van het huis betekende.

Het is anders wel goed voor elkaar: Overal grote groepen Technische Noodhulp of Rode Kruis en ook een gemeentearbeider werken hard mee. Alles wat op straat loopt draagt banden om de mouw. OBD, TN, Rode

Kruis, PTT, enz. De eerste dagen hebben we alleen met kostbare spullen gereden: mooi glaswerk en porcelein, beddengoed, kleden, enz. Alles is ondanks het primitieve inpakken nog heel gebleven.

Dat was natuurlijk allemaal wel mooi werk, maar je werd er vreeslijk moe van: Zoeken naar goed spul (in de 91 huizen, waar geen leiding was) inpakken, versjouwen, opladen, wegrijden (zware karren met zijn allen) afladen, versjouwen en weer met de lege kar terug. In de leeszaal zijn 4 inboedels gekomen, die daar ook nog weer geordend en versjouwd moesten worden, trap op, trap af.

Op het einde van de dag was je geen mens meer en duikelde je zo in bed. We konden ook nooit meer zo hard pootaan als die eerste Zondag. De dagen daarna werden het ook al boeken kisten en linnengoed.

Allemaal erg zwaar en minder leuk. In hoeverre je dan van leuk kan spreken in de verminkte huizen vol puin, glas, stof, gruis, en van in de buurt van die bom in de tuinen, aarde. O, zo troosteloos, de tuin achter de Berkelkade, waar een grote trechter krater is en waar een half huis + die bewuste keuken is ingestort. Op alle planten en bomen een dikke laag bruin grauwe aarde. Vreeslijk.

Het stationsplein is ook even vreeslijk, 6 bommen. Eén midden op Manus. Overal diepe kraters, alles even kleurloos en de blik op de stad ontzettend. Onherkenbaar. Tot halverwege de Barltheze is geen steen meer op de ander. Alleen de kiosk staat nog, verder alle huizen weg.

Dat mooie van de Jong in de Berkel gezakt. Hij nog levend. Vrouw en kind eronder (Och dat is weer 1 geval). Er zijn in 't geheel al 61 doden en nog 20 vermisten. Verder: De hele Rozengracht één puinhoop. De 2 huizen aan de Apenstert staan nog net en dan weer puin tot de Landbouwschool, waar vlak vóór, een bom viel (de 1e) die grote gaten in de dikke muur maakte.

Als er een gewoon huis gestaan had was 't ook met de grond gelijk geweest. In de kelder van de Landbouwschool waren veel doden en gewonden. De Broederkerk ziet er ook vreeslijk uit, geheel glas en dak stuk, maar hij staat nog even als de gymlokaalzaal. Maar de overkant is hopeloos. Ook brand. Daar en in 't begin der Barltheze waren 2 boerderijen, waarvan het hooi over alles heen verspreid lag.

Ook de IJselkade vanaf de Brugstraat was erg: op straat precies op die hoek is een diepe krater, naast de Oude Wed, achter het Lyceum op een huis idem. Dat blok bij de brug is half weg. (wel 3 à 4 huizen). Toen ik Zaterdagavond er omheen wou lopen, brandde het hier naast Ziesel geweldig. Geen brandweer erbij. Het fikte maar. Fantastisch. Niemand liep er. Een mof kwam me achterop: "Fräulein es ist nog Spring darin". Ik terug. Er moest nog flink wat munitie liggen, dat gelukkig (of jammer?) niet door 't vuur is bereikt.

Voor de brug is het ook flink stuk op het spoor. De brug zelf is niet erg stuk, gaten in de rijbrug vooraan (reeds hersteld), middenin bij de ophaalbrug op 2 plaatsen het fietspad stuk en de spoorbrug voorlopig radicaal. Juist in dat eiland-dammetje van de pijler is geen 10 meter

van de brug een groot gat geslagen. De Duitsers zeggen: Er is reuze goed gemikt; zelfs de averechtse luchtstroom in de midden luchtlaag is gecorrigeerd, echter iets te sterk, vandaar de verkeerde uitwerking. Boven de Bernhardlaan zijn ze al losgelaten.

Oh, die uitwerking! Zoveel mensen weg. De zoon van Schut's vrouw en kind - dood. De familie van Richard Maatsma, die in Duitsland zit, + zijn meisje - dood. Die blinde jongen met de hond -dood; vrouw en kindje (hij was pas zo gelukkig getrouwd) blijven achter, enzovoort. Je leest massa's namen, allen onbekenden. Bute is uit het puin gehaald van het brandende huis. Hij is nu alles kwijt, evenals zeer veel andere gezinnen. Voor alle doden was geen kistenhout genoeg, zodat van afbraakhout ruwe blanke kisten getimmerd werden. Allemaal opgebaard achter de preekstoel in de kerk.

Dinsdagmiddag hield Ds. Bevershuis een preek voor een propvolle kerk, 1.500 en er is plaats voor 1.300. De volgende dag algemene begrafenis. Zeer druk langs de weg, al mocht alleen de familie op 't kerkhof. Er kwamen karren vol bloemen langs. Ze liggen voor een groot deel in een gemeenschappelijk graf. De andere worden particulier begraven nog steeds elke dag, want alles moet lopend, veel bloemen. In de kerk mochten sommige kisten Dinsdag nog open maar velen waren al dichtgeschroefd. Op de Graaf Ottosingel hangen grote lijsten met doden, gewonden en vermisten, ook een foto van een niet te identificeren kinderlijkje (Wie het herkent)

En dan te denken, dat er ook nog heel veel moffen gesneuveld zijn o.a. bij Reesink en op de IJselkade, en

b.v. in die brillenwinkel op de Rozengracht. 3 moffen voor de toonbank dood en de verkopers, onder de toonbank geschoten, levend [...]. De kleinzoon van Bieldeman was, toen de eerste bom iel op 't stationsplein, holde, nee vloog naar huis, met zijn vriendje, door de nog hele niet verwoeste Barlheze.

Zijn vriendje bleef daar bij Vader en Moeder in de kelder en kwam om, maar Henkie holde naar Moeder in de Spiegelstraat en is ongedeerd. Hij is misschien de laatste die door de Barlheze kwam.

Ook veel boodschappende mensen (Zaterdagmiddag, pas de bonnen uit) zijn omgekomen. Ja de ± 50 bommen hebben heel wat uitgericht. Iedereen is nu erg bang en schrikachtig. We vinden het fijn als het regent of lelijk weer is. Dan vliegen ze tenminste weinig of niet. Woe., Do., Vrij., en Zaterdag, was het helder, soms betrok het 's middags en dan was plots ieder weer beter te spreken. Vooral wij, die dicht bij de brug waren telkens. Er werd n.l. steeds weer een bombardement verwacht, omdat de brug niet goed getroffen was. Uit die buurten evacueert trouwens ook alles en elders uit de stad ook.

Gisteren (Zaterdag) was het weer doodeng om dezelfde tijd: Een gegier van duikende vliegtuigen, afweer en bommen. In de Hoven bleek later, 5 gewonden. De vorige week is niet alleen Zutphen te pakken genomen, maar ook wel 86 andere plaatsen, allen op spoorwegknooppunten. Deventer had 80 bommen, ze vielen meer op de uiterwaarden en veroorzaakten geen slachtoffers. De spoorbrug is flink kapot, maar kan gemaakt worden.

Woensdagavond kwam het alarmerende bericht dat er de volgende morgen 1.300 vluchtelingen uit Limburg zouden komen. Ze zouden 50 dagen onder weg zijn en er vreeslijk uitzien. In het Warnsveldseweg- en Emmeriksewegkwartier werd omgeroepen, dat ieder daar de volgende dag 3 à 4 mensen eten moest geven [...]. De trein kwam om 10 uur aan en vertrok weer om 1 uur. Dit had tot gevolg dat ieder dacht, dat het NSB-ers waren. Maar wij als Rode Kruis helpsters en Vader als evacuatie geleider, wisten beter.

Wij kwamen de volgende morgen bijeen aan de Emmerikseweg en daar werd de organisatie besproken: Iedere geleider trok met een helpster langs zijn wijk en bracht op papier zijn toegewezen aantal vluchtelingen onder en ze gingen de rest der mensen die geen eters kregen af: Vader en ik, Gé en een jongeman, enz. Toen weer terug en de vlug inmiddels de per ½ tram of wagen of fiets of lopend aangekomen vluchtelingen opgehaald. Het werd wel wat rommelig, omdat veel gezinnen en familie bij elkaar wilden blijven, maar tenslotte kwamen alle stakkers nog onderdak voor 12 uur [..].

Ik viste naderhand nog een paar families op, die op elkaar en onderling stonden te wachten en de groep waren kwijtgeraakt en bracht ze nog in onze wijk onder. Het ware zielenpoten. Vooral de oude mensen en de gezinnen met veel kleine kinderen. En dat waren er niet weinig bij het Rode Kruis. Ze hadden geen 50 maar een 5 dagen lange tocht achter de rug.

Van Gennep af naar Goch (over de Maas) en via Calcar en Rees (over de Rijn) om 't Rijkswoud heen, waar

gevochten werd naar Genderingen, waar ze voor 't eerst weer goed ontvangen werden en verzorgd werden. In Duitsland was het vreeslijk geweest en hadden ze 40 km op één dag in de regen moeten lopen. Alles en alles drijfnat, met ook nog beschieterij op de pont in Rees. Het was daar juist helder. Toen ze even rustten, spreidden ze onze driekleur op de grond uit, en dat hielp goed.

In Holland hadden ze 't direct veel beter. Vervoer van Genderingen per tram via Doetinchem naar de Bremen, waar de tram stuk ging en ze met wagens en een 1/2 tram verder moesten. Ze waren om 4 uur in Gendringen al opgestaan, en de mensen daarvan waren de meesten koud en hongerig en nat en de kinderen lastig van moeheid. 's Middags om 2 uur was 't weer aantreden op de Emmerikseweg. De meesten vonden daar de vermiste familieleden wel terug en toen ging het gedeeltelijk op wagens en verder lopend of fietsend naar Voorst.

Van tevoren had de bekkenslager weer omgeroepen, dat alle vervoersmiddelen welkom waren. Dit had het gevolg, dat alles aanwezig was: fietsen, karren, karretjes, kinderwagens, enz. Gé ging achter de leeszaalhandkar vol kinderen met Mijnheer de Meester. Ik achter een kinderwagen op klompen met een 1½ jarige slapende baby met nog 3 gekinderwagende meisjes. Zo ging alles op naar Voorst waar 130 boerenkarren wachtten om allen behalve de fietsers verder te rijden naar Twello. Het was anders een triest gezicht, die helle trekkende troep.

Alle helpers(-sters) hadden Rode Kruis banden om. Karren vol geladen met oude vrouwen en Moeders met kinderen. Sommige babies 3 week oud en de Moeders mee, gezinnen van 14, 8 en 5 kinderen, resp. 16, 10 en 6 jaren getrouwd. Sommige vrouwen na enige dagen uit het kraambed of na 1 dag miskraam. Deze laatste was er slecht aan toe op de hotsende karren + kinderen.

Je zag de gekste dingen: Een zeer artistiek jong stel was op de huwelijksreis. Allen hadden mooie schoenen aan die een schoenfabriek juist enige dagen tevoren had uitgedeeld. Toch hadden velen nog last van blaren. De stakkers. Gelukkig waren er geen vliegtuigen in de zonheldere lucht. Wel op de terugweg. Gé heeft b.v. juist toen op de brug lelijk in de knijpert gezeten.

Wij waren als laatsten op een kar van Addink uit de Laarstraat. Diezelfde dag hoorden we ook dat Gennep bevrijd was evenals IJzendijke. Verder vertelden ze, dat het Baakse houten brugje geramd is door de tanks, zodat het zware verkeer daar niet meer over kan. Jongens van 15, 16, 17 jaar moeten oogsten bij de boer. De heer v. Oort en de andere directeur moesten bij de Ortskommandant de lijsten der leerlingen geven.

Ondertussen was Woensdag al een comité in het leven geroepen voor huisraad en kleren collectie, voor de getroffen en van Zaterdag: Rampcomité Rode Kruis. Een 50 vrouwen en meisjes (meest van de betere stand) waaronder ook het leeszaal stel, zouden helpen. Ik zelf was enige dagen tevoren door Mulder gevraagd bij het Brokkenhuis te helpen een paar uur per dag met nog 2 meisjes.

Zodoende kwam ik in aanraking met Mej. v. Kaijk, Mej. v.d. Linde en Mej. Koch, die de collectie opbrengst in ontvangst zouden nemen en sorteren. Daarbij werden wij drieën nu ook ingedeeld en daar ik de hele dag aanwezig kan zijn kreeg ik de sleutels. Het is nu zo gegaan: De 40 collectrices werden ingedeeld onder 8 leiders-sters die elk een wijk voor hun rekening namen: Gé kreeg van een van hen toegewezen de Laarstraat + Halve-Maanstraat.

Ze ging huis aan huis en het goed, dat ze kreeg bracht ze bij een vertrouwd centraal punt: Tandarts Garvelink, behalve de grote stukken, die naderhand opgehaald zouden worden. De volgende dag liep ze weer langs de mensen die gisteren niet thuis of niet klaar waren. Dat was Vrijdag en Zaterdag. Die dagen hebben wij de lokalen van de oude St. Hubertus school naast de RK kerk ingericht: 1 voor mannenkleren, 1 voor vrouwenkleren en linnengoed, 1 voor dekens en beddengoed, 2 voor meubels en 1 voor pannen. Zaterdag kwam er al heel wat binnen.

Het is een reuze karwei, om alle kleren te sorteren en iets op maat te leggen. Toen we zo'n reuze grote hoop van Gé kregen (ze had het zelf gauw gebracht met de leeszaalkar) hielpen de sjouwheren ook uitzoeken: mannengoed, vrouwengoed, schoenen en dekens, hetgeen tot grote hilariteit leidde, als ze ouderwetse vrouwenkledij vonden, b.v. dikke kepen en baaien onderrokken en lijfjes, oude bandjes broeken, enz.

Er was zelfs een fantastische broek, zonder kruis met lange pijpen en losse kleppen, met banden, (een open rijtuig). Had je die jonge kerels (± 32) daarmee in de

handen moeten zien staan. Om te gillen. Ook zijn er verscheiden ouderwetse geklede herencostumen bij.

Het is een vreeslijke rommel soms, al die verschillende kleren, goede en slechte, hele en kapotte, maar toch wel leuk werk. Vooral 's middags is er prettig veel hulp. Soms hebben we 't idee, dat de vlooiën eruit springen. Gé is inderdaad met 2 thuisgekomen. We werken volgens geregelde tijden, dat is prettig en dat zullen we beter volhouden dan een hele dag als in 't begin der week. (Er komt tegenwoordig heel weinig langs de straat).

Gisteren zag ik plots Erik Z. in de stad. Hij was met Jauke komen fietsen hierheen om t eens te bekijken. Hij krijgt deze brief mee (zie hieronder). Vanmiddag weer net als gistermiddag ontploffingen. De Duitsers laten de oude Nederlandse kazematten in de lucht vliegen.

Hieronder een brief van een kennis van Heit en Mem, Gees van der Meer, die in Arnhem bij de telefoondienst werkte:

Ede 20 October 1944

Beste Oom Piet en Tante Griet

Jullie zult je wel eens afgevraagd hebben hoe het met mij is gegaan. We zijn er levend afgekomen en daar zijn we al erg blij mee, hoewel we alles hebben moeten achterlaten. We hebben 8 dagen van 17 tot 24 September in een hel geleefd. We zaten tussen het afweergeschut in, dan stond het aan de ene kant, dan weer aan de andere. De kogels vlogen over ons huis.

Geen water, gas, electra. Voor het water moesten we ½ uur lopen 's morgens vroeg, want anders was het weer op. Dan beseft je wat water is. De eerste dagen geen brood. Enfin het was een toestand. Ik ben die week bij mijn vriendin geweest en ben toen met haar en mevrouw en heer waar zij in huis is naar familie van mevrouw in Ede gegaan. Die mensen zijn in die dagen erg lief voor me geweest, dus konden wij die niet in de steek laten op onze vlucht.

We hadden er al op gerekend dat we weg moesten, zodat toen het bevel aangeplakt was om 11 uur, wij om half een al op stap gingen, lopende en volgepakt. En wat aan de kant van de weg lag. Afschuwelijk gewoon. Enfin we hadden ons leven gered. De Zaterdag daarna zijn we teruggaan om nog wat kleren te halen. Er was wel wat moed voor nodig om naar een geheel uitgestorven stad te gaan.

Ze hadden nog niets geplunderd, maar nu zitten de Duitsers in onze buurt, dus veel zullen we niet terugzien. Maar ja, dan beginnen we weer opnieuw. Het voornaamste is ons leven. Zo zijn we al in Zutphen geweest. Bert en haar Jan? zijn daar. Ik wist niet dat ze daar heen waren getrokken. Er is daar veel bedrijvigheid. Alle mannen beneden 60 jaar moeten loopgraven maken, maar TJ? loopt natuurlijk overal tussen door.

Als Zutphen geëvacueerd moet worden gaan ze naar de binnenlanden van Hengelo (G). Vader heeft al een boer opgescharreld. Het is hier erg rustig, net of er geen oorlog is, hoewel we aan de rand v/h front zitten.

Renkum, Wolfheze, Wageningen en vandaag Bennekom zijn al geëvacueerd. Hoe is het daar. Laten jullie eens wat van je horen? Ik schrijf via het Rode Kruis.

Veel liefs van jullie Geeske.

1945

Zutphen 20 Maart 1945

Beste Allemaal, ondanks de sterke wind is het zonnig weer, maar er verschenen nog geen vliegtuigen. 't Is nu 4 uur en 'k zit lekker in 't zonneke bij de bloeiende planten. Och, Lien, wat bloeit dat gele boompje (Genelia.) van Kei toch beeldig. De hyacinten daar gaat 't mooie af. Voor ik het vergeet, Oom H.J. is gisteren ondertrouwd. Zelders zag ze toevallig lopen, maar een kaart hebben we niet ontvangen. 't Gaat stiekum om de hoek, denk ik.

Gisteravond was het een gerij van belang, zelfs kanonnen gingen weer naar 't Westen. Gisteren was 't geweldig, hoeveel soldaten langstrokken, geweldig bepakt en bezakt, velen kreupelden, doodmoe van een lange marsch zeker.

Toen ik stiekem de voordeur opende om eens te kijken, scheen het maantje op een brief op de mat en 't bleek die te zijn van B. waar jij achterop je reisbeschrijving schreef. Die was dus tamelijk lang onderweg. Gelukkig, dat het telefoontje niet zoolang duurde. 'k Ben nu benieuwd naar de beschrijving van de 2de etappe.

Mijn verjaardag was koud en triest. Het zonnetje wou zelfs niet schijnen, daarbij zitten we, nadat je weg bent,

tot 6 uur 's avonds in de kou, want er is haast geen brandstof meer. Zondag hebben we de heele dag rommel opgestookt. Marie Lindeman en Gé speelden 's middags piano (4-handig) Gé speelt beter en begeleide Marie echt naar 't zin.

Met Jan L. wou 't meest niet vlotten voor ze kwam, zagen we veel menschen op straat en daar liepen eenige moffen met veel helderwitte pakken met verbandgaas, leek 't wel. Toen op eens zagen we dat het parachutes waren, en twee gevangenen in grijsgroene pakken met lange broeken zonder hoofddekseel er tusschen in.

Ja, een uurtje tevoren was er veel gevlieg en geschiet geweest, en zoo we later hoorden, moest een bommenwerper een noodlanding maken bij de IJsel. Acht parachutisten waren er uitgesprongen, waar steeds hevig op geschoten was voor ze de grond bereikten. Twee waren op de Emmerikscheweg geland ongedeerd.

Na die sensatie begon om 5 uur weer 't vliegen en daar vielen bommen nee, maar! We vlogen op de warande en zagen veel bommenwerpers boven Eefde, dachten we. Steeds maar weer duiken en mikken. Waar 't op gemunt was, wisten we niet. Later hoorden we, dat Gorssel vernield was, 4 dooden, gewonden vanzelf en alles beschadigd. De Roskam, de kerk en de school, was 't op gemunt; Alles zat er vol Duitschers.

Later brandde 't in Vorden. 't Was de heele avond steeds maar lichtkogels, daarboven, evenals op Gorssel. De Generale Staf, die op Buitenzorg en de Villa Hoekedaal er tegenover, zat, is daar bestookt, wat te gevolge had,

dat Buitenzorg tot de grond afbrandde en alle paperassen naar de maan gingen. Buitenzorg ligt tusschen Vorden en Warnsveld.

We zijn nu ook wel bang, dat Warnsveld een beurt zal krijgen. De Achterhoek zit vol, vooral Lochem, Ruurlo etc. Ook die Bernardlaan vind ik maar een griezel. Daar moesten weer lui hun huizen uit. Kerkmeyer is daarom, maar weer in 't huis aan de Deventerweg getrokken, zo kapot als 't is.

Ja, mijn verjaardag begon 's morgens 5 uur ingeluid te worden door de V1, die we al zoowat vergeten waren. Weer zoo'n 8 à 10-tal achterelkaar, waarvan één bij de Emmerikseweg viel. Er is dus weer benzine aangevoerd. Zoo nu en dan hooren we het doffe gerommel van de V2 en bij helder weer zien we de rookspiraal ten N.O. van ons. Zeker nog in Hellendoorn. Verleden week is er midden in Deventer één gevallen, die afschuwelijk werk leverde. Er vielen nog 12 dooden bij.

Mevr. Dell kwam 's middags en ook de oudelui Zelders (met 2 pakjes theesurrogaat) en Tante Lies met koffie (met 3 pond havermout). Oom Pe had het te druk. De Bloms kwamen 's avonds een half uurtje. Een nare verjaardag, al was er een appelkoek en een glaasje met weck. In plaats dat er een boom (brandhout) kwam, is dat nu absoluut van de baan.

Dat maakte ook triest. Vader zou met die kapper kappen en er was geen voerman te krijgen. Toen 't eindelijk wezen zou, bleek het de kapper, dat 't bosch door de (Organisation) Todt in beslag genomen en dat die er aan 't werk was. Je begrijpt dat het nu niet te

doen is voor die man. 't Zou hem de kogel kunnen geven, zooals de klompenmaker van de Zessprongweg (Zevensprongweg?) is gegaan. Hij laat vrouw en 5 kinderen achter.

Nu is Vader gisteren 6 uur met een handkar met Kardijk (J. Kardijk, telegrafist bij de Spoorwegen, Warnsveldseweg 31) op stap gegaan naar 't midden ongeveer bij boerderij de Reest aan de Almensche Binnenweg. Kardijk zit er ook zoo voor en kreeg een aanbieding van de oude Zwerks of hij een akker eikenhakhout wilde overnemen voor f 25. Ze zagen geen kans het gekapt en vervoerd te krijgen. Na veel moeite kreeg Vader een handkar en toen samen werken en dan samen deelen.

Om half 2 waren ze er weer met de 1ste lading. Ze konden het samen haast niet door de zandwegen krijgen en moesten wel 14 boompjes weer afladen. Na 1 uur schaft gingen ze om half 3 weer op pad om die op te halen. Doodmoe en met blaren aan de teenen kwamen ze weer terug. Hoe 't met 't andere hout moet? Ze doen al hun best een voerman te krijgen, maar voor geen f 100 toe komen de boeren in de stad. De Todt pikt alles in.

's Morgens juist voor Vader opstappen zou, kwamen de V1's weer. Zoo'n heel ritsje weer. De 5de was plotseling stil en meteen werd ik in mijn bed opgelicht. Gé sprong 't bed uit. Ze dacht dat alle ruiten er uitgingen, maar.... 't ging weer goed. Nog eenigen daarna en nu lijkt de benzine weer op te zijn. Maar niet te hard roepen.

Er moet vandaag groot alarm zijn geweest. De meesten soldaten zijn naar 't front, wordt verteld en gister gingen alle poepenmeiden uit de Albert Cuypstraat en Rembrandtstraat hun huizen uit, naar hun Heimat terug. De SS. troepen komen ervoor in de plaats. Das niet zoo best, watte!

Die arme Geertsma (N. Geertsma, handelsreiziger, Beukerstraat 62) moest zich 15 Maart bij de Todt melden en ging op zijn gemaakte fiets (nieuwe binnen en buitenband er op) naar de Duitse dokter. Die kafferde hem uit en zei, dat hij een saboteur was, omdat zijn voeten nog niet genezen waren. Nu moet hij zich elke dag melden bij de dokter en nog wel loopende, want de 1ste keer pakten ze hem de fiets af. Hij was nu ingespoten, en als hij beter is, moet hij voor de Todt werken en anders de kogel, voorspelden ze hem.

Er komen nog steeds mensen over de brug met eterij. Hoe ze 't leveren? 'k Ben zoopas naar de bakker geweest en gevraagd om weer Weermachtsbonnen te ruilen, maar ze krijgen er niks meer. Honderd en meer soldaten komen brood vragen zonder bon: "Ach, genadige frauw, heeft U niet een klein stukske." Ze hebben ook honger, blijkt het. Jammer, voor de familie in den Haag. 'k Zal een pakje havermout sturen van 2 ons. Vandaag weer bruine boonen, 4 pakjes dan hebben ze een pond.

Zutphen 21 maart 1945

21 Maart (de Lente!) 't Is 10 uur en er kwam geen brief van jullie. De laatste was, toen Kei de bonnen van Lien stuurde. Ik stuur deze maar weg. Onze nachtrust werd eenige malen leelijk gestoord. Steeds kwam de

“nachtzuster” een kijkje nemen en ‘t verkeer was weer bar. Op laatst om 1 uur eruit. ‘k Telde 30 paarden (2 aan 2 loopende) naar ‘t Westen en toen 35 wagens met 2 paarden bespannen.

Nu, hè hè, ‘t was niet leuk meer. Daar ging ‘t luchtalarm en daar waren een massa vliegtuigen, ‘t afweer kwam van alle kanten op ze aan. Een geknetter, maar rustig vlogen ze door de afweerwolkjes naar ‘t Z.O. Er is vast wat loos, dichtbij. ‘t Waren zoo’n 40 stuks. Er gaan mompelingen over bij Arnhem over de Rijn, maar..... Daar vallen verscheidene bommen!

Ja, vannacht om hoorden we weer vliegers en tegen 3 uur kwamen de V1’s ook opzetten, 4 gingen vlak over ons heen. Veel lichtflitsen in ‘t Zuiden en opeens een dof gebom en geweldige lichtflitsen vlak boven ons. Gé schreeuwde.... bommen. Nu ik er uit en zelfs vader. We waren in een seconde beneden. Toen was ‘t afgelopen. Door ‘t raampje v.d. voordeur gegluurd. Daar begint het weer.

Oeii. Eén bommenwerper was ‘t op gemunt. Nou, verder! Gegluurd en daar hoorde ik glas rinkelen en kwam tot de conclusie dat er heel veel scherven op de daken rinkelden. ‘t Zal een vlieger geweest zijn met een boordkanon. ‘t Was geen rikketikker!

Vader is weer eens naar Harfsen. Juist een brief van Gezien Kuik. Ze schreef, dat Tante Ine op een Zondag er haveremout en erwten gebracht had. Ze vond het toch zoo byster aardig. Ze kenden elkaar heelemaal niet. Ine heeft er meer vrienden zitten in Soest die ze helpt. Hierbij brief van te Strake(?) ‘k Dacht, dat het over

zaken ging en maakte 't ding open. Nu besten, hierbij het eind, veel liefs van Moeder. (Hoe is het met de hak gegaan?)

4 uur. 't Is een emotionele dag deze lentedag. Na 't eten ga ik naar de gaarkeuken en hoor daar, dat de vader van 't Gele gevaar, de agent Bouma (J. Bouma, agent, Buitensingel 170), is doodgeschoten door Heil (Hollandse politieagent). 't Is afschuwelijk! 't Gebeurde bij Krasenberg (G.W. Krasenberg, kruidenier, Buitensingel 241) tegenover de kazerne. Ze fietsten samen op en de agent had een zakje aardappelen achterop de fiets.

Heil vroeg waar hij heen ging. "Naar huis", zei Bouma. "Ik vraag waar je heen gaat." "Naar huis", was weer 't antwoord. "Je gaat niet naar huis" en meteen kreeg hij een schot door zijn long. Een 2de volgde. En daar lei hij op de weg dood. Een Duitscher had geroepen. "Niet schieten" Schieten ze voor zoo iets de menschen hier neer? Ieder is er akelig van. Zoo maar in koelen bloede.

Ik kwam thuis en vertelde 't Vader, toen er gebeld werd en er iemand van 't Algemeen Ziekenhuis kwam vragen of ik me weer beschikbaar stelde voor bloedtransfusie. Nou, 'k stond nog gekleed, dus er meteen heen. Ze begonnen meteen, 't was hard noodig. Gek, dat ze steeds meer dan één prik geven. Ze kunnen moeilijk in mijn armen het goede plekje vinden. Dat is vervelend. Later nog een half uur op de brancard moeten liggen, en om half 4 thuis.

'k Moet de stad nog in, naar 't postkantoor, en de bakker, maar voel me wat licht in 't hoofd, ondanks het

glaasje wijn. Weet je wat het vannacht geweest is? Er gingen 2 V1's over ons heen, en die leken defect. Ze stieten vuurvlammen uit en ontploften dan, totdat één vlak over de stad en over onze huizen in de lucht uiteenspatte, zoodat later overal de scherven vlogen, volgens ooggetuigen.

Doetinchem moet ook erg geraakt zijn door bommen op de Waterstraat aldaar. Nogal wat dooden.

Cristiaansen moet in Buitenzorg gezeten hebben met zijn staf. Er moeten hooger en bij omgekomen zijn? Wie, wat hoor je niet!

Nu houd ik toch op.

Dag schatten, Moeder.

*De dood zeer snood d'Aarde haar pijlen bood,
D'Ondeugd verheugd was met haar Helse scharen;
Deugd vlood door nood dorst haar niet geven bloot;
Haar vreugd verjeugd veranderd' in bezwaren,
Omdat den pad der Waarheid werd bestreden;
De Trouw met rouw zeer deerlijk was verplet;
Liefd's schal, Gods stad, de vrucht in 't lustig Eden,
Een vrouw (te flauw eilaas!) elk waas besmet.*

Vondel.

25 maart 1945

Het is Zondag 25 Maart 1945 als ik dit derde oorlogsdagboek [Hij schreef dit Dagboek verdeeld over drie schriften] begin. De inleiding tot de beschrijving van de gebeurtenissen kan haast dezelfde zijn als die van het Boek van Menselijke Ellende, dat in II is overgenomen.

Alleen zijn de toestanden nu nog critieker geworden en 't vermoeden is gewettigd, dat de gisteren begonnen Geallieerde Operaties ('t oversteken van de Rijn ten zuiden van de Nederlandse grens) 't optreden van de Duitsers in 't bezette deel van Nederland –ten noorden van de grote rivieren— nog meedogenlozer zullen maken.

Wij troosten ons met de gedachte, dat de nieuwe geallieerde krijgsverrichtingen schone beloften voor ons geknechte land inhouden. De omstandigheden brengen mee, dat men zich tegenwoordig graag in het grootse verleden van ons land en zijn tijd tegen dwingelandij verdiept. Telkens weer treft het ons daarbij, dat deze jaren weinig onderdoen voor de benarde jaren onder Alva & zeker niet voor die der Franse overheersing.

Mogelijk zijn de Spanjolen destijds wat ruwer tewerk gegaan, maar het komt er weinig op aan of men door een stel ruwe barbaren met een vloek en een grauw van 't leven beroofd wordt dan wel met een glimlach door een als gentlemen vermomde bende, die de meest perfide methodes toepast om haar nederlagen op een volkomen weerloos volk te wreken.

Een van de middelen was gedurende de hele oorlog al het executiepeloton, dat honderden, nee duizenden slachtoffers gemaakt heeft. Na de mislukte operaties van de geallieerden bij Arnhem, die de medio September 1944 geheel op handen lijkende Bevrijding van ons land voor onbepaalde tijd deed uitstellen, kwam daar een nieuw middel bij: de honger.

De bezetters namen alle mogelijke maatregelen om de voedseltoevoer naar westelijk Nederland te beletten: transporten werden verboden, 't postverkeer ingekrompen, zodat men alleen maar meer brieven beneden de 200 gram mag verzenden, de IJsellinie gesloten, zodat de Hollanders de gelegenheid ontnomen werd om in 't noorden en oosten des lands te fourageren.

Het gevolg is, dat de mensen in Noord- & Zuid-Holland & Utrecht bij duizenden sterven en, zonder kist, in massagraven ter aarde besteld moeten worden. Op een kilo aardappelen en een kilo brood per week moeten de mensen daar leven en de Duitsers zorgen er met uitgebreide razzia's wel voor, dat de mannen geen gelegenheid krijgen om hun hongerrantsoenen aan te vullen. Gas en electriciteit zijn er al in geen maanden meer, doch de winter is goddank voorbij, waarbij het aantal aan de kou bezwijkenden aanmerkelijk is afgenomen.

't Ontbreken van alle energie en van mannelijk personeel, heeft evenwel tot gevolg, dat de grote steden als Amsterdam in een vuilnisbelt veranderen. De mensen keren de asvaten gewoon uit de ramen boven de trottoirs om en het rioolwater spoelt stinkend en drabbig over de straten. De laatste opgenomen Amsterdamse brief geeft een griezelig beeld van 's lands hoofdstad-in-den-ondergang.

Hier in Friesland is de toestand anders, gelukkig aanmerkelijk beter. Dat geldt voornamelijk wat de voedselpositie betreft. Weliswaar werd ons broodrantsoen een week geleden ook verminderd & wel tot 1400 gram per persoon per week, wel krijgen wij op

onze bonnen zelden meer boter en dwingt 't uitvallen van gas en electrisch ook hier al de mensen 't minder smakelijke eten van de Centrale Keuken te nemen, wij doch wij hebben hier voorlopig nog een overvloed van aardappelen en kunnen met de bij de boeren opgescharrelde melk, tarwe en rogge ons rantsoen behoorlijk aanvullen.

Met onze persoonlijke vrijheid is het hier al even treurig gesteld als in de rest van het bezette gebied: bijna alle mannelijke bewoners van 17-50 jaar hebben zich voor Duitse spit-en graafdiensten in Drenthe of op het Leeuwarder vliegveld moeten melden, doch bijkans 't grootste deel dook onder en houdt zich in de huizen schuil. Duitse razzia's zijn aan de orde van de dag en het is voor de mannen niet meer vertrouwd, zich zonder geldige papieren op straat te begeven. Ondanks alle dreigementen en verlokkingen van warm eten met vlees, vet en worst voor hen, die gaan werken, verkiezen de meesten vrijwillig een kluizenaarschap.

Dat ik 25 Maart als aanvangsdatum van het 3^e dagboek koos is niet louter toeval. In de afgelopen dagen wees alles er al op, dat er gebeurtenissen op komst waren, die waarschijnlijk wel beslissend zouden zijn voor de verdere ontwikkeling van de gebeurlijkheden in ons land. Zoals de capitulatie van Italië de eerste, de grote doorbraak van de Amerikanen in Normandië de tweede inleidde, zo begint deze derde bundel met een belangrijke krijgsoperatie, die –naar wij hopen en naar ook te verwachten is—de laatste ronde van de strijd tegen nazi-Duitsland inluit: het oversteken van de Rijn door de Britten, Amerikanen, Schotten en Canadezen.

De mislukking van Arnhem en de taaie tegenstand van de Duitsers in de *Siegfriedlinie* (hun *Westwall*) veroorzaakten in de herfst van 1944 een stilstand aan het westfront, terwijl ook de Russen genoodzaakt waren een adempauze te houden, toen ze in midden-Polen de *Weichsellinie* hadden bereikt. Nadat de Duitsers in medio-December 1944 een wanhopig tegenoffensief begonnen waren, dat hen voor *Weihnachten* nog weer in Brussel en Antwerpen had moeten brengen, doch waarbij zij niet eens het Maasdal bereikten, brak midden Januari 1945 in het Oosten de lawine los.

De Russen doorbraken de Duitse verdedigingsgordels in Polen en renden in enkele weken tijds 400 tot 500 kilometer westwaarts, vervoerden 't belangrijke Opper-Silezische industriegebied en drongen tot op minder dan 90 kilometer van Berlijn. Daar staan zij nu geruime tijd, terwijl de troepen op de vleugels 't front verstevigden door de hele Oostzeekust ten Oosten van Stettin van Duitse troepen te zuiveren (op de havens Gdynia, Danzig en Koningsbergen na) & in het Zuiden de Duitsers in de Sudeten terug te drijven.

De troepen in het Westen gingen eind-Februari tot de grote aanval op de Duitse stellingen ten Oosten van Nijmegen over. Spoedig daarna staken de Engelsen & Amerikanen ook de Roer over & in het zuiden de Moezel & de Saar. Juist gisteren werden deze operaties ten Westen van de Rijn afgesloten: de westelijke Rijnsoever is van Arnhem tot Bazil in geallieerde handen. Meer nog: tijdens dit offensief gelukte het de Amerikanen bruggenhoofden op de oostelijke oever te vormen, nl. bij Remagen, waar hun een spoorbrug onbeschadigd in handen viel, en bij Oppenheim ten zuiden van Mainz.

En gisteren begon dan de geweldige operatie tegen het Ruhrgebied met land-, lucht- en zelfs marine-troepen. Grote contingenten luchtlandingstroepen werden achter de Duitse stellingen neergelaten (aanmerkelijk meer nog dan bij Arnhem; men zegt op straat 40.000 man!) en hier en daar moeten zij al contact gemaakt hebben met de troepen, die over de Rijn snelden in vlugge stoomboten. Een week lang heeft Montgomery's 21ste legergroep zich onder een 100 kilometer lang rookgordijn over de westelijke Rijnsoever voorbereid, de Duitsers in het onzekere latend, waar de grote stoot zou vallen. Dat bleek nu gistermorgen bij Rees, Xanten en Wezel en naar men nu weet te vertellen, zijn de troepen al in Duisburg binnengedrongen.

De operatie werd gesteund door een massale luchtvloot, die, naar the man in the street zegt, meer dan 10.000 aanvalsvluchten maakte. De geallieerde lucht activiteit was in de laatste tijd al overdonderend (Berlijn werd vannacht voor de 33ste maal in 33 opeenvolgende nachten aangevallen!), maar in de laatste weken is het wel heel erg. Zelfs wij hier in het noorden merken het. 't Ene luchtalarm volgt 't andere op 't vliegveld op en zelfs in de stad duurt 't dikwijls meer dan 1, ja soms dan 2 uur. Op de Oldehove zijn nieuwe luisterapparaten aangebracht, men schijnt dus nog meer te verwachten!

Het haalt 't hier echter niet bij het *Zuiden*, waar de Engelse & Amerikaanse jagers elk uur van de dag azen op treinen en auto's & deze zelfs tot in de steden achtervolgen. Het aan het slot van de tweede dagboek opgenomen *Zutphense* dagboek geeft daarvan een goed beeld. Dat de betekenis voor ons land zal zijn van de nu

begonnen operaties staat nog niet te bezien. Men zegt wel, dat Prins Bernhard als bevelhebber van de ondergrondse strijdkrachten een oproep tot de Nederlanders gericht heeft om rustig te blijven en zijn bevelen af te wachten & daarbij gewezen heeft op 't belang van deze operaties in 't Rijngebied bezuiden de Achterhoek, doch ik geloof, dat 't Ruhrgebied het eerste belangrijke doel zal zijn.

't Gerucht trouwens, dat er bruggen over de oude Isel in handen gevallen zijn van de luchtlandingstroepen, wijst op verder oost- & noordoostwaarts gaande operaties. De kaart bestuderende moet 't niet onmogelijk geacht worden, dat 't hier een poging geldt om ons land compleet af te snijden. Het zou voor ons misschien de veiligste weg zijn, tenzij een troep fanatici hier stand blijft houden, zoals ze nu al sinds Augustus 1944 in de Franse havensteden Duinkerken, Lorient en Sint Nazaire doen.

Zutphen 25 Maart 1945

't Is hier dagenlang erg roerig in de lucht & 't kanongebulder soms heviger en dichterbij. Woensdag trof Vader het, toen hij van den boer in Harfsen kwam. Hij was juist op 't pad naar Zutphen, toen hij een gier hoorde en een bom zag vallen in een weiland tussen hem en de boerderij. De daaropvolgende nachten en dagen houden de vliegers ons steeds uit de slaap. Donderdag regende het bommen op het Twente Rijnkanaal & het station Laren-Almen, waar een troepen- en een munitietrein stond.

Vrijdag was het weer zo onrustig en het kanongebulder deed voordeur en ramen al maar door rinkelen. Dan in de nanacht komt de V1 de mensen wakker maken.

Om twaalf uur in de nacht van Donderdag 22 op Vrijdag 23 Maart was 't groot-alarm en wat gingen er veel troepen langs, meest naar de stad. Zeker naar de treinen of over de brug naar Arnhem, want het heet hier, dat de geallieerden weer proberen bij Arnhem over de Rijn te komen. Arnhem zou onder een nevelgordijn liggen. Nu is de stad weer in zorg! Daar kwam 't zware afweer weer in actie. Jeminé wat zijn we, zelfs Vader, op één nacht uit bed gesprongen. Je weet soms niet of 't bommen zijn of afweer. De V1 maakt wel, dat we vroeger opstaan.

Gé gaat in bed lezen, maar Zaterdag wilde 't niet lukken, 't was zo onrustig en kwart voor 8 (ik was juist klaar) daar begon het. Geluiden om van te beven en Gé is tweemaal in d'r nakie naar beneden gehold. De laatste keer kleepte ze zich op de keldertrap in haast aan. De bommen vielen en de drang naar de W.C. was hevig bij mij.

Juist tussen twee aanvallen waagde ik het en ik hoorde toen onze buurvrouw roepen. Ik naar de waranda en daar kwam ze huilende zeggen, dat 't kleintje nog boven was. Ik zei: 'haal het gauw, dan kom ik de andere halen, maar dan voorom'; de scherven deden ons nl. de achtertuin mijden. Ik vond het oudste kindje op de vloer onder de keldertrap zitten. Zij kwam van boven (haar man was juist naar 't werk) & juist toen 't opnieuw bommen regende en de afweer vreselijk te keer ging,

zaten we op een stoel in onze kelder, elk met een baby op schoot. De vliegtuigen kwamen steeds weer.

Later hoorden we, dat de bommen vooral voor het afweergeschut bestemd geweest waren. Het grote, dat op 't Helbergen aan de IJsel stond werd precies geraakt. Ook op de Marsweg één. Deze aanval eiste behalve tal van moffenlevens, twee doden. Achter de Hoven werden 22 bommen gegooid, die op de wegen & de spoorlijn gemunt waren.

Dan bij de kazerne op de Louisesingel een en een op het nieuwe kerkhof, hier aan de Warnsveldseweg. Verder in Warnsveld weer op de kippenfokkerij van Garssen, waar de uitrustingen van de moffen werden uitgedeeld & waarbij 150 kippen het leven lieten. Verder viel er een bij de Eefder melkfabriek als gevolg waarvan de melkboer vandaag niet eens kwam.

Vader zou naar Hengelo (G) gaan om 2 liter melk te halen (tussen twee haakjes, wij hier in Leeuwarden hebben twee dagen in de week soms 17 liter uit de directe omgeving!), maar ik wilde het niet hebben, want wat al niet een melk halende mensen zijn er in de omgeving gedood! Drie op de Almense binnenweg (daar staat nog afweer) en wel elf in de omgeving van Wichmond.

Juist springen we weer op van de stoelen. 't Is nu negen uur en 't blijkt weer afweer geweest te zijn. Zeker niet geraakt. We hadden 't de hele dag niet gehoord, alhoewel er steeds 16 vliegtuigen over onze contreien ronkten en soms tamelijk laag. Op straat zag je bijna geen kip.

Gistermiddag kwam het bericht, dat ze in 's Heerenberg zaten en ja, de schemer was nog niet gevallen of het gerij, nu naar het Oosten, begon. 't Lijkt soms veel op de drukte in de dagen van Arnhem, maar ze rijden nu in omgekeerde richting. Overdag is er niets te zien, maar in de schemering komen ze weer opdagen. Zopas trokken auto's vol soldaten voorbij. Warnsveld zit, evenals de hele Achterhoek, vol valschermjagers.

Vorige week Zondag moet er een belangrijke conferentie geweest zijn op Villa "Buitenzorg", even voor Vorden. Drie kwartier aaneen hoorden we de jagers duiken, bombarderen en schieten op deze verzameling hoge omes. Men vertelt, dat er in Deventer negen loden doodkisten besteld zijn, er zullen dus zeker zoveel hoge pieten 't leven bij gelaten hebben. Men zegt, dat het de staf van de Nederland becommanderenden generaal Christiansen was. Ook op "Weltevreden" bij Buitenzorg, op een villa in Eefde en 't "Hassink" bij Epse werden dergelijke aanvallen gedaan.

Het is nu tien uur. Zojuist zagen we tien lichtkogels hangen boven de uiterwaarden en later kwamen er nog evenveel bij achter de Watertoren. Wat rinkelden de scherven zopas op straat en op de daken, wel drie à vier minuten na de aanval. 't Blijft toch gevaarlijk. 'k Ben ook zo bang als de auto's hiervoor blijven stilstaan, zoals vanmorgen, toen een anti-tankkanon precies op onze stoep ging staan, de deur van ons & de burens geheel versperrende. Er was weer een Tommy in de lucht.... Later zag je niet meer zulk oorlogstuig op de weg. Pas in de schemer begon het weer.

Zutphen 26 Maart 1945

7 uur in bed. Wat een nacht van gerij van oorlogstuig naar de Heimat! Wat een vliegerij boven de weg! In de maneschijn zag ik een vliegtuig precies Oost-West-Oost de weg volgen. 't Afweer van de Varkenswei schoot erop; eerst een fel licht, dan een knal. Wat een wagens met troepen! Ha, Ha! Alweer een vliegtuig en razend afweervuur, doch maar van één kanon, het zware is weg.

De V1 begon om half twee. Nu zijn er al drie hevige ontploffingen geweest. Ze gaan over in troepjes van vier, vijf of zes en je hoort niet meer als er één stilstaat. Wat word je moe van al dat gedoe.

Gisteravond ging Gé een wandeling maken met een vriendin. In die tussentijd vielen er vier bommen. Ik was bij kennissen en iedereen holde naar de kelder. 't Leek alsof ze achter het kerkhof vielen & ik maakte me ongerust over de meisjes. 't Bleek, dat ze in de Kapperallee waren om op de Almense binnenweg krentenbloesem te plukken en opeens die klappen. Gé beweert, dat het afweer was, waar ze middenin zaten. Dat zal dus ook wel eens een beurt krijgen.

Er zijn daar trouwens op de Binnenweg bij kasteel "De Voorst" al bommen gevallen. Er is daar nu veel afval van stukgeslagen bomen. Vader en Kardijk willen er met een handkar heen om een boom op te halen. 'k Heb er wat 't land aan, want 't is zo gevaarlijk op de weg. Jasses, alweer knetter afweer; geen zware boem. Oei, dat is de derde keer. Nu waren we beiden naar beneden gehold, want we hoorden door 't geknetter heen twee

bommen vallen. 't Is tijd om me te gaan kleden. Goeie morgen!

Maandagmiddag drie uur. De mannen zijn teruggekomen met een eikenboom. Ze mochten hem niet zagen, maar hebben hem den boswachter voor vijf gulden afgepingeld. In Warnsveld ontmoetten ze den NSB-er Beltman en een veldwachter, die hun de persoonsbewijzen afnam, een bekeuring gaf en zich tenslotte liet bepraten. Hun namen zijn genoteerd, maar de boom is hier. Nu hebben ze een bewijs van juffrouw Verloren Themaat om takken te zagen in het Velderse bos. De bomen zijn er weggekaapt, maar voor de takkenrommel hebben ze een bewijs nodig.

Ze waren juist vanmorgen thuis of daar kwamen 4 bommen in die buurt terecht. De afweer was daar ook even in actie geweest. Vader zat te schuilen onder de kar en Kardijk achter een boom. 't Tikkelde om hen heen van de scherven. De melkboer van Eefde komt niet meer. De boeren brengen geen melk naar de fabriek, nu er Zaterdag twee op hun melkkarren doodgeschoten zijn. Ze durven niet. Vanmorgen zijn er in die driemaal zeven auto's kapotgeschoten op de wegen rondom de stad.

De bruggen zijn zò zwaar geladen, dat als de Warnsveldsewegbrug de lucht in gaat, het voorste blok er waarschijnlijk aangaat. Wat blijft er van het onze (het tweede) over? Om de betonblokken staan wel twintig grote kogels, of zijn 't bommen? De mensen op de hoek zijn er al uit en in het eerste blok brengen ze al hun goeie meubelen weg. Nu verder maar afwachten.

Ik zal de kleren maar weer in de kelder hangen. Wat is goed en wat niet? Een man uit Doetinchem vertelde vanmorgen dat Wehl al beschoten wordt, maar dat de geallieerden nog niet in 's Heerenberg zijn. Doetinchem is zwaar getroffen. De kerk en toren zijn weg en de Hamburgerstraat rondom ook. Zelhem moet zijn kerk en toren eveneens kwijt zijn. En 't is angstig, hoe de kanonnen urenlang hebben gedreund. Hoe moeten we zoiets doorstaan? De buurt maakt de kelders weer in orde. Ik heb al mijn eetwaar erin gebracht en water getapt in de flessen.

Een brief uit Rotterdam van de 4e Maart 1945. De schrijver (Th.A. Melchior) zegt daarin:

“Lief van U – de Zutphense familie! - om mij nog een pakje te sturen doch helaas hebben we het nooit ontvangen. Het is heel jammer, we hadden ons er erg op verheugd. Wijzelf eten ook al lang van de Centrale Keuken omdat we al lange tijd geen kolen meer hebben en de voorraad is ook op. En iets bijkopen gaat ook niet meer. De prijzen zijn niet te betalen; 35 gulden voor een brood, 40 gulden voor een kilo erwten enzovoort, we moeten het dus maar doen met één brood per week en de gaarkeuken. We krijgen ééns in de twee of drie weken gestampt eten en de andere dagen soep.

Ik kan ook niet zeggen, dat ik mij zo best voel, maar we blijven nog maar steeds hopen, dat het einde niet ver meer is. Het is in Rotterdam treurig gesteld: geen tram, geen bus rijdt er meer. Het vuil komen ze niet meer ophalen, de mensen gooien het zomaar op straat. Sedert maanden hebben we al geen gas en licht meer. De V1

gaat nu langs Rotterdam en soms dreunen bij ons de ruiten erdoor.

We hebben van het Zweedse Rode Kruis een wit brood en een half pakje boter gekregen. Heerlijk!”

Ook mijn Delftse vrienden berichten van de lekkernijen, die het Zweedse Rode Kruis hun schonk. Het was als gebak, schrijft C.J.O. Nu zullen ze waarschijnlijk ook om de week een half wittebroodje van het Internationale Rode Kruis krijgen.

Het werpen van het afval op straat herinnert me aan de Amsterdamse aswagen, waarop indertijd met grote letters geschilderd stond: “Werpt geen huisvuil op straat”. Onlangs zag ik ze hier in Leeuwarden voorbijrijden, diezelfde aswagens, met het toverwoord “Voedselvoorziening” erop. Ze gingen aardappels halen, terwijl Amsterdammers hun asvaten boven het trottoir leegkiepen.

“Voedselvoorziening” - ja; dagelijks passeren hier (Leeuwarden) door de stadsgracht tientallen schepen met dit woord erop gekalkt, alles om in beslagneming zoveel mogelijk te voorkomen. De meeste keren met piepers naar Holland terug; een enkele maal zijn we in staat een pakket meel, worst ja zelfs aardappelen mee te geven voor onze vrienden in het Hongerende Westen. Vanmiddag voer een schuit voorbij met het woord “VOEDZEL”, onlangs passeerde er een met de aanduiding “FOEDSELVOORZIENING”.

28 Maart 1945

Het lag in m'n bedoeling te beginnen met de notities omtrent de toestand in Friesland en de rest van bezet Nederland, doch de snelle ontwikkeling der gebeurtenissen aan het Westfront noopt me eerst een korte schets te geven van de situatie in Duitsland, die het ineensstorten van Hitlers Duizendjarig rijk elk ogenblik kan doen verwachten. De toestand is zeer verward, de berichten zijn uitermate schaars, daar de Geallieerden over hun vorderingen zwijgen om de in paniek gebrachte Duitsers geen houvast te geven, terwijl van Duitse zijde anders niet gemeld worden dan dappere staaltjes van scherpschutters, die bolsjewieken uit de weg ruimen en met hun "pantservuist" ettelijke vijandelijke tanks stukschoten.

Vanmorgen evenwel lichtte een Duits commentator een tipje van de sluier op & zei:

"Ons verdedigingsstelsel aan de Rijn heeft opgehouden te bestaan, Amerikaanse tanks zijn doorgebroken en stormen Duitsland binnen over onverdedigd terrein. Grote groepen Duitsers dreigen afgesneden te worden of zijn reeds ingesloten, zoals bij de Lahn. Steeds meer kameraden van de grenadiers & Volksturm-bataljons worden genoodzaakt de witte vlag op hun bunkers te hijsen & onze in het noorden taai vechtende parachutisten-legers worden steeds meer van de hoofdmacht "abgedrängt"

We moeten talrijke tanks & motorvoertuigen "unverletzt" achterlaten, wegens "mangel an Betriebsstof" en veelal hebben we geen gelegenheid de bruggen te laten springen". "De rechter Rijnsoever is van Bonn tot Mannheim geheel in Vijandelijke hand,

Wiesbaden is gevallen & onze troepen in het Lahn-Maingebied worden bij duizenden gevangen gemaakt.

Tankspitsen zijn al bij Wetzlar & naderen Fulda, waar zij op 420 kilometer afstand staan van de Russische troepen aan de Neisse. Bij Seelow, ten westen van Kühstrin, verzamelen de bolsjewieken massa's tanks voor de aanval op Berlijn en verwacht mag worden, dat de aanval binnen zeer korte tijd ook in het oosten losbarst, waarbij met een vereniging van de Amerikaanse en Russische legers ten zuiden van Berlijn gerekend moet worden”.

Dit onverbloemde commentaar schetst de wanhopige positie, waarin Duitsland in vier dagen tijd geraakt is. (Naderhand blijkt dit een Duitse, door de Geallieerden gestichte (!) zender te zijn. De schets is trouwens wel juist!)

De toestand wordt hopeloos en dit doet de mensen de meest fantastische dingen verwachten. De stemming in de stad is uitgelaten. De kennissen vliegen naar elkaar toe met de laatste berichten, die ze vaak weer uit de derde of vierde hand hebben en lustig verdraaien. Gisterenmiddag liep 't gerucht door de stad, dat de Engelse radio om het uur uitzond, want de oorlog kan elk ogenblik aflopen en de mensen geloven het grif. Winterswijk zou al gevallen zijn enzovoort, enzovoort. Feit is, dat de geallieerde legers uit het bruggenhoofd bij Rees en Wezel in de richting Nederland vorderen; mogelijk zijn ze de grens al gepasseerd.

Hier aangekomen vluchtelingen melden, dat ook op Nederlands gebied vreselijke luchtbombardementen aan

de geallieerde opmars voorafgaan. Zo zouden Zaterdag Zevenaar, Doesburg en Vorden geweldig zwaar gebombardeerd zijn, de beide laatste plaatsen zijn “met de grond gelijk” gemaakt, wat –hopelijk- overdreven zal zijn. Dat er een geweldige strijd woedt staat vast, ook voor de mensen, die geen berichten horen, want sedert het begin van de grote slag om de Rijn (Zaterdagmorgen) buldert het hier aan één stuk door, hoewel de strijd zich op een afstand van 200-180 kilometer van ons afspeelt en –de wind in de laatste dagen westelijk & noordelijk is.

In de eerste dagen, toen de artillerie waarschijnlijk het krachtigst opgetreden is en de wind zuidoost was, schudden zelfs de binnendeuren bij ons! Niet onwaarschijnlijk is, dat er zich binnen enkele dagen grote gebeurtenissen zullen voordoen. Zondag a.s. is het Pasen en de meeste mensen verwachten de capitulatie nog voor de Paas. Nogal optimistisch, maar zelfs ik begin er soms aan te geloven. Het wil ons gewoonweg niet aan, dat de oorlog afgelopen zou zijn; het is alsof we nooit anders gekend hebben dan dit ellendige, trieste leven van een aardworm onder de Duitse spijkerlaars. Stel je voor: rood, wit & blauw op de daken & beierende Paasklokken, vrolijke muziek en vrijuit sprekende mensen. Ongelooflijk!

Maar kom, mijn taak! Het leven in bezet Friesland is verre van genoeglijk geworden, al zal het waarschijnlijk nog niet het minst genoeglijke in den lande zijn. Het huiselijk leven is bijna geheel ontwricht, daar bijna elk gezin zit opgescheept met evacués uit Midden- of Zuid-Limburg, de Betuwe of de omgeving van Arnhem. In totaal zijn er in Friesland ongeveer 200 à 250.000 vluchtelingen ondergebracht (op een bevolking van

ongeveer 400.000 zielen!), die alle van have en goed berooid zijn.

Onze evacu e, een zeventienjarige Tielse tandartsassistente, beschikt alleen nog over wat ze aan haar lijf heeft. Haar koffer met kleren is tijdens het vervoer (per Duitse trein via Zeist) zoekgeraakt en ze kreeg nog steeds geen vergoeding en nieuwe textielpunten.

De vergoeding, die wij voor haar krijgen, bedraagt 12 gulden per week, haar zakgeld (van Gemeentewege verstrekt) 2 gulden. 't Is trouwens een heidens karwei om achter de centen te komen! Wie geen evacu es heeft, heeft vaak al Duitse inkwartiering. Vooral in de Dokkumer Wouden zitten er veel. Het zijn voornamelijk mannen (o.m. parachutisten), die daar uitrusten na een periode van frontdienst. Over deze Duitsers straks meer.

Het minder genoeglijke in het dagelijks leven is niet in de laatste plaats het gevolg van de toenemende Duitse razzia's. Vorige week moest de ganse *Ausweiselose* mannelijke bevolking van Leeuwarden tussen de 17 en de 40 jaar & de *Ausweislozen* tussen de 40 & 50 zich melden voor werk op het vliegveld. Er kwam bijna niemand & wie er kwam, was alleen zo moedig omdat hij door zijn *kriegswichtige* positie zeker was van een stempel op 't gele briefje. Reeds daarvoor hadden de jongeren zonder *Ausweis* & ook alle mannelijke ge evacueerden tussen de 17 & 50 zich moeten melden, doch deze "Lastgevingen" leverden niets op.

Het gevolg is, dat de in de stad aanwezige groene politie & de *Rexisten* (Belgische nazi's, die hun zetel in het

Burmaniahuis hebben) tot straat-razzia's en hier en daar zelfs tot huiszoeking overgingen. Zo werd gistermorgen vroeg de hele veebuurt aan de Groningerstraatweg afgezet; om half drie waren ze al in de Schapestraat. De heren hebben blijkbaar wel wat geleerd. Vroeger gaven ze driemaal luchtalarm veilig als ze tot razzia overgingen, waardoor de hele stad meteen gewaarschuwd was. Nu komen ze als een dief in de nacht en .. vangen nog niets.

Hoewel het er stikvol jongemannen gezeten moet hebben, scharrelden ze er slechts een dertig bij elkaar. De meesten waren goed opgeborgen! Er waren natuurlijk fanatieke nazi's bij, die werkelijk op jacht waren naar jongens (zo krom iemand met een geweer op dak om 't vluchten over de balkonnetjes te beletten), maar onder de ter assistentie geroepen militairen waren ook tal van goede sullen. Ze bleken bijna alle honger te hebben & waar ze een boterham of een stukje kaas kregen lieten ze 't huiszoeken maar voor wat het was [..].

Honger in het Duitse leger. Ziedaar de toestand onder de bezettingstroepen in Friesland. Overal waar Duitsers ingekwartierd zijn, schooien ze de boeren en ook de burgers af om etenswaar. Onlangs moest een troep in Veenwouden op de (door Duitsers bediende) trein. De trein kwam pas een dag later aan en de troep moest zich maar zien te redden zonder rantsoenen.

In Zwaagwesteinde werden begin Maart de daar uitrustende en zo nu en dan elders op bevel razziërende militairen vervangen door 20 man van de Luftwaffe, die tot infanteristen omgebouwd moesten worden. Ze arriveerden per fiets via Twijzelerheide en waren zò

uitgehongerd, dat ze alles gaven om maar aan mondvorraad te komen.

De kinderen sjouwden met broden en kregen een gouden horloge voor enkele broden. Eén soldaat was er, die alleen nog maar drie sigaretten had, maar dáárvoor gaven de kinderen geen brood. De jonge Edelgermaan stond te schreien op de weg; een oude vrouw gaf hem tenslotte een brood [..]. In Huizum, waar de school aan de Laan nu met soldaten volgepropt zit, is het al net zo. De kinderen stelen broodbonnetjes van hun moeder en verkwanselen die tegen sigaretten. De soldaten vragen bij de omwonenden emmers en pannen te leen en bedelen tegelijk om brood.

Ik kan mijn hoofd er niet zozeer bij houden, dat een geregeld verslag van al wat ik op mijn hart en als korte notities op een kladje heb mogelijk is. De geruchten vliegen door de stad. Doesburg gevallen, Kesselring (die drie weken geleden de niet-nazi Von Rundstedt als bevelhebber in 't Westen opvolgde) heeft zich met 100.000 man overgegeven, enzovoort.

Er is totaal niets van waar. Juist wordt er verteld, dat binnen enkele dagen voor de Duitsers de alarmtoestand 3 afgekondigd wordt (de hoogste). Sedert enkele weken bestaat alarmtoestand twee. Toestand drie, die kenbaar gemaakt wordt, doordat de sirenes van het luchtalarm een uur lang zullen loeien (jeetje!) en de Oldehove-klok aanhoudend zal luiden, zou inhouden, dat niemand meer op straat mag komen en dat de Duitsers zich onmiddellijk tot vertrek gereed moeten houden. Was het maar zover!

Uit betrouwbare bron hoor ik, dat kolengebrek volgende week de gehele electriciteitsvoorziening stop zal zetten. Voor de verlichting van de enkelingen(!), die zichzelf clandestien aangesloten hebben zal het zo erg niet zijn, want met ingang van de Tweede Paasdag krijgen we de zomertijd, waardoor het 's avonds al tot ongeveer negen uur licht blijft.

Erger wordt het voor de nieuwsvoorziening (want dan zal niemand meer in staat zijn te luisteren) & voor de watervoorziening. De Intercommunale waterleiding gebied Leeuwarden werkt nl. vol electrisch. Wel beschikt men momenteel over twee Dieselmotoren, doch het is de vraag hoeveel olie er is. Bovendien hebben deze slechts een capaciteit van 250 m³ per minuut, terwijl het bij 900 cm³ al klachten regent.

Wellicht zal men zolang er olie is de stad Leeuwarden nog mondjesmaat kunnen voorzien, doch verder gelegen plaatsen zoals Franeker & Harlingen & ook de dorpen zullen wel voorbijgaan!

In Dagboek II maakte ik al melding van de aanslag op Rauter, den oppersten *Gestapo*-chef in ons land. Deze aanslag geschiedde tussen Hoenderloo en de Woeste Hoeve op de Veluwe. Berichten uit Hoenderloo melden, dat als wraak daarvoor onmiddellijk 100 politieke gevangenen op dezelfde plaats vermoord werden.

Zutphen berichtte, dat er 150 politieke gevangenen voor neergeschoten waren op de weg bij de Woeste Hoeve, terwijl de laatste berichten spreken van in totaal 400 slachtoffers, waarbij dan de elders uit wraak voor de aanslag gedode (o.m. te Amsterdam) inbegrepen zullen

zijn. Volgens deze berichten zijn twee van de vier inzittenden der auto, onder wie de chauffeur, gedood. Rauter zou met een kogelwond in de longtop in een Apeldoorns ziekenhuis liggen.

De Duitsers zouden alle ziekenbons (rantsoenbonnen) in beslag hebben genomen, waarschijnlijk omdat ze die straks bij de vlucht overal op Nederlands gebied kunnen gebruiken.

In Grijpskerk zochten de Duitsers een ondergedoken politieagent. Hij was niet thuis. Ze vroegen den vader – niet thuis. Daarop sommeerden ze de vrouwen het huis te verlaten, waarop ze het huis uitgasten. De beide mannen, die zich inderdaad in huis schuilhielden, werden genoopt over de daken te vluchten. Ze werden neergeschoten en de lijken op straat gelegd ter waarschuwing. De heren Edelgermanen richtten in de woning een feestmaal aan van de voorraden

Zojuist een brief van mijn vriend John Blanken, met wien ik in Amsterdam op kamers woonde en die in de eerste oorlogsjaren naar Roermond verhuisde. Hij is nu geëvacueerd in Friesland en schrijft me o.m.:

“Tot 20 Januari ben ik in Roermond gebleven. Wij hadden daar iedere dag razzia’s, vordering van fietsen, naaimachines, schrijfmachines, lakens, sleeën, bedstellen, meubelen etc. Deuren mochten niet op slot. Ik had vier luxueus ingerichte schuilplaatsen en doorstond alle razzia’s en het hevigste granaatvuur. Mijn vrouw en mijn zoon Paul maken het best, mijn zoon Robert stierf echter in de ouderdom van vier dagen te Roermond.”

Op 21 Januari 1945 gingen wij de Engelsen tegemoet. Wij gingen naar Linne en leefden daar tot 14 Februari 1945 in de kelder. In Roermond hadden wij daarin ook al vanaf September vanwege het granaatvuur geleefd. Te Linne hadden wij veel eten - veel, ja duizenden granaten, pantserbeschietingen, shrapnels, typhoons, etc. en de 14e joeg men ons voor de derde maal doch nu voorgoed eruit. Dat wij nog leven is een raadsel. Dan tien dagen in een kerk op het stro te Bruggen, nadat wij 28 kilometer met onze bagage hadden afgelegd - te voet!

Iedereen werd ziek. Ik heb er hard gewerkt aan de voedselvoorziening van ons transport van 1.500 personen. Dan per trein naar Friesland. Te Raalte door 3 en 6 vliegtuigen met explosieve kogels en bommen aangevallen. Let wel niet de trein, doch de burgers. Nu zijn wij hier - blij en gelukkig. Wij wachten slechts om terug te gaan naar - huis wilde ik zeggen, doch dat bestaat niet meer, alles is geroofd en gestolen. Toen ik nog te Roermond was kreeg het huis reeds enige voltreffers, doch hoera Sik wij leven en de vrede is nabij!”

Inderdaad: zojuist wordt een nieuwe bekendmaking aangeplakt inzake de aankondiging van de noodtoestand. De mensen staan er in groten getale voor te gnuiven. Wanneer de luchtalarmsirenes vijf minuten aaneen huilen of - bij gebrek aan stroom - de Oldehove vijf minuten achtereen luidt moet iedereen zorgen binnen een half uur binnenshuis te zijn. Wie op straat wordt aangetroffen wordt doodgeschoten. Het sein “veilig” zal op eenzelfde manier gegeven worden, alleen laten de

sirenes dan een monotoon geluid horen. Algemeen vermoedt men, dat 't is om de Duitsers de gelegenheid te geven ongehinderd uit de voeten te komen of te passeren.

De Leeuwarders zitten na 23 Maart zonder electrisch licht. Velen waren vóór Kerstmis al afgesneden, wij Donderdag 23 Februari 1945. De plichtpleging bestond hierin, dat de stop vóór de meter uit de zekering losgeschroefd werd & 't kastje verzegeld. Ondanks de afsluitingen steeg het totale stroomverbruik met een derde. De Duitsers lieten toen 50 electriciens ophalen om hen langs de huizen te sturen en de losgeschroefde stop eruit te halen.

In tegenstelling met de eerste keer werd het kastje niet verzegeld, doch met een loodje doch met een reepje plakband, dat onmiddellijk losliet. Draaide men nu een gewone stop in het zekeringskastje, dan had men licht.

De slotphase was, dat de Duitsers alle stoppen en stoppenhouders lieten ophalen door twee electriciens, die van een SS-man vergezeld waren. Opnieuw werd het kastje met een loodje verzegeld. De Duitser voelde even onder aan de meter of er ook met die loodjes geknoeid was. Ik hoor, dat de verzamelde stoppen weggegooid zullen worden. Indien dit waar is, is het een echt vuns Duits plan.

Immers: komt er straks weer stroom (het is er nu nog), dan kunnen vele huisgezinnen niet aangesloten worden, omdat er geen stoppen en stoppenhouders zijn. Het is trouwens de vraag, of de Duitsers de centrale bij hun terugtocht niet in de lucht laten vliegen.

Ook de telefoons worden opgehaald. Dit is reeds sinds “Arnhem” het geval - nee, ervoor al -, doch de mannen van de P.T.T. weten, evenals de stoppen ophalende electriciens, drommels goed wat sabotage is. Nu hebben de Duitsers evenwel verordonneert, dat ze binnen de kortst mogelijke tijd opgehaald moeten zijn. Vele mensen schroeven hun toestel zelf van de muur. (Hadden wij inmiddels ook gedaan)

In Drachten hebben Duitsers (& zwarten?) een “onderzoek “langs de huizen gedaan en ondermeer naaimachines, stofzuigers en fietsen gevorderd. We kunnen dus maar op onze hoede zijn!

Het voortdurende gebulder, nu eens ver verwijderd lijkend, dan weer zo dichtbij en fors, dat de ramen ervan rinkelen, het overvliegen van jagers en bommenwerpers is eigenlijk het enige, wat wij van de grote gebeurtenissen aan het Westfront bemerken. Hoe anders is dat in *Zutphen*, dat nu een van de voornaamste knooppunten achter het noordelijkst deel van Montgomery's front geworden is.

Dat bewijst 't juist ontvangen *Dagboek van mijn a.s. schoonmoeder* uit *Zutphen*, Zondag & Maandag jl. geschreven & hierheen getransporteerd met een auto.

Zij schrijft dan op de dag na 't losbarsten van het geallieerde offensief.

29 Maart 1945

's Avonds voor Goede Vrijdag. De hele avond al dreunt het front weer zwaar in de verte, hoewel de wind

zuidwest is. Nieuwe aanvallen over de Rijn, nieuwe doorbraken? Wij zijn alle even verlangend naar nieuws!

Zutphen 29 Maart 1945

Gisteravond geen luchtgevaar. De moffen rijden nog steeds in Oostelijke richting. Soms zware stukken geschut. Wat kleine tanks op rupsbanden, die veel lawaai maken. Toch voeren de V1's in 't lawaai de boventoon. Afschuwelijke dingen! Ze begonnen gisteravond opeens om 9 uur al en de 1ste drie kwamen vlak over ons huis. We zagen ze niet; 't was mistig. We rillen en krimpen ervan. Toen we de 1ste slaap hadden werden we door een hevige ontploffing gewekt, en we hoorden weer V1's daveren, de kant van Warnsveld op.

Vanmorgen vroeg hoorden we, dat er een V1 in vlammen stond en nog over Warnsveld scheerde en viel op 't pleintje bij de molen. 11 dooden en nog 2 vermisten. 't Ding is daarboven uiteengespat. Een groote ravage veroorzakende. Bij oom Pé de erkerruit gesprongen en boven op de voorslaapkamer

Vanmorgen om 10 voor 9 uur in de rij gestaan om wat bloemen te koopen voor oom Haje op zijn trouwdag, de dag voor Paschen. Maar om half 11 kwam ik thuis zonder bloem of plant. Alles op, en de 'Polsbroekers' duwde wel zoo, dat die met de mooiste gingen strijken. Nu hebben we een gele primula en wat blauwe Scylla's in een potje gedaan, uit de tuin, en een aardig zwart potje eromheen. 't Lijkt dus al wat.

Vanmiddag naar distributie en naar Mevr. Wassenaar (echtgenote van T. Wassenaar, dir. Coöp. Zuivelverkoopver. Gelderland, van de Capellenlaan 24,

Zutphen). Lien moest de groeten van haar hebben en haar nichtje uit Doetinchem had een zoon gekregen. Heet ze geen Jo?

Verder brief uit den Haag, van Oom B. Ze waren doodgelukkig met de kleine pakjes en 't brood van de Duitse bonnen. Jammer dat ik ze niet weer kan krijgen. Haar dochter, die met Jaap Snoek Henkemans getrouwd is, is erg verzwakt door een buikoperatie en de man had nu de 1ste symptomen van de hongerziekte, en kon haast niet meer lopen. Dikke beenen en voeten. Slapen doen ze haast niet meer van de V2's. Juist was er wéér een in hun buurt daar ontploft.

Vanavond kwamen mijnheer en mevrouw Kraan (G.A.G. Kraan, dir. boekdrukkerij, Deventerweg 31) hier. Die hadden geïnformeerd, dat als Lien aardappelen in Zwolle kon krijgen er nog eenmaal per week een bootdienst is, van Zwolle naar Deventer n.l. de N.M.D. (De Motordienst) op de Thorbeckegracht. De agent in Deventer is van Wyhe, Nieuwe Haven. Ook zou van Reinders wel één met de auto naar Zutphen meegegeven kunnen worden, als er spijsolie gehaald wordt daar. Kraan zit ook op een zak te vlassen.

De vliegtuigbommen, die liggen nog voor een deel op de bruggen. Ook dingen als groote zwarte suiker brooden. De helft zit nu in gaten onder het bruggendek en daar gaat het vele en soms zware verkeer nog over, door de nauwe openingen tusschen de betonmuren. We zitten nu tusschen drie zulke vulkanen in, want ook de Julianabrug en die bij de kazerne zijn zoo gehanteerd. Een griezel.

Verleden Zondag was al 't verkeer over de IJselbrug gestaakt en geen mensch mocht op de IJselkade komen. Ze dachten dat de parachutisten hier zouden landen.

Vandaag weer veel moffen naar 't Oosten met pantservuisten op de schouders, mannetje achter mannetje, onder de boomen, in de ganzenpas dus. Ze durven weer. De geheele dag geen Tommy gehoord. 't Was weer druk op de weg in tegenstelling met de vorige dagen. 't Komt dat 't motterig was zekers. Veel doodmoeie (Nederlandse) arbeiders uit Duitsland komen langs. De bakkerie geeft ieder van die mannen, zonder bon, een 1/4 broodje. Ze hadden er clandestien meel voor gekocht, en betalen behoeven de menschen niet. Aardig he?

Er moeten heel wat Hollanders bij de bombardementen omgekomen zijn. In Aalten, waar ontzettend veel moffen zaten, zijn er daarvan heel veel getroffen, maar ook nog 12 burgers vertelden die mannen. Hoe Wanda het maakt? Lien haar brief met zaad ontvangen. Och, die arme Oma!

Zutphen 30 Maart 1945

Gisteravond kwam Gé thuis en had een verhaal, dat de lui weer op de fietsen moeten letten. De mof wil ze soms zelfs uit de huizen halen, zoals in October '44. Om 9 uur een bel! Jeminé, niet opendoen, (Gé gesproken). Dus stiekum afwachten. Weer een bel (hard) en gepraat (stil blijven lamp uit, zien of die mof weggaat). Vader sloop naar de gang en hoorde een mof praten, maar ook Nederlanders.

Ik zachtjes naar boven. Een groote vrachtauto voor en drie man op de stoep. Weer een bel en daar hoorde Vader, pakje Leeuwarden. Blikslager! De deur open en daar was jullie zaad pakje met brief en zak aardappelen. Wat fijn! De mannen samen een half onsje tabak en daar zaten we. Ik nog met hartkloppingen van de schrik. Maár wat leuk, dezelfde dag de bullen hier.

Een slechte nacht gehad. Ten eerste de V1! Vannacht 4 keer stilte, licht en ontploffingen evenals gistermiddag. Dan, geweldig veel zwaar gerij van bussen, vrachtauto's en kanonnen. Dat ging door tot 's morgens 8 uur, toen zag ik 3 groote rodekruis autobussen vol gewonden naar de stad rijden. Daarna begonnen de kanonnen. Echt trommelvuur en van tamelijk dichtbij.

Er wordt verteld, dat ze toch eerst Nederland zullen bevrijden. Daar zie ik toch tegen op. Die 3 bruggen zitten ons vooral in de maag. Om 4 uur werd hier verteld, dat Dinxperlo nu in handen is van de geallieerden. Zoo nu en dan 4 vliegers en afweer. Ze duiken steeds boven "de Voorst". Zeker op de afweer, dat er staat. Alle vier komen ze achter een witte wolk vandaan en duiken vlak na elkaar. Roetsie.

't Is mooi helder weer! Zou Lien nog naar Stiens zijn? Er staat een stevige wind. Juist weer een arbeider aan brood geholpen. De lui komen moeilijk meer over de brug. Nu 5 uur niks geen gerij meer. Of ze vannacht nog zullen gaan? Even bij Oom Haje geweest te gelukwenschen. Morgen trouwdag. De dag van de Paschen.

Bannink was er ook. Die zijn vrouw zit nu voor de 3de maal op 't Graffel. Zielig, he? Nu zou hij naar Den Haag terug, maar kon niet de brug over.

30 Maart 1945

Goede Vrijdag. Vandaag hadden we hier het langste luchtalarm van de oorlog: 3 uur en een kwartier [...]. Tot dusverre was 2³/₄ uur het record. Men zegt, dat er een zware aanval gedaan is op Hamburg, Bremen en Wilhelmshafen. Gedurende geruime tijd cirkelden er 8 verkenners boven het vliegveld, wat de mening nog versterkt, dat er binnenkort een aanval op het vliegveld te verwachten is.

Er wordt bericht, dat de Canadezen Woensdag de Achterhoek binnengevallen zijn. Dinxperlo, Netterden en Mechelen zijn gevallen. De berichten komen met grote vertraging door, omdat de geallieerde bevelhebber een veiligheidswaas over de berichtgeving aangaande de operaties geworpen heeft en doordat de berichtendistributie gebrekkig is. *Zutphen* zal ook in spanning leven!

Vanavond om 8 uur plotseling een hevige ontploffing, erger dan ik ooit een bombardement gehoord had. Het bleek onweer te zijn. De hele stad verkeerde in angst, velen vluchtten al naar de kelders. Later op de avond een minstens even hevige plof: de donder volgde onmiddellijk op de weerlicht. Bij velen heerst al de mening, dat de vernietigingstroepen hun werk begonnen waren.

Het heet, dat de staf, die tot dusver in Utrecht zetelde, naar Leeuwarden overgeplaatst wordt. De huizen rond

het Engelse plein moeten voor morgen elf uur ontruimd zijn.

Er is zojuist een bekendmaking aangeplakt, dat 't water gerantsoeneerd wordt, wanneer de bevolking niet vrijwillig 50% bezuinigde, met ernstige stagnatie dient rekening gehouden te worden.

Gisteravond passeerde hier een trein met 600 patiënten uit 't krankzinnigengesticht te Zuidlaren, dat door de Duitsers gevorderd is. Ze mochten niets meenemen, geen dekens of lakens, alleen de patiënten, die ingenaaid moesten worden, kregen één deken toegewezen. De verplegers & verpleegsters hebben zich evenwel goed van hun vaderlandse plicht gekweten.

De krankzinnigen werden vervoerd in goederenwagens op stro. Twee ervan stierven, velen braken een arm of een been. Ze zijn nu in Franeker ondergebracht in scholen, waar ze op stro slapen. In vele scholen lijden alle patiënten aan diahrree; het vuil stroomt door het stro en zelfs over het middenpad. Voor één school is er soms slechts één fonteintje. De mensen moeten uit lege conservenblikjes eten, omdat de Duitsers zelfs het eetgerei opeisten.

Mag ik eens een korte schets geven van enkele huiselijke problemen. Het zijn van die dagelijkse dingeskes, die je niet genoteerd hebt, omdat het langzaam zo geworden is. Er zou, let wel, veel meer te boekstaven zijn, doch laat ik over die feiten, evenals Montgomery en Eisenhower, voorlopig een veiligheidswaas werpen om geen slapende moffen wakker te maken.

Laat ons beginnen bij 't begin: het ontwaken. Dat gebeurt op zeer onregelmatige tijden en is vaak afhankelijk van de luchtalarmsirenes en de waarschuwingen, dat razzia's gaande zijn. Tot voor enkele maanden gaven de heren Duitsers 's morgens om 7 of 8 uur een ietwat opvallen sein via de sirenes als teken voor de troepen, dat ze beginnen konden met jacht op ons te maken. Misschien kent men in het Duits het spreekwoord van den voor twee tellenden gewaarschuwden man niet; in elk geval vingen ze bijkans niets.

Nu zijn ze beter geworden en doen dan hier dan daar 's morgens in de vroege een verraderlijke overval. Soms, als de Tommies erg vroeg uit de veren zijn, halen de sirenes ons uit de slaap en dan zit iedere jongeman met een ruk recht op in zijn bed, zoals vanmorgen, toen het gehuil al voor vijven weerklonk. Gaat alles normaal, dan staan we om zeven uur, half acht op & wassen ons met enkel water, tenzij het Woensdag of Zondag is & we gebruik mogen maken van 't laatste stukje toiletzeep. Het scheren is een probleem sinds er geen scheerzeep en geen mesjes meer te krijgen zijn, maar ik heb er een middeltje op gevonden. Ik scheerde mezelf, Heit en Pake altijd nog electrisch!

Dan schieten we in onze kleren, pardon trekken we voorzichtig onze kleren aan om het transformatieproces kledingstuk - vod - niet al te zeer te verhaasten. Ietwat neus ophalend laten we de onze onderkleding over onze body glijden, want het gebeurt, dat we ze bijna drie weken moeten dragen in verband met de zeep- & zeepoeder schaarste, die de grote was bijna onmogelijk

maakt, terwijl de stoomwasserijen hun klanten bijkans geheel in de steek laten.

We gaan ontbijten: een sneetje roggebrood met “pindakaas” (een product van gemalen geroosterde tarwe, smeug gemaakt met olie), één of twee sneetjes grauw brood met zelf gekarnde boter & als beleg wat geschrapte wortelen (vanwege de vitamientjes!) & - summum van weelde - een plakje kaas of een mespuntje “Bebogeen”, surrogaat chocoladesmeersel. Wie nog niet content is, neemt nog een paar ongesmeerde sneetjes, die hij meubileert met de gerenommeerde pindakaas, wortelrapsel of wei-kaaspasta. ‘t Ontbijt wordt opgeluisterd met een kopje afgeroomde melk, warmgemaakt op een met veel misbaar aan ‘t branden gekregen kachel.

Na het ontbijt gaat ieder zijns weegs. Om negen uur brengt moeder de vrouw de reeds de avond tevoren geschilde aardappelen naar den bakker, die ze voor vijf pond droog hout per week in zijn oven aan de kook brengt. Op de kachel wordt de groente, de jus & de pap bereid en één persoon kan zijn hele morgen zoekbrengen met hout stoken, opporren en luchtblazen, wanneer hij eens even te laat geweest is met inwerpen.

De dames kruipen intussen door de kamer om de vreselijke stofboel, die de houtstokerij veroorzaakt, enigszins te reduceren, telkens mopperend over de rommelige houtstapel achter de kachel, die ik een toonbeeld van rijkdom vind.

Tegen enen kunnen we soms al eten, al mopperen we niet, wanneer het half twee-twee uur wordt. Het menu

wordt gelukkig weer enigszins gevarieerder, nu de jonge groenten komen. Gedurende de wintermaanden waren kool & koolrapen het hoofdbestanddeel naast de aardappelen. Nu is er al veel spinazie. Aardappelen hebben we voorlopig voldoende, al is de voorraad aanmerkelijk geslonken, doordat er vijf zakken naar mijn aanstaande schoonmoeder in *Zutphen* zijn gezonden.

De jus is gewoonlijk een product van gebakken meel met wat melk, water & een tikkeltje boter. Soms is er een stukje vlees, in totaal een pond in de week, maar nu is er geen bon aangewezen en we hebben dus ons stukje Paasvlees zwart moeten kopen voor 7 gulden 't pond. Heit is Paasdinsdag jarig en krijgt een tong—25 gulden! Pap hebben we doorgaans als “toetje”. Het is veelal een mengsel van afgeroomde volle, 2& en taptemelk, waarin gortgries of roggevlokken gekookt worden.

Na den eten gaat de kachel op non-actief, tenzij er stroop gekookt moet worden van suikerbieten, zoals vandaag voor een koek ter gelegenheid van de Paas en Heit z'n verjaardag. Dé gebeurtenis van de middag is de komst van de post, die gelukkig zelden voorbijgaat, doch ook zelden opbeurende berichten brengt, of het moest al zijn het bericht van de aankomst van een zending voedsel naar Holland.

Tegen de avond wordt de kachel met veel moeite weer aangemaakt voor de warme prak en de melk bij de avondboterham. Dan komt de schemering, die we zoveel mogelijk uitbuiten, het omslachtige verduisteren, 't gewurm met oliepitjes en een partijtje joker.

Over de dagelijkse bezigheden is weinig te zeggen. De heer des huizes is dikwerf op stap in de provincie voor zaken, doch die reisjes groeien veelal uit tot fourageertochten. Het gebeurt zelden, dat zijn tassen bij thuiskomst leeg zijn: tarwemeel, roggemeel, havermout, soms eens wat vlees of spek, eens per week melk, dezer dagen 4 kleine knottekes wol à elf gulden voor een stel kniekousen voor mij.

De melkvoorziening wordt momenteel aanmerkelijk beter. Onze gewone boer levert ons 10 liter per week, twee boeren elk vijf en At, m'n zuster, maakt tweemaal per week een strooptocht, die gemiddeld 12 liter oplevert per keer, zodat we in totaal de laatste weken zo'n 35 liter melk krijgen, maar acht man weten er wel raad mee! De kar levert tapte-, 2%- en zure melk.

Vormt de grote was een nachtmerrie voor de moeders, niet minder zorg berokkenen haar de zorg voor kleding en schoeisel. Al wat men had raakt zo langzamerhand op, verslijt of moet zo vaak versteld worden, dat men er zich niet meer mee in 't openbaar kan vertonen. Zo gaat het met de mannenpakken. Ik heb één behoorlijk, nieuwe kwaliteit daags pak, doch draag in huis doorgaans verstellde pakken, die in de laatste maanden alle het loodje dreigden te leggen.

In de week draag ik over mijn overhemd en tot de hals reikende slip-over, waardoor ik boorden uitspaar en wassen ervan overbodig maak. Als ik netjes ben, draag ik een nieuw pak, ook al geen oude kwaliteit meer, op vergunning gekocht voor f 105.-, doch dit maatpak zou op de zwarte markt zeker 1000 of 1500 gulden doen.

Voor de zomer beschik ik over een nu gekeerd wordend zomerpak & een tot zomerpak met plusfour getransformeerd kostuum van den heer des huizes. Ik ben, dat besef ik drommels goed, nog lang de onfortuinlijkste niet, maar ik gaf toch dit wel erg persoonlijke beeld om een indruk te geven van het hedendaagse kledingprobleem. Met schoeisel is het minstens zo droevig gesteld.

Voor de kinderen & jonge meisjes zijn de “kleppers” een ideaal vervangingsmiddel. Het zijn houten sandalen, met riempjes, touwtjes of bandjes aan de voeten gebonden. Ik meende behoorlijk voorzien te zijn, doch kom tot de ontstellende ontdekking, dat ze alle gebreken gaan vertonen: losrakende neuzen, zolen enzovoorts. Het is vreselijk, hoe schunnig de voetbekleding van het grootste deel der bevolking is.

31 Maart 1945

Vanmorgen voor achten al luchtalarm. Grote massa's zware bommenwerpers trokken over. Het was een imposant, doch ook angstig gezicht. Omstreeks elf uur 't tweede alarm. Ditmaal vlogen er vier jagers laag over de stad.

Op enkele open boten uit Rotterdam en Den Haag passeerde hier door de stadsgracht vanmorgen een grote groep kinderen. Een van de eerste kindertransporten, die ik gezien heb. Er was hier in Leeuwarden een comité, dat zich de opnemings van hongerende Hollandse kinderen ten doel stelde. Toen echter ging de nationaal-socialistische Volksdienst zich deze aangelegenheid aantrekken en eiste samenwerking met het comité.

Dit weigerde, omdat het zelf de zaak grondig georganiseerd had & reeds alle maatregelen had getroffen om de kinderen onder te brengen. De Volksdienst-leider, de NSB-wethouder Mulder, zei daarop: “Als U maar bedenkt, dat wij alleen over de vervoersmiddelen beschikken”. Daarmee kan het comité naar huis gaan.

Gisteren of eergisteren - waarschijnlijk gisteren - hebben de Duitsers zeer uitgebreide razzia's gedaan in Eernewoude en het omliggende waterland, waar zeer veel onderduikers een schuilplaats hadden gezocht. Een razzia van deze omvang was in die buurt “*noch niemals gewesen*”. Een ooggetuige vertelt, dat er om de tien meter een Duitse soldaat liep.

Ze waren voorzien van kaarten met alle zomerhuisjes erop, waaruit zou blijken, dat verraad in het spel is. Elk huisje werd grondig doorzocht, de plafonds doorstoken en met mitrailleurs maaide men onder de ruimten onder de houten, op palen gebouwde huisjes. De vangst was 30 jongelui & naar men weet te vertellen - acht ondergedoken Duitsers [...]. Twee jongens heeft men voorover in het water zien storten. Het is mij niet bekend, wat hun lot is.

Gewond - in de dij geschoten - is de Leeuwarder Herman Gloeke. Hij ligt in het Diaconessenhuis. Verder zijn mij slechts enkele namen van opgepakte jongens bekend. De onderduikers in en rond Eernewoude stonden bekend als een vrijgevochten troep, die lol maakte (vaak ten koste van anderen) & en kattenkwaad uithaalde. Om brandstof te bemachtigen vergrepen zij zich meermalen aan de eigendommen van omwonende boeren en het is me

bekend, dat verscheidene ervan de jongens gedreigd hebben “de bonken to brekken”, wanneer ze zich weer op zijn hun erf vertoonden. Begrijpelijk maar allerminst te verdedigen is het, wanneer een der gedupeerde boeren de jongens verraden zou hebben.

2 April 1945

Paasmaandag. Het is merkwaardig, welk een brute en brutale houding de moffen hier nog aannemen, terwijl hun onoverwinnelijk Derde Rijk op zijn grondvesten kraakt & het gros der Duitse troepen al hals over kop uit Holland vlucht [...]. Zojuist patrouilleerden hier voor huis nog drie groene polities, die jongemannen aanhielden. Zij bleken echter alle van geldige papieren voorzien te zijn. Ik vraag me af, waarheen ze hun eventuele slachtoffers nog zouden voeren en - waarmee!

Hoever het met de oorlog staat, men krijgt er weinig hoogte van. De strijd in Nederland ligt nog steeds onder een veiligheidswaas, maar men weet, dat de Canadezen snel oprukken door de Gelderse Achterhoek. De geruchten vliegen over en weer: Borculo is al gevallen, ze zitten in Enschede, Hengelo & Almelo, luchtlandingstroepen bij Deventer enzovoort, enzovoort.

Men weet te vertellen, dat de *Soldatensender* “West” vanmorgen gezegd heeft, dat de Canadezen de weg Arnhem-Hengelo over zijn & in de richting Apeldoorn oprukken. Vast staat in ieder geval, dat de overhaaste terugtocht van de Duitsers uit Holland begonnen is. Het heet, dat de terugtocht vooral via Zwolle gaat. Zou dat betekenen, dat *Zutphen* al vrij is?

Zojuist wordt verteld, dat de Britten bij Arnhem-Nijmegen een nieuw offensief begonnen zijn. De Bevrijding van 't Noordelijk deel des lands is begonnen. Morgen halen we de vlag tevoorschijn!

Het bericht van Enschede is waarschijnlijk waar. Ook het Duitse legerbericht spreekt van de frontlijn Enschede-Nederrijn.

Vrijdag en Zaterdag zijn hier enkele treinen vol Duitsers gearriveerd. De soldaten in de twee Vrijdag achter de Frico-complexen staande treinen hadden geen wapenen. Men fluistert: dienstweigeraars. In de late avond van Zaterdag is een onbewapende, ongeveer 4.000 man tellende colonne langs de Groninger Straatweg vertrokken. Lopend "*nach der Heimat?*"

Paasmaandag. In Huizum worden verschillende huizen gevorderd in Schrans en Huizumerlaan. Ze moeten voor vanavond 8 uur ontruimd zijn. De Duitsers zelf verklaren, dat 't maar voor drie dagen is & dat 't dient voor huisvesting van terugtrekkende troepen. Ook ten behoeve van de artsen van de *Kriegslazaretten*, die hier in groten getale worden ingericht, worden burgerwoningen opgeëist. Een door gewone patiënten ingenomen vleugel van het St. Bonifacius-hospitaal moet voor 8 uur vanavond ontruimd zijn. Duitse Rode Kruisauto's rijden af en aan naar het Diaconessenhuis, waarin een deel van deze patiënten ondergebracht worden.

Zutphen 2 April 1945

2de Paaschdag. Zittende in de kelder om 4 uur schrijf ik dit. Zaterdagmiddag om 1 uur, nadat het huis keurig

voor de Paasch in orde was, kwamen de sensatieberichten over de bruggen, die op 't springen stonden en de Canadezen met de tanks in Ruurlo gesignaleerd waren. Nu dat was wat. De moffen reden in wilde vaart hierlangs, maar keerden ook weer terug. Ze wisten niet waar ze heen moesten [...].

Wij begonnen in allerijl de zolder wat te ontruimen en de kelder verder gereed te maken. Om 4 uur zou er een bombardement komen vertelde Men. v.d. Klauw (J.F. van der Klaauw, restaurateur, Stationsplein 16), maar dat leek ons al wat onwaarschijnlijk. 't Is dan ook niet gebeurd.

De laatste V1 hoorde ik de laatste Maartdag en die viel. Vader schroefde de groote spiegelruiten eruit, bang voor de ontploffing van de brug. Daar zitten we geweldig voor te knijpen en we hebben zoo maar geen ruiten weer. De rolluiken ervoor en afgewacht. Zoo ging ook de Paasch Zondag heen, met koud, guur weer en alles open.

Toch, in tegenstelling met Zaterdagnacht, toen we op de grond sliepen in de achterkamer en Gé op de divan, gingen we weer boven slapen. De vensters op een kier, maar dat bleek hopeloos, want er kwam een storm opzetten. Vanmorgen toch lekker geslapen. Weinig gerij en geen V1 meer. De mof vluchtte over de Bernhardlaan deze nacht.

In Lochem zijn ook de 1ste 10 pantserwagens van de geallieerden geweest. Gistermiddag zijn we nog in Warnsveld geweest. De vreselijke ravage gezien.

Er werd juist omgebeld dat de mannen allen moesten opkomen, voor de Todt en anders werden er 20 burgers doodgeschoten [...]. Verder moesten 80 boeren met paard en wagen komen om de mof te verhuizen, en 's avonds gingen en masse wagens in pikdonker voorbij. Een enkel vliegtuig erboven.

Vanmorgen om 7 uur hoorde ik iemand op straat zeggen, dat de tramwagen voor de versperring bij de kazerne geschoven was. 't Verkeer dus uit Warnsveld gestremd.

Later begon 't er toch op te gelijken, dat de brug de lucht in ging en nu begon de heele buurt de ramen eruit te halen. In de hoop ze te redden. Daar bij een hevige storm en regen. We verkleumen in de tocht en weten niet of we gewaarschuwd worden.

't Kanongebulder komt nader uit 't Zuiden. 't Water afgesloten, maar toch om 12 uur een uur gas. Gauw wat aardappelen op gebakken. (De keuken komt niet!) en een dikke pannenkoek gebakken. Dat gebeurde onder 't ettelijke schrikken van kanon en mitrailleurvuur der Moffen. Waar 't weg komt, weet ik niet.

De Todt is zoo langzamerhand zoowat gepiept. Er is wat in de auto's geladen. Van de Bernhardlaan zijn ze verdwenen en de radio's zijn door de bewoners al uit de huizen gehaald. Gé staat in de voordeur. 't Weer wordt wat dragelijker, maar ze schrikt zich elke keer een hoedje en stuift de trap van de kelder af. 't Is ook bar, dat geknetter. 't Is nu half 5, en er valt niks meer te vertellen.

't Is gek stil op straat. Hier en daar voor de deuren wat pratende lui. 't Is nu 7 uur. 't Word rustiger en zoo hebben we 't kacheltje aangezet en ons eens lekker gewarmd. Als 't zo rustig blijft gaan we weer boven slapen. De kelder was anders gereed. Elk een groote stoel met dekens. Even naar de brug geloopt met de Klems (J.M. Klem, tekenaar, Vischpoortstraat 3a), die bij zijn Moeder wilden slapen. Ze mochten evenwel de brug niet meer over. Toen over 't Graaf Ottobadbrugje.

De brug die vanochtend ons de 1ste doodschrik bezorgde, was de brug bij de Zaagmolenweg, even over de Spitaalstraatbrug. Dan is de Houtwal meteen afgesneden. Die houten brug daar konden ze niet klein krijgen wel 4 maal geprobeerd.

Het kanon, dat zoo te keer ging vanmiddag, schoot op verkenningstroepen in de buurt bij Wichmond, is gezegd. Zoojuist gingen een paar kinderen de fietsen volgeladen, naar de stad en op de brug werden de fietsen gevorderd. 't Bleken de kinderen te zijn van Carmiggelt (H.W. Carmigchelt, dir. Coöp. Zuivelbond, Warnsveldscheweg 40, re.), die opeens aanzegging kregen hun huis te verlaten. De heele buurt helpt verhuizen. Er komen 10 moffen in met pantservuisten, om die straks op hun kop te geven.

Daar gaat, na een geweldige ontploffing, de brug van de Kapperallee, bij de sluizen eruit! Daar steeg een geweldige rookkolom omhoog. De Todt is nu weg!

Langs de weg langs onze huizen staan wel een 20tal fietsen van moffen die patrouilleren. We moesten 5 uur binnen zijn, maar niemand wist het. Nu is er

gewaarschuwd. In het huis van Altena (G. Altena, handelsreiziger, Warnsveldscheweg 25) zijn de Todt kerels weg en nu is 't weer het huis van de pantservuistenkerels, die steeds de weg langs peddelen.

Alle kippen zijn nu in de kelders opgeborgen. Ook weer met fietsen gesjouwd. Wat een idioote dag! We gaan toch maar naar de kelder slapen, 't kanongebulder was weer heviger, nu Noordelijk van ons.

Ra, ra, oh ja, op de IJselkade liggen 11 dooden, aan elkaar geketend, doodgeschoten en met de beenen in de IJsel gegooid. 't Zijn mannen uit de gevangenis, als voorbeeld hoe 't gaat met terroristen. We kennen er eenigen van [...].

Zutphen 3 April 1945

Wat een nacht, wat een nacht! We hebben de 2de vuurproef doorstaan, liggend en halfzittende in de kelder. Vader lei eerst op de divan, maar toen om 11 uur de 1ste granaten van de Engelschen over de stad floten en leelijk dichtbij begonnen te ontploffen, kwam hij zijn toevlucht bij ons nemen. Daar hebben we de eene schrik na de andere gekregen, ontzettend!

Van alle kanten leken ze te komen. Wat klappen en gerinkel. Boven alles open, tot de warande deuren en keukendeur op een kier; voor 't eventueele opblazen van de brug, waar we nog steeds op wachten. Wat een spanning.

'k Ben er half suf van en zal wat gaan slapen. 't Is vannacht niks geworden. 't Is nu 3 uur. Steeds maar die 10 soldaten, die als gekken langs de straten fietsten.

Dan weer een enkele auto, die iets inladen moest. Steeds geloop, en 't bleek vanmorgen, dat er weer een telefoondraad voor onze deuren ligt, waar drie 3 manschappen bij moeten posten.

Tegen 5 uur bedaarde 't wat en Vader kroop weer op de divan. 't Werd stil, maar ik kon van de pijn in mijn rug niet meer in bed blijven en loerde uit de voordeur. 't Was haast nog donker, maar de overburen waren druk pratende. 't Bleek, dat een granaat bij het telefoonhokje bij Bachman Pielsch (G.P. Bachman, kapper, Rembrandtstraat 2) gevallen was, en de scherven overal heen geslingerd waren, zooals bij v. Bonzel (F.W. van Bonzel, bouwkundig opzichter, Warnsveldscheweg 41).

Daar is Riekje (van Bonzel) door 't oog van een naald gekropen. De van Bonzels lagen met hun drieën de heele winter al voor de V1's in de achterkamer. Met zoo'n slag voelde Riek iets warmes langs haar voorhoofd gaan en kreeg op de divan, die op dezelfde plaats als de onze staat, een krasje van de scherf, die de voordeur binnenkwam, door de voorkamerdeur en 't de kast ging, toen door de openstaande achterkamerdeur en zoo langs Riek de dekens in, waar 't ding groote gaten in woelde en tot rust kwam. Nu zal vannacht ieder wel in de kelder slapen.

Kardijk (J. Kardijk, telegrafist Spoorwegen, Warnsveldscheweg 31) en de vrouw hadden samen daar op de trap gezeten. Ieder had 't koud gehad, maar wij warm. Hadden evenwel ook onze kleren aangehouden. Nu heb ik al de bedden op elkaar

gestapeld en kunnen we normaal liggen, hoop ik, want vannacht zal 't er wel weer van komen.

Overal zijn die granaten ontploft, zoals in de Rozenhoflaan, bij de Coehoornsingel en 't Ziekenhuis. 't Was bestemd voor de IJselbrug en 't station, om de troepen te bestoken, die de stad uit Holland nog binnenkwamen. Wij dachten gisteren, dat er hier weinig meer zat, maar hola. Gé is vanmorgen toch nog naar de Leeszaal geweest, maar hoorde daar dat de kelder gevorderd was voor 100 man. Dadelijk hadden ze de Drogenaptoren beklommen. Juf. H. woont er nu wel op een vulkaan in die tuinkamer.

De gaarkeuken kliek van gisteren kon niet meer naar de posten gebracht worden en was vanmorgen zuur. Er komt nu geen eten meer en melk is er niet. 't Is een wanhoop voor de moeders met baby's. Brood zou na 2 uur komen. De mensen staan nu in de rij denk ik want Gé is nog nooit terug van de bakker, en in de verte beginnen de kanonnen weer. Gas was er ook niet. 't Was moeilijk een maal klaar te stoomen op 't kacheltje.

Daar hoor ik weer één. Paf. Fuuut, Boem!!! De geallieerden zaten achter Groot Graffel. We hooren niks uit Warnsveld, maar ook op andere plaatsen. De granaten kwamen overal vandaan. Als de hoofdmacht langs Enschedé trekt, kan 't hier nog heel wat schermutselingen geven.

Ik ben moe! Juist lag ik op de divan, of er werd weer zoo geschoten, dat we hals overkop de kelder in vlogen. Daar op bed gelegen Gé later op brood uit en hoorde, dat ze op de Warnsveldsche kant veel mensen stonden

te kijken naar gevechten van infanterie op 't Ooien (Ooyerhoekseweg).

Tusschen geschiet en dikke buien door toch nog 2 brooden gekregen. Vroeg naar bed, er heen gedreven door een ontzettende ontploffing. De rookwolken kwamen uit richting Eefder kazerne.

3 April 1945

De Duitsers worden razend & schieten er maar op los. Vanmorgen omstreeks half twaalf schoten ze - om tot dusver onbekende redenen - op de Wissesdwinger een reeds bejaarde man neer. De kogels vlogen bij ons (honderden meters verder) op stro over de tuin & vernielden een ruit in het wijkgebouw de Zaaïen. De man bleef roerloos liggen & was waarschijnlijk dood.

De moffen (*Rexisten* in een *Polizei*-auto) trapte er nog eens tegen het lijk en legden aan op andere mensen, die bleven staan kijken.

Meisjes van de Luchtbeschermingsdienst (moffenmeiden, die voor een bloedgeld van f 27.50 per week de mannen eruit gewerkt hebben, waarop deze of naar Duitsland moesten òf onderdoken) hebben 't lijk moeten opruimen. Laat ze ook eens wat doen voor hun schandegeld!

Op de Singel bleven tal van nieuwsgierigen staan. De politiewagen reed rond & juist voor ons huis sprongen de overspannen moffen eruit joegen de mensen uit elkaar, waarbij ze verscheidene malen met de handmitrailleurs in de lucht schoten. Bij het Diaconessenhuis hielden ze een fietser aan, die zich blijkbaar niet snel genoeg uit de

voeten maakte. De man werd in de auto gestopt en de fiets werd onbeheerd op 't trottoir achtergelaten.

Volgens de laatste geruchten zaten de Canadezen vanmorgen om elf uur nog twee kilometer van *Zutphen*. Het bericht komt van iemand, die met Deventer getelefoneerd had. Het Duitse legerbericht van vandaag meldt hevige gevechten tussen *Zutphen* en Rheine. Enschede & Hengelo zijn gevallen; de geallieerden drongen door in Oldenzaal. Het Twente-Rijnkanaal werd op verschillende plaatsen bereikt, de bruggen zijn in de lucht gegaan. Meldingen van het telefoon-distributiekantoor bevestigen de geruchten aangaande de val van *Zutphen*.

De vanmorgen hier vermoorde zou een gevangene uit het Burmaniahuis (*Rexisten*) zijn. Hij werd uit de auto naar een woonschip gestuurd om wat te halen & werd, toen hij enkele meters gelopen had, in de rug geschoten. “*Auf dem Flucht erschossen...*” De bij het Diaconessenhuis opgepikte was, naar ik al meende te zien, Dr. Straat.

Men zegt, dat in de gevorderde woningen aan de Harlingerstraatweg o.m. de generaal & zijn mannen zitten, die in 1943 Mussolini bevrijdden.

In de Dokkumer Wouden zijn enkele duizenden Duitsers aangekomen. Men zegt, dat ze van Alkmaar naar de *Heimat* (Via Dokkumer Nieuwe Zijlen) onderweg zijn.

Een ooggetuige uit Vries (Dr.) verhaalt, dat daar over de lijn Leeuwarden Zwolle-Groningen 's nachts tal van treinen passeerden met uit Holland gestolen materiaal: spoorrails, machinerieën, enzovoort, enzovoort.

Tientallen door de Tommies kapotgeschoten locomotieven passeerden er; de Engelse jagers vlogen soms niet hoger dan 100 meter boven de lijnen.

Heit was vandaag jarig. Zie hier wat de gelukkige kreeg: een koeientong, een worst, een sigaar, tabak (eigen teelt uit Herbayum en Eestrum), bloemen en van een wildvreemde evacu e 10 eieren en 1/3 ons thee! Om een beeld te geven van de moeilijkheden, waarmee de cadeautje-gevers hebben te kampen, ben ik zo onbescheiden de prijzen te noemen, althans de waarde, want niet voor alle geschenken betaalden we de genoemde bedragen: tong f 25.-, worst f 8½, sigaar f 3.50, tabak f 350.- per pond, bloemen (alle primula's!) f 3.50 – f 5.-; 10 eieren f 150.- & 1/3 ons thee f 50.-

Zutphen 4 April 1945

't Is erg stil op straat, om 9 uur, toen we in de donkere kelder wakker werden. Ondanks veel kanongebulder en fluitende granaten, lekker geslapen. Bij van Bonzel zaten ze met hun 7en de nacht in de kelder.

'k Maakte de kachel aan en de kamer netjes en daar kwam Tuyt (A.J. Tuijt, Berkelsingel 60), dat de brug de lucht in ging. De dichtst bijzijnde bewoners waren gewaarschuwd. Dat werd een gedraaf, deuren en ramen nog wat radicaler open en de kelder weer in. G e installeerde zich tusschen kussens en dekens en kon nog zooveel licht opvangen dat ze kon lezen. Vader begon uit armoede de looze ruimte met bezems te keeren en schoonmaak te houden.

Voortdurend hevig schieten, maar nooit was de klap hevig genoeg voor de brug. Eindelijk na meer dan een

uur wachten, een vreeslijke klap. Maar 't was de brug niet, wel staat de tramwagen ervoor. We zitten dus opgesloten in dit kwartier. Gas was er niet, dus in de kelder brood gesneden.

Op straat is geen kip, zelfs geen mof te zien. En alle menschen zitten in de kelder of kijken eens om 't hoekje van de deur en dan begint 't weer te schieten. Dat kan nog wat worden. 't Is nu 2 uur en om 10 uur begon 't al. Ik ga tusschen de dekens liggen. Aardappelen genoeg geschild. Of ze ooit gaar worden. Ik schrijf dit op een konijnenhok.

We hooren dat de Geallieerden nu over het Twentekanaal zijn, bij Goor, maar een voorhoede zal hier wel dichtbij zijn, wegens het dichtbije geschiet.

Zoo nu en dan twee vliegtuigen, die cirkelen. 't Is nu 5 uur en 't gevecht hierboven is geweldig geweest, met nu en dan een angstige stilte. Daarna leek het steeds dichterbij te komen. Om half 5 zoo'n geweldige klap, dat ik, die op de matras zat in de kelder, heelemaal opgelicht werd. 'k Dacht stellig de brug, maar Gé, die juist van de W.C. kwam, zei van niet, want er kwamen geen projectielen neer.

Toen we in de tuin gingen zien, bleek de Eefder brug de lucht in gegaan te zijn. Een groote rook-en stofwolk dreef weg. En nadien lijken de kanonnen naar Eefde gericht te zijn. In de buurt van die kazerne lijken ze wel munitieopslag op te blazen.

We zijn in koud en hebben nu de achterkamer gesloten en kachel aangemaakt. Gas is er niet geweest. Geen

brood, geen melk, geen kip op straat, dan eenige moffen in 't huis van Dijkland (mej. J.A.A., onderwijzeres en M.G., kantoorbediende, Dijkland, Warnsveldscheweg 21). De lont van de brug is aangebracht, toen de Eefder brug de lucht inging. Wanneer de onze?

Nu gauw de aardappelen koken en pannenkoeken zien te bakken. Vader rammelt. Om 6 uur nog pap gekookt voor Tuyt. Juist opgeschept of daar vlogen de granaten weer. De kelder in. 't Werd weer kalm. Lekker maar haastig gegeten. Toen een slag. De brug. Nee, de Deventer brug 10 voor 7 uur. Een scherf ervan hoorde we in de tuin vallen. 't Was een stuk van 5 bij 4 cm.

De Bernhardlaan huizen zijn alle achter weer kapot. We "stinnen" tegen de slag van onze brug aan. Je moet 't maar meemaken. Daar gaan ze weer schieten. Nu uit 't Zuiden! Ze lijken de stad te omsingelen.

4 April 1945

Men weet te vertellen, dat de "Stem van Amerika" om 16.45 gezegd heeft, dat de Canadezen *Zutphen* zijn binnengedrongen. Dat je zoiets via Amerika moet vernemen!

De stemming aangaande de moord op het Zwitserswaltje (*Wissedwinger*) wordt iets milder nu de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat de vermoorde een NSB-er was, die weigerde naar 't Oostfront te gaan. Men noemt de naam van den NSB-zoon van notaris Harterink.

We laten de vlaggenstok in allerijl verven en hopen nu maar, dat de verf snel genoeg droogt!

De Zwaagwesteinder zwartehandelaars hebben geld verdiend als water & weten er nu geen raad mee. Dokter Veening heeft patiënten, die tal van stapeltjes honderd gulden biljetten onder de matras hebben liggen. Men koopt er de onzinnigste dingen voor; sommigen schaften zich, toen dat nog mogelijk was, nieuwe meubels aan, maar die misstaan absoluut in de eenvoudige huisjes en hier en daar zijn ze al gedegradeerd tot brandstof... Een groot geluk is het, dat er geen drank te krijgen is, anders werd het er een zwijnestal. Nu blazen de heren der schepping soms voor 500 gulden in de week de lucht in.

De Zwaagwesteinder NSB-ers knippen hem nu als “een ouwe dief”. Jan Bergsma, de exploitant van “Ons Huis”, heeft zich als N.S.K.K.-man laten afkeuren en “moet er niets meer van hebben”. Hessel Woelinga, de verraderlijke radiocentralehouder, zit met een zieke voet in huis en wil de mensheid laten geloven, dat hij nooit NSB-er geweest is. Nee, zometeen blijkt nog, dat er nooit een NSB bestaan heeft!

De Ned. Hervormd predikant, Hupkes, zwenkt ook al, maar hoezeer ook deze heer al geestelijk verward is, blijkt wel uit een uitspraak ter gelegenheid van de inzameling ten behoeve van Hongerend Holland. De kerk droeg de predikanten op een goed woordje voor de inzameling van de Hulpactie-West te doen & Ds. Hupkes achtte zich geroepen van de kansel te verklaren, dat hij genoodzaakt was het verzoek aan zijn hoorders door te geven, doch dat men zich maar niet al te druk moest maken, omdat het maar “voor ‘t uitschot van de maatschappij” was

Zutphen 5 April 1945

Weinig geslapen, tenminste ik. De voordeur stond op een kier en ook de andere deuren open. De schildwachten drentelen op en neer bij de telefoondraad. 's Avonds nog wat gierende granaten en toen begon het blafding. Zoo noem ik 't maar. Eerst dichtbij, later verderaf. Tegen 1 uur ben ik eruit geweest, en zag het hoge zoeklicht, dat de heele week ten Zuiden van ons lag, nu in het Oosten, schijnen bij (Huize) de Voorst ongeveer. De weg was eigenaardig licht. Toen gingen er zoo'n kleine 60 man ongeveer naar Warnsveld op, met pantserwagens.

Om 7 uur vanmorgen ketsten de granaten weer. We bleven maar stil op 't kelderbeddeke liggen. Toen gerij op straat en door de kier zag ik zoo'n 50 man terugkomen, trekkende en duwende, één groot en 2 kleine kanonnen. Die de Hobbemakade opgingen. Later eenige paard en wagens met kistjes en bagage. Ze trekken dus terug?

Nieuws van de Geallieerden zegt: "In Zutphen wordt verwoed gevochten." Ja, maar nog geen straatgevechten of 't moest gister bij Eefde geweest zijn. Het blafding gaat maar door. We kwamen tot de ontdekking dat de Watertoren leelijk getroffen is. We tellen wel 5 à 6 gaten. Om 8 uur rust. Gauw kachel aangezet en gegeten. Toen aardappelen op en groente, dat om half 11 al in de dekens gewikkeld werd, want vanmiddag is 't niet vertrouwd meer. Geen brood of melk te krijgen. Vader is even naar Otter (W.J. den Otter, keurmeester, Hobbemakade 39a) geweest. Niet gebakken. Dus pannenkoeken!

Om 9 uur hoorde ik wat rijden en zag een klein evacuatiekarretje door 3 moffen geduwd en getrokken met een gewonde. Vreeslijk gezicht. Alles verband en bloed, 'k werd er misselijk van. Toen daarop al gauw een klap en de brug bij de Pagematestraat ging de lucht in. We stonden op de keldertrap en hoorden scherven vallen voor onze deur. 't Bleek een dakpan te zijn, die afkomstig moet wezen van dat huis ernaast, dat ook met de grond gelijkemaakt is. 't Is te zien, door de Rembrandtstraat.

Om 11 uur vliegtuigen en een gerikketik. Wat zijn we gelukkig met onze kelder. Later weer een klap, maar ik wil haast niet gelooven, dat het de Julianabrug is, maar toch zagen we daar een heele nevel of rookwolk hangen. Als 't zoo is, dan zijn wij er zalig en buiten verwachting afgekomen. Geen ruit kapot en we staan er dwars op. 't Is niet te gelooven. Ze schoten ook juist zoo, 't kan nog een granaat geweest zijn? Maar o, deze brug!

't Is nu half 12 en weer even stilte. 't Gebulder komt nu van 't Z.O. en Z.W. van ons. Bij Kardijk 2 leggende kippen dood. Door de granatenscherven van vanmorgen? Om 6 uur liepen ze nog vroolijk rond. Om 7 uur dood. 12 uur: Daar gaat de brug van de Bernhardlaan er eerst uit. Gé zat bij de kachel en ik stond erbij. Ooo, mijn hand beeft nog. Gé dook en de glasscherven rinkelden om d'r heen.

Schade voor ons, één bovenruitje uit de achterkamer. De verandadeuren sprongen los. De spanjolet zat er niet op. Maar wat een klap. God, nu de onze nog! Overal glasschade! Bij Kraa (D. Kraa, stations assistent,

Warnveldscheweg 24) de jaloezieën stuk. Ons plafonnetje uit 't kippenhok geslagen. Guur en regen.

2 uur: Na een stilte begint in het Z.O., dichtbij, mitrailleurvuur en de blafhond weer.

4 uur: We leven nog na vreeselijk granaatvuur, wat de schoorsteen bij Brinker (J.W. Brincker, handelsreiziger, Warnsveldscheweg 28) afsloeg en de voorgevel van Berendsen (H.J. Berendsen, magazijnman O.N. Gasthuis, Rembrandtstraat 1), die op de luifel terecht kwam.

Vader moest natuurlijk uitzien. Die maakt me nog veel ongeruster. Als hij maar bij ons wou blijven, maar steeds kijken [...]. Hij kwam juist van boven af, ondanks mijn roepen en daar sloeg de schoorsteen eraf van Brincker. Meteen kwam een mof in de gang schuilen. Hij was door het open raam bij de familie Kraan naar binnen gesprongen. Gé eropaf. Hij moest weiter en was bang. Gé vroeg waar de Tommy's zaten. O, nog 20 KM hier vandaan. Dat geloof ik niet, zei Gé. Ja, ze zitten in Warnsveld.

'k Heb nu Vader in bed voor dutje, als 't wat wordt. De brug, daar zitten we voor te knijpen. Als de Tommies komen gaat de brug, zei de mof. Toen hij "weiter" ging, kwamen 3 kameraden met een gewonde langs. De arm bloot en verbonden.

Even stilte. Kwart voor 8 uur. Daar begint het weer. Er zijn ongeveer 20 man in 't huis van slager Ester (R.A. Ester, slager, Warnsveldscheweg 61) in de kelder gekropen, met allerlei wapenen, pantservuisten enz. De

slager zagen we naar de overkant hollen, met dekens. Ook verschuilen zich 20 man in of bij de Watertoren. Die kwamen door de landerijen van de Bernhardlaan. 't Lijkt wel of hemel en aarde botsen zo gaat het van pats, pats, tegen elkaar. Afschuwelijk.

We zitten nu met ons drieën bij de lamp in de voorste kelder. Vader op de trap en Gé en ik op bed op de grond. Ik kan mijn gedachten niet goed neerschrijven. Mijn hart staat te bonken. Geschreeuw, hard lopen op straat.

6 April 1945

De bevrijding wordt duur gekocht, maar tot nog toe zijn we nog in de kelder en leven zonder gewond te zijn. Goede god, wat een vreeslijke uren hebben we doorgemaakt, en wat zullen we nog beleven verder. De strijd is even verplaatst naar het Deventerwegkwartier. We hebben daardoor even wat gegeten, koude aardappelen, gisteren al gekookt en 't laatste brood. Vader slaat de deuren van de kelder weer in elkaar, al zijn alle ruiten stuk, op 2 na. Met papier willen we 't voor de nacht graag wat tochtvrij maken.

Ik kan dit niet beschrijven! Eerst na een uur slaap, werd ik wakker door dronken moffen. Ze schreeuwden en lalden door elkaar, dat we de deuren op slot deden. 't Was een gedoe waar ik echt bang van werd. Ze zakten af, en kwamen na 2 uur terug. Dan weer naar Warnsveld op, tot 4 uur toe, en nee, wat er toen kwam, we weten 't nog niet.

Boem, Boem steeds maar door. 't Was de Blafhond in olifantsvorm. Wát een angstaanjagend geluid. We

dachten de tanks, die dwars door de versperring bij de kazerne wou doorbreken, het geluid daverde aan. Wat zullen ze in Warnsveld beleefd hebben? Eindelijk zwenkte hij om en leek de Bernardlaan op te brullen, maar daar zou 't voor de Julianabrug blijven hangen. Die hebben ze de 1ste keer niet goed laten springen, zoodat het de 2de keer beter lukte. Van 4 tot half 6 zaten we tegen de muur in de dekens en kussen gewikkeld op de grond van de kelder, de hardstenen stoep boven ons. En toen die razende boem ophield, kwamen er vreeslijke zware granaten. Oorverdovend.

Al gauw was de ontzetting zoo groot, dat Gé en ik elk een kussen, bij elke gier voor onze gezichten hielden. Doodmoe op 't laatst, en ik moest steeds de vingers in de ooren steken voor de ontzettende knallen. De moffen hebben de fam. Lenderink (H.J. Lenderink, bleeker, Warnsveldscheweg 47) om 11 uur uit 't huis gezet en die kropen in de kelder hiernaast, bij ten Hoopen (J. ten Hoopen, koopman in radioartikelen, Warnsveldscheweg 29). De moffen in die van de wasscherij. 't Leek of ze op dat nest schoten. De weide is omgeploegd van de kraters.

Om kwart over 6 een knal en dat moest onze brug zijn. Vader was niet te houden, maar met veel smeeken wachtte hij toch de scherven af. De schade en de klap vielen ons mee. Maar de voordeur en anderen deuren alles ontzet. Ze waren dicht geweest, na een vijf dagen open gestaan te hebben. Maar steeds gingen de granaten door.

We gingen ons wat kleeden door 2 paar mantels aan te trekken (uitkleeden deden we ook al in geen 5 dagen) en ik stond echt primitief voor ieder een boterhammetje te

smeren en je kunt het niet geloven, daar kwam een klap zoals we 't nog niet beleefd hadden. Een bom op 't huis? Nee, 't bleek dat, ook onze brug voor de 2de keer eerst goed de lucht inging. De weg is niet te herkennen, en 't huis? Het dak ontzet, de bovenruiten van de warande kapot, evenals zooveel anderen. We weten de schade nog niet goed, 't is veel te gevaarlijk, maar de kelder heeft zich prachtig gehouden.

Toch kunnen we voor alles nog komen te staan. Opeens stond de kelder vol smook. 't Bleek dat 't huis van Hartskerel (B. Hartskeerl, winkelier, Prins Bernhardlaan 243) in brand stond en nog meer huizen deze kant op. De moffen zitten ook in 't huis van Schut (G. Schut, aannemer, Warnsveldscheweg 49), en nu is de angst dat ze ons straks ook uit hun de kelders halen, met de straatgevechten, en dan schieten ze (de Canadezen) wel zoolang tot de mof er uitgerookt wordt.

Nu is het half 2 uur en wordt het in het Deventerwegkwartier kalm, op een enkele rikketik na. We veronderstellen dat zij nu bevrijd zijn, en het onze beurt nog wordt. Ik ben zoo doodmoe! en ga weer even liggen.

Daar gaat weer munitie naar Lenderink, in karretjes en zelfs in een kinderwagen. Ook hooren we gewonden kermen op straat. De huizen van de Bernhardlaan worden in brand gestoken. En de merels zingen (als 't even stil is, tijdens hevige gevechten).

Zutphen 7 April 1945

De dag der Bevrijding!!!!!!! Wat een dag! en ik kon geen aantekening maken, zoodat ik weer veel vergeten

zal. We lagen weer in den kelder en hadden de deuren zoo goed mogelijk zoo hersteld tusschen het granaatvuur door, dat ze weer enigszins sloten. De Bernhardlaan, opzij van onze straat, stond een huizenblok te branden en loeien. We hoorden in de kelder het geknetter ervan door de gebroken ruiten. Een tocht in huis met die onweersbui.

De vlammen gingen deze kant toen op, zoodat het niet oversloeg naar de overkant. Maar wat is eigenlijk een onweersbui. Je hoorde het even, maar 't leek wat zacht gerommel. Neen, dan het geweld door menschenvernunft uitgevonden!! Dat is het van het!

Goeie God, wat hebben we een angst uitgestaan. Ik wel het meeste! Ik hield als er (5 meestal tegelijk) weer granaten op de Watertoren werden afgevuurd, te lang mijn adem in, wat me een hevige pijn in de borst en een bonkend hart bezorgde [...]. Vaak kon ik niet blijven liggen en moest gaan zitten in bed. Gé had piepende en suizende ooren, zeker omdat vroeger haar trommelvlies is doorgestoken bij een oorontsteking. Alleen Vader was kalm en vloekte bij 't ergste.

De moffen gingen hevig te keer en bij het terugtrekken, of elkaar aflossen, waren ze lollig van de schnaps [...]. 't Was een griezel. Midden in de nacht traptten ze de deuren in, als de menschen niet gauw genoeg uit de kelders kwamen om open te doen, en droegen mitrailleurs binnen en dan maar rikketik rikketik tot de Tommies het nest weer vonden en terugvuurden. Meestal dat de menschen geen tijd kregen de straat op te trekken, maar ook soms hals over kop bij anderen

heil moesten zoeken, ondanks het doorlopende granaatvuur.

In de tuin van onze buurman zijn 6 kraters en in de onze 3 [...]. Vlak voor de trap van de andere buur ook één. Dan weer een huis verder, een door 't dak, en ga zoo maar door. Ik ben toch zoo dankbaar dat we 't er levend afgebracht hebben en nog konden liggen in de kelder [...]. Ik zegen de bouwer (al is 't een NSB-er), om de stevige constructie van zijn huizenbouw.

Om 3 uur vannacht begon de brand, die de vorige middag 4 uur begon te dooven, na 12 woningen in asch gelegd te hebben. 't Was een vreeslijk gezicht! Toen begon evenwel ook eenzelfde geboem van de blafhond en een geweldig trommelvuur, precies als de vorige dag op het Deventerwegkwartier. 't Zou dus ook onze Bevrijdingsdag worden. Laat ik zeggen, dat we er uren en uren inzaten.

Vader en Gé vielen steeds weer in slaap, om met de voltreffers in de nabijheid weer wakker te worden, en te brommen of te zuchten net als een kraamvrouw tusschen de weeën even in slaap valt. We waren ook zoo moe! [...]. De gekste geluiden hoorde je, 't leek een symfonie van geluiden. Toen 't 7 uur was, (waar bleef de tijd met dat luisteren) werd 't stil. We verademden.

Vader wou eruit, maar Gé zei al, nu komen de straatgevechten! En ja, ze had gelijk. Opeens werd het vuur geopend. Tik, tik, tik, van de Duitsche geweren. Rikketik, rikketik van de Canadeesche kant. 'k Moet zeggen, 't was muziek in onze ooren. Gé zat in bed het na te doen. Vader zei, toe maar. Mijn angst was, dat die

kerels in ons huis zouden komen. We konden alles hooren in de kelder, doordat al de ramen stuk waren.

En daar begonnen de kogels te ketsen op onze stoep, waar we een zak zand voor 't keldergat hadden gelegd. Vooruit maar jongens. 't Was muziek in onze ooren, na al dat gebonk van 't kanon en 't andere geweld.

De moffen verscholen zich achter de opgeblazen barricade van de brug, en in de Watertoren en bij Lenderink. Onze huizen zaten er middenin. Hoeveel kogels? Toen was 't opeens al 9 uur. We hadden ons niet verveeld. Eindelijk stilte. Zouden ze weer beginnen? Vader kleepte zich beter aan. Maar we durfden niet naar boven. Verdikkie nog een schot van een mof. Dat kwam van achter ons vandaan. Stilte! We werden weer iets driester. Weer een schot, maar geen Canadees reageerde erop.

't Werd onwijs stil. We waren dat niet gewend. 't Was moeilijk Vader in huis te houden. Maar ik smeekte het hem, en zei, dat Oom Wim van de wasscherij ook nog binnenbleef, die is altijd haantje de voorste. Eindelijk verscheen die in de achtertuin, want hij sliep daar in Zelders huis bij de nieuwe burens. 't Werd een genoeglijk praatje.

De moffen leken weg te zijn. Dus aan 't werk. Wat gegeten (ons laatste stukje brood) en daar om 10 uur een klap. Daar bliezen de moffen de Watertoren op. Een geweldige stofwolk bewees het! Maar al was er een stuk van de bemanteling aan de voet van de toren foetsie, het gevaarte stond nog steeds, doorzeefd door de granaten, die, zoodra ze maar het geringste takje op hun weg

ontmoetten, in één springen, en dan een schervenregen strooien.

Ik was maar bang, dat er nog een 2de explosie zou komen, net als bij onze brug, maar nee. 't Werk begon in alle stilte. Vader zag een paar flinke takken liggen bij Lenderink en omdat de gasfabriek ook de lucht in ging (richting stad) en we dus verstoken zouden zijn van gas en water, sjuuwde hij die de tuin in. Toen andere mensen ook.

't Huis van Lenderink was verlaten. 't Werd een drukte achter huis. Tonnetjes bier [...] en ander spullen uit de Todt huizen op de hoek weggehaald. Niet veel bijzonders anders.

Toen begon van Teerling (J.W. van Teerling, rijwielhersteller, Warnsveldscheweg 43) de telefoonpaal om te hakken, en toen Vader en Kardijk die de andere, om samen te deelen. Gé zocht takken en ik zorgde wat voor 't eten, maar durfde geen kachel nog aan te zetten.

Dus een flesch met vlees en doperwten en boonen uit de weck. Toen hoorden we in die tijd steeds ontploffingen aan de kant van 't spoor. Toen ging ook de IJselbrug. Daar lieten ze het eene gebouw na 't andere springen of zetten de woningen in brand, zooals 't ook met de Bernhardlaan gebeurde en de huizen hier op de weg. 't Heele blok van Hartskerel af, tot het hooge huis toe en in de Appelstraat, die afgebrand is.

Steeds maar weer. Dus de mof was nu bezig in de stad. Daar gingen ook de munitieopslagplaatsen van de mof.

't Werd een felle brand en in 't klein zoo als in October met de munitietrein ontploffing.

Om 12 uur weer een klap en weer werd er een poging geprobeerd de Watertoren te laten vallen. Weer gelukte het niet. Maar Gé, die voor Lenderink was, kreeg de lading steenen om zich heen, vond evenwel dekking achter een dikke boom. Vader zat juist achter 't kippehok. Ik zag 't van de warande af gebeuren en schoot achteruit. Er waren op straat menschen, die 2 moffen hadden zien loopen, bij de barricade van de brug. Dat zouden de laatsten wel zijn. Wanneer zouden de Canadezen verschijnen?

Daar begon weer het granaatvuur op de Watertoren. In de kelder weer ons eten opgepeuzeld. Stilte! Toen opeens geroep op straat en Gé hoorde vreemde woorden. Ze vloog naar boven en ja, we zagen de 1ste Canadeezen, (drie stuks) die langs ons heen slopen, in de portieken en achter boomen schuilende. Leuke kerels en zoo verzorgd [...]. Baretten op. Verderop nog een heele troep met pandeksels op, die uit de huizen kwamen.

Opeens zagen we, voor zijn leven, een mof, achter bij Lenderink, loopen en bij de Watertoren verdwijnen. Dus er zat er nog één! En ja, de Canadeezen zochten met hun drieën huis voor huis af. Ik lachte er om, maar ze hadden er al 5 zoo gevonden en ze riskeeren niks. Erg voorzichtig voor hun leven, maar royaal met hun materiaal.

Dadelijk zagen we de onderduikers verschijnen in groepjes, om de Tommies heen, die sigaretten stonden

uit te delen, tot een agent in vol tenue op de hoek kwam zeggen dat ieder naar binnen moest gaan. Meteen zagen we twee marechaussees in oud gewaad. Dat deed je hart goed!

Maar daar begon weer het schieten. Die mof in de Watertoren opende het vuur. Door onze tuinen achter, slopen de Canadeezen er heen. 'k Zag ten Hoopen op zijn warande met een pistool in de hand [...] en de stiefzoon van Dr. Bruinsma (A.H. Bruinsma, arts, Deventerweg 73), Heiko Niemeyer (typograaf, Tenierstraat 13) met een geweer en helm [...]. Hij kende Gé van de Onder Grondsche.

Gé heeft n.l. eens geholpen, en vroeg naar de mof. Ieder had hoop die kerel neer te leggen, maar die zat goed verschanscht in het betonnen binnenwerk van de Watertoren. Hij lei een Canadees neer die in 't hoekhuis bij de brug was geslopen en een andere raakte gewond. Toen begon de mitrailleur weer. En 't vuur was geopend.

Opeens zag ik een burger naar Lenderink lopen, om water uit 't bassin te halen, waar de heele buurt later heen trok. Meteen ging de rikketik en zag ik de jongeman op de stoep van Lenderink neerzijgen, tusschen Oom Wim en één Oranjeklant. Die stonden verwezen te zien en opeens schreeuwde Oom Wim: "t Roode Kruis, gewonde"!

Ik schreeuwde het door naar de burenen en zoo hoopten we, dat de boodschap over kwam, maar er verscheen geen hulp en toen verscheen buurman Tuyt met zijn hulpkistje en kroop op handen en voeten door onze tuin

naar Lenderink en onder hevig vuur, heeft hij de jongenman, met een schouderwond, kunnen redden, want hij was op 't punt dood te bloeden.

Toen kwam de brancard, maar werd er uit het huis van ten Hoopen geschreeuwd, dat er een gewonde Canadees in hun huis lei. Toen moest Tuyt daar weer heen.

En de mof ging maar door met vuren. Een scherpschutter hoor! We wachtten af en heel voorzichtig werd later de gewonde onder dekking van 't kippenhok van Kardijk achter door de tuinen naar de post gebracht. Op straat was 't precies zoo. Binnen blijven was gewenscht.

Toen verveelde het de Tommies en werd het granaatvuur weer geopend. Ondanks dat de er een 25 tegenaan vlogen bleef de mof terugschieten met zijn geweer. Dus weer een 25 pats, pats. Wij zochten weer ons heil in de kelder voor de scherven.

Eindelijk was 't afgelopen. Die zou wel niet meer leven, maar 's avonds hoorden we de moffen achter de barricade zitten schieten. De Tommies zaten in onze huizen, en er werd gewaarschuwd niet buiten te komen. Gé ging naar Warnsveld, omdat oom Pe van geen kwaad bewust, door alles heen gefietst was om eens te zien hoe we 't er afgebracht hadden [...]. Zij hadden ook met 7 man in de kelder gezeten, maar alles was goed. Ze hadden niet zoo in de frontlinie gezeten als wij, bij brug en Watertoren.

Hij nam brood en melk mee en had nog karnemelk thuis, die Gé moest halen. Ze haalde mij over mee te

gaan. Er liepen weer zoo velen op straat. Ik liet me overhalen, en we waren nog niet van de stoep af, of de mof schoot weer. In een wip zaten we in de portiek, en bleven thuis. Veel burgers zijn nog gedood [...].

Die nacht voor 't laatst in de kelder geslapen, om de volgende dag met frissche moed, al was het sabbat, de boel te ruimen. Te beginnen met ramen er weer inzetten en karton te spijkeren voor al onze bovenlichten. Maar wat hebben we vergeleken bij anderen nog weinig schade, al is 't dak wat ontzet en zijn er pannen van 't dak, is 't dakraam doorgezakt en de kastwand op de slaapkamers uit elkaar gewrongen. Wat heerlijk dat Jan zooveel zelf opknappen kan.

Zutphen 8 April 1945

Veel vlaggen, veel Oranje, veel geloop en oppakkerij van NSB-ers, zwartehandelaars, enz. De wraak gaat me wel wat te erg voor sommigen. Anderen verdienen het evenwel dubbel en dwars. De moffenmeiden worden de haren afgeknipt en staan met kale koppen en 't gezicht oranje geverfd op de hooge stoep van de zilverfabriek op 't Rijkshage te pronken. Een hoer ging steeds weer op, als er zoo'n meid opgebracht werd.

Een vliegtuigje ging laag over de huizen. 't Was van Prins Bernhard, die om 12 uur met de Ned. Stoottroepen, even tot de kazerne en door 't kwartier hier een kijkje kwam nemen. Hij zat zelf aan 't stuur. Ik was juist even uit mijn werk gelopen om te zien hoe anderen het er afgebracht hadden. Ieder was blij ieder weer te zien. Veel blij opgewekte gezichten, maar ook menschen die een doode of een verbrand huis te betreuren hadden. Veel feestvreugde is er niet [...].

Morgen steken wij voor 't eerst in ons trouwen de vlag uit. Ik heb er één op de kop getikt. In de stad wordt nog hier en daar gevochten. In de Wijnhuistoren gooiden eenige moffen opeens met handgranaten, zoodat het gewenscht was het anders aan te pakken, zoodat de Tommies er tot hun spijt een vlammenwerper in moesten gooien en nu is het museum afgebrand. 't Is moeilijk blusschen zonder water.

's Avonds zaten er nog moffen in de Drogenapstoren. Gé was, door de Spitaalstraatbrug, de stad ingekomen, om eens te zien, hoe de leeszaal ervoor stond. De menschen moesten 9 uur binnen zijn, maar 7 uur is gewenscht. Nu de leeszaal was een Roodekruis post geworden. Toen nog even naar de overkant om bij de familie Kraan te zien, en daar begonnen de moffen in die toren te schieten, zoodat Gé opeens niet meer weg kon komen. Ook is de Walburg kerk opgeblazen. Ja, wat niet al. Wat ze konden, vernielden ze nog.

De Canadeezen zijn fijne kerels om te zien, maar oppassen is de boodschap. Je weet niet hoe of wat en verstaan is heel moeilijk, wat Engelsch spreken ze niet allemaal. Er zijn ook Fransch sprekende Canadeezen bij, met een wonderlijk dialect, en ze gappen graag [...]. Ook al een dronken soldaat gezien, die de kolder in de kop had en alles stuk sloeg, maar eindelijk door kameraden werd overmeesterd. 't Is nog stil hier op de weg, tusschen beide barricaden in.

Zutphen 9 april 1945

Maandag. Een dag van zwoegen. De kamers weer schoon en op orde, evenals de kasten. Bezoek van Dr.

Engelhard (W. Engelhart, arts Oude Nieuwe Gasthuis, Weg naar Voorst 134) en Dell met vrouw (J.C.C. Dell, journalist, Hobbemakade 59). Gisteren kwamen Mevr. Engelhard en Jan, Magda met haar verloofde, Griet Eefting (wed. G. Eefting-Huising, Deventerweg 60) en Stien Hansen (H.J.E.H.O.F. Hansen, kantoorbediende, Deventerweg 62). Marie Hansen is gewond en ligt in Lochem in 't ziekenhuis. Verder Mulder en Wim, Blom (T. Blom. Leeraar HBS, Weg naar Laren 14) en Eefting (D. Eefting, landmeter van het Kadaster, Deventerweg 60). Bij de laatsten een voltreffer van een granaat gehad.

Op 't Graffel 15 dooden. Het huis van Dr. Engelhard ziet eruit. Dr. van Berk is op 't laatst met een groote witte vlag naar de Tommies gegaan, door 't granaatvuur heen en hen verteld of ze wel wisten dat ze een ziekenhuis met 1.400 patiënten beschoten. Nee, dat wisten ze niet, maar wel dat de moffen er stelling hadden. Later werd het vuur daar gestaakt.

Zutphen 10 April 1945

Vanmorgen 8 uur zeer stil op straat maar om 9 uur kwamen de opruimtroepen voor de brug. Voor 12 uur al 2 explosies om de barricade van beton op te ruimen. Toen de (Canadese) keukenwagen kwam, zagen we wat voor eten die kerels hadden met lekker witbrood met groote plakken kaas, welke heel veel aan kinderen werden uitgedeeld. Ze eten zelfs chocoladepudding.

Om 2 uur zijn Gé en ik door 't Deventerkwartier naar de Eefderbrug gelopen. 't Nieuwe gedeelte van 't Ziekenhuis is verbrand, evenals een 60-tal huizen in en bij de Heeckerenlaan. Later nog 3 explosies van onze

brug. Vader zat de heele dag op het dak de dakvensters, die naar binnen gevallen waren, te repareeren en later al de dakpannen weer op zijn plaats te leggen.

't Is prachtweer en om 6 uur gingen we even kijken bij de brug om te zien, hoe het puin als sneeuw weggeschoven werd, en hoe het hoge hoekhuis werd omvergetrokken. Tegen 7 uur verscheen, in veel (vracht)auto's, de nieuwe noodbrug, in stukken. Er was opeens veel leven en vertier.

Opeens weer een flinke knal en rookkolom. Ik zag de Roodekruis lui hollen en dacht aan Gé, die die kant opgegaan was. 't Bleek even wel niet de brug, maar een landmijn geweest te zijn, waar in de tuin van Hattink (Dr. H.K. Hattink, oogarts, Deventerweg 20) bij de Watertoren (?), Mijnheer Nijhoff (J.G. Nijhoff, adj. commies dir. Belastingen, Warnsveldscheweg 13) op trapte en leelijk gewond vervoerd is naar 't ziekenhuis. Ook een melkboer is zoo om 't leven gekomen. Nu wordt er de heele nacht doorgewerkt met schijnwerpers, en morgen is de brug klaar.

Zutphen 11 April 1945

Nee, om half 10 moesten we binnen zijn en een uur later waren de (vracht)auto's gelost en onder gezang (van de vogels?) werd de straat weer stil.

Maar toen bulderde het kanon, niet alleen in de richting Deventer, maar ook weer in richting Baak.

Gistermiddag werd al gezegd, dat de moffen over de IJsel bij Steenderen gekomen waren, wat ons niet aan wou, maar het kanon en ook de mitrailleurs waren vannacht flink in de weer en ook nu is 't nog bar.

10 uur. Alweer een explosie van de brug. Dat zal wel 5 keer komen vandaag. De NSB-ers worden aan het graven gezet. Klem en Zeilemaker zijn weer terug. Onze buurman niet. Twee landmijnen bij de brug ontploften. Niemand mag er nu komen.

2 uur. Dat kanongebulder is om de Moffen te verstaan te geven dat de Tommy[s] hun flanken dekken. 's Nachts varen Moffen met gummiebootjes over de IJsel om de boel te verkennen. Er zit nog één of meer Moffen in de Drogenap, die de Tommie niet kunnen uitrooken. 't Museum is weg van de Wijnhuistoren, 't Pompstation is ook kaduuk; we zullen nog lang water moeten sjouwen. Voor de gasfabriek weer in orde is, zijn we wel een jaar verder. Mooi vooruitzicht voor de Huisvrouw!

3 uur. Weer 2 explosies. Door de landmijnen zijn vanmorgen nog 4 Tommies gewond of dood.

4 uur. Het kanon gaat enorm zijn gang. Veel gevlieg. 't Is niks rustig. De (blafhond) noemen ze de 'Turksche trom'. 't Zijn mortieren, zegt Gé.

6 uur. Vader heeft het dak achter eindelijk in orde en de dakramen er weer ingezet en nieuwe glas er ook in. Fijn, dat we zelfs nog 14 dakpannen in de kelder hadden van 20 jaar her, toen 't huis gebouwd werd. De voorkant daar moet de timmerman bij komen met een lange ladder.

Deventer is vanmiddag bevrijd en de Canadeezen zijn bij Brummen over de IJsel gekomen, vandaar het lawaai. 4 keer zagen we 6 bommenwerpers gaan,

richting Voorst en hun last werd uitgegooid. Het Deventer afweer was aan de overkant ook druk in de weer. De brug is nog niet klaar. Er worden 2 naast elkaar gelegd met leuning en al.

Zutphen 12 April 1945

Gisteravond na een wandeling door 't kwartier, al vroeg naar bed, ondanks 't nog schietpartijen gaf. Om half 11 gingen de Canadeezen bij de brug weg, zoodat éen klaar was en de menschen er vanochtend over mochten. Er is nu veel meer verkeer opeens. Ook kleine tanks.

We hadden nog niet de slaap te pakken of ik hoorde een auto aansuizen en pats, boem, klets in onze voordeur, glasgerinkel, O, onze spiegelruit? Gauw wat kleeren aangeschoten en ja, daar stond een aanhangwagen vol gereedschap van het bruggebouw met zijn bumper in de gang. De deur was weer op de oude plaats uit zijn voegen geschoten en de raampjes kapot.

Een hap uit de muur en de deur, die met het bombardement er zoo zalig van was ontkomen, beschadigd. Toch er weer zalig afgekomen. De aanhangwagen stond zonder licht en daar vloog die auto bovenop en mikte 't ding in onze stoep. Nou, Vader vanmorgen vroeg op en alles weer zoo goed mogelijk geheeld en dan beginnen we maar weer te ruimen.

Om 10 uur weer hevig trommelvuur, naar de overkant van de IJsel, waar de Canadeezen bij (Café-Restaurant) 'Den Elter' bij Baak, er over zijn. 't Lijkt nu wel op Voorst en Twello gemunt te zijn. Ook bij Gorssel

was er om 12 uur weer een explosie bij de brug. De hoeveelste? Je schrikt je nog lam.

Gé kwam heel verdrietig uit de leeszaal. De heele tijd boeken gesjouwd en achter die zware handkarren sjouwen. 't Ergste puin opgeruimd en nu moet het stadhuis er ondergebracht worden. (Jhr.) Mr. J. J. de Jonge is waarnemend burgemeester geworden. Nu moet de uitleening (van de boeken) dadelijk weer beginnen, anders nemen (vorderen) ze 't heele gebouw. Nu weten Juf H. de Directrice, Juf D. en Gé zich eigenlijk geen raad, hoe met hun drieën het publiek tevreden te stellen in die chaos.

Gé vertikte 't verder, zoo'n geploeter en met blaren onder de voeten, doodmoe, maar na't eten is ze toch weer gegaan, maar ja, van alles in de stad, zie je niks door 't vele werk en dan zie je vele jongemannen lanterfantten bij de weg. Dat zal wel gauw anders worden!

Geen kip mag zonder bewijs de stad uit. 9 uur Even de stad bezichtigd. De schade is aan iedere woning te vinden maar 't valt mee in de binnenstad. Eenige verbrande panden, maar ach, ons mooie museum, kerk en torens.

De nieuwe brug bevalt al heel goed. Er ligt nog maar één over Verder staat langs de heele Albert Cuyp en Hobbemakade zoo'n goede dertig groote wagens met pontons. Op elke wagen twee halve booten. Dan nog geweldige kranen, puinschuiwers enz. al te wachten, dat ze kunnen beginnen een nieuwe brug voor de opgeblazen IJselbrug op te slaan.

Juist hooren we, dat mijnheer van Schelven een kogel door zijn elleboog gekregen heeft en de arm afgezet moest worden. Ook mevr. Visser is in een arm geschoten. Mevr. Woudenberg is gedood. De moffen schoten op 't publiek vanuit de Wijnhuistoren.

Zutphen 13 April 1945.

Een roezige nacht. Om 1 uur een hevige schietpartij. Wat een kogels. Ik durfde niet meer bij de ramen te liggen. Zouden er nog steeds moffen zijn geweest. [6 uur] zwaar kanongebulder richting Gorssel, Wilp. Om 9 uur 3 explosies v.d. brug.

Nu hoor ik, zal ook de Watertoren nog naar beneden moeten. Om 10 uur weer 3 explosies. De stukken pannen vliegen de daken af. Gistermiddag en avond zat Zutphen in een mistgordijn. Prachtweer deze vrije week. 2 uur. Dat schieten van vannacht was tegen elkaar. 't Geweervuur van de Moffen en 't mitrailleurvuur later van de Canadeezen.

Een patrouille Moffen hadden ook gebruik gemaakt van de mist en waren met bootjes over de IJsel gekomen [..] en drongen tot Laarstraat en Graaf Ottosingel door, naar men zegt, om de pasgeleden brug te ondermijnen. In de Laarstraat zijn er nog 5 moffen gedood. Ik hoorde de kogels van de moffen op onze straat dus ketsen, want de barricade is nu niet meer zoo hoog.

Zutphen 8 April 1945

Veel vlaggen, veel Oranje, veel geloop en oppakkerij van NSB-ers, zwartehandelaars, enz. De wraak gaat me wel wat te erg voor sommigen. Anderen verdienen het evenwel dubbel en dwars. De moffenmeiden worden de haren afgeknipt en staan met kale koppen en 't gezicht oranje geverfd op de hooge stoep van de zilverfabriek op 't Rijkshage te pronken. Een hoera ging steeds weer op, als er zoo'n meid opgebracht werd.

Een vliegtuigje ging laag over de huizen. 't Was van Prins Bernhard, die om 12 uur met de Ned. Stoottroepen, even tot de kazerne en door 't kwartier hier een kijkje kwam nemen. Hij zat zelf aan 't stuur. Ik was juist even uit mijn werk gelopen om te zien hoe anderen het er afgebracht hadden. Ieder was blij ieder weer te zien. Veel blij opgewekte gezichten, maar ook menschen die een doode of een verbrand huis te betreuren hadden. Veel feestvreugde is er niet [...].

Morgen steken wij voor 't eerst in ons trouwen de vlag uit. Ik heb er één op de kop getikt. In de stad wordt nog hier en daar gevochten. In de Wijnhuistoren gooiden eenige moffen opeens met handgranaten, zoodat het gewenscht was het anders aan te pakken, zoodat de Tommies er tot hun spijt een vlammenwerper in moesten gooien en nu is het museum afgebrand. 't Is moeilijk blusschen zonder water.

's Avonds zaten er nog moffen in de Drogenapstoren. Gé was, door de Spitaalstraatbrug, de stad ingekomen, om eens te zien, hoe de leeszaal ervoor stond. De menschen moesten 9 uur binnen zijn, maar 7 uur is gewenscht. Nu de leeszaal was een Roodekruis post geworden. Toen nog even naar de overkant om bij de

familie Kraan te zien, en daar begonnen de moffen in die toren te schieten, zoodat Gé opeens niet meer weg kon komen. Ook is de Walburg kerk opgeblazen. Ja, wat niet al. Wat ze konden, vernielden ze nog.

De Canadeezen zijn fijne kerels om te zien, maar oppassen is de boodschap. Je weet niet hoe of wat en verstaan is heel moeilijk, wat Engelsch spreken ze niet allemaal. Er zijn ook Fransch sprekende Canadeezen bij, met een wonderlijk dialect, en ze gappen graag [...]. Ook al een dronken soldaat gezien, die de kolder in de kop had en alles stuk sloeg, maar eindelijk door kameraden werd overmeesterd.

‘t Is nog stil hier op de weg, tusschen beide barricaden in.

Zutphen 9 april 1945

Maandag. Een dag van zwoegen. De kamers weer schoon en op orde, evenals de kasten. Bezoek van Dr. Engelhard (W. Engelhart, arts Oude Nieuwe Gasthuis, Weg naar Voorst 134) en Dell met vrouw (J.C.C. Dell, journalist, Hobbemakade 59).

Gisteren kwamen Mevr. Engelhard en Jan, Magda met haar verloofde, Griet Eefting (wed. G. Eefting-Huising, Deventerweg 60) en Stien Hansen (H.J.E.H.O.F. Hansen, kantoorbediende, Deventerweg 62). Marie Hansen is gewond en ligt in Lochem in 't ziekenhuis. Verder Mulder en Wim, Blom (T. Blom. Leeraar HBS, Weg naar Laren 14) en Eefting (D. Eefting, landmeter van het Kadaster, Deventerweg 60). Bij de laatsten een voltrefter van een granaat gehad.

Op 't Graffel 15 dooden. Het huis van Dr. Engelhard ziet eruit. Dr. van Berk is op 't laatst met een groote witte vlag naar de Tommies gegaan, door 't granaatvuur heen en hen verteld of ze wel wisten dat ze een ziekenhuis met 1.400 patiënten beschoten. Nee, dat wisten ze niet, maar wel dat de moffen er stelling hadden. Later werd het vuur daar gestaakt.

10 April 1945

De wildste geruchten doen de ronde: parachutetroepen zijn geland bij Vries-Zuidlaren, bij Rolde, Assen, Appelscha, Haulerwijk, Haule, Donkerbroek, bij Meppel enzovoort. Wat de kern van waarheid erin is, ja zeg dat maar eens, maar toch is het vrijwel zeker, dat de Geallieerden sinds Zondag 8 dezer ook op Friese bodem staan! Op straat weet men te vertellen, dat de Geallieerden om veiligheidsredenen nog steeds het zwijgen doen over deze luchtlandingsoperaties.

Het schijnt vast te staan, dat ze een succes zijn & dat de oprukkende Canadezen al op twee plaatsen contact gemaakt hebben met de paratroepen, nl. ten noordoosten van Zwolle & ten zuiden van Groningen, waar de parachutisten een belangrijk knooppunt van wegen bezetten, dat Assen zou kunnen zijn. De geruchten omtrent Appelscha en die omgeving moeten dus niet onwaarschijnlijk worden geacht.

Heit belde, was gistermiddag op het bureau van den voedselcommissaris, waar men juist met Appelscha belde. Het sein noodtoestand was toen juist daar gegeven. De evacuatiedienst belde vanmorgen met Oosterwolde, waar, naar men aan de andere kant van de lijn verzekerde, de Geallieerde tanks reeds doortrokken.

Hetzelfde wordt verteld van Staphorst. De Frico, met dit dorp telefonierend, kreeg te horen, dat de tanks er al doorraceten.

Het is merkwaardig, maar niemand onzer heeft enig idee ervan, dat we op 't punt staan bevrijd te worden. Weliswaar hebben we enkele praktische maatregelen genomen (de vlaggenstok geverfd & de vlaggen klaargelegd), maar dat er nu binnen enkele dagen een einde kan komen aan de vreselijke dwingelandij, waaronder we vijf jaar zuchtten, aan de angst voor eigen leven & goed & have, aan de sluipmoord, de zwijgzaamheid en de achterbaksheid, dat wil niemand aan.

Het bloed en de tranen, waarmee onze vrijheid herboren wordt, maken de vreugde niet onverdeeld. Dat onze Bevrijding nadert is aan de oorlogshandelingen nu wel merkbaar. We horen het bulderen zo nu en dan weer, jagers zitten de hele dag boven deze omgeving, duiken omlaag en schieten hun boordwapens leeg, tanks (Duitse) rijden door de stad enzovoort.

Toen 24 Maart het geallieerde offensief van de Rijn losbarstte, denderden hier de ramen & deuren, zelfs binnenshuis. Toen de opmars vorderde, werd het gedreun zwakker. Enerzijds is dit te verklaren doordat het oprukkende leger zich niet meer van de zware, bij de Rijn gebruikte artillerie bedient maar van tanks en licht geschut, anderzijds doordat moeder natuur ons met haar geluidsgolven een beetje in het ootje neemt.

Ben ik wel ingelicht, dan is zulk gebulder te horen, wanneer het op minder dan 50 kilometer geproduceerd

wordt. Ligt de bron tussen de 50 en 120 à 130 kilometer van den luisteraar verwijderd, dan hoort hij niets, terwijl 't wel weer hoorbaar is, wanneer het z'n ontstaan vindt op een grotere afstand... Dit zou verklaren waarom we 't tijdens 't oversteken van de Rijn & nu weer horen, terwijl een groot deel van de strijdgeruchten tussen Twente en hier voor ons onhoorbaar bleef.

Sinds vannacht hebben we hier een toenemende activiteit van de geallieerde tactische luchtmacht. Vier jagers patrouilleren al de hele dag zo'n beetje langs de Groningerstraatweg & zo nu en dan dreunen hun salvo's. Men hoort ze duiken en wacht al in spanning op het gerikketik. Vandaag moeten ze al drie auto's bij Zwartewegsend en twee bij de Hoge Brug, oostelijk van Leeuwarden, te pakken gehad hebben.

Hun aanvallen waren van hieruit duidelijk te zien. Vannacht, gisteravond om een uur of elf was het, waren er ook jagers. Ze moeten toen 't modelbedrijf van den NSB-er Oostenburg te Zwartewegsend in brand geschoten hebben. De man stond ervoor bekend, dat hij zo mooi 't Frysk Folksliet voor Seyss Inquart kon zingen.

In 't Zuidwesten, richting Sneek, zagen we gisteravond hevige flikkeringen & hel licht. We veronderstelden, dat de Duitsers hier of daar belangrijke installaties opbliezen. 't Gerucht gaat hier namelijk, dat ook 't vliegveld ondermijnd & verlaten is. De arbeiders werden gisteren om 2 uur alle naar huis gezonden & men verwachtte op dat uur 't opblazen. Iedereen in de stad waarschuwde kennissen, enzovoort & men zette alle ramen open.

De ontploffingen bleven echter uit. Gisteravond om 8 uur, nee, tien uur, weerklonk een aantal harde knallen, die de ramen en deuren deden schudden. Ze waren te zwak om op 't vliegveld hun oorsprong te vinden & te hard om veraf te zijn. Mogelijk betrof het hier de vernielingen, die de ondergrondse in de afgelopen nacht uitvoerde.

Om 't troepentransport & de wegsleping van machinerieën en dergelijke tegen te gaan bliezen "terroristen", naar de Duitsers zeggen, de brug bij het Steenvak over de Dokkumer Ee & die te Ritsumazijl over de Harlinger Trekvaart op. De laatste werd niet ernstig beschadigd, naar vandaag verteld wordt. Van minstens evenveel belang was 't vernielen van de spoorbaan bij Hardegarijp, richting Groningen.

Doordat Meppel bezet of bedreigd is, zijn nu alle spoorwegverbindingen van Leeuwarden met Duitsland afgesneden. We vragen ons af of Leeuwarden verdedigd zal worden. De aanwezigheid van tal van gewonden doet 't niet vermoeden.

Dagelijks zien we hier jonge kerels voorbij krukken met afgeschoten armen of benen. Dezer dagen liepen er zes op een rijtje, alle een arm in de doek of de beugel. Toch wijst de aanwezigheid van Duitsers in de omliggende dorpen erop, dat we er wel niet zonder kleerscheuren af zullen komen. In Wijtgaard, Warja, Wartena, enzovoort, moeten veel moffen bij de boeren ingekwartierd zijn.

Ook in de Dokkumer Wouden zitten er vele honderden. Ze verklaren, dat ze tot de laatste man zullen vechten, maar of ze d'r woord gestand doen, staat te bezien. De

bezetting van de Dokkumer Nieuwe Zijlen bijvoorbeeld is onder water gegaan met medeneming van de sleutels en de papieren. De sluizen zouden niet eens meer geopend kunnen worden.

Van verdedigingsgordels rond de stad wordt weinig gemerkt. In 't gebied rond de Overijsselse straatweg zijn ze bezig lichte loopgraven te maken, waarin zelfs jongens van 13-14 jaar werken (waarschijnlijk vrijwilligers, gestuurd door hun ouders ter wille van de pingping).

Gisteren waren er 12 Duitse tanks in de stad, maar ze smeerden hem in de richting Groningen. Overal langs de wegen ziet men moffen, die op eigen houtje oostwaarts trekken. Velen lopend, zo nu en dan fietsen vorderend, zoals gistermiddag bij de Goutumse muur. Veel succes hebben ze doorgaans niet, want als er ééntje in tippelt, waarschuwt hij de volgende argelozen.

Men zegt, dat hier een bus vol *Zutphense* NSB-ers gearriveerd is. Ik zou ze wel eens willen zien!

Vandaag hebben we voor de 30 politieke gevangenen in zaal 5 van het Huis van Bewaring, die als alle gevangenen bijna geheel op *Liebesgaben* aangewezen zijn, een pak roggebrood met boter en spek (voor elk een dubbele snee) klaargemaakt. Het lijkt wel of we een surplus hebben, sinds we niets meer naar Holland kunnen zenden!

We hebben vandaag de hele dag al geen water. We putten uit onze reservevoorraad in weckflessen, kruiken en dergelijke, maar die slinkt snel, vooral wanneer de dames moeten wassen, zoals vandaag. Men zegt, dat 't

personeel van de waterleiding onderwater is en staakt op aanraden van de ondergrondse. Het zal wel een goed gegronde reden hebben, maar 't merendeel van de stadsbevolking ziet 't nut er niet van in.

Waarschijnlijk zal de noodwatervoorziening nu in werking treden. Er zijn verschillende regenputten volgetapt en verzegeld en daaruit wordt op vertoon van de noodwaterkaart per persoon en per dag vier liter gedistribueerd. Wij hebben 't voorrecht, dat we 't water voor het closet uit de gracht voor ons huis betrekken kunnen. Zelfs 't Diaconessenhuis tapte, waarschijnlijk voor dit doel, vanmorgen water uit de gracht.

Men zegt (wij weten natuurlijk van niets), dat 't licht van 12 tot 14 en 18-20 uur afgesloten is. Dit zal ook de reden zijn, waarom vanmiddag bij de hevige beschietingen geen luchtalarm gegeven werd. Later, toen er niets loos was, huilden ze. Men vermoedt, dat ze toen de gewonden opgeruimd hebben. Een juist binnengekomen reiziger uit de richting Groningen had tussen Visvliet en Buitenpost 8 à 10 & tussen Zwartewegsend en Leeuwarden drie wrakstukken van uitgebrande moffenauto's aangetroffen.

Dezelfde reiziger was vandaag van Zwaagwesteinde naar Kuikhorne gefietst. Mensen, die blijkbaar totaal geen brandstof meer hadden, hadden gewoon 't houten brugdek van de voormalige waterschap klapbrug opgebroken. De man moest over de stalen balken klauteren om de overzijde van de Zwadde te bereiken.

Nu we 't toch over Zwaagwesteinde hebben. De slager G.U. Wijbinga vertelde Pake zojuist, dat hij 10 pond

tabak, die van Niemeyer afkomstig heette te zijn, had kunnen kopen. Hij bood 3000 (drie duizend!) gulden, maar kreeg ze niet. De verkoper vroeg 3500.

Het moet hier in de lazaretten vreselijk ruw in zijn werk gaan. Een jongeman, die de kisten naar het *Kriegerfriedhof* moet brengen, vertelde, dat men geen kisten maakt naar het lijk, doch 't lijk passend maakt voor de kist, door er, zo nodig, een stuk van de benen af te zagen of het hoofd rechtop te zetten. Oorlog....

Mijn zuster At, eerst ingeschreven als leerlinge van de kunstnijverheidsschool in Arnhem en na 17 September van het vorige jaar, toen de hevige strijd aan de Veluwezoom begon en eindigde met de ondergang van de Gelderse hoofdstad, werd zij Rode Kruis-zuster en nog later verpleegster bij de B.A.B. (evacuatie), is nu voor enige tijd boerenmeid! Tijdens haar wekelijkse melkhaalexpedities heeft zij bij een van haar boeren blijkbaar een zo gunstige indruk gemaakt, dat de boerin haar uitnodigde te komen helpen bij het "húshimmeljen", 't huisschoonmaken.

Gisteren ging ze voor 't eerst en 's avonds kwam ze thuis met een eigen gemaakt geel kaasje, 5 liter melk en koffiesurrogaat. Vandaag had ze twee 5 liter busjes mee. Bij de weg naar Wirdum werd zij aangehouden door enkele hoge omes van de *Grüne Polizei*, die haar de beide busjes ontnamen en in de sloot wierpen. "Straks als de Tommies komen", zeiden ze "kun je melk, koffie en thee genoeg krijgen". "Ja", antwoordde At, "dat is mijn enige troost."

Aan de ene kant ziet men daarin de onverschillige houding van de moffen, die hier nu ten ondergang gedoemd zijn, aan de ander kant de afgunst op ons, die straks vrij zullen zijn en weer bergop gaan, in tegenstelling met de Duitsers, die de duisternis tegemoet gaan. Ik vraag me af of ze - gezien deze mentaliteit - nog tot de weer in dienststelling van de waterleiding zullen overgaan.

‘t Uitvallen van de waterleiding schijnt nl. evenals ‘t opblazen van de bruggen te Ritzumazijl en te Steenvak, de spoorweg bij tussen Tietjerk en Hardegarijp (men kon van de weg af zien, dat de rails recht omhoog stonden) en ‘t omkappen van bomen te Wirdum, die de doorgang versperden een daad van de ondergrondse te zijn, die zo veel mogelijk saboteert, nu de bevrijdende Canadezen naderen.

Deze actie van de “terroristen” kan nog tot gevolg hebben, dat de Duitsers zometeen een aantal politieke gevangenen vermoorden, evenals in *Zutphen*, waar ze 20 man uit de gevangenis haalden en in koelen bloede neerschoten. Bevreesd voor represailles was vandaag al niemand van het personeel van de waterleiding op het kantoor geweest.

Van de fronten: de aanval op Bremen en Hannover is begonnen; de Amerikanen bevrijdden en bezetten de Krupp-fabrieken in Essen, Koningsbergen is gevallen, half Wenen veroverd. Vereniging der luchtlandingstroepen & Canadezen bij Westerbork en benoorden Zwolle.

Zutphen 10 April 1945

Vanmorgen 8 uur zeer stil op straat maar om 9 uur kwamen de opruimtroepen voor de brug. Voor 12 uur al 2 explosies om de barricade van beton op te ruimen. Toen de (Canadese) keukenwagen kwam, zagen we wat voor eten die kerels hadden met lekker witbrood met groote plakken kaas, welke heel veel aan kinderen werden uitgedeeld. Ze eten zelfs chocoladepudding.

Om 2 uur zijn Gé en ik door 't Deventerkwartier naar de Eefderbrug gelopen. 't Nieuwe gedeelte van 't Ziekenhuis is verbrand, evenals een 60-tal huizen in en bij de Heeckerenlaan. Later nog 3 explosies van onze brug. Vader zat de heele dag op het dak de dakvensters, die naar binnen gevallen waren, te repareeren en later al de dakpannen weer op zijn plaats te leggen.

't Is prachtweer en om 6 uur gingen we even kijken bij de brug om te zien, hoe het puin als sneeuw weggeschoven werd, en hoe het hoge hoekhuis werd omvergetrokken. Tegen 7 uur verscheen, in veel (vracht)auto's, de nieuwe noodbrug, in stukken. Er was opeens veel leven en vertier.

Opeens weer een flinke knal en rookkolom. Ik zag de Roodekruis lui hollen en dacht aan Gé, die die kant opgegaan was. 't Bleek even wel niet de brug, maar een landmijn geweest te zijn, waar in de tuin van Hattink (Dr. H.K. Hattink, oogarts, Deventerweg 20) bij de Watertoren (?), Mijnheer Nijhoff (J.G. Nijhoff, adj. commies dir. Belastingen, Warnsveldscheweg 13) op trapte en leelijk gewond vervoerd is naar 't ziekenhuis. Ook een melkboer is zoo om 't leven gekomen. Nu wordt er de heele nacht doorgewerkt met schijnwerpers, en morgen is de brug klaar.

11 April 1945

Vanmorgen is aangeplakt, dat men bij de daarvoor aangewezen regenbakhouders met ingang van vandaag per persoon & per dag drie liter water kan halen. Het was een fantastisch gezicht, vanmorgen, die optocht van met emmers gewapende vrouwen, die op de meest onwaarschijnlijke adressen hun rantsoentje gingen halen. Vele vrouwen spoelen hun wasgoed in de stadsgracht, waaruit een hond vanmorgen een kadaver opviste, de achterbuurtbewoners hun tonnetjes & bijkans iedereen z'n asvaten ledigt.

Tot dusverre heb ik het gevaar voor epidemieën hier niet hoog geacht, maar hoe het nu komt? Wij hebben vandaag enkele malen water gehaald uit de vijver van het Rengerspark, dat vrij helder is & dat de vrouwen gebruiken voor 't opspoelen van de was, 't schoonmaken der potten & pannen, enzovoort.

Het grote zwembad van de Overdelite had men met leidingwater vol laten lopen om het in te schakelen in de nooddrinkwater voorziening, wanneer dat nodig was. Nu hebben de Duitsers er beslag op gelegd.... Wat de oorzaak van al deze ellende is, ik weet het niet. Zeker is, dat het geen gewone bedrijfsstoring is. Sommigen fluisteren, dat 't personeel in noord-Bergum, waar 't pompstation staat, onder water gegaan is uit vrees voor represailles wegens 't opblazen van de spoorbaan bij Hardegarijp,

Anderen menen, dat ze staken omdat de Duitsers een springlading onder de machines aanbrachten, maar de 't grootste deel der geruchten spreekt van sabotage,

waarvoor de Duitsers de bewoners al gestraft zouden hebben met het verbod om water uit eigen regenbakken te gebruiken. Hoe het zij: van licht noch gas hebben we zozeer het gemis gevoeld dan als van water. 't Evenhanden wassen is gebeurd, geen water in 't closet, geen water om groente schoon te maken, enzovoort. Geen water - we hebben nog nooit geweten wat dat betekende!

Het schijnt, dat 't de saboteurs ernst is. Vannacht moet bij Deinum een trein ontspoord zijn, doordat de brug enigszins afgedraaid was. De trein ligt nu naast de spoorbaan Leeuwarden-Harlingen. Ook elders zou iets dergelijks gebeurd zijn. In de omgeving van Deinum werden vanmorgen al verschillende mannen (onder wie melkhalers) als represaille gearresteerd. Ook de bruggen in de wegen waren vanmorgen weer afgedraaid in 't gebied ten zuidwesten van Leeuwarden.

Een controleur van de voedselvoorziening zou in het gebied van Appelscha door Canadese of Britse parachutisten gecontroleerd zijn. Wanneer deze heren daar opereren, zal de hoofdmacht wel niet ver meer zijn! In Zuidwolde (Drenthe) waren Zondag Canadese tanks geweest. Op een vraag van den dokter wat ze gingen doen, antwoordden de Canadezen: *'Wij gaan terug, om te vertellen hoe het er hier voorstaat. U ziet de hoofdmacht te zijner tijd wel verschijnen'*.

Zoals ik al schreef, is het werk aan het vliegveld nu afgelopen, mede als gevolg van de snelle geallieerde opmars. Eind-Maart stelden de Duitsers nog alles in het werk om de jongemannen naar het vliegveld te krijgen. De "*Beauftragte des Reichskommissar*" in Friesland, Ross, gaf de Kamer van Koophandel opdracht de

voornaamste bedrijven in Leeuwarden in kennis te stellen met het verbod om 17-50-jarigen in dienst te hebben en salaris uit te betalen. Het tekent 't absolute gebrek aan verzetsgeest, dat de Kamer van Koophandel onmiddellijk aan dit bevel voldeed.

Het Rossige schrijven luidde:

'Betrifft: Arbeitseinsatz auf dem Flugplatz.

Ich nehme Bezug auf die Aufforderung zum Arbeitseinsatz des Bürgermeisters von Leeuwarden zum 21 und 23.3, die auf meine Veranlassung erfolgt ist. Gemäss einer Anweisung des Herrn Reichskommissars dürfen nur in dringlichen Fällen neue Ausweise ausgegeben werden.

Ich möchte Sie bitten, die anderen niederländischen Behörden in der Stadt Leeuwarden darauf hin zu weisen, dass jeder Behördenleiter persönlich dafür verantwortlich ist, dass in seinem Betrieb keine Angehörigen der Jahrgänge 1895-1928 beschäftigt werden, die keinen neuen gültigen Freistellungsschein meiner Dienststelle in Händen haben.

Gegen Behördenleiter, die sich an diese Vorschrift nicht halten, insbesondere bei denen ich nachträglich feststelle, dass Angehörige dieser Jahrgänge vergütungen ausgezahlt erhalten haben, muss ich mir schärfste sicherheits-polizeiliche Massnahmen ausdrücklich vorbehalten Der Bürgermeister in

Leeuwarden hat unmittelbar Abschrift dieses
Schreibens von mir erhalten.
Gez. Ross. K8160 Coll. A.D.!

Het is opmerkelijk, dat vele grote bedrijven in Leeuwarden als Algemene Friese Levensverzekeringsmaatschappij & “Lijempf” prompt aan deze oproep gehoor gegeven hebben. Het zal de heren *Behördenleiter* nog duur te staan komen, deze hielenlikkerij!

Het bureau van den provincialen voedselcommissaris, waar mijn nicht werkt, belde vanmiddag met een der chefs, ir. Willinghe Prins, die op “De Schipborg” onder Annen-Zeegse woont. Hij vertelde, dat ook daar in dat gebied, oostelijk & noordoostelijk van Assen parachutisten neergekomen waren. Ze deden daar niets of weinig, hielden zich voornamelijk schuil in de bossen. De troepen zelf waren, zei hij, nog 20 kilometer van hem verwijderd, wat klopt met de berichten, dat ze Westerbork gepasseerd zijn. In Oosterwolde wist men gisteren niets van parachutisten.

Vanmiddag kreeg ik uit Den Haag de verheugende tijding, dat mijn daarheen verzonden aardappelen en die naar Delft verscheept goed gearriveerd waren. Mijn oud-collega L.R. Stallinga schrijft d.d. 25 Maart 1945 (de brief was dus 18 dagen onderweg) ondermeer:

“Het gevoel van vreugde bij het in ontvangst nemen van zo’n vracht echte Friese kleiaardappelen is nauwelijks onder woorden te brengen, maar, geloof me, het is intensief. Over de honger, die wij hier moeten

doorstaan, zal ik niet uitweiden. Het is niet leuk te klagen en velen hebben het nog minder dan ik.

Maar te leven van vijfmaal in de week een halve liter soep van de Keuken, zonder kluif uiteraard, en tweemaal een dergelijke hap rats, plus nog 800 gram brood per week & ongeveer één ons vlees is een krachttoer, die velen niet meer kunnen verrichten. Dagelijks komen in Den Haag circa 50 personen om van de honger [...], tijd om de doden te begraven is er nauwelijks; zij staan meestal 8 à 10 dagen boven aarde en dan liefst in galop naar het kerkhof.

Tallozen lopen er met honger rond. Met al die ellende om je heen weet je een zak aardappelen naar waarde te schatten.”

Groot vermaak wekte blijkbaar m'n klacht, dat ik een op barsten staande rug had, als gevolg van het kloven van elzenstammetjes. “Ik heb zojuist een jubileum - mijn eerste - achter de rug: drie maanden aaneen hout gesprokkeld, gezaagd - eeuwenoude wilgenknotsen - gekloofd, gehakt, gestookt en wat daarbij hoort, zonder ook maar één enkele vinger te verliezen. Als jubileumgeschenk kreeg ik een bos takkenbossen.

Het bombardement dat Den Haag 3 Maart jl. moest doorstaan, is voor velen een ramp geworden. Enkele honderden doden, 30.000 daklozen. Het Bezuidenhoutkwartier is goeddeels verwoest en uitgebrand. Mijn oudste broer woont er; ik ben er 's nachts geweest om wat huisraad te halen, toen alles nog in lichter laaie stond. Het is om nooit te vergeten.

Gelukkig bleven m'n broers huis en spulletjes gespaard. Dat het een vergissing is geweest, is wel een zeer bittere pil voor de gedupeerden."

Zutphen 11 April 1945

Nee, om half 10 moesten we binnen zijn en een uur later waren de (vracht)auto's gelost en onder gezang (van de vogels?) werd de straat weer stil.

Maar toen bulderde het kanon, niet alleen in de richting Deventer, maar ook weer in richting Baak.

Gistermiddag werd al gezegd, dat de moffen over de IJsel bij Steenderen gekomen waren, wat ons niet aan wou, maar het kanon en ook de mitrailleurs waren vannacht flink in de weer en ook nu is 't nog bar.

10 uur. Alweer een explosie van de brug. Dat zal wel 5 keer komen vandaag. De NSB-ers worden aan het graven gezet. Klem en Zeilemaker zijn weer terug. Onze buurman niet. Twee landmijnen bij de brug ontploften. Niemand mag er nu komen.

2 uur. Dat kanongebulder is om de Moffen te verstaan te geven dat de Tommy[s] hun flanken dekken. 's Nachts varen Moffen met gummiebootjes over de IJsel om de boel te verkennen. Er zit nog één of meer Moffen in de Drogenap, die de Tommie niet kunnen uitrooken.

't Museum is weg van de Wijnhuistoren, 't Pompstation is ook kaduuk; we zullen nog lang water moeten sjouwen. Voor de gasfabriek weer in orde is, zijn we wel een jaar verder. Mooi vooruitzicht voor de Huisvrouw!

3 uur. Weer 2 explosies. Door de landmijnen zijn vanmorgen nog 4 Tommies gewond of dood.

4 uur. Het kanon gaat enorm zijn gang. Veel gevlieg. 't Is niks rustig. De (blafhond) noemen ze de 'Turksche trom'. 't Zijn mortieren, zegt Gé.

6 uur. Vader heeft het dak achter eindelijk in orde en de dakramen er weer ingezet en nieuwe glas er ook in. Fijn, dat we zelfs nog 14 dakpannen in de kelder hadden van 20 jaar her, toen 't huis gebouwd werd. De voorkant daar moet de timmerman bij komen met een lange ladder.

Deventer is vanmiddag bevrijd en de Canadeezen zijn bij Brummen over de IJsel gekomen, vandaar het lawaai. 4 keer zagen we 6 bommenwerpers gaan, richting Voorst en hun last werd uitgegooid. Het Deventer afweer was aan de overkant ook druk in de weer. De brug is nog niet klaar. Er worden 2 naast elkaar gelegd met leuning en al.

12 April 1945

Bijkans heel Leeuwarden zat gisteravond in de kelders. Niet omdat het beleg van de stad begonnen was (lang zal dat wel niet meer duren, want de Canadese tanks staan bij Noordwolde op Friese bodem!), maar omdat men via de aftapkraantjes van de waterleiding nog enig water kon krijgen. Ik heb bij kaarslicht alle emmers, tobben, kannen en bussen volgetapt & om negen à ten uur was er ook boven weer water. Eerst weliswaar maar weinig, maar vandaag is het weer helemaal normaal geworden. De dames hebben het dus wel getroffen met de was!

De sabotage eist bloedige offers! Gisteren hebben de Duitsers 15 jongemannen uit de Leeuwarder gevangenis

gehaald en bij de door partizanen opgehaalde & onklaar gemaakte brug van Dronrijp in koelen bloede vermoord. Vijftien jonge kerels, die aan deze daad totaal onschuldig waren! Men zegt, dat één hunner het schot in de arm kreeg, zich echter dood hield en later in veiligheid gebracht is.

De namen zijn mij onbekend, doch verteld wordt, dat de drie, vorige week gearresteerde zoons van den (gereformeerde) ambtenaar ter Provinciale Griffie Wierda van de Emmakade tot de slachtoffers behoren. Drie jongens uit één gezin... [...]. Men heeft het op de gereformeerden voorzien!

Ook vandaag zijn de geallieerde jagers ontzaglijk actief boven deze reeks. Gisteren zaten ze vooral in de buurt rond het Bergumermeer, waar schepen aangevallen werden. Op de Groningerstraatweg bij Leeuwarden verloren gisteren 19 Duitsers het leven.

Vanmorgen is op de lijn Leeuwarden-Harlingen een trein met boter in spaanders geschoten. Men zegt, dat ook enkele Nederlandse burgers daarbij het leven verloren. Het gebeurde onder Deinum, waar de dag tevoren een trein derailleerde. Bij Deinum moest ook een boot het ontgelden.

Vanmorgen kwam hier de eerste vrachtauto met uit Bremen gevluchte Nederlandse dwangarbeiders aan. Nu de geallieerden Bremen naderen, gaven de Duitsers de jongens verlof "te maken, dat ze thuiskwamen" & ze deden het: Ze legden de weg grotendeels te voet af, reden soms een eindje mee & waren in Holland zo gelukkig een vrachtauto op de kop te tikken.

Duizenden zijn nog onderweg en de hele dag duurt de stroom al aan: jongens die lopend uit 't gebied Bremen-Osnabrück gekomen zijn, vullen de Beurs, waar ze gevoed worden, voor 't eerst vaak sinds weken.

Groepen ongeschoren en haveloze jongens reden zojuist door de stad, met z'n vijftigen op een vrachtauto. Ze zaten op 't dak, op de cabine, zwaaiend met de handen en luidkeels zingend: *'k Hebt U lief, mijn Nederland'*. Het was een ontroerend gezicht & vele toeschouwers, die natuurlijk enthousiast terugzwaaiden, schoten daarbij de tranen in de ogen.

Tegen de avond passeerden hier drie jongens op fietsen, achterelkaar rijdend & elkaar trekkend om den achterste, die een zwaarbeladen aanhangwagentje aan de velo had, 't trappen te verlichten. Waarschijnlijk ook vluchtende Nederlandse gedeporteerden uit Noordwest-Duitsland.

De mannen in de Beurs, grotendeels Amsterdammers en Rotterdammers zijn zeer dankbaar voor de goede zorgen, die de BAB (Bureau afvoer Burgerbevolking – Evacuatiendienst dus) aan hen besteedt. Zij verklaren hier te willen blijven om niet in de laatste dagen van de oorlog op de steeds onder 't vuur van de geallieerde jagers liggende Afsluitdijk het leven te verliezen. Het gebied, waar zij doorgetrokken waren - Noordwest Duitsland -, ligt geheel plat. Overal waaien al de witten vlaggen, ook in Bremen.

Er rijdt geen enkele ziekenauto meer. Zojuist passeerde hier een Zwaagwesteinder koopman met een kindje, dat door een wagen overreden was & dat naar 't ziekenhuis

moest, in een grote hengselmand als vroeger de bakkers gebruikten voor op de bagagedrager.

Twee uit het ziekenhuis ontslagen Duitsers werden vandaag naar de *Heimat* teruggestuurd. Ze moesten maar zien hoe er te komen en kregen enkel per persoon twee kuchjes mee!

Er is groot nieuws van de fronten & ik zou eigenlijk weer een frontkaartje moeten maken. Ik wacht er echter nog even mee, want wellicht bieden de rode lijnen straks een aardig en exceptioneel beeld: de samenvloeiing van Oost- & Westfront. De Amerikanen hebben gisteren nl. na een verrassend snelle opmars de Elbe bij Maagdenburg bereikt en die reeds “genomen” via een brug, die hen bij Schönebeck onbeschadigd in handen viel. Ze snellen nu voorwaarts naar Berlijn, vanwaar ze nog slechts een 100 à 120 kilometer verwijderd zijn.

Verder moet het niet onwaarschijnlijk worden geacht, dat ook de Sovjet-Russische opmars naar Berlijn, die na het bereiken en oversteken van de Oder stakte, hervat is. Daar ga je, Berlijn! Hoewel ‘t al groot nieuws is, interesseert het ons Hollanders toch nog meer, dat de aanval op het hart van Holland is ingezet. Gistermiddag staken de Canadezen tussen de beide veroverde steden *Zutphen* en Deventer de IJsel over en vormden een bruggenhoofd op de westelijke oever, waarin het dorp Wilp is gelegen.

Er gaan geruchten, dat de geallieerden ook in de kop van Noord-Holland geland zijn, waarschijnlijk in de omgeving van Petten. ‘t Zijn echter nog steeds onbevestigde geruchten.

In noordelijke richting vorderden de Canadezen tot bij Heino, terwijl na Holten & Nijverdal ook Ommen bevrijd is. De uit Dedemsvaart oprukkende troepen belegeren Meppel al enkele dagen, maar de voorhoede rukte al verder noordelijk. Officieel moet gemeld zijn, dat ze tot in Diever zijn doorgedrongen. Betrouwbare berichten melden, dat ze Noordwolde al gepasseerd zijn en Blesse aan de rijksweg Leeuwarden-Meppel weer bereikt hebben.

Het schijnt intussen wel vast te staan, dat Oosterwolde en Appelscha door parachutisten bezet gehouden worden. In Drenthe werd Westerbork bevrijd met het eens zo beruchte Jodenkamp. Er strijden daar in Drenthe nu ook Poolse troepen [...], zij bevrijdden Emmen. Polen bevrijden Emmen....., de Canadezen Westerbork. Met recht een wereldoorlog!

Ook in de buurt van Stadskanaal signaleerden de Duitsers vandaag de geallieerde tanks. Sneller dan in ons land gaat het in Duitsland zelve. Daar renden de Amerikaanse tanks in één dag van Brunswijk, waar nog gevochten wordt, naar de Elbe bij Maagdenburg en ze vestigden er een bruggenhoofd bij Schönebeck, waar hen, naar verluidt, een brug onbeschadigd in handen viel.

‘t Front van noord naar zuid volgend, zien we, dat de laatste verbindingswegen uit Holland afgesneden dreigen te worden door de snelle opmars der Canadezen naar de Dollard. De Duitsers melden reeds straatgevechten in de zuidwestelijke buitenwijken van Bremen.

De Geallieerden trokken over Wezer en Aller & vorderen snel in de richting Hamburg over de veelbezongen Lüneburger Heide. Hannover viel, evenals Celle, in Brunswijk wordt gevochten. Het Thüringer Woud is het toneel van verwoede gevechten. Ten zuiden ervan staan de Amerikanen vlak voor Halle; Erfurt, Coburg en Schweinfurt vielen, bij Creilsheim moesten de Amerikanen zich tijdelijk terugtrekken; de Fransen veroverden BadenBaden. In het Ruhrgebied, dat nu steeds nauwer omsingeld wordt, vielen Essen, Bochum en Gelsenkirchen.

De Russen, die ook hun stormloop op Berlijn hervat zouden hebben, bezetten nu bijkans geheel Wenen & rukten al ver ten westen van de stad op in de richting Linz.

Zutphen 12 April 1945

Gisteravond na een wandeling door 't kwartier, al vroeg naar bed, ondanks 't nog schietpartijen gaf. Om half 11 gingen de Canadeezen bij de brug weg, zoodat één klaar was en de menschen er vanochtend over mochten. Er is nu veel meer verkeer opeens. Ook kleine tanks.

We hadden nog niet de slaap te pakken of ik hoorde een auto aansuizen en pats, boem, klets in onze voordeur, glasgerinkel, O, onze spiegelruit? Gauw wat kleeren aangeschoten en ja, daar stond een aanhangwagen vol gereedschap van het bruggebouw met zijn bumper in de gang. De deur was weer op de oude plaats uit zijn voegen geschoten en de raampjes kapot. Een hap uit de muur en de deur, die met het bombardement er zoo

zalig van was ontkomen, beschadigd. Toch er weer zalig afgekomen.

De aanhangwagen stond zonder licht en daar vloog die auto bovenop en mikte 't ding in onze stoep. Nou, Vader vanmorgen vroeg op en alles weer zoo goed mogelijk geheeld en dan beginnen we maar weer te ruimen.

Om 10 uur weer hevig trommelvuur, naar de overkant van de IJsel, waar de Canadeezen bij (Café-Restaurant) 'Den Elter' bij Baak, er over zijn. 't Lijkt nu wel op Voorst en Twello gemunt te zijn. Ook bij Gorssel was er om 12 uur weer een explosie bij de brug. De hoeveelste? Je schrikt je nog lam.

Gé kwam heel verdrietig uit de leeszaal. De heele tijd boeken gesjouwd en achter die zware handkarren sjouwen. 't Ergste puin opgeruimd en nu moet het stadhuis er ondergebracht worden. (Jhr.) Mr. J. J. de Jonge is waarnemend burgemeester geworden. Nu moet de uitleening (van de boeken) dadelijk weer beginnen, anders nemen (vorderen) ze 't heele gebouw. Nu weten Juf H. de Directrice, Juf D. en Gé zich eigenlijk geen raad, hoe met hun drieën het publiek tevreden te stellen in die chaos.

Gé vertikte 't verder, zoo'n geploeter en met blaren onder de voeten, doodmoe, maar na't eten is ze toch weer gegaan, maar ja, van alles in de stad, zie je niks door 't vele werk en dan zie je vele jongemannen lanterfantten bij de weg. Dat zal wel gauw anders worden!

Geen kip mag zonder bewijs de stad uit. 9 uur Even de stad bezichtigd. De schadde is aan iedere woning te vinden maar 't valt mee in de binnenstad. Eenige verbrande panden, maar ach, ons mooie museum, kerk en torens.

De nieuwe brug bevalt al heel goed. Er ligt nog maar één over Verder staat langs de heele Albert Cuyp en Hobbemakade zoo'n goede dertig groote wagens met pontons. Op elke wagen twee halve booten. Dan nog geweldige kranen, puinschuivers enz. al te wachten, dat ze kunnen beginnen een nieuwe brug voor de opgeblazen IJselbrug op te slaan.

Juist hooren we, dat mijnheer van Schelven een kogel door zijn elleboog gekregen heeft en de arm afgezet moest worden. Ook mevr. Visser is in een arm geschoten. Mevr. Woudenberg is gedood. De moffen schoten op 't publiek vanuit de Wijnhuistoren.

Gisteravond na een wandeling door 't kwartier, al vroeg naar bed, ondanks 't nog schietpartijen gaf. Om half 11 gingen de Canadeezen bij de brug weg, zoodat één klaar was en de menschen er vanochtend over mochten. Er is nu veel meer verkeer opeens. Ook kleine tanks.

We hadden nog niet de slaap te pakken of ik hoorde een auto aansuizen en pats, boem, klets in onze voordeur, glasgerinkel, O, onze spiegelruit? Gauw wat kleeren aangeschoten en ja, daar stond een aanhangwagen vol gereedschap van het bruggebouw met zijn bumper in de gang. De deur was weer op de oude plaats uit zijn voegen geschoten en de raampjes kapot.

Een hap uit de muur en de deur, die met het bombardement er zoo zalig van was ontkomen, beschadigd. Toch er weer zalig afgekomen. De aanhangwagen stond zonder licht en daar vloog die auto bovenop en mikte 't ding in onze stoep. Nou, Vader vanmorgen vroeg op en alles weer zoo goed mogelijk geheeld en dan beginnen we maar weer te ruimen.

Om 10 uur weer hevig trommelvuur, naar de overkant van de IJsel, waar de Canadeezen bij (Café-Restaurant) 'Den Elter' bij Baak, er over zijn. 't Lijkt nu wel op Voorst en Twello gemunt te zijn. Ook bij Gorssel was er om 12 uur weer een explosie bij de brug. De hoeveelste? Je schrikt je nog lam.

Gé kwam heel verdrietig uit de leeszaal. De heele tijd boeken gesjouwd en achter die zware handkarren sjouwen. 't Ergste puin opgeruimd en nu moet het stadhuis er ondergebracht worden. (Jhr.) Mr. J. J. de Jonge is waarnemend burgemeester geworden. Nu moet de uitleening (van de boeken) dadelijk weer beginnen, anders nemen (vorderen) ze 't heele gebouw. Nu weten Juf H. de Directrice, Juf D. en Gé zich eigenlijk geen raad, hoe met hun drieën het publiek tevreden te stellen in die chaos.

Gé vertikte 't verder, zoo'n geploeter en met blaren onder de voeten, doodmoe, maar na't eten is ze toch weer gegaan, maar ja, van alles in de stad, zie je niks door 't vele werk en dan zie je vele jongemannen lanterfantten bij de weg. Dat zal wel gauw anders worden!

Geen kip mag zonder bewijs de stad uit. 9 uur Even de stad bezichtigd. De schade is aan iedere woning te vinden maar 't valt mee in de binnenstad. Eenige verbrande panden, maar ach, ons mooie museum, kerk en torens.

De nieuwe brug bevalt al heel goed. Er ligt nog maar één over Verder staat langs de heele Albert Cuyp en Hobbemakade zoo'n goede dertig groote wagens met pontons. Op elke wagen twee halve booten. Dan nog geweldige kranen, puinschuivers enz. al te wachten, dat ze kunnen beginnen een nieuwe brug voor de opgeblazen IJselbrug op te slaan.

Juist hooren we, dat mijnheer van Schelven een kogel door zijn elleboog gekregen heeft en de arm afgezet moest worden. Ook mevr. Visser is in een arm geschoten. Mevr. Woudenberg is gedood. De moffen schoten op 't publiek vanuit de Wijnhuistoren.

13 April 1945

Vrijdag de 13^e! Voorwaar een ongeluksdag! Terwijl de geallieerde overwinning in Europa tastbaar is, overleed de grootste voorvechter van de vrijheid: Franklin Delano Roosevelt, president van de Verenigde Staten. Wij Nederlanders weten, wat we aan president Roosevelt te danken hebben. Zouden wij zonder zijn doorzettingsvermogen, zijn onafgebroken strijd voor de democratie, voor recht en vrijheid, & niet in de laatste plaats zonder zijn sympathie voor ons land & ons volk ooit weer de gelegenheid gekregen hebben als vrije, zelfstandige natie in de wereldgemeenschap opgenomen te worden?

Wanneer zij straks onze plaats weer innemen onder de natiën, in de lucht, op zee & overal waar maar te bouwen en te handelen is, dan zullen we ons bewust zijn van het aandeel, dat de Amerikaanse president met zijn Nederlandse voorouders daarin gehad heeft. De dood van president Roosevelt - geheel onverwacht ging hij gisteren heen op zijn landgoed te Warm Springs ten gevolge van een bloeditstorting in de hersenen - overschaduwde voor een wijle het glorieuze nieuws van de fronten en drukt de opgewonden stemming, waarin 't naderen van de geallieerde legers zelfs ons Friezen heeft gebracht.

Wanneer zometeen de geallieerde tanks door Leeuwardens straten denderen - en dat zal geen week meer duren! - dan zullen we de rouw wellicht een dag vergeten, maar wanneer we straks onze vrijheid herwonnen hebben, wanneer onze pers haar stem weer kan verheffen, dan zullen wij van onze dankbaarheid getuigen. Ik prijs me gelukkig, de tijdgenoot van zo'n staatsman te zijn geweest [...].

De stad is in rep en roer. Grote groepen Duitse soldaten sjokken moe, bleek, hongerig en lusteloos westwaarts door Leeuwardens straten achter een vieze boerenkar, waarop hun ransels, koffers en radio's hangen [...]. Het is een droeve stoet, dit dappere Duitse leger, welk een verschil met 10 Mei 1940 - Vijf jaar geleden !! toen ze op snelle vrachtauto's, autootjes en alle soorten motorvoertuigen langs dezelfde wegen snelden, ons in een volslagen verdoving achterlatend.

Nu - ja, soms krijgt men meelij met zo'n vijftienjarig broekje, dat daar op zijn eentje voortzeult, de neus

bijkans op de grond & met lood in de schoenen. Maar zelden hebben de Leeuwarders elkaar zoveel knipoogjes gegeven & is de stemming zo opgeruimd geweest. Zeker zou men er meer uiting aan gegeven hebben, ware de geallieerde wereld niet in rouw geweest.

Het schijnt, dat de troepen grotendeels naar Harlingen vertrekken. Op gevorderde boerenwagens & met gevorderde paarden (soms moest de boer mee, vaak ging hij vrijwillig mee om toch nog de kans te hebben zijn paard & wagen terug te krijgen) trekt de stoet westwaarts. Sommigen menen, dat het is om zich in te schepen, anderen om Harlingen te verdedigen (de Duitsers zelf verklaren, dat deze Friese havenstad tot de laatste man verdedigd zal worden), weer anderen veronderstellen, dat zij naar Noord-Holland moeten om zich te verzetten tegen de Engelsen, die volgens de geruchten tussen Petten & Den Helder met lucht & zeestrijdkrachten geland zijn.

Een groot deel van de morgen heeft een troep Duitsers hier rust gehouden voor ons huis. Bij deze 100 à 200 man behoorden elf boerenwagens, die behalve hun uitrustingen grote voorraden vlees (vieze bouten!), aardappels, koolrapen, e.d. vervoeren. Ze komen van Metslawier, vertrokken gisteravond acht uur & hebben Engelum en Harlingen tot bestemming. Volgens een der voerlieden zit het daar in Noord-Friesland nog vol met Duitsers. Scholen en kerken zijn gevorderd. De officier van een der groepen bewonderde ons tuintje & vroeg naar de naam van sommige bloemen. Op Pake & Mems pogingen om iets van hun reisdoel te weten te komen liet hij zich niet uit.

Even later klampte een jonge gewonde soldaat uit Saksen mijn sneeuw witte grootmoeder aan. Hij lachte zenuwachtig & had kennelijk behoefte om eens met iemand te praten. Van *Krieg* moest hij niets meer hebben, maar “*nach Hause*”, nu, dat lokte hem ook niet, want daar was geen eten meer. Hier had hij het best. Hij was in ‘t *Reichswald* (tussen Kleef en Gennep) gewond geworden (2 vingers verloren & schot door de arm) & had zijn wapens weggegooid.

Gisteravond om half elf zwierf hier weer een Engelse jager rond. Hij gooide op verschillende punten groepen lichtkogels uit, die de omgeving fantastisch belichtten, net of woedde er een felle brand. We hoorden de wacht op de Oldehove zijn kameraden roepen: “*Komm mal gucken, Falschirm....*”, wij dachten aan parachutisten, maar hij zal parachutefakkels gezegd hebben. Waarschijnlijk dienden ze om de prooi (auto’s e.d.) gemakkelijker te ontdekken.

Het is twaalf uur. Er weerklinken steeds weer geweldige ontploffingen, zeer dichtbij; het geluid knettert over de stad & de ramen & deuren schudden. Waarschijnlijk blazen ze het vliegveld op. Ook terwijl ik dit schrijf weerklinken hevige knallen.

De Canadezen vorderen! Een kennis van ons meldde, dat ze vannacht al in Oudeschoot waren, 35 km. hier vandaan. Zojuist komt een goevriend binnenlopen met het bericht, dat *Herrijzend Nederland*, de zender in bevrijd gebied (Eindhoven) meldt, dat ze aan de Tjonger in contact zijn met de Duitsers. In Drachten worden de bruggen al opgeblazen. Mijn nicht van het Voedselbureau had vanmorgen een telefoongesprek met

Appelscha & Oldeberkoop, waar de tanks al gepasseerd waren, en de kleintjes al van de chocolade hadden gesnoept, doch waar men nog niet zeker wist “of men nu bevrijd was” Nu zijn dergelijke gesprekken met het bevrijde gebied niet meer mogelijk, daar er nu Duitse telefonistes op ‘t telefoonkantoor zitten.

Volgens den goevriend zijn de Canadezen de spoorlijn Rolde-Assen gepasseerd, de Polen in Borger en Bourtange & zijn de Canadezen en Britten op een tweede plaats de IJsel over, nl. in de omgeving van Westervoort, vanwaar ze Arnheems buitenwijken bereikten. In het eerste bruggenhoofd werd Twello veroverd & verder noordelijk staan de troepen op 7 km. van Zwolle, terwijl patrouilles de stadsrand bereikten.

De hevige ontploffingen op het vliegveld duurden van even voor 12 tot ongeveer half zes. Het huis dreunde op z'n grondvesten. Of er door de luchtdruk ook glasschade aangericht is in de stad & wat er op ‘t vliegveld zoal vernield is, bleef me nog onbekend. Ik dacht, dat het voorbij was, maar juist nu –zes uur—weerklinken er nog drie ontzaglijke dreunen. Het kan dus nog wel even doorgaan!

De hele dag al liggen hier soldaten voor in het gras te luieren. Ze hebben blijkbaar erge honger, want ze zenden de jongens langs de huizen om voor drie stukjes luchtzeep een brood op te schooien.

De Tommies zijn, mede dankzij het mooie voorjaarsweer, buitengewoon actief boven deze omgeving. Vanmiddag omstreeks vijf uur mitrilleerden ze verschillende malen het verkeer op de

Groningerstraatweg. Bij de gisteren of eergisteren op deze rijksweg getroffen voertuigen was ook de auto van den vluchtende Arbeidsfront-dictator H. J. Woudenberg. Hij moet zwaargewond naar het Groninger ziekenhuis vervoerd zijn.

Vanmorgen was het water er weer even niet. Gelukkig werd het later op de dag weer normaal. Het zal me benieuwen, of we licht en water dezer dagen ook zullen moeten missen & dan voor langer periode, vrees ik!

Tot de bij Dronrijp vermoorde jongemannen behoort ook de zoon van onzen vroegeren broodbezorger Van Dam, die in het z.g. Rode Dorp Achter de Hoven woont. Hij was pas Zaterdag jl. gearresteerd, waarschijnlijk wegens ondergrondse actie.

Vrijdag de dertiende: vandaag werd bekend gemaakt, dat ons broodrantsoen, dat aanvankelijk 1800 gram per persoon per week was & enkele weken geleden op 1400 gesteld werd, nu is verlaagd tot 1000. We zijn dus op Amsterdams Peil aangeland. We troosten ons echter met de zekerheid, dat het de laatste maal is, dat de moffen ons de rantsoenen voorschrijven.

En nu het goede nieuws van deze dag: Assen en Wenen zijn bevrijd. De val van Wenen was te voorzien, die van Assen (dat tot een egestelling was gemaakt) had ik nog niet verwacht. Blijkbaar is er niet hard gevochten. Ik heb dus hoop, mijn daar achtergebleven bullen in goede welstand aan te treffen

Zutphen 13 April 1945.

Een roezige nacht. Om 1 uur een hevige schietpartij.

Wat een kogels. Ik durfde niet meer bij de ramen te liggen. Zouden er nog steeds moffen zijn geweest. [6 uur] zwaar kanongebulder richting Gorssel, Wilp. Om 9 uur 3 explosies v.d. brug.

Nu hoor ik, zal ook de Watertoren nog naar beneden moeten. Om 10 uur weer 3 explosies. De stukken pannen vliegen de daken af. Gistermiddag en avond zat Zutphen in een mistgordijn. Prachtweer deze vrije week. 2 uur. Dat schieten van vannacht was tegen elkaar. 't Geweervuur van de Moffen en 't mitrailleurvuur later van de Canadeezen.

Een patrouille Moffen hadden ook gebruik gemaakt van de mist en waren met bootjes over de IJsel gekomen [...] en drongen tot Laarstraat en Graaf Ottosingel door, naar men zegt, om de pasgeleden brug te ondermijnen. In de Laarstraat zijn er nog 5 moffen gedood. Ik hoorde de kogels van de moffen op onze straat dus ketsen, want de barricade is nu niet meer zoo hoog.

14 April 1945

Een fantastisch schouwspel vanmorgen. Het vliegveld, waarop tot gisteravond negen uur de ontploffingen weerklonken, wordt gesloopt door de Leeuwarder burgerij. De Bauleitung van het vliegveld reikt briefjes uit, dat men hout mag halen op het vliegveld & aanvankelijk kreeg eenieder drie bielzen, die in deze brandstoffen- schaarste tijd welkom stookmateriaal vormen.

Gisteravond begon deze aftakeling al, maar nu heeft de hele stad er lucht van gekregen & een onafgebroken stoet handkarren, bakfietsen, kinderwagens, karretjes,

enzovoort, passeerde ons huis op weg naar de *Bauleitung* en vliegveld. Nu komen ze terug en niet alleen met bielzen, maar met karrevrachten planken, balken, juffers, ja zelfs kozijnen, tafels, wasbakken, rollen nieuw gaas, asfalt, enzovoort, enzovoort.

Het is ongelooflijk hoeveel houtrommel hier alleen al de Noordersingel langs gesleept wordt en hoeveel bakfietsen en handkarren er niet in Leeuwarden zijn! Gelukkig zijn er ook nog heel wat mensen, die ook nu nog geen gunsten van de moffen willen aannemen. Goed, de nood is hoog en het is tenslotte ons eigen hout, maar wie enig gevoel heeft voor recht en plicht, laat de moffen in hun eigen rotzooi stikken of laat het materiaal daar voor de Canadezen.

Ooggetuigen hangen fantastische verhalen op van het in de lucht laten vliegen van de hangars op het vliegveld. De Duitsers bouwden er vliegtuigloodsen in de vorm van vreedzame boerderijen, die echter duidelijk de buitenlandse architectuur verrieden. Een kennis zag zo'n boerderij in zijn geheel de lucht ingaan. Men vond er echter alleen versplinterde balken en planken van terug! Zelfs met bootjes wordt 't hout weggesleept!

In de gestencilde uitgave van *De Koerier*, berichtenblad van Je Maintiendrai, van 14 april 1945 stonden berichten voor de onderduikers om zich nog gedekt te houden.

Het is niet zo druk meer met doortrekkende troepen. Het gros zal wel gepasseerd zijn. Gisteravond tegen donker (9 uur) passeerde er nog een troep van 100 man, luid zingend: "*Den lasst mich traurig sein im fremden Land.*" Ja, waarom ook niet? Geen der mannen had

wapenen; trouwens ook de groepen, die hier gisteren rust hielden, waren grotendeels ongewapend.

Zo nu en dan passeerden er gisteravond enkelingen op damesfietsen(!) met de “pantseervuist” als een hockeystick aan het stuur.

Gisteren drongen drie Canadese tanks in Heerenveen door om de zaak te verkennen. Alle bruggen zijn er vernield. Hier in Leeuwarden begint de overwinningsroes zich al meester te maken van de bevolking.

De chaos is losgebroken, de afbraak van de waanzin begonnen. Sinds vanmorgen vroeg rijdt een onafgebroken stroom van handkarren, bakfietsen, karretjes & zelfs boerenwagens af en aan naar het vliegveld, waar men nu - zonder een schijntje van de *Bauleitung* - rooft en plundert wat men kan. Het is de grootst mogelijke waanzin, die we nu te zien krijgen, de Duitsers werken de chaos natuurlijk graag in de hand & zo tijgt - schande! - half Leeuwarden naar het vliegveld om houten deuren, balken, palen, ja zelfs stoelen, tafels, kachels, bedden, bureaulampen, kolenkitten, en Spaanse ruiters, enzovoort, naar huis te slepen, materiaal, dat straks zo broodnodig zal zijn bij de wederopbouw, bij het slaan van noodbruggen enzovoort.

Het is een schandaal, maar er is weinig tegen te beginnen, nu er totaal geen gezag meer is. De politie staat vrijwel machteloos omdat ze ongewapend is (de Duitsers namen alle vuurwapenen in beslag), maar toch schijnt ze vanmiddag in gegrepen te hebben. Er rijden geen wagens meer heen, maar nog wel er vandaan, hoewel de ladingen niet groot meer zijn.

Tegen twaalven was het verschrikkelijk, toen was de Harlingerstraatweg zwart van de mensen en wit van de planken, die torenhoog op de wagens gestapeld waren. Ze reden er drie rijen dik, nu - om half vijf - nog nu en dan eentje. Het is wel Leeuwarden op z'n smalst!

Zojuist heb ik, na - ik kan het U nu wel vertellen - een kluizenaarschap van een half jaar [...], bij klaarlichte dag, een tocht door de stad gemaakt om toch nog iets van de Duitse uittocht te zien. Volgens de geruchten staan de Canadezen in Twijzel -Buitenpost, in Bergum en voor de brug in Oudeschouw. De heren moffen moeten dus haast maken.

Dat doen ze! De stemming in de stad is uitgelaten. 't Is druk als vroeger in de Amsterdamse Kalverstraat en iedereen lacht, knikt en zegt: "*Nou, 't lijkt der op!*" 't Is ook werkelijk fantastisch dat gejaagde inpakken van de heren bezetters te zien. Bij het Burmaniahuis, de zetel van de Belgische *Rexisten*, staan tientallen auto's en men draaft af en aan met wat ze nog mee kunnen sjouwen.

Sombere gezichten, zelfs bij de anders zo koket lachende moffenmeiden, die zich opmaken om mee te reizen, weg van die haatdragende Leeuwarders, die klaar staan om de koppen kaal te knippen.

Magazijnen worden inderhaast leeggehaald; slagerijen, die voor de *Wehrmacht* werkten, van hun voorraden (waaronder tal van zijden spek) ontdaan en zelfs de machines worden meegesleept. Op het Zaailand, in de prikkeldraadversperring, is een brandstapel opgericht, waarop uniformen, papieren (bezwarende archieven!) en

ander niet meer mee te slepen materiaal, wordt geworpen.

Jongetjes van de Hollanderdijk liepen met twee bontmantels, die de Duitsers weggooiden. De laatste *Grünen* draafden er zenuwachtig omheen en schoten zo nu en dan om de nieuwsgierigen op een afstand te houden. Tal van vluchtende NSB-ers vullen de stad: landwachten op Drentse motorfietsen en in Drentse brandweerauto's, Heerenveenster landverraders op fietsen, enzovoort.

De hoge Leeuwarder politieofficieren hebben hem in de afgelopen nacht gesmeerd met een brandweerauto: Mansen, Van Leur en Huiskens. En - dat is hun noodlot: alles moet naar Holland en nog wel over de gevaarlijke Afsluitdijk. Al het gestolen materiaal moet dus noodgedwongen in eigen land blijven. Straks zit dat hele zootje in Holland in de val! Ook de Rijkscommissaris, Seiss Inquart, was hier vanmorgen. Hij bracht, waarschijnlijk op doorreis van Groningen naar Holland, vanmorgen een bezoek aan den Friesen *Beauftragte* Ross aan de Spanjaardslaan. Het is fantastisch, enerverend, het is te mooi om waar te zijn!

Ook vandaag vorderden de Duitsers overal en op elk moment fietsen. Men ziet bijna geen fietser meer op straat

Het is half acht in de avond: de Oldehove begint te luiden, vijf minuten lang; noodalarm. Lien en ik komen juist terug van een wandeling naar den boer in Cornjum langs het vliegveld, waar steeds weer ontploffingen weerklinken (sinds 5 uur). Hangars en

munitieopslagplaatsen gaan de lucht in, een fantastisch gezicht, die neerdalende rommel. We waren juist op de Spanjaardslaan, toen de “*Aldehou syn brommen yn’t roun struide*”.

Het was een plechtig, indrukwekkend moment, we luisterden er in extase naar: de klokken der Bevrijding. Velen schoten de tranen in de ogen en mensen stormden naar ons huis om nieuws te vernemen. Helaas, wij wisten ook niets, want sinds 12.15 uur vanmiddag is er geen stroom, waardoor we niet hebben kunnen luisteren. Dit was ook de reden, waarom de sirenes niet 5 minuten aaneen hielden, maar de Oldehove zijn statig brommen deed horen. Juist terwijl we daar zaten riepen kennissen ons toe, dat de tanks in Hardegarijp staan - haar juist terugkerende vader had ze daar al gezien.

Op dat moment werd ons ook de bundel “Koeriers” bezorgd ter verspreiding & de gegadigden, die zich nieuwsgierig naar ons huis gespoed hadden, zwierven uit met het laatste nieuws. De bezorger vertelde, dat de Leeuwarder ondergrondse al in telefonisch contact met de tanks staat. We hebben de vlag tot uitsteken gereed!

De tocht langs ‘t vliegveld was de moeite waard. We zagen opgeblazen dienstgebouwen en in de lucht vliegende hangars & munitiedepots. Er waren er drie à vier zeer zware, waarbij tal van huizen in Jelsum hun ruiten verspeelden. Op de terugweg zagen we groepen op de fiets vluchtende *Landwachten* en hogeren van de Arbeidsdienst. Sombere, gluiperige gezichten boven een bundeltje dekens en eetwaar. Ook waren er enkele wagens met rommel en Jan Hagels, waarvan enkelen het geweer in de aanslag hadden. (Sorry: van wie enkelen,

enzovoort, het noteren geschiedt in haast, bij schemerlicht en in een ietwat opgeschroefde stemming!)

De geruchten spreken van: Groningen bevrijd door de Canadezen, die nu in de richting Leeuwarden oprukken & Buitenpost en Twijzel bezet zouden hebben. De hierheen opmarcherende Canadezen zouden via Bergum van Drachten gekomen zijn. “Men” zegt, dat de uit Heerenveen oprukkenden de brug bij Oudeschouw (15½ km. van hier) bereikt hebben. De ondergrondse zou Dokkum & ook Zwaagwesteinde benevens het nu bevrijde (?) Drachten bezet hebben. Daarmee overeenstemt een telefoontje van ‘t bureau Voedselcommissaris met Dokkum, dat meldde, dat “de goeien ‘t heft in handen hadden”.

Deze emotievolle dag (het slopen en plunderen van de vliegveldgebouwen - de uittocht der NSB-ers & Duitsers - mijn eerste tocht door de stad - het tweede gedeelte van het opblazen van het vliegveld - het groot-alarm - de berichten over de naderende Canadezen) had nog een dramatisch slot. Even over negenen zagen we over de Prinsentuin een rookzuil; wij naar het dak.

In het centrum van de stad zagen we een geweldige brand en de naast ons wonende vader van het Old Burger Weeshuis op het Zaailand vertelde, dat hij juist telefonisch (hoe is ‘t mogelijk!) bericht uit de stad kreeg, dat het grote Old Burger Weeshuis, waarin de *Beauftragte* Ross zijn kantoor gevestigd had & waar heel wat Nederlandse patriotten uitgekafferd en mishandeld zijn, en de daarnaast gelegen Rijks H.B.S., waarin ik in 1936 mijn eindexamen deed, & die al jaren aaneen

diende tot soldatenverblijf, in brand gestoken waren en als een fakkel laaiden.

Het was een angstaanjagend gezicht. Huizenhoog laaiden de vlammen op & donkere rookwolken torenden boven de stad. Alles was verlicht als was het dag. Soms vlogen grote wolken vonken door de lucht & waar ze neerkwamen zal werk aan de winkel geweest zijn; op een brandweer was niet te rekenen. Tot twaalf uur duurde dit schouwspel, dat levendige herinneringen op riep aan de 10e Mei 1940, toen de spoorwegen al hun loodsen en treinen vernielden.

Terwijl Weeshuis en H.B.S. in lichter laaie stonden, begon het ook naar het zuidwesten te branden. Aanvankelijk dachten we, dat het 't Burmaniahuis was, de zetel van de *Rexisten*, waar zeer waarschijnlijk - evenals in het Weeshuis - wel voor de heren nazi's bezwaard materiaal vernietigd zou moeten worden. We zagen echter spoedig, dat het verder weg was en voor de brand tot "volle ontplooiing" kwam hoorden we schoten knallen, als was er een regelmatig onderhouden vuurgevecht gaande.

Het leek op strijd in de stad, maar we kwamen tenslotte tot de conclusie, dat het een munitietrein of een munitieopslagplaats moest zijn. Een trein lijkt ons in verband met de richting het waarschijnlijkst. Minstens een half uur lang plofte en knetterde het, soms vlogen er grotere hoeveelheden tegelijk in de lucht, het slotakkoord was een hoog oplaaierende vlam met een dikke zwarte walm.

Zutphen 15 April 1945

Gewerkt en [er is] weer nieuw bordpapier voor de ruiten getimmerd door Vader. 't Was er weer voor weggeslagen door het zware geschut, dat tusschen Deventerweg en Heeckerenlaan staat en de explosie v.d. brug gisteren. De Hoven is nu onder handen genomen. Daar zal niet veel meer te bekennen zijn.

't Huis is nu gruisvrij en één schuif [bureaulade] schoongemaakt en weer ingepakt. De voorkant daar moet de timmerman 't dak eerst leggen. Daar moet een lange ladder bij. 'k Heb een brief geschreven vanmiddag voor Eindhoven en Nijmegen.

Hier kwam een Ned. soldaat een brief voor Zelders brengen uit Nijmegen. 't Was een soort koerier, die hier met officieren enz. een paar maal per week komt. Hij wou ook voor mij die brieven meenemen en hoopte nog eens te mogen aankomen.

15 April 1945

Ook vannacht weer een hevige brand, ditmaal in het noordwesten. Het huis van Schaaf in de Prinsentuin, dat gisteren zwart tegen de vuurlucht afstak, was nu hel wit verlicht. Gistermiddag, op weg naar den boer, zagen we een vette rookwolk opstijgen in de richting Hardegarijp-Bergum. Het is nu zeven uur in de morgen. Nog steeds groot alarm en geen kip op straat.

Gisteravond tippelden er nog bepakte en bezakte NSB-ers voorbij en enkele Duitse soldaten. Vanmorgen vroeg zagen we eerst zeven mensen, die een brancard met een gewonde (?) droegen; daarna een politieagent met de karabijn op het stuur in de aanslag.

De hele nacht door weerklinken er schoten, soms rikketikt er een machinegeweer en een enkele maal weerklinkt er een boem. We krijgen de indruk, dat er in de stad gevochten wordt, wel niet hevig, maar toch regelmatig. Misschien verzetsgroepen in actie?

Tien uur: ik geloof inderdaad, dat het de verzetsgroepen zijn. Het is doods op straat, maar de enkeling, die passeert, draagt de band van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, met de letters NBS. Twee polities, die gisteren aan de Duitsers nog hun wapens moesten inleveren, rijden nu met revolver en karabijn gewapend door de stad met de rood-wit-blauwe NBS-band om; zelfs een jonge vrouw passeerde hier met de band [...].

Het schijnt dus, dat de verzetsgroep meester is van de stad. Er wordt nu en dan nog geschoten, nu eens dichtbij, dan weer ver af, maar zo regelmatig als in de eerste morgenuren is het niet meer. Een Duitser hebben we vanmorgen nog niet gezien, evenmin een Canadees. Nu wonen wij trouwens ook niet aan de drukste verkeersroute en aangezien het nog steeds noodalarm is, kunnen we ook niet naar de Groningerstraatweg om de Tommies bij hun intocht te bejubelen.

Vannacht had ik een angstige droom. De straten waren vol gehelmde en zwaarbewapende moffen, die overal huiszoeking deden en in hun dronkenschap in het wilde weg schoten. Wij hadden drie radio's in huis (in werkelijkheid hebben we er maar twee) en we konden ze zo gauw niet in de schuilplaatsen krijgen. De luikjes voor de schuilplaatsen braken en de moffen naderden meer &

meer. Ikzelf moest ook nog verborgen worden, maar toen de nood op het hoogst was, brak de droom af. De moffen zullen nog wel enige tijd onze nachtmerrie blijven!

Ik merk, dat ik nu heel wat te vertellen heb: onze radio's, onze schuilplaatsen, het ondergrondse werk, het onderduiken, enzovoort! Zojuist passeerde er nu een Rode Kruis soldaat, die vertelt, dat er niets bijzonders is, maar dat het niet lang meer duurt. Nu passeert er een van de verzetsbeweging met een zuster en een man, de NBS-man met het geweer in de aanslag. Even tevoren suisde er een autootje voorbij met leden van de NBS, dat hier juist nog met een NSB-er erin langsgereden was.

Mijn onderduiken dus: sinds 1 Maart 1943 ben ik ondergedoken geweest. Ik moest toen naar Duitsland, was goedgekeurd, maar smeerde hem juist tevoren. Tot October 1944 zwierf ik dan hier dan daar, daarna begon het kluizenaarschap, omdat de razzia's begonnen, het kluizenaarschap dat gisteren eindigde.

De politieke gevangenen zijn losgelaten! Zojuist komt hier een man uit Anjum, die 's vanmorgen ontslagen is. Voor hem gingen al 40 de deur uit. De NBS ondertekende zijn ontslagbriefje. Hij zat met een kennis van ons en had gesmuld van het roggebread met spek, dat we begin deze week bezorgden.

Een Duitse auto tuft voorbij met leden van de ondergrondse, het geweer in de aanslag en zwaaiend met een oranje vlaggetje. De zusters van het ziekenhuis zwaaiden met oranje vlaggetjes terug.

Zojuist vertelde een lid van de NBS, dat er op de Groningerstraatweg nog steeds groepjes Duitsers binnenkomen, voornamelijk spoormannen, die hier door de ondergrondse opgevangen en onschadelijk gemaakt worden. Het schieten, dat we horen is hoofdzakelijk om de mensen binnenshuis te houden. Een NBS-er schoot door de Singelstraat, waar alle mensen buiten stonden.

Het groot alarm duurt voort & we moeten dus binnenblijven. De NBS-er vertelde me, dat dit is om plunderen te voorkomen. Gisteren zijn ook al enkele door de Duitsers verlaten woningen geplunderd, waarin natuurlijk bij ondergedoken illegale strijders geconfisqueerde meubelen stonden.

Daar passeert een legertje “terroristen” om met de Duitsers te spreken, een groep van zo’n 50 leden der NBS, alle in blauwe uniform met de band, een Nederlandse helm op en zwaarbewapend met geweren, pistolen, handmitrailleurs, enzovoort. Alle lachend en zwaaiend. Dat is een ander gezicht dan die stramme moffenpatrouilles.

Het is komisch, hoe de mensen naar elkaar wuiven en knikken. Zelfs de moffenmeiden uit de Singelstraat zijn verrukt bij het zien van de oranjevlaggetjes van de zusters. Ze zullen hopelijk nog anders piepen! Ik zou wel eens willen weten, hoe onze buurman [...] de NSB-er zich voelt, voor wie ik telkenmale onder de tafel ben gedoken als zijn hekje piepte [...].

Hij woont in een jodenhuis, smeerde hem September '44 naar Duitsland, doch kwam met Kerstmis broodmager terug. Nu zit hij hopeloos in de val. Hoe zijn

gemoedsstemming is, blijkt uit zijn woorden tegen collega's op het evacuatiebureau: "Dan moet ik maar voor het vuurpeloton!"

Onze buurvrouw (niet de NSB-ster) kwam juist diep ontroerd ons geluk wensen met 't einde der moffenheerschappij. Het is waarlijk een groots moment, maar zolang er nog geen vlaggen buiten hangen, beseffen we het nog niet.

De H.B.S. schijnt door de brand van het Weeshuis niet beschadigd te zijn.

De politieke gevangenen, die hier geen familie hebben, worden ondergebracht in de Klanderij.

Eén uur: ***Canadese tanks rollen Leeuwarden binnen. We zijn bevrijd!***

Vlaggen vliegen uit de ramen en de mensen uit de huizen, nood-alarm of geen noodalarm. Wij zaten juist aan tafel, toen het bericht door de stad vloog en het gejuich aankondigde, dat ze in de binnenstad waren. In *a hurry* hebben we ons met zoveel zorg en moeite samenstelde middageten naar binnen gewerkt en zijn naar de Groningerstraatweg gehold.

En toen, ja, wat toen. Deze nieuwe alinea schrijf ik twee dagen later, want heus we hebben in onze feestvreugde voor dagboeken geen tijd gehad. We hebben gejubeld & gejuicht, toen steeds groter groepen pantserwagens, *ducks*, vrachtauto's met bruine, lachende Canadezen de stad zagen binnen denderen, toegejuicht, omhelsd, met

bloemen en serpentines omhangen door de uitgelaten menigte.

We zijn op de pantserwagens geklommen, hebben de stevige Canadese knuisten geschud, onze tranen weggeslikt om ons school- en BBC-Engels niet nòg onvoordeliger te laten uitkomen, we hebben de eerste Canadians op de, zuinig voor deze gelegenheid bewaarde, gevoelige plaat vastgelegd en de Duitse bordjes, die de woedende menigte in de gracht bij de Hoeksterpoort gesmeten had, niet vergeten.

We hebben als een kind gebedeld om een Canadese handtekening en ik heb de hunne, op m'n vervalste *Ausweis* - van de Duitse slavenhalers - laten zetten. Zelfs Pake & Beppe zijn de stad ingetrokken, onbevreesd voor de uitgelaten, hossende menigte en hebben voor 't eerst hun persoonsbewijs uit zak en tas gehaald om een Canadees er te zijn *autograph* op te laten zetten.

We zijn de stad doorgetrokken, hebben voor de Doelen op de Voorstreek den commandant der Bevrijdingstroepen - Luitenant-colonel K.D. Cambell - toegejuicht, die breeduit glimlachend op zijn met bloemen, serpentines, rood-wit & blauwe & oranje vlaggetjes versierde pantserwagen, de hulde in ontvangst nam. We hebben ons door de stad gewrongen & de nog smeulende resten van het Old Burger Weeshuis in ogenschouw genomen, waarvan alleen de muren zwartgeblakerd overeind staan; de R.H.B.S. & de omliggende gebouwen hebben niet geleden.

Mijn in het Duits opgestelde '*Ausweis*' ('K.A. Sikkema, geboren 9-11-1914, wonende aan Noordersingel 62,

Leeuwarden. Vrijgesteld voor arbeidsinzet'.) was vals. Ook de stempel op de achterzijde was vals. Op de eerste dag der Bevrijding werd aan de achterzijde de 'Ausweis' volgekrabbeld met Canadese handtekeningen.

In de Duitse telefooncentrale onder in het Gerechtsgebouw plaatsten de moffen een tijdbom, die 't gebouw aan de linke achterzijde aanmerkelijk vernielde. Dit schijnt de tweede brand geweest te zijn, die wij Zaterdagavond zagen. De ontploffende munitie was in 't Weeshuis opgeslagen geweest. Ja en *last not least*: we hebben met tal van Canadezen gesproken. Het waren de kerels van de Royal Canadian Dragoons (44), die de stad - na de ondergrondse - in bezit namen. Zij vertelden ons van de strijd, die zij elders hebben moeten leveren. Zij waren het, die in 't begin van dit jaar het grote offensief ten Oosten van Nijmegen inzetten onder 't gekerm der doedelzakken.

Zij vochten in Emmerik, dat nog slechts één puinhoop is. Deze voorhoedes trokken om *Zutphen* heen (vochten bij Lochem), maar we spraken ook engineers, die het beleg van *Zutphen* meegemaakt hadden. De stad was volgens hen niet ernstig beschadigd, men had de artillerie bijna in 't geheel niet gebruikt. In de buitenwijken was de strijd het hevigst geweest en het was ook in een deel van *Zutphen* geweest, dat 't vuren enkele uren gestaakt werd om het leven van de Nederlandse burgers te redden [...].

Ja, wat hebben we deze hele dag gedaan? Het was zo'n lange, vreemde & mooie dag ondanks 't donkere, soms miezige weer. Eigenlijk twee dagen, zegt Lien & zo was het ook: de eerste: met 't angstige afwachten

binnenshuis, de tweede: de Bevrijding. Het is nog alles zò ongelooflijk.

Dat we zomaar op straat kunnen lopen, vrijelijk kunnen zeggen wat we willen, dat we niet meer onder de tafel behoeven te duiken als “ ‘t hekje van de NSB-er” piept (ik zal het straks eens smeren, want het irriteert me nu), dat we ‘s avonds het luik van de schuilplaats niet meer open behoeven te zetten (toch deed ik het Zondagavond nog uit de sleur!), dat we niet meer in het dagboek behoeven te zetten, dat men “op straat” dit & dat nieuws vertelt, terwijl we het juist heimelijk van de radio gehoord hebben, dat we - ach ja, dat we alle menselijke rechten plotseling herkregen hebben, dat kunnen we gewoonweg nog niet bevatten.

Dat we ‘t Bevrijdingsnummer van ons illegale dagblaadje “De Koerier” nu zomaar in het openbaar kunnen verspreiden, terwijl het een half jaar lang met inachtneming van alle mogelijke voorzorgsmaatregelen bij donker bezorgd moest worden, dat alleen al is een zo vreemd iets, dat ik ze nog diep in m’n zak wil wegstoppen, als ik des NSB-ers huis passeer. Dat Bevrijdingsnummer, ja! In het streekje tussen de nummers 40 & 80 bezorgde ik er deze Zondagmorgen enkele & men offerde in totaal 62¹/₂ gulden voor de nagelaten betrekkingen van de ondergrondse strijders.

Vanmorgen, toen ik water putte uit de gracht voor het closet (de waterleiding werkt niet), vond ik voor ons huis in het water een bundeltje bestaande in de uniform van een Duitse onderofficier [...]: jas, met fluit en koord, pullover, broek en laarzen, die mij helaas iets te klein zijn. Een aandenken aan een van de velen, die genoeg

hadden van dat onoverwinnelijke Duitse leger & onderdoken.

Op de Groningerstraatweg hing een NSB-er doodleuk de driekleur uit. Jan Publiek scheurde het dundoek aan flarden

De Canadezen verklaren allen, dat wij een van de zeer weinige grote steden zijn, die er zo zonder kleerscheuren zijn afgekomen. Geen vernielingen zijn aangericht dan de branden in het Weeshuis, het Officierengebouw bij het vliegveld (die we vannacht omstreeks half vier zagen), de tijdbom in het Gerechtsgebouw en het opblazen van het vliegveld. Geen brug vernield, elektrische centrale, waterleiding, gasfabriek, post- & telefoonkantoor: alles intact.

Wel zegt men, dat er overal springladingen aangebracht waren, maar die zouden door sabotagedaden overal door surrogaat-blikjes vervangen zijn. Het feit, dat we hier zoveel Duitse gewonden hebben, zal aan deze ongestoorde & ordelijke ontruiming van Leeuwarden waarschijnlijk niet onschuldig zijn.

We mogen vanavond tot 10 uur buiten zijn, aldus laat de waarnemend burgermeester van Leeuwarden, mr. J. Algera (A.R.), aanplakken. Tot zijn plaatsvervanger is inspecteur Dreeuws benoemd, die in de gevangenis vreselijk mishandeld is, die hier vanmiddag op de motor voorbij tufte, luide toegejuicht door de menigte.

Grote colonnes zijn Canadese pantserwagens, *ducks* en andere voertuigen zijn ons huis al voorbij gestormd. Ik heb zelden iemand zo enthousiast gezien als Heit, de

man schreide er bijna van. Het is ook nog niet te geloven, dat de Rotmof weg is.

Ja, daar hadden we vanmiddag ook nog grappen beleefd. De stad was vol mensen, je kon over de hoofden lopen en ondanks het herhaaldelijk knallen van de ondergrondse met de fantastisch goed gesorteerde wapens (in de lucht dan altijd) was er voor de Canadezen & de NBS-ers haast geen doorkomen aan. De ondergrondse verspreidde toen het lugubere grapje, dat de moffen weer in aantocht waren [...] via Marsum & dat het Canadese commando zich gevechtsklaar maakte.

Het hielp! De feeststemming luwde, een groot deel van de pleziermakers droop af naar huis & vele vlaggen werden stiekempjes weer ingehaald. Op de Harlingerstraatweg wapperde er niet een meer!

Bij de het politiebureau werd het echter voortdurend drukker. De ondergrondse had de jacht op NSB-ers en moffenmeiden geopend en ze werden nu met de Binnenlandse Strijders achter zich naar de Nieuwestad gedreven, de NSB-ers de handen in de nek, de meiden de handen op de rug gebonden. Het publiek juichte en joelde, vooral voor het politiebureau, waar er geen doorkomen aan was.

Het was een niet altijd even verheffend schouwspel, maar het publiek wilde het zijne ook & daarom kreeg dan die, dan deze een duw met een machinepistool in de rug, als een politieagent (het gehele corps is bijna lid van de NBS en alweer zwaar bewapend!) de NSB-er bij de kraag pakte & hardhandig het bureau binnenduwde. Het was soms ergerlijk, maar vergeleken bij de plannen, die Jan

Publiek met de NSB-ers & de moffenmeiden had, is het niets; een gulden middenweg.....

Voor degenen, die nu niet bepaald zware misdrijven gepleegd hebben, is deze straf nogal licht: het schrobben van de nu bij de NBS in gebruik genomen gebouwen (o.m. het Burmaniahuis, waar de staven zetelen & de scholen in de Arendstuin) en voor de moffenmeiden hetzelfde, plus elke dag aanmelding en het verbod om met Hollandse of Canadese jongens omgang te hebben. Bij het signaleren daarvan volgt onmiddellijke arrestatie.

De zwaarderen komen (volgens Heit, die bij de afdeling Arrestatie en Bewaking van de NBS is en dienstdoet in de Arendstuinschool, waar hij de verhoren bijwoont [...]) straks in een kamp of geregenereerde gebouwen - school 4 wellicht -, waar zij ook zullen moeten werken. Een van de eersten, die gearresteerd werd, was Siebe Douwes de Jong, de hoofdredacteur van de vermaledijde "Friesche Courant".

De bewakers van het Huis van Bewaring zetten hem een rood-witblauw petje op, pootten hem op een tafel, waarna een van de ondergrondse, een zekere Groothoff, redacteur van de "Maasbode", hem eens flink de les las.

Siebe Douwes trachtte een enkele maal te interrumperen, maar Groothoff beet hem toe: "Hou je smoel, vijf jaar lang heb jij kunnen praten, terwijl wij moesten zwijgen; nu zijn wij het, die praten." Na de preek duwden de bewakers hem onder luid gejoel van de saam gestroomde menigte (op de Oostergrachtswal) het Huis van Bewaring in. Met den dikken Tak werd hij in een cel van 10 personen gestopt, waarin al 25 lot- en

rotgenoten als haringen in een ton zaten. Tien NBS-ers moesten de deur dicht persen [...]!

Zutphen 16 April 1945

6 uur Vanmiddag kwam Marie Lindeman bij Gé. Haar huis heeft drie voltreffers gehad en ze wonen nog in het souterrain. Haar piano kapot geslagen en nu wou ze graag met Gé spelen. Wij gingen samen even langs de Buitensingel een wandeling maken tot we op de Zaagmolenweg waren en een granaat hoorden gieren. Ja, nog één en die dingen ontploften in de stad. Ik werd zoo bang, dat we maakten dat we thuiskwamen.

De Moffen nemen warempel de IJselbrug onder handen, maar mikken heel slecht en de granaten vielen op de Graaf Ottosingel, Spitaalstraat, Lieveheersteeg enz. Ze hebben geen verkenner om het resultaat op te nemen. Nu hebben de Canadeezen weer auto's vol brugonderdeelen op onze weg teruggetrokken en de lui uit Polsbroek enz. verhuizen weer naar Warnsveld met dekens enz.

Tuyt hiernaast vertelde dat er weer gewonden waren. 't Roode Kruis is druk. 't Is nu al een paar uur aan de gang. Ze geven 't niet op. Morgen krijg ik een lange juf. Feringa in de voorkamer te liggen. Ze is maagpatiënte en moet streng dieet houden en rust. 't Huis, waar ze met Moeder en Zuster woonde bij de brug, is zoo gehavend, dat het eerst bewoonbaar gemaakt moet worden, voor ze thuis kan zijn.

In 't ziekenhuis, dat half verbrand is, kan ze niet geholpen worden. Er is morgen weer water maar geen gas en electrisch nog. En hier is 't rustig in huis en zal

ze, net als Omaatje Eefting in de voorkamer liggen, die weer de oude gezelligheid gekregen heeft, al missen de bovenruiten. Als die granaten nu maar wegbleven.

16 April 1945

Het is ongelooflijk zulk mooi weer het plotseling is. Een heerlijk lentezonnetje - sommigen zullen er het Oranjezonnetje in herkennen - zet de feestelijk vlaggende stad in een gouden pracht. Ik heb 's morgens een wandeling gemaakt langs de grote colonnes & door de overvolle straten. Op de Nieuwestad stond het weer zwart van nieuwsgierige stadgenoten, die floten en joelden als er NSB-ers & moffenmeiden werden opgebracht.

Ik blijf me ergeren, maar er zit een grond van waarheid in de bewering van een NBS-leider, dat men 't publiek met een stomp en een stoot een kleine genoegdoening moet geven, omdat het toch altijd nog beter is dan de geplande "bijltjesdag" en het kaalknippen en in de menie zetten van de moffenmeidenkoppen.

Vooraf echter, wanneer men een bekende ziet, zoals de ongelukkige correspondent van de Agrarische Pers met zijn horrelvoet, die met de handen omhoog zo snel voortgedreven werd, dat het zweet hem langs zijn gezicht gutste, kan men zijn afschuw niet bedwingen. Vermakelijk was de reactie van het publiek toen de portretten van Hitler & Mussert rondgereden werden. Omstanders wisten Toontjes beeltenis te bemachtigen en traptten haar aan gruzels.

Ik heb de eerste Engelse of Canadese sigaretten gerookt. Wat een verschil met de eigenbouw! De Canadezen

krijgen van het leger 900 in de maand, maar er wordt hun vaak nog meer toegezonden; sommigen halen de 2000! Maar niet alleen de sigaretten lachen de Nederlanders toe; men moet de Canadezen zien eten! Grote plakken zuiver wittebrood besmeren ze met dik boter & beleggen ze met warme saucijsjes of sardientjes uit blik. Chocola, kauwgom & zuurtjes geen gebrek. 't Is fantastisch.

Vanmiddag zijn we opnieuw door de stad gedwaald. Men kon op de hoofden lopen! Vooral toen er nieuwe contingenten Canadezen arriveerden over de Wirdumerdijk was er geen doorkomen aan. Van de telefooncel bij de Oude Waag maakte ik enkele foto's. Ik hoop, dat ze slagen. Het hoogtepunt van de dag was het concert van de Canadese Schotten (de Nova Scotts) op het Hofplein.

Voor velen was dit de eerste keer, dat ze het gekerm van doedelzakken hoorden. Buitengewoon indrukwekkend, ook door de exotische kledij van de pijpers. Allen droegen natuurlijk rokjes & helgekleurde kwasten & kniekousen. Ze speelden al lopende, draaiden niet rond, doch marcheerden steeds heen en weer, door elkaar heen draaiend als ze keerden. Het concert duurde ongeveer drie kwartier & ik heb zelden zo genoten.

“Looft den Heer” en “Ons Genoegen” speelden daarna nog *’t Wilhelmus’* & *’t Frysk Folksliet’* (wat klonken ze mooi in vrijheid!) & enkele vaderlandse liederen, maar na wat de Schotten hadden gepresteerd was het maar schamel!

Sportieve lui zijn die Canadians! In de Prinsentuin hebben ze een tentenkamp opgeslagen, waar ze bakken & braden, wassen en ploeteren. Het is een genoegen ernaar te kijken.

'k Heb vanavond lange tijd gezeten op de redactie van de Koerier om daarna het Afscheid nummer & het eerste nummer van de gedrukte "Leeuwarder Koerier" te verspreiden. De grotendeels ondeskundige illegalen hebben nu de redactie overgegeven aan een redactieraad bestaande uit Jhr. Witsen Elias, Ds. J.J. Kalma & J. Piebinga.

Je ziet weer Joden en spoormannen op straat. 't Is een ongewoon gezicht! De spoormannen gaan vanmiddag weer beginnen. Voorlopig alleen voorbereidend werk natuurlijk, want het zal wel enige tijd duren, voor de eerste trein weer rijdt. Het verluidt, dat de gevangengenomen Duitse spoormannekes ook al aan het opruimen gezet zijn van de spoorbaan en de landmijnen.

Vanavond hadden we hier drie Canadezen op bezoek. Heerlijke sigaretten gerookt en flink gekoeterwaald. Het valt me reusachtig mee, dat ik me zo goed met hen kan onderhouden. Ik merk, dat ik veel te danken heb aan de BBC-Home Service.

Ja, dat vergat ik: Gisteren, toen ik de vlag weer uitstak op Liens kamer, werd ze wakker & zei: "*Hè, gelukkig; het was dus toch geen droom*".

Zo is het inderdaad; pas vandaag beginnen we eigenlijk te beseffen, dat we van een nachtmerrie van vijf jaar (!) bevrijd zijn. Het is nog ongelooflijk, dat je maar weer

mag lopen waar je wilt (ik heb waarlijk ruimtevrees als ik buiten kom), dat je kunt zeggen wat je wilt (Lien schrok zich een hoedje, toen ik een politieagent zei, dat hij ook wel blij zou zijn, dat dat rotmoffentuig verdwenen was) & dat je de radio maar doodgewoon beneden kunt halen.

Vandaag heb ik tenslotte succes gehad met de pogingen om een doorlaatbewijs voor *Zutphen* te krijgen. IJs en weder dienende vertrek ik morgen.

Vanavond sprak ik een Canadees, die uit Almelo kwam. Ik vroeg hem, of hij naar Holland of naar Duitsland ging. Duitsland, was 't antwoord, want Holland "*was nearly finished*". Hij was al in Amsterdam & Rotterdam geweest. Vóór de oorlog zeker? Nee, nee: gisteren was hij nog in Amsterdam geweest. Hij was door Rotterdam gereden, waar druk gevlagd werd, langs Den Haag, dat ook al vrij was & bleef in Amsterdam, waar de stemming uitgelaten was.

De Bevrijding geschiedde van het Zuiden uit ("*from France*") & dat deed me twijfelen) & werd mede mogelijk gemaakt door de landing van parachutisten op 30 kilometer van Amsterdam. Het zou een bevestiging zijn van de reeds lang de ronde doende geruchten. Ik heb vele mensen lekker gemaakt met dit bericht van een "ooggetuige", maar ik geloof, dat 't een fris staaltje Canadese humbug was, mede veroorzaakt door het ontstellend gebrek aan geografische kennis bij onze bevrijders.

Gisteren bulderden de kanonnen hevig in het Westen: de slag om Harlingen en de Afsluitdijk. Lien is vanmiddag naar Franeker & Herbayum geweest. In Franeker mocht

ze niet komen, maar er was niets gebeurd behalve het opblazen van de brug bij het Kaatsveld en 't kleine Paardebrugje. Ze fietste over Dongjum (waar alle luistertorens door de Duitsers vernield waren) naar Herbayum. Haar Oom Tun (Schurer) was gearresteerd wegens zijn reeds van 1933 daterende NSB-sympathieën. Rondom de boerderij stond het Harlingen beschietende geschut, overal lagen stellingen.

In de boerderij lagen soldaten, die gul waren met hun sigaretten als ze melk kregen. Ze hadden ook een luitenant ingekwartierd gehad met twee oppassers. Deze hadden de kamer na gebruik helemaal aangeveegd en gestoft. Een hunner vroeg "warm water" & door zijn Canadees accent verstond Janke "roomboter". Ze bracht hem een flinke kluit & de hilariteit was groot. Over de schade in Harlingen horen we, dat die zich voornamelijk tot de buitenwijken bepaald; bij de Stienenman ontplofte een munitiedepot.

Zutphen 17 April 1945

Vandaag gaat hier de mare, dat Leeuwarden bevrijd is. Dat zou dan zowat zonder slag of stoot zijn. Nu er zit zeker nog verraad en een zender, die de moffen op de hoogte houden, want laat me nu door eenige granaten de Engelsche staf die in 't kadaster op de Markt was ondergebracht, geraakt zijn.

Verder was er vanmorgen 10 uur brand en nu hooren we, dat het school A is geweest. De Canadezen zaten er, maar kwamen tot de ontdekking, dat er zich ook nog munitie en moffen in bevonden en die gooiden er toen een vlammenwerper in. Verder is onze logée

vanmiddag verschenen, die zeer aardig lijkt, maar broodmager, door het sobere dieet.

Het stadhuis heeft zich nu gedeeltelijk in de leeszaal gevestigd en zullen er wel tot September in blijven hangen. De leeszaal heeft nu hulp gekregen van de padvindes. Gé kan zich nu vooral bezighouden met het catalogiseren van de verboden boeken, die uit verschillende schuilplaatsen tevoorschijn komen. Wat een gesjouw

Juf. B. is vandaag gekomen om te wasschen, maar ik kon het water niet op tijd klaarkrijgen, dus nu komt ze morgenmiddag 't afmaken, in de hoop, dat we dan geen water meer behoeven te sjouwen.

't Schoot Vader vanochtend in 't kruis en ik heb erge pijn gekregen in mijn zijde. Heb verleden week een rib gekneusd, toen ik Vader door het dakraam nieuwe pannen aanreikte. Toen deed ik me daar erg pijn. Toch is 't beter dan gisteren. Ik til en doe nu geen zwaar werk meer.

Juf B. heeft nu de zolderverdieping schoon gekregen en de pannen liggen weer recht, we komen nog 8 tekort. Vanaf 5 uur kwamen een heele pantserdivisie hierlangs op weg naar de stad. Ze zijn niet zoo zwaar als de Duitsche maar veel vlugger en handelbaarder 50 stuks zijn het er wel geweest en steeds nog komen er achteraan druppen.

De pontonbrug is klaar. Ook werden de slachtoffers v.de Bevrijdingsdagen eerst vandaag ter aarde besteld. Soms 4 lijkwagens tegelijk achter elkaar. Ook Wim

Kalshoven. Ze moesten zo lang wachten, omdat het kerkhof ontoonbaar toegetakeld was door de granaten.

18 April 1945

Op 17 april 1945 ontving ik een Bewijs van vrije doorgang naar Zutphen voor K. Sikkema. Op de achterzijde stond het verzoek om doorlating op 20 april 1945 voor terugkeer naar Leeuwarden, gestempeld te Gorssel. 's Morgens om 7 uur uit Leeuwarden vertrokken met bestemming *Zutphen*.

Soms erg druk op de weg, geweldige transporten zijn op weg naar het Westen, waarschijnlijk naar de Greidhoek, want daar moeten nog heel wat moffen zitten. In Heerenveen, waar enkele bruggen opgeblazen zijn, zag ik verschillende auto's vol Duitse krijgsgevangenen, die uit de richting Joure kwamen. Een mooi gezicht, dat getemde *Herrenvolk*.

Er hingen in het Friese Haagje heel wat vlaggen halfstok, er zijn daar bij de gevechten drie leden der ondergrondse gesneuveld, van wie de laatste juist vandaag begraven zou worden. Men vertelde mij daar, dat de Duitsers een tegenaanval gedaan hadden & het gisteren tot Sint Johannesga gebracht hadden.

De Veensters zaten nog een beetje in de rikketik. In Oudeschoot waren midden in de burenen (het dorp) enkele bomen "omgeblazen", waardoor heel wat schade ontstond. Over de Tjonger lag een noodbrug, evenals bij Oudeschouw tussen Irnsum en Akkrum. Het zijn handige bouwdoos bruggen, die in een mum van tijd gelegd moeten zijn. Aan de Fries-Overijselse grens zijn

grote kampementen opgeslagen. Fantastisch hoe geweldig de Canadezen uitgerust zijn.

Op de berg voor Steenwijk zag ik een reparatiekamp, waar een soldaat aan de elektrische wasmachine stond en een ander stond te strijken met een elektrische bout. De plooi moet er netjes in!

In de buurt van Blesse was een ravage aangericht (al voor de Bevrijding) door het ontploffen van een auto, die door de Tommies beschoten was. De auto vervoerde waarschijnlijk een bom. Er sloeg een groot gat in het wegdek en drie à vier huizen werden vernield. In Steenwijk pikte ik mijn vriend Bernhard Strubbe op en samen zetten we koers naar het zuiden, na ook voor hem een Bewijs van Doorgang (dat onontbeerlijk was gebleken bij de aanhoudingen door naar NSB-ers speurende NBS-ers) opgescharreld te hebben [...].

Steenwijk had van de oorlog niet geleden. Er waren enkele schoten op de toren gelost, waarin zich scherpschutters bevonden. Meppel, dat zo lang in de radioberichten genoemd werd, bleek er zonder kleerscheuren afgekomen te zijn. Bernhard vertelde me, dat Friesland zijn snelle Bevrijding voor een deel te danken heeft aan het optreden van een opzichter der Rijkswaterstaat, die den geallieerden bevelvoerder aanbood, een noodbrug over de Drentse Hoofdvaart bij Dieverbrug te slaan, terwijl de moffen nog in Geeuwenbrug, Diever en Wittelte zaten.

De Canadese commandant accepteerde het en zei, dat een brug van 9 ton draagkracht voldoende zou zijn. De eerste auto erover was een van 4 ton, de tweede van 14

..... Daarvoor wilde de opzichter geen verantwoordelijkheid op zich nemen. De manschappen en het materiaal werden uitgeladen & zie - de brug hield het. Toen stroomde het materiaal erover & dit is de oorzaak, dat we plotseling Diever in de communiqués zagen opduiken. In Meppel hadden we de eerste moeilijkheden met het doorlaten, doch we hebben het gered. De NBS wordt vervelend!

Over Staphorst hing nog een brandlucht. Daar was de ondergrondse een dag te vroeg in actie gegaan en de Duitsers namen een vreselijke wraak. Ze gingen het hele land dorp platbranden, maar toen er twintig boerderijen in de as lagen [...], kwamen de Canadese tanks. Wij telden in Staphorst westelijk van de grote weg 15 afgebrande gebouwen (waaronder het Oostelijk van de grote verkeersweg staande bekende hotel Waanders) en in Rouveen twee. Het was mooi weer & we hadden een goede wind. Onze keel was echter droog en ik ried Bernhard aan ons op de Lichtmis te verfrissen. Eilactie!

De Duitsers hadden de hoge verkeersbrug over de Dedemsvaart laten springen & door de hoge, vrije ligging van de ontploffingsstof, was er in de omgeving een ware ravage aangericht. Het café lag bijna geheel in duigen; de marechausseekazerne was ernstig gehavend. Langs het Lichtmiskanaal zagen we - evenals langs de rondweg om Staphorst - tal van wrakken van beschoten en uitgebrande moffenwagens. Het wegdek zat vol kogelgaten. De Vechtbrug voor Zwolle was vernield & alleen te passeren voor voetgangers & (lopende) wielrijders. Op het sintelpaadje naar Reinders' Oliefabrieken zagen we acht opgegraven landmijnen, aan weerszijden van de weg vier.

Zwolle is er buitengewoon goed afgekomen. Station & telefoonkantoor zijn opgeblazen, althans zwaar beschadigd. Enkele bruggen gingen de lucht in, waaronder natuurlijk de IJselbruggen. Ook op de weg naar Deventer zagen we heel wat kapotgeschoten moffenwagens. In Windesheim maakten we kennis met wilde tulpen & dronken we volle melk bij de boterham, terwijl de Canadezen ons een heerlijke sigaret offreerden. Op de dijk zat hier & daar nog een post met een mitrailleur; een Canadees op patrouille vertelde ons, dat er 's nachts nog scherpschutters over de rivier kwamen, soms in burger [...].

Tot Deventer waren we vrij opgewekt en optimistisch ten aanzien van het oorlogsgeweld. Toen zagen we Deventer: gewond & gehavend. Uitgebrande woonblokken, vernielde bruggen & viaducten, totaal in elkaar gerammeide villa's, een boog voor boog door vandenhand vernielde spoorbrug, een in elkaar geschoten IJselkade, een troosteloze binnenstad, een vreselijk toegetakelde Waag.

We zagen de uitgebrande huizen van Epse, de door granaatvuur doorzeefde, maar niettemin behouden gebleven rieten dak-molen, van Epse afgeknotte fabrieksschoorstenen aan de Wester IJseloever, zwartgeblakerde boerderijen; we zagen de puinen in Gorssel, de gaten in de toren, waarin zich *snipers* (scherpschutters) verborgen hielden en toen zonk ons de moed in de schoenen. Hoe zouden wij *Zutphen* vinden?

We haastten ons naar het zuiden, zagen Zutphen voor ons, toonden haastig onze papieren bij de noodbrug over

de sluis te Eefde en daar kwam de grote teleurstelling: U mag er niet over. Het Twente-Rijnkanaal is hermetisch gesloten; geen politie, geen post komt erover; mensen, die in *Zutphen* werkten, doch in Eefde wonen, zitten al vijf dagen in *Zutphen*; *Zutphense* vrouwen, die melk haalden in Eefde, bivakkeren nog steeds bij hun boer. Er zat niet anders op dan te berusten in de hardvochtigheid van de NBS-ers, een corps lieden, dat mij op deze reis wel heel onsympathiek geworden is.

De enige mogelijkheid was den stempel van de *Civic Affairs* in Deventer te krijgen. We zouden die nacht moeten blijven in Eefde met zoveel honderden teleurgestelden, die uit Duitsland, Groningen & Friesland op weg waren naar hun reeds bevrijde woonsteden. De Openbare school was als “passantenhuis” ingericht, maar er zaten ook kleine veelvoetige passanten en we kozen het varkenskot van boer Rengerink boven het “luizenpaleis” aan de straatweg.

Die nacht sliepen we op het stro in een kotje, waarin ‘s daags tevoren het spek nog rondscharrelde, tussen vijf wroetende krulstaarten ter ene en vier blèrende kalveren ter andere zijde, terwijl de nachtegaal in de hoge populieren boven ons ‘Chinalike tempeltje’ de maan een aubade bracht.

19 April 1945

Gelijk wijlen Mozes het Beloofde Land mocht zien maar niet betreden, zitten wij naar de vijf torens van *Zutphen* te koekeloeren. Deze vergelijking bracht ons op een idee: schrijf - gelijk Mozes - een brief & zagezegd zo gedaan. Het werd een epistel vol smart en weemoed over onze

mislukte missie en we zouden het meegeven aan een gelukkige, die de barrière mocht passeren.

Die was echter niet gemakkelijk te vinden en zo staken we eerst af naar Deventer om ons geluk te proberen. We werden van *Civic Affairs* naar het politiebureau gestuurd, waar we ten leste om elf uur een mijnheer vermurwden ons een toegangsbewijsje tot de *Civic Affairs* te geven. Om 2 uur konden we het halen.

Het werd half vier en toen op een draf naar de *Civic Affairs* daar vingen we evenwel bot, ondanks de bewering, dat we de post van Friesland naar Zutphen transporteerden & die omgekeerd zouden meenemen.

We hebben hemel en aarde bewogen; zijn zelfs nog in 't postkantoor op visite geweest, maar hoorden daar, dat er in het geheel geen postverkeer is & dat het wachten is op de censuur der Engelsen. Ontmoedigd zijn we naar Eefde teruggefietst; nog meer de p.... in kregen we, toen Bernhards surrogaatband knapte als gevolg van een glasscherf. In Eefde wijzigden we de brief & gaven hem af; maakten een veelbelovende afspraak voor 't geval andere plannen mislukten en kropen weer in 't varkenskot (na een dag van louter brood met roggebrood - zonder belegesel - geleefd te hebben).

We maakten nog een rondje langs de daar overal verspreidde wrakstukken van de V1's - ik kan me nu indenken, dat de Engelsman spreekt van Robot-bombs - en gingen andermaal geheel gekleed de zwarte nacht in.

Zutphen 20 April 1945

De Führer aller Germanen verjaart, maar niemand vlagt meer voor hem. In een hurry zijn we naar de noodbrug gehold, waar Gé (Bernhards zuster en mijn a.s. schoonzuster) ons aan de andere kant opwachtte. De wacht was een vriendelijke ditmaal en liet ons even over de brug, waar een hartelijke begroeting volgde. Goddank: met de familie alles wel!

De wachten waren zelfs zo vriendelijk ons vrije doortocht aan te bieden, maar aangezien we ook terug moesten en zij ons geen vrije terugtocht konden garanderen, moesten we dit buitengewone aanbod afslaan. Gé bracht ons papieren van politieke betrouwbaarheid en het verzoek om ons een koeriersdienst van de NBS te bezorgen, waarmee we in Gorssel nogmaals ons geluk probeerden.

Toen ook dat niet lukte, zijn we volgens de 's avonds tevoren gemaakte afspraak in een melkwagen gekropen en hebben ons naar Zutphen laten rijden [...]. Het is jammer, dat het zo moet, maar het was een vreselijk sneu geval, waarvoor wij geen andere oplossing zagen. Pas weer boven water of we moeten weer op een andere manier onderduiken.... Enfin, we zijn in Zutphen gekomen.

We hebben de vernielingen in Warnsveld gezien, die echter niets om hakken hebben vergeleken bij Zutphen. We zagen waar de strijd gewoed had op het katholieke kerkhof (gisteren haalden ze nog een sniper uit een van de grafkelders!), de uitgebrande huizen in de Appelstraat en aan de Warnsveldseweg, waar zwaar gevochten is. Ja, Zutphen heeft zijn tol wel betaald aan deze oorlog.

Ik had de stad niet gezien na de munitietrein van 20 September & het bombardement van 14 October 1944; de aanblik was dus des te triester. We maakten een wandeling door de Prins Bernhardlaan, waar een blok van 12 woningen totaal uitbrandde. De moffen staken het in brand en doodden een overbuurjongen, die zei, dat het nog wel te blussen was [...].

De Julianabrug over de Berkel ging de lucht in, na twee ontploffingen, waarbij de aardige villaatjes erbij het hard te verduren hadden. Het Deventerwegkwartier is zwaar geteisterd, ook nu weer. De Canadezen deden tweemaal een vergeefse aanval op de stad, die hen veel manschappen kostten. Was de derde aanval ook mislukt, dan zou Zutphen gebombardeerd zijn [...] & dan hadden we er waarschijnlijk niet veel van teruggevonden.

De derde aanval gelukte in het Deventerwegkwartier. Straat voor straat, ja huis voor huis moest op de Duitsers veroverd worden. Tal van huizen zijn beschadigd door geweer- & mortiervuur, granaten sloegen in & vernielden het hele interieur van de huizen, die van buiten nog behoorlijk leken. Aan de Capellenlaan werden de villaatjes grotendeels verwoest. De Deventerwegbrug is ook opgeblazen.

De brug brak mooi in tweeën & de helften liggen naar schuin in het water. De Canadezen kwamen met een Bulldozer (een immense “sneeuwploug”), schoven het puin van de versperringen in het watergeultje, lieten er een tank even overheen dansen & klaar was de weg. De kleine Jeeps wippen er even vrolijk overheen als de

zware transportauto's. Aan de Coehoornsingel was al veel vernield door de bomontploffingen van de munitietrein. Op de Nieuwstad was het een grote ravage. De Duitsers bliezen de oude kazerne op.

Er zat op de Zaadmarkt een vernielingstroep van zeven jonge kerels [Hitlerjugend] van 16-20 met een commandant van 23 jaar [...]. Onder het hevigste granaatvuur trokken ze er op uit met hun ontploffingsstoffen en bliezen na de kazerne onder meer nog de Watertoren op, (De gaten bovenin zijn van Canadeze projectielen, gericht op de Duitse scherpschutter, die zich daar had verschanst, de Watertoren tuimelde echter niet, de stenen bemanteling sloeg alleen weg) toen aan de Warnsveldseweg tweemaal, toen de Fordgarage op het 's Gravenhof, het Hotel de Hollandse Tuin, de munitieopslagplaats in of voor de Sint Walburgkerk, die daardoor aan de noordwestelijke zijde zwaar beschadigd is en de gasfabriek over de Mars [..].

De ellendelingen slaagden er tenslotte toch nog in om met een rubberboot over de rivier weg te komen.

Van de Nieuwstad wandelden we naar de Rozengracht. Welk een aanblik! De hele gracht is kaal nà de Rijkslandbouwwinterschool. Alleen bij de Apestert staan nog enkele muren omhoog. Ook het noordelijk deel van de Barltheze is totaal verdwenen. Ook het Stationsplein ziet er vreselijk uit; Manus, die al zoveel Zutphen binnenkomende reizigers de schrik op het lijf gejaagd heeft, viel van zijn voetstuk.

Het IJselkadegebied was taboe & we gingen over de Markt, waar de Wijnhuistoren staat met de zwartgeblakerde muren van het museum aan zijn voet. Er zaten ook in de Wijnhuistoren scherpschutters & zij moesten er uitgerookt worden. De Canadezen staken met hun vlammenwerpers daarom het museum in brand.

Ook in de andere torens zaten “snipers” & zo vertonen zij alle vreselijke granaatwonden; de oude ‘Sint Walburgis’ vele, de ‘Drogenap’ enkele, de ‘Watertoren’ is een zoutstrooier gelijk en zelfs in de lange Roomse kerk zit het gat van een voltrefter. We gingen langs de Berkelkade & zagen de pontonbrug over de rivier. Via de zwaargehavende Waterstraat gingen we naar het ‘s Gravenhof, dat door het opblazen van de wanstaltige Fordgarage & de munitie aan de Walburgiskerk met een gruislaag overdekt was. De Bulldozer had er een schoon pad doorgebaand.

De vernieling aan de Walburgiskerk is wel heel erg. Een groot stuk muur is weggeslagen & alle glas in loodramen zijn in diggelen. Ook het Maria-portaal kwam er niet zonder kleerscheuren af; het kindeken mist het kopsken & de kroon ligt in gruis. Verder zagen we hier & daar schade. Een enkel uitgebrand huis & natuurlijk massa’s kapotte ruiten.

Bij de Warnsveldsewegbrug zijn vooral aan de Laarstraat- & Graaf Ottosingel-kant veel huizen vernield door het springen van de brug. We zijn niet over de Mars geweest, ten noorden van de spoorbaan. Daar moet de schade ontzaglijk zijn. De opslagplaatsen van Spieker en Elferink, die met munitie

gevuld waren, gingen de lucht in; Rensink brandde uit, de gasfabriek werd opgeblazen. De Duitsers legden er mijnen rondom, waarbij nog enkele slachtoffers vielen en de fabriek opnieuw beschadigd werd, waardoor Zutphen wel eens een jaar lang van gas verstoken kan blijven.

Dat was Zutphen, zoals wij het vonden.